ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN

МАВОДҲОИ КОНФРОНСИ ИЛМИЮ АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БАХШИДА БА 30 - СОЛАГИИ ҚАБУЛИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА СОЛИ “МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ” ДАР МАВЗУИ “КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ИФОДАИ АРЗИШҲОИ УМУМИМИЛЛӢ”

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ 30-ЛЕТИЮ ПРИНЯТИЯ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ГОДУ «ПРАВОВОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ» ПО ТЕМЕ «КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН - ОЛИТОЦВАРЕНИЕ ВЫСШИХ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ"

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE DEDICATED TO THE 30TH ANNIVERSARY OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE YEAR OF "LEGAL EDUCATION" ON THE TOPIC "THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN - OLITOCATION OF THE HIGHEST NATIONAL VALUES"

ДУШАНБЕ – 2024

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ бахшида ба 30 - солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли “Маърифати ҳуқуқӣ” дар мавзуи “Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи арзишҳои умумимиллӣ”. – Душанбе: «ДБССТ», 2024. – 388 с.

Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан и году «Правового просвещения» по теме «Конституция Республики Таджикистан - олитоцварение высших общенациональных ценностей". – Душанбе: «МУТПТ», 2024. - 388 с.

Proceedings of the international scientific and practical conference dedicated to the 30th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Tajikistan and the year of "Legal education" on the topic "the Constitution of the Republic of Tajikistan - olitocation of the highest national values". Dushanbe: “IUTET”, 2024. – 388 p.

Ҳайати таҳририя:
Асрорзода У.С., Раҳимов М.А., Шаропов Ф.Р., Зоирзода И.С., Ҷабборов Ф.А.,
Қаландарзода Г., Қудратов Н.А.

Барои интихоб ва изҳори далелҳо дар мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.
Муассис ва муҳаррирон метавонанд бо муаллифон ҳамақида набошанд.

Матни маърӯзаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form; the authors are responsible for their content and originality.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 2024 с.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 2024 г.
International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, 2024 y.

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1.	Суханронии ректори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон доктори илмҳои иқтисодӣ,профессор Асрорзода Убайдулло Саттор дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон		**8**
2.	Выступления профессора кафедры Бизнеса права Ташкентского государственного юридического университета, доктора юридических наук, Академика Туранской Академии наук Шухрата Нуралиевича Рузиназарова на Пленарное заседания Международного научно-практического конференции посвященные к 30 летию Конституции Республики Таджикистан.		**10**
3.	Opening speech by doctor of law, professor Nekruz Abdunabievich Kudratov at the international scientific and practical conference dedicated to the 30th anniversary of the Constitution of the Republic of Tajikistan		**14**
	ФАСЛИ 1. НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ		
4.	**Қудратов Н.А.**	Сулҳи устувор: заминаи арзи ҳастии наслҳои оянда	**16**
5.	**Меликов У.А.**	Назаре ба масъалаҳои ҳуқуқии никоҳ ва талоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	**18**
6.	**Рузиназаров Ш.Н.**	Гражданско-правовые средства осуществления цифрового (электронного) и креативного бизнеса в Республике Узбекистан: современные реалии и ориентиры	**21**
7.	**Салиева Р.Н., Салиев И.Р.**	Правовые и экономические механизмы внедрения наилучших доступных технологий в Российской Федерации и в Республике Тажикистан	**39**
8.	**Искандаров З.Ҳ.**	Эҳтироми шаъну шарафи шахс дар мурофиаи ҷиноятӣ	**42**
9.	**Қудратов Н.А.**	Моҳияти консепсияи Ч. Беккариа дар криминология	**46**
10.	**Давлатов Х.Х.**	Конституционно-правовая характеристика принципа светского государства	**49**
11.	**Тагаева С.Н.**	Обеспечение конституционных прав в условиях оборота персональных данных	**53**
12.	**Abikenova G.B. Bilyalova M.I. Aidarova L.A.**	On the issue of termination of citizenship in foreign countries and the Republic of Kazakhstan: legal aspects	**55**
13.	**Абдуразаков А.А.**	Анализ норм, регулирующих внешнеполитическую деятельность, в новой редакции Конституции Республики Узбекистан	**59**
14.	**Рахмонзода Д.А.**	Конституционно-правовые основы Республики Таджикистан в обеспечении информационной безопасности	**60**

15.	**Раҳимов С.**	Таҳкими таносуби ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавассути мақомоти судӣ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ	**65**
16.	**Рахматова Н.М. Хамидова С.Х.**	Конститутсия - нахустин санади олӣ дар таърихи давлатдории тоҷикон	**69**
17.	**Фирдавс Шарифзода**	Нақши Конститутсия дар рушди қонунгузории фарҳанг	**73**
18.	**Бурханова Л.М.**	Развитие конституционализма в Республике Узбекистан: историческая ретроспектива и некоторые особенности	**76**
19.	**Акмалзода А.Ҳ.**	Государственная власть как родовой объект преступления	**79**
20.	**Алиев Ф.Ш.**	Аҳмияти конститутсия дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон	**82**
21.	**Холиқзода А.Ғ. Холиқова М.Ғ.**	Конститутсия кафили ваҳдати миллӣ ва суботи сиёсии ҷомеа	**86**
22.	**Фарангиси Иззатулло**	Хусусиятҳои иҷтимоии конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	**91**
23.	**Ҳабибов С.И.**	Нақши Конститутсия дар таъмини волоияти қонун ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд	**94**
24.	**Гулзода Н.А.**	Нақши Конститутсия дар таҳкими давлатдории навини тоҷикон	**98**
25.	**Акризоев М.М.**	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати ҳуқуқ озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд	**102**
26.	**Амирзода М.Э., Аҷиков А.Н.**	Нақши Конститутсия дар ташаккули қонунгузории хизмати давлатӣ	**106**
27.	**Имамова Д.И.**	Значение принципа добросовестности во внешнеэкономических сделках	**110**
28.	**Шарахметова У.Ш.**	Регулирование семейных правоотношений в Конституции Республики Узбекистан	**115**
29.	**Турсунов Х.М. Каримов С.Х.**	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва саҳми он дар ташакул ва такмиллӣ қонунгузории гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	**119**
30.	**Кенҷаева Р.Ҳ.**	Фаъолияти ҳуқуқӣ дар шароити вусъати равобити байналмилалӣ	**125**
31.	**Ҷаборов Ғ.Н., Акрамов М.**	Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон асосгузори соҳибихтиёри ва якпорчагии кишвар	**129**
32.	**Холбаев С.Б.**	Значение национального стратегического программного документа во внедрении и развитии кластерной модели	**131**
33.	**Нодиров Ф.М.**	Кафолатҳои конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои соҳибкорӣ	**134**
34.	**Абдуллоев И.Р.**	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – заминаи устувори бунёди давлати демократӣ	**138**
35.	**Юсупова З. И.**	Правовое регулирование экологического предпринимательства в Республике Таджикистан	**141**
36.	**Ҳасанов А.**	Тартиби риояҳои чорабиниҳои эҳтиёти оид ба пешгирии амалҳои террористӣ	**145**
37.	**Раупова М.Т.**	Размер гражданской ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности	**147**

38.	**Raimova Na.D.**	General trends in the development of commercially confidential information in intellectual property law	**156**
39.	**Сафаров И.Д.**	Конституция Республика Таджикистан 1994 – года как ядро правовой системы суверенного Таджикистана	**160**
40.	**Ғуломова М.С.**	Низоъ – ҳамчун падидаи иҷтимоӣ –таърихӣ	**163**
41.	**Абдуллоева Л.М.**	Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими маориф ва нақши омӯзгорон дар сатҳи баланд омода намудани кадрҳои баландихтисос	**168**
42.	**Аҷиков А.Н.** **Шарифи Д.**	Маҳфуми Конститутсия ва аҳмияти он дар ҷомеаи демократӣ	**174**
43.	**Кушакова И.А.**	Нақши Конститутсия дар рушди ҷомеаи демократӣ	**178**
44.	**Султонзода Т.С.**	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон-кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд	**179**
45.	**Иноятова С.Ф.**	Особенности применения способов защиты гражданских прав	**183**
46.	**Акмалзода А.Ҳ.**	Публичные призывы к насильственному изменению конституционного строя Республики Таджикистан: социальная обусловленность и профилактика	**194**
47.	**Хоҷазода З.С.**	Волотарин дастоварди миллӣ	**199**
48.	**Ҷониев С.С.**	Конститутсия ва нақши он дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон	**201**
49.	**Акилов Ф.И.**	Достоинство как объект уголовного права	**206**
50.	**Лобанова Г.Ю.**	Параллельный импорт – это не котрафакт и не контрабанда	**209**
	ФАСЛИ 2. НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ИЛМҲОИ ДИГАР		
51.	**Садриддинов М.И.** **Неъматов М.А.**	Межгосударственные экономические отношения по вопросам водных ресурсов в постсоветский период	**214**
52.	**Амиров М.С.**	Ноустувории молиявии ташкилотҳои фих ҳамчун нишондиҳандаи хавфи вайрон кардани қонунгузории гумрукӣ	**217**
53.	**Амонова М.Н.**	Кафили сулҳу оромӣ: нақши пешвои миллат эмомалӣ раҳмон дар таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ	**222**
54.	**Ҳайдаров А. А.**	Ҳадди ҳуқуқ дар муносиботи байни устоду шогирд ва инъикоси он дар осори мутафаккирони классики тоҷик	**226**
55.	**Рустамова Г.Р.**	Правдивое изображение бесправного положения народа в рассказе «После бала» Л. Толстого	**228**
56.	**Ризоев К.** **Саидова М.С.**	«Иқтисоди сабз» - омили рушди иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	**231**
57.	**Сафаралиева Л.Ш.**	Дурнамоӣ ва такмили вазъи қарзи бонкӣ дар таъминоти соҳибкории хурду миёна	**234**
58.	**Саидова М.С.** **Махмудова М.Х.**	Иностранные инвестиции и их роль в развитии национальной экономики	**236**
59.	**Каримова З.Ҳ.**	Нақши занон дар пешгирии никоҳи хешу таборӣ	**238**

60.	**Тагаев Б.Ш.**	Нақши инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир	**242**
61.	**Исломова З.С.**	Заминаҳои ҳуқуқии танзими андоз дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	**249**
62.	**Илёсов Дж.**	Влияния туризма на экономику	**253**
63.	**Мирзоев С.А.** **Тоҳиров В.С.**	Моҳият ва мазмуни баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми иқтисодиёти рақамӣ	**255**
64.	**Алишоев Х.Х.**	Соҳибкорӣ омили пешрафти иқтисодиёти мамлакат	**259**
65.	**Раҳимов А.А.**	Рушди илми муосир, ҳамчун танзимкунандаи сиёсати инноватсионӣ	**262**
66.	**Шоҳзода Н.И.**	Разработка форм государственного регулирования для поддержки иностранных инвестиций в сфере экологических услуг	**269**
67.	**Раҳимов С.Х.**	Танзими давлатии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	**274**
68.	**Ғуломов З.Т.**	Асосҳои методии ташаккули низоми назорат ва таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ	**277**
69.	**Давлатова Ф.А.**	Нақш ва аҳамияти қарзи бонкӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ	**280**
70.	**Юлдашев Ж.И.**	Вопросы повышения эффективности управления за счет использования современных информационных технологий в компаниях	**283**
71.	**Ҳамидова Г.А.**	Ташаккулёбии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир	**286**
72.	**Хидиралиев Р.З.**	Сармоягузориҳои хориҷӣ ва муаммоҳои он дар шароити имрӯза	**289**
73.	**Худойқулова Ё.К.**	Рушди сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ	**293**
74.	**Эмомов И.Б.**	Моҳияти такмили таълим ва омӯзиши забони англисӣ дар рушди маърифати ҳуқуқии донишҷӯён	**296**
75.	**Раимбекова Х.К.**	Основные принципы маркетинговой стратегии предприятия	**298**
76.	**Хамитова М.ДЖ.**	К вопросу финансовой стратегии предприятия	**301**
77.	**Нуров Н.Қ.**	Конститутсияи- омили асосии рушди соҳибкорӣ	**304**
78.	**Мирзоева Б.С.**	Ташаккули маҳорати нутқ ва инкишофи он бо истифода аз усулҳои гуногун	**306**
79.	**Сохибов А.Н.**	Турист как потребитель: правовые аспекты и международное сотрудничество в сфере туризма	**309**
80.	**Ғафуров С. Х.**	Ҷанбаҳои консептуалии таҳқиқи таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ	**312**
81.	**Қосимов Ҳ.З.**	Уҳдадориҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодӣ имрӯза	**316**
82.	**Раимбекова Х.К.**	Маркетинговая стратегия и ее роль в развитии фирмы	**319**
83.	**Хамитова М.ДЖ.**	Маркетинговые стратегии развития предприятий	**322**
84.	**Раимбекова Х.К.**	Факторы формирования маркетинговой стратегии предприятия	**323**
85.	**Шарипова Х.С.**	Конститутсия сарчашмаи асосии ҳуқуқи конститутсионӣ	**326**
86.	**Хамитова М.ДЖ.**	Взаимосвязь маркетинговой политики и финансовой деятельности предприятия	**329**
87.	**Ҳасанова Н.Ҷ.** **Хамидова С. Х.**	Нақши Пешвои миллат дар қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	**331**

88.	**Окюлов О.**	Особенности функционирование частно правового сегмента в едином правовом пространстве Республика Узбекистана	**334**
89.	**Сангова Ф.Х.**	Оила сарчашмаи ҳастӣ ва нахустмактаби инсоният	**337**
90.	**Миралиев С.А.**	Понятие и цели уголовного наказания	**344**
91.	**Зокирова Д.Ғ.**	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар давлати соҳибистиқлоли мо	**348**
92.	**Акилова М.М.**	Зарурияти илмии таҳқиқи ҷинояти таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон	**350**
93.	**Акилова М.М.**	Сабабияти иҷтимоии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм	**352**
94.	**Akilov F.I.**	Honor as an object of criminal law	**357**
95.	**Шерализод С.М.**	Таҳлили ҳуққӣ-ҷиноятии принсипи адолат	**358**
96.	**Наботов С.Х.**	Мафҳуми товони зарари дар ҳуқуқи исломӣ	**360**
97.	**Мирзоева Қ.А.**	Моҳияти назорати прокурорӣ дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва сохторҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон	**363**
98.	**Мирзоева Қ.А.**	Иштироки прокурор ҳангоми баррасии парвандаҳои маданию оилавӣ дар судҳои марҳилаи кассатсионӣ ва назоратӣ	**366**
99.	**Қурбонзода Д.**	Омодасозии касбии афсарон-омӯзгорони навкор ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ дар шароити кафедраи ҳарбӣ	**370**
100.	**Исматзода Тоҳир**	Мафҳум ва моҳияти декриминализатсияи кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок	**378**
101.	**Исматзода Тоҳир**	Мафҳуми ҷиноятҳо ба муқобили муносибатҳои меҳнатӣ	**382**

АСРОРЗОДА УБАЙДУЛЛО САТТОР

СУХАНРОНИИ РЕКТОРИ ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН ДОКТОРИ ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ,ПРОФЕССОР АСРОРЗОДА УБАЙДУЛЛО САТТОР ДАР МАҶЛИСИ ТАНТАНАВӢ БАХШИДА БА 30-СОЛАГИИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Меҳмонони гиромӣ, устодон, омӯзгорон ва шогирдони азиз!

Бо арзи эҳтиром ва самимият Шуморо ба Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон самимона хайра мақдам мегӯем.

Имрӯз мо бо шукӯҳ ва сарфарозӣ 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷашн мегирем. Конститутсия ҳуҷҷати сарнавиштсозе мебошад, ки бо раҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони ниҳоят мураккаб таҳия ва қабул гардида, ба сулҳу субот, ваҳдат ва рушди миллӣ асос гузоштааст.

Конститутсия на танҳо санади ҳуқуқӣ, балки омили пешрафти миллату давлат, василаи муайянкунандаи арзишҳои миллӣ ва ҳифзи истиқлоли давлатӣ аст. Ин ҳуҷҷат заминаи мустаҳкамеро барои амнияти миллӣ, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ фароҳам оварда, рушди низоми давлатдорӣ ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои ҳар як шаҳрванди кишварро кафолат додааст. Ин санади бузург рамзи волоияти қонун ва кафили адолати иҷтимоӣ мебошад.

Суханҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моро ба қадру манзалати ин санад ҳидоят мекунанд: "Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси манфиатҳои миллат ва мардум, волоияти қонун ва принсипҳои ҳуқуқи инсон тартиб дода шуда, азму иродаи мардуми моро ба ваҳдат, сулҳу субот ва зиндагии орому осуда таъмин менамояд." Ин гуфтаҳо моро водор месозанд, ки ба ҳар банди Конститутсия ҳамчун роҳнамои таҳкими амният, ваҳдати миллӣ ва некӯаҳволии ҷомеаи худ эҳтиром гузорем.

Ҳамчунин, Пешвои миллат Конститутсияро сарчашмаи ҳамдилӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ унвон кардаанд. Ҳифзи он вазифаи ҳар як фарзанди бонангу номуси Ватан аст, ки ояндаи дурахшони Тоҷикистон аз амалисозии принсипҳои он вобаста мебошад.

Ин дастур барои насли ҷавон рамзи садоқат ба миллат ва рушди устувор буда, мо, омӯзгорону донишҷӯён, бояд онро дастури кору зиндагии худ пазируфта, ба ояндаи ватани хеш эҳтирому эҳсоси масъулият дошта бошем.

Ҳозирини гиромӣ,

Дар ин 30 сол шоҳиди он гардидем, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дод, ки мо ҳамчун давлат дар миқёси байналмилалӣ мавқеи хос ва нуфузи шоиста пайдо кунем. Сиёсати сулҳҷӯёнаи Тоҷикистон ва саҳми он дар таъмини субот дар минтақа бевосита натиҷаи волоияти қонун ва ҳамоҳангии иҷтимоӣ мебошад, ки аз Конститутсия сарчашма мегирад. Маҳз тавассути риояи муқаррароти Конститутсия, Тоҷикистон роҳи худро дар самти таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандӣ, боло бурдани сатҳи зиндагӣ ва ҳамгироӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ интихоб намуд.

Дар ин санаи сарнавиштсоз, мо бори дигар ба нафароне арҷгузорӣ мекунем, ки бо роҳбарии Сарвари давлат дар он давраи душвору ҳассос бар пояи сулҳу субот иттиҳоду ҳамбастагӣ нишон дода, ба қабули Конститутсия мусоидат карданд. Ин рӯйдоди муҳими таърихӣ, ки ба эҳёи давлатдорӣ ва такомули ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёд замина гузоштааст, моро ба ояндаи дурахшон, сохти давлати мустақил ва рушди устувори Тоҷикистон ҳидоят мекунад.

Бояд қайд кард, ки Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024-ро ҳамчун Соли *маърифати ҳуқуқӣ* эълон намуданд, ки ин иқдом аҳамияти бузург дорад ва ба арзишҳои асосии Конститутсия такя мекунад.

Соли маърифати ҳуқуқӣ барои мо заминаест, ки дар он шаҳрвандон метавонанд бо омӯзиш ва эҳтироми қонун аз ҳуқуқҳои худ бохабар шаванд ва ба рушди ҷомеаи ҳуқуқмеҳвар мусоидат намоянд.

Бояд тазаккур дод, ки Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон дар доираи иҷрои Нақшаи чорабиниҳои Соли маърифати ҳуқуқӣ ва 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чорабиниҳои гуногун, аз қабили озмунҳои ҷумҳуриявии “Беҳтарин ҳуқуқдон”, “Беҳтарин донандаи Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Беҳтарин мақолаи ҳуқуқӣ”, конфронсҳои сатҳи байналмилалӣ ва ташкили барномаҳои телевизионӣ баргузор намуд.

Раёсати Донишгоҳ тасмим додард, ки то охири соли ҷорӣ боз чандин чорабиниҳои сатҳи баландро дар доираи Соли маърифати ҳуқуқӣ ташкил кунад.

Бо истифода аз ин фурсат, аз номи раёсати Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ба меҳмонони арҷманд, омӯзгорон ва донишҷӯёну хонандагон ҷашни 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро табрик гуфта, бароятон тандурустӣ, хушбахтӣ, сулҳу оромӣ ва муваффақиятҳои беназирро орзумандам.

Бигузор, ин ҳуҷҷати таърихӣ чун манбаи ҳуқуқ ва адолат, моро дар роҳи созандагиву бунёдкорӣ, пешрафту шукуфоии Тоҷикистон ва амалӣ намудани ормонҳои миллӣ ҳамеша ҳидоятгар бошад!

Ба Шумо комёбиҳои беназир орзу намуда, ба кори Конфронс барор мехоҳам!

ШУХРАТ НУРАЛИЕВИЧ РУЗИНАЗАРОВ

ВЫСТУПЛЕНИЯ ПРОФЕССОРА КАФЕДРЫ БИЗНЕСА ПРАВА ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА, ДОКТОРА ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК, АКАДЕМИКА ТУРАНСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК ШУХРАТА НУРАЛИЕВИЧА РУЗИНАЗАРОВА НА ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО КОНФЕРЕНЦИИ ПОСВЯЩЕННЫЕ К 30 ЛЕТИЮ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

Ассалому алейкум, многоуважаемые участники международной конференции.

Прежде всего от всей души, искренне поздравляю вас, дорогие мои, с открытием сегодняшнего престижного научно-практического форума – Международной научно-практической конференции.

Как подчеркнул глава Узбекистана Ш. Мирзиёев, нынешние переговоры ещё раз показали серьезный и решительный настрой сторон на укрепление отношений многовековой дружбы, доверия, добрососедства и стратегического партнерства. Наши совместные усилия направлены на достижение конкретных, ощутимых результатов сотрудничества между Узбекистаном и Таджикистаном в целях дальнейшего процветания двух братских народов.

В свою очередь, Лидер Таджикистана Э.Рахмон отметил, что благодаря политической воле Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева стали крепче дружба и взаимное доверие между нашими странами. Сегодня между Таджикистаном и Узбекистаном не осталось нерешенных вопросов, установилась атмосфера взаимного доверия[1].

Как нам известно, что 18 апреля 2024 г, Узбекистан и Таджикистан подписали Договор о союзнических отношениях. Подписи под договором поставили Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев и Президент Таджикистана Эмомали Рахмон по итогам переговоров на высшем уровне в Душанбе. На пресс-конференции после переговоров, Мирзиёев заявил, что поистине историческим итогом нынешнего визита стало подписание Договора о союзнических отношениях, который полностью отвечает коренным интересам двух братских народов.«Договор будет содействовать более широкому раскрытию потенциала нашего взаимодействия. Этот документ также станет важным фактором укрепления мира и стабильности в нашем регионе – Центральной Азии», – подчеркнул Президент Таджикистана Э.Рахмон. Помимо того, стороны подписали 28 документов, охватывающих практически все направления узбекско-таджикского сотрудничества. В частности, для развития региональных отношений между двумя странами подписано 5 соглашений о сотрудничестве между исполнительными органами государственной власти Хатлонской и Согдийской областей Республики Таджикистан и органами власти Хорезмской, Ферганской, Сырдарьинской, Наманганской и Андижанской областей Республики Узбекистан. Соглашения, протоколы, меморандумы, дорожные карты и программы сотрудничеств регулируют развитие и расширение сотрудничества в важных и приоритетных для обеих сторон областях границы, защиты прав потребителей, промышленности, воздушной связи, международной автомобильной связи, строительства мостов, агропромышленного

[1] Культурно-гуманитарное сотрудничество Таджикистана и Узбекистана – воплощение исторической близости двух народов// https://uzdaily.uz/ru/post/61529/

комплекса, ветеринарии и безопасности пищевых продуктов, культуры, библиотечного дела, подготовки кадров в областях вирусологии, микробиологии, молекулярной биологии, эпидемиологии, биотехнологии и фармакологии, аттестации научных кадров, преподавания высшей квалификации, туризма и надзор за деятельностью кредитных организаций. По линии экономического взаимодействия, президенты поставили перед правительствами своих стран задачу по доведению товарооборота до 2 миллиардов долларов, в том числе за счет активного замещения импорта из третьих стран. За последние семь лет товарооборот между двумя странами вырос почти в 40 раз и в 2023 году составил 750 млн.долл.США. В настоящее время на территории двух стран функционируют 370 таджикско-узбекских совместных предприятий.На переговорах отмечена важность ускорения создания свободной торгово-приграничной зоны «Ойбек-Фотехобод» и торгово-логистического центра «Андархан». Достигнуты договоренности о развитии промышленной кооперации, за счет совместных проектов в машиностроении, энергетике, электротехнике, металлургии, добывающей, текстильной, фармацевтической, агропромышленной и других приоритетных отраслях[2].

Пользуясь случаем, хочу выразить огромную благодарность за приглашение на международную конференцию, посвященную дню принятия Конституции Республики Таджикистан. Как ученик доктора юридических наук, Академика АН Республики Узбекистан, профессора Хожиакбара Рахмонкулова, я хорошо знаю о давних дружеских связях с цивилистами стран СНГ, в том числе РеспубликиТаджикистан. На днях, т.е. 28 октября 2024 года мы в Ташкентском государственном юридическом университете провели с участием цивилистов зарубежных стран, в частности, Казахстан и Таджикистан, международный круглый стол на тему: "Актуальные проблемы международного частного права: чтения Академика Ходжиакбара Рахмонкулова. На нем также участвовал наш уважаемый коллега Муртазозода Джамшед Муртазакулов. Пользуясь случаем, хочу отметить, что в 2025 году юридическая общественность Узбекистана с участием зарубежных коллег будет отмечать 100-летие Академика Х. Рахмонкулова.

Особо надо отметить выдающиеся заслуги В.А.Ойгензихта, В.И.Корецкого, О.У.Усманова, Ш.Менглиева, Ш.Тагайназарова и других ученых-цивилистов Республики Таджикистан. Их заслуги в развитии гражданско-правовой науки, несомненно, бесценны. Эти представители гражданско-правовой науки Республики Таджикистан в разные периоды развития цивилистической науки внесли свой огромный вклад в развитие науки гражданского права и активно участвовали в разработке гражданского законодательства Республики Таджикистан. С некоторыми этими яркими представителями цивилистической науки Таджикистана я хорошо знаком.

Абдурахман Джами и Алишер Навои, начинавшие сначала как учитель и ученик, затем в цепочке испытаний того периода, были скреплены узами настоящей дружбы, показавшими это вечное состояние братства узбекского и таджикского народов как наглядный пример. В результате взаимной духовной поддержки, эти великие люди создали бесценные произведения высокой ценности в области классической литературы, поэзии, науки и искусства. В истории человечества Абдурахман Джами известен как Махдум Нуран – владелец огней. Следует приобретать только полезные знания, следует избегать бесполезной добродетели и слушать только то, что необходимо.

Одного из моих учителей, одного из выдающихся представителей цивилистической науки, доктора юридических наук, профессора, Заслуженного юриста Республики Таджикистан, Заслуженного деятеля науки и техники Республики

[2] Узбекистан и Таджикистан закрепили союзнические отношения договором// https://www.newscentralasia.net/2024/04/19/uzbekistan-i-tadzhikistan-zakrepili-soyuznicheskiye-otnosheniya-dogovorom/

Таджикистан, профессора кафедры международного права юридического факультета Таджикского Национального университета, Шомурата Менглиева цивилистическая общественность знает как основоположника науки международного частного права в Республике Таджикистан, одного из инициаторов создания отделения «Международного права». В 1975 году защитил кандидатскую диссертацию на тему «Правовое регулирование страхования имущества организаций потребительской кооперации» в Институте философии и права им. И.М.Муминова Академии наук Республики Узбекистан (Ташкент). В 1991 году защитил докторскую диссертацию в Институте философии и права им. И.М. Муминова Академии наук Республики Узбекистан на тему: «Теоретические проблемы гражданско-правовых способов восстановления (нормализации) имущественных прав граждан» Великий учитель и ученый действительно был личностью с большой буквы. Он был крупным учёным по актуальным проблемам гражданско-правовой науки. Он внес свой посильный вклад в восстановление конституционной законности в республике. Он также был одним из составителей Гражданского кодекса Республики Таджикистан (частей I, II, III). Научно-практические достижения Шомурата Менглиева были признаны не только в Таджикистане, но и за рубежом. Он являлся членом диссертационного совета по защите докторских диссертаций Республики Узбекистан (1992-1997 гг.) и Республики Казахстан (2001-2005 гг.). Неоценим вклад доктора юридических наук Ш.Менглиева в воспитание молодых научно-педагогических кадров Таджикистана и Узбекистана. Многоуважаемый мой наставник, Шомурод Менглиев, был официальным оппонентом моей докторский диссертации. Я хорошо помню как, несмотря на трудности, 9 июня 1995 года он лично участвовал в защите моей диссертации в Институте Философии и права АН Республики Узбекистан. Он прекрасно обладал также узбекским языком. Отзыв о моей работе также был подготовлен на узбекском языке. Я никогда не забуду заслугу и поддержку Ш. Менглиева по объективной оценке моей диссертационной работы. Ш. Менглиев был одним из лидером цивилистической школы Таджикистана, создание которой явилось прямым результатом его интенсивной научно-педагогической деятельности. Диапазон исследований необычайно широк, в нем нет отвлеченных тем, дается постоянная реакция на текущие жизненные и практические проблемы. Это прослеживается в статьях, монографиях, учебниках, комментариях к нормативным актам. Ш. Менглиев тесно сотрудничал с цивилистами Узбекистана, особенно с Академиком Х. Рахмонкуловым. Цивилистическая школа созданная Академиком Х. Рахмонкуловым, создала не только научную, но и дружественную атмосферу. Самое главное - это то, что нас с вами объединяет для достижения крупных научных результатов в сфере частно-правовой науки. В этой авторитетной цивилистической школе сформировалось новое поколение цивилистов, которые внесли огромный вклад в развитие частно-правовой науки и в разработку Гражданских кодексов Республик Узбекистан и Таджикистан и многие другие нормативно-правовые акты частно-правового характера. В этом русле надо отметить, что цивилист должен определиться относительно государства, науки, иных отраслей права, мирового опыта и т.п. В кодексе не найдешь ответы на эти вопросы. По нашему пониманию, цивилистическая школа - это воплощение мыслей ученых не только в разработке гражданского законодательства, но и в правоприменительной практике. В этом классическом ракурсе правовые школы вообще, а цивилистическое школы в частности, по своим целям и функциям отличаются от других гуманитарных научных школ тем, что имеют достаточно четкое материальное-нормативно-правовое воплощение, которое находит свое закрепление в текстах законов и других нормативно-правовых актах с учетом объективной тенденции развития цифровой трансформации государства и права. В данном объективном и историческом

формате, исторические этапы развития нормотворческого процесса дают нам основание говорить, что заметно продлевает жизнь цивилистической школы и идей ее представителей, в том числе в условиях формирования цифрового гражданского оборота. В связи с этим, можно уверенно сказать, что цивилистические мысли, разработанные юристами Римского частного права, до сих пор разумно и эффективно используются в современной гражданско-правой доктрине и в гражданском законодательстве независимо от исторически сложившихся правовых систем. В этом заключается созидательная и социальная роль цивилистической мысли на всех этапах общественного прогресса. Разумная сила и созидательная роль частного права в том, что его признанные цивилистические школы дают мощный импульс развитию цивилистической науки независимо от функционирования этих школ. В частности, это выдающиеся цивилисты и крупные ученые мирового масштаба - О. Иоффе, О Х. Рахманкулов, В. В. Лаптев, М. И Козырь, О. С. Красавчиков, В. Яковлев, В. Грибанов, С. Алексеев, В. А. Ойгензихт, В. Мамутов, Р. Халфина Ю. Г. Басин, М. Масевич, Б. Покровский, Н.Н. Веденин, Т.М. Гандилов, М. Сулейменов, Н. Мухитдинов и др. Мы гордимся патриархами нашей цивилистической науки, которые создали авторитетные цивилистические школы не только в нашем регионе, но и в пределах наших государств. Я очень рад встретиться с вами сегодня и выступить в онлайн-формате на очень важную и актуальную тему - «Гражданско-правовые средства осуществления цифрового (электронного) и креативного бизнеса в Республике Узбекистан: современные реалии и ориентиры". Эта тема важна не только для развития цифровой и креативной экономики соседней страны, но и имеет большое научно-практическое значение для всех стран мира.

Исходя из этого, мы представители цивилистической школы, должны дать себе отчет о том, что фундаментальное научно-методологическое, глубокое исследование современных проблем конституционного верховенства в цифровом и креативном гражданском обороте, в том числе, в сфере предпринимательской деятельности, даст возможность разумного правового регулирования частно-правовых отношений.

Желаю всем нам содержательной и плодотворной работы.

Огромное Вам спасибо, мои дорогие друзья и коллеги.

NEKRUZ ABDUNABIEVICH KUDRATOV

OPENING SPEECH BY DOCTOR OF LAW, PROFESSOR NEKRUZ ABDUNABIEVICH KUDRATOV AT THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE DEDICATED TO THE 30TH ANNIVERSARY OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Distinguished Guests, Esteemed Colleagues, Ladies and Gentlemen,

It is with great honor and privilege that I welcome you all to this International Scientific and Practical Conference, held in celebration of the 30th anniversary of the Constitution of the Republic of Tajikistan. Today marks a significant moment for reflection, dialogue, and exploration of the profound legal, historical, and social foundations that this monumental document has laid for our nation.

The adoption of the Constitution in 1994 was a landmark event that established the principles of sovereignty, democracy, rule of law, and human rights in Tajikistan. Over the past three decades, the Constitution has served as a beacon, guiding us through times of challenge and transformation, and fostering peace, stability, and progress. It has provided a framework for building a society rooted in equality, justice, and mutual respect.

This conference brings together legal scholars, policymakers, historians, and practitioners from various parts of the world to examine the enduring significance of constitutional governance. It provides us with a platform to discuss how constitutional principles can adapt to modern challenges while safeguarding the fundamental rights and freedoms of citizens.

Ensuring the foundations of the constitutional order and the realization of its basic principles is impossible if the problem of their protection is not solved. Meanwhile, in the current Constitution of the RT the institution of protection of the foundations of the constitutional order is practically not provided for, and the norms of Articles 6-8 are general and unspecific, except for Article 100 of the Constitution. All this taken together does not allow us to speak about the existence of constitutional guarantees of stability and protection of the constitutional order, because these guarantees should be fixed in a special article (articles).

The progressive development of Tajikistan as a sovereign, democratic, secular and rule-of-law state depends on the implementation of an effective, purposeful policy to protect national interests. In view of the above, it can be stated that countering crime as a negative phenomenon, as a threat to security in general, including public interests, is one of the main tasks of the State. In connection with the growing level of public danger in the Central Asian region, the issue of ensuring effective protection of an individual citizen, society and the entire state has become much more acute.

For Tajikistan, the issue of the foundations of the constitutional system is very relevant and has a fateful significance. The main political and legal consequence of the independence of the Republic of Tajikistan in 1991 was precisely the radical change in the constitutional system - the proclamation of independence of Tajikistan. The Declaration of Sovereignty of the Republic of Tajikistan of August 24, 1990 enshrined the basic principles of the organization and activities of the new sovereign republic, and the Resolution of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan "On the Proclamation of State Independence of the Republic of Tajikistan" (dated September 9, 1991) defined the general principles of both the social and state systems of the Republic of Tajikistan. In this sense, it can be argued that the constitutional system of the republic embodies, first and foremost, both the social and state systems in their interaction. The emergence of the category "Fundamentals of the Constitutional System of the Republic of Tajikistan" in the text of the Constitution and legislation of the Republic of Tajikistan (especially criminal legislation) is associated with the preparation and adoption of

the new Constitution of the Republic of Tajikistan of 1994 and a number of legal acts. Not only Tajikistan, but also other CIS member states called the first chapter of their constitutions “Fundamentals of the constitutional system”, which meant their special foundations, customs and national traditions.

The processes of globalization, the involvement and participation of citizens of the Republic of Tajikistan in the activities of terrorist and extremist organizations or movements (Salafiya, IMU, IS, Ansarullah, Ikhwan-ul-Muslimin), armed conflicts and the various consequences arising from them, the build-up of military groups near the borders of the Republic of Tajikistan (from the Afghan side), the radicalization of society, an attempt at a coup by legal (now banned IRPT) and illegal parties (Group 24), ineffective control of the Internet and many other factors have become sources of threats to the foundations of the constitutional order and state security. The protection, especially criminal and legal, of objects and values such as sovereignty, territorial inviolability, territorial integrity, defense capability and the political system of the state, which form the structure of the institute of "Fundamentals of the constitutional order and state security" is one of the most priority tasks of modern Tajik statehood.

Establishing criminal liability for crimes against the foundations of the constitutional order and state security, protecting its citizens and national values are the most important tasks that the legislation of the Republic of Tajikistan should and does solve. In addition, the following points should be taken into account: the political situation in the country, the main directions of state policy in a specific historical period, public opinion, the level of legal awareness of citizens, and the categories of persons to whom the laws are supposed to be applied. Accordingly, Section XIII of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan establishes liability for crimes against state power, which includes criminal liability for crimes against the foundations of the constitutional order and state security (Chapter 29 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan). These crimes, as Emomali Rahmon, Leader of the Nation, President of Tajikistan, rightly and timely noted in his address in honor of the 24th anniversary of the state independence of the republic, primarily threaten state independence, the existence of the independent state itself, the democratic, legal and secular structure of the state, stability, and security.

I am confident that the outcomes of this conference will not only enrich our academic and professional knowledge but also inspire new pathways for strengthening constitutionalism in Tajikistan and beyond. On behalf of the organizing committee, I extend my heartfelt gratitude to all participants, speakers, and sponsors for their contributions to making this conference a success. May our discussions today pave the way for a brighter, more prosperous future for our nation and for all nations represented here.

Thank you, and I wish you all a productive and inspiring conference!

ҚУДРАТОВ НЕКРУЗ АБДУНАБИЕВИЧ - сардори раёсати илм ва инноватсияи ДБССТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

СУЛҲИ УСТУВОР: ЗАМИНАИ АРЗИ ҲАСТИИ НАСЛҲОИ ОЯНДА

“Вақти он расидааст, ки мо аз иқдомҳои муассир барои тақвияти нақши асосии Созмони Милали Муттаҳид дар ҳалли низоъҳо ва барқарорсозии сулҳу субот дар сайёра кор бигирем. Дар робита ба ин, пешниҳод менамоям, ки тавассути қатъномаи махсуси Созмони Милал “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” қабул карда шавад”.
Эмомалӣ Раҳмон

Сулҳ ва зиндагии осоишта аз қадимтарин ормонҳои башарият ба шумор рафта, аз замони пайдоиши ҷомеаҳои инсонӣ, мубориза барои таъмини сулҳ ва пешгирии низоъҳо ба яке аз масъалаҳои марказӣ табдил ёфтааст. Ҷангҳои байни давлатҳо, низоъҳои дохилӣ, таҷовуз ба ҳаёти арбобони давлатӣ, ҷосусӣ, таҷовуз ба истиқлолияти давлатӣ, тамомият ва дахлнопазирии арзӣ, иқтидори мудофиавӣ, бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохти конститутсионӣ, бо роҳи зӯроварӣ ғасб ва нигоҳ доштани ҳокимияти давлатӣ, терроризм, экстремизм, қоҷоқи силоҳ ва маводи мухаддир аз ҷиноятҳое мебошанд, ки ҳамасола 4,5-5 миллион қурбониву талафоти ҷониро миёни аҳолии осоишта дар пай дошта, таҳдиди асосии сулҳ ва зиндагии осоиштаи башарият ба ҳисоб мераванд. Ояндаи инсоният дар шароити афзояндаи ин таҳдидҳои глобалӣ ба ҳифзи сулҳ ва рушди устувори муносибатҳои ҷаҳонӣ сахт вобаста аст.

Дар бистсолаи охир дар ҷаҳон зиёда 28 ҷангҳои шаҳрвандӣ, амалиётҳои ҷангӣ, ҷангҳои байнидавлатӣ, низоъҳои дохиливу байналмилалӣ рух дода, баъзеашон даҳсолаҳо то имрӯз давом ёфта истодаанд. Танҳо дар соли 2024 буҳронҳои байни Озарбойҷон ва Арманистон, Россия ва Украина, Изроил ва Фаластин, Изроил ва Ливан, ҷанг дар Шарқи Наздик, ҷанги шаҳрвандӣ дар Мянма, Сирия, Судан, Яман, Ливан, Ҷумҳури Африқои Марказӣ, низоъи мусаллаҳона дар Эквадор, исёни мусалмонон дар Мозамбика ва монанди инҳо сурат гирифтанд ва ё давом доранд, бақайд гирифта шудааст. Ҷанг ва низоъҳои дохиливу байналмилалӣ таҳдид ба ҳастии башарият буда, пешгирӣ накардани он имконияти аз байн (дар сурати ҷангӣ ҳастаӣ) бурдани онро дорад.

Стивен Ҳокинг, яке аз физикҳои машҳур, чанд даҳсола пеш гуфта буд, ки се омил метавонад боиси нобудии башарият ва дигар мавҷудоти зинда гардад: аввал, мавҷудияти вирусҳо, ки аз назорати одамон берун мешаванд. Дар ҳақиқат, чи тавре мо шоҳиди ҳол будем, оғози соли 2020 ҷаҳон ба бӯҳрони шадид, яъне паҳншавии беморие бо номи коронавирус (COVID 19) гирифтор гардид, ки саривақт наандешидани чораҳои дахлдор метавонист қисми зиёди аҳолии ҷаҳонро нобуд созад. Дар натиҷаи ин вабои аср мувофиқи маълумотҳои СУТ 7 054 891 нафар ҷони худро аз даст доданд. Маҳз иттиҳоду ҳамбастагӣ ва дастгирии якдигар буд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ тавонист пеши роҳи ин вабои асрро гирад. Дуюм, бархӯрди метеоритҳо бо замин ба мисли 65 миллион сол пеш, ки дар халиҷи Мексика рух дод ва боиси нобудшавии 99% мавҷудот гардида буд, такрор шавад. Сеюм сабаби нобудшавии навбатии башарият ҷанги ҳастаӣ мебошад. Агар дар рӯи замин панҷ нестшавии тамадунҳо ҷошта бошад ва сабаби асосии он худи табиат буд, аммо ба ақидаи бисёре аз олимон, нестшавии шашум метавонад бо дасти бевоситаи худи инсон рух диҳад.

Албert Эйнштейн низ гуфта буд, ки «Ман намедонам, ки кадом яроқ дар ҷанги сеюми ҷаҳон истифода бурда мешавад, лекин ҷанги чоруми ҷаҳон бо чӯбу санг оғоз

мегардад». Алберт Эйнштейн дар ин гуфтори худ истифодаи яроқи қатли омро дар назар дорад, ки истифодаи он метавонад башариятро аз байн барад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президети Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун шахси сулҳпарвар, сулҳхоҳ, сулҳофар, сулҳҷӯ, сулҳдӯст, адолатхоҳ, хатари истифодаи ин яроқи қатли омро дарк намуда, чандин маротиба дар баромадҳои худ аз таҳдид истифода ин яроқ ҷомеаи ҷаҳонро ҳушдор доданд. Масалан, Пешвои миллат қайд намудан, ки “Кор ҳатто ба ҷое расидааст, ки имрӯзҳо баъзе сиёсатмадорон ва доираҳои коршиносӣ дар бораи эҳтимоли сар задани ҷанги ҳастаӣ сухан меронанд” (*Суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш аз 01.09.2024*), “Дар соҳаи таъмини амният ва суботи минтақавӣ, илова бар мубориза бо терроризм, инчунин мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, силоҳ, маводи ҳастаӣ, ҷиноятқории фаромарзӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва хариду фурӯши одамон зикр шудаанд” (*Мусоҳибаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Агентии миллии иттилоотии "Ховар" ба муносибати 20-солагии Созмони Ҳамкории Шанхай аз 15.06.2021*).

23 сентябр Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Ню-Йорки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар Ҳамоиши Оянда иштирок ва суханронӣ намуда, таъкид карданд, ки кишварҳои олам бояд аз иқдомҳои муассир барои тақвияти нақши асосии Созмони Милали Муттаҳид дар ҳалли низоъҳо ва барқарорсозии сулҳу субот дар сайёра кор бигиранд. Дар робита ба ин Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки тавассути қатъномаи махсуси Созмони Милали Муттаҳид “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” қабул карда шавад. Пешгирии низоъҳо, таҳкими ниҳодҳои демократӣ ва тарғиби фарҳанги гуфтугӯ низ аз омилҳои муҳими таъмини сулҳ барои наслҳои оянда мебошанд. Дар сатҳи байналмилалӣ, ҳамкории давлатҳо дар соҳаи дипломатия, ҳалли осоиштаи низоъҳо ва дастгирии созмонҳои байналмилалӣ, ба мисли Созмони Милали Муттаҳид, нақши бузургро мебозад.

Пешниҳоди Пешвои муаззами миллат амали саривақтӣ мебошад, зеро дар ҳақиқат насли оянда ба сулҳ ниёз дорад, то зиндагии озоду осоишта дошта бошанд. Сулҳ на танҳо як ҳолати муваққатӣ, балки як равандест, ки онро бояд тавассути саъю кӯшиши муштарак ҳифз ва таҳким бахшид. Дар заминаи сулҳ наслҳои оянда метавонанд дар ҷаҳоне зиндагӣ кунанд, ки дар он ормонҳои инсоният амалӣ мегарданд. Ҳар як ҷанг як ба ҳалқае шабоҳад дорад, ки ба занҷири бадбахтии инсоният зам мешавад ва ба пешрафти инсоният халал мерасонад.

Пешниҳоди Пешвои муаззами миллат маҳз дар Созмони Милали Муттаҳид ва қабули қатъномаи махсус маънои онро дорад, ки як кишвар дар алоҳидагӣ наметавонад мушкилоти кунуниро, яъне барқарор намудани сулҳ дар рӯи заминро, ҳал кунад. Чи тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд ҷомеаи байналмилалӣ рӯз аз рӯз аз якдигар пароканда гашта, ба чолишҳои бунёдии ҷаҳонӣ рӯбарӯ шуда истодаанд. Ҳолати мазкур ташвишовар буда, боиси пайдо гардидани муноқишаҳо, ҷангҳо, низоъҳо, нобоварӣ ва тафриқандозӣ дар байни башарият мегардад. Танҳо бо густариши фарҳанги сулҳ, ҳамкорӣ байни кишварҳо ва минтақаҳо метавонад ба таври назаррас беҳтар гардад. Фарҳанги сулҳ муносибатҳои дипломатиро тақвият мебахшад, ки боиси пешгирии ҷангҳо ва таъмини амнияти умумӣ мешавад.

Дар баробари ин, дар ҷаҳон мушкилотҳои зиёди хусусияти иқтисодӣ ва иҷимоӣ ҷой доранд. Норасоии оби ошомиданӣ, тағйирёбии иқлим, аз байн рафтани гуногунии биологӣ ва ифлосшавии атмосфера барои арзи ҳастӣ намудани наслҳои имрӯза ва оянда як хатари ҷиддии глобалӣ аст. Дар ҷаҳоне, ки аз глобализатсия ва мушкилоти муштараки иқтисодӣ ва экологӣ ранҷ мебарад, ҳамкорӣ дар заминаи сулҳ ҳаётан муҳим аст ва танҳо

эътимод ба якдигар ва муттаҳид шудани ҷомеаи байналмилалӣ метавонад ин масирро тағйир диҳад.

Мо боварии комил дорем пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президети Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун шахси сулҳпарвар, сулҳхоҳ, сулҳофар, сулҳҷӯ, сулҳдӯст аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо хушнудӣ пазируфта шуда, аз тарафи СММ қатъномаи махсус дар бораи сулҳ ва амнияти байналмилалӣ қабул карда мешавад. Зеро, шурӯъ аз соли 2000 инҷониб бо ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ҳалли масъалаҳои об аз ҷониби Асамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид бо ҷонибдории аксарияти давлатҳои ҷаҳон 5 қарордоди муҳим қабул гардидааст, ки номгӯи онҳо чунин мебошанд:

1. Соли 2003 – Соли байналмилалии оби тоза;
2. Солҳои 2005-2015 – Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт»;
3. Соли 2013 – Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об;
4. Солҳои 2018-2028 – Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор»;
5. Соли 2025 – Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо.

Ин ташабусҳои Пешвои муаззами миллат низ ба хотири насли оянда, сайёраи бехатар, осоишта ва устувор равона гардидаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Созмони Милали Муттаҳид метавонад дар барқарор намудани сулҳ дар рӯи замин нақши муассир дошта бошад, зеро таҷрибаи сулҳи мо тоҷикон беназир ва беҳамтост ва он метавонад ҳамчун модели таҷрибашаванда барои ҳалли оқилонаи ҷангҳои шаҳрвандӣ, низоъҳои дохиливу байналмилалӣ ва муноқишаҳои байнидавлатҳо хизмат намояд.

Ҳамин тавр, таҳкими сулҳ барои наслҳои оянда як вазифаи ҳаётан муҳим аст, ки на танҳо кафолати амнияти инсониятро таъмин мекунад, балки заминаҳои мусоидро барои рушду шукуфоии онҳо фароҳам меорад. Ба воситаи сулҳи пойдор метавон ба наслҳои оянда муҳити орому осоишта ва шароити зиндагии арзандаву босуботро ба мерос гузошт. Таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда заминаест, ки наслҳои оянда метавонанд дар фазои орому осуда, бе нигаронӣ аз ҷангҳо ва низоъҳо, ба таҳсил, кашфиёт ва тараққиёти илмӣ машғул шаванд. Сулҳи пойдор метавонад ба таҳкими ҳамкориҳои байниминтақавӣ, рушди иқтисодиёт ва ҳалли мушкилоти глобалӣ, ба мисли тағйирёбии иқлим ва камбизоатӣ, мусоидат намояд.

МЕЛИКОВ УМРИЛЛО АСАДУЛЛОЕВИЧ -
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи ДБССТ

НАЗАРЕ БА МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ НИКОҲ ВА ТАЛОҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр кардаанд, ки “Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабили муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгарӣ маҳз дар оила ташаккул меёбанд” [1].

Дар бандҳи 1-3 Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 тасдиқ шудааст муайян

гардидааст, ки “ Бо дарки муҳимияти падидаи оила дар ташаккул ва пешрафти давлат ва ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар сатҳи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи кафолати ҳимояи давлатии оила ҳамчун асоси ҷамъият ва амалишавии ҳуқуқи ҳар шахс ба ташкили оила қувваи конститутсионӣ касб намуд. Дар радифи ин меъёри конститутсионӣ аз солҳои ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, таҳкими заминаҳои ташаккули оила ва дастгирии оилаҳо бо дарназардошти арзишҳои фарҳанги миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ эътироф шуда, аз ҷониби давлату Ҳукумати кишвар дар ин самт корҳои муайяне анҷом дода шуданд. Дар баробари ин суръат гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки арзишҳои асосии фарҳанги оиладории миллӣ ҳифз карда шаванд” [2].

Ҳамзамон дар моддаи 33 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки “Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёрникоҳӣ манъ аст”.

Дар радифи гуфтаҳои боло дар Тоҷикистон кодексҳо, қонунҳо, қарорҳо ва дигар санадҳои зарурӣ ҷиҳати танзими ҳуқуқии муносибатҳои оилавӣ қабул шудаанд, ки онҳо паҳлӯҳои гуногуни ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳои иштирокчиёни муносибатҳои оилаваро фаро мегиранд.

Аммо новобаста аз он ки дар замони истиқлолият қонунгузории оилавӣ густурда шудааст, яъне снадаҳои меъёрии ҳуқуқии зарурӣ қабул шудаанд, ҳамзамон бо тақозои замон ҳолатҳое пайдо шуда истодаанд, ки барои такмили қонунгузории оилавӣ асос мегарданд. Ҳолатҳои мазкур аз ҳаёти рӯзмарраи мо сарчашма мегиранд.

Дар замони имрӯза чунин ба назар мерасад, ки суръат ва сифати муносибаҳо дар маҷмуъ тағйир ёфтааст. Аз ҳамин ҷиҳат дар пайи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ рушди қонунгузорӣ ҳам бояд таъмин гардад.

Дар мақолаи мазкур мо ба якчанд масъалаҳои вобаста ба такмили меъёрҳои қонунгузории оилавӣ, хусусан Кодекси оила [3] аҳамият додем.

Яке аз масъалаҳои мавриди назари мо талаботи моддаи 13 Кодекси оила доир ба синни никоҳӣ мебошад, ки дар он чунин муайян гардидааст: **Синни никоҳӣ аз ҳаждаҳсолагӣ муқаррар карда мешавад.** Ин меъёр аз забони русӣ “Брачный возраст устанавливается в восемнадцать лет” тарҷума шудааст. Мутаассифона дар ҳамин меъёр пешоянди “в” аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ “аз” тарҷума шудааст, ки нодуруст аст.

Ҳамзамон дар ҳамин меъёр калимаҳои “аз ҳаждаҳсолагӣ ” ба назари мо то дараҷае саволҳоро ба вуҷуд меорад. Мо одатан мегӯем, ки шахс аз ҳаждаҳсолагӣ метавонад никоҳ бандад. Ҳаждаҳсолагӣ кай фаро мерасад? Агар шахс 17 солагиро пур кунад, қадам ба 18 монад, оё ӯ 18 сола ҳисоб мешавад? 18 солагӣ аз 12 моҳ иборат аст. Мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ вақте никоҳро қайд мекунад, ки агар шахс ҳаждаҳсолагиро пур карда бошад. Дар чунин сурат шахс никоҳашро баъд аз 18 солагӣ, яъне бо фаро расидани 19 солагӣ мебандад. Яъне агар шахс 17 солагиро пур кунад ба 18 қадам монад, дар ин сурат наметавонад никоҳ бандад. Яъне вай бояд 18 солагиро пур намояд, баъдан никоҳ баста метавонад. Пас бояд навишти меъёри моддаи 13 Кодекси оила ҳам ба ҳамин мазмун мувофиқ бошад. Аз ҳамин лиҳоз мувофиқи мақсад мешуморем, ки қисми 1 модддаи 13 Кодекси оила чунин муқаррар карда шавад: “Шахс баъд аз 18 солагӣ ҳуқуқ ба бастани ақди никоҳ дорад”.

Масъалаи дигари баҳснок ин пас аз бекор кардани никоҳ бо кӣ мондани фарзандон мебошад. Таҷрибаи татбиқи ҳуқуқи оилавӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар 99% ҳолатҳо судҳо фарзандонро бо модар мегузоранд. Дар Фаронса ин нишондод ба 73 фоиз

баробар будааст [4]. Кӯдакон аз 10 солагӣ имкони интихоби бо модар ё падар зиндагӣ карданро доранд. Дар чунин ҳолатҳо ҳам дар аксари маврид кӯдакон модарро интихоб мекунанд. Ин масъала хеле масъалаи ҷиддӣ мебошад. Албатта ҷойи баҳс нест, ки модарон бо кӯдакон робитаи хоси табии ва иҷтимоӣ доранд. Аммо судҳо ҳангоми баррасии парвандаҳо бояд маҷмӯи далелҳоро ба инобат гиранд.

Албатта бо модар мондани кӯдакон аксар ҳолатҳо ба фоидаи кӯдакон мебошад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки барои модар таълиму тарбияи кӯдак хеле душвор аст. Чунин ба назар мерасад, ки ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ дар шароити ҳозира тамоми мушкилот ба дӯши модарон аст. Зеро, падарон ба ҳисоби миёна дар як моҳ аз 150 то 300 сомонӣ (ба истиснои ҳолатҳое, ки падар музди маоши устувор дорад) барои ҳар як фарзанд алимент медиҳанду боқӣ масъулият ба зимаи модар мебошад. Барои мард дар чунин ҳолат ягон мушкилот ба вуҷуд намеояд. Аз ҳамин хотир яке аз сабабҳои зиёд шудани талоқ дар ҷомеа бемасъулиятии маҳз мардон мебошад.

Дар Чеченистон ва Ингушетия аз рӯи одатҳояшон ҳангоми талоқ фарзанд ба падар гузошта мешавад. Ин яке аз омилҳои устувории оила будааст. Зеро мард медонад , ки агар занашро талоқ диҳад тамоми масъулияти кӯдаконро ба воя расонидан ба зиммаи ӯ аст. Баъдан агар ҳамсари нав ҳам гирад мушкилоти унс гирифтани кӯдакон бо завҷаи наваш ба вуҷуд меояд. Модар ҳам медонад, ки агар ҷудо шавад ба ӯ фарзанд дода намешавад. Меҳри модарӣ ӯро водор мекунад, ки барои ҳар “масъалаи ночиз” аз шавҳараш ҷудо нашавад. Омор нишон додааст, ки нисбат ба дигар субъектҳои Федератсияи Россия фоизи қатъи никоҳ дар Чеченистон ва Ингушетия хеле паст аст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ҷараёни талоқ занҳо хеле эҳсосотӣ мешаванд, кӯдаконро ба худ мегиранд. Онҳо аксар ҳолатҳо худашон дар хонаи падару модар баргаштан пас чандон аҳволи хуб надоранд, боз илова ба он фарзанди мардеро ба хонаи падарашон мебаранд, ки духтари онҳоро талоқ додааст. Яъне мушоҳида мешавад, ки на ҳамеша кӯдаконро дар хонаи бобои модарӣ “хуш” мепазиранд. Баъзан маломат ба кӯдак мешавад, ки падарат “ин буд, он буд”. Аммо кӯдак дар хонаи падар бо ин гуна маломатҳо дучор намешавад. Яъне ӯро аз хуни худашон шуморида маломатҳои сахт намекунанд. Ҳамаи ин далелҳо нишони он аст, ки баъзан бо падар мондани кӯдак ба фоидаи ҳамаи ҷонибҳо аст. Яъне ба ин масъала якҷониба баҳо додан чандон аз рӯи инсоф ва адолат нест. Манзури мо ин аст, ки ҷомеа бояд ба ин масъала худашон мутаваҷҷеҳ бошад. Қонун ва суд иҷозат медиҳад, ки агар тарафҳо ба маслиҳат оянд, кӯдак ба модар ё падар гузошта шавад. Яъне дар ин ин ҷо фикри модар ниҳоят зарур аст. Албатта модар аз фарзанд ҷудо шуданаш ниҳоят дарднок аст, аммо ҳамин эҳсосоти бузургӣ модарӣ падаронро “бепарво” ва худи модаронро бо кӯдакон дар азоб мемонад.

Умуман ҷомеаи мо имрӯз бояд сари масъалаи никоҳ ва талоқ диққати ҷиддӣ диҳад. Аз рӯи ҳисоботҳои оморӣ соли 2023 зиёда аз 10 000 никоҳ қатъ гардидааст, ки дар натиҷа зиёда аз 11 000 кӯдакон аз ин амал дар ҳолати ногувор мондаанд [5]. Оқибати чунин парешониро мо бояд фикр намоем, пешгирӣ намоем.

Аз ҳамин хотир пешниҳод менамоем, ки доир ба ин масъала гуруҳи салоҳиятнок аз ҳисоби олимони варзидаи соҳа, кормандони мақомоти давлатӣ ва шахсони таҷрибадор ташкил карда шавад ва роҳҳои ҳуқуқии пешгирии талоқ андешида шавад.

САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Иқтибос аз суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи модар. http://www.ktr.tj/?q=content/оилаи-солим-асоси-пойдории-давлат-ва-ҷомеа-10 (санаи дастрасӣ: 17.10.2024).

2. Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=556 (санаи дастрасӣ: 17.10.2024).
3. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, №683 / Махзани марказонидашудаи иттилоотии ҳуқуқии АДЛИЯ. Дастоварди 7.0.
4. Защитить право ребенка на семью в случае раздельного проживания родителей. https://www.coe.int/ru/web/portal/-/upholding-the-child-s-right-to-a-family-after-parents-separation (санаи дастрасӣ: 17.10.2024).
5. Талоқ дар як сол 11 ҳазор кӯдакро дар Тоҷикистон "нимаятим" кард. https://www.ozodi.org/a/32822726.html (санаи дастрасӣ: 17.10.2024).

РУЗИНАЗАРОВ ШУХРАТ НУРАЛИЕВИЧ - профессор кафедры бизнес право Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук академик Туранской Академии наук

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЦИФРОВОГО (ЭЛЕКТРОННОГО) И КРЕАТИВНОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ОРИЕНТИРЫ

XXI век – век цифровых технологий и искусственного интеллекта. Гражданско-правовые средства осуществления цифрового (электронного) и креативного бизнеса служат разумной реализации функции социального государства. Основным преимуществом послужит именно креативная экономико-правовая глобализация, что является большим преимуществом ведения бизнеса в сети интернете как объект виртуальных коммуникаций участников гражданского оборота. В условиях цифровой реальности креативная трансформация предпринимательской деятельности приобретает особое значение. В данном цивилистическом контексте цифровая и креативная трансформация субъективных гражданских прав открывает новые созидательные возможности реализации бизнес инициативы для получения прибыли. Широко используемые сегодня понятия «цифровая трансформация» (digital transformation), «цифровизация» (digitalization), «цифровые технологии» (digital technologies), «цифровое право» (digital law), «цифровые права» (digital rights) и др. вошли в обиход в коммерческой среде относительно недавно, но настолько стремительно, что до сих пор фактически отсутствуют общепринятые определения данных терминов как в научной литературе, так и в различных государственных документах; можно отметить лишь нерегламентированное представление общества об этих явлениях на уровне «здравого смысла». Влияние цифровых технологий на ведение предпринимательской деятельности и цифровизацию экономических отношений также является предметом обширных дискуссий практикующих юристов и научных сообществ[3]. В различных литературах широко обсуждаются особенности правового регулирования цифрового бизнеса, соотношение понятий креативности и творческой деятельности[4]. Цифровой бизнес как сравнительно новое явление относится к использованию цифровых технологий и

[3]Наклескина Е.А.,Одинцов С.В.Правовые основы цифровой трансформации бизнеса//chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ipi1.ru/images/PDF/2021/168/pravovye-osnovy-tsifrovoj.pdf
[4] Погорелая Т. С.Соотношение понятий «творчество» и «креативность»: сходства и различия // https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-tvorchestvo-i-kreativnost-shodstva-i-razlichiya/viewer

цифровых процессов для ведения бизнеса которые имею свои специфические особенности правового регулирование в гражданском обороте. Понятие «креативность» впервые было использовано в 1922 г. Д. Симпсоном. Креативность (от лат. creatio – созидание) – это то, что помогает человеку не довольствоваться имеющимися ответами, а побуждает находить новые оригинальные решения, формулировать необычные идеи. Так, К. Роджерс[5] говоря о креативности подразумевает способность обнаруживать новые способы решения проблем и новые способы выражения. Креативность (от лат creatio - созидание) - творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью к продуцированию принципиально новых идей и входящие в структуру одаренности в качестве независимого фактора[6]. Творчество - деятельность, порождающая нечто качественно новое и отличающаяся неповторимостью, оригинальностью и общественно-исторической уникальностью. Творчество специфично для человека, т.к. всегда предполагает творца - субъекта творческой деятельности[7] Цифровой и креативный бизнес как научная категория с друг другом логически взаимосвязаны, а также в содержательном аспекте дополняют друг друга для реализации субъективных и креативных бизнес идей предпринимателей. Только цифровая и креативная среда обеспечивает реализацию прав субъектов гражданского права в новых условиях трансформации гражданского оборота. Креативность – это способность находить новые, нестандартные решения и подходы к решению задач, а также создавать что-то новое и оригинальное. Творческий подход, или креативность, в бизнесе – это подход, который вдохновляет людей на поиск новых нестандартных решений и помогает превращать проблемы в возможности. Именно поэтому одни компании способны создавать удивительные вещи, буквально творить новую реальность, а другие – могут лишь следовать проторенному пути[8]. В данном контексте основными признаками креативной индустрии являются во-первых, творческая активность во-вторых, наличие у компаний интеллектуальной собственности в-третьих, производство товаров или услуг. Цифровой и креативный бизнес взаимосвязанные экономико-правовые категории. Нормы гражданское право играют важную служебную роль в регулировании цифровых и креативных отношений с участием субъектов предпринимательской деятельности. Именно креативный подход регулирования гражданско-правовых отношений даст возможность эффективного внедрения цифровых технологий и искусственного интеллекта в сфере предпринимательской деятельности.

Цифрово-правовая и креативно-экономическая стратегическая государственная политика, осуществляемая в нашей стране во главе с Президентом Республики Узбекистан Ш. Мирзиёевым дают свои ощутимые результаты во всех сферах общественной жизни, в том числе по защите прав и интересов субъектов предпринимательской деятельности. Особо надо отметить, что торгово-экономическое сотрудничество является основным драйвером регионального партнёрства и креативной интеграции в сфере предпринимательской деятельности. В этом процессе мощным и движущем генератором цифрового прогресса является международное бизнес сообщество независимо от их диапазона действия в реальном или цифровом гражданском обороте. В данном цивилистическом ракурсе становление и развитие цифрового (электронного) и креативного бизнеса как института гражданского оборота приобретает особое научно-практическое значение. В Узбекистане создаётся все

[5] Гетманская Е.В. Творческий процесс: признаки, этапы, критерии // Вестник вятского государственного университета. 2010. 4 с.
[6] Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. М.: Просвещение, 1991. 92 с.
[7] Прохоров А.М. Большой Энциклопедический Словарь: Норинт, 2004. 814 с.
[8] Федорук В. Творчество и бизнес: единство или противоположности?// https://uprav.ru/blog/tvorchestvo-i-biznes/

необходимые условия для развития практического взаимодействия в этом направлении со всеми странами региона. В недавней встрече глав наших государств в Душанбе Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на пресс-конференции по итогам переговоров с Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиёевым также обсудили вопрос налаживания предметного сотрудничества в сферах цифровой экономики, технологических исследований и разработок, электронной коммерции, современных промышленных услуг. За последние годы товарооборот между странами увеличился в 40 раз, а количество совместных предприятий – в 15 раз. Правительства обеих стран ставят перед собой задачу увеличить товарооборот до 2 миллиардов долларов, в том числе за счет расширения ассортимента взаимных поставок и скорейшего запуска приграничных торговых зон. Накануне визита успешно прошел бизнес-форум, в результате которого был сформирован значительный портфель новых проектов сотрудничества и торговых контрактов. Среди них – взаимовыгодные проекты в области машиностроения, электротехники, энергетики, добывающей промышленности, сельского хозяйства, текстильной и фармацевтической отраслей. В центре внимания были также вопросы формирования благоприятных условий для поддержки деловых кругов. Исходя из этого, можно отметить, что вопросы правового регулирования цифрового (электронного) и креативного бизнеса является приоритетным направлением цифровой и креативной экономической политики наших стран. Успешная реализация этих задач даст мощный креативный импульс развитию цифрового (электронного) бизнеса и технологии искусственного интеллекта в гражданском обороте. Необходимо признать, мысль о том, что цифровые технологии и искусственный интеллект[9] уже прочно вошли в общественную жизнь. 55% компаний по всему миру используют искусственный интеллект в 2024 году. Около 80% компаний уже внедряют искусственный интеллект в свой бизнес или планируют это сделать: 38% компаний внедрят ИИ в ближайшее время, другие 42% изучают возможность это сделать. В мире существует более 333 млн. юридических лиц. Это означает, что более 266 млн из них используют или уже исследуют искусственный интеллект в своих бизнес-целях. За период с 2017 по 2024 год процент компаний, которые используют искусственный интеллект, вырос более чем в два раза[10]. Цифровые технологии создали новую эру в юриспруденции вообще, а гражданском обороте в частности[11]. Искусственный интеллект (ИИ; англ. artificial intelligence, AI) – это способность машин, роботов, компьютеров имитировать процесс человеческой деятельности, обучаться и принимать решения в зоне своих задач. Как правило, работа ИИ связана с творческими функциями,

[9] В прошлом году интерес к ИИ вырос в два раза, а более 30% компаний во всем мире использовали искусственный интеллект в своей работе. Ожидается, что к 2026 году 50% ключевых бизнес-процессов будут полностью автоматизированы. Исследования показывают, что внедрение ИИ может увеличить производительность труда до 40% за счет изменения способа выполнения работы и укрепления роли людей в стимулировании роста в бизнесе (человек все еще важен и нужен, но это тема отдельного исследования). Если посмотреть на макроэкономические прогнозы, то ИИ может внести вклад до $15.7 трлн в глобальную экономику к 2030 году, что больше, чем текущий объем производства Китая и Индии, вместе взятых. Из этого $6.6 трлн могут прийтись на увеличение производительности. Так, недавнее исследование Salesforce подчеркивает, что хоть ИИ и помогает значительно повысить производительность, но малые бизнесы сталкиваются с препятствиями, связанными с интеграцией данных и перегруженностью ИТ-отделов. 85% руководителей ИТ ожидают, что ИИ улучшит производительность разработчиков в их организациях в течение следующих трех лет. Однако 62% признают, что их организации не готовы к полному использованию ИИ из-за проблем с интеграцией данных. Также 98% ИТ-организаций сталкиваются с трудностями в цифровой трансформации, причем 80% указывают на проблемы с данными как на основное препятствие. См.: об этом. Удовиченко А.2024: Как ИИ меняет бизнес-процессы // https://vc.ru/future/1028553-2024-kak-ii-menyaet-biznes-processy

[10] Ключевая статистика компаний, использующих искусственный интеллект//https://inclient.ru/companies-using-ai-stats/

[11] Орлова, А. А. Гражданско-правовые средства цифровой трансформации: современное состояние и тенденции развития / А. А. Орлова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 41 (488). — С. 211-214. — URL: https://moluch.ru/archive/488/106583/ (дата обращения: 24.10.2024).

которые, в отличие от механических, воссоздают разумные действия и рассуждения человека[12]. По своей природе цифровое предпринимательство, в том числе, использование искусственного интеллекта в их деятельности – это сравнительно новый достаточно неизученный объект гражданско-правового регулирования. По нашему глубокому убеждению, глубокое теоретико-методологические изучение гражданско-правовых средств осуществления цифрового (электронного) и креативного бизнеса в Республике Узбекистан, современные реалии и ориентиры даст возможность обосновать аргументированные выводы, предложения и рекомендации по совершенствование цифрового и креативного предпринимательства.

Цифровой (электронный) и креативный бизнес является необходимым атрибутом креативного гражданского оборота. Субъект креативной индустрии, вовлечённый в электронный бизнес может иметь присутствие по всей территории страны или по всему миру. Появились и широко используются на практике новые термины: электронный бизнес (е-бизнес) или онлайновый бизнес – ведение бизнес-процессов через Интернет, электронная коммерция (е-коммерция) – проведение через Интернет операций купли-продажи. Некоторые специалисты употребляют и такие словосочетания, как электронная экономика, виртуальный бизнес, Интернет-бизнес[13]. Электро́нный би́знес (англ. Electronic Business), Е-бизнес, И-бизнес, e-Business, Интернет-бизнес – бизнес-модель, в которой бизнес-процессы, обмен бизнес-информацией и коммерческие транзакции автоматизируются с помощью информационных систем. Цифровой бизнес – бизнес-проект, объединяющий физический и цифровой миры и предполагающий взаимодействие людей, компаний и интеллектуальных устройств[14]. Термин «электронный бизнес» был придуман командой маркетинга и Интернета IBM в 1996 году. Электронный бизнес – совокупное понятие для множества классов ИС, автоматизирующих коммерческую работу предприятия. Помимо электронной коммерции, ориентированной на взаимодействие с потребителем в сфере продаж, осуществляется поддержка всей цепочки создания добавочной стоимости предприятия. IBM была одной из первых компаний, которая стала использовать термин «интернет-бизнес» для обслуживания клиентов и сотрудничества с бизнес-партнерами со всего мира, а позже этот путь повторил каждый ИТ-гигант, как Amazon или Google. По национальному опыту особо надо отметить, что более 5 млн. узбекистанцев ежемесячно пользуются сервисами Uzum – это четвертая часть трудоспособного населения республики. При этом экосистема активно запускает все новые сервисы – и для миллионов рядовых пользователей, и для предпринимателей. По прогнозам экспертов Uzum, рынок электронной коммерции в Узбекистане вырастет в 12 раз к 2026 году и дойдет до отметки в $1,8 млрд. Ключевую роль в этом росте должен сыграть не только спрос, но и наличие качественных сервисов на рынке, которые смогут привлечь не только покупателей, которым станет доступен огромный ассортимент товаров, но и продавцов, – за счет простых и удобных инструментов для ведения и развития бизнеса.

Uzum Market помогает предпринимателям реализовывать товары, используя свою логистику по всей стране и сеть из более чем 80 пунктов выдачи, причем некоторые пункты в регионах работают не только на выдачу, но и на прием товаров, а значит, продавцам не нужно беспокоиться о том, как довезти товары до склада платформы в Ташкенте. Маркетплейс предоставляет склад, фотостудию и сам готов подготовить

[12] https://sberbusiness.live/publications/popolnenie-v-komande-45-predprinimatelei-uzhe-ispolzuiut-iskusstvennyi-intellekt-v-rabote

[13] "Электронный бизнес" и наше будущее//https://logistics.ru/9/22/i20_3025.htm

[14] https://www.comindware.ru/blog/%D1%.

товары к отправке[15]. Употребляемые термины по осуществлению предпринимательской деятельности с использованием Интернета по правовому признаку схоже и адекватно отражают терминологические эволюции цифрового предпринимательства (бизнеса) которые нуждаются в разумном и детальном правовом регулировании с учетом объективной закономерности и развитие цифровых гражданско-правовых отношений.

Цивильно-правовые основы цифрового (электронного) и креативного бизнеса. Среди ученых, которые в своих работах раскрывают вопросы трансформации предпринимательства (электронного бизнеса) в условиях цифровизации, а также указывают на проблемы взаимодействия предпринимательства и цифровых технологий, можно назвать так авторов, как: Е.Н. Абрамова, А.П. Алексеенко, И.А. Аренков, С.Н. Белова, В.А. Вайпан, Я.В. Гайворонская, Г.Р. Громов, Маколи Дерек, М.А. Егорова, О.В. Китова, В.И. Кияев, И.В. Костюк, В.Б. Криштаносов, Урхарт Лахлан, Т.А. Лезина, А.Ю. Мамычев, И.В. Невзоров, Д.А. Петрова, И.М. Рассолов, Кейун Руан, Г.Ф. Ручкина, В.В. Трофимов, М.К. Ценжарик, Е.Г. Чернова, М.А. Эскиндаров и др. Кроме того, некоторые работы посвящены правовому обеспечению цифровой экономики[16]. Диссертационное исследование А.В. Карягины написано на тему «Креативность рекламной деятельности в России: риски и специфика их правовой регуляции[17]». Как отмечает А.Г. Сковиков: «После окончания первого десятилетия XXI в. началась фаза активного становления шестого технологического уклада в условиях интенсификации процессов четвертой промышленной революции[18]». Происходит перманентная трансформация привычных бизнес-процессов и всего привычного уклада экономики. Причем, «Цифрофизация – это не просто цифровая трансформация, это революционные преобразования, которые разрушают привычные стереотипы хозяйствования[19]». О.М. Родионова полагает: «В рамках формируемой «цифровой реальности» возникает путаница в гражданско-правовой квалификации новых общественных отношений, приобретающих новые формы и средства. В частности, на так называемые «цифровые финансовые активы» стремятся распространить гражданско-правовой режим вещей, что принципиально

---

[15] Ерзиков В. Uzum меняет жизнь узбекистанцев // https://uz.kursiv.media/2023-04-04/kak-uzum-menyaet-zhizn-uzbekistanczev/

[16] Подробно об этом см: Трофимов А.А. «Способы индивидуализации субъектов частного права в цифровой среде» Псков – 2023. Правовое регулирование отношений по оказанию услуг в условиях цифровой экономики: доктринальные, нормотворческие и правоприменительные аспекты : монография / М. А. Бажина, Н. В. Городнова, О. В. Жевняк [и др.] ; под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Е. Г. Шабловой ; М-во науки и высш. образования РФ. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2023. — 264 с. — ISBN 978-5-7996-3725-5. Егорова М.А., Синюков В.Н., Белых В.С. "Правовое регулирование цифровой экономики в современных условиях развития высокотехнологичного бизнеса в национальном и глобальном контексте" 2019 вышла в свет монография «Цифровая экономика: концептуальные основы правового регулирования бизнеса в России» издательством «Проспект» . Научная работа выпущена под редакцией профессоров кафедры предпринимательского и корпоративного права Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА) Василия Лаптева и Ольги Тарасенко. В монографии комплексно исследуется процесс цифровизации экономики и разрабатывается регуляторное окно для внедрения технологий и сервисов в бизнес-сферу, включая цифровое взаимодействие предпринимателей с органами государственной власти. В числе авторов книги – участники одноименного научного проекта Российского фонда фундаментальных исследований. Это представители МГЮА: профессоры кафедры предпринимательского и корпоративного права Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА) Любовь Андреева, Василий Лаптев, Ольга Тарасенко и доцент той же кафедры Елена Трофимова, доцент кафедры банковского права Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА) Елена Хоменко, профессор, главный научный сотрудник сектора трудового права и права социального обеспечения Института государства и права РАН Сергей Чуча, а также приглашенные эксперты из числа известных ученых, практиков, аспирантов и магистрантов. Данной книга также очень интересна как для юристов (студентов, преподавателей юридических и экономических вузов, работников органов государственной власти), так и для широкой публики – для всех, кто интересуется проблемами правовой регламентации цифровизации бизнес-сферы.

[17] https://www.dissercat.com/content/kreativnost-reklamnoi-deyatelnosti-v-rossii-riski-i-spetsifika-ikh-pravovoi-regulyatsii

[18] Бегишев И.Р. Проект федерального закона «Об обороте роботов, их составных частей (модулей)»//Актуальные проблемы экономики и права. 2021.Т. 15. № 2. С. 379-391.

[19] Бегишев И.Р. Проект федерального закона «Об обороте роботов, их составных частей (модулей)»//Актуальные проблемы экономики и права. 2021.Т. 15. № 2. С. 379-391.

неверно с позиции цивилистической догматики[20]». Существует мнение о том, что упомянутые нами цифровые платформы выполняют роль субъектов гражданского права. Например, М.А. Егорова и А.В. Белицкая пишут: «Представляется, что цифровые технологические платформы становятся новыми субъектами цифрового гражданского оборота, которые непосредственно работают с новым объектом права – криптовалютой[21]». Как верно указывает А.В. Габов: «То есть участие платформы в правоотношениях будет носить массовый характер, притом в тех случаях, в которых ранее его использование не то что не предполагалось, а даже не мыслилось[22]». Следующая группа субъектов непосредственно участвует в гражданско-правовом обороте на началах равноправия сторон. Большую долю таких субъектов составляют различного рода операторы. Это и операторы цифровых платформ.

Системный и целенаправленный научно-методологический анализ показывает, что цифровая и креативная трансформация оказала существенное влияние на правовое положение субъектов предпринимательского права как необходимый элемент гражданско-правовых отношений. Влияние цифровой трансформации отразилось на общем, специальном, индивидуальном правовом статусе субъектов предпринимательского права и выразилось в наделении лиц, участвующих в гражданском обороте, правомочиями по осуществлению гражданских прав и исполнению гражданских обязанностей посредством использования цифровой и креативной среды. В условиях новой цифровой и креативной реальности правовой статус субъектов гражданского права дополнился правомочиями по владению, пользованию и распоряжению новыми цифровыми (виртуальными) объектами гражданского оборота, а также правомочиями по взаимодействию, в том числе совершению гражданско-правовых сделок с новыми виртуальными субъектами частного права, реализуемыми посредством использования информационных (цифровых) технологий[23]. Реализация таких правомочий сопряжена с идентификацией и

[20] Гладилина И.П. Современные стратегии управления закупочной деятельностью и цифровизация закупок: монография / И.П. Гладилина, Н.В. Акжигитова. М.: РУСАЙНС, 2021.72 с.

[21] Разуваев Н.В. Цифровая трансформация субъективных гражданских прав Ц Теоретическая и прикладная юриспруденция. № 1(7). 2021. С. 18-38.

[22] Габов А.В. Цифровая платформа как новое правовое явление // Пермский юридический альманах. № 4.2021. С. 13-82.

[23] Очевидно, что претворение в жизнь целей и задач, поставленных в Стратегии развития невозможно без надлежащего исследования правовых проблем, возникающих в сфере цифровых технологий. Не менее важна разработка концептуальных основ правового регулирования имущественных отношений в сфере цифровых прав, гражданского оборота цифровых объектов, создаваемых при использовании цифровых технологий. Необходимость проведения такого исследования, а также актуальность, ценность и значимость его для науки и практики, на мой взгляд, объясняется следующими обстоятельствами. Во-первых, в отечественной научной литературе, за редким исключением, недостаточно фундаментальных исследований, посвященных анализу гражданско-правовых проблем, возникающих в сфере цифровых технологий. Из последних работ заслуживает внимания монографическое исследование А.А. Карцхия, в котором проведен комплексный анализ ряда принципиальных вопросов с целью выявления особенностей гражданско-правового регулирования цифровых прав и сделок, совершенных с помощью электронных и иных технических средств. Во-вторых, широкое применение цифровых технологий в развитых зарубежных странах не позволяет ограничиться только внутренними разработками, и, с учетом трансграничного характера возникающих гражданских правоотношений, необходим сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства и правоприменительной практики с целью использования положительного их опыта в национальном праве. В-третьих, правоотношения, возникающие в этой сфере, являются малоизученными в силу их новизны для российской экономики. Законодательная база в сфере цифровых технологий находится на стадии своего формирования, она не отличается достаточной эффективностью и имеет немало пробелов. В качестве основной цели нормативного регулирования цифровой экономики декларируется обеспечение благоприятного правового режима для осуществления экономической деятельности с использованием современных технологий, в том числе снятие ключевых правовых ограничений и создание отдельных правовых институтов, направленных на решение первоочередных задач формирования цифровой экономики. Одной из важнейших задач программы, является внедрение гражданского оборота на базе цифровых технологий. Решение данной задачи подразумевает, в частности, достижение следующих результатов: формирование сферы электронного гражданского оборота в части определения совершаемых в письменной (электронной) форме сделок, автоматизированных («самоисполняемых») договоров;

аутентификацией субъектов предпринимательского права в цифровой и креативной среде.

Несмотря на активное и разумное использование в предпринимательской деятельности цифровых технологий, до сих пор имеет место отсутствие специального унифицированного законодательства в этой сфере. Имеет место некоторое отставание нормативного правового регулирования от правоприменительной практики. В связи с этим полагаем, что законодателю РУз необходимо перенять мировой опыт применения цифровых технологий в предпринимательской деятельности и принять необходимые креативные и разумные меры по совершенствованию правового регулирования в данной сфере. Актуальными являются вопросы о доступе к персональной информации о клиентах предпринимателя, о коммерческом использовании социальных сетей, о совершение сделок с использованием онлайн-договоров, включающих специфическую информацию о предмете договора. И это не весь перечень проблем, которые имеют место на фоне креативной трансформации предпринимательской деятельности в условиях цифровой реальности гражданского оборота. В условиях цифровизации предпринимательской деятельности имеют место и коллизии, а также спорные ситуации в судебной практике. Необходимо признать, что в гражданско-правовой доктрине Узбекистане в условиях формирования социальных и креативных гражданско-правовых отношений специальное монографические исследование по проблемам гражданско-правового регулирования деятельности цифрового предпринимательства вообще, и использованию искусственного интеллекта в сфере бизнеса, в частности, не проводилось. Самое главное, необходимо знать, что цифровой и креативный бизнес обеспечивает устойчивое функционирование гражданского оборота и повышает созидательную роль.

В экономико-правовой литературе по данному вопросу имеются различные суждения. Системно к вопросам цифрового бизнеса и цифровой экономики подошла О.В. Китова, которая в своих работах показывает развитие интернет-технологий в информационном обществе, облачных вычислений, сервисов и мобильных приложений, цифрового бизнеса и цифрового маркетинга, корпоративных веб-сайтов и порталов, управления интернет-проектами, реинжиниринга бизнеса на основе глобальных сетевых технологий, электронных платежных систем, обеспечения безопасности цифрового бизнеса[24]. Как видим, несмотря на то, что многие ученые и исследователи – юристы и экономисты поднимают различные вопросы развития и взаимодействия права, предпринимательства и цифровизации, до сих пор теоретические проблемы, а также проблемы правоприменительной (судебной) практики по спорам, где затронуты вопросы применения цифровых технологий, остаются неразрешенными. По этому поводу актуальны доводы И.В. Невзорова, который в своем исследовании предлагает решить проблему правового регулирования предпринимательской деятельности с использованием цифровых технологий и сети Интернет путем установки единого подходов к правовому регулированию, соблюдения использовании терминологии, что могло привести к созданию единой судебной практики[25]. В данном контексте можно

обеспечение правовых условий для внедрения и использования инновационных технологий на финансовом рынке (например, краудфандинговой деятельности); обеспечение правовых условий для внедрения и использования инновационных технологий на финансовом рынке в части определения правового статуса и порядка оборота цифровых финансовых активов.

[24] Об этом подробно см.: Цифровой бизнес. Авторы: Китова Ольга Викторовна, Брускин Сергей Наумович, Дьяконова Людмила Павловна, Горбенко Андрей Олегович, Китов Виктор Владимирович, Китов Владимир Анатольевич, Сафонова Марина Сергеевна, Старостина Людмила Алексеевн, Шихнабиева Тамара Шихгасановна, Борцова Дина Эдуардовна Издательство: НИЦ ИНФРА-М. 2024. 418с

[25] Невзоров И. В. Проблемы регулирования предпринимательской деятельности, осуществляемой с использованием интернет : Автореф. дисс. на соис. уч. степени к. ю. н. Санкт-Петербург 2010.

согласиться с мнением данного автора. Вместе с тем, как нам представляется, что глубокое фундаментальное изучение проблемы правового регулирование креативной предпринимательской деятельности с использованием цифровых технологий и сети Интернет даст возможность эффективному осуществлению субъективных гражданских прав гражданском обороте.

Экономисты правильно подчеркивают мысль о том, что развитие креативной индустрий и, в целом, креативного сектора экономики при комплексном системном подходе позволит внести существенный вклад в решение целого ряда задач национального развития, включая формирование креативного и социального капитала страны; развитие малого и среднего предпринимательства и предпринимательской инициативы, обусловленной культурными особенностями и традициями; социально-экономическое развитие регионов страны; обеспечение ускоренного внедрения цифровых технологий в социальной сфере[26].

Одним из важных вопросов в правовом регулировании электронного бизнеса является правосубъектность электронного лица которые широко обсуждаются в правовой литературе. В частности, по мнению Мади Дельво, понятие «электронное лицо» в определённой степени аналогично понятию «юридическое лицо» - это абстрактная юридическая форма, а не биоэтическая или философская констатация[27].

Ф.В. Ужов предлагает следующее определение: электронное лицо - это носитель искусственного интеллекта (машина, робот, программа), обладающий разумом, аналогичным человеческому, способностью принимать осознанные и не основанные на заложенном создателем такой машины (робота) алгоритме решения и в силу этого наделённый определёнными правами и обязанностями[28].

А.А. Карцхия, допуская возможность самостоятельности, автономности юнита искусственного интеллекта со статусом «электронного лица[29]», считает необходимым исходить из того, что юнит искусственного интеллекта должен действовать под контролем принципала-человека и быть, в конечном счёте, подконтрольным и подотчётным человеку в правовом смысле. Кроме того, в источниках встречается термин цифровое предприятие и фрагментарно рассматриваются его признаки. Цифровое предприятие – предприятие, использующее для повышения эффективности своей деятельности новые цифровые инфокоммуникационные когнитивные технологии на всех уровнях управления – операционном, стратегическом, тактическом. В качестве инструмента принятия решений цифровое предприятие использует необходимую ИТ-инфраструктуру, интегрирующую цифровой контент, сформированный по ключевым показателям эффективности бизнес-процессов. Для цифрового предприятия характерным является тот факт, что все важные бизнес- процессы и процессы управления всех уровней реализованы в электронной цифровой форме[30].

---

[26] Кострюкова О.Н., Мусакин А.А., Орловская В.П.Вызовы и направления развития креативных индустрий в национальном контексте//https://cyberleninka.ru/article/n/vyzovy-i-napravleniya-razvitiya-kreativnyh-industrii-v-natsionalnom-kontekste/viewer

[27] https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravosubektnosti-elektronnogo-litsa

[28] Ужов Ф.В. Искусственный интеллект как субъект права // Пробелы в российском законодательстве. 2017. № 3. С. 357—360. Ужов Ф. В. Искусственный интеллект как субъект права // Пробелы в российском законодательстве. 2017. №3. 356-360 с. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-kak-subekt-prava (дата обращения: 22.05.2020).

[29] Понятие «электронного лица»: обзор существующих подходов к наделению юнита искусственного интеллекта правосубъектностью// https://scicenter.online/avtorskoe-pravo-scicenter/ponyatie-elektronnogo-litsa-obzor-173058.html

[30] Таханова Д.Г Понятие цифрового предприятия и его основные признаки// https://cyberleninka.ru/search?q=%page=1;Цифровое лицо, или Зачем наделять интеллектуальных агентов правами//https://letaibe.media/columnists/czifrovoe-liczo-ili-zachem-nadelyat-intellektualnyh-agentov-pravami/

Правосубъектность цифрового (электронного) лица как образования цифрового креативной индустрии, осуществляющего предпринимательскую и иную экономическую деятельность обусловлена активным использованием цифровых технологий и робототехники практически во всех сферах общественной жизни, увеличением числа связанных с этим этических и правовых проблем, а также достаточно высокой вероятностью того, что искусственный интеллект сможет принимать решения, логика которых не всегда понятна человеку. Формирование принципиально нового инструментария креативного гражданско-правового регулирования обусловлено правовой спецификой электронных лиц, усложняющей понимание юридически значимого поведения. Цифровое (электронное) лицо, обладающее юридическими обязанностями и субъективными правами, является, по сути, комплексом обязанностей и прав, причем содержанием юридических прав и обязанностей являются действия искусственного интеллекта. Последний можно интерпретировать как сложную совокупность коммуникационных и технологических взаимосвязей, обладающий способностью логически мыслить, управлять своими действиями и корректировать свои решения в случае изменения внешних условий.

Права и обязанности электронных лиц могут формироваться в соответствии с моделью, базирующейся на теории Г. Кельзена[31]. С позиций его «чистого учения о праве» электронное лицо можно трактовать как персонифицированное единство норм права, которые обязывают и уполномочивают искусственный интеллект, обладающий критериями «разумности». Электронное лицо может выполнять ряд функций, соответствующих определяемым разработчиком искусственного интеллекта целям, оно предстает как лицо действующее, поскольку на него возлагается обязанность, которую данное лицо может исполнить либо нарушить. В связи с этим возникает вопрос, кто будет нести ответственность за неисполнение данной обязанности – само электронное лицо или разработчик искусственного интеллекта. Так, в настоящее время как правило, ответственность за неправомерные последствия функционирования промышленных роботов несут их владельцы, производители или операторы. По аналогии с юридическими лицами электронные лица способны к реализации своей правосубъектности при условии признания их на законодательном уровне субъектами права, действующими на равных основаниях с другими участниками цифровых отношений. Определенные предпосылки наделения цифровых (электронных) лиц правами и обязанностями были заложены в прецедентах, касающихся субъектов права, не принадлежащих к человеческому роду, а также связанных с гражданско- правовой защитой прав роботов с учетом особенности их правового регулирования в новых условиях трансформации цивильно-правового оборота.

По своей гражданско-правовой природе цифровой (электронный) бизнес охватывает различные организационно-правовые формы предпринимательской деятельности, осуществляемые с использованием цифровых, в том числе электронных средств связи и информационных коммуникационных технологий через глобальную сеть Интернет и автоматизацию производства товара, выполнения работ и оказания услуг с использованием безопасного искусственного интеллекта. Здесь особо надо отметить, что оно включает в себя не только электронную торговлю, но и другие сферы предпринимательской деятельности, такие как маркетинг в сети, цифровая логистика, цифровая врачебная диагностика, цифровое страхование, цифровой аграрный бизнес, электронные финансовые операции, цифровое оказание услуг, корпоративное управление бизнес процессами с помощью информационных и технологических систем

[31] Кельзен Г. Чистое учение о праве. 2-е изд. / Пер. с нем. М.В. Антонова, С.В. Лёзова. СПб.: Алеф-Пресс, 2015.

и другие виды деятельности, осуществляемые с использованием интернета и современных цифровых технологий, в том числе искусственного интеллекта, отвечающим новым требованиям организации разумной и безопасной креативной предпринимательской деятельности.

Анализ нормативно-правовых основ цифрового (электронного) и креативного бизнеса. Согласно статье 33 Конституции Республики Узбекистан «Государство создает условия для обеспечения доступа к всемирной информационной сети Интернет[32]». Важно также подчеркнуть, что в числе конституционных прав и свобод человека и гражданина закреплено право каждого «на свободное использование своих способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности». Осуществление субъективных цифровых гражданских прав субъектов предпринимательства имеет особое значение. Современный цивилистический правовой феномен «осуществление и защита субъективного цифрового права в сфере предпринимательской деятельности» - это прежде всего фундаментальное достижение частно-правовой науки. Смысл общеизвестных основ гражданского законодательного постулата заключается о том, что граждане (физические лица) и юридические лица приобретают и осуществляют свои гражданские права своей волей и в своем интересе. Они свободны в установлении своих прав и обязанностей на основе договора и в определении любых не противоречащих законодательству условий договора. Осуществление и защита субъективных прав – это фундаментальная классическая категория и основной институт цивильного права. В правовой литературе правильно отмечается, что «механизм осуществления субъективных гражданских прав и исполнения обязанностей – это законодательно обусловленный порядок организации юридических способов, средств и действий участников гражданского оборота, обеспечивающий фактическое достижение субъектом правовой цели (получение блага)».

Гражданский кодекс Республики Узбекистан является одним из основных базовых законов, которые определяет осуществление и защиты субъективных гражданских прав, в том числе в сфере предпринимательской деятельности. Ст. 9. ГК РУз предусматривают нормы об осуществлении гражданских прав. Граждане и юридические лица по своему усмотрению распоряжаются принадлежащими им гражданскими правами, в том числе правом на их защиту. Отказ граждан и юридических лиц от осуществления принадлежащих им прав не влечет прекращения этих прав, за исключением случаев, предусмотренных законом. Осуществление гражданских прав не должно нарушать прав и охраняемых законом интересов других лиц. Добросовестность, разумность и справедливость действий участников гражданских правоотношений предполагается. При осуществлении своих прав граждане и юридические лица должны уважать моральные принципы и нравственные нормы общества, а предприниматели должны соблюдать также правила деловой этики. Не допускаются действия граждан и юридических лиц, направленные на причинение вреда другому лицу, на злоупотребление правом в иных формах, а также на осуществление права в противоречии с его назначением. В случае несоблюдения требований, предусмотренных частями третьей, четвертой и пятой настоящей статьи, суд может отказать лицу в защите принадлежащего ему права. В связи с этим, необходимо в научно-теоретическом аспекте глубоко проанализировать осуществление и защиту субъективных прав в сфере электронного бизнеса.

[32] https://lex.uz/docs/6445147

Право граждан на осуществление предпринимательской деятельности, под которым понимается самостоятельно и на свой риск осуществляемая гражданином в целях получения прибыли деятельность по продаже товаров, выполнению работ или оказанию услуг, закреплено в статье 24 ГК РУз, согласно которой гражданин вправе осуществлять предпринимательскую деятельность без образования юридического лица с момента своей государственной регистрации в качестве индивидуального предпринимателя. Как нам известно, цифровая предпринимательская деятельность – особый вид активной деятельности человека с использованием информационно-коммуникационных технологий и безопасного искусственного интеллекта. Осуществление указанной деятельности направлено на получение лицом прибыли от предоставления другому лицу определенного блага на возмездных началах. При этом специфика цифровой предпринимательской деятельности заключается еще и в том, что осуществление отдельных видов правомерных действий, принятие разумных и объективных решений основывается на принципах несения цифрового риска предпринимателем с учетом трансформации гражданского оборота. В Гражданском кодексе Республики Узбекистан сформулированы основные определения предпринимательской деятельности, а также закреплен общеправовой режим предпринимательства.

Особо надо отметить, что в соответствии с распоряжением Президента Республики Узбекистан, от 05.04.2019 г. № Р-5464 “О мерах по совершенствованию гражданского законодательства Республики Узбекистан[33]» предусматривается, что Гражданский кодекс Республики Узбекистан, принятый в 1995-1996 годах, сыграл важную роль в обеспечении гражданско-правового регулирования масштабных преобразований «переходного периода» и позволил заложить прочную правовую основу для развития рыночной экономики в стране. Вместе с тем, новый этап развития Республики Узбекистан определил приоритетные задачи по дальнейшей либерализации экономики, сокращению присутствия государства в регулировании экономических отношений, усилению защиты гарантий частной собственности, а также стимулированию развития предпринимательства и активного привлечения иностранных инвестиций. В нем основными приоритетными направлениями дальнейшего совершенствования гражданского законодательства Республики Узбекистан определены: систематизация и унификация норм гражданского законодательства, обеспечение их гармонизации с лучшими зарубежными практиками, а также имплементация передовых международных стандартов в данной сфере; установление эффективных гражданско-правовых механизмов обеспечения гарантий неприкосновенности частной собственности, защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц, особенно предпринимателей; четкое разграничение норм публичного и гражданского права, исключение устаревших, утративших свою значимость положений, основанных на командно-распорядительных принципах управления экономикой; обеспечение правового регулирования современных гражданско-правовых институтов и форм экономических отношений, таких как государственно-частное партнерство, кластерное производство, электронная коммерция, оборот крипто-валюты, приватизация земельных участков, долевое строительство и другие. В частности: в Гражданском кодексе РУз практически отсутствуют положения, регулирующие вопросы использования информационно-коммуникационных технологий в гражданско-правовых отношениях. Самое главное в нём обращено особое внимание внедрение инновационных форм и процедур регулирования гражданско-

[33] Национальная база данных законодательства, 06.04.2019 г., № 08/19/5464/2891

правовых отношений, востребованных в современных условиях. В нём указано, что формирование правовых основ применения информационно-коммуникационных технологий в гражданских правоотношениях, в частности, развитие оборота крипто-активов, включая майнинг, правовое регулирование сбора и обработки значительных массивов обезличенной информации («big data»), расширение возможностей по использованию электронной коммерции, осуществлению закупок через электронные площадки.

Основные проблемно-целевые вопросы по применению цифрового законодательства в сфере гражданского оборота. В современных условиях цифровое ззаконодательство Республики Узбекистан на этапе становления и развития. Пока достаточно неразработан разумный модельный подход регулирования цифровой трансформации гражданского оборота. В действующим ГК Республики Узбекистан пока достотачно нерегламентированы цифровые институты гражданского оборота с учетом объективной международной, региональный и зарубежный тенденции трансформации цифровой и креативной экономики. К сожелению, большинство разработанные научно-практическое выводы и предложения по результатам диссертационных исследований носит общий и фрагментарный характер и достаточно не влияют на правовое обеспечение цифровых и креативных экономических реформ. Самое главное как нам представляется, это то, что отсутствует обоснованная научно-практическая Концепция и право-экспериментальные утверждения по применению цифрово-правовых норм в гражданском обороте, в том числе, в цифровом предпринимательстве. Кроме того, в национальной правоприменительной практике пока не накопилось достаточные, эффективные и положительные примеры по внедрению самого лучшего опыта в цифровом и креативном предпринимательстве в различных сферах гражданского оборота. Вместе с тем, в действующим законодательстве имеются определенные пробелы и противоречия в регулировании креативной предпринимательской деятельности в цифровом пространстве. Отсуствуют системные, унифицированные и кодифицированные нормативно-правовые акты в сфере цифрового законодательства. Действующие законодательные акты ещё польностью не охватывают правовое регулирование цифровых отношений вообще, и цифрового предпринимательства в частности. Очень многие вопросы, касающиеся цифрового и креативного гражданского оборота вовсе не урегулированы. Эти объективные факторы негативно влияют на правовое обеспечение цифрового и креативного предпринимательства в гражданском обороте. В частности, речь идет о формировании понятийного аппарата и статуса цифровых технологий (смарт-контракты, цифровые транзакции, искусственный интеллект, технология распределенного реестра (блокчейн), виды цифрового имущества и др.), разработке гражданско-правовых моделей регулирования цифровых прав и цифрового гражданского оборота, их классификации, выявлении гражданско-правовых способов защиты цифровых прав и др. Говоря про оборот цифрового имущества, не менее важным является и регулирование порядка их залога, наследования. Отмеченные выше, а также иные пробелы в законодательстве говорят о том, что существует острая необходимость в интенсификации исследований широкого спектра научных проблем использования цифровых технологий, что могло бы послужить базой для дальнейших законодательных и организационно-правовых креативных решений. Использование технологий компьютерного инжиниринга и виртуального моделирования, аддитивных технологий, промышленного Интернета, мехатроники и робототехники пока не получило значимого распространения, как за рубежом так и в стране. Цифровизация права как сравнительно новое явление социального прогресса и необходимый атрибут гражданского оборота стала мировым общественно-правовым и технологическом

трендом, и сейчас не только частные компании интегрируют их в свою деятельность; высокий потенциал в информационных технологиях увидели и целые государства, особенно в сфере креативных экономических отношений. Так, сегодня степень цифровизации креативной экономики стало серьезным конкурентным преимуществом любой страны. Узбекистан также реализует программы и стратегии для формирования цифровой кративной экономики. Следует отметить, что предприниматели быстро освоили цифровые форматы ведения креативного бизнеса. Согласно ст.23. Закона «О креативной экономики[34]» кластер креативной индустрии - организационно-правовое формирование, представляющее собой совокупность субъектов креативной деятельности, участвующих в создании креативных продуктов на соответствующей территории, образуемое с целью эффективного взаимодействия, совместного использования мощностей, обмена знаниями и компетенциями. Кластеры креативной индустрии могут создаваться с участием государственных или частных инвестиций. Основными направлениями деятельности кластеров креативной индустрии являются: объединение потенциала субъектов креативной индустрии для создания товаров (работ, услуг), востребованных на внутреннем и внешнем рынках; организация образовательных, консультационных и информационных услуг для субъектов креативной индустрии; совместное продвижение результатов креативной деятельности на рынке. Кластеры креативной индустрии могут осуществлять деятельность и в других направлениях, не запрещенных законодательством. Исходя из этого, надо отметить, что реализация данной нормы нового Закона даст мощный импульс для развития цифрового гражданского оборота и креативного бизнеса с учетом объективной потребности умного регулирования.

Гражданско-правовое регулирование креативной предпринимательской деятельности, осуществляемое с использованием сети Интернет, наиболее часто затруднено вследствие: отсутствия четко согласованных предметов договоров, заключаемых сторонами в связи с использованием сети Интернет; неопределенности в вопросе о моменте заключения таких договоров в зависимости от различных способов их заключения; невыявленности, обычаев делового оборота, призванных регулировать отношения сторон. Как нам представляется, креативные предпринимательские правоотношения, связанные с использованием Интернета, как общественные отношения, урегулированные нормами предпринимательского права, в которых информационно-телекоммуникационная сеть Интернет используется предпринимательскими субъектами в качестве особой сети связи, либо в которых ресурсы Интернета выступают в качестве объекта правоотношений. При этом под ресурсами Интернета понимаются имущество, обеспечивающее функционирование сети Интернет, результаты интеллектуальной деятельности и нематериальные блага, доступ к которым осуществляется посредством Интернета, а также работы и услуги, предмет которых непосредственно связан с Интернетом.

Кроме того, в последние годы принят ряд нормативно-правовых актов, которые играют важную роль в регулирование отношений с цифровым (электронным) и креативным бизнесом. В частности, Закон Республики Узбекистан «Об электронном документообороте»[35] от 29.04.2004 г. № 611-II, Закон Республики Узбекистан «Об информатизации[36]», Закон Республики Узбекистан «О защите прав потребителей[37]»,

[34] Национальная база данных законодательства, 04.10.2024 г., № 03/24/970/0775
[35] https://lex.uz/docs/165074
[36]ttps://nrm.uz/contentf?doc=52626_zakon_respubliki_uzbekistan_ot_11_12_2003_g_n_560-ii_ob_informatizacii&products=7proverki_ot_a_do_ya
[37] Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996 г., № 5-6, ст. 59; 2002 г., № 4-5, ст. 74; 2003 г., № 5, ст. 67; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2005 г., № 51, ст. 374; 2006 г., № 41, ст. 405; 2008 г., № 14-15, ст.

Закон Республики Узбекистан «Об электронной цифровой подписи[38]» от 12.10.2022 г. № ЗРУ-793, Закон Республики Узбекистан «Об электронной коммерции[39]». Этот закон определяет правовые основы электронной коммерции в Узбекистане. Он устанавливает правила для электронных сделок, электронных документов, электронной аутентификации и других аспектов онлайн-торговли. По своей гражданско-правовой природе электронная коммерция – это купля-продажа товаров (работ, услуг) в соответствии с договором, заключенным через электронную торговую площадку с использованием информационных систем в рамках предпринимательской деятельности. В связи с этим, следует отметить, что нормы данного Закона позволяют осуществлению электронного и креативного бизнеса в сфере торговой деятельности с использованием информационно-коммуникационных технологий.

В иерархии нормативно-правовых актов в сфере правового регулирования цифрового(электронного) и креативного бизнеса особое место занимают подзаконные акты[40]. Кроме того, заложены основы оказания услуг в сфере цифровых технологий посредством международных платформ.[41] В национальном законодательстве установлен особый порядок электронной регистрации договоров, заключаемых между субъектами предпринимательства[42]. Вместе с тем, в нашей стране принимаются эффективные

90; 2010 г., № 40-41, ст. 343; 2013 г., № 41, ст. 543; 2014 г., № 4, ст. 45; 2016 г., № 17, ст. 173; 2017 г., № 24, ст. 487, № 37, ст. 978, Национальная база данных законодательства, 05.01.2018 г., № 03/18/456/0512, 25.12.2019 г., № 03/19/597/4193; 18.01.2022 г., № 03/22/746/0032; 28.02.2023 г., № 03/23/819/0113; 22.02.2024 г., № 03/24/911/0142

[38] Национальная база данных законодательства, 13.10.2022 г., № 03/22/793/0918

[39] Национальная база данных законодательства, 30.09.2022 г., № 03/22/792/0870

[40] В частности, Постановлением Президента Республики Узбекистан, от 24.05.2023 г. № ПП-162 «О мерах по расширению охвата и повышению качества цифровых услуг, а также цифровой трансформации сфер, отраслей и регионов » определено, что в целях доведения объема торгового оборота до 500 миллионов долларов США в 2023 году путем развития сферы электронной коммерции, а также сокращения теневого оборота в экономике с 1 октября 2023 года субъектам предпринимательства разрешается осуществлять операции розничной торговли товарами, размещенными в таможенном режиме свободного склада, в рамках электронной коммерческой деятельности. Включить в перечень видов деятельности, разрешенных к осуществлению резидентами Технологического парка программных продуктов и информационных технологий, следующие дополнительные направления: разработку и обслуживание мультимедийной, дизайнерской и мультипликационной продукции с использованием программного обеспечения; венчурное финансирование проектов в сфере информационных технологий и реализацию акселерационных программ организациями, расположенными на территории IT-парка и его филиалов и прошедшими регистрацию по юридическому адресу.// Национальная база данных законодательства, 25.05.2023 г., № 07/23/162/0295; 03.08.2023 г., № 07/23/257/0552; 08.09.2023 г., № 07/23/296/0687; 01.11.2023 й., 07/23/353/0819-сон; 11.11.2023 г., № 06/23/193/0844; 29.12.2023 г., № 06/23/214/0984; 02.02.2024 г., № 07/24/51/0084, 08.05.2024 г., № 06/24/74/0332; 10.05.2024 г., № 06/24/75/0335.

[41] В постановление Президента Республики Узбекистан, от 15.03.2024 г. № ПП-129 «О мерах по созданию благоприятных условий субъектам предпринимательства для оказания услуг в сфере цифровых технологий посредством международных платформ » установлено порядок, в соответствии с которым в рамках правового эксперимента: внешнеторговая сделка в обычной письменной форме с участием резидента IT-парка считается заключенным, если предложение о нем принято путем уведомления (акцепта) о готовности второй стороны к заключению договора; взаиморасчеты по внешнеторговому сделку осуществляются резидентами IT-парка исключительно через расчетный счет в коммерческом банке Республики Узбекистан; обмен программными кодами с использованием электронных или других средств связи, информационных систем или информационных сетей либо взаимный обмен документами сторон и другими документами, ясно отражающими суть их волеизъявления, приравниваются к сделке, заключенной в письменной форме; для резидентов IT-парка является обязательным регулярное внесение соответствующих данных по внешнеторговым сделкам в Единую электронную информационную систему внешнеторговых операций через Единый портал интерактивных государственных услуг Республики Узбекистан.// Национальная база данных законодательства, 16.03.2024 г., № 07/24/129/0217

[42] Постановлением Кабинета Министров РУз от 28.04.2021 г. N 249 утверждено Положение «О порядке электронной регистрации договоров, заключаемых между субъектами предпринимательства» Настоящее Положение определяет порядок регистрации договоров, заключаемых между субъектами предпринимательства, на Едином информационном портале электронных договоров (далее - Портал) и применяется ко всем договорам, заключаемым между субъектами предпринимательства. Регистрация договоров - электронная регистрация посредством Портала договоров, подписанных субъектами предпринимательства; участники процесса электронной регистрации договоров - субъекты предпринимательства, подписавшие договор на реализацию продукции (товаров и услуг) в бумажной или электронной форме; электронный реестр договоров - перечень договоров на Портале; QR-код - специальный графический код, привязанный к электронному договору, зарегистрированному на Портале, содержащий ссылку на всю информацию

организационно-правовые меры по использованию искусственного интеллекта в том числе в сфере предпринимательстве[43].

Выводы и предложения. Исходя из этого надо отметить, что формирование устойчивой законодательной базы в сфере цифрового (электронного) и креативного предпринимательства служит разумной и надлежащей организации цифрового бизнеса. По нашему глубокому убеждению, цифровизация в сфере креативного предпринимательстве позволяет увеличить объем реализации товаров, работ и услуг посредством Интернета за счет новых потребителей, способствует более эффективному использованию Интернета в предпринимательских целях. Появляются все новые виды услуг, связанных с использованием Интернет, увеличивается объем инвестиций в телекоммуникационные технологии. Ключевой особенностью современных имущественных отношений является широкое использование цифровых технологий и искусственного интеллекта в сфере предпринимательства. Под влиянием цифровых технологий формируется новая область гражданско-правового регулирования в сфере института цифровых прав как новеллы Гражданского кодекса в некоторых зарубежных странах, а также установления возможности совершения сделок не только с помощью электронных, но и с помощью иных технических средств, позволяющих воспроизвести в неизменном виде содержание такой сделки на материальном носителе. В настоящее время в науке гражданского права не выработан целостный концептуальный подход применительно к гражданско-правовому регулированию имущественных отношений,

об электронном договоре при считывании (сканировании) через мобильные приложения и программные продукты. Электронная регистрация договоров осуществляется с использованием электронной цифровой подписи. Порядок электронной регистрации договоров и их использования осуществляется по схеме согласно приложению N 1 к настоящему Положению. Услуги по электронной регистрации договоров предоставляются бесплатно // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2021 й., 09/21/249/0387; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 22.09.2021 й., 09/21/595/0900-сон; 22.08.2022 й., 09/22/471/0767-сон; 18.02.2023 й., 06/23/24/0096-сон; 14.09.2023 й., 09/23/447/0704-сон; 26.12.2023 й., 09/23/673/0974-сон; 08.10.2024 й., 09/24/630/0793-сон.

[43] Постановление Президента Республики Узбекистан, от 14.10.2024 г. № ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» направлено на создание благоприятных условий для внедрения технологий искусственного интеллекта в социальной сфере и отраслях экономики, достижения вхождения страны в ряд ведущих государств мира, применяющих технологии искусственного интеллекта. В нем определены приоритетные направления внедрения технологий искусственного интеллекта: в банковско-финансовой сфере – предотвращение мошенничества, оценку платежеспособности пользователей, прогнозирование рыночных тенденций; в налоговой и таможенной сферах – уменьшение доли теневой экономики, прогнозирование подозрительных таможенных операций и управление рисками; в сфере здравоохранения – определение методов диагностики, лечения заболеваний, анализ медицинских снимков и управление данными о больном; в сфере сельского хозяйства – прогнозирование урожайности, управление сельскохозяйственными ресурсами, мониторинг процессов выращивания посевов, птицы, рыбы и скота; в сфере энергетики – управление энергоресурсами, оптимизацию производства и распределения энергии, развитие использования возобновляемых источников энергии и прогнозирование спроса на них. В данном формате особо надо подчеркнуть о том, что приоритетные цели и задачи по развитию технологий искусственного интеллекта являются во-первых, формирование нормативно-правовой базы, направленной на развитие технологий искусственного интеллекта, совершенствование стандартов и укрепление международного сотрудничества в сфере; во-вторых, создание технической инфраструктуры для обработки данных и запуска проектов, основанных на искусственном интеллекте, реализация приоритетных проектов в данном направлении в социальной сфере и отраслях экономики; в-третьих, повышение знаний и навыков населения в области применения технологий искусственного интеллекта, развитие кадрового потенциала. В этом стратегическом документе в целях налаживания производства новой продукции с высокой добавленной стоимостью и оказания услуг за счет широкого внедрения и развития технологий искусственного интеллекта в социальной сфере и отраслях экономики определены организационно-правовые механизмы. Эффективное применение технологий искусственного интеллекта позволяет быстро собирать и анализировать огромные массивы данных из разных источников, снизить влияние человеческого фактора и предотвратить ошибки. В частности, системы искусственного интеллекта могут прогнозировать спрос на рынке, уменьшать риски, связанные с принятием решений. В данном ракурсе реализации вышеуказанного документа обеспечить исполнения целей и задач, определенных в Стратегии «Цифровой Узбекистан — 2030». Самое главное, создание стабильной нормативно-правовой базы и соответствующих организационно-правовых механизмов по искусственному интеллекту даст возможность эффективного использования искусственного интеллекта в сфере цифрового(электронного) бизнеса с учетом объективной закономерности развитие цифрового гражданского оборота // Национальная база данных законодательства, 17.10.2024 г., № 07/24/358/0825

связанных с содержанием цифровых прав и их осуществлением, способами распоряжения и ограничения, а также новыми цифровыми объектами, создаваемыми с применением цифровых технологий, новыми субъектами таких правоотношений. Потребность в эффективном гражданско-правовом регулировании цифровых прав, распоряжения ими в гражданском обороте в целях использования всех возможностей цифровых технологий в сфере предпринимательства предопределяет актуальность разработки модельного регулирования цифрового и креативного гражданского оборота.

Исходя из этого, как нам представляется, требуется глубокое научно-практическое изучение таких вопросов как: понятие, значение, генезис, принципы деятельности цифрового (электронного) и креативного бизнеса в условиях формирования цифрового гражданского оборота, виды и их классификация, функции и особенности правового регулирования цифрового (электронного) и креативного бизнеса, цифровые и креативные правоотношения в сфере осуществления и защиты прав предпринимательских субъектов, этапы становления цифрового (электронного) креативного бизнеса и их разумное правовое регулирование в условиях цифровой реальности, тенденция развития законодательства в сфере цифрового (электронного) и креативного бизнеса и проблемы их совершенствования в условиях трансформации цифрового гражданского оборота, организационно-правовое формы предпринимательской деятельности функционирующих в цифровом пространстве, особенности гражданско-правового статуса цифрового (электронного) лица как субъекта цифрового и креативного бизнеса, гражданско-правовое регулирование договорных отношений в сфере цифрового (электронного) и креативного бизнеса, особенности правового регулирования трансграничного цифрового (электронного) и креативного бизнеса, тенденции международного, регионального правового регулирования цифрового (электронного) и креативного бизнеса, современные проблемы и перспективы правового регулирования цифрового (электронного) и креативного бизнеса в Республики Узбекистан и их совершенствования в условиях трансформации гражданского оборота.

Как нам думается, системное и фундаментальные изучение данных вопросов даст возможность определения основных приоритетных научно-практических направлений цифровой и креативной трансформации предпринимательской деятельности с учетом объективной закономерности и тенденции развития разумного правового регулирования международного, регионального и самого лучшего опыта зарубежных стран в сфере цифрового (электронного) и креативного бизнеса. Следует отметить, что законодательство Республики Узбекистан в целом позволяет осуществить правовое регулирование предпринимательства в сети «Интернет». При этом основными направлениями правового регулирования являются: заключение договоров в электронной форме, в том числе отдельных их видов; правовое регулирование инвестиций с использованием информационных технологий; регулирование оборота цифровых прав. В связи с этим в современных условиях цифровой реальности возникла объективная потребность в научно-теоретическом осмыслении концептуальных основ осуществления и защиты субъективных цифровых гражданских прав по законодательству Республики Узбекистан. На сегодняшний день повсеместный прогресс информационного и цифрового общества, стремительное совершенствование цифровых технологий и их новизна для большинства субъектов предпринимательства порождает многие проблемы которые нуждаются в законодательных креативных решениях. Эти актуальные проблемы обусловливают необходимость фундаментальных правовых исследований как приоритетное направление частно-правовой науки. В связи с этим, разумное и эффективное гражданско-правовое регулирование деятельности цифрового

и креативного предпринимательства даст возможность решению многих научно-правовых проблем цифрового гражданского оборота с учетом объективной закономерности развития социального государства и общества.

В данном цивилистическом контексте следует отметить, что гражданское законодательство Республики Узбекистан пока не в полной мере отвечает задачам эффективного и разумного использования возможностей цифровых технологий, в то время, как для отечественного права эта сфера правового регулирования в значительной степени будет определять перспективы дальнейшего развития. Выработка концептуальных креативных моделей и их разумное и безопасное практическое применение обусловливает актуальность доктринальной разработки гражданско-правовой модели регулирования цифровых прав и их оборота на креативных основах. Выявление возможностей гражданско-правовой модели регулирования цифрового гражданского оборота, системный анализ правовой природы и содержания цифровых прав, способов распоряжения ими в совокупности со сравнительно-правовым анализом отечественного и зарубежного законодательства и правоприменительной практики, оценкой перспектив и возможных направлений дальнейшего развития гражданско-правового регулировании в сфере использования цифровых технологий имеет не только теоретическое значение, но и обладает несомненной практической значимостью. В силу этого перспективы развития гражданско-правовых институтов связаны с широким использованием цифровых технологий для формирования эффективного правового регулирования имущественных отношений в сфере цифрового (электронного) и креативного бизнеса. Анализ влияния цифрового гражданского оборота на развитие предпринимательского права Узбекистана, выработка эффективных правовых механизмов, концептуальных моделей и юридических конструкций, в том числе, для разумного использования цифровых технологий в целях адаптации современной системы гражданского права, его правовых институтов к потребностям сегодняшнего дня является одной из важнейших задач современной юридической науки и правоприменительной практике. Как показывает нормотворческий процесс в этой сфере, действующие нормативно-правовые акты в сфере цифрового и креативного предпринимательства разрознены и достаточно не систематизированы, которые очень затрудняет практику их применения. Особо надо отметить, что предпринимательское законодательство неотделимая часть гражданского законодательства. В Узбекистане с учетом объективной тенденции развития систематизации и кодификации законодательства в частно-правовой сфере идёт процесс кодификации Предпринимательского кодекса. Кроме того, результаты нашего монографического исследования и системный анализ цифрового нормотворчества некоторых зарубежных стран показывает, что необходимо принять Цифровой кодекс Республики Узбекистан как кодифицированного и системообразующего нормативного акта.

По нашему глубокому убеждению, национальное законодательство в сфере цифровизации несколько отстает от мировых тенденций правового регулирования цифровых отношений вообще, и искусственного интеллекта в частности. Также оно не в полной мере отвечает современным темпам динамично развивающегося социального цифрового государства. Необходимо констатировать мысль о том, что гражданский оборот в условиях цифровой и креативной трансформации непосредственно связан с использованием субъектами гражданского права цифровой инфраструктуры (цифровых платформ, порталов, маркетплейсов, сайтов, социальных сетей, мессенджеров и др.). Это приводит к «утечкам» персональных данных пользователей, в том числе, коммерческой тайны, субъектов цифровой и креативной предпринимательской деятельности. Стабильность гражданского оборота невозможна без установления достоверных данных

о субъектах гражданского права, участвующих в гражданско-правовых отношениях посредством использования цифровой среды (идентификация), и подтверждения фактов совершения ими юридически значимых действий на базе цифровой инфраструктуры (аутентификация).

Исходя из этого необходимо совершенствовать Гражданский кодекс Республики Узбекистан с учетом объективной тенденции развитие цифровой трансформации гражданского оборота. *В связи с этим, абзац 3 статьи 2 ГК РУз изложить в следующей редакции*: «Гражданское законодательство регулирует отношения между лицами, осуществляющими предпринимательскую деятельность, в том числе предпринимательскую деятельность, осуществляемую в цифровой форме с использованием глобальных компьютерных сетей или с их участием, исходя из того, что предпринимательской является самостоятельная, осуществляемая на свой риск деятельность, направленная на систематическое получение прибыли от пользования имущества, продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг лицами, зарегистрированными в этом качестве в установленном законом порядке».

Кроме того, предлагается изложить статью 24 Гражданского кодекса Республики Узбекистан в следующей редакции:

«Статья 24. Место нахождения гражданина, зарегистрированного в цифровом реестре в качестве предпринимателя или деятельности, осуществляемой с использованием цифровых платформ.

Гражданин имеет право заниматься такой деятельностью по месту своего нахождения или с использованием цифровых платформ с момента регистрации в государственном цифровом реестре в качестве индивидуального предпринимателя.

Положения настоящего Кодекса применяются к предпринимательской деятельности граждан без создания юридического лица на месте его местонахождения или с использованием цифровых платформ, если иной порядок не вытекает из законодательства или существа правоотношений.

Гражданин, нарушивший требования части первой настоящей статьи без создания юридического лица и осуществляющий предпринимательскую деятельность на своей местонахождения или с использованием цифровых платформ, не имеет права заявлять, что он не является предпринимателем в цифровых операциях или смарт-контракты. К таким сделкам суд может применить положения настоящего Кодекса об обязательствах, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности на место ее нахождения или с использованием цифровых платформ.

Если иное не предусмотрено законом, нормы настоящего Кодекса применяются при осуществлении предпринимательской деятельности граждан с использованием цифровых платформ».

Таким образом можно сделать вывод о том, что эффективное и разумное правовое регулирование цифрового (электронного) и креативного бизнеса в соответствии с требованиями Концепции развития гражданского законодательства Республики Узбекистан даст мощный импульс разумной реализации субъективных гражданских прав и обеспечит активное вовлечение субъектов предпринимательства в различных сферах экономики с учетом объективной мировой тенденции развитие цифрового гражданского оборота.

САЛИЕВА Р.Н. - главный научный сотрудник, зав. лабораторией правовых проблем недропользования, экологии и топливно-энергетического комплекса Института проблем экологии и недропользования государственного научного бюджетного учреждения «Академия наук Республики Татарстан», доктор юридических наук, профессор

САЛИЕВ И.Р.- старший научный сотрудник лаборатории правовых проблем недропользования, экологии и топливно-энергетического комплекса Института проблем экологии и недропользования государственного научного бюджетного учреждения «Академия наук Республики Татарстан»,

ПРАВОВЫЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ НАИЛУЧШИХ ДОСТУПНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И В РЕСПУБИКЕ ТАЖИКИСТАН

Государственная экономическая политика в сфере внедрения наилучших доступных технологий (далее – НДТ) включает в себя ряд мероприятий, связанных с совершенствованием нормативного правового регулирования, а также с использованием экономических мер стимулирования хозяйственной деятельности в разных отраслях экономики в целях вывода из оборота устаревшего оборудования и внедрения наилучших доступных технологий, с развитием государственно-частного партнерства в целях участия государства в финансировании проектов по внедрению наилучших технологий, с применением других правовых и экономических средств.

В Российской Федерации развитие правовых основ внедрения экологически чистых (наилучших доступных) технологий, к примеру, в энергетической сфере выделено как одно из направлений научных исследований по юридическим наукам (Программа фундаментальных научных исследований на долгосрочный период (2021 - 2030 годы)).

Современное состояние нормативного правового регулирования в сфере внедрения наилучших доступных технологий в Российской Федерации характеризуется тем, что в основном приняты общие правовые акты, обеспечивающие внедрение НДТ. Так, в Законе РФ «Об охране окружающей среды» содержатся основные понятия – «наилучшие доступные технологии», «процесс внедрения наилучших доступных технологий», определены меры стимулирования и поддержки организаций, осуществляющих внедрение НДТ. В отдельных подзаконных нормативных правовых актах регламентированы области применения НДТ, процедуры определения НДТ в качестве наилучших. Например, Распоряжением Правительства РФ от 24.12.2014 N 2674-р утвержден Перечень областей применения наилучших доступных технологий», Постановлением Правительства РФ от 23.12.2014 N 1458 регламентируется порядок определения технологии в качестве наилучшей доступной технологии, а также порядок разработки, актуализации и опубликования информационно-технических справочников по наилучшим доступным технологиям. Также приняты 53 справочника по наилучшим доступным технологиям, в том числе в энергетической сфере.

Согласно Закону РФ «Об охране окружающей среды» под наилучшей доступной технологией понимается технология производства продукции (товаров), выполнения работ, оказания услуг, определяемая на основе современных достижений науки и техники и наилучшего сочетания критериев достижения целей охраны окружающей среды при условии наличия технической возможности ее применения. Исходя из данного определения основной целью внедрения НДТ является обеспечение снижения негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду. Сведения об НДТ представляются в соответствии с информационно-техническими (отраслевыми) справочниками по наилучшим доступным технологиям, применяемым в отнесенных к областям применения наилучших доступных технологий видах хозяйственной и (или) иной деятельности, после их разработки и опубликования ответственными федеральными органами исполнительной власти в соответствии с распоряжением Правительства Российской Федерации от 31.10.2014 N 2178-р. При отсутствии соответствующего справочника сведения об НДТ не указываются (Информация Росприроднадзора «О порядке и особенностях постановки объектов, оказывающих негативное воздействие на окружающую среду, на государственный учет»).

Отдельные меры стимулирования юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, осуществляющих хозяйственную и (или) иную деятельность, к проведению мероприятий по снижению негативного воздействия на окружающую среду и внедрению НДТ предусмотрены непосредственно в Законе РФ «Об охране окружающей среды», это, в частности, регулирующие коэффициенты к ставкам платы за негативное воздействие на окружающую среду, государственная поддержка деятельности по внедрению НДТ. Экономическими средствами государственной поддержки являются, в частности, предоставление налоговых льгот, предоставление льгот в отношении платы за негативное воздействие на окружающую среду, выделение средств федерального бюджета и бюджетов субъектов Российской Федерации в соответствии с бюджетным законодательством Российской Федерации. Меры экономического стимулирования в целях обеспечения охраны окружающей среды предусмотрены также в Основах государственной политики в области экологического развития Российской Федерации на период до 2030 года.

В Законе РФ «О промышленной политике» также содержатся нормы, направленные на стимулирование внедрения наилучших доступных технологий. Так, например, в ст.10 предусмотрено предоставление субсидий на финансирование создания или модернизации промышленной инфраструктуры, в том числе с использованием наилучших доступных технологий, с учетом результатов проведенной экспертной оценки.

Отметим также, что в Модельном законе о предотвращении и комплексном контроле загрязнений окружающей среды, принятом Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ, определено, что в качестве меры экономического стимулирования субъектов хозяйственной и иной деятельности, получивших разрешение, применяется механизм зачета фактически произведенных расходов на выполнение природоохранных мероприятий, в частности, внедрение НДТ, в счет платы за негативное воздействие на окружающую среду, установленной в соответствии с законодательством государства, в порядке, установленном государством. Данный механизм может быть реализован при соблюдении определенных условий, в частности, расходы субъекта хозяйственной и иной деятельности, направленные на осуществление природоохранных мероприятий и инвестиционных проектов, связанных с внедрением

НДТ, должны уменьшать сумму начисленной предприятием платы за негативное воздействие на окружающую среду.

В юридической и экономической литературе обсуждаются вопросы о правовых и экономических средствах стимулирования как в целом мероприятий по охране окружающей среды, так и в области внедрения наилучших доступных технологий. Так, Н.Г. Жаворонкова подчеркивает, что в топливно-энергетическом комплексе помимо нормативов допустимых выбросов и сбросов веществ и микроорганизмов, образования отходов производства и потребления большое значение имеет также применение наилучших доступных технологий [1]. Нижник Л.С. отмечает, что «экономическое стимулирование в целях минимизации негативного воздействия на окружающую среду с помощью НДТ станет оптимальным, если полностью освободить компании, использующие НДТ, от плановых платежей за негативное воздействие» [2]. Еременко В.И. обращает внимание на то, что одной из важных мер стимулирования промышленной деятельности является поддержка научно-технической и инновационной деятельности при осуществлении промышленной политики, предусмотренная статьей 12 Закона РФ «О промышленной политике» [3]. Болтанова Е.С. полагает, что «вводимый в России механизм регулирования через наилучшие доступные технологии специалистами сравнивается с известными из мирового опыта технологическими коридорами (комплекс мер принуждения и стимулирования хозяйствующих субъектов к применению инноваций)» [4]. Отмечаются авторами также существующие налоговые льготы, направленные на стимулирование внедрения налогоплательщиком технологических инноваций [5]. Андреевой Л.В. подчеркивается значение специального инвестиционного контракта, опосредующего отношения публично-правовых образований - Российской Федерации, субъектов Российской Федерации и инвестора по созданию либо модернизации и (или) освоению производства промышленной продукции в Российской Федерации, предусмотренного в Законе РФ «О промышленной политике» [6].

Как показывает анализ нормативных правовых актов, модельного законодательства стран СНГ, а также литературных источников отношения в сфере внедрения и использования наилучших доступных технологий регламентируются нормами законодательства об охране окружающей среды, нормами законодательства о промышленной политике. В законодательстве предусмотрены меры стимулирования хозяйственной деятельности организаций посредством установления налоговых льгот, положений о финансовой поддержке, а также заключения специальных инвестиционных контрактов и других видов соглашений с участием публичных образований, содержащих условия, по которым инвестор обязуется внедрить в промышленное производство наилучшие доступные технологии в соответствии с планом мероприятий по охране окружающей среды или программой повышения экологической эффективности. Однако, в Законе «Об охране окружающей среды» не указаны такие меры стимулирования, как возможность заключения, в частности, специальных инвестиционных контрактов, предоставление субсидий на финансирование создания или модернизации промышленной инфраструктуры.

В целях более эффективного применения механизмов стимулирования хозяйственной деятельности в сфере внедрения и использования наилучших доступных технологий, которые предусмотрены в других нормативных правовых актах, целесообразным представляется включение в Закон «Об охране окружаюшей среды» положения о том, что государственная поддержка осуществляется также путем заключения специальных инвестиционных контрактов, предусмотренных в Законе РФ «О промышленной политике» и в иных формах, устанавливаемых на уровне законов. Такое положение, на наш взгляд, будет способствовать установлению единой

государственной экономической политики, формированию системного регулирования рассматриваемой сферы отношений и повышению эффективности применения правовых и экономических механизмов внедрения наилучших доступных технологий. Также целесообразно включение в Закон «Об охране окружающей среды» мер экономического стимулирования, которые определены в Модельном законе о предотвращении и комплексном контроле загрязнений окружающей среды.

В Республике Таджикистан в Национальной стратегии развития на период до 2030 года, основанной на положениях Конституции Республики Таджикистан, предусмотрен опережающий рост государственных и частных расходов на НИОКР и внедрение инноваций; использование современных технологий, особенно в сфере информационных технологий, телекоммуникаций, биотехнологий и альтернативной энергетики. Во Введении отмечено, что «в основу системного подхода разработки НСР-2030 положены три базовых принципа будущего развития:

(1) превентивность или упреждение (снижение) уязвимости будущего развития;

(2) индустриальность или повышение эффективности использования национальных ресурсов;

(3) инновационность или развитие на основе нововведений во всех сферах социально-экономической жизни страны» [7]. Данные базовые положения определяют содержание законодательства, направленного на регулирование отношений в сфере внедрения инноваций, использования современных технологий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Особенности правового регулирования охраны и использования природных ресурсов в топливно-энергетическом комплексе: учебное пособие для бакалавров / В.Б. Агафонов, Н.О. Ведышева, Г.В. Выпханова и др.; отв. ред. Н.Г. Жаворонкова, В.Б. Агафонов. М.: Проспект, 2018. 200с.
2. Право и экономическая деятельность: современные вызовы: монография / Е.Г. Азарова, А.А. Аюрова, М.К. Белобабченко и др.; отв. ред. А.В. Габов. М.: ИЗиСП, Статут, 2015. 400 с.
3. Еременко В.И. Российское законодательство о промышленной политике // Законодательство и экономика. 2015. N 3. С. 7 - 16.
4. Болтанова Е.С. Правовое обеспечение экологических инноваций (на примере строительной отрасли) // Экологическое право. 2018. N 4. С. 41 - 47.
5. Прошунин М.М. Налоговые льготы для инвестирования в высокотехнологичные компании-стартапы: налогово-правовые вопросы // Финансовое право. 2019. N 6. С. 29 - 32.
6. Андреева Л.В. Субъектный состав специального инвестиционного контракта // Журнал предпринимательского и корпоративного права. 2017. N 4. С. 13 - 16.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf (дата обращения 20.10.2024г)

ИСКАНДАРОВ ЗАЙНИДДИН ЩАМИДОВИЧ
– професори кафедраи ҳуқуқи ДБССТ

ЭҲТИРОМИ ШАЪНУ ШАРАФИ ШАХС ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ

Шаъну шараф аз қабили ҳуқуқҳои фитрии инсон буда, дар муносибатҳои мурофиавӣ - ҷиноятӣ чун ғояи раҳнамо - эҳтиром, эътироф, риоя ва ҳифз карда мешавад.

Пешвои миллат, Президенти кишвар, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо дар суханрониҳояшон қайд мекунанд, ки «… як масъалаи муҳимро ҳамеша дар хотир бояд дошт, ки мардум ба фаъолияти давлат аз рӯи фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ баҳо медиҳанд»[44]. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқу тафтишот, назорати прокурорӣ ва муҳокимаи судӣ фаъолияти худро ба роҳ мемонад, ки зимни он ҳуқуқи шахс ва манфиати оммаи мардум мавриди мудохила қарор гирифтанаш аз эҳтимол дур нест. Мазмуни эҳтироми шаъну шарафи шахс дар моддаи 10 КМҶ ҶТ бо матни зерин ифода карда шудааст:

Эҳтироми шаъну шарафи шахс

1. Эҳтироми шаъну шарафи шахс вазифаи шахсони мансабдор ва мақомотест, ки пешбурди парвандаи ҷиноятиро анҷом медиҳанд.

2. Ҳеҷ яке аз иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ наметавонад таҳти зӯроварӣ, шиканҷа ва дигар муносибати бераҳмона ё пасткунандаи шаъну шарафи инсонӣ қарор гирад.

Асоси конститутсионӣ-ҳуқуқии принсипи мазкурро муқаррароти м. 5 Конститутсияи ҶТ: «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд» ташкил менамояд.

Маҳз ба ҷой овардани эҳтироми шаъну шарафи шахс аз ҷониби мақомоти пешбарандаи мурофиаи ҷиноятӣ имконият фароҳам меорад, ки мурофиаи судии ҷиноятӣ таъиноти худро иҷро намуда[45], ба ҷамъият баҳри муқаррар намудани ҳақиқат, адолат ва осоиши ҳуқуқӣ, умуман барои аз рӯи ахлоқи неки инсонӣ зиндагии саодатмандона кардан, хизмати шоиста намояд. Ҷабҳаи ахлоқии мурофиаи судии ҷиноятӣ ниҳоят муҳим мебошад, чунки ин тарзи баррасии масъалаи гуноҳ дар содир намудани ҷиноят бояд ҷавобгӯи ормонҳои мардумӣ дар бораи ҷиноят ва ҷазо, адлу инсоф ва муносибати инсондустона буда, миёни мардум маъруф гашта бошад. Ана бинобар ҳамин ҳам, ҳифзи шаъну шараф ва қадру қиммати шахс яке аз ғояҳои таъмини давлатии дахлнопазирии шахсӣ мебошад. Дахлнопазирии ҷисмонӣ, маънавӣ ва рӯҳӣ ҳамчун ҷузъҳои таркибии дахлнопазирии шахсӣ аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Ва маҳз мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ки маъсулияти пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, вазифадор шудаанд, ки шаъну шарафи шахсро эҳтиром намоянд.

Шараф ва қадру қиммат арзишҳои маънавиест, ки мақому манзалати афроди алоҳидаро дар ҷамъият муайян намуда, оинаи рӯнамост. Шараф баҳои ҷамъиятӣ оид ба сифатҳои ахлоқӣ ва кории афроди алоҳида бошад, қадру қиммати инсон баҳои ҳар як шахс ба арзишмандии иҷтимоии худ, муайян намудани мақом ва муҳиммияти худ вобаста ба сифатҳои маънавӣ ва ахлоқии ӯст. Қадру қиммат, обирӯи инсон ҳурмате дорад ва ҳеҷ кас ҳақ надорад, ки онро паст занад. Ҳар кас новобаста аз сину сол, вазъи саломатӣ ва иҷтимоӣ, молу мулк, вазифаи ишғол кардааш дорои шаъну шараф ва қадру қиммати инсонӣ аст. Бо дарназардошти муҳиммияти риоя ва муҳофизати шаъну шараф, қадру қиммати инсонӣ татбиқи чораҳои ҳуқуқию давлатӣ муайян шудаанд. Дахлнопазирии рӯҳии шахс бо роҳи манъ намудани ҳар гуна кирдорҳое, ки ба рӯҳ ва равони шахс таъсири манфӣ дошта, характери маҷбурӣ доранд, таъмин карда мешавад. Мисол: зери

[44] Ниг. Суханронии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Муассисаи давлатии омодасозии кадрҳои баландихтисоси низомӣ // (Манбаи электронӣ): URL: https://sugd.tj/prezident/4427-sukhanronii-prezidenti-to-ikiston-emomal-ra-mon-dar-marosimi-iftito-i-muassisai-davlatii-omodasozii-kadr-oi-balandikhtisosi-nizom. (Санаи мурољиат: 30.10. 2024).

[45] Нозиров Н.А. Охрана прав и свобод человека и гражданина. Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. -М., 2006. - С.28.

шиканҷа, таҳдид, иръоб, гипноз ва ё ҳар гуна таъсироти экстрасенсорӣ гузаронидани пурсиши иштирокчиёни мурофиа манъ аст ва ғайра.

Дар мурофиаи ҷиноятӣ ба хотири таъмини ҷараёни дуруст, мӯътадили тафтишот ва баррасии судии парвандаҳо зарурияти мудохила намудан ба ҳаёти шахсӣ, маҳдуд намудани ҳуқуқ ва озодиҳои на танҳо гумонбаршудаву айбдоршаванда, балки ҷабрдидаву шоҳидон ва дигарон ба миён меояд[46], ки ба шараф ва қадру қиммати шахс бетаъсир наемонад[47]. Аз ин рӯ, мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори пешбарандаи мурофиаи ҷиноятӣ муваззаф гардидаанд, ки зимни гузаронидани амалҳои мурофиавӣ эҳтироми шараф ва қадру қиммати шахсро ба ҷой биёранд[48]. Вагарна амали онҳо бар хилофи таъиноти мурофиаи ҷиноятӣ буда, чун ба таври ҷиддӣ вайрон намудани КМҶ маҳсуб ёфта (м.375), эҳтимолияти бекору беэътибор донистани натиҷаи кори онҳо хоҳад гардид (қ. 3 м. 9, 168, 372 КМҶ).

Вазифаи ҳифзи шаъну шарафи шахс аз ҷониби давлат тақозо менамояд, ки бо меъёри қонун – намуд, асос, шарт ва шаклҳои маҳдуд кардани дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дақиқ муайян карда шавад. Дар доираи меъёр - талаботи қонунии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, шахсони мансабдорро чун таҷовуз ба шаъну шарафи шахс баҳо додан нодуруст аст. Паст задани шаъну шараф ва таҳқири қадру қиммати инсон ин чунин муносибату чораҳоест, ки дар замири инсон эҳсоси тарс, мустарию ранҷурӣ, таҳқир ё шикастани иродаи озоди инсонро ба вуҷуд меорад ва ба ин васила ба ӯ ранҷу азобҳои маънавӣ мерасонад.

Риояи принсипи эҳтироми шараф ва қадру қиммати шахс аз судя, таҳқиққунанда, муфаттиш, прокурор иҷрои як қатор кафолатҳои мурофиавиро талаб мекунад, ки ҳангоми татбиқ намудани чораҳои маҷбуркунӣ, ки ба маҳдуд кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ равона карда шудаанд, алоқаманд мебошанд. Қонун маҳдудияти муваққатии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсро иҷозат медиҳад, нисбати ӯ татбиқи чораҳои маҷбурии мурофиавиро танҳо дар ҳолатҳое, ки он воқеан зарур аст ва бо тартиби муносиби мурофиавӣ асоснок карда мешавад, раво медонад.

Амалияи тафтишотию судӣ нишон медиҳад, ки расонидани зарари ҷисмонӣ, маънавӣ ё рӯҳӣ ба шахс, таҳдиду таҷовуз ба шаъну шарафи ӯ метавонад ҳангоми гузаронидани пурсиш, гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ, шаҳодаткунонӣ, экспертиза, санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса, кофтукови шахсӣ ва ғайра сурат гирад.

Дар як қатор меъёрҳо - қонунгузор ба таҳқиққунанда, муфаттиш, прокурор гузаронидани амалҳои қонунии мурофиавиро бо усуле, ки метавонад ба шаъну шарафи шахс зарар расонад, манъ мекунад. Қоидаҳои умумии гузаронидани амалҳои тафтишотӣ истифодаи зӯроварӣ, таҳдид ва дигар чораҳои ғайриқонунӣ, ҳамчунин ба вуҷуд овардани хавф барои ҳаёт ва саломатии шахсони дар он ширкаткунандаро ҳангоми гузаронидани амали тафтишотӣ, манъ мекунад (м. 171 КМҶ). Аз ҷумла, ҳангоми гузаронидани кофтуков муфаттиш вазифадор аст, ки чораҳоеро андешад, то ки ҳолатҳои ошкоршудаи ҳаёти маҳрамонаи шахсӣ, сирри шахсӣ, оилавӣ ва инчунин ҳолатҳои ҳаёти шахсии афроди дигарро ифшо накунад (қ. 12 м. 192 КМҶ). Кофтукови шахсӣ танҳо аз ҷониби шахси бо кофтуковшаванда ҳамҷинс ва бо иштироки шахсони холис ва мутахассисони ҳамҷинс анҷом дода мешавад. (қ. 3 м. 193 КМҶ). Муфаттиш ҳангоми муоинаи шахси ҷинси дигар иштирок намекунад, ба шарте, ки он бо бараҳна кардани шахс алоқаманд

[46]Ниг.: Демидов И.Ф. Проблема прав человека в российском уголовном процессе. - М.,1995. –С.46-47.

[47] Хоҷаева Н.Б. Конститутсия ирода ва манфиатҳои халқро ҳифз мекунад. Рузномаи Ба қуллаҳои дониш" нашрияи ДМТ аз 7-ноябри соли 2020, тањти № 3 (1479) -С.9.

[48] Маҳмудов И.Т. Асосҳои сохтори конститутсионие, ки зарурати иштироки прокурорро дар мурофиаи љиноятї тақозо менамоянд / И.Т. Маҳмудов //Њаёти њуқуқї. №4 (32). Душанбе 2020. ISSN 2307-5198.С.98-112.

бошад. Дар ин сурат муоина аз ҷониби духтур бо иштироки шахсони ҳамҷинси холис анҷом дода мешавад (қ. 4 м. 186 КМҶ).

Эҳтимолияти муносибатҳои мухталиф миёни тарафҳо зимни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ мавҷуд буда, вале қ. 2 моддаи 10 КМҶ талаб менамояд, ки ҳеҷ яке аз иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ наметавонад таҳти зӯроварӣ, шиканҷа ва дигар муносибати бераҳмона ё пасткунандаи шаъну шарафи инсонӣ қарор гирад.

Ошкор намудани ҷиноят, фош намудани гуноҳи шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гумонбар ва ё айбдоршаванда эътироф шудааст, саривақт ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани онҳо, вазифаи зарурии мақомоти таъқиботӣ аст, вале зинҳор бо роҳи зӯроварӣ, шиканҷа ва дигар муносибати бераҳмона ё пасткунандаи шаъну шарафи инсонӣ зери таъқибот қарор додан қатъиян манъ аст. Зӯроварӣ - ҳамчун усули маъмнӯи исботкунии айбдорӣ маҳкум карда мешавад.

Дар муносибатҳои мурофиавӣ - ҷиноятӣ шакли шадидтари паст кардани шаъну шараф ва қадру қиммати инсонӣ - шиканҷа мебошад. Конститутсияи ҶТ муқаррар намудааст, ки: “Ба ҳеҷ кас шиканҷа, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад” (м.18). Аз ин муқаррарот бармеояд, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон шиканҷа, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ қатъиян манъ аст. Ба ҳеҷ ваҷҳ содир намудани чунин амалҳо раво набуда, содир кардани он тибқи Кодекси ҷиноятӣ чун ҷиноят эътироф карда шудааст. Манъи шиканҷа ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи қадру қиммати шахс дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (1948), Эъломияи СММ дар бораи ҳимояи ҳамаи ашхос аз шиканҷа ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи қадру қимати шахс (1975), Аҳднома бар зидди шиканҷа ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи қадру қимати шахс (1984), дигар санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон пешбинӣ шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми июли соли 1994 ба ин Аҳднома ҳамроҳ шудааст ва ин аснод барои Тоҷикистон аз 10-уми феврали соли 1995 эътибор пайдо намудааст.

Аз мафҳуми дар м. 1 Аҳдномаи болозикр пешбинишуда бармеояд, ки шиканҷа пеш аз ҳама амале мебошад, ки аз ҷониби шахси мансабдор ё шахси дигари расмӣ бо мақсади дарёфти маълумот, бо мақсади иҷборан эътироф намудани гуноҳ, ҷазо додан, тарсонидан бо расонидани азобу уқубат ба амал бароварда мешавад. Дар натиҷаи шиканҷа шахс азоби ҷисмонӣ ва маънавӣ дида, иродаи озоди ӯ мағлуб карда шуда, тайёр мешавад, ки ҳар гуна гуноҳе, ки ӯ содир накардааст, ба гардан гирад ё шаҳодати бардурӯғ диҳад.

Аҳдномаи мазкур муайян менамояд, ки новобаста аз аҳдофи истифода - шиканҷа чун кирдори мамнӯъ эълон шуда, содиркунандагони он - худ гунаҳгор буда, бояд онҳо ба ҷавобгарии одилона кашида шаванд. Ҳамин ҷой бояд қайд намуд, ки на ҳамагуна азобу уқубат кашидан мазмуни шиканҷаро ташкил менамояд. Азобу уқубате, ки дар натиҷаи ҷазои қонунӣ ва ё тасодуфан ва ё аз беэҳтиётӣ расонида шудааст, мазмуни шиканҷаро ташкил намекунад.

Ҳуқуқи далеловарӣ шиканҷаро чун амали номатлуби ҷамъоварии далелҳо манъ намудааст. Мисол, м. 88 (1) КМҶ маълумотҳое, ки бо роҳи истифодаи шиканҷа, муносибати бераҳмона, зӯроварӣ, таҳдид, фиреб ё дигар кирдори ғайриқонунӣ ба даст оварда шудааст, ҳамчун далели ғайри қобили қабул ҳисоб мекунад. Ҳатто барои қасдан расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва (ё) рӯҳӣ, ки аз ҷониби шахсе, ки таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ мегузаронад ё шахси мансабдори дигар ё бо таҳрики онҳо ё розигии хомӯшонаи онҳо ё бо огоҳӣ доштани онҳо аз ҷониби шахси дигар, бо мақсади аз шахси таҳти шиканҷа қарордошта ё шахси сеюм гирифтани маълумот ё иқроршавӣ ё ҷазо додани ӯ барои ҳаракате, ки ӯ ё шахси сеюм содир намудааст ё дар содир намудани он

гумонбар шудааст, инчунин тарсонидан ё маҷбур кардани ӯ ё шахси сеюм ё бо сабаби дигаре, ки ба ҳар гуна табъиз (дискриминатсия) асос ёфтааст, содир шудааст, ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 25 июни соли 2012 «Дар бораи татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ ва мурофиавии ҷиноятӣ оид ба мубориза бар зидди шиканҷа» мақомоти таъқиботи ҷиноятӣ вазифадор карда шудааст, ки ба шахси дучори шиканҷа гардида ҳуқуқи ӯро оид ба пешниҳоди даъво дар бораи ситонидани зарари молумулкӣ, маънавӣ ва тартиби пешниҳоди чунин даъворо фаҳмонида диҳанд.

ҚУДРАТОВ НЕКРУЗ АБДУНАБИЕВИЧ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқ ва сардори раёсати илм ва инноватсияи ДБССТ. E-mail: kudratov.nek@gmail.com

МОҲИЯТИ КОНСЕПСИЯИ Ч. БЕККАРИА ДАР КРИМИНОЛОГИЯ

Ғояҳои асосии мактаби классикиро асосгузори он Чезаре Беккария (1738–1794) таҳия кардааст. Номи ӯ ба шарофати очерки «Дар бораи ҷиноятҳо ва ҷазо», ки соли 1764 ба нашр расида буд, дар таърих боқӣ монд. Ин асар аз ҷиҳати ҳаҷм хурд, вале аз ҷиҳати мазмуну идея ба таври фавқулодда бой буда, ақидаҳои инқилобиро дар криминология ба амал оварда.

Моҳияти консепсияи Ч. Беккариа чунин аст[49]:

- *пешгирии ҷиноятҳо беҳтар аз ҷазо додани онҳо аст*. Бале, пешгирии ҷиноятҳо назар ба ҷазо додани онҳо бартариҳои зиёд дорад. Пешгирии ҷиноятҳо бо роҳи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, баланд кардани сатҳи тарбия ва ахлоқ, мусоидат ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба амал меояд. Ин равиш ба коҳиши шумораи ҷиноятҳо ва беҳтар кардани муҳити иҷтимоӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки ҷазо додан танҳо ба оқибати ҷиноят равона шудааст ва наметавонад ҳамеша сабабҳои аслии онро бартараф кунад. Дар заминаи пешгирӣ, чораҳое мисли таҳкими таълими ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, дастгирии иҷтимоӣ, дастрасӣ ба омӯзишу шуғл, инчунин афзудани имкониятҳои иқтисодӣ метавонанд ба коҳиши ҷиноятқорӣ мусоидат кунанд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки бо роҳи беҳтар кардани шароити зиндагӣ, мусоидат ба фароҳам овардани имкониятҳо барои шахсони осебпазир ва камбизоат, инчунин ташаккули муҳити солими иҷтимоӣ, сатҳи ҷиноятқорӣ метавонад коҳиш ёбад;

- *ҷазоҳо бояд дар қонун пешбинӣ карда шаванд, то ки қарор дар бораи интихоби ҷазо ба ихтиёри судя намонад (қонуни будани ҷиноят ва ҷазо).* Дар ҳақиқат Ч. Беккариа мавқеъи муҳимро таъкид мекунад, ки ҷазоҳо бояд ба таври равшан дар қонун пешбинӣ шаванд, то адолати судӣ мувофиқи меъёрҳои муайяни ҳуқуқӣ амалӣ гардад. Дар қонун пешбинӣ шудани ҷиноят ва ҷазо яке аз асосҳои муҳимми ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор меравад. Ҳадафи он пешгирӣ кардани тасмимҳои субъективӣ ва эҳтимолии нобаробарӣ дар интихоб ва татбиқи ҷазо аз ҷониби судяҳо мебошад. Барои амалӣ кардани адолати воқеӣ, муҳим аст, ки ҳар як амали ҷиноятӣ ва навъи ҷазо барои он дар қонунҳои ҷиноятӣ муайян ва мушаххас карда шавад. Ин равиш кафолат медиҳад, ки шаҳрвандон дақиқ донанд, ки кадом амалҳо қонуншиканӣ (ҷиноят) мебошанд ва ҷазои он кадом аст. Ҳамчунин, меъёрҳои равшану шаффоф ба шаҳрвандон имкон медиҳанд, ки аз оқибатҳои эҳтимолии ҷиноятҳо огоҳ бошанд ва аз содир намудани онҳо худдорӣ намоянд.

[49] Егоров А.А. Нравственные основания учения Чезаре Беккариа о преступлениях и наказаниях // Lex Russica (Русский закон). – 2020. – Т. 73, № 3(160). – С. 90-104.

Принсипи қонуният (ки маъмулан бо қоидаи «Nullum crimen, nulla poena sine lege» ифода мегардад) барои кафолати устувории низоми ҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон аз ҳар гуна бархӯрди номатлуби мақомоти судӣ муҳим аст. Ин имкон медиҳад, ки судҳо танҳо амалҳои ҷиноятиро, ки дар қонун мушаххасан зикр шудаанд, баррасӣ кунанд ва мувофиқи қонун ба онҳо ҷазо татбиқ кунанд. Аз ин рӯ, татбиқи ҷазоҳо танҳо дар доираи қонуни ҷиноятӣ бояд анҷом дода шавад, ки ин метавонад ба коҳиши ихтилофҳо ва баробарии ҳуқуқӣ мусоидат кунад;

- *Оё шумо мехоҳед, ки ҷиноятро пешгирӣ кунед? Боварӣ ҳосил кунед, ки қонунҳо возеҳ ва сода бошанд, то тамоми нерӯи миллат ба ҳифзи онҳо мутамарказ шавад.* Ин идеяи Ч. Беккариа бар он асос меёбад, ки қонунҳо бояд ба таври возеҳ, дақиқ ва содда навишта шаванд, то ки тамоми ҷомеа онҳоро хуб фаҳмида тавонанд ва татбиқи онҳо осон бошад. Агар қонунҳо равшан ва оммафаҳм бошанд, шаҳрвандон бештар эҳтимол доранд, ки онҳоро риоя кунанд, зеро намедонанд ё нодуруст фаҳмидани қонунҳои мураккаб метавонад сабаби содир кардани ҷиноятҳо гардад. Қонунҳои возеҳ ва равшан метавонанд масъулияти ҷомеаро дар риояи онҳо тақвият диҳанд ва нерӯи миллатро дар ҳифзи арзишҳои қонунии худ муттаҳид кунанд. Ҳангоме ки шаҳрвандон маънои дақиқи қонунҳоро дарк мекунанд, онҳо бо эҳтимоли камтар нодуруст амал мекунанд ва ин боиси кам шудани ҳолатҳои ҷиноятқорӣ мешавад. Инчунин, қонунҳои сода ба мақомот имкон медиҳанд, ки онҳоро ба таври самарабахш татбиқ намоянд ва равандҳои ҳуқуқиро ба осонӣ назорат кунанд. Ба ин тариқ, возеҳ ва сода будани қонунҳо барои ташкили низоми устувори ҳуқуқӣ муҳим аст, ки дар он қонунҳо на танҳо барои мутахассисон, балки барои тамоми шаҳрвандон фаҳмо бошанд. Вақте ки ҳамаи шаҳрвандон метавонанд қонунро ба осонӣ фаҳманд ва онро эҳтиром кунанд, қонуншиканиҳо кам шуда, ҷомеа ба таври беҳтар ба ҳамбастагӣ мерасад;

- *хусусияти бераҳмии ҷазо на танҳо бефоида, балки зараровар ҳам ҳаст. Ч. Беккариа ба сабук кардани ҷазо даъват мекард – «ҷазоҳо набояд боиси азобу уқубат гарданд», «ҷазои қатл фоидаовар буда наметавонад, зеро он ба одамон намунаи бераҳмӣ нишон медиҳад» (принсипи инсондӯстона будани ҷазо)*. Хусусияти бераҳмии ҷазо, ба ақидаи Чезаре Беккариа, на танҳо бефоида, балки зараровар ҳам ҳаст, зеро ҷазоҳои сахту бераҳмона наметавонанд ба ҳадафи асосии худ – пешгирии ҷиноят ва тарбияи шахс бирасанд. Ч. Беккариа ба сабук кардани ҷазо даъват намуда, таъкид мекард, ки «ҷазоҳо набояд боиси азобу уқубат гарданд». Ба андешаи ӯ, ҷазои қатл низ фоидаовар буда наметавонад, зеро он танҳо ба одамон намунаи бераҳмиро нишон медиҳад ва ба ҷои тарбия, эҳсоси зӯроварӣ ва интиқомро ташвиқ мекунад. Принсипи инсондӯстона будани ҷазо, ки Ч. Беккариа таблиғ мекард, дар он иборат аст, ки ҷазо бояд одилона, мутаносиб бо вазнинии ҷиноят ва боэҳтиром ба арзишҳои инсонӣ бошад. Ҳадафи асосии ҷазо на азоб додан, балки ҳифзи ҷомеа ва ислоҳи шахси гунаҳкор мебошад. Ин идеяҳо асоси таҳаввули низоми ҷазо гардиданд ва ба гуманизатсия ва пешрафти ҳуқуқи башар мусоидат карданд;

- *мақсади ҷазо бояд аз пешгирии содир намудани ҷиноятҳои дигар аз ҷониби ҷинояткор ва расонидани таъсири боздоранда ба шаҳрвандони дигар бошад (пешгирии инфиродӣ ва умумӣ).* Мақсади асосии ҷазо пешгирӣ кардани ҷиноятҳои минбаъда мебошад, ки ҳам ба шахси ҷинояткор ва ҳам ба ҷомеа таъсири боздоранда расонад. Ҷазо бояд ба гуноҳкор таъсири махсус гузорад, то ки ӯ дигар ба содир кардани ҷиноятҳо даст наёрад, ҳамчунин барои дигар шаҳрвандон намунаи ибрат бошад ва онҳоро аз содир кардани қонуншиканиҳо боздорад. Аз ҷониби дигар, ҷазо як намуди масъулият мебошад, ки тавассути он ҳуқуқ ва суботи ҷомеа муҳофизат карда мешаванд. Вақте ки шаҳрвандон мебинанд, ки қонуншиканиҳо бе ҷазо наmemонанд, ин барои онҳо ангезаи пурзӯр мешавад, ки қонунро эҳтиром кунанд. Ин ғоя инчунин ба адолат асос ёфтааст, ки қонун

бояд барои ҳама баробар амал кунад ва ба қонуншиканӣ ҷавобгарӣ талаб намояд. Пас, ақидаи Ч. Беккариа дуруст мебошад, зеро ҷазо на танҳо ба ислоҳ ва тарбияи ҷиноятқор, балки ба ҳифзи ҷомеа ва ташаккули муҳити қонунманд дар ҷомеа равона шудааст. Ҳамин тариқ, ҷазо бояд ду паҳлуро дар бар гирад: таъсири ислоҳкунанда барои ҷиноятқор ва таъсири пешгирикунанда барои дигарон, то ки ҳамон амалу ҷиноят дар оянда такрор нашавад.

- *ҷазоҳо таъиншаванда бояд ба ҷиноятҳои содиршуда мувофиқат кунанд (принсипи адолат).* Ҷазоҳо бояд бо ҷиноятҳои содиршуда мутобиқат дошта бошанд, то ки адолат таъмин ва эҳсоси дурусти ҷавобгарӣ барои ҷиноятқор ва ҷомеа ба вуҷуд ояд. Вақте ки ҷазо ба ҷиноят мутаносиб аст, он нишон медиҳад, ки қонунҳо ба таври оқилона ва эҳтиёткорона амал мекунанд. Ҳамзамон, мутаносибии ҷазоҳо ва ҷиноятҳо ба тарзи бездорандаи ҷазо таъсири мусбат мерасонад, зеро ҳангоми мутаносиб будан, ҷазо ҳамчун посухи одилона дар ҷомеа қабул мегардад ва эҳтироми қонунҳоро меафзояд. Ба ибораи дигар, ҷазои номувофиқ метавонад эҳсоси ноадолатиро ба вуҷуд орад, ки ба сарфи назар кардани қонунҳо ё ҳатто ба поймолкунии навбатии онҳо оварда расонад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҷазо на танҳо адолатманд бошад, балки мувофиқи вазнинии ҷиноят низ таъин гардад, то ки мақсади ниҳоии ҷазо - пешгирӣ аз содир намудани ҷиноятҳои минбаъда ва ҳифзи тартиботи иҷтимоӣ - бо пуррагӣ амалӣ шавад;

- *ҷазоҳо ҳам барои ашрофон ва ҳам барои шаҳрвандони оддӣ як хел таъин гарданд (принсипи баробарии ҳама дар назди қонун).* Ҷазоҳо бояд барои ашрофон ва шаҳрвандони оддӣ яксон таъин гарданд, то ки принсипи баробарии ҳама дар назди қонун таъмин шавад. Агар қонунҳо барои гурӯҳҳои мухталиф тафовут дошта бошанд, ин метавонад ба таҳкими нобаробарии иҷтимоӣ ва эҷоди шиддати ҷомеа оварда расонад. Ҳамагон бояд фаҳманд, ки қонун барои ҳама яксон амал мекунад ва ин меъёри асосии адолат дар ҷомеаи ҳуқуқбунёд аст. Ҳангоми таъини ҷазоҳо бо эътибори баробарӣ, эҳтироми қонунҳо ва адолат дар сатҳи миллӣ ташвиқ карда мешавад ва ҳама медонанд, ки барои ҷинояти содиркардаашон ҷавобгарӣ доранд, новобаста аз мақом ва вазъи иҷтимоии худ. Бо таъмини якхела будани ҷазоҳо, ҷомеа пайгирӣ мекунад, ки қонун ба таври одилона ва оқилона амал мекунад, ки ин ба пешгирии ҷиноятҳо ва таҳкими муҳити боэътимод мусоидат мекунад;

- *қонунҳо бояд на ба синфҳои (гуруҳҳои) алоҳида, балки ба одамон фоида оваранд.* Ин ақидаи Ч. Беккариа чунин маъно дорад, яъне қонунҳо бояд ба фоидаи одамон, на синфҳои алоҳида, таҳия ва татбиқ шаванд. Ҳадафи асосии қонунҳо бояд ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва таъмини адолат барои ҳар як шаҳрванди ҷомеа бошад, на ҳимояи гурӯҳҳои алоҳида ё манфиатҳои махсус. Ҳангоми таъини қонунҳо бо назардошти беҳбудии умумӣ, ҳамагон ҳис мекунанд, ки ҳуқуқҳои онҳо баробар ҳимоя мешаванд ва ин ба таҳкими як ҷомеаи муттаҳид ва устувор мусоидат мекунад. Қонунҳое, ки бо мақсади адолат ва нафъи умумӣ тартиб дода шудаанд, одамонро дар иҷрои вазифаҳои шаҳрвандии худ муттаҳид намуда, арзиши эҳтиром ва риояи қонунро дар ҷомеа афзун мекунанд;

- *ҳукми қатл фоидаовар буда наметавонад, зеро он ба одамон намунаи бераҳмиро нишон медиҳад... Аз ин рӯ, ғуломии якумрӣ, ки ҳукми қатлро иваз мекунад, ҷазои сахте хоҳад буд, ки ҳатто шахси устувортаринро аз ҷиноят боз медорад.* Ақидаи Чезаре Беккариа дар бораи ҳукми қатл чунин маъно дорад, ки ҷазои қатл бо вуҷуди сахтии зоҳириаш ба ҷомеа фоида намеорад, балки метавонад баръакс, намунаи бераҳмӣ ва хушунатро нишон диҳад. Ч. Беккариа бовар дошт, ки вақте давлат ба иҷрои ҳукми қатл шурӯъ мекунад, он ба мардум паёме мерасонад, ки хушунат ва куштор метавонанд роҳи ҳалли мушкилот бошанд. Бар ивази ин, ӯ пешниҳод мекунад, ки ғуломии якумрӣ, яъне маҳрумияти пурраи шахс аз озодӣ, метавонад ҳамчун ҷазои сахттар ва пурсамартар ба

назар гирифта шавад. Ин гуна ҷазо ба ҷиноятқорон нишон медиҳад, ки ҷиноят кори бе натиҷа аст, зеро онҳо на танҳо аз ҳаёт, балки аз озодӣ низ маҳрум мешаванд ва дард ва мушкилиҳои ғуломии якумриро эҳсос мекунанд. Ч. Беккариа ин ҷазоро аз ҷиҳати боздорандагӣ (превентивӣ) беҳтар меҳисобад, зеро ба ақидаи ӯ, донистани он ки ҷиноят ба маҳрумияти якумрии озодӣ оварда мерасонад, метавонад на танҳо эҳсоси тарс, балки иродаи ҷиноятқориро ҳам шиканад.

Ч. Беккариа махсусан нақши пешгирикунанда доштани қонуни ҷиноятиро таъкид мекард. Ба ақидаи ӯ, «қонунеро, ки воситаҳои муассири пешгирии ҷиноятҳоро пешбинӣ накардааст, одилона ва ҳатто зарурӣ номидан мумкин нест». Ч. Беккариа ба хулосае меояд, ки такмил додани таълиму тарбия боэътимодтарин, вале дар айни замон мушкилтарин роҳи пешгирии ҷиноятқорӣ мебошад.

Афкори Ч. Беккариа на танҳо дар фазои илмӣ инъикоси бузург доштанд, ҳатто бисёре аз монархҳо кӯшиш мекарданд, ки онҳоро дар амал татбиқ кунанд. Подшоҳи Пруссия Фредерик II ба консепсияҳои назариявии Ч. Беккария баҳои баланд дода, кӯшиш мекард, ки онҳоро дар салтанати худ амалӣ созад. Идеяҳои ӯ ба андозаи муайян дар Кодекси ҷиноятии Франсия аз соли 1791 татбиқ карда шуданд.

ДАВЛАТОВ ХИЗР ХАКИМОВИЧ -
к.ю.н., старший преподаватель кафедры права факультета права и таможенного делаМеждународный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПА СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА

Конституционно-правовая характеристика светского государства в Республике Таджикистан основывается на принципе отделения религии от государства, который закреплен в статье 1 Конституции страны. Согласно данному принципу, Республика Таджикистан является государством, где деятельность государственных институтов и законы не зависят от религиозных и догматов. Конституция гарантирует свободу совести и вероисповедания, предоставляя гражданам право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, а также запрещает религиозным организациям вмешиваться в дела государства. Также следует отметить, что светский характер государства предполагает, что ни одна религия не может быть признана государственной или обязательной, что позволяет поддерживать нейтральное отношение ко всем религиозным объединениям.

В историческом аспекте идеи светскости государства начали формироваться во Франции и США XVIII–XIX вв. и получили свое широкое практическое распространение в XX веке. Впервые юридическое закрепление принципов светскости произошло 26 августа 1789 г. в ст. 10 французской Декларации прав человека и гражданина, установившей запрет преследовать за религиозные взгляды и убеждения[50].

Если в прошлые столетия большинство государств мира нельзя было охарактеризовать как светские, то уже к 21 веку их число значительно выросло. Как отмечают исследователи вопроса, в настоящее время в мире существует более пяти

[50] Декларация прав человека. Франция // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3

тысяч религий и различных направлений и 195 государств, более половины которых - светские. Светский характер для многих считается основополагающим и непременным принципом функционирования и развития современного демократического государства[51].

Провозглашение в Конституции Таджикистана принципов построения светского государства имеет ряд существенных преимуществ, среди которых наиболее значимым является стабилизирующая функция воплощения указанного принципа. В ситуации, когда государственные институты являются непредвзятыми и не подверженными влиянию религиозные норм и догматов, возникают все предпосылки для их формирования в нейтральном ключе, где государство не сторона общественных противоречий, а наоборот – арбитр, призванный урегулировать возможные кризисные явления.

В этой связи отметим, что избрание светского пути развития, посредством закрепления соответствующих норм в Конституции страны после распада СССР, представляется нам наиболее оптимальным направлением развития в новейшей истории Таджикистана, так как это позволило создать наиболее благоприятные условия для формирования новых государственных институтов власти, играющих роль нейтрального участника в разрешении общественных проблем. Следует подчеркнуть, что Республика Таджикистан является единственной персоязычной страной в мире, которая официально является светской по своему характеру, что, несомненно, является наиболее серьезным преимуществом страны. Печальный опыт регулярных политических катаклизмов и кризисов в соседнем Афганистане является одним из наиболее очевидных и хрестоматийных примеров, когда доминирование религиозных институтов и идей в обществе, а также этнических разногласий, выступают в качестве барьера на пути к построению современного государства.

Приведем другой пример трансформации некогда успешного, во многих аспектах государства, в страну, которая уже почти полвека находится в политическом кризисе - Ливана, нередко именовавшегося до гражданской войны 1975 года «Ближневосточной Швейцарией». В Ливане проживает 18 конфессий: христианские, около 35% населения (мароните, православные, греко-католики, католики, адепты апостольской и католической армянских церквей и другие), и мусульманские общины - сунниты, шииты, а также друзы (65% соответственно)[52]. Подобный мультиконфессиональный состав населения, а также близость к другим соседним странам региона, которые стали источником для появления в стране религиозных и националистических военизированных сил, закономерно привели к кризису государственного управления и гражданской войне 1975-1990 годов, что нанесло серьёзный ущерб экономической инфраструктуре Ливана и привело к падению национального производства в два раза[53].

Безусловно, Республика Таджикистан является центрально-азиатской страной с преобладающим мусульманским большинством в обществе, что ставит закономерный вопрос о том какие пути развития, являются оптимальными в долгосрочной перспективе для стабильности государственных и общественных институтов. В этой связи будет

---

[51] Шандыбина М.О. Современное понимание сущности светского государства // Право и управление. XXI век. – № 4 (29). – С.87.

[52] Бочаров И. Ливан может стать новой «пороховой бочкой» Ближнего Востока // [Электронный ресурс].- Режим доступа: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/middle-east/livan-mozhet-stat-novoy-porokho voy-bochkoy-blizhnego-vostoka/ (дата обращения: 01.11.2024)

[53] Stinson J. Lebanese forces may play bigger role in war [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://typeset.io/pdf/the-2006-war-in-lebanon-a-marxist-explanation-4rgtbo5al0.pdf (дата обращения: 01.11.2024)

уместным привести положительные примеры стран, имеющих некоторые схожие культурно-религиозные черты в общественной картине.

Достаточно интересным примером в контексте данного исследования является опыт Турции по построению светской государственности. Несмотря на значительную трансформацию путей её политического развития, с экономического подъема в прошлом веке и до нынешних времен, когда наблюдаются регресс в некоторых аспектах государственного строительства, она все еще остается одним из государств с мусульманским большинством, но показывающим значительные результаты во многих областях жизнедеятельности. Рассматриваемый пример показателен, так как Турция не является одной из классических моделей стран Персидского залива, экономический подъем которых во многом был обусловлен производством и экспортом нефти и других видов энергоресурсов. Как отмечают исследователи, экономическая политика по рациональному использованию факторов экономического развития (которая, несмотря на достаточно частую смену политических курсов, носит в целом последовательный характер) привела к тому, что в настоящее время экономика Турции является одной из ведущих экономик Ближнего/Среднего Востока. В 2019 г. объем ее валового внутреннего продукта (ВВП) по паритету покупательной способности (ППС) составил 2347 млрд долл., это 1,73 % мирового ВВП по ППС и 30,16 % ВВП по ППС стран Среднего Востока и Северной Африки[54].

Процесс развития указанного государства начался с реформ основателя современного турецкого государства Мустафы Кемаля Ататюрка, который своевременно осознал преимущества построения государства на принципах светскости в совокупности с построением экономической модели на основе рыночной экономики. Безусловно, подобные перемены часто встречали негативный общественный отклик, но история показала правильность избранного пути для построения конкурентоспособной экономики и эффективных государственных институтов.

Исторический опыт является одним из наиболее эффективных в целях анализа прошлых ошибок и выявления наиболее действенных моделей корректировки долгосрочных планов государственного строительства. Приведённые выше примеры являются наиболее наглядными, но не единственными, которые показывают особую ценность и приоритетность установления конституционных норм на основе светского подхода к регулированию всего комплекса правоотношений в государстве.

Еще один значимый фактор избрания светской модели Конституции в Республике Таджикистан, если не главный, обусловлен особым характером исторического пути в 20-м веке. Республика Таджикистан, как бывшая союзная республика, географически была на стыке двух культурных, политических и экономических систем: стран социалистического лагеря, в которых религия была строго ограничена, поскольку коммунистическая идеология, на которой основывался Советский Союз, ставила своей целью создание общества без классов и религиозных различий. С другой стороны – стран Большого ближнего востока, где традиционно была сильна роль религиозных институтов, а в отдельных случая – основой их правовой системы был шариат (Пакистан, Афганистан, Иран, Саудовская Аравия и т.д.). Почти вековой опыт нахождения страны в составе СССР и регулирования общественных отношений на светских принципах, сформировало понимание, что в новой Конституции и законах необходимо усовершенствовать светские функции государства с политики запрета религиозных институтов к простому отделению их от государства, при этом учесть

[54] Кашбразиев Р.В. Факторы экономического развития Турции в XXI веке // Вестник экономики, права и социологии. – №. 1. – 2021. – С. 172.

уязвимые стороны прежней идеологии, с целью избежание подобных проблем в будущем. В связи с этим 1 статья Конституция провозглашает нашу страну не только светской, но также указывает на ее демократический и правовой характер. Необходимо подчеркнуть, что эти три фундаментальных элемента, в своей гармоничной связке, являются формулой создания эффективного и современного государства.

Другой важной предпосылкой, предопределившей установление конституционного принципа светского государства, являлся тот факт, что в 90-е годы в разгар гражданского противостояния в Республике Таджикистан, начал стремительно распространятся религиозный фундаментализм, который стал существенным фактором дестабилизации общества и государства, который при худшем сценарии мог привести к полной деградации государственности таджиков на современном этапе. К сожалению, и по сей день проблема экстремизма и терроризма имеет острый характер, который угрожает не только отдельной взятой стране, но и всему мировому сообществу.

В этой связи будет уместным привести слова Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, который отмечал: «Основными средствами предотвращения суеверия, экстремизма, религиозного фанатизма и потворства радикальным идеям является развитие просвещённости населения, расширение научного мышления и мировоззрения, а также более активное вовлечение общества, особенно подростков и молодёжи, в научную деятельность, основу которой составляют естественные и математические науки»[55].

Приведённый выше тезис представляется аргументированным и обоснованным в контексте данной проблемы. Путь светского просвещения, критического мышления, а также расширения мировоззрения является ключом к формированию зрелого гражданского общества, способного внести свой значимый вклад в будущее современного и технологически модернизированного Таджикистана. Причем фокусирование такого процесса на работе с молодежью является наиболее перспективным с точки зрения подготовки будущего класса управленцев для формирования передовой модели государственности в долгосрочной перспективе.

Список литературы:

1. Бочаров И. Ливан может стать новой «пороховой бочкой» Ближнего Востока // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://russianco uncil.ru/analytics-and-comments/columns/middle-east/livan-mozhet-stat-novoy-porokho voy-bochkoy-blizhnego-vostoka/ (дата обращения: 01.11.2024)

2. Выступление Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с деятелями науки и образования страны от 30.05.2024г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.president.tj/event/speech es/37702 (дата обращения: 01.11.2024)

3. Декларация прав человека. Франция // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3

4. Кашбразиев Р.В. Факторы экономического развития Турции в XXI веке // Вестник экономики, права и социологии. – №. 1. – 2021. – С. 170-173.

5. Шандыбина М.О. Современное понимание сущности светского государства // Право и управление. XXI век. – № 4 (29). – 97-93.

[55] Выступление Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с деятелями науки и образования страны от 30.05.2024г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.president.tj/event/speeches/37702 (дата обращения: 01.11.2024)

6. Stinson J. Lebanese forces may play bigger role in war [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://typeset.io/pdf/the-2006-war-in-lebanon-a-marxist-explanation-4rgtbo5al0.pdf (дата обращения: 01.11.2024)

ТАГАЕВА САНАВБАР НАЗИРКУЛОВНА -
доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и предпринимательского права УВО «Университет управления «ТИСБИ»
420012, Российская Федерация, г.Казань, ул. Муштари, 13, E-mail: s.tagaeva@mail.ru

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ В УСЛОВИЯХ ОБОРОТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Одной из тенденций развития современной жизни является усиливающаяся цифровизация, влекущая быстрый обмен информацией, в том числе постоянный оборот данных о фактах, о событиях и об обстоятельствах жизни физического лица.

Законодательство Республики Таджикистан, в прочем, как и законодательство Российской Федерации, в частности, Закон Республики Таджикистан «О персональных данных» 3.08.2018 года и Федеральный закон № 152-ФЗ «О персональных данных» от 27.06.2006 года, признают информацию, которая содержит данные и сведения, касающиеся конкретного лица, позволяют идентифицировать его, в качестве персональных данных. В качестве таких данных могут быть различные виды информации: имя, адрес, контактные данные, фотографии, биометрические данные, финансовая информация, медицинская информация и другие сведения, относящиеся к субъекту персональных данных.

Определение персональных данных включает в себя как прямую информацию о субъекте, так и косвенную информацию, которая может быть связана с определенным физическим лицом. Например, данные о покупках или интересах пользователя в интернете могут быть косвенно связаны с его личностью и т.д.

Как известно, персональные данные относятся к информации с режимом ограниченного доступа, соответственно, законодательство устанавливает требования к обработке таких данных, в частности, требуется получение согласия субъекта этих данных, при несанкционированном доступе к этим данным третьих лиц предусмотрена юридическая ответственность, вплоть до уголовной. Например, за незаконное собирание и распространение информации о частной жизни или за нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений ответственность предусмотрена Особенной частью Уголовного кодекса РТ.

Собирание сведений о физическом лице может проявляться в похищении, покупке информации, в слежке и наблюдении за ним, в опросе лиц, допущенных к ней, в прослушивании телефонных переговоров, ознакомление с перепиской и другими сообщения человека в различных формах. В свою очередь, распространение персональных данных может быть совершено путем сообщения в устной, письменной, электронной форме без согласия физического лица информации, позволяющей идентифицировать его без его согласия.

Важность защиты персональных данных обусловлена тем, что они являются частным случаем защиты конституционных прав и свобод. В частности, Конституция

Республики Таджикистан гарантирует тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных и иных личных сообщений за исключением случаев, предусмотренных законом. Кроме того, конституционные нормы запрещают сбор, хранение, использование и распространение сведений о личной жизни человека без его на то согласия.

Закрепление в Конституции норм о защите информации личного характера свидетельствует о важности обеспечения прав частных субъектов для стабильности общества. В нынешних условиях защита персональных данных становится разновидностью фундаментальных прав и свобод человека.

К сожалению, обеспечение конституционных прав на защиту частной жизни усложняется развитием цифрового пространства, в котором происходит обработка персональной информации. Не секрет, что информация, хранящаяся на различных платформах, может оказаться во владении третьих лиц, которые впоследствии могут использовать её для совершения противоправных действий. Утечка персональных данных может произойти как по неосторожности лица, допущенного до их обработки, так и умышлено. При это утечка персональных данных представляет серьезную проблему информационного общества. Украденная информация может стать предметом дальнейшей преступной продажи, что, безусловно, требует развития не только национального правового регулирования, но и развитие международного сотрудничества в данной области. Большая роль в обеспечении конституционных прав граждан на личную жизнь возложена и на специалистов в области информационной безопасности.

В соответствии со ст.20 Закона Республики Таджикистан «Об информации» запрещается сбор, хранение, использование и распространение информации о частной жизни, а равно информации разглашающей личную и семейную тайну, тайну телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений личности без ее на то согласия, кроме случаев, предусмотренных законодательством Республики Таджикистан. Каждое лицо имеет право на ознакомление с информацией, собранной о нем.

Под правила обработки персональной информации не подпадают отношения, в которых данные используются в семейных и личных целях, собираются и обрабатываются в судах, архивах, в реестрах индивидуальных предпринимателей, если эти данные связаны с государственной тайной.

С какой бы целью персональные данные ни использовались и хранились, все действия с ними должны выполняться с соблюдением установленного порядка и всех законных норм, и требований Основного закона страны.

В соответствии с Законом Республики Таджикистан «О персональных данных» 2018 года обладатель, оператор (органы, представительства, физические и юридические лица, деятельность которых связана с использованием сведений о гражданах) обязаны принимать необходимые меры по предотвращению несанкционированного доступа к персональным данным, по своевременному обнаружению фактов несанкционированного доступа к персональным данным, а также минимизировать неблагоприятные последствия несанкционированного доступа к персональным данным.

В свою очередь, в Федеральный закон № 152-ФЗ «О персональных данных» от 27.06.2006 года постоянно вносятся изменения, направленные на обеспечение прав субъекта, владельца персональных данных. В частности, в соответствии с последними изменения владелец данных самостоятельно определяет, какая информация может быть использована публично, а какая должна оставаться приватной. Он имеет право указать

срок действия согласия или потребовать прекращения передачи своих персональных данных третьим лицам или обратиться в суд.

Статья 14 этого закона, регламентирующая права субъекта персональных данных, предусматривает право субъекта персональных данных требовать блокировки или удаления своих данных у оператора. В данном случае, он не должен доказывать неполноту, устарелость, недостоверность или незаконное получение данных. Владелец персональных данных имеет право на блокировку или удаление своих персональных данных просто потому, что они принадлежат ему. Это значительно повышает ответственность операторов персональных данных.

Кроме того, операторы персональных данных обязаны незамедлительно информировать уполномоченные органы о кибератаках и утечках данных.

Конечно же, эти права и мероприятия по их реализации свидетельствуют о начале формирования особого порядка защиты персональных данных, которые являются составной частью личной жизни физического лица, в условиях цифровизации.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что усиливающаяся цифровизация общественной жизни требует выработки адекватной концепции защиты персональных данных как на международном, так и национальном уровне, при разработке которой должны быть сбалансированы интересы личности, общества и государства. В основу любого международного договора должны быть положены принципы справедливой, прозрачной и законной обработки персональных данных.

ABIKENOVA G.B. - Master of Legal Sciences, senior lecturer of the Faculty of Law Karaganda University named after E.A. Buketov Karaganda, Republic of Kazakhstan gulzhana_1980@mail.ru

BILYALOVA M.I. - PhD, Associate Professor law faculty Karaganda University named after E.A. Buketov Karaganda, Republic of Kazakhstan

AIDAROVA L.A. - student of the 3rd course OP "International Law" law faculty Karaganda University named after E.A. Buketov. Karaganda, Republic of Kazakhstan

ON THE ISSUE OF TERMINATION OF CITIZENSHIP IN FOREIGN COUNTRIES AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: LEGAL ASPECTS

The 1948 Universal Declaration of Human Rights states in Article 15: "Everyone has the right to a nationality. No one shall be arbitrarily deprived of his nationality or denied the right to change his nationality. Each State independently determines who is its national in accordance with its domestic law, taking into account the norms of international law. The relevant legal norm of the European Convention on Nationality of 1997 is proof of this[1].

Since gaining independence and sovereignty, the Republic of Kazakhstan has clearly regulated the institution of citizenship and, accordingly, its key sub-institutes: the concept and principles of citizenship, admission to citizenship, and citizenship of children. Of particular interest in academic circles is the institution of termination of citizenship.

According to Chapter 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" the following grounds for termination of citizenship are provided: renunciation of citizenship, loss of citizenship and deprivation of citizenship. Let us consider each of the listed positions.

Withdrawal of citizenship of the Republic of Kazakhstan should be understood as termination of citizenship at the will of any citizen of the Republic of Kazakhstan on the basis of his or her written application. According to article 20 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan", renunciation of citizenship may be denied if "the person applying for renunciation has unfulfilled obligations to the Republic of Kazakhstan or property obligations, with which the essential interests of citizens or enterprises, institutions and organizations, public associations located in the territoryof the Republic of Kazakhstan are related"[2]. Also, renunciation of citizenship is not allowed "if the person applying for renunciation has been declared a ruling on the qualification of the suspect's act or is serving a sentence under a court sentence that has entered into legal force, or if the renunciation of the person's citizenship of the Republic of Kazakhstan contradicts the interests of the national security of the Republic of Kazakhstan"[3].

The renunciation of citizenship is not allowed if a citizen knows information constituting a state secret and a number of other grounds. For example, the laws on citizenship of Azerbaijan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan provide for such condition: if the renunciation of citizenship contradicts the interests of state security of the republic. Rejection of an application for renunciation of citizenship must be motivated by an authorized body.

Loss of nationality should be understood as one of the grounds for termination of nationality, characterized by the absence of the will of the citizen. As a rule, loss of citizenship arises as a result of committing by a person of certain actions of more often prohibited nature, for example, as a result of enrollment of a person in military service, security service, police, justice or other bodies of state power and administration of another state. Loss of citizenship takes place if a citizen of the Republic of Kazakhstan has acquired the citizenship of another state, as a result of the person's participation in foreign armed conflicts, extremist and (or) terrorist activities in the territory of a foreign state. The voluntary will of a child, who is a citizen of the Republic of Kazakhstan, placed for adoption by foreigners, upon reaching the age of majority is also a ground for loss of Kazakh citizenship. Kazakhstani legislation regulates: if "a person who is a citizen of the Republic of Kazakhstan and has acquired the citizenship of a foreign state, within thirty calendar days from the date of acquisition of another citizenship is obliged to report the fact of acquisition of foreign citizenship to the internal affairs authorities of the Republic of Kazakhstan or the foreign missions of the Republic of Kazakhstan and surrender his/her passport and (or) identity card of the Republic of Kazakhstan".

The legislation of some foreign countries does not allow deprivation of citizenship if as a result a person becomes stateless. Such norms are contained in the legislation of a number of countries: Germany, Spain, Sweden.

Grounds for deprivation of citizenship in such countries as Great Britain, Bulgaria, the United States of America, France and others include: acquisition of citizenship by fraudulent means, on the basis of knowingly false information, false documents; if a person has engaged in anti-state activities in favor of a foreign state and thereby harms the interests of the state; persons convicted of crimes against the security of the state (France, Great Britain). Deprivation of citizenship at the initiative of the state was widely practiced in the former USSR for reprisals against persons undesirable to the authorities [3].

Persons deprived of citizenship are subject to expulsion from the country - expatriation. Termination of citizenship can also be carried out on other grounds.

The institution of citizenship in the Vatican City State is of certain interest. According to Law No. 3 on the Right of Citizenship and the Right of Residence, citizens of Vatican City are cardinals residing in Vatican City or in Rome; persons permanently residing in Vatican City by virtue of their rank, office, service or occupation; persons granted citizenship by the Supreme Head of the Church; wives, children, parents, brothers and sisters of Vatican citizens, provided that they reside with them and that they are authorized to reside in Vatican City.

The authorization lapses: in the case of wives, if the marriage is annulled or declared null and void, and when the spouses are released from conjugal duties and cohabitation; in the case of children, when they reach the age of twenty-five years, unless they are incapacitated and remain dependent on Vatican citizens; in the case of daughters, when they marry. The authorization ceases by operation of law: for brothers, when they reach the age of twenty-five, unless they are incapacitated for work; and for sisters, when they marry. Citizenship is lost: by cardinals, if for any reason they cease to reside in Vatican City or in Rome; by all citizens, if they voluntarily cease to reside in Vatican City; by the loss of rank, office, service, and occupation for which they were obliged or permitted to reside in Vatican City; by any citizen, if the authorization expires or is revoked [4].

All Vatican citizens have identity cards (with the exception of cardinals, persons in their entourage, and the governor - they are exempt from the obligation to have an identity card), and are listed in the Vatican's register of citizens.

Stateless persons or stateless persons are persons who are not citizens of a given state and cannot prove that they have citizenship of another state.

The main reason for the emergence of statelessness is the so-called "negative conflicts" of national legislation on nationality. Such conflicts may occur when one State deprives a person of his/her nationality and he/she is not given the opportunity to immediately acquire the nationality of another State. Statelessness may arise when a person renounces the nationality of one State on his or her own initiative and is unable to acquire the nationality of another State, as well as when a woman's nationality changes by marriage when, under the laws of the country, she loses her former nationality but does not automatically acquire the nationality of her husband. Statelessness may arise for the children of stateless persons[5].

Lack of nationality puts stateless persons in a less favorable legal position than nationals of the State in whose territory they reside, since stateless persons in all legal systems are restricted in their rights, primarily political rights. However, the rule that stateless persons are protected by the states in whose territory they have permanent residence has now been established as an international custom.

The third ground for termination of Kazakhstani citizenship is deprivation of citizenship. By its content, deprivation of citizenship is a legal sanction of the state against a person who allows unauthorized behavior.

Deprivation of citizenship is also positioned as one of the additional punishments provided for by the Criminal Code of the RK (Article 40.3.1 of the Criminal Code of the RK). Article 50.1 of the Criminal Code of the RK provides the following legal explanation: "Deprivation of citizenship is a forced termination by the state of a stable political and legal relationship with the convicted person, expressing the totality of their mutual rights and obligations"[6]. Paragraph two of the above article points to the inadmissibility of deprivation of citizenship of the Republic of Kazakhstan in respect of persons who committed a crime at the age of under eighteen years.

Deprivation of Kazakh citizenship is permitted only by court decision for terrorist offenses and offenses under the relevant articles of the Special Part of the Criminal Code, as a result of which other grave harm has been caused to the vital interests of Kazakhstan. According to the law "On National Security", the basic national interests include the inviolability of the

constitutional order[7]. In our understanding, this concept also includes the independence, unitarity and presidential form of government of the country.

Currently, it is proposed that under other grave harm to the vital interests of the republic to understand the harm caused as a result of committing crimes from 15 articles of the Criminal Code of the RK (Article 160 - planning, preparation, unleashing or waging a war of aggression; Article 162 - production, acquisition or sale of weapons of mass destruction; Article 163 - use of prohibited means and methods of warfare; Article 164 - violation of the laws and customs of war; Article 165 - criminal violation of the norms of international humanitarian law during armed conflicts; Article 1 of the Criminal Code of the RK)[8;332]. Deprivation of citizenship of the RK is implemented by a court conviction to the authorized body, i.e. the Ministry of Internal Affairs, where a copy of the court decision is transferred.

Within the framework of administrative procedures of the authorized body, deprivation of citizenship is registered. In return, a stateless person's certificate is issued, which means the restriction of the candidate's legal capacity.

Thus, having considered the grounds for termination of citizenship of the Republic of Kazakhstan and in foreign countries, we can conclude that citizenship is the most important part of the institution of the legal status of the individual, approved in the current Constitution of the Republic of Kazakhstan. Citizenship is the most important condition for extending to a person the full range of rights, freedoms and obligations established by the State for its citizens.

The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. AP14870745 “Citizenship and reduction of statelessness in the Republic of Kazakhstan in the context of the development of integration processes”.

LIST OF REFERENCES:

1. Universal Declaration of Human Rights. Adopted by Resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948 [Electronic resource] / https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml/ Mode of access: (date of address: 15.11.2022).

2. European Convention on Nationality of November 6, 1997 [Electronic resource]/ https://statelessness.bg/sites/default/files/doc/15.pdf Mode of access: (date of access: 14.14.2024)

3. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" dated December 20, 1991. [Electronic resource]/ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_/ Mode of access: (date of reference: 14.04.2024)

4. Kondratovich N.M. Institute of citizenship (nationality) in foreign countries. / [Electronic resource]/ https://law.bsu.by/pub/26/Kondratovich_1.pdf Mode of access: (date of reference: 17.03.2024)

5. Galalyuk S.S. Termination of citizenship as a legal phenomenon. [Electronic resource]/ http://elib.mitso.by/bitstream/edoc/2507/1/8-я%20межд..конференция%2C%2022.12.2020г-035-038.pdf Mode of access: (date of address: 20.03.2024)

6. Constitutional Acts of the Vatican (Vatican City-States) / [Electronic resource]/ https://legalns.com/download/books/cons/vatican_city.pdf Mode of access: (date of access: 27.03.2024)

7. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 - - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (accessed 12.03.2023)

8. Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" from January 6, 2012 № 527-IV./ [Electronic resource]/ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 Mode of access: (date of reference: 28.03.2024).

АБДУРАЗАКОВ АБДУЛАЗИЗ АКБАРОВИЧ - преподаватель кафедры " Международное право" Университета мировой экономики и дипломатии.

АНАЛИЗ НОРМ, РЕГУЛИРУЮЩИХ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, В НОВОЙ РЕДАКЦИИ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Конституция является основополагающим документом, определяющим правовые рамки функционирования государства, его органов и взаимодействия с внешним миром. В 2023 году Республика Узбекистан внесла значительные изменения в свою Конституцию, в том числе уточнила нормы, регулирующие внешнеполитическую деятельность. Данные поправки продиктованы необходимостью адаптироваться к изменениям в международной политике и экономике, а также к новым вызовам и угрозам. В рамках данной статьи проведем анализ обновленных конституционных норм, регулирующих внешнеполитическую деятельность Узбекистана, и рассмотрим их значение для политики страны.

В новой редакции Конституции Узбекистана ясно сформулированы основные направления внешней политики страны. Основными принципами остаются суверенитет, территориальная целостность и независимость. Конституция закрепляет приверженность Узбекистана нормам международного права, поддержание мира и стабильности в регионе и соблюдение норм гуманизма и толерантности. Более четкая регламентация целей внешней политики служит дополнительной гарантией от резких изменений внешнеполитического курса, что повышает предсказуемость действий Узбекистана на международной арене.

Изменения также касаются усиления роли страны в международных организациях. Обновленные положения Конституции предусматривают активное участие Узбекистана в ООН и других международных организациях, направленных на поддержание мира, устойчивого развития, защиту прав человека и решение глобальных проблем, таких как изменение климата. Подчеркивается, что внешняя политика должна способствовать экономическому росту и обеспечению безопасности в регионе, а также укреплению добрососедских отношений со странами Центральной Азии и другими государствами.

Сегодня мировое сообщество рассматривает Новый Узбекистан как устойчивое и динамично развивающееся государство демократических преобразований, страну больших возможностей и практических дел. Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш заявил, что «под руководством Президента Узбекистана страна вносит вклад в международные усилия, связанные с изменением климата, охраной окружающей среды и региональной взаимосвязанностью, осуществляя при этом значительный процесс реформирования. Узбекистан в качестве члена Совета ООН по правам человека взял на себя особое обязательство продвигать и защищать права человека. ООН будет и впредь рассчитывать на Республику Узбекистан в продвижении ценностей и принципов, закрепленных в уставе ООН». По оценкам руководителей зарубежных стран и

международных организаций, глава Нового Узбекистана Ш.М.Мирзиёев - один из редких государственных деятелей и политиков нашего времени, кто последовательно отстаивает право идти собственным путем, имеет огромное влияние на обеспечение устойчивого развития государства, региона и мира в целом. Отмечены такие главные черты лидера нашей страны, как преданность Родине и народу, здравый смысл, высокая мораль, железная воля политика, уверенного в правоте выбранного стратегического курса, а также полное посвящение своей жизни и деятельности сохранению мира и обеспечению благополучия родной страны, ее развитию.

Для Узбекистана, находящегося в Центральной Азии, особое значение имеют добрососедские отношения с соседними странами. Конституция уделяет внимание необходимости укрепления дружбы, взаимного уважения и сотрудничества со странами региона. Узбекистан стремится стать стабильным партнером в рамках региональных организаций, таких как Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и СНГ, а также поддерживать проекты, направленные на урегулирование конфликтов, борьбу с терроризмом, трансграничной преступностью и наркотрафиком.

Изменения в Конституции Республики Узбекистан свидетельствуют о стремлении государства к модернизации внешнеполитической деятельности и адаптации к новым вызовам. Усиление роли международного права, защита прав граждан, обеспечение национальной безопасности и экономических интересов, развитие добрососедских отношений и укрепление участия в международных организациях – всё это говорит о формировании более сбалансированной и гибкой внешнеполитической стратегии. Эти поправки укрепляют позиции Узбекистана как ответственного и независимого участника международного сообщества, приверженного принципам мира, стабильности и взаимного сотрудничества.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Узбекистан (новая редакция). Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241.
2. Газета “Правда Востока” от 8 ноября 2022 г.

РАХМОНЗОДА ДИЛШОДИ АЗИЗПУР - старший преподаватель кафедры права Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад 48/5. Тел.: +992000902552, E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В условиях глобальной цифровизации и стремительного развития информационных технологий, обеспечение информационной безопасности становится одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Таджикистан. Конституция Республики Таджикистан как основной нормативно-правовой акт, имеющий высшую юридическую силу, является фундаментальным документом в правовой системе Таджикистана формирующая правовую основу для

защиты национальных интересов в информационной сфере и гарантирующую информационную безопасность личности общества и государства.

Вопросы информационной безопасности, являющиеся неотъемлемой частью национальной безопасности, приобретают особую актуальность в условиях новой фазы информационной революции, известной как «цифровая трансформация» и находятся в центре внимания стратегических документов, которые формируют направления государственной политики и определяют ключевые приоритеты современного государства[56].

Следует отметить, что цифровая трансформация, с одной стороны, открывает широкие возможности для экономического, социального и культурного развития государств, но с другой – приводит к появлению новых угроз в информационном пространстве (киберпространстве), которые требуют адаптации правовой системы к современным вызовам.

Информационные угрозы, направленные на подрыв интересов отдельных региональных или местных органов власти, напрямую затрагивают общенациональные интересы, связанные с обеспечением национальной безопасности и стабильностью социально-экономического развития государства и общества[57]. В результате, такие угрозы могут ослабить ключевые институты власти, что негативно влияет на защиту прав граждан, эффективное функционирование государственных структур и развитие экономики.

В современном международном правовом порядке, где суверенитет и независимость государств играют важнейшую роль, особое значение приобретают нормы, закреплённые в Конституции Республики Таджикистана. Согласно статье 11-й Конституции страна проводит миролюбивую внешнюю политику, основанную на уважении суверенитета и независимости других государств, а также на соблюдении международных норм[58]. Конституционная норма отражает стратегический подход Таджикистана к взаимодействию с мировым сообществом, укреплению международных связей и обеспечению стабильности, как на региональном, так и на международном уровне.

В условиях стремительной цифровизации и расширения информационного пространства (киберпространства) возникает вопрос о том, как международные нормы в сфере обеспечения информационной безопасности могут способствовать защите суверенитета и независимости страны в условиях растущих информационных угроз (киберугроз)? Насколько эффективны существующие международные механизмы в борьбе с информационными атаками (кибератаками) и дезинформацией, угрожающими суверенитету государства? Подобные вопросы, конечно, требуют глубокого анализа с учетом особенностей внешней политики связанной с обеспечением информационной безопасности Таджикистана.

Рассматривая существующую международно-правовую базу в сфере обеспечения информационной безопасности, следует отметить, что на универсальном уровне

---

[56] Полякова, Т. А. Развитие конституционно-правовых основ обеспечения информационной безопасности как составляющей национальной безопасности // Правовое государство: теория и практика. – 2020. – № 4-1(62). – С. 57.

[57] Дубень А. К. Развитие конституционно-правовых основ обеспечения информационной безопасности // Актуальные проблемы науки административного права и административного процесса: сборник материалов Международной научно-практической конференции «Лазаревские чтения–2022», Москва, 24 февраля 2022 года. – Москва: Институт государства и права РАН, 2022. – С. 401.

[58] Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.) от 6 ноября 1994 года. Статья 11.

отсутствует международное соглашения или конвенция, обеспечивающая международную информационную безопасность государств. Вместе с тем, вопросы обеспечения информационной безопасности приобрели особый характер на региональном уровне, что были заключены международные соглашения, направленные на решение проблем, связанных с информационной безопасностью.

Так, в июне 2009 года в рамках Шанхайской организацией сотрудничества (далее-ШОС) было заключено соглашение о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности[59]. Соглашение стало важным шагом в развитии регионального сплочения в области информационной безопасности и подтверждением готовности стран ШОС сотрудничать и объединять усилия для противодействия угрозам в информационном пространстве (киберпространстве).

Также 10 ноября 2013 года правительствами одиннадцати государств включая Республику Таджикистан было подписано Соглашение о сотрудничестве в области обеспечения информационной безопасности в рамках Содружество Независимых Государств (далее-СНГ)[60]. Соглашение предназначено для установления правовых и организационных основ сотрудничества в области обеспечения информационной безопасности между государствами-участниками СНГ. В соглашении указывается важность информационной безопасности для государств и их интересов, а также подчеркивается значимость использования современных информационно-коммуникационных технологий для эффективного противодействия угрозам информационной безопасности.

По данному вопросу 30 ноября 2017 года между государствами членами Организации Договора о коллективной безопасности (далее-ОДКБ) было подписано соглашение о сотрудничестве государств-членов ОДКБ в области обеспечение информационной безопасности. Республика Таджикистан, приняла постановления Меджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан о ратификации данного соглашения от 20 июня 2018 года[61]. После проведения государствами-членами таких внутригосударственных процедур, договор вступил в силу 1 апреля 2019 года.

Как мы видим, существующие региональные соглашения не предусматривают механизмов контроля за соблюдением международных обязательств между участниками для обеспечения информационной безопасности. Отсутствие эффективных механизмов контроля между государствами-участниками соглашений создает серьезные проблемы в системе обеспечения международной информационной безопасности.

Развития информационных технологий защита личной информации граждан и неприкосновенность личной жизни становятся основой правового регулирования в области информационной безопасности. Так, согласно статьи 23-й Конституции Республики Таджикистан, обеспечивается тайна переписки, телефонных переговоров,

---

[59] Соглашение Шанхайской Организации Сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности от 16 июня 2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ccdcoe.org/uploads/2018 /10/SCO-090616-IISAgreementRussian.pdf (дата обращения: 10.10.2024г.).

[60] Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в области обеспечения информационной безопасности от 20 ноября 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://docs.cntd.ru/document/420278452 (дата обращения 10.10.2024г.)

[61] Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 июня 2018 года, №1126 «О ратификации Соглашения о сотрудничестве государств - членов Организации Договора о коллективной безопасности в области обеспечения информационной безопасности». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132051 (дата обращения 08.10.2024г.)

телеграфных и иных личных сообщений. Также запрещается сбор, хранение, использование и распространение сведений о личной жизни человека без его согласия[62].

Указанные конституционные нормы защищают информационные права граждан в условиях цифровой трансформации, когда угроза несанкционированного доступа к личной информации и нарушение конфиденциальности данных значительно возросли, и вопросы информационной безопасности касаются не только защиты от информационных атак (кибератак), но и создания эффективных механизмов для предотвращения неправомерного использования личных данных становящееся важной частью государственной политики.

Следует отметить, что свобода выражения мнений и доступ к информации являются важнейшими правами граждан, гарантированными Конституцией большинство государств. Так, Конституция Республики Таджикистан гарантирует каждому свободу слова, печати и право на пользование средствами информации[63].

Вместе с тем, выражение свобода слова и печати может сталкиваться с различными угрозами, связанными с распространением дезинформацией, и нарушением прав граждан на достоверную информацию. В этом ключе, государство должно не только поддерживать права на свободное выражение мнений, но и принимать меры для защиты информационной среды от злоупотреблений, обеспечивая баланс между свободой слова и необходимостью поддержания безопасности в информационном пространстве (киберпространстве). Регулирование распространения недостоверной информации, и укрепление правовой базы в сфере защиты данных становятся важными аспектами политики, направленной на обеспечение информационной безопасности.

В современную эпоху цифровой трансформации, развитие Республики Таджикистан как демократического, унитарного и правового государства в значительной мере зависят от глобальных процессов, связанных с научно-техническим прогрессом. Новые вызовы и угрозы в сфере информационной безопасности оказывают серьезное влияние, и успешная реализация стратегий по их преодолению, а также укрепление международной системы информационной безопасности на наш взгляд должны стать приоритетными задачами для Таджикистана.

На наш взгляд, ключевой задачей информационной безопасности является минимизация и предотвращение информационных угроз (киберугроз), а не только устранение последствий. Принятие превентивных мер для обеспечения конфиденциальности, целостности и доступности информации представляет собой наиболее эффективный подход к созданию системы информационной безопасности.

По нашему мнению, в современных условиях вопросы обеспечения информационной безопасности общества становятся особенно значимыми как в теоретическом, так и в практическом смысле. Важное внимание следует уделить таким вопросам, как соблюдение конституционных прав и свобод граждан в информационной сфере, а также деятельность общественных объединений, которая может быть направлена на насильственное изменение основ конституционного строя и угрозу целостности государства. Также, необходимо рассмотреть проблемы разжигания социальной, расовой, национальной и религиозной вражды и распространение этих идей через средства массовой информации.

Следует признать, что в настоящее время цифровые технологии занимают такую же важную позицию, как в XX веке занимали ядерные вооружения, цифровые

[62] Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.) от 6 ноября 1994 года. Статья 23.

[63] Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.) от 6 ноября 1994 года. Статья 30.

технологии не только определяют престиж государства, но и служат фактором стратегической стабильности. Уровень развития цифровых технологий влияет на диапазон внешнеполитических возможностей страны, что делает обеспечение безопасности в этой сфере критически важным как на национальном, так и на международном уровне.

Исходя из этого, Конституция Республики Таджикистан играет фундаментальную роль в обеспечении информационной безопасности в условиях цифровой трансформации и формирует правовые основы для защиты прав граждан, включая право на доступ к информации. В то же время она задает ориентиры для государственной политики в сфере защиты суверенитета и национальной безопасности.

Цифровые технологии предъявляют новые требования к правовой системе, связанные с необходимостью защиты данных личности, критической инфраструктуры и информационного пространства (киберпространства) государства от информационных угроз (киберугроз). Государство должно активно адаптировать своё законодательство и разрабатывать новые механизмы регулирования информационной сферы для эффективного противостояния вызовам цифровой трансформации требующая комплексного подхода, включающего как правовые меры, так и технические решения для обеспечения информационной безопасности способствующая защите национальных интересов и прав граждан в быстро меняющемся цифровом мире.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.) от 6 ноября 1994 года.
2. Соглашение Шанхайской Организации Сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности от 16 июня 2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ccdcoe.org/uploads/2018 /10/SCO-090616-IISAgreementRussian.pdf (дата обращения: 10.10.2024г.).
3. Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в области обеспечения информационной безопасности от 20 ноября 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://docs.cntd.ru/document/420278452 (дата обращения 10.10.2024г.)
4. Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 июня 2018 года, №1126 «О ратификации Соглашения о сотрудничестве государств - членов Организации Договора о коллективной безопасности в области обеспечения информационной безопасности». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132051 (дата обращения 08.10.2024г.)
5. Дубень, А. К. Развитие конституционно-правовых основ обеспечения информационной безопасности // Актуальные проблемы науки административного права и административного процесса: сборник материалов Международной научно-практической конференции «Лазаревские чтения–2022», Москва, 24 февраля 2022 года. – Москва: Институт государства и права РАН, 2022. – С. 400-405.
6. Полякова, Т. А. Развитие конституционно-правовых основ обеспечения информационной безопасности как составляющей национальной безопасности / Т. А. Полякова // Правовое государство: теория и практика. – 2020. – № 4-1(62). – С. 54-63.

РАҲИМОВ САФАРХУҶА -
муаллими калони кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

ТАҲКИМИ ТАНОСУБИ ҲИМОЯИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ТАВАССУТИ МАҚОМОТИ СУДӢ ВА ДИГАР МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Ҳимояи судӣ механизми ташкилию ҳуқуқии таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд тавассути баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо оид ба муроҷиатҳои шахсони шикояткунанда доир ба вайрон кардан ё эҷоди монеаҳо дар татбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ё ба зиммаи онҳо гузоштани уҳдадории пешбининамудаи қонун дар расмиёти мурофиаи конститутсионӣ, маданӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ мебошад, ки ба барқарор кардани ҳуқуқи вайроншуда, татбиқи озодӣ ва ҷуброни зарари расонидашуда равона шудааст.

Институти ҳифзи манфиатҳо дар низоми ҳимояи ҳуқуқи инсон нақши муҳим дошта метавонад. Густариши мандати Институти адвокатура аз такмили минбаъдаи механизми бе табъизи ҳимояи манфиатҳои инсонӣ, ҳуқуқ ва озодиҳо ва таҳкими асосҳои қавии ҷомеаи шаҳрвандӣ шаҳодат медиҳад.

Олимони хориҷӣ вобаста ба мавзуи ҳокимияти судӣ ҳамчун кафили ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, корҳои илмии аҳамияти бунёдидоштаи зиёд навишта, фикру ақидаҳои гуногун баён намудаанд. Чун Е.Б. Абросимова, Каллагов Т.Э., Н.Г. Александров, С.С. Алексеев, В.К. Бабаев ,А.Д. Бойков А.Б.Венгеров ,Н.В.Витрук ,Л.АВоскобитова, М.А.Краснов ,О.Е.Кутафин, В.А.Лазарева, Пятак А.А., Гусева А.Л., Бухсаева Н.М. ва дигаронро номбар кардан бамаврид аст.

Инчунин олимони ҳуқуқшиноси ватанӣ ба монанди Сотиволдиев Р.Ш., Исмоилов Ш.М., Мирзоев С.Б. , Холиков К.Н., Диноршоев А.М., Махмудов М.А., Зокирзода З.Х. , Одиназода Р.С. ва дигарон дар ин бора фикру ақидаҳои ҷолиб иброз доштаанд.

Мувофиқ ба сарчашмаҳои илмӣ хусусияти комплексӣ (байнисоҳавӣ)-и институти мавриди назар бо омилҳои зерин асоснок карда мешавад:

Якум, мавҷудияти маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд дар ҳимояи судӣ, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ мавҷуданд, қайд карда мешавад. Ин ба мақсадҳо ва вазифаҳои дар назди низоми судӣ қарордошта, ҳимояи ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ, мурофиаи одилонаи судӣ, таҳкими қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ва ғайра вобаста аст.

Дуюм, дар асоси ташкил ва татбиқи ҳимояи судӣ дар ҳуқуқи ватанӣ, принсипҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ низ ба назар гирифта мешаванд.

Сеюм, дар давлат ҳокимияти ягонаи судӣ тавассути мурофиаи конститутсионӣ, маъмурӣ, шаҳрвандӣ, арбитражӣ ва ҷиноятӣ амал мекунад. Дар шаклҳои гуногуни он меъёрҳои шабеҳ ва ба ҳам алоқаманд мавҷуданд, ки ҳам ҳуқуқи ҳимояи судӣ ва ҳам фаъолияти мақомоти адлияро барои таъмини он мустаҳкам мегардонанд.

Чорум, сарфи назар танзими ҳуқуқӣ дар ҳар як соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ хусусияти худро доранд, татбиқи ҳимояи судӣ дар доираи раванди ягонаи ҳуқуқӣ сурат мегирад, ки марҳилаҳои якхела, механизмҳои барқарор кардани ҳуқуқҳои вайроншуда ё баҳсбарангезро дар бар мегирад.

Панҷум, хусусияти институти ҳимояи судӣ дар он аст, ки он ҳам меъерҳои ҳуқуқи моддӣ ва ҳам мурофиавиро дар бар мегирад.

Ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бо тартиби мурофиаи Суди конститутсионӣ роҳи муассирест, ки тавассути ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои субъективӣ аз

вайрон кардани онҳо дар сатҳи қонунгузорӣ, инчунин дигар механизмҳои мурофиавии ҳифзи Конститутсия таъмин карда мешавад.

Ҳимояи суди конститутсионӣ-ҳуқуқӣ, ки дар асл шакли ҳимояи судӣ мебошад, зуҳуроти асосӣ ва муҳимтарин мебошад. Бояд тазаккур дод, ки фаъолияти судҳои конститутсионӣ дар кишварҳои федеролӣ имкониятҳои кафолат ва ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро васеъ менамояд. Ҳуқуқи конститутсионии муосири ғарбӣ маънои мавҷудияти давлатро бо таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, иштироки бевоситаи ӯ дар идоракунии корҳои давлат эътироф мекунад [7].

Барои самаранок амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳо дар ҳаёти воқеӣ механизми муассири кафолати таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд зарур аст, ки ба ҳама гуна қонуншиканиҳо ва таъсири манфии дохилидавлатӣ тобовар бошад [3, с. 60-62].

Азбаски тамоми фаъолияти Суди конститутсионӣ бо ҳуқуқ ва озодиҳои инсон алоқаманд аст ва (дар ниҳоят) ба таъмин ва ҳимояи ҳуқуқҳои озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона шудааст, пас танзими қонунӣ дар таъмин ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, самаранокии кори ин мақомот, ки тақдири одамон, тантанаи қонуният ва адолат аст ба фаъолияти Суди конститутсионӣ вобаста аст. Дигар, Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мақоми мустақили ҳокимияти судӣ оид ба назорати конститутсионӣ мебошад, ки бо мақсади таъмини волоият ва амали бевоситаи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст [5].

Азбаски Суди конститутсионӣ ҳамчун нигаҳбон ва ҳимоятгари Конститутсия, принсипҳо ва муқаррароти дар он муқарраршуда амал мекунад, пас бо иҷрои ин вазифаи ҳаётан муҳим, Суди конститутсионӣ ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин менамояд, зеро ҳамаи принсипҳо ва меъёрҳои бунёдии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар қонуни асосӣ сабт шудаанд [1].

Механизми таъмин ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар шароити муосир маҷмӯи мураккаби ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳам воситаҳои дохилидавлатӣ ва ҳам байналмилалиро дар бар мегирад. Аз як тараф, санадҳои меъерӣ ва мақомоти ба иҷрои онҳо нигаронидашудаи давлат, аз тарафи дигар, шартномаҳои байналмилалӣ ва мақомоти дар асоси онҳо таъсисёфта, ки барои татбиқи меъёрҳои қабулшуда ва ё эътирофшуда пешбинӣ шудаанд, дар назар дошта мешаванд. Танзими ҳуқуқии байналмилалии ҳуқуқи инсон ва ҳамчун ифодаи он каталоги муосири ҳуқуқ ва озодиҳои фард натиҷаи ташаккули тӯлонии таърихӣ ва стандартҳои ҷомеаи муосир мебошад, ки на танҳо дар “фазо”-и ҳуқуқӣ рух додааст.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат таъмини имконияти татбиқи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, ташкили механизми беайб барои ҳимояи инсон аз таҷовуз ба ҳуқуқҳои ӯ ва мусоидат ба барқарорсозии онҳо мебошад.

Бояд қайд кард, ки низоми ҳифзи ҳуқуқ ҳамчун низоми анъанавии ҳокимияти давлатӣ дар ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон нақши муҳим мебозад. Прокуратураи генералӣ, мақоми давлатии назораткунандаи тартиботи ҳуқуқӣ на танҳо вазифаҳои таҳкими ҳокимиятро иҷро мекунад, балки вазифаи муҳими иҷтимоиро оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии шахсони алоҳида ва шаҳрвандон иҷро мекунад. Ин ҳимояи ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон аз амалҳои ғайриқонунӣ ё беамалии шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ дар ҷараёни ташаккули тартиботи ҳуқуқӣ мебошад.

Вазифаҳои асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳифзи тартиботи конститутсионӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва амният, ҳифзи молу мулк, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ва корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо аз ҳама гуна ҷиноятҳо ва дигар намудҳои ҷиноятҳо мебошанд. Инчунин ба вазифаҳо ва вазифаҳои асосии мақомоти корҳои дохилӣ дохил мешаванд: пешгирии ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, таъмини бехатарии

ҳаракат дар роҳ, мусоидати умумиҷаҳонӣ ҷиҳати аз байн бурдани омилҳо ва шароитҳое, ки ҳуқуқвайронкуниҳои дигарро ба вуҷуд меоранд, ташкил ва гузаронидани корҳо оид ба ислоҳ ва аз нав тарбия кардани маҳкумшудагон, истифодаи меҳнатии онҳо ва ғ.

Вазорати адлия барои таъмини татбиқи қонунҳое, ки ба либерализатсияи ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, сохти давлатӣ, аз ҷумла низоми судӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон равона шудаанд, кор мекунад. Бо иштироки бевоситаи ин мақомот механизмҳои самараноки ҳифзи ҳуқуқи инсон, манфиатҳои қонунии соҳибкорон ва шарикони хусусӣ таъсис дода шуда, низоми таҳлил ва мониторинги доимии амалияи татбиқи ҳуқуқ ва таҳияи пешниҳодҳои асоснок оид ба такмили қонунгузории амалкунанда ҷорӣ карда мешавад.

Институти ҳимояи судӣ набояд танҳо бо фаъолияти суд, балки бо татбиқи вазифаҳои мурофиавии он муттаҳид шавад. Аз ин рӯ механизми ҳуқуқии таъмини ҳимояи судӣ ду ҷузъи асосиро дар бар мегирад: 1) моддӣ-ҳуқуқӣ, ки барои кафолати ташкили дурусти мақомоти давлатӣ оид ба адолати судӣ ва иҷрои санадҳои судӣ пешбинӣ шудааст; 2) мурофиавӣ-ҳуқуқӣ, ки қоидаҳо ва расмиёти фаъолияти бевоситаи судро оид ба баррасӣ ва ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ, барқарорсозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии вайроншуда ё баҳсбарангез фаро мегирад.

Дар баробари ин, имрӯз як қатор мушкилоти асосӣ, ки бояд барои таҳкими низоми судӣ ва навсозии ҳимояи судӣ ҳал карда шаванд, ошкор мемонанд:

1. Баланд бардоштани самаранокии ҳимояи судӣ бе такмили ташкили ҳокимияти судӣ, сохтани модели оптималии он, алахусус сегменти асосии сохти судӣ ба даст оварда намешавад. Дар ҷараён идеяи нигоҳ доштани низоми омехтаи (бо ихтисоси берунии фаннӣ) сохти суд бо хусусиятҳои ҳуқуқӣ, таърихӣ, ҳудудӣ ва дигар хусусиятҳои он, ки солҳои охир ташаккул ёфтааст, ҳимоя карда мешавад. Дар ин ҳолат, бидуни даст кашидан аз сохту ташкили мавҷудаи судҳои юрисдиксияи умумӣ ва арбитражӣ, бояд идеяи тахассуси фаъолияти судӣ (тавассути таъсиси судҳои маъмурӣ, ноболиғон, андоз, патентӣ) амалӣ карда шавад, таҳсилот дар ҳамаи субъектҳои судҳои конститутсионӣ (оинномавӣ) ташвиқ карда шавад, адлияи ҷаҳонӣ мустаҳкам ва такмил дода шавад.

2. Раванди рушд бояд бо масъалаҳои такмили мурофиаи судӣ ва суд ҳамоҳанг карда шавад. Мақомоти судӣ дар татбиқи ҳимоя нақши бузург доранд. Онҳо механизми ҳуқуқии татбиқи ҳокимияти судӣ, саривақт ошкор ва бартараф намудани ғалатҳои судӣ мебошанд.

3. Яке аз самтҳои муҳимтарини навсозии ҳимояи судӣ такмили мақоми ҳуқуқии судяҳо мебошад, ки он бояд бо тақвияти истиқлолият ва дахлнопазирии онҳо; талаботи махсус ба шахсияти судя, сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва омодагии касбии ӯ, сифатҳои ахлоқӣ; таҳкими интизом ва масъулият; муқовимат ба коррупсия ва дигар фаъолияти ғайриқонунӣ дар ҷомеаи судяҳо тавъам бошад.

4. Ба шумораи шартҳои умумии баланд бардоштани самаранокии институти ҳимояи судӣ дохил мешаванд:

- бунёди давлати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ; сатҳи баланди шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон;
- татбиқи сиёсати ҳуқуқии мулоҳизакорона ва саводнокии мақомоти давлатӣ. Шартҳои махсус аз ҷумла: сифати қонунгузории амалкунанда;
- таъмини мустақилияти аслии ҳокимияти судӣ ва мустақилияти воқеии судяҳо;
- оммавияти фаъолияти судӣ;
- сифатҳои субъективии судя (камолот ва фаъолияти хобгоҳ ва шаҳрвандии ӯ, дониши ҳуқуқӣ, сатҳи шуури ҳуқуқӣ, эътибор, таҷриба, сифатҳои баланди ахлоқӣ ва ғайра);

- шароити муносиби моддӣ-техникии фаъолияти судяҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва ғ.

Самти муҳими навсозии ҳимояи судӣ оптимизатсияи салоҳияти судӣ ва рушди роҳҳои алтернативии ҳалли низоъҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ҳалли ин масъала, ба андешаи довталаб, ҳам аз ҷиҳати ташкилӣ ва ҳам аз ҷиҳати мурофиавӣ бо роҳи аз салоҳияти судӣ хориҷ кардани баъзе категорияҳои парвандаҳои номукаммал, ки хусусияти бебаҳс доранд, бо шарти нигоҳ доштани механизми назорати минбаъдаи судӣ, рушди расмиёти пеш аз судӣ ва ғайрисудӣ (алтернативӣ, ҳакамӣ) барои ҳалли баҳсҳо имконпазир аст.

5. Рушди технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаи мурофиаи судӣ маънои пешниҳоди даъво ва шикоятҳои мурофиавиро дар шакли электронӣ дар ҳама судҳои системаи судӣ, истифодаи системаи автоматикунонидашудаи тақсимоти парвандаҳо, истифодаи видеоконфронс барои баргузории маҷлисҳои судӣ, нашри санадҳои судӣ дар сайтҳои расмии судҳо, таъсиси бойгонии электронии судӣ ва ғайраро дорад.

6. Иҷрои санадҳои судӣ ҷузъи ниҳоии ҳимояи судӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавассути мақомоти судӣ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳимояи ҳуқуқи инсон тавассути мақомоти судӣ қисми ҷудонашавандаи механизми ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аст. Бинобар сабаб, суд воситаи муҳимтарин дар системаи барқарорсозии ҳуқуқ ва озодиҳои вайроншудаи инсон мебошад. Рушди бемайлони ҷамъияти муосир дар тамоми системаи муносибатҳои ҳокимияти давлатӣ ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро тавассути мақомоти судиро тақозо намуда, самаранокии баланди қарорҳои онро талаб мекунад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1.Ализода З. Суди конститутсионӣ ва мушкилоти ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳисоботи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2.Бухсаева Н.М. Юридические механизмҷ заҳитҷ прав человека: Российская практика и зарубежный опыт. Международный научно-исследовательский журнал - № 2 (116) - Часть 3 - Февраль, С.50.

3.Гусева А. Л. Механизм защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина в РФ: к постановке проблемы // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 1. С. 60-62.

4. Диноршоев А. М. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2014.С.50.

5.Қонуни ҶТ “Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон", аз 26 июли соли 2014.

6.Мирзоев С.Б Судебный конституционный контроль в Республике Таджикистан: монография. Душанбе, 2014.

7.Пятак А.А. Защита политических прав и свобод граждан органами конституционного правосудия в Российской Федерации и Соединенных Штатах Америки :Сравнительный анализ. Дисс. канд. юр. наук по спец. 12.00.02, Саратов, 2002.

8.Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Проблемахои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Ҷилди 1.- 2010 ; С.484\\ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 690.

РАХМАТОВА НАРГИЗ МУХАМАДЖОНОВНА - муаллимаи калони кафедраи кори бонкӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1 тел. 92-788-43-30, nargiz.rahmatova@mail.ru)

ХАМИДОВА САРВИНОЗ ХАМРАБОЕВНА - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи кори бонкӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1 тел. 92-701-97-55, istambonu@mail.ru)

КОНСТИТУТСИЯ - НАХУСТИН САНАДИ ОЛӢ ДАР ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН

Имсол аз қабули Конститутсия сӣ сол сипарӣ мегардад, ба ин муносибат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2024-ро соли маърифати ҳуқуқӣ эълон намуданд. Бояд қайд намуд, ки дар бунёди ҷомеаи пешрафта, демокративу ҳуқуқбунёд, адолатпарвар ва мутамаддин ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши муҳим дорад. Зеро дар давлати ҳуқуқбунёду мутамаддин бояд шаҳрвандон маърифати баланди ҳуқуқӣ дошта бошанд. Доштани маърифати ҳуқуқӣ аз донистани Конститутсия ва риояву иҷрои меъёрҳои он сарчашма мегирад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз бузургтарин дастовардҳои халқи Тоҷикистон буда, асоси ҳуқуқии бунёди давлати нави соҳибистиқлоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдории миллӣ, ҳифзи мақсаду манфиатҳои миллӣ, мероси таърихию фарҳангӣ.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 тавассути раъйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст, санги асосии давлати муосири тоҷикон ба шумор меравад. Ин на танҳо маҷмӯи қонунҳо, балки ҳуҷҷати бунёдӣест, ки иродаи мардум ва саъю кӯшиши онҳоро барои бунёди давлати соҳибистиқлолу шукуфон ва соҳибихтиёр пас аз як давраи ноустувории сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ инъикос менамояд. Ин санади ҳуқуқӣ пояҳои давлатдории навро мустаҳкам намуда, ба шакли ҳуқуқии ифодаи ҳадафу манфиатҳои миллии халқи тоҷик ва ҳифзи мероси ғании таърихию фарҳангии он, ки ҳазорсолаҳо тааллуқ дорад, гардид.

Конститутсия на танҳо асосҳои сохти давлатиро гузоштааст, балки афзалиятҳои рушди тамоми соҳаҳои ҷомеаро низ муайян кардааст. Вай волоияти конун, хифзи хукуку озодиҳои инсонро эълон карда, принсипҳои таксимоти ҳокимиятро муқаррар намуда, нақши давлатро дар тараққиёти иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ муайян намуд. Дар он забони давлатӣ, рамзҳои давлатӣ (Парчам, Нишон, Суруд), инчунин принсипҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон, ки ба таъмини сулҳу субот ва ҳамкориҳо чӣ дар дохили кишвар ва чӣ дар арсаи байналмилалӣ нигаронида шудаанд, ифода ёфтааст.

Дар тӯли мавҷудияти худ Конститутсия як қатор тағйироту иловаҳо ворид карда, инчунин тавассути раъйпурсии умумихалқӣ: 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 қабул шудааст. Ин тағйиротҳо, чун қоида, ба ақидаи меъёрҳои

мавҷуда, мутобиқ шудан ба воқеиятҳои тағйирёбанда ва таҳкими давлатдорӣ нигаронида шудаанд. Масалан, дар ислоҳоти соли 2016 масъалаҳои ҳокимияти президентӣ, низоми судӣ ва механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон баррасӣ шуданд. Ҳар дафъа ин тағйирот мавриди муҳокимаи васеи ҷамъиятӣ қарор гирифта, майли такмили заминаи қонунгузории кишварро ифода мекард. Ҷиҳати муҳими Конститутсия эътирофи инсон ҳамчун арзиши олӣ мебошад. Он ҳуқуқу озодиҳои асосии шаҳрвандон, аз ҷумла ҳуқуқ ба зиндагӣ, озодии сухан, ҷамъомадҳо, дин, таҳсил ва ғайраро кафолат медиҳад[8; с.120].

Аммо бояд қайд кард, ки татбиқи ин ҳуқуқҳо дар амал як раванди мураккабест, ки ҳам аз мақомоти давлатӣ ва ҳам ҷомеаи шаҳрвандӣ талошҳои пайвастаро тақозо мекунад. Конститутсия халқро ягона сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ эълон намуда, дар он моҳияти демократии давлати тоҷикон таъкид шудааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин ҳуҷҷатест, ки ба бунёди давлати соҳибистиқлол замина гузошт. Аммо аҳамияти он танҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ маҳдуд намешавад. Ин рамзи ваҳдати миллӣ, майли пешрафт ва ҳифзи ҳуввияти миллӣ мебошад. Такмили минбаъдаи сохти конститутсионӣ ва татбиқи пайвастаи муқаррароти он гарави рушди устувори Тоҷикистон ва шукуфоии мардуми он боқӣ мемонад. Такмили Конститутсия дар оянда хам дигаргуниҳои ҷамъиятро ба таври бояду шояд инъикос намуда, пешрафти минбаъдаи онро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, Рӯзи Конститутсия на танҳо ид, балки барои баррасии роҳҳои рушди минбаъдаи давлатдории тоҷикон як фурсати муҳим низ мебошад.

Ҳар як шаҳрванди Тоҷикистонро бо дарки ин санади роҳнамо ва ҳалкунанда бояд қадри сулҳу оромӣ, ободӣ, сулҳу ваҳдати миллӣ дошта, аз неъмати бебаҳои истиқлолияти сиёсӣ шукрона кунад. Дар ҷаҳон давлату ҷамъиятҳое ҳастанд, ки аз ҷиҳати шумораи ахолии давлати мо хеле зиёданд, вале мутаассифона, сохибихтиёр нестанд. Аҷдодону фарзандони бонангу номуси халқи мо ба мо мероси фарҳанги ғанӣ ва беназир гузоштаанд. Фарҳангеро, ки хирадмандии зиндагӣ, парчами инсоният, имон, сулҳу дӯстӣ, ободиву ободӣ медонанд. Ин фарҳанг шиносномаи миллии мост, ки ҷаҳониён ба воситаи он чеҳраи ҳақиқии анъана ва расму оинҳои миллии мо, бузургии ҷашнҳои бостонии моро эҳсос ва дарк мекунанд. Муҳимтар аз ҳама, имрӯз давлату ҳукумати Тоҷикистон тамоми имкониятҳоро фароҳам овардаанд, то шароити зиндагии шоиста фароҳам оварда шуда, тоҷикону шаҳрвандони тоҷик дар сулҳу озодӣ ва шукуфоӣ ба сар мебаранд [8; с.112]

Ин ҳодисаи таърихӣ, яъне қабули Конститутсияи мукаммал бешубҳа боиси пешравии ҷомеа ва истиқлолияти ҷумҳурии мо гардид. Конститутсия соҳибихтиёрии халқи тоҷикро қонунан муқаррар кардааст. Мақсади ниҳоии давлати соҳибихтиёр волоияти қонун ва демократия аст, ки бояд танҳо дар доираи қонунгузории Конститутсия ва қонунҳои муқаррарнамудаи он амал кунад. Дар асоси тағйирот бори нахуст дар фазои сиёсии кишвар парламенти доимии дупалатагӣ таъсис ёфта, ба кор шурӯъ кард. Бояд гуфт, ки нақши Сарвари давлату миллат дар таҳия ва омода намудани Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол хеле бузург аст. Дар робита ба Конститутсия Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд: «Эътироф кардани соҳибихтиёрии Тоҷикистон тавассути Конститутсияи он бешубҳа яке аз арзишҳои гаронбаҳои миллат аст, зеро соҳибихтиёрӣ ва истиқлолият ба миллат имкон медиҳад, ки озодона роҳи истиқлолиятро интихоб намояд, тараққиёт ва халқро ҳамчун барандаи сохибихтиёрӣ ва ягона манбаи ҳокимияти давлатӣ ифода мекунад». Муқаддимаи Конститутсия бо калимаҳои «Мо, халқи Тоҷикистон, ҳамин конститутсияро қабул ва эълон менамоем» оғоз мешавад [1].

Халки точик вокеияти таърихиро ба назар гирифта, такдири худро муайян кард ва давлатдории худро мустахкам намуд. Ба ин максад дар моддаи 6 Конститутсия характери

меъёрӣ дода шуда, халқ «барандаи сохибихтиёрӣ ва манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ» эътироф шудааст. Дар давоми солҳое, ки Конститутсия амал мекунад, дар мамлакат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятию давлатӣ зиёда аз 1000 қонун тахия ва кабул карда шуд. Ҳар як шаҳрванд озодии фикр, виҷдон, афкор ва озодии фаъолияти иқтисодӣ дорад. Озодии инсон, истиқлолияти миллат ва давлатдории миллӣ, ки аз ҷониби Сарвари давлат мақсади олии худ эълон шуда буд, бо заҳмату талошҳои беандозаи Сарвари давлат ва фидокориҳои фарзандони содиқи Ватан мустаҳкам гардид. Пӯшида нест, ки пойдории сулҳу ваҳдати миллӣ дар кишвар натиҷаи дастовардҳои конститутсионӣ мебошад. Таҷлили солгарди қабули Конститутсияи кишвар дар фазои сулҳу субот, шуҷоат ва тантанаи дастовардҳои иқтисодию иҷтимоӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мардуми шарифи Тоҷикистон дар интихоби Пешвои миллат, қабули Конститутсия ва роҳ ба сӯи ҷомеаи озоду башардӯстона, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва некӯаҳволӣ иштибоҳ накардаанд.[9; с.109]

Таҳияи проблемаҳои таърихӣ, ҳуқуқӣ ва назариявии нахустин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва равшан намудани нақши он дар ташаккули давлатдории нави миллӣ ва низоми ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон ҳам аз лиҳози илмӣ, амалӣ ва иҷтимоию сиёсӣ ниҳоят муҳим аст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар Иҷлосияи XXI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид дошт, ки «шашуми ноябри соли 1994 дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳифаи бошукӯҳеро мекушояд. Мардуми тоҷик дар тӯли беш аз ҳазорсолаи таърихи давлатдории худ бори нахуст Конститутсияи давлати соҳибистиқлолро тавассути раъйпурсӣ қабул кард. Иштироки фаъолонаи тамоми шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар ин рӯйдоди муҳими сиёсӣ дастовард ва пирӯзии муҳими демократия дар Тоҷикистон аст».

Дар оғози истиқлолияти Тоҷикистон, дар солҳои 90-уми нооромии асри 20 дар назди мардум вазифаи аввалиндараҷа гузошта шуд: ҳифзи соҳибихтиёрӣ ва бунёди ниҳодҳои нави давлатӣ дар заминаи устувори ҳуқуқӣ. Қабули Конститутсияи нав дар ин роҳ қадами асосӣ буд. Бо вуҷуди ин, роҳ ба ин ҳуҷҷати бунёдӣ тӯлонӣ ва душвор буд, ки решаҳои он ба давраи шӯравии таърихи Тоҷикистон дохил мешаванд. Ҳатто дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ аз соли 1929 дар ҶШС Тоҷикистон чор ислоҳоти конститутсионӣ гузаронида шуд. Ҳар кадоми онҳо таҳаввули системам сиёсӣ ва идеологияи он замонро инъикос менамуданд.

Аввалин конститутсияҳое, ки дар солҳои 1929, 1937 ва 1967 қабул шудаанд, мутаносибан даврони Сталин ва Брежнев буданд, ки модели мутамаркази давлати шӯравиро бо нақши бартаридоштаи Ҳизби коммунистӣ инъикос мекарданд. Онҳо моликияти сотсиалистӣ, иқтисодиёти нақшавӣ ва маҳдудияти озодиҳои шаҳрвандонро мустаҳкам намуданд [4; с.14].

Охирин Сарқонуни шӯравӣ, ки соли 1978 тасвиб шуда буд, нисбат ба қонунҳои қаблӣ як варианти либералии модели шӯравӣ буд, вале то ҳол дар ҳимояи ҳуқуқи инсон як холигии ҷиддӣ ва гуногунандешии сиёсиро маҳдуд мекард. Ин Конститутсия сарфи назар аз тағйироти босуръати сиёсӣ дар кишвар ва пошхӯрии СССР расман то соли 1994 эътибор дошт. Бояд гуфт, ки ташаккули Конститутсия ҳамчун институти устувори сиёсию ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон маҳз дар доираи давлатдории шӯравӣ (1931-1991) сурат гирифтааст. Раванди ташаккули мақомоти давлатӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва низоми судӣ барои рушди минбаъдаи майдони ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиқлол заминаи муайян гузоштанд. Аммо Конститутсияхои советӣ механизмҳои гузаштан ба сохибихтиёриро пешбинӣ накарда, ба ташаккули ҷамъияти демократӣ мусоидат намекунанд. Дигаргуниҳои сиёсие, ки дар ИҶСШ баъд аз Пленуми апрелии (соли 1985) КМ КПСС (ба истилох «перестройка») оғоз ёфт, ба Точикистон таъсири калон расонд. Сиёсати

ошкорбаёнӣ ва дигаргунисозӣ ба системаи хукукӣ таъсир нагузошта наметавонист. Талаби ислоҳот тамоми соҳаҳои ҳаётро фаро гирифта, зарурати ба вуҷуд овардани Конститутсияи навро ба миён овард, ки воқеият ва орзую умеди халқи тоҷикро инъикос менамояд. Вале раванди тартиб додан ва қабул кардани Конститутсияи нав бе душворӣ ва муборизаи сиёсӣ нагузаштааст. Ихтилофҳои байни қувваҳои гуногуни сиёсӣ, душвориҳои иқтисодӣ ва зиддиятҳои миллӣ ин равандро хеле суст карданд. Кор оид ба Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол дар шароити бӯҳрони амиқи сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва бесуботии иқтисодӣ оғоз гардид. Дар ин шароит ноил шудан ба созиш ниҳоят душвор буд. [4; с.15]

Дар хулоса ҳаминро бояд кайд кард, ки Конститутсияи мазкур хусусияти заминавӣ дошта, иродаи халқи Тоҷикистонро нишон медиҳад ва хусусиятҳои асосии сохтори конститутсионии Ҷумхурии Тоҷикистонро муайян мекунад [7; с.2]. Дар таҷрибаи конститутсионии ҷумхурии соҳибистиқлол ин ҳуҷҷат ҳамчун пояи давлат муҳим буд ва рамзҳои давлатӣ, дахлнопазирии инсон, соҳибихтиёрии халқ, ягонагии давлат ва сохти марзию маъмурии он, кафолати гуногунии равияҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эътибории олии конститутсия ва таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба конститутсия ва конунхои давлатӣ, усулҳои асосии самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, гуногуншаклии моликият ва объектҳои моликияти истисноии давлатро муқаррар ва нишон медиҳад.

Рӯйхати адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
2. Авакьян С.А. Конституционное право России: учеб. курс. В 2 т.Т. 1. – 3-е изд., стереотип. – М.,2010.
3. Виноградов В.А. Конституционная ответственность: вопросы теории и правовое регулирование. – М., 2000.
4. Еременко Ю.П. Советская Конституция и законность. – Саратов, 1980.
5. Зокиров З.Х., Эшонов О.П., Алиев И.И. Ташаккул ва инкишофи Конститутсияи ҶТ / З.Х. Зокиров, П.О. Эшонов, И.И. Алиев // Научное знание современности. - 2018. - № 11 (23).
6. Зражевская Т.Д. Ответственность по советскому государственному праву. – Воронеж, 1980.
7. Лукашева Е.А. Право и права человека в нормативной системе общества // Проблемы общей теории права и государства / под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2004.
8. Мартыненко И. Э. Конституция Республики Таджикистан как источник правовой охраны и восстановления национального историко-культурного наследия // Роль Конституции Республики Таджикистан в укреплении национальной государственности: материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвящ. 25-летию Независимости Республики Такджикистан, Душанбе, 4 ноября 2015 г. – Душанбе: Эр-граф, 2016.
9. Носиров, Д., Зокиров, З.Х. Оид ба масъалаи мусодираи молу мулк дар Конститутсия ва Кодекси ҷиноятии ҶТ/ Д. Носиров, З.Х. Зокиров // Конунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). - 2019. - № 1 (33).

ФИРДАВС ШАРИФЗОДА - н.и.т., дотсенти
кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ФАРҲАНГ

Қабули Конститутсия барои таъмини воқеии ваҳдати сиёсии халқ, рушди озодонаву мустақили давлатдории тоҷикон бо истифода аз таҷрибаву дастовардҳои ҷаҳони мутамаддин, анъанаву суннатҳои миллӣ ва мероси пурғановати таърихиву фарҳангӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Мутобиқи моддаи 40-и Конститутсия «**Ҳар шахс ҳуқуқ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, эҷоди бадей, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад».** Ҳамзамон дар ҳамин модда ва моддаи 44-и санади мазкур ишора шудааст, ки **«сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳимоя мекунад»** ва **«ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст»** [1].

Конститутсия ба сифати қонуни асосӣ дар танзими тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа нақши калидӣ бозид ва дар заминаи он теъдоди зиёди санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла фарҳанг ба тасвиб расиданд.

Дар ин давра, қабл аз ҳама, барои ба танзимдарории фаъолияти муассисаҳои фарҳангу санъат ва мутобиқгардонии фаъолияти онҳо ба талабот ва вежагиҳои даврони соҳибистиқлолии кишвар силсилаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба соҳаҳои алоҳидаи фарҳанги миллӣ таҳия ва ба тасвиб расиданд. Доир ба аҳаммияти санадҳои қабулшуда дар рушди соҳаҳои мухталифи фарҳанг, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (20 апрели соли 2011) аз ҷумла чунин қайд намудаанд: **«шоистаи зикр аст, ки силсилаи қонуну барномаҳои давлатӣ, асноди меъёрии ҳуқуқии вобаста ба инкишофи минбаъдаи соҳаҳои фарҳанг – театр, китобхонаву осорхона, воситаҳои ахбори омма ва ҳифзу истифодаи ёдгориҳои таърихӣ барои таҳкими заминаи моддиву техникии муассисаҳои фарҳанг, бунёди инфраструктураи муосири фарҳангӣ, татбиқи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон ҷиҳати истифода аз дастовардҳои соҳаи фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ мусоидат намуданд»** [3].

Такя ба Конститутсияи Тоҷикистон қабул шудани силсилаи санадҳои меъёрию ҳуҳуқӣ заминаи ҳуқуқии соҳаи фарҳангро тақвият бахшида, муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои фаъолияти фарҳангиро ба танзим даровардand ва сиёсати давлатро дар соҳаи фарҳанг муайяну мушаххас карданд. Аз ҷумла таҳияву ба тасвиб расидани чунин санадҳо, аз қабили «Консепсияи инкишофи маданияти Тоҷикистон» (1992), «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2005); «Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2008); «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011) ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи табъу нашр» (1993), «Дар бораи фарҳанг» (1997, 2024), «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуққои вобаста ба он» (1998), «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ» (2001), «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001), «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ» (2002), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2002), «Дар бораи иттилоот» (2002), «Дар бораи

ҳуҷҷати электронӣ» (2002), «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» (2003), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (2003), «Дар бораи реклама» (2003), «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (2004, 2012), «Дар бораи кино» (2004); «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ» (2006), «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (2008), «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011), «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» (2013), «Дар бораи фаолияти ноширӣ ва полиграфӣ» (2016), «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» (2017), «Дар бораи берун баровардан ва ворид намудани сарватҳои таърихию фарҳангӣ» (2019), «Дар бораи ҳунармандӣ» (2019), «Дар бораи сайёҳӣ» (2020), «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» (2023) ва ғайра барои ба зинаи сифатан нави рушд ворид шудани муассисаҳои фарҳангӣ заминаи мусоиди ҳуқуқиро фароҳам оварданд.

Барои тақвияти заминаҳои моддиву техникӣ ва эҷодии муассисаҳои фарҳангӣ ва мувофиқу мутобиқ намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти онҳо ба талаботи даврони соҳибистиқлолӣ дар баробари таҳияву тасвиби асноди меъёриву ҳуқуқӣ барномаҳои давлатӣ, қабул ва маблағгузорӣ карда шуданд. Аз ҷумла қабул ва татбиқи «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ барои солҳои 2006-2015» (2005); «Барномаи рушди кино барои солҳои 2006-2010» (2005); «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибихтисоси соҳаи фарҳанг, ҳунар ва табъу нашр дар солҳои 2007-2010» (2006), «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010» (2006), «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» (2007), «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» (2010), «Барномаи давлатии рушди мусиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2010), «Барномаи рушди кинои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» (2010), «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихию фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» (2011); «Барномаи рушди санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 -2017» (2012); «Барномаи рушди санъати театрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2019» (2012), «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддии халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020» (2012), «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» (2015), «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» (1916), «Барномаи рушди кинои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» (2017), «Барномаи давлатии рушди санъати Шашмақом, Фалак ва мактаби суннатии «устод-шогирд» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» (2017), «Барномаи давлатии тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои фарҳанг, санъат ва табъу нашри Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» (2017), «Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027» (2021), «Барномаи давлатии рушди соҳаи табъу нашр ва матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» (2022), «Барномаи рушди кинои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027» (2022) ва ғайра имкон доданд, ки муассисаҳои фарҳангӣ дар давраи нави таърихӣ тадриҷан рушд ёфта, ба комёбиҳои назаррас ноил шаванд. Дар ин маврид, Президенти мамлакат дар Паёми хеш (20 апрели соли 2012) ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти татбиқи барномаҳои давлатиро дар рушди фаъолияти китобдорӣ хуб арзёбӣ намуда, таъкид карданд, ки: **«Таи чанд соли охир татбиқи барномаҳои муҳимми давлатӣ имкон дод, ки**

ҳаҷми фонди китобхонаҳои мамлакат рӯ ба афзоиш ниҳода, ниёзи хонандагон дар самти дастрасӣ ба дастовардҳои асри иттилоот ҳар чӣ бештар қонеъ гардонида шавад. Ин аст, ки имрӯз дар шаҳру деҳоти мамлакат беш аз 1300 китобхонаи оммавӣ ва 120 мағозаи фурӯши китоб фаъолият дошта, танҳо дар панҷ соли охир 30 китобхонаи нав ва дар соли гузашта 20 фурӯшгоҳи нави китоб мавриди истифода қарор дода шуд. Бо дарназардошти ин, метавон гуфт, ки суннати китобдӯстӣ ва фарҳангпарварӣ, ки ба мо аз гузаштагони тамаддунсозамон ба мерос мондааст, имрӯз ҳам ба таври ибратбахш идома дорад» [2].

Дар радифи қонуну қарорҳо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили барномаву консепсияҳо, оинномаву созишномаҳо, қоидаву дастурамалҳо низ қабул шуданд, ки барои ривоҷу равнақи ҳаёти фарҳангии ҷомеа, таҳкими заминаи моддиву техникии муассисаҳои фарҳангӣ, баланд бардоштани мақоми иҷтимоии онҳо ва тарбияи мутахассисони соҳаи фарҳангу ҳунар мусоидат карда, самтҳои асосӣ ва афзалиятноки рушди фарҳангро муайян намуданд.

Дар заминаи густариши робитаҳои бисёрҷониба, минтақавӣ ва дуҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ даврaи нави ҳамкориҳои судманд дар соҳаи муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ оғоз ёфт.

Қисми сеюми моддаи 10-и Конститутсия санадҳои ҳуқуқии байналмилалии аз ҷониби Тоҷикистон эътирофшударо ҳамчун ҷузъи таркибии низоми ҳуқуқии мамлакат муқаррар кардааст ва ин имкон медиҳад, ки дар фаъолияти қонунгузории ҷумҳурӣ афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба инобат гирифта шаванд. Аз ин рӯ, тамоми қонунгузории мамлакат оид ба масъалаи пешниҳоди ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон ҷиҳати иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа ва истифода аз дастовардҳои он аз Оинномаи Созмони Милали Мутаҳид оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг (аз 16 ноябри соли 1945), Эъломияи ҳуқуқи башар (аз 10 декабри соли 1948), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуққои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (аз 16 декабри соли 1966) сарчашма гирифтаанд.

Илова бар ин, дар даврони истиқлол теъдоди зиёди созишномаҳои дуҷонибаи байнидавлатӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва ҳунар ба тасвиб расидаанд. Аз ҷумла, созишномаҳои ҳамкорӣ байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия, ҷумҳуриҳои Беларус, Қирғизистон, Мисри Араб, Фаронса, Лаҳистон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Федералии Олмон ва дигар давлатҳо ба имзо расида, мавриди истифода қарор гирифтанд. Тибқи созишномаҳои батасвибрасида, ҷонибҳо муваззаф шуданд, ки дар асоси қонунгузории миллии давлатҳо ҳамкориҳои мутақобиларо чиҳати баргузории намоишгоҳҳо, озмуну фестивалҳо, симпозиуму конфронсҳо, сафарҳои ҳунарӣ, барқарор намудани робитаҳо байни театрҳо, иттиҳодияҳои консертиву гурӯҳҳои эҷодӣ, осорхонаву китобхонаҳо ва дигар ташкилотҳои фарҳангӣ ривоҷ диҳанд. Ҳамзамон тарафҳо уҳдадор гаштанд, ки баҳри татбиқи табодули иттилоот, ҳифзу барқарорсозӣ, нигоҳдориву тармими мероси фарҳангӣ, роҳ надодан ба воридоту содироти ғайриқонунии арзишҳои фарҳангӣ ва барои мутақобилан дастрас будан ба хазинаи китобхонаҳо, осорхонаҳо ва бойгониҳои давлатӣ бо мақсади истифода дар пажӯҳишҳои фарҳангӣ, илмӣ ва таҳсилотӣ мусоидат намоянд.

Ҳамин тавр, қабули силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба соҳаи фарҳангу ҳунар, ки аз Конститутсия сарчашма гирифтаанд, барои татбиқи сиёсати фарҳангии давлат дар ҳаёти ҷомеаи навини Тоҷикистон ва рушди муносибатҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ мусоидат карданд.

Адабиёт

1. Конститутсияи ҶумҳурииТоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: mmk.tj/content/ конститутсияи-ҷумҳурии-тоҷикистон

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2012 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2012. – 21 апрел.

3. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2011 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2011. – 21 апрел.

БУРХАНОВА ЛЕЙЛА МАРИУСОВНА - кандидат юридических наук, профессор кафедры «Гражданское право» Ташкентского государственного юридического университета

РАЗВИТИЕ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В Республике Узбекистан, в связи с ее национально-государственным устройством, в настоящее время действуют два вида конституции: Конституция Республики Узбекистан и Конституция Республики Каракалпакстан. Базируясь на единой экономической и политической основе, они в тоже время имеют различия, объясняющиеся разными пределами территории, на которую распространяется их юридическая сила, особенностями исторического и национального развития, спецификой задач, которые вытекают из суверенных прав Республики Узбекистан и Республики Каракалпакстан.

Действующая новая редакция Конституция Республики Узбекистан [1] не является первой в истории государственности страны. Не считая двух конституций Туркестанской АССР, конституций Хорезмской советской социалистической республики и Народной социалистической республики Бухары, ей предшествовали три конституции советского периода развития нашей Республики.

Первая Конституция, принятая в 1927 году, закрепила вхождение нашей республики в состав СССР и соответствующий ее правовому положению как союзной республики суверенитет, структуру органов государственной власти, которые возникли в период образования Узбекской ССР[2].

Вторая Конституция, которая была принята в 1938 году, провозгласила, завершение строительства основ социалистического общества. Юридически демократичная и рациональная, эта конституция оказалась демократическим фасадом, за которым не все положения находили реальное воплощение. Третья Конституция, принятая в 1978 году, содержала немалый демократический потенциал, который мог бы быть с успехом использован в интересах народа. Но многие положения конституции остались лишь на бумаге. Декларируемые ею положения не подкреплялись необходимыми процедурами, правовыми гарантиями, отсутствовал механизм конституционного надзора и контроля. Действие конституции ограничивалось нормативными актами, главным образом подзаконного характера[3].

В первые же годы социально-экономических преобразований в Республике Узбекистан, начавшихся после провозглашения ее независимости, в качестве одной из актуальных задач встала задача разработки и принятия Конституции. На начальном этапе реформы шел частичный пересмотр действующего основного закона, наполнение его новыми положениями. Но этот путь не решал проблемы по

существу. Поэтому наряду с обогащением Конституции новыми положениями, сразу же была начата работа по подготовке проекта новой конституции, которая отражала бы факт появления на политической карте мира нового суверенного демократического государства - Республики Узбекистан[4].

По мнению ученых, необходимость принятия новой конституции объяснялась двумя факторами: переходом Республики на рыночные отношения и провозглашением ее государственной независимости. С таким мнением нельзя не согласиться. Переход на рыночные отношения требовал твердых конституционных основ рыночной экономики. Без конституционного закрепления новых отношений собственности, демократизации экономических и политических отношений такой переход не мог быть осуществлен. Переход к рынку требовал новых юридических правил, которые устранили бы препоны, мешающие развитию различных форм собственности, функционированию бирж, банковского дела, инвестиционных процессов рыночных отношений. Нужны были правовые нормы, которые опирались бы на нормы международного права и создавали бы всем гражданам равные правовые возможности. Действовавшая же конституция не способствовала решению этих задач.

Что же касается второго фактора, то здесь уместно отметить, что ни одно государство не может считаться подлинно суверенным, если в Основном законе не закреплены принципы государственного и общественного строя, права и свободы граждан, экономические основы и стратегические направления развития. Конституция 1978 года, как и две предыдущие, не была Конституцией суверенного государства, она была приспособлена к унитарной и командно-административной системе управления.

Обретение нашей Республикой независимости потребовало конституционного закрепления природы нового государства, принципов ее внешней и внутренней политики, приверженности правам человека, принципам государственного суверенитета, идеалам демократии и социальной справедливости.

Идея необходимости разработки новой конституции Республики прозвучала уже на первой сессии Верховного Совета XII созыва в марте 1990 года, но реальное воплощение в жизнь она получила в июне этого же года на второй сессии Верховного Совета того же созыва, образовавшей под председательством первого Президента Республики И.А. Каримова Конституционную комиссию из 64 человек. В данную комиссию вошли представители Республики Каракалпакстан и областей, руководители хозяйств, предприятий, государственные и общественные деятели, ученые. Первое заседание Конституционной комиссии состоялось 12 апреля 1990 года. На нем была образована рабочая группа в составе 32 человек, а также шесть подгрупп для подготовки разделов проекта Конституции, в состав которых были включены 50 научных работников и специалистов- правоведов. Первым шагом в разработке проекта Конституции стала подготовка ее концепции. Первоначально было подготовлено три концепции, на основе которых была выработана одна, которая и стала основой для работы рабочей группы и Конституционной комиссии в целом. После полутора лет работы над проектом ее последний вариант 26 сентября 1992 года был опубликован в печати для всенародного обсуждения.

Важнейшим этапом подготовки проекта Конституции стало его всенародное обсуждение которое по решению X сессии Верховного Совета XII созыва от 2 июня 1992 года, началось 26 сентября 1992 года. Обсуждение проводилось в трудовых коллективах, по месту жительства населения, на радио, телевидении, в печати, с помощью других средств массовой информации. В обсуждении приняли участие рабочие, дехкане, служащие, пенсионеры, студенты, ученые, писатели, врачи и другие слои населения. С учетом поступивших в адрес Конституционной комиссии

замечаний и пожеланий, проект Конституции был доработан и 21 ноября 1992 года и вновь опубликован для дальнейшего обсуждения, что с одной стороны дало возможность удостовериться населению страны в том, что его мнение во многом учтено и нашло отражение в новом варианте проекта, а с другой стороны, дало новый импульс процессу обсуждения. Стали поступать новые пожелания и предложения. В общей сложности, в результате всенародного обсуждения в проект Конституции было внесено около 80 изменений и дополнений, многие из которых имели важное принципиальное значение.

В начале декабря 1992 года всенародное обсуждение проекта было завершено и его последний вариант Конституционная комиссия передала на рассмотрение XI сессии Верховного Совета Республики Узбекистан XII созыва. При обсуждении проекта в Верховном Совете депутаты также внесли ряд изменений и дополнений. Обсуждение проекта завершилось историческим событием — принятием Верховным Советом 8 декабря 1992 года новой Конституции Республики Узбекистан.

В отличие от конституций советского периода истории Республики Конституция независимого Узбекистана - документ, вобравший в себя общечеловеческие правовые ценности, которые прошли проверку временем. При сравнении Конституции Республики Узбекистана с конституциями других стран мира, можно заметить, что она отвечает самым демократическим нормам и стандартам международного сообщества. Главная задача Конституции — обеспечение формирования в Республике гражданского общества и социально — ориентированного демократического правового государства. Конституция закрепила такие основополагающие принципы гражданского общества, как подчинение всей деятельности социальных и политических институтов интересам народа, свобода и личная неприкосновенность человека, свобода слова, свобода вероисповедания, свобода выражения своих мыслей, свобода печати, свобода собраний и объединений, право на равную защиту со стороны закона и свободное судопроизводство, свободный доступ граждан к информации о процессах, происходящих в обществе и деятельности органов власти. Закреплено и суверенное право народа на власть и определены пределы суверенитета государства, ограничивая его интересами народа. Власть призвана защищать права граждан, поддерживать порядок в обществе и в интересах народа пресекать преступные действия. Конституция Республики Узбекистан четко разграничила полномочия государственной и общественной властей, различных ветвей государственной власти, центральных органов власти и органов власти на местах.

Конституция Узбекистана 1992 года охватывает своим регулированием все наиболее важные сферы жизни узбекского общества и государства и отличается краткостью и четкостью формулировок, а также структурированностью. Вместе с тем с момента принятия, то есть с 8 декабря 1992 года в Конституцию внесено 16 раз изменения и дополнения. Поправки вносились в 1993, 2003, 2007, 2008, 2011, 2014, 2017, 2018, 2019 и 2021 годах.

Поэтому на основе Конституционного закона от 01.05.2023 года «О Конституции Республики Узбекистан» принята путем всенародного голосования на референдуме Республики Узбекистан, проведенном 30 апреля 2023 года, новая редакция Конституции Республики Узбекистан. Конституционный Закон вступил в силу 1 мая 2023 года со дня официального опубликования итогов референдума опубликования итогов референдума Центральной избирательной комиссией Республики Узбекистан.

Новая редакция Конституции Республики Узбекистан принята в подтверждение приверженности правам и свободам человека, национальным и общечеловеческим ценностям, принципам государственного суверенитета, подтверждает верность идеалам демократии, свободы и равенства, социальной справедливости и солидарности, с осознанием высокой ответственность за построение гуманного демократического государства, открытого и справедливого общества, в котором высшей ценностью является человек, его жизнь, свобода, честь и достоинство, ставит целью обеспечение достойной жизни граждан, межнационального и межконфессионального согласия, благополучия и процветания многонационального родного Узбекистана. В статье 1 Основного закона прямо закреплено, что Узбекистан — суверенное, демократическое, правовое, социальное и светское государство с республиканской формой правления.

Говоря о характерных особенностях Конституции независимого Узбекистана, следует сказать и о таких ее качествах как выразительность, точность формулировок, конкретность, делающих ее запоминающимся, доходчивым и понятным документом. Конституция Республики Узбекистан является одной из наиболее рационально составленных конституций стран, входящих в СНГ.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Узбекистан (новая редакция). Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241.
2. Агзамходжаев А.А., Уразаев Ш.З. Развитие конституции Узбекской ССР. Ташкент. Гос. изд-во Узбекской ССР, 1957.
3. Уразаев Ш.З. Новая Конституция СССР - основной закон нашей жизни. Ташкент: Узбекистан, 1978.
4. Уразаев Ш.З. Комментарий к конституции Республики Узбекистан. Ташкент. Узбекистон, 2001.

АКМАЛЗОДА АМИРХОН ҲАСАН – усоискатель Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ВЛАСТЬ КАК РОДОВОЙ ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Государственная власть как объект преступления является одним из важнейших объектов уголовно-правовой охраны, так как обеспечивает стабильность, порядок и устойчивость правопорядка в обществе. Уголовное право защищает государственную власть, поскольку ее устойчивое функционирование – основа существования государства и реализации прав граждан. Посягательства на государственную власть охватывают деяния, которые представляют угрозу не только отдельным органам или представителям власти, но и всему государству и обществу в целом.

Государственная власть как объект преступления включает в себя систему взаимоотношений, которая обеспечивает управление обществом, защиту интересов государства и выполнение функций всех ветвей власти: исполнительной, законодательной и судебной. Преступления против государственной власти создают угрозу нормальному функционированию государственного механизма, подрывают авторитет и устойчивость власти, а также нарушают общественную безопасность.

Значение государственной власти как объекта преступления заключается в том, что любые посягательства на нее могут подорвать доверие граждан к государственным

институтам и нарушить функционирование важных государственных структур. Это требует особого внимания со стороны государства и правопорядка, так как безопасность и стабильность общества напрямую зависят от силы и авторитета государственной власти.

Преступления против государственной власти можно классифицировать на несколько основных категорий:

- Посягательства на конституционный строй и суверенитет – это преступления, направленные на подрыв основ государственного устройства. В таких преступлениях объектом выступают основы конституционного строя, такие как суверенитет, территориальная целостность и независимость государства. Примеры включают измену государству, сепаратистскую деятельность, организацию восстаний и антиконституционные действия.

Посягательства на конституционный строй и суверенитет являются одной из самых опасных категорий преступлений против государственной власти. Эти преступления направлены на подрыв основ государственного устройства, нарушение целостности и независимости государства и представляют угрозу как для внутренней стабильности, так и для международного положения страны. Важность охраны конституционного строя и суверенитета обусловлена их центральной ролью в обеспечении прав и свобод граждан, стабильности государственного управления и национальной безопасности.

Конституционный строй – это система правовых и политических норм, определяющая принципы организации государственной власти, взаимодействие между ветвями власти, а также гарантии прав и свобод граждан. Конституционный строй закрепляется в основном законе страны – Конституции, которая является высшим правовым актом и определяет основы функционирования государства.

Суверенитет – это независимость государства, его способность самостоятельно и независимо от внешнего вмешательства осуществлять внутреннюю и внешнюю политику. Суверенитет включает в себя как политическую независимость, так и территориальную целостность страны, что предполагает защиту границ и исключительное право на управление своей территорией.

Посягательства на конституционный строй и суверенитет ставят под угрозу эти основополагающие принципы, нарушают стабильность и устойчивость общества и государства, а также препятствуют реализации прав граждан.

Государства стремятся обеспечить особую охрану конституционного строя и суверенитета, устанавливая строгие меры ответственности за их нарушение. В уголовном законодательстве большинство стран предусматривает особо тяжкие наказания за эти преступления, включая длительные сроки лишения свободы и даже пожизненное заключение в случае особо опасных посягательств, например, при совершении измены в условиях военного положения.

Правовая защита конституционного строя и суверенитета включает не только уголовно-правовые, но и административные меры, такие как контроль над СМИ и финансированием политических организаций. Особое внимание уделяется международному сотрудничеству в борьбе с угрозами суверенитету, такими как терроризм, киберпреступления и трансграничные угрозы.

С развитием глобализации и информационных технологий появляются новые формы посягательств на конституционный строй и суверенитет. В частности, информационные войны, кибератаки, вмешательство во внутренние дела через социальные сети и другие современные инструменты стали актуальными угрозами для многих государств. Кибератаки на государственные структуры, манипуляция

общественным мнением, распространение дезинформации могут дестабилизировать обстановку и подорвать доверие граждан к государственным институтам.

Многие государства разрабатывают специальные правовые нормы и технологии, направленные на защиту от подобных угроз, а также усиливают международное сотрудничество для борьбы с киберугрозами и информационными посягательствами на суверенитет.

Посягательства на конституционный строй и суверенитет государства представляют серьезную опасность для его стабильности, безопасности и независимости. Уголовное законодательство предусматривает строгую ответственность за данные деяния, что подчеркивает их особую общественную опасность. Современные угрозы требуют пересмотра подходов к защите конституционного строя и суверенитета, а также усиления международного сотрудничества в области обеспечения безопасности и борьбы с информационными и киберугрозами.

- Преступления против государственной безопасности – действия, направленные на подрыв безопасности государства, дестабилизацию или подрыв авторитета власти. К ним относятся шпионаж, террористическая деятельность, создание и поддержка экстремистских группировок, подрывная деятельность.

Преступления против государственной безопасности представляют собой одну из самых серьезных категорий преступлений, направленных на подрыв стабильности и устойчивости государства. Эти преступления угрожают как внутреннему правопорядку, так и международной позиции государства. Государственная безопасность охватывает защиту суверенитета, территориальной целостности, внутреннего порядка, а также обеспечение непрерывного функционирования государственных институтов. В уголовном законодательстве преступления против государственной безопасности рассматриваются как особо опасные, и за их совершение предусмотрены строгие меры ответственности.

Преступления против государственной безопасности охватывают деяния, которые представляют угрозу политическим, экономическим и социальным устоям государства. Эти деяния направлены на нарушение нормального функционирования государственной системы, подрыв доверия к властным структурам, дестабилизацию общественной жизни, создание условий для конфликта или подрыв национальной безопасности.

Государственная безопасность включает широкий спектр вопросов, таких как защита государственных тайн, предотвращение внешнего вмешательства, защита от террористических угроз и поддержание общественного порядка. Преступления, направленные против этих аспектов, подрывают основы государства, и их последствия могут привести к серьезной дестабилизации.

Уголовное законодательство включает особые составы преступлений, направленных на защиту государственной власти. Например, посягательства на конституционный строй или государственную безопасность имеют более строгие меры наказания. Такая правовая охрана продиктована высокой общественной опасностью данных деяний и необходимостью защиты стабильности государства.

Важно, что государственная власть как объект преступления отличается своей спецификой – она представляет собой абстрактную категорию, которая охватывает не конкретные лица или структуры, а отношения и систему, обеспечивающую управление обществом. Поэтому доказательство таких преступлений требует установления угрозы не отдельным лицам, а всему государству или системе правопорядка.

С развитием глобализации и технологий появляются новые угрозы государственной власти, такие как киберпреступления, информационные атаки и вмешательство во внутренние дела государства через социальные сети и интернет-

ресурсы. Эти формы преступлений могут представлять значительную опасность для государственного суверенитета, особенно в эпоху информационных войн и манипуляции общественным мнением.

Для эффективного противодействия преступлениям против государственной власти государствам необходимо адаптировать свое законодательство и создавать новые механизмы защиты. Это может включать как правовые новации, так и усиление сотрудничества на международном уровне для предотвращения глобальных угроз безопасности и стабильности.

Государственная власть как объект преступления – это комплекс общественных отношений, направленных на поддержание и обеспечение нормального функционирования государственного механизма. Ее защита требует внимательного подхода и особого уровня правовой охраны, так как угрозы этому объекту могут подорвать стабильность государства и общественного устройства. Уголовное законодательство играет важную роль в защите государственной власти, отражая стремление государства и общества к сохранению порядка, суверенитета и безопасности.

АЛИЕВ ФАРУХ ШАРИФОВИЧ -
мудири кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ
ва зиддикоррупсионии ДДТТ, н.и.ҳ., дотсент

АҲМИЯТИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН

Фарҳанг маҷмӯи арзишҳои моддию маънавие мебошад, ки инсоният онҳоро офарида, бо мақсади рушди маънавии шахс истифода мебарад[9].

Чунин як арзиши фарҳанги инсонӣ ҳуқуқ буда, дар таҳқиқоти илмии солҳои охир ақидаҳо оид ба муносибати арзишӣ ба ҳуқуқ ҳамчун ҷузъи муҳимми фарҳанги инсонӣ ҳукмрон гардида истодаанд. Фарҳанги ҳуқуқӣ тамоми арзишҳои марбут ба функсияҳои ҳуқуқ, низоми меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқ, ки ба ҳадафи он мувофиқанд дар бар мегирад. Фарҳанги ҳуқуқӣ ҳам тартиботи ҳуқуқии мавҷуда ва ҳам фаъолияти муассисаҳои гуногуни иҷтимой-сиёсӣ ва давлатиро таъмин мекунад [4] . Раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ба умқи таърих рафта мерасад. Дар баробари пайдоиши давлат ва аввалин меъёрҳои иҷтимоӣ, кӯшишҳои шахс барои дарк кардани мавқеъ ва нақши худ дар низоми ҳуқуқӣ, бунёди намунаҳои рафтори ҳуқуқӣ ба назар мерасиданд [2].

Давлатҳо барои аз байн нарафтан ва устувории пояҳои давлатдорӣ диққати асосиро ба ҷавонон медоданд, зеро ҷавонон, ҳам аз лиҳози ҷисмонӣ нисбат ба наврасону миёнасолон ва калонсолон неруи қавӣ доранд ва ҳам бо мақсади нигоҳ доштани тамаддун, фарҳанг, забону афкори миллатҳо хизмат намуда, меросбаранд.

Ҷавонон ҳамчун гурӯҳи асосии аҳолии кишвар, бевосита дар низоми давлатдории миллӣ дар ҳама давру замон барои рушди давлат ва миллат нақши асосиро иҷро менамоянд. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар давлатдории миллӣ диққати асосӣ ба ҷавонон дода мешуд. Зеро ин қишри ҷомеа дар дилхоҳ марҳилаи таърихӣ неруи асосии давлат ба шумор мераванд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26-уми декабри соли 2019 чунин қайд намуданд: «Ҷавонони мо давомдиҳандагони кору фаъолияти насли калонсол, неруи тавоно ва иқтидори воқеии пешрафти ҷомеа,

хулоса, ояндаи давлат буда, фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти онҳо минбаъд низ ҳамчун яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати Ҳукумат боқӣ мемонад» [8].

Аз қадим, ниёгони мо нисбат ба ҷавонон эътибори хосса медоданд, ба онҳо илму дониш ва малакаву кордониро меомӯхтанд. Махсусан, диққати асосии онҳо ба омодагии ҷавонон ба аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва маҳорати ҷанг равона гардида, баъди супоридани санҷишҳои махсус онҳо ҳамчун ҷавони комил эътироф мегардиданд. Чи тавре ки муҳаққиқи ватанӣ А.Ғ. Холиқзода доир ба низоми ҳуқуқии тоҷикон қабл аз ислом менависад: «Қобилияти амалкунии пурраи шахс баъди ба синни 15-солагӣ расидан ба вуҷуд меомад. Дар ин вақт, маросими махсус дар ҳузури гурӯҳи бизоатмандон бо пӯшонидан ва бахшидани камарбанд ва пироҳани муқаддас иҷро мешуд» [16]. Аз ин расмиёт бармеояд, ки тоҷикон дар таърихи давлатдории худ ба ин табақаи аҳолӣ, яъне ҷавонон диққати махсус дода, маросими махсуси мустақил эътироф намудани ҷавононро доштаанд, ки бо одати пӯшонидани камарбанд ва бахшидани пироҳани муқаддас анҷом дода мешуд. Ин расмиёт гувоҳи умед доштан ба ҷавонон ва тарбия намудани онҳо баҳри рушд ва эмин нигоҳ доштани давлатдории миллӣ маҳсуб мегардид.

Бояд қайд намуд, ки ба мушкилиҳои ҷавонон дар давлатҳои Шарқи қадим низ диққат медоданд. Аз ҷумла, дар Бобулистони қадим ҷавони болаёқатро ба корҳои арзанда таъмин намудан яке аз вазифаҳои асосии давлат ба ҳисоб мерафт [10] . Донистани падидаҳои муҳимми ҳуқуқӣ ва давлатӣ барои худогоҳӣ ва дар навбати дигар ташаккули давлат ва ҳуқуқ ва умуман рушди босуботи фарҳанги ҳуқуқӣ, ки аз он ҳосил мегардад аз ҷониби ҷавонон бениҳоят зарур мебошад. Дар ин ҷода, Қонуни шоҳ Ҳаммурапӣ (асри XVIII пеш аз милод) низ қобили таваҷҷуҳ аст. Ин ҳуҷҷат ҳамчун намунаи қонуни классикии Шарқи қадим ҳисобида мешавад. Он бори аввал ҷузъҳои фарҳанги ҳуқуқиро муаррифӣ мекунад: «... заифонро хафа накардан, адолати мазлумро барқарор кардан ....» [3].

Тавре муҳаққиқ Ф. Тоҳиров менависад: «Дар замони дигаргуниҳои қатъии низоми иҷтимоӣ, фарҳангии ҷамъият рӯ овардан ба таърихи барпо шудан ва инкишоф ёфтани давлат ва ҳуқуқ, ҷамъбаст кардани таҷрибаи таърихии бунёди давлат ва ҳуқуқи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи то пойдор гардидани усули маъмурию бюрократӣ ва худсарии ҳокимият аҳамияти махсус дорад» [14].

Рӯ овардан ба таърихи давлатдории гузаштагони худ ва огоҳӣ пайдо намудани ҷавонон аз падидаҳои муҳимми давлативу ҳуқуқии хеш, аз як ҷониб заминаи худшиносию худогоҳии ҷавонон мегардад ва аз ҷониби дигар бошад, заминаи ташаккули маърифати ҳуқуқии онҳо мешавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва барҳӯрди тамаддунҳо бо мақсади пойдор мондани арзишҳои миллӣ бояд фарҳанги ҳуқуқӣ ва дар маҷмӯъ фарҳанги умумии ҷомеа боло бардошта шавад, ки ин бевосита аз ҷавонон шурӯъ мегардад. Воқеан, муаллифони китоби «Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш» дуруст қайд менамоянд, ки «…кӯр-кӯрона тақлид намудан ба низоми ҳуқуқии ғайр, ворид намудани қонуну унсурҳои бегона ба низоми ҳуқуқии тоҷик фарҳанги ҳуқуқии миллиро коҳиш дода, сабаби аз байнравии он мегардад. Чи тавре мегӯянд, миллатеро аз байн бурдан хоҳанд, нахуст фарҳангашро аз миён мебаранд. Бинобар ин, бояд фарҳанги ҳуқуқӣ, ки қисми таркибии фарҳанги умумӣ аст, ҳифз карда шавад» [12].

Ҷавонон ҳамчун категорияи аҳолӣ аз ҷониби илмҳои гуногуни ҷамъиятшиносӣ ба мисоли фалсафа, сотсиология, демография, психология, фарҳангшиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ вобаста ба соҳа омӯхта мешаванд.

Фарҳанги умумии ҷомеа васеъ буда, тамоми намудҳои фарҳанг ба он дохил мешаванд. Фарҳанги ҳуқуқӣ як навъи фарҳанги умумии ҷомеа мебошад, ки дар навбати худ ба зернамудҳо ҷудо мешавад. Яке аз зернамудҳои он фарҳанги ҳуқуқи инсон буда, фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон аз дохили он бармеояд.

Фарҳанги ҳуқуқӣ дар давлатҳои ҳуқуқбунёд сатҳи дониши ҳуқуқӣ, дарки қонунҳо, қобилияти истифодабарӣ ва татбиқи онҳоро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт инъикос менамояд. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон як намуди фарҳанги ҳуқуқи инсон мебошад. Вижагиҳои фарҳанги ҳуқуқи инсон пеш аз ҳама дар сатҳи дониши ҳуқуқии онҳо, донистани қонунҳои амалкунандаи кишвар, риоя, иҷро ва истифодаи ин қонунҳо зоҳир мегардад. Чи тавре ки баъзе муҳаққиқон қайд менамоянд: «Дар ҷомеаи шаҳрвандии рушдёбанда ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аҳамияти хоса доранд ва ба фарҳанги умумии ҷомеа ворид карда мешаванд» [13].

Ба андешаи Э.С. Насриддинзода «Фарҳанги ҳуқуқӣ – ин қисми таркибии фарҳанги умумии ҷомеа ва фард маҳсуб меёбад». Мувофиқи ин андеша фарҳанги ҳуқуқӣ, қисми таркибии ҳам фарҳанги умумӣ ва ҳам фарҳанги фард эътироф мешавад [7].

Мутобиқи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 яке аз самтҳои муҳимми сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳолӣ, таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон маҳсуб мешавад [5]. Дар ин замина, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳолии кишвар дар маҷмуъ ва махсусан фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ҳамчун насли нав, самти муҳимми сиёсати давлатии Тоҷикистон мебошад. Мантиқист, ки ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқии аҳолӣ аз сиёсати ҳуқуқии давлат бевосита вобастагӣ дорад[11] . Агар сатҳи фаҳмиши ҳуқуқии аҳолии кишвар баланд бошад, сиёсати ҳуқуқӣ ба таври муассир ташаккул меёбад, зеро донистани қонунҳо шаҳрвандонро барои иштироки фаъолона дар чорабиниҳои ҳуқуқӣ ҳавасманд гардонида, давлатро низ ба қабул намудани меъёрҳои ҳуқуқии зарурӣ ва такмил додани низоми қонунгузорӣ водор месозад.

Воситаи муассири мубориза бо зуҳуроти номатлуб ин ташаккули фарҳанги баланд дар насли наврас, алалхусус фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад.

Бинобар ин, муҳаққиқ У.А. Азиззода дар мавриди ташаккули хуқуқи ҷиноятии шӯравӣ дар солҳои 1917-1924, қайд менамояд, ки дар ин солҳо болоравии фарҳанги ҳуқуқӣ ва сиёсии аҳолӣ шароит фароҳам овард то мардум якҷоя бо мақомоти давлатӣ алайҳи нобаробариҳои қонунгузорӣ ва такмили он мубориза баранд[1] . Принсипҳои баланди ахлоқӣ, завқи зебоипарастӣ, фарҳанги сиёсии ҷавонон танҳо бо роҳи донишҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ ташаккул меёбанд ва бо ин робитаи ногусастанӣ доранд. Бояд қайд намуд, ки донистани қонунҳо ва муносибат ба иҷрои онҳо бояд ба ҳар як шаҳрванди ҷавон хос бошад. Ин як навъ заминаи иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ва раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мегардад.

Марҳилаи муҳим дар тарбияи ҳуқуқии ҷавонон қабули Конститутсияи Тоҷикистон соли 1994 буд. Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 5-ум муқаррар менамояд, ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд [6].

Ф.Тоҳиров чунин менависад: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳиятан бузургтарин ҳуҷҷати миллӣ ва давлатии кишварамон буда, дорои аҳамияти сиёсиву ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ мебошад. Аз ин рӯ, хуб донистани қонуни асосии давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон барои наврасону ҷавонон, ки ояндаи пойдорию пешрафти миллату давлатанд, ҳам фарзу ҳам суннат аст. Бояд, ки наврасону

ҷавонон усулҳову ғояҳои дар Конститутсия нишондодашударо хуб дарк карда, дар раванди ҳаёти ҳаррӯзаи худ онҳоро татбиқ карда тавонанд» [15].

Чунин тарзи баррасии масъала аз ҷониби муҳаққиқи варзидаи ватанӣ Ф. Тоҳиров аз он гувоҳӣ медиҳад, ки муаллиф бевосита ба ҷавонон таъкид менамояд, ки ҷиҳати баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқиашон Конститутсия ва қонунҳои ҷорирo донанд ва аз онҳо истифода намуда тавонанд. Аз андешаронии муаллиф бармеояд, ки махсусан донистани ҳуқуқу озодиҳо, Конститутсия ва қонунҳои амалкунанда, ҷиҳати рушди давлату миллат ва пойдор мондани онҳо барои ҷавонон муҳим ва зарур аст. Ин нуқтаи назар бори дигар муҳим будани масъалаи фарҳанги ҳуқуқии ҷавононро дар раванди ташаккули давлати ҳуқуқбунёд собит намуда, аз мавзуи тадқиқоти алоҳида будани он, гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тариқ, Дар асоси моддаи 41- уми Конститутсия дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад. Риоя ва иҷрои Конститутсия ва қонунҳо дар заминаи фарҳанги баланди ҳуқуқӣ амали карда мешавад, ки ин вазифаи конститутсионии ҳар як шахс мебошад. Дар асоси моддаи 10-уми Конститутсия қонунҳо пас аз интишори расмӣ амал мекунанд. Бо мақсади шиносоии аҳолӣ ба қонунҳо меъёри мазкур муқаррар гардидааст. Яъне як навъ алоқаманди байни моддаи 10-уми Конститутсия ба моддаи 41 - уми Конститутсия дида мешавад. Агар шахс ҳуқуқвайронкуни содир намуд ва баҳона пешоварад, ки намедонист ин кирдор манъ мебошад. Дар асоси моддаи 10 - уми Конститутсия аввал посух мегирад, ки қонунҳо пас аз интишори расмӣ ба қувваи амал медароянд. Яъне дар рӯзномаҳои расмӣ нашр мешаванд, ки шаҳрвандонро зарур аст бо онҳо шинос шаванд ва сипас бо моддаи 41- уми Конститутсия қонеъкарда мешавад, ки надонистани қонун шахсро аз ҷавобгари истисно намекунад. Аз меъёрҳои таҳлил гардида бармеояд, ки шиносои бо қонунҳо баландбардоштани фарҳанги ҳуқуқии худ, риоя ва иҷрои Конститутсия ва қонунҳо ин вазифаи конститутсионии ҳар як шахс мебошад.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Формироваание советского уголовного права и особенности развития инистутов преступления и наказания в Таджикистане [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http www. https://cyberleninka.ru /article/n/formirovanie-sovetskogo-ugolovnogo-prava-i-osobennosti-razvitiya-institutov-prestupleniya-i-nakazaniya-v-tadzhikistane-1917-1924-gg. (санаи мурочиат: 26.04.2021)
2. Воронцова Н.В. Влияние глобализации на правовую культуру // Законность в современном обществе: сборник статей международной научно-практической конференции: в 2 частях. – 2017. – С. 78-80.
3. Евтушенко И.И. Факторы формирования правовой культуры старшеклассников в современных условиях. Педагогические науки. – 2013. – № 6. – С. 21.
4. Жинкин С.А. О технологиях юридического воздействия на правовую культуру личности в современной России // Очерки новейшей камералистики. – 2018. – № 3. – С. 19-23.
5. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феврали соли 2018, таҳти №1005 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 13.02.2020)
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 4.

7. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – С. 58.

8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.president.tj/node/219752019 (санаи мурочиат: 01.02.2020 с.).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» аз 13 декабри соли 1997, № 519. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/520_tj.pdf. (санаи мурочиат: 10.10.2024 с.).

10. Кузнецов В.В. История Вавилона. – Л., 1956. – С. 36.

11. Редков С.К. Реформы 19 века и их влияние на правовую культуру российского общества // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2012. – № 4. – С. 59.

12. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе, 2016. – С. 11.

13. Снашков С.А. Правовая культура как фактор информационной безопасности // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 22 (313). – С.180.

14. Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С. 3.

15. Тоҳиров Ф. Мақоми Конститутсия дар тарбияи ҳуқуқии ҷавонон // Ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон. Маводҳои конфронси умумиҷумҳуриявии илмию амалӣ. – Душанбе, 2005. – С. 29.

16. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. – Душанбе, 2002. – С. 71.

ХОЛИҚЗОДА А.Ғ. - Директори Муассисаи давлатии Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти ҶТ

ХОЛИҚОВА М.Ғ. – муаллимаи калони кафедраи ҳуқуқи ДБССТ

КОНСТИТУТСИЯ КАФИЛИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ВА СУБОТИ СИЁСИИ ҶОМЕА

Яке аз аломатҳои муҳимми Конститутсия дар шароити муосир, ки ба вазифаи асосии он табдил ёфтааст ин ҳафзи ваҳдати ҷомеа ва низому тартиб аст. Аз воситаҳои муассири такмили ин ваҳдат ташаккул ва рушди падидаи шаҳрвандӣ маҳсуб мегардад. Падидаи шаҳрвандӣ, ки яке аз нишонаҳои шакли идораи ҷумҳурии давлат мебошад[64], вай ботинан бо баробар эълон кардани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон қатъи назар аз миллату нажоду динашон одамони як давлатро ба ваҳдати иҷтимоии устувор табдил медиҳад. Албатта, мумкин аст, ки тавассути вазифаи ҳифзи тартибот ва низом масъалаи марбут ба ваҳдат ва ваҳдати миллиро низ мавриди барарсӣ қарор дод. Вале раванди вайроншавӣ ва осебпазирии ҷомеаҳои муосир бо парокандагии давлатҳои миллӣ дар шароити имрӯз ба як

[64]Имомов А. Нақши Конститутсия дар давлатдории миллии тоҷикон. – Душанбе, 2011. – С. 279.

хатари асосии сиёсӣ ва бесарусомонии давлатҳои ҷавон табдил ёфта, мавзуи мазкурро аз назари илми ҳуқуқ мубрам гардонидааст. Агар ба ин таҳдиду хатар аз дохил назар намоем дар бештари мавридҳо ҷавҳар ва маҳаки ин нооромӣ, аз адами ваҳдати миллӣ ва заъфи алоқаи устувори иҷтимоӣ байни аъзои он рӯх медиҳад.

Сӯиистифода ва такмили ин равандҳои осебпазир дар шароити муосир дар пасманзари ҷаҳонишавии манфиатҳо васеъ ба назар мерасад. Неруҳои дохилии сараввал **марказгурез** ва баъдан **ваҳдатгурез** ҳамеша барои неруҳои душманони миллату давлат ҳамчун аскарони бепул хизмат менамоянд. Мушкил ва тазоди маънавӣ он аст, ки ин гурӯҳҳо низ дар зинаи ташаккул ва рушду мақомгириашон ҳамчун неруи сиёсӣ ва марказгурез дар хаймаи меъёрҳои конституттсионӣ худро ҷо мекунанд ва аз ҳимояти конститутсия ва падидахои демократӣ васеъ истифода мекунанд. Аммо раванди баъди ходисот муайян мекунад, ки дар зинаи муайяни таъсиррасониашон ин гурӯҳҳо меъёрҳои конститутсионо ба осонӣ пушти сар ва сарфи назар менамоянд. Чунки хоҷагони маблағгузори эшон назди онҳо мақсаду ҳадафҳои худро мегузоранд. Боиси таассуф аст, ки аксари инқилобу ҳаракатҳои бенизоми вайронкунандаи низом ва ваҳдати ҷомеаҳо аз ибтидои асри XX зери нақшаи асрордонони илми ҷаҳонӣ ва мардумони бо ном интихобшудаи сиёсӣ ва динӣ рӯх додааст. Ҳатто дар инқилобҳои бузурги сотсиалистӣ даст доштани онҳоро баъзе аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ бозгӯӣ мекунад. Аз ин хотир, инқилобҳои рангаи аввали асри XXI дар сиёсати имрӯзаи ҷаҳонӣ ҳодисаи нав нест.

Оё ба ин равандҳои таҳдидовар конститутсия имкон дорад, ки муқовимати ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ намояд? Зеро яке аз вазифаҳои муқаддаси конститутсия ҳифзи ҳамин низом, тартиботи умум ва ваҳдати иҷтимоӣ аст. Пас конститутсия муаззаф аст, ки ба ҳифзи тартиб ва низом яксара хизмат намояд ва ҷомеаро аз парокандагӣ дифоъ созад. Вале раванди муносибати нодуруст ва нобаробари шаҳрвандон ва гурӯҳҳои сиёсӣ аз як ҷониб ва бетарафии мақомоти масъулу аҳли зиё аз ҷониби дигар бо ин сарчашмаи асосӣ ва муҳим дар зинаҳои муайяни бӯҳронӣ кори тартибот ва низомро аз зери назари конститутсия дур менамояд. Ин ҳолатҳо асосан дар шароитҳои баланд шудани набзи сиёсии ҷомеа, афзоиши буҳрони идорӣ зери фишорҳо ва омилҳои мухталифи объективӣ ва субъективӣ, одатан бо дастгирии нерухои хориҷӣ рӯх медиҳад. Дар мадди аввал думболагирӣ ва тобеият ба Конститутсия дар ҳамаи зинаҳои рафтори инсонӣ, ки гарави муттаҳидӣ ва ваҳдат аст ба зиёд шудани даъвоҳои сиёсӣ ва ҳақталабиҳои ҷомеа ва масъулин ҳамчун одати болоравии маърифати конститутсионӣ ва ҳуқуқӣ муносибат менамоянд. Вале, ин раванди аз ҳад ва андоза берун такя кардан ба меъёрҳои конститутсионӣ дар шароитҳои буҳронии сиёсӣ ва аз сарҳади талаботҳои конститутсионӣ зери фишори бетартибиҳо ва гурӯҳҳои мухталиф гузаштани неруҳои ҳақталаб, дар асл як намои муташаккили воридшавии неруи фасодовар ба ҷомеа аст.

Дар чунин сурати аз андоза берун такя кардан ба Конститутсия ва меъёрҳои он ва дар асл оғоз кардан ба дуршавӣ аз талаботи меъёрҳои конститутсионӣ бо мақсади рупӯш кардани ҳадафҳои нопок як навъ бемории шуури ҳуқуқӣ аст, ки ба баландшавии табъи сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷомеа оварда мерасонад. Ин гурӯҳи сиёсии омодашуда дар сухан ва амалкардҳои мухталиф ва аз номҳои дигарон мубрамияти меъёрҳои конститутсионро ба чашми омма афзоиш дода, ба фазои иҷтимоӣ як норозигиии доимиро тавлид менамоянд. Чунин бемории шуури иҷтимоӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва фазои иттилоотӣ аз нодуруст муносибати популистона намудан нисбат ба меъёрҳои ин санади олии ҳуқуқӣ оғоз мегардад. Онҳое, ки чунин огоҳона ва мақсаднок паноҳгоҳҳои меъёрҳои конститутсияро ба бозори баҳсҳои кӯчагӣ ва

майдонҳо ҷиҳати пӯшонидани ҳадафҳои ғаразноки гурӯҳӣ мекашанд, дар асл на ҷонибдори конститутсия ва меъёрҳои он, балки диллетант ва фасодовари низому ваҳдати миллӣ мебошанд, ки ба манфиати душманони миллат ва давлат ҳамчун неруи инқилобӣ хизмат мекунанд. Конститутсия ба чунин тарғиботу муносибатҳои ватанфурӯшонаи рақибон ва неруҳои сиёсӣ эҳтиёҷ надорад, чунки онҳо аз конститутсия манфиат ва ғаразҳои сиёсии худро меҷӯянд. Ба ёд орем давраи аввали ҷангҳои шаҳрвандӣ ва ё ташкили инқилобҳои рангаи супориширо, ки чи тавр меъёрҳои конститутсияро сӯиистифода менамоянд.

Конститутсия бошад вазифаи марказиаш ҳифзи оромӣ, амният ва ваҳдати саодатовари ҷамъият аст. Конститутсия озодӣ ва ҳуқуқҳои сиёсиро танҳо ба хотири рушди гуногунандешӣ ва демократия дар доираи манфиатҳои миллӣ, мутобиқ ба талаботи қатъии меъёрҳои конститутсионӣ бо мақсади саодату оромӣ ва ҳамоиши мавзуни ҳаққҳои инфиродӣ ва ҷамъиятӣ эълон ва эътироф мекунад. Демократия дар асл ин риояи меъёрҳои конституутсионӣ, назму тартиб ва адолату оромии ҷомеа аст, ки тавассути муқаррароти конститутсионӣ ҳамчун иродаи озоди халқ муқаррар шудааст. Ҳар қадаре, ки маърифати ҳуқуқӣ ва конститутсионӣ дар ҷомеа баланд бошад, шаҳрвандон босаводу худшинос бошанд, муттаҳид атрофи Роҳбари давлат ва мақомоти конститутсионӣ шаванд, ба ҳамон андоза иммунитети конститутсионии ҷомеа қавӣ ва сӯиистифодаи арзишҳои конститутсионӣ аз ҷониби душманон ва диллетантон номумкин мегардад. Албатта, дар баробари ин эҳтиром, риоя ва татбиқи меъёрҳои Конститутсия бояд аз ҷониби мақомоти хифзи ҳуқуқ ва ҳокимияти судӣ дар сатҳе қарор дошта бошад, ки барои сӯиистифода намудани онҳо ба рақибони сиёсӣ ва душманони миллат имкон фароҳам наорад.

Муҳимтарин хосияти Конститутсия дар паҳнои иҷтимоӣ ин шароити мусоид фароҳам овардан ба рушди иҷтимоии инсони алоҳида, макомгирии муовифиқи он бо ҳифзи мақоми ҳуқуқии шахс ва эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои шахсиаш аст, ки ҳамчун нуктаи муҳимтарини ҳассос ва таркиббанди дорои шуур – атоми иҷтимоӣ баромад мекунад. Ин атоми дорои хиради тамоюли иҷтимоӣ дошта, дар қиёс бо атоми табиӣ дорои шуур, тафаккур ва фаҳму ҳадафҳо аст. Аз ин рӯ, васли он бо дигар узвҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ дар муқоиса ба васли табиӣ дар ҳолатҳои ҷудогона ба маротиб сахттару қавитар мешавад. Муҳимтарин хосияти ин атоми иҷтимоӣ фаҳми раванди ҳодисот, муносибати оқилона ва мақсаднок бо олами атроф ва одамони дигари аъзои ҷомеа аст, ки бо мурури замон васли ӯро бо дигар арзишу субъектон неру мебахшад. Фард дар муносибат бо дигар таъиноти иҷтимоӣ ба сони маҷмуи муносибатҳои равонӣ, кимиёӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва дигар равандҳои мусбат баромад мекунад[65]. Шахс бо чунин хислатҳои иҷтимоияш ҳамчун «атоми ҷамъият ва зинаи асосии васлшавӣ, болотарин ва ягона субъекти кирдори фаҳмшаванда бо чунин бори амонати вазнин»[66] ба ташаккули низом ва ваҳдати ҷомеа даст мезанад.

Ҷиҳати таъмини ваҳдати миллӣ дар ҷомеа дар баробари Конститутсия падидаҳои мафкуравие тимсоли худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, патриотизми конститутсионӣ ва шуури ҳуқуқии давлатӣ низ ба тарзи худ хизмат мекунанд. Мо атрофи худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ ва патриотизми конститутсионӣ дар асарҳои дигари худ[67] маълумоти муфассал додем. Инак дар бораи шуури ҳуқуқии

[65]Вебер М. Понимающая социология / Пер. с немец. М. Левиной. – М.: АСТ, 2021. – С. 211.
[66]Вебер М. Понимающая социология / Пер. с немец. М. Левиной. – М.: АСТ, 2021. – С. 211.
[67]Ниг.: Холиқзода А. Ғ. Андешаи давлати миллӣ. – Душанбе 2013. – 684 с; Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 584 с. ва ғ.

давлатӣ, ки нисбати он кам муаллифон изҳори назар кардаанд, мехоҳем ибрози назар намоем.

Шуури ҳуқуқии давлатӣ ҷузъе аз шуури хуқуқии ҷомеа аст, ки мазмунан атрофи консепсия ва ғояю мақсадҳои давлат, ки дар Конститутися, консепсияю стратегияҳои идораи давлатӣ таҷассум ёфтаанд, коркард шудааст. Мақсади шуури ҳуқуқии давлатӣ дуруст фаҳм ва ҳазм намудани сиёсати идоракунии давлат ва ба шаҳрвандон, дуруст ва мутаносиб расонидани мақсаду ҳадафҳои давлат ва моҳияти фаъолияти мақомоти давлатӣ аст. Ин равиши фаҳмиши шаклии шуури ҳуқуқии давлатро мемонад. Дар таҳлилҳои илмӣ олимони ҳуқуқшинос ба масъалаҳои ботинии шуури ҳуқуқии давлат назар намуда, ҷавҳари онро дар иртиботи рӯҳӣ ва равонии халқ дар паҳнои муайяни сиёсӣ бо мақсадҳои муайян низ андозагирӣ кардаанд.

Яке аз чунин олимон Иван Илин мебошад. Ӯ андеша дорад, ки мансубияти рӯҳии одамон, қабилаҳо ва миллатҳо, табиатан, онҳоро ба ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ зери асосҳои ҳуқуқи умумӣ, ҳокимияти умумӣ ва ҳудуди умумӣ водор менамояд. Умумияти рӯҳии ҳаёт, ҳамоҳангии рӯҳияи эҷодкорӣ ва умумияти руҳии фарҳангӣ асоси амиқу воқеии муттаҳидӣ ва ягонагии ҳар давлатро ташкил медиҳад.[68] Ҳамин тавр И. Илин дар бораи муттаҳидии давлат изҳори назар намуда ба ҷанбаи рӯҳияи муттаҳидии халқ бештар таваҷҷуҳ мекунад. Аз ҳамин нукта вай асоснок ба заминаи дарк ва фаҳми сиёсати муттаҳидаи аъзои ҷомеа гузашта муваффақият ва музаффарияти онро дар ҳазми ҳамин мақсадҳо ва асосҳои мутитаҳидӣ ҳамчун орзуву омол мебинад.

Ба назари И. Илин «давлат ин шакли мусбати вуҷуди ҳуқуқии ватан аст ва ватан бошад, ин мазмуни эҷодкорӣ ва рӯҳии давлат аст»[69]. Маҳз ҳамин нукта, ба назари муаллиф, моҳият, шакли ҳастӣ, асосноккунӣ, мақсад восита шакли муътадили ташкили давлатро ифода менамояд. Илин аз ин унсурҳои давлат ба таҳлили бурду бохти давлатҳо дар масири таърих назар намуда, мушкилии асосии онҳоро дар нодуруст ташаккул ёфтани шуури ҳуқуқии давлатӣ баён менамояд. Ин ноқисии шуури хуқуқии давлатиро вай ҳамчун дефекти шуури ҳуқуқии давлат меномад. **Агар, ба назари муаллиф, ҳуқуқ бе шуури ҳуқуқӣ бемаънӣ намуда қудрат надошта бошад, давлат бидуни шуури ҳуқуқии давлатӣ пастфитрат ва мурда аст бе андешаҳои ҳуқуқии давлатӣ[70]. Дар ҳамин нукта мо эҳсос мекунем, ки муаллиф зери мафҳуми шуури ҳуқуқӣ дар баробари донишҳо дар бораи барномаҳои ҳуқуқии давлат идея ва мафкураҳои ормонии онро низ мадди назар дорад. Яъне идеологияи давлатӣ ҳамчну унсури муҳимми устории давлат низ аз ҷониби муаллиф масъалагузорӣ мегардад.**

Ҳамин тавр, ғояи шуурии ҳуқуқии давлатӣ таркибан дар майдони амалия рӯ ба васеъшавӣ оварда, дар заминаи умумияти рӯҳии халқ, **мафкураи давлатиро дар худ ҷой** медиҳад. Кори идораи давлат ва муваффақияту музаффарияти он дар думболи шуури ҳуқуқии давлатӣ ба **мафкураи худшиносии миллӣ, давлатӣ ва патриотизми сиёсӣ** наздик мегардад. Имрӯз васли онро олимони ғарбӣ бо **патриотизми конститутсионӣ** дар заминаи принсипҳои конститутсионӣ ва меъёрҳои башарӣ ҷустуҷу доранд. Мо ба масъалаи мазкур аз кадом қирра нигоҳ накунем сухан дар бораи умумияти халқи таҳҷоӣ мақсаду ҳадафҳо дар сатҳи ҷомеаи сиёсӣ меравад. Ин умумият бидуни дарки худшиносии фардӣ, воқеият ва зарурати

[68]Ильин И. Общее учение о праве и государстве. – М.: АСТ, 2006. – С. 314.
[69]Ильин И. Общее учение о праве и государстве. – М.: АСТ, 2006. – С. 315.
[70]Ильин И. Общее учение о праве и государстве. – М.: АСТ, 2006. – С. 316.

зиндагии дастаҷамъона, фаҳми меъёрҳои конститутсионӣ ва баҳои ҳуқуқӣ додан ба санадҳои меъёрии давлатӣ ҳамчун шоҳроҳи давлатсозӣ ғайриимкон аст.

Маҳз ба ҳамин хотир, ҷомеаи бунёднамудаи ин навъ субъектони фаҳмкунанда ва инчунин атомҳои дорои шуури бинои давлатӣ аз ҳодисаҳои атоми табиӣ дар ваҳдату устуворӣ фарқу тавофут доранд. Қаробати он бо аъзои оила, падару модар, ватан ва гурӯҳи иҷтимоӣ баъзе маврид аз васли атомҳои фулоду оҳан қавитар мегардад. Ба сифати ширеши муттаҳидкунандаи ин васлшавии аъзои иҷтимоӣ дар паҳнои давлат омилҳо ва амалҳои мухталифи Конститутсионӣ баромад мекунанд. Мисол, адли конституттсионӣ, баробарии конститутсионӣ, қадршиносии ҳуқуқу озодиҳо, адли иҷтимоӣ ва ғ. Бузургию устуворii кохи давлатдорӣ маҳз аз ин арзишҳои конститутсиогнӣ сахт вобастааст. Шоир ба маврид гуфтааст:

Кох он бошад, ки ҷуз додаш пайи бунёд нест,
Кох он набвад, ки бунёдаш ба ҷуз бедод нест.
Кохи Кисро ҷуфтноми нек агар бинӣ ҳанӯз,
Ин зи сақфи оҳанин в-аз пояи пӯлод нест.
Ин давоми давлат аз файзи адолат густарист,
В-арна дар хишту гил ин андоза истеъдод нест.
Ҳар куҷо адл аст онҷо ҷойи адл асту салоҳ,
В-андар он ҷо муфсидинро фурсати ифсод нест.
Додгоҳу додёру додхоҳу додрас,
Ҷумла барбоданд агар бар додашон иршод нест.

Фарди ҷомеасоз ҳамчун ячейкаи ибтидоии дорои шуур ба сохтумони ваҳдати иҷтимоӣ оқилона рӯ меорад ва дар доираи фаҳму таъбир, вазифаҳои зиндагӣ ва саодаташ хирадмандона ба иҷтимоъ тамоюл карда, дар паҳнои меъёрҳои коснтитутсионӣ бо манфиати дигарон ва ҳукуқу озодиҳои бунёдӣ васл мегардад. Ин васлшавиро маҳз меъёрҳои конститутсионӣ бо пешниҳоду ҳуқуқу озодиҳо дар доираи манфиати шахсию ҷамъиятӣ дар сарҳади ҳамоиши мавзуни манфиатҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ қолабрезӣ мекунад.

Шаҳрванд дар ин раванд дар баробари таҳти таъсири қонуниятҳои иҷтимоӣ ва фишори нафарону манфиатҳои дигарон қарор гирифтанаш бо фаҳму идроки шахсӣ ва манфиатҳои худиаш бо истифода аз озодиҳои конститутстионӣ ва ҳуқуққои эълоншудааш, кӯшиши ворид шудан ба як ҷомеаи бонизом ва таҳти қонунияту арзишҳои умда сохташуда менамояд. Вай ба хотири таъмини саодату оромӣ ва рушди иҷтимоияш аз баъзе ҳаққои инфиродӣ даст кашида, таҳти талаботи қонунҳои умда ворид мешавад. Фард ба аъзои фаъол шудан ва узви устувори ин ҷомеа гардиданаш ҳамчун ҷузъи низом, ваҳдати миллӣ ва иҷтимоӣ баромад карданаш, дар қонуни асосии ташкили ин ҳаёти дастаҷамъона ҳадди ниҳоии ҳифзи манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳии худро пайдо менамояд. Ин ҳадди ниҳоиро дар шароити муосири давлатҳои демократӣ Конститутсияи давлатҳо кафолат додааст.

Фарди дар муносибатҳои иҷтимоӣ дар паҳнои конститутсия ба ҷомеа ва давлат васлшуда дар асл мисли ҷузъи ибтидоӣ, нуктаи муҳимми атомии васли ҷамъият ва давлат, бо эҳсосу идроку донишу малакаю таҷриба унсури муҳимми васли ваҳдати миллӣ ва сиёсӣ мегардад. Ҳар қадаре, ки ин атом дар мисоли фарди мушаххас аз илму дониш баҳравар, таҷрибаи кофӣ, фаҳми дурусти арзишҳоро дошта бошад, ба ҳамон андоза вай имкон дорад дар устувории ҷомеа мисли ширеши устувори маънавӣ ва ҳуқуқӣ хидмат намояд. Инсони мисли атом бо дигар узвҳои ҷомеа дар иртиботи қавӣ қарор дошта, бо дарки масъулият дар муносибатҳои

иҷтимоӣ ворид шуда, бо фаҳм ва донишу таҷриба мақоми худро хирадмандона дар васати муносибатҳо муқаррар менамояд.

Бузургтарин сифати ин атоми зинда дарк ва фаҳми муносибатҳо ва бо озодии ирода ворид шудан ба онҳо аст, ки ба табиати иттиҳоду гурӯҳҳои иҷтимоӣ неруи ақлонӣ мебахшад. Васли аъзои ҷомеаро хирадмандона бо манфиату ҳадафҳо ва решаҳои таърихию замонӣ васл менамояд. Маҳз дар заминаи ҳамин фаҳмнамоӣ, шиносоӣ вобаста аз шарту шароитҳои субъективӣ васлшавии объективӣ рӯх медиҳад ва ба ҷомеа неруи ваҳдат бахшида мешавад. Дар ин раванд Коснтитутсия ҳамчун паҳнои васеъ ва хирадмандонаи олӣ барои васли оқилона ва одилона заминаҳои ҳуқуқӣ дар асоси озодии ирода ва риояи адл фароҳам оварда ба устувории ваҳдати ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъи ваҳдати миллӣ хизмат мекунад.

Нуктаи ибтидоии ин ваҳдати иҷтимоӣ ба худшиносии шахс, сипас ба худшиносии сиёсӣ, ҳуқуқӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва динии ҳар фарди аъзои ҷомеа такя мекунад. Худшиносӣ ҳамчун маҳаки худдаркнамоӣ, атрофшиносӣ ва барои худ мақомҷӯйи махлуқи бошуур зери донишу савод ва таҷрибаи андӯхта дар ин раванд ба худнамоӣ ва худмуайянкунӣ машғул мешавад.

Ҳар қадаре, ки шахс донишманд бошад, саводи илмӣ ва касбии соҳавӣ дошта бошад, таҷриба дар илму амалия карда бошад ба арзишҳои миллӣ ва динӣ дуруст ошноӣ дошта, маърифати ҳуқуқиаш баланд бошад, вай дар раванди хушиносӣ ба ҳамон андоза мақоми устувори маънавӣ ва касбӣ пайдо намуда, дар нуктаи васли муносибатҳои иҷтимоӣ устувор қарор мегирад. Ин устуворӣ дар лаҳзаҳои асосӣ ба манфиати ваҳдати ҷомеа ва давлат қатъӣ хизмат менамояд. Конститутсияи халқӣ барои чунин ашхос ҳамчун манбаи гаронмояи маънавӣ ва ҳуқуқӣ ҷиҳати озод бо иродаи худ истифода намудани истеъдоди худшиносӣ ва имкони худмуқараркунӣ дар ҷамъият хизмат менамояд.

Иродаи озод, заминаҳои ҳуқуқии одилона ва истеъдод барои рушди маънавии фардӣ ва ифодаи матлабу ҳадафҳои иҷтимоии шахси соҳибхирад хизмат намуда, барои рушди мафкураи ӯ ва зуҳури намои арзандаи саодати молию маънавиаш хизмат мекунад. Бо ҳамин тартиб Конститутсия ҳамчун заминаи озоди муттаҳидии инсонҳои соҳибхирад девори истиқлоли сиёсӣ ва ваҳдати миллиро устувор мекунад ва ҷомеаро ҳамчун организми зиндаи иттиҳоди оқилон ва хирадмандону қонундонҳо дар фазои ягонаи ҳуқуқӣ муттаҳид месозад, ки онро бо забони иҷтимоӣ ва ҳукуқӣ ваҳдати миллӣ меноманд.

ФАРАНГИСИ ИЗЗАТУЛЛО - ассистенти кафедраи фалсафа ва таърихи ДБССТ. Email: Farangis.izatullo92@mail.ru Тел: 559697878

ХУСУСИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар байни шахс ва ҷомеа муносибатҳои бешумор дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти онҳо ба вуҷуд меоянд. Қисми муҳими ин муносибатҳо дар ҷомеаи ҳозиразамон хислати ҳуқуқӣ ва сиёсӣ доранд. Вобаста ба ин муносибати шахс ва ҷомеа шакли сиёсӣ пайдо мекунад. Барои амалӣ гардонидани муносибатҳои сиёсии байни шаҳрванд ва давлат алоқамандии онҳо хислати ҳуқуқи пайдо мекунад. Ҷиҳатҳои асосии чунин муносибатҳои ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд вобаста ба

мавқеи онҳо дар ҷомеа мувофиқи Конститутсия амалӣ мегарданд. Берун аз марҳилаи таърихии инкишоф ҷомеа ва давлат муайян кардани моҳият ва таъиноти чунин муносибатҳо хислати назариявӣ дорад. Зеро ки моҳият, таъинот ва мазмуни он давраи муайяни рушди ҷомеа ва давлатро ифода мекунад. Чунки Конститутсия ҳуҷҷати ҳуқуқии муҷаррад набуда, хислати иҷтимоӣ дошта маҳсули давраи муайяни таърихии ин ё он ҷомеа ва давлат мебошад.

Доир ба ин Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд, ки "Конститутсия, ки метавон онро шиносномаи давлат ва бахтномаи миллат номид, бори нахуст Тоҷикистонро ба ҷаҳониён чун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ муаррифи намуд, забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ эълон ва рамзҳои давлатии мамлакатро муайян кард, ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрвандро арзиши олӣ ва халқро баёнгари соҳибихтиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимяти давлатӣ эътироф намуд"[71].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакл ва мазмуни ҳозира дар натиҷаи соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 бо роҳи райпурсии умумиҳалқӣ қабул карда шуд.

Чи гунае маълум аст маҳаки асосии бунёд ва инкишофи давлатдории миллии Тоҷикистони навин ба қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 алоқамандии зич дорад. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд хусусияти бартариятнок пайдо намуда ҳифзи онҳо ба вазифаи асосии давлат мубадал гашт. Тоҷикистон ба роҳи тамоман дигари нави рушд, бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва иҷтимоӣ шуруъ намуд ва бо мувафақият пеш рафта истодасст. Дар чуини шароит баъзе доктарина ва падидаҳои илмии ҳуқуқи маъмурии ватанӣ бояд моҳиятан ва бо таври ҷиддӣ вобаста ба платформаи рушди давлатдорӣ аз нав омӯхта ва пажӯҳиш карда шаванд[72].

Дар матни Конститутсия ба таври умумӣ раванди гузариш ба давраи нави инкишофи иҷтимоӣ - йқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа инъикос карда шудааст. Яке аз моҳияти давлат иҷтимоӣ будани он муайян карда шудааст, ки дар қисми дуюми моддаи якуми ин Конститутсия эълон карда шудааст, ки Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, давлат барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад[73]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона санади ҳуқуқии Тоҷикистон мебошад, ки фаъолияти тамоми муассисаҳои иҷтимоиро ба танзим меорад ва муносибатҳои ибтидоии иҷтимоиро барои тамоми ниҳодҳои фаъоли ҷомеа, аз он ҷумла унсурҳои хориҷӣ фароҳам меорад. Моҳияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ирода ва манфиати халқи ҷумҳурӣ буда, мувофиқи иродаю манфиати қувваҳои сиёсии дар ҷомеа ҳукмрон меъёрҳое муқаррар мекунад, ки таркиби сохтори ҷамъиятро муайян менамояд. Қайд бояд кард, ки ҳуқуқу озодиҳо ва ӯҳдадориҳои асосии шаҳрвандон ва одамон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун меъёри инсонӣ статуси конститутсионӣ ва иҷтимоияшро низ шомил аст. Дар ин санад ҳуқуқу озодиҳо ва ӯҳдадориҳои асосӣ аз як тараф хусусиятҳои фарогирандагӣ, ҳамагонӣ, устуворӣ ва бунёдиро ифода кунад аз тарафи дигар тақдири инсонро тавассути ягон ҳуқуқи ғайриасосӣ вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ, касбу кор ва иродаи шахсии инсон сурат

[71] Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ. – Душанбе: "Дониш", 2019. – саҳ.6.

[72] Масоили мубрами такмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (1 ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023 – саҳ.12.

[73] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: "Нашриёти Ганҷ". – 2016. 135 саҳ.

мегирад. Яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ҳуқуқ ба меҳнат мебошад, ки он дар сатҳи Конститутсия ва қонунҳо, аз ҷумла дар моддаи 35: "Ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад. Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори якхела музди баробар дода мешавад. Ҳеҷ кас ба меҳнати маҷбурӣ ҷалб карда намешавад, ба истиснои мавридҳое, ки қонун муайян кардааст, кафолат дода шудааст.[74] Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст. Ҳоло Конститутсия пешбинӣ мекунад, ки ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат таъминот ва ҳифзи иҷтимоӣ, никоҳ ва оила манфиатҳо модару кӯдакро ҳифз мекунад. Ба занони ҳомиладор, модарони кӯдаки ширмакдошта ва фарзанди то як соладор ғайр аз танаффуси умумӣ барои истироҳат ва хӯрокхӯрӣ, маконидан ва хӯрокдиҳии кӯдак, танаффуси иловагӣ муқаррар карда мешавад. Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифода бурдани меҳнати занон ва ноболиғон манъ карда шудааст. Бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иҷтимоии оила ва баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2 августи соли 2011) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (8 майи соли 2024) қабул карда шуд.

Мазмуни Конститутсия ба вазъи ҳақиқии ҷамъият, ба таносуби қувваҳои ҳукмрони ҷамъият ва даврахои инкишофи ҷамъият вобаста бошад. Конститутсия бояд ба муносибатҳои ҷамъиятии вуҷуд дошта мувофиқат кунад. Барои обрӯю таъсири Конститутсияро таъмин намудан, аз сатҳи инкишофи ҷамъият қафо мондан ва ё аз он канда шудан қабул нест. Мазмуни иродаи ба шакли Конститутсияи ҳуқуқи дароварда шудаи халқ бояд ба Конститутсияи ҳақиқӣ, яъне шароити моддӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷамъият мувофиқат кунад. Мавзӯъ ва хусусияти ба танзимандозии Конститутсия ба дараҷаи шуури ҷамъиятӣ низ таъсир мерасонад. Пеш аз ҳама бояд қабули Конститутсияи нав аз тарафи ҷамъият дастгирӣ ёбад. Падидаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоии наве, ки Конститутсия муқаррар менамояд, бояд ба мардум фаҳмо бошанд, моҳият ва мазмуни онро дарк намоянд ва тарафдории онҳо воқеӣ бошад. Бинобар ин дар рафти таҳияи лоиҳаи Конститутсия ва ба он тағйироту илова дохил кардан ин омилҳо ба назар гирифта мешаванд. Бояд қайд кард, ки ҳолатҳои дар боло номбаргардида дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тағйироту иловаҳое, ки ба он дар раъйпурсиҳои умумихалқӣ 26 сентябри соли 1999, 22 июни 2003 ва ва 22 майи соли 2016 дохил карда шуданд пурра риоя гардидаанд.

Хулоса, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи иҷтимоии инсон ва шаҳрванд мақоми махсусро ишғол мекунад. Давлат бошад ҳарчи бештар бо роҳи амалӣ кардани маҷмӯи тадбирҳои иҷтимоӣ барои фаъол ва пурзӯр гардидани мавқеи инсон ва ҷамъият кафолат дода сатҳи зиндагии шоистаи онҳоро таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. - Душанбе "Ганҷ Нашриёт", 2018. – 436 саҳ.

[74] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: "Нашриёти Ганҷ". – 2016. 135 саҳ.

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”. – 2016. 135 сах.

3. Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ. – Душанбе: “Дониш”, 2019. – 620с.

4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди соҳаҳои ҳуқуқ дар давраи истиқлолият//Маҷмӯи мақолаҳои конфронси илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 25 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (29 октябри соли 2019)/Зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Иброҳимов С.И. – Душанбе, 2020. – 265 сах.(бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ)

5. Масоили мубрами такмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (1 ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023 – 408 с.

ҲАБИБОВ СУДОШАН ИЗЗАТУЛЛОЕВИЧ
устоди калони кафедраи фалсафа ва таърихи ДБССТ
Email: abibov94@mail.ru. Тел: 989141436

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАЪМИНИ ВОЛОИЯТИ ҚОНУН ВА ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

«Конститутсия роҳи рушди ояндаи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистонро муайян намуда, заминаҳои асосии сохтори давлатӣ ва низоми сиёсиро фароҳам оварда ва барои бунёди ҷомеаи воқеии шаҳрвандӣ, таҳкими минбаъдаи дастовардҳои истиқлолият, пешрафти устувори иқтисодиву иҷтимоӣ, татбиқи ҳадафҳои тақдирсози стратегӣ ва нақшаву лоиҳаҳои созанда ва дар натиҷаи ин ҳама болоравии нуфузу эътибори кишвари мо дар арсаи байналмилалӣ пойдевори боэътимод гузошт».

Эмомалӣ Раҳмон – *Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикитон*

"Конститутсия" истилои лотинӣ буда, маънои муайян кардан, муқаррар намудани асосҳои низоми сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа, принсипҳои ташкил ва фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, низоми мақомоти он, ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсонро ифода менамояд. Конститусия асосҳои низоми сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии давлатро муайян мекунад. Ҳамзамон ин санади муҳим, ҳуҷҷати таъсиси давлат буда, ҳадафҳои асосии бунёдии онро муайян менамояд. Дар ин санади олӣ чунин масъалаҳо дар мисоли ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, озодии меҳнат, озодии виҷдон, озодии сухан ва матбуот, баробарии шаҳрвандӣ, озодии ҷамъиятҳо ва иттиҳодияҳо, ҳуқуқи интихобот ва ғайра аҳамияти муҳиммро дорад. Яъне Конститутсия ҳуқуқҳои мавҷудаи инсониро муттаҳид намуда, ҳифз менамояд. Дар ин хусус сиёсатмадори амрикоӣ Бенжамин Франклин ҳанӯз дар нимаи дуввуми асри XVIII чунин ибрози ақида намудааст, ки: "Конститутсия ин қуллаи бузургест, ки миллат ба он такя менамояд ва мо бояд принсип ва арзишҳои олидоштаи онро ҳифз намоем".

Ба андешаи олимону донишмадони маъруфи давлатшиноси тоҷик Ашурбой Имомов ва Зариф Ализода давлатдории имрӯзаро бе Конститутсия тасаввур кардан имконнопазир аст, зеро масъалаҳои асосӣ, бунёдӣ ва калидии ҷомеа дар ин санади муҳим муқаррар карда шуда, дар давраи муосир дар аксари давлатҳои ҷаҳон конститутсия

ҳамчун арзиши муҳим, яке аз рамзҳои давлатдорӣ, роҳу василаи асосии қонунӣ гардонидани сохтори давлативу ҷамъиятӣ ва меҳвари низоми ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад.[75]

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки маҳаки асосӣ баҳри пешрафти ҷомеа, қабули қонунҳо, мавҷудияти Конституция ин доштани истиқлолияти давлатӣ аст. Танҳо истиқлолият ва озодӣ ба пешрафти ҷомеа ва ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд поягузори асосӣ мебошад.

Аз ҳамон рӯзе, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиқлол гардид (9 сентябри соли 1991), зарурияти қабули Конститутсияи нави ҷумҳурӣ ва қонуни гадонидани дастовардҳои истиқлолият ба миён омад. Дар ин раванд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз намуданд, ки: "Ҳадафи асосии мо барпо кардани давлати демократию ҳуқуқбунёд аст. Дар ин ҷода, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади воломақоми миллат ва шоҳсутуни устувори сулҳу ваҳдат, роҳнамои ҳамешагии мо хоҳад буд"[76]. Ҳамин тавр, моҳи феврали соли 1992 гурӯҳи корӣ оид ба таҳияи лоиҳаи Конститутсия таъсис дода шуд, ки моҳи апрели худи ҳамон сол лоиҳаи мазкур дар матбуот рӯий чоп омад. Аз сабаби муташаниҷ будани авзои сиёсӣ дар мамлакат ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ баррасии лоиҳаи пешниҳод гардида ва қабули он дар мамлакат ғайри имкон гардид. Баъд аз баргузории иҷлосияи тақдирсоз, яъне Иҷлосияи 16-уми Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти қабули Конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад. Марбут ба лоиҳаи мазкур якчанд давлатҳои мутараққии ҷаҳон ва ташкилотҳои байналхалқӣ андешаҳои хешро иброз намуданд.

Барои омода намудани лоиҳаи Конститутсияи нави ҷумҳурӣ аз ҷумлаи олимон, махсусан ҳуқуқшиносон, гурӯҳи корӣ ташкил карда шуд. Лоиҳаи омода намудаи ин гурӯҳ 13 апрели соли 1994, бо қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мӯҳлати то 15 июни ҳамон сол ба муҳокима гузошта шуд. Ҳамон вақт тарафи мухолифин аз иштирок дар муҳокимаи ин ҳуҷҷати тақдирсоз даст кашида буд. Баъди ба инобат гирифтани фикру андешаҳои мардум, лоиҳаи Конститутсия ба райпурсии умумихалқӣ пешниҳод карда шуд[77].

Бо ҳамин 6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи райпурсии умумиҳалқӣ қабул гардид. Дар меъёрҳои он хислати олӣ доштани ин санади муҳимми давлатӣ дарҷ гардидааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ эътибори олии ҳуқуқӣ дорад, шиносномаи миллат ҳисобида мешавад. Мувофиқи он ҳуқуқ, озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътирф, риоя ва ҳифз намуда, ҳуқуқу вазифаҳои инсон эътироф ва кафолат дода мешавад.

Яке аз масъалаҳои дигари он, ки дар ҳаёти инсон аҳамияти муҳиммро дорад ин дахлнопазирии шахсият, манзил ва монанди онҳо мебошад, ки дар ин санади муҳими давлатӣ дарҷ гардидааст. Инчунин дар Конститутсия номи давлат ва сохтори давлатдорӣ таҷассум меёбад, ки дар асоси он низоми давлатдорӣ муайян карда мешавад. Ҳамаи қонунҳои мавҷуда аз Конститутсия сарчашма мегирад, ки дар он ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуққои шаҳрвандӣ аҳамияти аввалиндараҷаро дорад. Яъне Конститутсия дар ҳақиқатан бахтнома ва шиносномаи миллат аст. Дар сарсухани Конститутсияи Ҷумҳурии

---

[75] Ниг.: Масоили мубрами такмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (1 ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023 – 408 с. С. 18-34.

[76] Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ. – Душанбе: "Дониш", 2019. – 620с.

[77] Ҳотамов Н.Б., Довудӣ., Мулоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. Нашри дуюм. Бо илова, ислоҳот ва тавзеҳот. – Душанбе: "ЭР - Граф», 2019. – саҳ. 454.

Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки “Мо халқи Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибихтиёрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсиро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, ҳамин конститутсияро қабул ва эълон менамоем".[78]

Бо шарофати қабули Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон чун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ, халқи тоҷик чун мардуми бунёдкор, сулҳпарвар ва дорои таъриху фарҳанги ғанидошта эътироф гардидааст.

Мавқеи Конститутсия, ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ дар муайян ва равон кардани мазмуни қонуни сершумор ва санадҳои муҳимми ҳуқуқии бузург мебошад. Аз ин рӯ Конститутсия ва меъёрҳои он дар ташаккулёбии низоми ҳуқуқӣ, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди мамлакат аҳаммияти муҳиммро дорад. Қобили зикр аст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ ҳамчун, яке аз Конститутсияҳои беҳтарин эътироф гардидааст, ки ин пеш аз ҳама ишора ба он меъёрҳои Конститутсия мебошад, ки онҳо зербинои мустаҳками ҷомеа ва давлати демократиро гузоштаанд.

Қабули Конститутсия барои аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба расмият даровардани истиқлолият ва соҳибихтиёрии давлатӣ, ба созиш овардану ҳамбастагии тамоми қишрҳои ҷомеа, таъмини ваҳдати миллӣ, вусъат додани корҳои бунёдкорию созандагӣ, таҳкими фаъолияти сохторҳои давлатӣ, тақвияти василаҳои боэътимоди ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пешрафти соҳибкорӣ, татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар ва муаррифии шоистаи Тоҷикистони азиз ба аҳли башар ва ҷомеаи байналмилалӣ заминаҳои боэътимодро фароҳам овард.

Табиист, ки Конститутсия санади шахшуда нест ва бо мурури пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд ба набзи ҷомеа созгор карда шавад. Бо дарназардошти зарурат ва ба талаботи рушди замон мувофиқ гардонидани воқеияти ҳаёти ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои соҳибихтиёрии давлатӣ ислоҳоти конститутсионӣ амалӣ карда шуда, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд. Ворид намудан тағйиру иловаҳо ба Қонуни Асосии давлат, тавре ки таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, як одати маъмул ва раванди табиист. Аз ҷумла, 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи гузаронидани раъйпурсии умумихалқӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳои дахлдор ворид карда шуданд. Маротибаи дуюм дар асоси пешниҳоди аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлси намояндагон раъйпурсии умумихалқӣ дар хусуси ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия 22 июни соли 2003 сурат гирифт. Тағйиру иловаҳои мазкур ба мақсади такмили минбаъдаи низоми сиёсӣ ва давлатии кишвар, амиқ гардонидани унсурҳои декморатӣ дар ҷомеа, такмили тартиби таъмини кафолатҳои ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, фароҳам овардани асосҳои конститутсионии инкишофи минбаъдаи иқтисоди озод ва соҳикборӣ ва бо дарназардошти ба вуқӯъ пайвастани дигаргуниҳои куллӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангию сиёсӣ, ки дар таъмини субботу оромии баргаштнопазири ҷумҳурӣ ифода меёфтанд, нигаронида шуда буд. Маротибаи сеюм тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ворид карда шуданд. Лоиҳаи тағйиру иловаҳо аз суйи аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон пешниҳод гардид. Мазмуну моҳияти тағйироту иловаҳоро ба Қонуни асосии кишвар, пеш аз ҳама таъмини рушди бемайлони соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа; баланд

[78] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”. – 2016. 135 саҳ.

бардоштани сатҳу сифати зиндагониии мардум; мусоидат намудан ба рушди минбаъдаи равандҳои демократикунонии ҳаёти ҷомеа, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва кафолати риояи ҳифзи онҳо; таҳкиму такмили асосҳои конститутсионии ҳокимияти давлатӣ, рукнҳои асосии он, мукаммалу самаранок гардонидани низоми мақомоти давлатӣ; мутобиқ гардонидани матни Конститутсия ба қоидаҳои нави имлои забони тоҷикӣ ва истилоҳу меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ташкил медоданд. Тағйиру иловаҳои воридшуда ба ғайр аз бобҳои ҳафтум ва даҳум боқӣ тамоми бобҳои дахлдори Конститутсияро фаро гирифтанд.

Бояд қайд намуд, ки бо шарофати истиқлолияти давлатӣ рӯзи 6-уми ноябри соли соли 1994, яъне расо 30-сол муқаддам Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи давлатиро қабул намуд. Ба таҳия ва қабули ин санади муҳими давлатӣ, шиносномаи миллат азму талошҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бағоят бузург мебошад. Ин ҳама ба ташкили давлати миллӣ, пойдор гардидани сулҳу субот дар кишвар ва ба эҳёи ваҳдати миллӣ замина фароҳам овард. Бояд қайд намуд, ки ҳифзи ин санади муҳими давлатӣ баҳри пешрафти ҷомеа муҳим ва зарурӣ буда, пос доштани он вазифаи ҳар як фард мебошад. Риоя, эҳтиром ва ҳифзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки боиси ба саодат ва хушбахтӣ расидани миллати тоҷик гаштааст, бояд ба одати ҳаррӯзаи ҳар як сокини мамлакат табдил ёбад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”. – 2016. 135 саҳ.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. - Душанбе “Ганҷ Нашриёт”, 2018. – 436 саҳ.
3. Имомов А. Вазифаҳои (функсияҳои) Конститутсия//Маҷалаи академияи ҳуқуқ.2015. – №1 (13). – С.43-45.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди соҳаҳои ҳуқуқ дар даврaи истиқлолият//Маҷмӯи мақолаҳои конфронси илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 25 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (29 октябри соли 2019)/Зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Иброҳимов С.И. – Душанбе, 2020. – 265 саҳ.(бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ)
5. Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ. – Душанбе: “Дониш”, 2019. – 620с.
6. Масоили мубрами такмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (1 ноябри соли 2023) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023 – 408 с.
7. Ҳотамов Н.Б., Довудӣ., Мулоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. Нашри дуюм. Бо илова, ислоҳот ва тавзеҳот. – Душанбе: “ЭР - Граф», 2019. – 644 с.

ГУЛЗОДА НАҶИБА АБДУЛМАҶИД –
н.и.п., дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 888846363.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОҶИКОН

Ҳануз 30 сол муқаддам – 6-уми ноябри соли 1994 дар таърихи давлатдории тоҷикон саҳифаи наве оғоз ёфт, барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба роҳ мондани муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳо ва созмонҳои байналхалқӣ падидаи нав қабули Конститутсия ба тариқи райъпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Қабули Конститутсия барои ҷомеаи тоҷик дар таҳкими давлатдории навин нақши муассир гузошт.

Дар ин рӯз халқи Тоҷикистон бо вуҷуди вазъи душвори сиёсиву иқтисодӣ ва нобасомониву мушкилоти солҳои аввали истиқлолият, Конститутсия бо камоли масъулияти шаҳрвандӣ, дарки қарзи ватандорӣ ва такя ба арзишу муқаддасоти таърихиву фарҳангии худ ба тариқи раъйпурсии умумихалқи нахустин Конститутсияи давлати соҳибистиқлол қабул карда, бо чунин иқдоми таърихӣ орзую ормонҳои чандинасраи ниёгони хешро амали намуд. Боиси ифтихор аст, ки Қонуни асосии мо дар миқёси кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дуюмин Конститутсияи бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабулшуда мебошад ва аз ҳамон замон то имрӯз мардуми мо ин санаи тақдирсозро ҳамасола чун яке аз ҷашнҳои муқаддаси давлативу сиёсӣ бо шукуҳу тантана таҷлил менамоянд.

Конститутсия – қонуни асосии давлат аст, ки пеш аз ҳама сохти ҷамъиятию давлатӣ, ҳуқуқу вазифаҳо ва озодиҳои шаҳрвандон, тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатиро ба танзим медарорад. Конститутсия заминаҳои асосии сохтори давлатӣ ва низоми сиёсиро тағйир дода, низоми идоракунии авторитариро ба низоми шаффофи демократӣ иваз намуд ва дар Тоҷикистон барои густариши ҷомеаи шаҳрвандӣ шароити мусоид муҳайё гардид [1, с.150].

Конститутсияи аввалини мо заминаҳои ҳуқуқиро фароҳам овард, то ба сафи давлатҳои демократии ҷаҳони муосир ворид шавем ва ҳамчун субъекти комилҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ эътироф гардем. Маҳз Конститутсияи кишвар эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявиро ба сифати мақсади ниҳоии мо муайян кард, ки мардум ва кишвари тоҷикон дар ин роҳи интихобкардаи худ устуворона қадам ниҳода истодаанд.

Конститутсия барои мардуми тоҷик ба осонӣ ба даст наомад. Гумроҳию нодонии мардум ва ҳирсу ҷаҳолатпарастии баъзе хоҷагони беруна ба сари мо ҷанги шаҳрвандиро бор намуданд. Ин ҷанги бемаънӣ барои миллати тоҷик ва давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон хисороти зиёди моливу ҷонӣ ва руҳиву равониро дар пай дошт. Дар натиҷа 157 ҳазор шаҳрвандон дар ин ҷанги бе маънӣ ҷони худро аз даст дода, аз лиҳози иқтисодӣ 10 миллиард долари ИМА зарари иқтисодӣ ворид намуд. Хисороти рӯҳӣ-равонӣ, маънавиву ҷамъиятиро бо ягон ченак ҳисоб карда намешавад. Ба таъбири устод Айнӣ «мо, тоҷикон… шамшери зангзадаи ҷаҳлу ҷаҳолати аз бобоён мерос мондаро боз аз нодонӣ ба сари якдигар бардоштем» ва ёд овардан талх ҳам бошад, харобкориву хунрезӣ кардем. Ва хуб шуд, ки ақли солим боло гирифту миллати тоҷик дар дар атрофи роҳбари ҷавону кордон, миллатсозу ваҳдатофар, эҳёкунандаи таъриху фарҳанг, эъморгари давлатдории навини тоҷикон

Эмомалӣ Раҳмон ҷамъ омада, роҳи сулҳу салоҳ ва зиндагониии мусолиматомезро пеш гирифтанд [2, с.89].

Баъди ба даст овардани Ваҳдати миллӣ дар кишвар то як андоза низому тартибот дар Тоҷикистон ба вуҷуд омад. Зикр кардан ба маврид аст, ки дар соли 1999 ба Конститутсияи Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки ин тағйирот асосан дар бораи парламенти Тоҷикистон мебошад, ки порлумони таъсисгардида, аз Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат мебошад. Ҳамчунин фаъолияти ҳокимияти қонунгузор мувофиқи таҷрибаи маъмулии ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24-уми апрели соли 2010 қайд шудааст, ки «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро ба сифати арзиши олӣ эътироф намуда, тамоми рукнҳои давлатро барои амалан таъмин намудани ҳифзу риояи он масъул сохтааст».

Албатта, дар сатҳи конститутсионӣ ба сифати арзиши олӣ эътироф намудани ҳуқуқу озодии инсон қадами муҳим дар пурзӯр кардани кафолати ҳуқуқии онҳо мебошад. Вале аз эълон гаштани ин меъёр солҳо гузашта истода бошад ҳам то ҳол вайронкунии ҳуқуқу озодиҳои инсон ҷой дорад. Бинобар ин таъкиди Президент дар хусуси масъулияти тамоми рукнҳои давлат барои таъмини ҳуқуқу озодии инсон як фишанги муҳим дар фаъол шудани онҳо дар амалӣ намудани ин вазифа мебошад [3, с.250].

Чи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд «Такмили Конститутсия ба мо имконият дод, ки дар таҳкими минбаъдаи дастовардҳои Конститутсия ият, мустаҳкам гардонидани рукнҳои давлатдори, ваҳдату суботи ҷомеа, бунёди ҷомеаи воқеан шаҳрванди, рушди иқтисодиву иҷтимои ва сиёсиву фарҳанги, болоравии обруву нуфузи Тоҷикистон дар арсаи байналмилали қадамҳои боз ҳам устувор гузорем». Бояд зикр кард, ки Конститутсияи кишвари мо ифодакунандаи манфиатҳои тамоми мардуми Тоҷикистон буда, мақсаду мароми наслҳои имрӯзаю ояндаи моро дар худ таҷассум кардааст.

Боиси хушҳолист, ки имрӯз дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, илм, маориф, иқтисодиёт, фарҳанг, варзиш ва дигар самтҳо ҷавонон бо муҳаббат машғули фаъолиятанд. Дар самти илму ихтироот ҷавонони шавқманд хеле зиёданд. Имрӯз онҳо чун дигар ҷавонони ҳамнабзи сайёра навоварӣ менамоянду худро ҳамқадами аср меҳисобанд. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки ҷавонон ба илм таваҷҷуҳи беандоза доранду бо боварӣ метавон гуфт, ки ояндаи илми кишвар умедбахш аст [4, с.108].

Конститутсия воқеан шоҳсутун ва шиносномаи давлат, санади тақдирсоз ва таъминкунандаи сарнавишти ҳар халқу миллат мебошад. Маҳз ба шарофати истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва қабули Конститутсия бунёди давлати навини тоҷикон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шуд ва он ба сифати сарчашмаи олии низоми ҳуқуқии мамлакат эътироф гардид.

Боби дуюми Конститутсия ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро ба танзим намуда, кафолати ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои онҳоро муқаррар кардааст. Дар он чандин падидаҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ муттаҳид карда шудаанд. Аз ҷумла, падидаҳои шаҳрвандӣ, баробарҳуқуқии инсон, ҳуқуқу озодӣ ва кафолати онҳо, ки мақоми инсон ва шаҳрвандро дар ҷамъият ва давлат муайян менамоянд. Давлат ба воситаи меъёрҳои Конститутсия ба худ ӯҳдадорӣ гирифтааст, ки ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд [5, с.1-9].

Тадриҷан зиндагӣ беҳбуд ёфт, корҳои барқарорсозии иншооти харобшуда оғоз гардид, ба фаъолияти сохторҳои гуногуни давлатӣ тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд, Артиши миллӣ ва Қӯшунҳои сарҳадӣ таъсис ёфтанд. Ин имкон дод, ки рукнҳои аввалини давлатдории тоҷикон таҳким ёбад, муҳоҷирони иҷборӣ ба Тоҷикистон баргардонида шаванд, заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ба вуҷуд ояд, ҷомеа фаъол гардад, обрӯи байналмилалии кишвар баланд гардад, насли нав дар рӯҳияи эҳтиром ба Конститутсия ва меҳру муҳаббат тарбия карда шавад. Ба низоми ҳуқуқу озодии конститутсионии шаҳрвандон ҳамеша аз рӯйи он баҳо дода мешавад, ки давлат дар кадом ҳаҷм онҳоро муқаррар карда то кадом дараҷа ба тадбиқи онҳо кафолат додааст.

Имрӯз дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд асосҳои сохтори Конститутсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар матни Конститутсия ба таври умумӣ раванди гузариш ба давраи нави инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа инъикос карда шудааст. Моҳияти давлати иҷтимоӣ будани он муайян карда шудааст, ки ҳадафи асосии он барои ҳар як инсон фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона мебошад. Асоси иқтисодии ҷумҳуриро Конститутсия гуногуншаклии моликият, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият муқаррар кардааст. Моҳияти демократии Тоҷикистон дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ сурат гирифтани инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ муайян карда шудааст [6, с.358].

Бояд қайд кард, ки илова ба ҳамаи ин Конститутсия боз хусусиятҳои хоси дигар низ дорад, ки онҳо санади махсуси сиёсӣ-ҳуқуқӣ будани онро тасдиқ менамоянд. Дар хусуси хислати махсуси ҳуқуқӣ ва созишӣ доштани конститутсияҳо ва хусусан, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давраи идомаи ҷанги шаҳрвандӣ таҳия ва қабул гаштааст, мо дар баъзе навиштаҳои худ ибрози назар кардаем. Конститутсия алоқа ва муносибати байни давлат ва инсону шаҳрвандро инъикос намуда, ба ӯҳдаи давлат эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафолати онҳоро мегузорад ва инсон ва шаҳрвандро ӯҳдадор менамояд, ки вазифаҳои асосии дар худи Конститутсия муқаррар гаштаро иҷро намоянд [7, с.2-15].

Конститутсия волотарин ва пураразиштарин дастоварди давлату миллати тоҷдори тоҷик аст. Ин неъмати бузург баробари ба даст овардан нуру зиё, меҳру вафо, ободиву озодӣ, ҳамфикриву ҳамзистӣ ва осоиштагиро ба мардуми тоҷик ва Тоҷикистони азиз овард. Конститутсия роҳи имрӯзи ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ муайян намуд. Маҳз бо шарофати ба даст даровардани Конститутсия ба наврасону ҷавонони мо имконият фароҳам омад, ки дониш, қобилият ва маҳорати хешро дар ҳамаи самтҳо инкишоф диҳанд, ватани худро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намоянд, пешсаф бошанд ва ба сӯи ояндаи нек усуворона қадам гузоранд. Конститутсия зиндагии нооромии мо мардуми тоҷикро ба манзараи рангорангу дилфиреб ва ватани азизамонро ба як макони беназир бемислу монанд ва макони сайёҳони хориҷӣ табдил дод. То имрӯз дар муддати 30 – сол Конститутсия сарзамини бузурги мо дар тамоми самтҳо аз қабили илму маориф, санъату фарҳанг, иқтисоду иҷтимоиёт ва ғ. ба пешравиҳои зиёд ноил гардид [8, с.11-18].

Конститутсия хусусияти марҳилавӣ дорад. Он ба давраи нисбатан дуру дарози таърихии инкишофи ҷомеаи муайян таъин ва қабул карда мешавад. Аз ин рӯ, масъалаи тағйир додани он масъулияти хеле ҷиддӣ буда, шитобкорӣ ва бемасъулиятиро намеписандад. Зеро ки раванди тағйиру илова дохил кардан ба

Конститутсия метавонад дар зери таъсири манфиати ҷории қудратҳои сиёсӣ сурат гирад ва ба ҷойи беҳтар намудани нерӯи созандагӣ ва бартараф сохтани нуқсонҳои он, омилҳои нави бесамарро бор кунад [9, с.98].

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки Конститутсия давлатӣ имконияти зиёд барои ба даст овардани рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, эмин нигоҳ доштани манфиатҳои давлат аз ҳаргуна хавфҳои эҳтимолие, ки аллакай чандин давлатҳои ҷаҳон аз сар гузаронида истодаанд, инчунин самаранок истифода намудани иқтидорҳои мавҷудаи дохилӣ, ташкили корхонаҳои истеҳсолию хизматрасонӣ ва таъсиси ҷойҳои нави кориро медиҳад. Дар охир гуфтан зарур аст, ки бигзор 30 солагии Конститутсия давлатӣ ба мардуми Тоҷикистон дастовардҳои назаррас, барои ҳар як шаҳрванди кишвар бахту саодат, зиндагии осуда ва комёбиҳои хеле зиёдро оварад.

Адабиёт

1. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. – 2-ое изд. – М., 2000. – С.150.
2. Достиев А. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесение изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – С. 89.
3. Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998 гг.). – Душанбе, 1998. – С.250.
4. Имомов А. Ҳуқуки конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Оли Сомон,1997. – С. 44–78.
5. Имомов А. Основные этапы развития Конституции Таджикистана // Давлат ва ҳуқуқ. – 2002. -№1. – С.1- 9.
6. Имомов А. Нақши конститутсия дар бунёди давлатдории миллии Тоҷикистон. Душанбе.2011. – 358с.
7. Имомов А. Процесс подготовки и принятия новой конституции Республики Таджикистан. «Ведомости АН Республики Таджикистан». – 1995. -№3. – С.2-15.
8. Имомов А. Развитие концепции конституции суверенного государства (на опыте Таджикистана).// Советское государство и право. – 1991. - № 11. – С.11 - 18.
9. Михалева Н.А. Социалистическая конституция. Проблемы теории. – М., 1982. – С.150.
10. Конституция США: История и современность. – М:, 1988. – С.98.
11. Теоретические основы советских конституций. - М., 1981. – С.100.

АҚРИЗОЕВ МАҚСУД МАҲРАМБЕКОВИЧ - доктори фалсафа (PhD) – аз рӯйи ихтисоси таърихнигорӣ маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ, омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел.: +992988665711; E-mail: akrizoev92@mail.ru

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФОЛАТИ ҲУҚУҚ ОЗОДӢ ВА ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи олии яке аз гаронбаҳотарин арзишҳои умумибашарӣ – озодии инсон мебошад. Зарурият ва муҳимияти қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонротдар бунёди давлатдории миллӣ Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомали Раҳмон ҳанӯз дар Иҷлосияи таърихии XVI – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Муроҷиатномаи худ ба халқи шарифи Тоҷикистон 12-декабри соли 1992, ки он вақт Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистонро бар уҳда доштанд, таъкид намуда, аз ҷумла, дар Муроҷиатнома иброз доштанд, ки “асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро нав карда, онро бо дарназардошти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ такмил дода, барои бунёди давлати нав – давлати демократии ҳуқуқбунёд замина гузоштан лозим аст”.[9, С - 33]

Муҳимтарин хусусияти соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Конституттсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидаи ҳуқуқи конститутсионӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон 6- уми ноябри соли 1994 муқаррар ва танзим ёфтааст. Асосҳои сохтори конститутсионии Тоҷикистонро низоми сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори давлатдорӣ ва мустаҳкам намудани низоми ҳуқуқии он таҳкурсии бузургеро мегузорад. Конститутсия дар бораи мафҳму моҳият, шакл, таркиб ва мақсаду вазифаҳои давлат маълумот медиҳад. Муҳимтарин хусусиятҳои Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар моддаи 1- уми Конститутсия зикр ёфтааст. [6; С-67] Конститутсияе, ки аз ҷониби мардум пазируфта шуд, рӯйи арзишҳои башарӣ такия намуда, ба монанди Конститутсияи кишварҳои мутамаддини ҷаҳон дорои як силсила хусусиятҳою вижагиҳои мушаххас мебошад. Эҳтиром нисбат ба Конститутсия ва қонунҳои кишвар вазифаи ҳар як шахс мебошад ва ба ин мақсад баланд бардоштани сатҳи тарбияи насли наврас, тарғибу ташвиқи риояи арзишҳои волои умумибашарӣ ва миллӣ дар руҳияи ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ бояд кӯшиш намоем.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши олии инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ эълон гардидааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро эълон мекунад. Ҳамзамон, бо ин ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд чун маҳаки фаъолияти мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва худидоракунӣ нишонаи сифати ҳуқуқии санадҳои меъёрии онҳо эътироф мешавад.

Дар Конститутсия оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар моддаи 14-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандон мутобиқи мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва мақомоти худидоракунии маҳалиро муайян мекунад ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегардад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати иҷтимоӣ эълон карда, бартарияти табақавиро манъ кардааст. [7; С-157] Сиёсати

давлатро ба ҳифзи иҷтимоӣ, беҳбудии зиндагии ҳар як инсон новобаста аз баромади иҷтимоӣ равона кардааст. Муқаррар намудани ин принсипҳо дар низоми давлатдорӣ, албатта ба кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон – ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ заминаи ҳуқуқиро фароҳам меорад. Ҳадафи асосию ниҳоии Конститутсия ин ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафолати дахлнопазирии шахс, фароҳам овардани шароит барои гуногунандешӣ, озодии сухан, кафолати дахолатнопазирии моликият, фаъолияти озоди иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ мебошад.

Мутобиқи моддаи 18-уми Конститутсия яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарин ин ҳуқуқ ба зиндагӣ мебошад, ки мувофиқи банди 2-уми ин модда ҳеҷ кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин. Мувофиқи Конститутсия дахлнопазирии шахсро давлат кафолат дода, ба ҳеҷ кас шиканҷа ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон аз рӯи мазмун ва хусусиятҳояшон ба гурӯҳои зерин ҷудо мешаванд.

1.Ҳуқуқу озодиҳи шахсӣ.

2.Ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ.

3.Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ

4.Ҳуқуқу озодиҳои фарҳангию иҷтимоӣ.

Моддаҳои 18-26 пурра ба ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвадон бахшида шудаст. Мувофиқи моддаи 27-уми Конститутсия шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ, дар муҳокима ва қабули қонуну қарорҳои дорои аҳамияти умумидавлатӣ ва маҳалӣ дошта иштирок намоянд. Ин ҳуқуқ бо имконияти ба маҷлисҳои вакилони халқӣ ва мақомоти дигари давлатиӣ, интихоб кардан таъмин карда мешаванд. Шаҳрвандон ҳақ доранд, дар маҷлис, гирдиҳамомӣ, намоиш, ки қонун муқаррар кардаст, иштирок намоянд. [5; С-168]

Мутобиқи моддаи 29-уми Конститутсия ҳеҷ касро ба ин тадбирҳо маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест. Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат дода мешавад. Дар моддаи 30-уми Конститутсия омадаст, ки таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, нажодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезад, манъ аст. Сензураи давлати ва таъқиб барои танқид манъ аст. Ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси гуногунандешии сиёсӣ барои ташаккул ва ифодаи иродаи халқ мусоидат мекунад. Дар моддаи 42-уми Конститутсия зикр гардидаст, ки ҳар як шахс вазифадор аст қонунҳои Конститутсияро риоя кунад, ҳуқуқу озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад. Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиавии он вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд аст. Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекеунад, омадааст дар моддаи 43-уми Конститутсия. Дар баробари доштани ҳуқуқ ва фарҳанг ҳар як шаҳрванд ӯҳдадор аст, ки ёдгориҳои таърихӣ ва дигар сарватҳои маданиро муҳофизат намояд.

Ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии эҷодиёти илмӣ,техникӣ ва бадеӣ дода мешавад. Ин озодӣ бо роҳи ҳаматарафа вусъат додани таҳқиқоти илмӣ, фаъолияти ихтирокорӣ ва навоварӣ, ривоҷ додани адабиёт ва санъат таъмин карда мешавад. Давлат барои ин шароити зарурии моддӣ муайян мекунад.

Моддаи 45-уми Конститутсия ба андоз бахшида шудаст, ки мутобиқи он додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардаст, вазифаи ҳар як кас мебошад. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупоридагонро вазнин менамояд, қувваи бозгашт надоранд.

Хусусиятҳои давлатии Тоҷикистон дар моддаи якуми Конститутсия нишон дода шудаанд. Баъзеи ин хусусиятҳо даставвал дар Эъломияи соҳибихтиёрии Тоҷикистон муқаррар гардида, баъдтар дар Конститутсия соли 1978 инъикос карда шудаанд. Дар бораи хусусиятҳои соҳибихтиёрӣ ва ягонагии Тоҷикистон алоҳида сухан меронем. Ҳоло бошад оид ба хусусиятҳои Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ таваққуф намоем.

Роҳи демократии инкишофро пеш гирифтани Тоҷикистон тасодуфӣ нест. Дар замони ҳозира аксарияти давлатҳои нав соҳибистиқлол гардида, маҳз роҳи демократии тараққиётро пеш мегиранд. Зеро тартиботи демократии давлатдорӣ нисбат ба шаклҳои дигари идораи давлат чанде бартариҳо дорад.

Демократикунонӣ хусусияти ҷунбиши ҷаҳонӣ дорад. Вале ҷараёни демократкуниро ҳамаро фарогиранда ва бечунучаро шуморида беасос аст, чунки давлатҳои нав сохтори демократиро интихоб карда на ҳама вақт ғояҳою арзишҳои онро ҳифз карда метавонанд. Хавфи баргаштани онҳо ба тартиботи авторитарӣ ё инкишофи нимдемократӣ аз байн намеравад. Ба ин сабабҳо зиёданд. Пеш аз ҳама муқобилияти онҳое, ки парвардаи содиқи низоми пешинаи сиёсианд, ки дар элитаи маъмурию ҳарбӣ мавқеи устувор доранд, мавҷуд набудани шароити зарурии иҷтимоию фарҳангӣ ва ба қадри даркорӣ инкишоф наёфтани муассисаҳои зарурии ҷамъиятӣ ва ғайраҳо устувории сохтори демократиро халалдор мекунад. [7; С-234]

Ғайр аз ин барои давлатҳои нави роҳи демократиро интихобкарда, ба монанди Тоҷикистон низоъҳои этникӣ ва минтақавӣ аз ҳама хавфнок аст. Зеро ки манфиатҳои этникию минтақавии одамон аз арзишҳои демократӣ, аз ҳуқуқу озодииҳои фардии инсон боло гузошта мешавад. Дар натиҷа масъалаи ҷалб кардани одамон ба идории давлат ва ҷамъият, инчунин паҳнгардии имтиёзҳо аз рӯи мансубияти этникӣ ва минтақавӣ ҳал мегардад. Ҳамаи ин барои пойдоргардии тартиботи демократӣ монеаи ҷиддӣ мебошад.

Асоси иҷтимоӣ сохтори демократии давлат, нисбат ба ҳар гуна тартиботи дигари сиёсӣ васеъ мебошад. Давлати демократӣ одатан, иродаи аксарияти кулли мардумро ифода карда, мувофиқи манфиати онҳо амал мекунад. Ҳеҷ ягон гурӯҳи иҷтимоӣ ё қуввaҳои ҷамъиятию сиёсӣ, миллӣ, этникӣ аз иштирок кардан дар идории давлат маҳрум карда намешаванд. Тартиботи демократӣ ҷараёни ҳамаро фарогиранда мебошад. Ҳар касе ки ба рушду камоли давлат ҳавасманд аст, дар муассисаҳои демократии давлат ва ҷамъият ҳуқуқи иштирок доранд.

Дар ҷомеаҳои ба табақаҳои мухталиф тақсимшуда, шарти аввали ҷори кардани тартиботи демократӣ, ваҳдати миллӣ мебошад. Барои ин дар асоси иродаи нек аз даъвоҳо гузашткунӣ ва созиш намудан қадами аввали ҷомеаи демократӣ мебошад. Тоҷикистон, ки сохтори давлатии худро демократӣ муайян карда аст, бояд монеаю нуқсонҳои имрӯзаро бартараф карда бо ин роҳи наҷиб устуворона пеш равад. Мувофиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ демократия дар ду шакли асосӣ: намояндагӣ ва бевосита амалӣ гардонида мешавад.

Демократияи намояндагӣ аз ҳама бештар ба воситаи мақомоти намояндагии давлатӣ - Маҷлиси Олӣ ва Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ амали мегардад. Президент низ намояндаи интихобии тамоми халқ аст. Маҳз ба Президент, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ Конститутсия аз номи тамоми халқи Тоҷикистон ҳуқуқи сухан гуфтан додааст.

Мақомоти марказии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки дар шакли интихоби аз тарафи ташкилотҳои поёнии онҳо барпо карда шудаанд, ба демократияи намояндагӣ тааллуқ доранд. Демократияи бевосита бо роҳҳои гуногун амалӣ гардонида мешавад. Яке аз онҳо раъйпурсӣ мебошад. Раъйпурсӣ оид ба масъалаҳои муҳими ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ

бо роҳи овоздиҳӣ гузаронида мешавад. Ба воситаи раъйпурсӣ халқ иродаи давлатии худро изҳор карда ба он хислати ҳатмӣ медиҳад.

Иштироки озодонаи шаҳрвандон дар интихоботи вакилони халқ, интихоботи Президент ва дар овоздиҳӣ оид ба раъйпурсӣ яке аз роҳҳои амалӣ гардонидани демократияи бевосита мебошад. Ба роҳи муҳокимаи ҳаматарафаи барномаи номзадҳо ба вакилӣ, иштирок дар интихобот –шаҳрвандон ҳуқуқи сиёсии худро оид ба иштирок кардан дар идории давлат ба амал мебароранд.

Демократияи бевосита ҳарчи бештар ба воситаи ташкилотҳои ибтидоии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, инкишофи низоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ривоҷи фаъолияти онҳо асоси васеъ шуднаи заминаҳои демократӣ мебошад.

Давлати ҳуқуқбунёд эълон гардидани Тоҷикистон зарурияти воқеӣ мебошад. Чунки поймол гардидани қонун ва нобаробарии ҳақиқии одамон дар давраи Шуравӣ ба одат табдил ёфта буд. Ҷамъият аслан ба зинаҳои гугогуни иҷтимоию сиёсӣ ва мафиозӣ тақсим гардида, беихтиёрӣ ходимони ҳизби коммунистӣ аз зинаи поёнӣ ба зинаи болотари иҷтимоӣ баромадан ғайри имкон буд. Тааллуқ доштан ба рӯйхати номенклатурӣ аксар вақт шахсро аз қонун боло мегузошт. Болоистии мақомоти ҳизбӣ нисбат ба мақомоти давлатӣ ҳам ба ҳукми қонун ва ҳам ба ҳукми анъана даромада буд. [2; С-179]

Якумин бор дар Эъломияи соҳибихтиёрии Тоҷикистон ғояи дар ҷумҳури барпо кардани давлати ҳуқуқбунёд инъикос ёфт. Конститутсияи нав ин ғояро ривоҷ дода Тоҷикистонро на фақат ҳуқуқбунёд эълон намуд, балки баъзе кафолатҳои онро низ муқаррар намуд. Аз ҷумла, мустақиман амал кардани меъёрҳои Конститутсия, кафолат додани баъзе ҳуқуқу озодиҳои фитрии инсон, аз рӯи усули таҷзияи ҳокимият ба роҳ мондани низом ва фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, ташкили суди конститутсионӣ, таалуқдор ҳисобидани санадҳои байнанлмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст.

Албатта, ба давлати ҳақиқии ҳуқуқбунёд табдил ёфтани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи дурудароз аст, вале ин ғояро пеша кардани давлат мақсади наҷиб ва татбиқшаванда мебошад. Зарур аст, ки кафолатҳои номбурда ва дигар шартҳои давлати ҳуқуқбунёд амалан ба ҳаёт татбиқ гарданд. Мувофиқи Конститутсия Тоҷикистон давлати дунявӣ мебошад. Ин хислати давлат бо хусусияти ҷамъият, ки дар он таъсири дин хеле калон аст, вобаста мебошад. Мазмуни асосии хусусияти дунявӣ доштани давлат дар Конститутсия инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, дар қисми дуюми моддаи 8 гуфта шудааст, ки ҳеҷ як мафкура аз ҷумла, мафкураи динӣ, ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад. Ин меъёр давоми мантиқии қисми якуми ҳамон модда буда, дар он титбқи равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ қарор гирифтан ҳаёти ҷамъиятӣ муқаррар шудааст.

Дар қисми чоруми моддаи 8 муайян шудааст, ки ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда ба корҳои давлатӣ мудохила карда наметавонанд. Чунин хусусияти давлат бо моҳияти демократии ӯ алоқаманд буда, ба манфиати тамоми мардум амал кардани ӯро мефаҳмонад. Аммо ҷудо эълон кардани ташкилотҳои динӣ аз давлат, мазмуни инкори ҳамкории онҳоро надорад. Ғайр аз ин мазмуни онро надорад, ки диндорон ва рӯҳониён аз ҳаёти сиёсӣ дур карда шаванд. Ҳар як шаҳрванд қатъи назар аз эътиқоди динӣ баробарҳуқуқ буда, Конститутсия ба онҳо ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Бинобар ин, бо сабаби фаъолияти динӣ ё эътиқоди динӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахс хилофи Конститутсия аст. [8; С-251]

Ҳуқуқи инсон яке аз арзишҳои муҳимтарини тамаддуни ҷаҳонист. Амалисозӣ ва ё баръакс вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ба инкишофи рӯҳӣ, иқтисодӣ, сиёсии чи давлат ва ҷомеа умуман чи ҳар як шахсияти алоҳида таъсир мерасонад. Ҳуқуқҳои инсон

ба ҳар як одами дар ҷаҳон зиндагикунанда танҳо ба он хотир хос аст, ки вай инсон аст. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масъалаи ҳуқуқи инсон хеле мубрам арзёбӣ мегардад. Ин ҳолат бештар ба амалисозии ислоҳоти ҳуқуқи ва иқтисодию иҷтимоӣ дар кишвар вобастагӣ дорад. Муҳимияти омӯзиши ҳамаҷонибаи низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар чунин шароит ҳеҷ шубҳаеро ба миён наоварда, дар зарурияти ба таври мустақил таҳким додани он низ маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Таҳлили масъалаи таносуби мафҳумҳои “ҳуқуқи инсон” ва “озодиҳои инсон”, “ҳуқуқи инсон” ва “ҳуқуқи шаҳрванд” ва кафолати конститутсионии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади бунёди ҷомеаи ҳуқуқӣ дар шароити, имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва хело ҳам зарур аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.

2.Муҳаммадризо Дабирӣ. Ҳуқуқи башар аз нигоҳи ҷомеаи байналмилалӣ. – Теҳрон, 1996.

3.Маҳмудов М. А Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе.: Шарқи озод, 2009.

4.Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон. – Душанбе.: Мастер Принт, 2006.

5.Имомов А. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. – Душанбе, 2013. - С. 168.

6.Холиқов А.Ғ., Сафаров Б.А., Ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2010.

7.Холиков А. Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2007. 8.Ҳуқуқи инсон. Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ., Ҷилди 1. –Душанбе, 2010.

9.Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди II. – Душанбе.: Фасл-4: 2021.

10. Имомов Аашӯрбой. Ҳуқуқи Конститутсион. – Душанбе, 2012.

11. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2009.

АМИРЗОДА МУРОДАЛИ ЭМОМАЛИ, АҶИКОВ АЛИХОН НУРУЛЛОЕВИЧ – унвончӯёни кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 933446697, (+992) 908999366; Почтаи электронӣ: Loverdsu @gmail.com, ajikovalihon@gmail.com.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

Ташакулёбии хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири низоми соҳаи идоракунии давлатӣ бо бавуҷуд омадани фазои соҳибистиқлолии давлат пайвастагӣ дорад. Мавзуи мзкур дар шароити инкишофёбии муносибатҳои идоракуни ҳокимияти давлатӣ нақши маркази дошта, таҳқиқу таҳлили он зарур мебошад. Дар мавзӯӣ мазкур маҳфуми хизмати давлатӣ ва нақши он дар идоракунии ҳокимияти давлат, мақоми хизматчиёни давлатӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқии соҳаи хизмати давлат, мақомоти назоратии соҳаи мазкур,

заминаҳои ислоҳоти хизмати давлатӣ ва сатҳи амалишавии воқеии он дар муносибатҳои ҷомеаи имрузаи Тоҷикистон мавриди таҳқиқу бараси қарор дода шудааст.

Тибқи муқарароти конститутсия дар Тоҷикистон халқ баёнгари соҳибихтиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бе восита ва ё ба восита амали менамоянд. Яъне ифодаи алоқаи устувори халқ ба давлати демокративу ҳуқуқбунёдро муаян менамояд. Дар ташкили ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ нақши халқ меҳвари мебошад ва ин пеш аз ҳама дар қонунии олии кишвар пешбини шудааст. Инчунин асосҳои ташкиливу ҳуқуқии он таҳкими худро дар дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ёфтааст. Вобаста ба рӯшди муносибатҳои ҷаъиятӣ ва дигаргуншавии шароити идоракунӣ ва хизмати давлатӣ танзими ҳуқуқии он меъёрҳои нави соҳаи мазкур рӯз то рӯз дар рушду дигаруншави ва мақомҳои ваколатдори он дар таҷдиду таъғйр қарор доранд.

Соҳибистиқлолии давлат, сиёсати созандаи Президенти кишвар ва инкишофёбии фарҳанги сиёсии халқи тоҷик имконият ва фарҳамоварии шароити ҳуқуқиро дар идоракунии давлати ва хизмати давлатӣ муҳаё сохтани, ки миёни вазифаҳои муҳими давлатӣ масъалаҳои таъминоти кадрӣ ва истифодаи оқилонаи иқтидори кадрӣ ва захираҳои инсонӣ, таёр намудани мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ, такмили ихтисос ва аз навтаёркунии хизматчиёни давлатӣ дар навбати аввал гузошта шуд.

Марҳилаи навини рушди муносибатҳо дар соҳаи хизмат давлатӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол тақозо менамуд, ки хизмати давлатӣ ҳамчун меҳвари идоракунии давлатӣ, ниҳоди кадрсозӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва идоракуни дар байни давлат ва ҷомеа бояд аз ин бештар нақши васлкунанда дошта, барои амали намудани афзалиятҳои миллӣ ва фаъолияти самарноки мақомоти давлатӣ мусоидат намояд.

Низоми хосаи амалӣ намудани сиёсати ҷамъиятӣ азнимаи дуюми асри 19 ин ҷониб муносибати идеалии байни сиёсат ва идоракунии давлатиро тақс имоти пурраи онҳо ташкил менамояд. Дар масъалаи мазкур таваҷҷӯҳро бештар лоиҳаи Н. Тревельян дар бораи хизмати давлатӣ соли1850 ва асари В. Вильсон “Омузиши идораи расмӣ (1887) ба худ мекашад[2 с.167].

Хизмати давлати дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун яке аз намудҳои хизмати омави ба шумор рафта, дар арсаи илми ҳуқуқи идоракунии ватанӣ маҳфуми нави оммавию ҳуқуқии буда дорои мазмуни гуногун мебошад ва он баъди қабулии Конститутсияи Ҷ.Т ба миён омадааст.[3 с.48]

Санадҳои меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши марказиро дар танзими муносибатҳои хизмати давлатӣ мебозад, ки онҳо ба санадҳои қонуни ва зерқонуни тақсимбанди мешаванд ва муносибатҳои мазкурро дар шароити ҳуқуқӣ қарор медиҳанд.

Сарчашмаи асосии танзимсози ва инкоси меъёрҳои ҳуқуқӣ хизмати давлатӣ пеш аз ҳамадар конститутсия дарҷ гардидааст, ки иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ё бавосита муаян намудавабаробарии ҳуқуқӣ шаҳрвандонро ба хидмати давлатӣ муқарар намудаст[5]. Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ иҷрои Конститутсия, дигар қонунҳо ,фармонҳо ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои якҷояиМаҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқи байналмилалиеро, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, таъмин намуда, аз ҷониби мақомоти идоракунии давлатӣ иҷро намудани онҳоро мунтазам назорат мекунад[4].

Қонуни ягона ва муратабсозии муносибатҳои хизматӣ давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нахустин маротиба ҚонуниҶумҳури Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ “аз 7 ноябрисоли1998 вадар таҳрири нав аз 5 уми марти соли 2007 қабул гардида, ба ташаккул ва рӯшди хизмати давлатӣ заминаи воқеӣ гузошт. Мувофиқи қонуни мазкур мафҳуми хизмати давлатӣ ва маҳфумҳои алоқаманди соҳаи мазкур дар моддаи 1 маҳфумҳои асосӣ чунин шаҳр дода шудааст. Хизмати давлатӣ фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ, ки барои таъмини ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣнамудани салоҳиятӣ мақомоти давлатӣ муқарар карда шудааст. Маҳакии асосии хизмати давлатиро хизматчиёни давлатӣ ташкилм едиҳад. Хизматчии давлатӣ бошад шаҳрванди Ҷумҳури Тоҷикистон, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлати ишғол намудааст. Дар навбати худ хизматчии давлати ба ду гуруҳ тақсим мешаванд хизматчиёни давлатии сиёсӣ ва маъмурӣ. Хизматчии давлатии сиёсӣ гуфта хизматчии давлатие, ки фаъолияти ӯ ба сиёсати умумии давлатӣ вобаста аст ва ба рои дар амал татбиқ намудани сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошад. Хизматчии давлатии маъмури гуфта хизматчии давлатие, ки ӯҳдадориҳои мансабии ӯ ба таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ, мансабҳои сиёсии хизмати давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ равона карда шудааст[6].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати давлатӣ принсип, низом, доираи амал самтҳо ва сиёсати хизмати давлатӣ ва дигар паҳлуҳои онро муаян кардааст. Инчунин заминаи фундаментали барои қабули зиёда аз 100 санади меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳа асос гузоштааст, аз ҷумла, Кодекси одоби хизматчии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ қонуни ва зерқонуни оид ба ташкил ва баргузории озмунҳо, аттестатсияҳо, кор бо захираи кадрҳо, баҳодиҳии фаъолияти хизматчии давлатӣ, ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунанда ба тавсиб расида, масъалаҳои тарбия, интихоб, ҷобаҷо гузории кадрҳои хизмати давлатӣ ва дар маҷмуъ идоракунии захираҳои инсонии мақомоти давлатиро дар бар мегирад.

Дигар санади меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои идоракуниро дар мақомотҳои маҳалии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуни шаҳрак ва деҳот ки субектҳои асосии онҳоро хизматчиёни давлатӣ ташкил дода,тартиби фаъолият, ваколат, ва ҳуқуқу уҳдадориҳои онҳоро дар соҳаи хизмати давлатӣ ба низом медарорад. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатӣ” мебошад[7]. Низомномаи дастгоҳ, сохтор ва ҷадвалии воҳиди кории онро раиси Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия мувофиқи низомнома ва сохтори намунавии тасдиқ намудаи ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи шумораи ниҳоии хизматчиёни давлатии муқарар наудаи Ҳукмати ҶумҳурииТоҷикистон тасдиқ менамояд[1 с.189].

Яке аз санадҳои меъёри ҳуқуқи қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷ.Т аз 11 майи соли 2007, №579 “Дар бораи муқарар намудани рутбаҳои тахассусӣ ба хизматчиёни давлатии ҶумҳурииТоҷикистон”. Дар асос ва заминаи қонуни мзкур худи ҳамон сол қабул гардид, ва ба хизматчиёни давлати Ҷ. Т мувофиқ ба моддаи 57 Конститутсия ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ ва маъмурии Ҷ.Т рутбаҳои тахасусии зайл муқарар карда мешавад:

Мушовири ҳақиқии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мушовири давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мушовири давлатии дараҷаи 1;
Мушовири давлатии дараҷаи 2;
Мушовиридавлатии дараҷаи 3;
Мушовири хизмати давлатии дараҷаи 1;
Мушовири хизмати давлатии дараҷаи 2;
Мушовири хизмати давлатии дараҷаи 3 ;
Референти хизмати давлатии дараҷаи 1 ,2 ва 3.

Самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи хизмати давлатӣ Президенти Ҷ.Т дар асоси мақсаду вазифаҳо ва принсипҳои асосии фаъолияти муассисаи хизмати давлатӣ, таъмини кори самарабахши ҳамаи мақомоти давлатӣ мувофиқи салоҳияти онҳо муаян менамояд[8].

Ташакулёби ва мустаҳкам гардидани низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ тақозои таъсиси ниҳоди алоҳидаи давлатиро барои амалан назорат ва танзимсозии муносибатҳои соҳаи мазкур талаб менамуд. Ва дар баробари инниход барои омодасозии мутахассисони соҳаи хизмати давлати ва устувор гардонидани маҳорат ва маллакаи идоранамоии онҳо дар ҷомеа мактаби оллии махсуси соҳаи идоракунии давлатӣ бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои милат муҳтарам Эмомалии Раҳмон таъсис дода шуд, ки мутахассисонро мувофиқ ба ҷомеаи имруза ваҷавобгу будан ба сатҳи бозори байналмилали меҳнат омода месозад. Имрузҳо ин муассиса ба як базаи асосии кадрсозии дар соҳаи хизматчиёни давлатӣ Академияи идоракунии назди президенти ҶумҳурииТоҷикистон табдилдода шуд.

Ниҳоди хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин солҳо ташакул ёфта, боз ҳам дар марҳалаи рӯшду такомул қарор дорад. Дар амалигардонии ислоҳоти идоракуни давлатӣ ва хизмати давлатӣ санадҳоимеъёриҳуқуқии мазкурнақшиасосидорандазҷумла: Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони ПрезидентиҶумҳурии Тоҷикистон аз 15 мартисоли 2006, №1713[9], Конвенсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз1 июни соли 2007, №28, Барномаи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2007, №448, Конвенсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, кибофармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 31 декабри соли 2008, №582 ва Барномаи татбиқи Консепсияи сиёсати давлати кадрҳои Ҷумҳури Тоҷикистон барои солҳои 2009 -2016, ки бо қарори Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №252 тасдиқ карда шудаанд.

Бо вуҷуди ташакулёбии хизмати давлатӣ аз лиҳози сарчашмаҳои танзимсозӣ ва мақомҳои назоративу кадрсозӣ ба таъмини ҳамаҷонибаи ҳуқуқбунёдии ҳокимияти давлатӣ ба таври пурра мусоидат намекунад. Ба ақидаи муалифон зарур шуморида мешавад, ки хизмати давлатӣ ҳамчун василаи боварии байни давлат ва шаҳрвандон буда мақсад ва вазифааш таъмини адолатии ҷтимоӣ ва ҳуқуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои шаҳрвандон инчунин амалишавии онҳоро дар мақомотҳои давлатӣ инкос мекунад. Аз ин рӯ зарураст, ки ҳангоми қабул ба хизмати давлати дар баробари талаботҳои муаян намудаи қонунгузорӣ ба талаботҳои ахлоқии инсонӣ: хирад, фаросат тоқатфарсои, меҳанпарасти, ҳувияти миллӣ, арзишҳои миллӣ ва давлатӣ, арзишҳои поктинатӣ, ки хоси халқи Тоҷикистон ва миллати тамадунофари тоҷик ки сунатҳои милли он мебошад агар эътибори ҷидди дода шавад ба маниати кор мебошад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ .Холиқов А.Ғ. Душанбн. “оламикитоб” 2010. 400с.

2. Г.Н. Зокиров. Донишномаисиёсӣ.ҷилди 1 Душанбе: “Андалеб Р” 2015 . 520с.
3. ОйёвХ. Ҳуқуқи маъмурии ҶумҳурииТоҷикистон. Қисми 1 Душанбе 2013. 564с.
4. Конститутсияи Ҷ.Т бо тағйиру иловаҳои то соли 2016.
5. Қонуни Ҷ. Т “Дар бораи хизмати давлатӣ” аз 5.03.2007.
6. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷ.Т аз 11 майи соли 2007, №579 “Дар бораи муқарар намудани рутбаҳои тахассуси ба хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”.
7. Қонуни конститутсионии Ҷ.Т. ”Дар бораи Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 23.07.2016,№1325.
8. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ”. 30.05.2017,№1411.
9. Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони ПрезидентиҶумҳурии Тоҷикистон аз 15 мартисоли 2006, №1713

ИМАМОВА ДИЛФУЗА ИСМАИЛОВНА - кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры Гражданское право и международные частно-правовые дисциплины Университета мировой экономики и дипломатии ORCID: 0009-0007-1191-6312. e-mail: imamova@uwed.uz

ЗНАЧЕНИЕ ПРИНЦИПА ДОБРОСОВЕСТНОСТИ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СДЕЛКАХ

На сегодняшний день для соблюдения обязательств, формирование доверия между сторонами в договорных отношениях, а также определить их предсказуемость действий играет важную роль принцип добросовестности. Все большее значение в регулировании внешнеэкономических сделок приобретает принцип добросовестности (good faith), который также служит основой для доверительных отношений между сторонами из разных стран. В свою очередь, добросовестность предполагает собой соблюдение моральных и этических норм, прозрачность в действиях и соблюдение интересов контрагента, что становится особенно важным в условиях международной торговли, где у сторон могут различаться правовые нормы и деловые обычаи.

Значение принципа добросовестности во внешнеэкономических сделках можно отметить их отражение в ряде международных правовых актов, таких как Конвенция ООН «О договорах международной купли-продажи товаров» (Венская конвенция, 1980 г.), Принципы международных коммерческих договоров (УНИДРУА), Принципы европейского договорного права (PECL), Модельные правила европейского частного права.

Значение принципа добросовестности нашло свое отражение в статье 7 Венской конвенция, где указывается, что стороны обязаны действовать добросовестно в ходе исполнения своих обязательств. Это свидетельствует о том, что рост значения добросовестности как универсальный принцип, способствующий стабилизации договорных отношений во внешнеэкономических сделках.

Применение принципа добросовестности, как это предусмотрено Венской конвенцией, находит свое выражение в судебной практике. Например, в деле № 133 7U 1720/94, рассмотренное Верховным судом города Мюнхен 8 февраля 1995 г. По этому делу суд рассмотрел спорную ситуацию, связанную с заключением договора купли-продажи автомобилей, что обеспечивалось банковской гарантией со стороны покупателя. Поскольку из-за колебания обменных курсов валют покупатель не смог вовремя принять и оплатить автомобили, продавец потребовал уплаты всей гарантийной суммы. Суд, рассмотрев дело, учел национальное законодательство и пришел к выводу, что продавец (ответчик) получил неосновательное обогащение. В данном случае для толкования положений заключенного соглашения и определения оснований для возмещения убытков судом применялся анализ достигнутых сторонами соглашений и принцип добросовестности[79].

В статье 1.7 Принципов УНИДРУА 2016 г. предусмотрено, что каждая сторона обязана действовать в соответствии с добросовестностью и честной деловой практикой в международной торговле. Стороны не вправе исключить или ограничить эту обязанность. Из этого очевидно, что включения принципа добросовестности в Принципах УНИДРУА отражает стремление создать единые подходы к международным коммерческим сделкам и устранить недобросовестные практики.

Принципы европейского договорного права сформулировали выражение «добросовестность и честность», которое относится к стандарту поведения, характеризующемуся честностью, открытостью и вниманием к интересам другой стороны в рассматриваемой сделке или отношениях[80].

Принцип добросовестности центральное место занимает в европейском договорном праве, а именно в статье 1:201 Принципах европейского договорного права (PECL), в котором предусмотренно, что стороны свободны, вступать в договор и определять его содержание, соблюдая требования добросовестности и честной деловой практики, а также обязательные нормы, установленные настоящими Принципами[81]. Этот принцип используется не только для защиты прав сторон, но и для обеспечения выполнения обязательств, а также в случаях, когда необходима интерпретация условий договора.

Примером применения в судебной практике положений Принципов УНИДРУА о добросовестности может служить решение Апелляционного суда Риу-Гранди-ду-Сул (Бразилия) 14 февраля 2017 года по делу № 70072362940. Истец по делу, датская многонациональная продовольственная компания, и ответчик, бразильская торговая компания, заключили договор, согласно которому Ответчик должен был доставить Истцу в Гонконг определенное количество замороженной курицы. Истец внес предоплату, но Ответчик не смог доставить товар ни в согласованное время, ни в дополнительно предоставленный истцом срок. Поскольку бразильская компания не исполнила свои обязательства, Истец расторг контракт и потребовал возмещения убытков. В своем решении по данному делу суд установил, что расторжение договора истцом было оправдано поскольку ответчик своим поведением совершил серьезное

[79] Мамай Е.А., Антропов И.В. Принцип добросовестности в международном частном праве. // Advances in law studies. Том 7. – № 4. – 2020.// [Электронный ресурс]: https://doi.org/10.29039/2409-5087-2019-7-4-41-45 //https://naukaru.ru/ru/nauka/article/34551/view.

[80] Mackaay E. Good Faith in Civil law Systems: A Legal-Economic Analysis. Revista Chilena de Derecho Privado, (18), 2012. – P. 149-177.

[81] https://miripravo.ru/gallery/lpr2-principles-of-european-contract-law.pdf

нарушение общей обязанности действовать добросовестно в исполнении контрактов, которая следует из статьи 1.7 Принципов УНИДРУА[82].

В Модельных правилах европейского частного права (DCFR) также включены принцип добросовестности. В статье III – 1:103 DCFR закреплена обязанность добросовестного поведения в исполнении договорных обязательств, что делает этот принцип обязательным. В нем предусматривается, что при исполнении обязанностей, при осуществлении права на исполнение, при использовании мер защиты от нарушения и возражений против таких мер защиты или при осуществлении права на прекращение обязанности или договорных отношений все лица обязаны действовать в соответствии с требованиями добросовестности и честной деловой практики. Эта обязанность не может быть исключена или ограничена договором или иным юридическим актом[83].

В свою очередь, принцип добросовестности играет важную роль в правовом регулировании договорных отношений в разных странах, влияя на устойчивость и эффективность внешнеэкономических сделок. Можно сравнить значения и применения принципа добросовестности в различных правовых системах, что показывает разные подходы к его реализации, но несмотря на это имеет приоритет в договорных отношениях.

В статье 1 Кодексе европейского договорного права (ECC) отражено, что договор может быть заключен конклюдентными действиями, совершенными во исполнение предшествующего заявления о намерениях, в соответствии с применимым обычаем или началом добросовестности, а в статье 6 обязанность добросовестности в преддоговорных отношениях.

В германском праве § 242 Германского гражданского уложения (ГГУ)[84] определено, что должник обязан исполнить обязательство добросовестно с учетом обычаев гражданского оборота. В договорном праве данный принцип применяется не только к исполнению договора, но в части толкования договоров и отражено в § 157 ГГУ, что договоры следует толковать добросовестно, принимая во внимание обычаи гражданского оборота.

В Сводном коммерческом кодексе США (Uniform Commercial Code), в разделе под названием «Недобросовестные сделки или их отдельные части» (§ 2-302) предусмотрен перечень последствий, если суд при рассмотрении коммерческого спора придет к мнению, что договор или какая-либо его часть в момент заключения договора содержала –признаки недобросовестности:

а) отказать в признании данного контракта юридически действительным;

б) признать действительной только часть контракта, исключая его «недобросовестную часть»;

в) «так ограничить применение любой недобросовестной части» договора, что это позволит избежать любого нежелательного («недобросовестного») результата[85].

Зарубежные исследователи также подчеркивают важность добросовестности во внешнеэкономических сделках. Например, M.J. Bonell и A. Farnsworth подчеркивают ключевую роль принципа добросовестности в договорах. Bonell отмечает, что принцип

---

[82] Мамай Е.А., Антропов И.В. Принцип добросовестности в международном частном праве. // Advances in law studies. Том 7. – № 4. – 2020.// [Электронный ресурс]: https://doi.org/10.29039/2409-5087-2019-7-4-41-45 //https://naukaru.ru/ru/nauka/article/34551/view.

[83] Рассказова Н.Ю. Модельные правила европейского частного права. 2013. // [Электронный ресурс]: https://laws.studio/evropeyskogo-soyuza-pravo/chapter-general-provisions-obschie-74276.html

[84] Германского гражданского уложения (ГГУ) // [Электронный ресурс]: http://oceanlaw.ru/wp-content/uploads/2018/02/1900-%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5-%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-1.pdf

[85] Uniform Commercial Code// [Электронный ресурс] https://www.law.cornell.edu/ucc

добросовестности позволяет сторонам поддерживать взаимные разумные ожидания, обеспечивая исполнение обязательств даже при отсутствии прямых указаний в договоре. В свою очередь, A. Farnsworth. подчеркивает, что юристы гражданского права считают концепции добросовестности и честного как важнейший компонент своих правовых систем. Из всех систем общего права систем, только США имеют относительно хорошо разработанную доктрина добросовестного и честного ведения дел в отношении исполнения контрактов[86].

Поскольку договорные отношения являются священными, от сторон ожидается, что они всегда будут действовать добросовестно и избегать любых запрещающих элементов. Договоры купли-продажи основаны на доброй воле, доверии и конфиденциальность[87].

Принцип добросовестности выступает важным механизмом защиты прав и интересов сторон в международных и европейских актах, регулирующих договорное право. Он обеспечивает не только справедливость и честность в торговых сделках, но и способствует гармонизации правовых систем различных стран и укреплению доверия между участниками международной торговли.

Так, например, в одном из дел Sheikh Tahnoon Bin Saeed Bin Shakhboot Al Nehayan v Kent [2018] EWHC 333 (Comm) (22 February 2018) суд ссылался на принцип добросовестности. По данному делу судья высказал мнение о том, что именно договор о совместном предприятии (joint venture), такой как был между предпринимателем и шейхом, это один из наиболее типичных примеров договоров, содержащих подразумеваемое условие о добросовестности (good faith), поскольку такой договор предполагает долгосрочное сотрудничество на доверительной основе. Однако, как было отмечено правильно судом, конкретный объем обязанностей, маркируемых термином «добросовестность», определяется в каждом случае индивидуально. В рассматриваемом деле судья пришел к выводу, что шейх нарушил эти обязанности дважды. Первый раз – когда вел сепаратные переговоры с немцами втайне от партнера. А второй – когда при разделе бизнеса добился для себя финансовых выгод за счет партнера[88].

В исламском праве принцип добросовестности является ключевым элементом и имеет глубоко нравственное и юридическое обоснование, который проявляется через обязательства сторон в договоре соблюдать принципы справедливости, честности и взаимной выгоды.

В исламском договорном праве Концепция добросовестности, представляет собой обязательство действовать альтруистично, честно и добросовестно до заключения договора, во время его исполнения и после его расторжения. Концепция добросовестности включает в себя некоторые «дополнительные обязанности», такие как обязанность взаимной заботы, долг верности и помощи, неприменения обмана и долг честности, долг сдержать обещание. Обязанность добросовестности после прекращения действия контракта включает в себя обязанности сохранять конфиденциальность и лояльность[89].

---

[86] Farnsworth E. Allan. Duties Of Good Faith And Fair Dealing Under The Unidroit Principles, Relevant International Conventions, And National Laws// Tulane Journal of International and Comparative Law. Vol. 3 No. 1 (1994) https://journals.tulane.edu/jicl/article/view/3594

[87] Ilias Bantekas, Jonathan G. Ercanbrack, Umar A. Oseni, Ikram Ullah. Islamic Contract Law. – New York: Oxford University Press 2024 – P. 138, 219.

[88] Байбекова З.Ф., Имамова Д.И. Принцип добросовестности как основа договорных отношений// Журнал «Интернаука». 2021. № 16 (192), ч. 3. – С. 30-31.// DOI:10.32743/26870142.2021.16.192.267777.

[89] Muhammad Khan, Jung-Han Bae, Seok-Beom Choi, Nag-Hyeon Han. Good Faith Principles in Islamic Contract Law: A Comparative Study with Western Contract Law. // Journal of International Trade & Commerce (J. Int. Trade Commer.) Vol.15, No.6, December 2019. – P.143-159. // https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3555503.

В Гражданском кодексе Республики Узбекистан принцип добросовестности не сформулирован и не закреплен как отдельный правовой принцип, регулирующий договорные отношения, что ограничивает возможности его применения для защиты прав сторон и обеспечения справедливости в договорах. Введение такого принципа в национальное законодательство усилило бы предсказуемость правоприменительной практики, помогло бы выработать единые подходы к судебным спорам и повысило уровень защиты участников договоров.

Разработка и принятие Концепции добросовестности во внешнеэкономических сделках представляется собой важный шагом для Узбекистана. Она бы создала основу для этичного и честного выполнения обязательств, учитывая, как преддоговорные, так и последующие отношения сторон. Внедрение принципа добросовестности во внешнеэкономические сделки способствовало бы укреплению доверия между партнерами, обеспечивая взаимовыгодное сотрудничество, стабилизируя сделки, и способствуя предсказуемости судебных решений.

Концепция добросовестности охватывала бы такие вопросы, как определение добросовестного поведения сторон, его применение на разных этапах договорных отношений, а также ответственность за нарушения принципов добросовестности. Включение этого принципа в законодательство обеспечит правовую гибкость в решении сложных ситуаций, которые часто возникают в международной торговле.

Таким образом, принятие Концепции добросовестности создаст более предсказуемую и справедливую правовую основу для внешнеэкономических сделок, что, в свою очередь, повысит экономическую эффективность и стандартизирует подходы к защите прав участников международной торговли.

Список литературы:

1. Uniform Commercial Code// [Электронный ресурс]: https://www.law.cornell.edu/ucc

2. Германского гражданского уложения (ГГУ) // [Электронный ресурс]: http://oceanlaw.ru/wp-content/uploads/2018/02/1900-%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5-%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-1.pdf

3. Farnsworth E. Allan. Duties Of Good Faith And Fair Dealing Under The Unidroit Principles, Relevant International Conventions, And National Laws// Tulane Journal of International and Comparative Law. Vol. 3 No. 1 (1994) https://journals.tulane.edu/jicl/article/view/3594

4. Ilias Bantekas, Jonathan G. Ercanbrack, Umar A. Oseni, Ikram Ullah. Islamic Contract Law. – New York: Oxford University Press 2024 – P. 138, 219.

5. Mackaay E. Good Faith in Civil law Systems: A Legal-Economic Analysis. Revista Chilena de Derecho Privado, (18), 2012. – P. 149-177.

6. Muhammad Khan, Jung-Han Bae, Seok-Beom Choi, Nag-Hyeon Han. Good Faith Principles in Islamic Contract Law: A Comparative Study with Western Contract Law. // Journal of International Trade & Commerce (J. Int. Trade Commer.) Vol.15, No.6, December 2019. – P.143-159. // https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3555503.

7. Байбекова З.Ф., Имамова Д.И. Принцип добросовестности как основа договорных отношений// Журнал «Интернаука». 2021. № 16 (192), ч. 3. – С. 30-31.// DOI:10.32743/26870142.2021.16.192.267777.

8. Мамай Е.А., Антропов И.В. Принцип добросовестности в международном частном праве. // Advances in law studies. Том 7. – № 4. – 2020.// [Электронный ресурс]:

https://doi.org/10.29039/2409-5087-2019-7-4-41-45
//https://naukaru.ru/ru/nauka/article/34551/view.

9. Рассказова Н.Ю. Модельные правила европейского частного права. 2013. // [Электронный ресурс]: https://laws.studio/evropeyskogo-soyuza-pravo/chapter-general-provisions-obschie-74276.html

10. https://miripravo.ru/gallery/lpr2-principles-of-european-contract-law.pdf

ШАРАХМЕТОВА УМИДА ШААКБАРОВНА -
профессор кафедры гражданского права,
Ташкентский государственный юридический университет
Телефон: +998 97 464 00 68
Шарахметова74@list.ru

РЕГУЛИРОВАНИЕ СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Подчеркивая важность семьи как ячейки общества, предложено закрепить в обновленный Основной закон положение о том, что семья формируется на основе добровольного согласия и равноправия женщины и мужчины, является естественным и базовым звеном общества, находится под особой защитой общества и государства.

Уровень развитости общества определяется политической стабильностью, поступательным развитием экономики, высокой социальной защищенностью граждан, твердыми государственными гарантиями по защите их прав и свобод. Есть и другие не менее важные ценности, отношение к которым определяет степень высокой нравственности и духовности общества. К ним относятся семья, дети, женщина, особое внимание к положению которых со стороны государства может определить степень справедливости общества.

Здоровая, крепкая семья определяет стабильность всего государства. Определяющими принципами внутрисемейных отношений являются уважение, почитание и авторитет старших поколений, преемственность правил поведения и традиций, огромная роль женщины в организации и сохранении семейного очага, в воспитании детей.

Признание семьи на конституционном уровне в Узбекистане в качестве основного социального института открыло путь к демократизации семейных отношений, совершенствованию норм семейного права на основе международных стандартов.

В нашей стране созданы гарантии по охране материнства и детства, реформируется система образования и профессиональной подготовки подрастающего поколения, созданы различные общественные фонды, призванные содействовать укреплению семьи, оказывать ей материальную поддержку. Защита семьи осуществляется в государстве путем принятия самых разнообразных законов, а также оказанием моральной и материальной поддержки.

За последние годы в Узбекистане созданы Комиссия по вопросам обеспечения гендерного равенства, Республиканский общественный совет женщин, Министерство по поддержке махалли и семьи, а также Фонд по поддержке женщин и семьи, призванный оказывать всемерную поддержку женщинам, содействовать их участию в организации семейного и частного предпринимательства.

Кроме того, государству необходимо создавать социальные и экономические условия для полноценного развития семьи, предоставлять многодетным семьям льготы

и социальные гарантии в соответствии с законодательством. Только сильный институт семьи является основой процветающего общества. В связи с этим в современных условиях социально-экономические меры очень актуальны и своевременны. Изменившиеся экономические рычаги в той или иной степени влияют на благосостояние семей, создают материальные затруднения, особенно для многодетных семей, семей с малым достатком и неполных семей. Государство и общество также берут на себя обязательства по оказанию существенной помощи малозащищенным слоям населения, малообеспеченным семьям.

Так, за последние годы были проведены системные мероприятия для оказания моральной и материальной поддержки малообеспеченным и молодым семьям. В частности, на основе принятой Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах, для оказания адресной помощи в «Железную тетрадь» включили 595,6 тысяч семей.

Новшеством стала и практика предоставления образовательного кредита семьям, где двое или более детей учатся на платно-контрактной основе в вузах. Количество государственных грантов, выделяемых на высшее образование, было увеличено на 25%, а количество государственных грантов для женщин с детьми из малообеспеченных семей – в 2 раза.

За прошедшие годы для развития женского предпринимательства более 320 тысячам женщин выделены льготные кредиты на 7,4 триллиона сумов. В 2021 году выделено женщинам-предпринимателям около 1,4 триллиона сумов из Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. В результате за последние годы трудоустроено более 620 200 женщин, 106 тысячам оказано содействие в налаживании частного предпринимательства.

Например, в 2020 году только в рамках программы «Каждая семья – предприниматель» около 126 тысячам предоставлены льготные кредиты. Почти 215 тысячам семей выделены кредиты на развитие семейного предпринимательства в общей сложности на более чем 6 триллионов сумов. В рамках реализации Пяти важных инициатив в отдаленных районах организованы швейные цеха, обеспечена занятость десяти тысяч женщин.

Включение в нашу Конституцию положения о том, что родители имеют право и обязаны заботиться о воспитании, образовании, здоровье, полноценном и гармоничном развитии своих детей до достижения ими совершеннолетия послужит дальнейшему повышению ответственности за судьбу подрастающего поколения.

Необходимость этих дополнений в Конституцию повысит эффективность системы поддержки семьи со стороны государства. Такие изменения основаны на предложениях, поступивших от сограждан, а также они отражены в международных нормах, кроме того, они закреплены в конституциях зарубежных стран, таких как Германия, Италия, Исландия, Болгария, Венгрия, Латвия.

Конституционная реформа 2022 года существенно коснулась социальной сферы нашего общества, качественно обновив подход конституционного законодателя к институту семьи и детства, семейных ценностей. Поправки в статью 42-1, а также статьи 63-65 Конституции на уровне Основного закона устанавливают, что дети являются важнейшим приоритетом государственной политики нашей страны (часть 2 статьи 65).

Важнейшим приоритетом государственной политики является создание условий для полноценного физического, умственного и культурного развития детей. Здесь же закреплено, что, «Материнство, отцовство и детство охраняются государством». В соответствии со статьей 63 проекта Конституции государство создает социальные и экономические условия, необходимые для полноценного развития семьи.

Конституционные поправки, затрагивающие сферу семейных отношений, носят стратегический подход государства к институтам семьи и детства, задачами которого, с одной стороны, выступает формирование ценностных конституционных ориентиров поддержки семьи, а, с другой, создание комплексного государственно-властного механизма.

Следует отметить, что не будет преувеличением сказать, что права и свободы семьи, детей и молодежи в Узбекистане полностью отражены в новой Конституции.

В то же время не будет ошибкой сказать, что новая редакция Конституции Республики Узбекистан создала прочную правовую основу семьи, которая считается основным звеном общества, для здорового, полноценного и всестороннего развития. детей, а также для интеллектуального, творческого, физического и нравственного формирования молодежи, а также для стабильного развития молодежи.

В частности, статья 76 новой редакции Конституции гласит, что семья является основным звеном общества и находится под защитой общества и государства;

брак основывается на традиционных семейных ценностях народа Узбекистана, добровольном согласии и равноправии сторон.

Также в пункте третьем указанной статьи указано, что государство создает социальные, экономические, правовые и иные условия для полноценного развития семьи, норма является подтверждением упомянутого мнения в буквальном смысле. и нет сомнения, что оно служит независимому развитию семьи в обществе.

При этом в третьем пункте статьи 77 Конституции родители и лица, их заменяющие, обязаны заботиться о своих детях до достижения ими совершеннолетия, их воспитании, образовании, здоровом, полном и всестороннем развитии; В пункте втором настоящей статьи государство и общество обязаны кормить, воспитывать, воспитывать и обеспечивать, чтобы дети-сироты и дети, лишенные опеки родителей, были здоровыми, полноценными и всесторонне развитыми, и в этих целях применяется еще один общепризнанный принцип. усиливается.

Сегодня идея обеспечения прав, свобод и законных интересов отцовства, материнства и детей стала краеугольным камнем всей внутренней и внешней политики нашей страны, важнейшей движущей силой демократических реформ, проводимых в Новой Зеландии. Узбекистан, и важный фактор, объединяющий эти благородные усилия.

Соответственно, в статье 78 Конституции дети равны перед законом независимо от их происхождения и гражданского состояния;

что обязанность государства обеспечивать и защищать права, свободы и законные интересы ребенка, создавать наилучшие условия для его полноценного физического, психического и культурного развития;

Государственная охрана материнства, отцовства и детства;

Видно, что государство и общество укрепляются строгими нормами, заботящимися о формировании чувства патриотизма и любви к Родине у детей и молодежи.

Одним из важных аспектов, в статье 79 новой редакции Конституции, является то, что государство обеспечивает защиту личных, политических, экономических, социальных, культурных и экологических прав молодежи, поощряет ее активное участие в жизни общества и государства.

Определено, что государство создает условия для интеллектуального, творческого, физического и нравственного становления и развития молодежи, для реализации ее прав на образование, здравоохранение, жилье, трудоустройство, занятость и отдых.

Эти нормы ясно указывают на то, что Новый Узбекистан считается демократическим правовым государством, а гарантией является принцип, согласно которому государство обеспечивает интеллектуальное, творческое, физическое и нравственное формирование семьи, детей и молодежи только на основе Конституции и законов. реализации.

Короче говоря, можно с уверенностью сказать, что основной акцент новых норм нашей Конституции на обеспечение гарантий прав семьи, детей и молодежи направлен на обеспечение стабильного развития государства.

Глава 14 новой редакции Конституции под названием «Семья, дети и молодежь» содержит пять правовых норм.Проблема рождения и воспитания детей вовсе не является сугубо личным делом родителей, так как они воспитывают и растят будущих граждан общества. Эти положения нашли отражение в статье 64 новой редакции Конституции: «Родители и заменяющие их лица имеют право и обязаны содержать своих детей до их совершеннолетия, заботиться об их воспитании, образовании, здоровом, полноценном и гармоничном развитии».

Поэтому материнство и детство охраняются государством, сама семья пользуется правом на защиту со стороны общества и государства: «Интересы ребенка, создание всех условий для полноценного физического, умственного и культурного развития детей являются важнейшим приоритетом государственной политики. Материнство, отцовство и детство охраняются государством. Государство и общество заботятся о формировании у детей и молодежи приверженности национальным и общечеловеческим ценностям, гордости за богатое духовное наследие великих предков» (статья 65 Конституции).

Семья в Узбекистане во все времена относилась и продолжает относиться к высоко почитаемой социальной общности. В этой связи совершенствование конституционно-правовых основ семейного законодательства позволит усилить гуманизирующее воздействие семейного права на взаимоотношения мужчины и женщины в семье, нравственные устои этой важной ячейки, составляющей основу формирующегося гражданского общества и правового государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мирзиёев Ш.М. Выступление Президента Республики Узбекистан на торжественном собрании, посвященном Дню учителей и наставников. https://president.uz/ru/lists/view/386401.10.2021.

2. Мирзиёев Ш.М. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. https://president.uz/ru/lists/view/5774.

3. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам. // Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ.- 2003.- № 2 (41).- С. 82 – 130. 114.

4. Всеобщая декларация прав человека: принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г.

5. Конституции Республики Узбекистан (новая редакция). Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241.

ТУРСУНОВ Х.М. - Сардори кафедраи Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук, н.и.и., майори хадамоти гумрук, муалими калони кафедраи фаъолияти гумруки ДБССТ. tursunov.hushruz@mail.ru

КАРИМОВ С.Х. - Нозири калони Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук, майори хадамоти гумрук. karimovs.5656@gmail.com.

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САҲМИ ОН ДАР ТАШАКУЛ ВА ТАКМИЛЛӢ ҚОНУНГУЗОРИИ ГУМРУКӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол воқеан шоҳсутун ва шиносномаи давлат ва халқи тоҷик, санади таърихию тақдирсоз ва таъйинкунандаи сарнавишти ҳар халқу миллат ва давлат мебошад.

Конституси воқеан дар ҳаёти барои мо мардуми сарбаланди тоҷик пояи устувор сарнавиштсоз, таърихӣ ва дар бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёду дуняви нақши устуворро доро мебошад. Чунончӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи конститусияи Ҷумҳурии баромада намуда, гуфтанд: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоскунандаи воқеияти даврони истиқлолу озодии Ватан, рушди давлат ва пешрафти миллати тамаддунсози тоҷик мебошад».

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994 ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуда, танзимкунандаи суботи сиёсӣ ва таъмини низомро дар давлат таъмин мекунад. Конститутсияи ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун шиносномаи миллати тоҷикон барои дар арсаи байналмилалӣ шинохтан ва дарки моҳияти он ҳамчун давлати демократӣ мусоидат мекунад.

Агар мо бо таърих назар афканем мебинеам, ки қариб ҳазор сол дар бедавлатӣ қарор доштем ва қисмати таърихи начандони мо дар доираи давлатдории шӯравӣ ҷараён гирифта буд.

Маҳз ба шарофати истиқлолияти сиёси давлати Тоҷикистон мустақил ва қабули Конститутсия бунёди ба сифати сарчашмаи олии низоми ҳуқуқии мамлакат эътироф гардид.

Аз он вақте, ки инсоният ба марҳилаи муайяни рушд расиду зиндагии муташаккилонаро оғоз намуд, дарк намуд, ки ба як нерӯи низомбахш ва раҳнамо эҳтиёҷманд аст. Зеро тадриҷан ифшо гардид, ки чунин нерӯи муҳим маҳз маҷмӯи қонунҳо буда, метавонад ва бидуни қонуну қоидаҳои муайян ва риояи қотеонаи онҳо зиндагии басо душвор ва саршор аз мухолифат хоҳад буд. Ҳамин тавр, зарурати рӯзгор ва воқеияти зиндагӣ аввалин қонунҳо рӯйи кор омаданд ва минбаъд маҷмӯи қонунҳоро тартиб доданд.

Конститутсия санади асосии давлатдорӣ, муҳимтарин рукни низоми ҳуқуқии кишвар, раҳнамои рушди мамлакат, муаррификунандаи давлат ва бахтномаи миллат ба шумор меравад. Имрӯз аксарияти кулли давлатҳои ҷаҳон барномаи давлатсозӣ ва тақдири минбаъдаи халқу миллати худро маҳз тавассути Конститутсия муайян намуда, дар доираи он армонҳои миллии худро амалӣ мегардонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо шарофати ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ соҳиби Конститутсияи худ гардид, ки дар он орзуву армонҳои ҳазорсолаи миллати тоҷик инъикос ёфтаанд. Чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба таҷлили Конститутсияи ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Конститутсия арзишмандтарин дастоварди мардум ва давлати тоҷикон дар интиҳои асри гузашта ба шумор рафта, натиҷаи мантиқии талошҳои ҷомеаи адолатпарвар дар роҳи расидан ба марҳалаи тозаи рушду инкишофи хеш ва муаррифии кишвари мо ба оламиён мебошад”.

Мақсадҳои олии давлатдории халқи тоҷик маҳз дар нуқтаҳои асосии эълоннамудаи Конститутсияи Тоҷикистони соҳибихтиёр бараъло нишон дода шудаанд, ки ин ҳам бошад эъмори давлати ҳуқуқбунёд, дунявӣ, демократӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ин санади сиёсиву ҳуқуқиро коршиносон барҳақ бозгӯи идеяи миллии халқи тоҷик меноманд. Чунки дар амал ҷорӣ намудани идеяҳои давлатсозии эълоннамудаи Конститутсия ва расидан ба онҳо шароити арзандаи зиндагиро ба ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ таъмин намуда, ояндаи дурахшони насли тоҷик ва давлатдории тоҷиконро кафолат медиҳад.

Аз лиҳози сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ Конститутсия аллакай хизмати бемисли худро барои мардуми тоҷик кардааст. Чунки маҳз дар доираи майдони ҳуқуқии он заминаи ҳуқуқии барҳам задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ муҳаё шуда, Сулҳу Ваҳдаи миллӣ ба мо даст дод. Тӯли 33 соли Истиқлолият таҳкурсии мустаҳками эъмори давлати соҳибихтиёр гузошта шуд. Дар ин замина рушди устувору босуръати ҷомеа, сулҳу субот, ваҳдати миллӣ, пайвастан бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳифзи манфиатҳои милливу давлатӣ таъмин гардид.

Конститутсия инсонро ҳамчун меҳвари асосӣ қарор дода, муҳимтарин рукнҳои зуҳурёбии инсон - ҳуқуқу озодиҳои онро низ ҳамчун арзиши олӣ эътироф намудааст.

Конститутсия инчунин муаррификунандаи давлату миллат дар сатҳи умумиҷаҳонӣ ба шумор меравад, маҳз дар он асосҳои сиёсати хориҷии давлат муайян гардида, тибқи он давлат ҳамкориҳои берунаи худро амалӣ менамояд.

Имрӯз ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати субъекти комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ баромад намуда, дар радифи тамоми давлатҳои дунё аъзои СММ ва дигар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори фаъоли муносибатҳои байналмилалӣ буда, дар арсаи умумиҷаҳонӣ нуфузи рӯзафзун касб менамояд. Аз ин ҷост, ки ташаббусҳои созанда ва бунёдкоронаи Сарвари давлат дар соҳаи ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба об, ҳифзи муҳити зист, мубориза бар зидди терроризм, экстремизм ва сепаратизм дигар ташаббусҳои вобаста ба таъмини амнияти минтақавию ҷаҳонӣ пайваста ҳамовозӣ пайдо намуда, Тоҷикистон ҳамчун давлати пешво дар ин самт эътироф гардидааст.

Конститутсияи ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон бунёди давлати навин ва пешрафту дастовардҳои онро таъмин намуда, барои ноил шудан ба мақсадҳои олии миллатамон хизмат мекунад. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудааст: “Аввалин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсоз ва бахтномаи миллат дар роҳи эъмори давлатдории навини тоҷикон, пайвастани он ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳифзи манфиатҳои милливу давлатӣ, таъмини сулҳу субот, ваҳдати миллӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон нақши барҷастаи таърихӣ дорад”.

Конститутсия ба сифати қонуни олии кишвар заминаи бунёдии ҳуқуқии мамлакат барои эҳёи қабули дигар қонунҳо, санадҳо, амрҳо, фармоишҳо, консепсияҳо ва илова бар ин низоми ҳуқуқии кишвар, заминаи эҷод ва такмили минбаъдаи қонунгузорӣ муайянсозандаи пешрафти ҷомеа ва давлат мебошад.

Бояд қайд намуд, ки қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таҳкими пояҳои Истиқлолияти давлатӣ ва дар ин замина тақвият бахшидан ба дурнамои ташаккули соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ мусоидат намуда, ба марҳилаи сифатан нави таърихи инкишофи давлати Тоҷикистон ва низоми қонунгузорӣ замина гузошт.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди қонунгузории кишвар ва таҳкими сиёсати ҳуқуқии мамлакат хело назаррас буда, маҳз дар заминаи муқаррароти меъёрҳои он дурнамои инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян ва муқаррар гардидааст.

Дар Конститутсияи ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибихтиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, моҳият ва вазифаҳои давлат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, забони давлатӣ, рамзҳои давлатӣ ва шакли идораи давлатдории Тоҷикистон, ҳадафҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, асосҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон эълон шудаанд, ки дар ин самт нақши мақомоти гумрук низ ҷиҳати амалишавии дахлнопазирии ҳудуди кишвар, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми интиқолёбии молу воситаҳои нақлиёт, ҳадафҳои сиёсати хориҷии давлат, асосҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат назаррас мебошад.

Мақомоти гумрук мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ буда ҳимояи Истиқлолият ва амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои шахсони воқеи ва ҳуқуқиро ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 4 кишвар: Авғонистон (1374 км), Ӯзбекистон (1332км), Хитой (494км) ва Қирғизистон (987км) ҳаммарз мебошад. Гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи ғанидошата, таъсиси онро ба се марҳилаи таърихӣ ҷудо меномоянд.

Давраи якум, ки ба асрҳои VII-VI пеш аз мелод мебошад. Мусаламаст, ки пайдоиши гумруку ташаккулёбии фаъолияти гумрукиро ба пайдоиши давлатҳо, сарҳадоти онҳо ва ташкили бозорҳои дохиливу хориҷӣ нисбат медиҳанд. Ҳануз аз асрҳои VII-VI пеш аз мелод бо пайдоиши фаровони мол ва ташкили бозорҳои гуногун дар минтақаи Осиёи марказӣ раванди савдои байни қавмҳо ва халқҳо оғоз гардида буд.

Дар ин замон аҷдодони мо аз руи маҳали ҷойгиршавиашон чун пули пайвасткунандаи миёни кишварҳои Машриқзамин, аз қабили Ҳиндустону Чин ва мардумони минтақаи назди Волгаю Қазоқистон, Сибиру Аврупои Шарқӣ дониста мешуданд. Омили мазкур зарурати назорат ва танзими гардиши молро ба миён гузошт.

Бори нахуст мафҳуми “Боҷи дарвоза” (ҳоло боҷи гумрукӣ), ки дар асл аввалин низоми назорати гумрукии минтақа буд, мавриди истифода қарор гирифт, ки аз таърихи ғании фаъолияти гумрукии халқи тоҷик гувоҳи медиҳад.

Давраи дуюм, ки он ба Иттиҳоди Шуравӣ дар ташкили гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб мебошад. Гумрук дар Тоҷикистони Шуравӣ низ вуҷуд дошт, боз ҳам бо дарназардошти манфиатҳои умуми-шуравӣ ва бе инобати мавқеи миллатҳои ҷумҳуриҳои дигар фаъолият мекард.

Зеро дар ҳудуди Осиёи Миёна ягона гузаргоҳи гумрукии Иттиҳоди Шуравӣ дар дидбонгоҳи шаҳри Тирмизи Ҷумҳурии Ӯзбекистон фаъолият дошт ва танҳо 7 апрели соли 1987 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуъбаи назорати гумрукии “Панҷӣ Поён” ташкил шуд.

Давраи сеюм он даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз мавҷудияти мақомоти гумрук ва фаъолияти муназзами он дар сохтори Ҳукумати кишвар яке аз нишондиҳандаҳои воқеии Истиқлолияти давлатӣ мебошад.

Ин ҷо мувофиқи мақсад мебошад, ки атрофи ташакилёбии мақомоти гумрук, ҳамчун ҷузъи сохтори давлатӣ, ба тозагӣ ташкил гардида, то ба имрӯз як чанд маротиба шакли ташклию ҳуқуқии ин ниҳод аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бознигарӣ шудааст.

Саридораи назорати гумрукии назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №14 аз 22 январи соли 1992) таъсис дода шуд.

Кумитаи давлатии гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Шӯрои Вазирони Ҷуммҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 1993 таҳти №288 Саридораи гумруки назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи давлатии гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон) табдил дода шуд.

Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 феврали соли 1994 таъсис ёфт.

Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 январи соли 2002 таҳти №475 таъсис дода шуд, ки дар асоси он Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сохтори таркибиии Вазорат ба ҳайси Департаменти гумруки Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намуд.

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2006 дар сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дод шуд, ки то ҳол фаъолият менамояд.

Дар баробари ташкили гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муҳими дигар он ин қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи гумрук ба шумор мерафт, ки дар Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии мамлакат дар моҳи ноябри соли 1992, нахустин пояҳои ҳуқуқӣ тавассути қабули аввалин Кодекси гумрук ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарифи гумрукӣ” тасдиқ гардида, қабул шудааст. Сипас баъди қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон 1994 дар доираи талаботҳои мавҷуда зарурияти таҷдиди назар намудан ба Кодекси гумрук ба миён омада, соли 1997 ва 2004 - ум Кодекси гумрук аз нав қабул гардид ва имрӯз Кодекси гумруки соли 2004 бо тағйиру иловаҳои қабулгардидааш амал карда истодааст.

Бояд тазаккур дод, ки пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ҳамагӣ як нуқтаи гумрукии Панҷи Поён ба кишвар мерос монда буд. Имрӯз бошад, мақомоти гумруки Тоҷикистон дорои 5 раёсати минтақавии гумрукӣ, 18 гумрук ва 56 дидбонгоҳи гумрукӣ (37 дидбонгоҳи гумрукии наздисарҳадӣ ва 19 дидбонгоҳи гумрукии дохилӣ) мебошад. Агар дар солҳои аввали таъсисёбӣ мақомоти гумрук аз бинову иншоот ва техникаву таҷҳизотҳои назорати гумрукӣ танқисӣ мекашид, имрӯз тамоми воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук бо иншооти замонавӣ таъмин буда, аз таҷҳизотҳои техникии назорати гумрукии муосир, истифода мебаранд.

Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ аз 5 адад иборат мебошанд, ки инҳоянд:

1.Раёсати минтақавии гумрукӣ дар шаҳри Душанбе соли 1996, ташкил шуда, ки он шуъбаҳои дастгоҳи марказии раёсат ва як гумрук ва 9 дидбонгоҳи гумрукӣ иборат мебошад, то имрӯз фаъолият дорад.

2.Раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Суғд, санаи 10 июни соли 1992, таъсисёфта то имрӯз дар 12 гумруку 19 дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва як минтақаи озоди иқтисодӣ адои хизмат намуда, аз шумораи дидбонгоҳҳои гумрукии болозикр 7 тояшон мақоми байналмилалӣ дошта, аз ин 5 адад ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва 2 адад ба Ҷумҳурии Қирғизистон рост меояд.

3. Раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Хатлон, соли 1993, таъсисёфта то имрӯз фаъолият намуда ва он бо ду кишвар сарҳади гумрукӣ дорад. Раёсати гумруки

вилояти Хатлон имрӯзҳо дар 4 гумруку 11 дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва се минтақаи озоди иқтисодӣ адои хизмат намуда, аз шумораи дидбонгоҳҳои гумрукии болозикр 3 тояшон мақоми байналмилалӣ дошта, аз ин 2 адад ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва 1 адад бо Афгонистан рост меояд.

4. Раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон, соли 1993, таъсисёфта то имрӯз фаъолият намуда, он бо се кишвар сарҳади гумрукӣ дорад. Кормандони гумруки ВМКБ имрӯзҳо дар 1 гумруку 7 дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва як минтақаи озоди иқтисодӣ адои хизмат намуда, аз шумораи дидбонгоҳҳои гумрукии болозикр 1 тояшон мақоми байналмилалӣ дошта, аз ин 2 адад ба Ҷумҳурии Халқии Хитой 1 адад, ба Ҷумҳурии Исломии Афгонистан 4 адад ва Ҷумҳурии Қирғизистон 1 адад рост меояд.

5.Раёсати минтақавии гумрукӣ дар шаҳри Турсунзода, 23 августи соли 1993, таъсисёфта то имрӯз фаъолият намуда ва он бо як кишвар сарҳади гумрукӣ дорад. Кормандони гумруки шаҳри Турсунзода, имрӯзҳо дар 7 дидбонгоҳҳои гумрукӣ, адои хизмат намуда, аз шумораи дидбонгоҳҳои гумрукии болозикр 1 тояшон мақоми байналмилалӣ дошта, аз ин 2 адад ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон рост меояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ дар татбиқи сиёсати бо самари гумрукӣ нақши калиди дошта дар таъмини амнияти иқтисодӣ, ғани гардонидани буҷети давлатӣ ва мубориза алайҳи қочоқ саҳми босазо доранд.

Дар нақшаи идоракунии Хадамоти гумрук Донишкади такмили ихтисос, Лабараторияи гумрукӣ, Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягона ва КВД “Равзанаи ягона” муҷҳаз бо тамоми имкониятҳои соҳавӣ, фаъолият менамоянд, ки яке аз дастовардҳои мақомоти гумурк дар замони муосир ба шумор рафта саҳми худро дар татбиқи босамари фаъолияти гумрукӣ мерасонанд.

Маврид ба зикр аст, ки пас аз таъсис додани мақомоти гумрук дар кишвар зарурати такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандон пеш омад.

Ин буд, ки солҳои 1995-2001 ба ҳайси маркази таълимӣ ва аз соли 2001 то инҷониб дар мақоми Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Самтҳои асоси раванди бозомӯзӣ ва такмли ихтисоси Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук инҳо мебошанд:

-курси ибтидои барои кормандони нав ба кор қабулгардида дар мақомоти гумрук;

- курси такмили ихтисоси командони мақомоти гумрук аз руи категорияҳо;

- курси такмили ихтисоси мутахассисони барасмиятдарории гумуркӣ

Баъди анҷоми курсҳои такмили ихтисос ба шунавандагон шоҳодатнома (кабуд ва сурх) ва сертификати Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук дода мешавад.

Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои муҳимеро мутобиқи моддаи 462 Кодекси гумруки Ҷумҳурии тоҷикистон иҷро менамояд. Бинобар ин, мо онхоро ба се самт ҷудо намудем.

Таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба воситаи ташкили дурусти назорати гумруки ҳангоми интиқоли мол тавассути сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соддагардонии расмиёти гумрукию савдо;

Таҳкими сиёсати тиҷорати хориҷӣ ва ғани гардонидани буҷети давлатӣ Муқовимат бар зиддӣ қочоқ ва ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ.

Роҷеъ ба масоили таъмини амнияти иқтисодӣ дар вақти назорати гумрукӣ ва соддагардонии расмиёти гумрукию савдо аз ҷониби мақомоти гумрук тамоми дидбонгоҳҳои гумрукӣ бо технологияҳои муосири муоинаи гумрукӣ муҷаҳаз гардида ва дар ин замина дар мақомоти гумрук Системаи иттилоотии автоматикунонидашудаи ягона (СИАЯ) ва Равзанаи ягона (РЯ) ба роҳ монда шудааст.

Бо мақсади таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти гумрук ва стандартикунонии расмиёти гумрукӣ Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи гумрук аз соли 2014 дар низоми вақти воқеӣ фаъолият намуда истода, тавассути он шакли электронии декларатсиякунонӣ ва барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт пурра ҷорӣ гардидааст. Дар баробари ин, дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июли соли 2020, №410, аз 1 сентябри соли 2020 низоми миллии “Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ” бо фарогирии 11 мақомоти ба низом шомилшуда мавриди истифодаи расмӣ қарор гирифт, ки тибқи он дархост ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва сертификат, инчунин, мубодилаи иттилоот байни сохторҳои ваколатдор тариқи электронӣ сурат мегирад.

Таҳлили фаъолияти Равзаи ягона, ки аз якуми сентябри соли 2020 бо фаррогирии 11 мақомоти ғайритарифи бо ҳадафи аз байн бурдани мубодилаи қоғазӣ ва электрони намудани 22 номгӯи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ҳангоми амалиёти савдои хориҷӣ дар сохтори мақомоти гумрук то ҳол фаъолияти худро самаранок ба роҳ мондааст.

О ид ба таҳкими сиёсати тиҷорати хориҷӣ ва ғани гардонидани буҷети давлатӣ (фискалӣ) бояд қайд намуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масоили ташаккули фаъолияти гумруркӣ аҳамияти махсус дода, бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии Тоҷикистон, таъмини риояи тартиби муқарраргардидаи интиқоли молу воситаҳои нақлиёт, назорат ва барасмиятдарории гумрукиро такмил дода, аз ҳисоби зиёдворид гардидани молу воситаҳои нақлиёт қисми даромади Бечети давлатиро аз ҳисоби воридоти пардохтҳои гумруркӣ таъмин менамояд.

Оид ба таҳкими, ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии ҷумҳурӣ бо 120 давлати хориҷӣ ба роҳ монда шуда, гардиши савдои хориҷӣ, ки дар соли 1991 маблағи 131.1 млн. доллари ИМА-ро ташкил медод, дар соли 2023 он ба 8 328,9 млн. доллари ИМА расид, ки сатҳи афзоиши он қариб 63,5 маротибаро ташкил медиҳад.

Фаълияти ҳифзи ҳуқуқии мақомоти гумрук дар муқовимат бар зиддӣ қочоқ ва ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ нишон медиҳад, ки мақомоти гумрук аз рӯзҳои аввали таъсисёбиаш сади роҳи гурӯҳои қочоқчиён дар сарҳади гумрукӣ гаштааст, шоистаи таҳсин аст.

Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 инҷониб аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук ва аз соли 2013 аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, инчунин, иштирокчии як қатор конвенсияҳои байналмилалӣ дар соҳаи гумрук мебошад. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2004 дар асоси меъёрҳои эътирофшудаи Конститутсияи ҷумҳурӣ ва таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ таҳия ва қабул гардида буд, аз 1 январи соли 2005 мавриди амал қарор гирифта, ба принсип ва меъёрҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳамоҳангсозӣ ва содагардонии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото) мутобиқ гардонида шудааст.

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва институтҳои молиявӣ дар доираи лоиҳа ва барномаҳои Созмони умумиҷаҳонии гумрук,Сафорати ИМА дар Тоҷикистон, Иттиҳоди аврупо “БОМКА”, Барномаи рушди СММ дар Тоҷикистон “UNDP”, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо “САҲА” ва ғайраҳо ҳамкориҳои зиҷ дорад.

Бо мақсади рушиди мақомоти гумрук барои даврaҳои минбаъда бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019 таҳти №537, Барономаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, (Барнома аз 6, қисм, 15 банд ва 57 зерабан) қабул гардида ва он тибқи ҷадвалӣ амалисозии бандҳои Барнома таҷдиду азнавсозии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои панҷ соли оянда амали гардида истодааст.

Боиси ифтихор аст, ки имрӯзҳо мақомоти гумруки кишвари мо дар радифи мақомоти гумруки давлатҳои дигар дорои низоми муайян ва инфрасохтори муосир буда, аз дастовардҳои илмию техникӣ ва инноватсионӣ самаранок истифода мекунад

Мавриди ба зикр аст, ки имрӯз гумруки мамлакатро баҳри ноил гаштан ба ҳадафҳои гузоштаи худ маҳз саҳми Конститутсия назар мебошад, зеро, ки мақомоти гумруки ҷавон байди ба дастовардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи қонунгузории худро дар асоси бахтномаи миллат (Конститутсия) ба рох монда вобастат ба давру замон онхоро боз дар доираи сарчашмаи қонунгузории мамлакат таҷдиди назар намудааст.

АДАБИЁТҲО:

1. Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тариқи райпурсии умумихалқӣ қабул карда шуда ва тағйиру иловаҳои ба он 26 сентябри соли 199, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016;

2. Тафсири илмиву оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, «Шарқи Озод» соли 2009;

3. Иқтибос аз суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2020-2023;

4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004 бо тағйиру иловаҳои охирин;

5. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020;

6. Асосҳои фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ, М.Оймаҳмадов, Душанбе, «Ирфон» соли 1998;

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июли соли 2020, №410, аз 1 сентябри соли 2020 низоми миллии “Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ”

КЕНҶАЕВА Р.Ҳ. – дотсенти кафедраи молия ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
тел:917866062

ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ ВУСЪАТИ РАВОБИТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар симои узв ва вакилони ин мақоми олии қонунбарор ба халқи шарифи Тоҷикистон 28 декабри соли 2023 – дар анҷоми соле, ки барои мардуми шарифи Тоҷикистон воқеан ҳам таърихӣ ба ҳисоб меравад, ироа гардид. Воқеан, Паёми Сарвари кишвар сарчашмаи боэътимод, фарогири иттилоот ва маълумоти омории амиқу дақиқ, таҳлилу хулосароиҳои мантиқиву бебаҳс, дастуру супоришҳои ба ояндаи дурахшон ҳидояткунанда мебошад.

Дар Паём самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ватани азизамон Тоҷикистон мавриди таҳлили амиқ, хулосабарорӣ, натиҷагирӣ ва ояндабинӣ қарор гирифта, аз амалишавии ҳадафҳои стратегӣ, рушди бемайлони тамоми ҳаёти ҷомеа ва боз ҳам беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳолӣ мужда дода шуд. Дар Паёми навбатӣ Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки таъмин намудани

рушди устувор ва босуръати кишвар танзими ҳуқуқии саривақтӣ ва ҳамаҷонибаро талаб менамояд.

Қонунгузорӣ бояд пайваста такмил дода шавад ва ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад. Пешвои маҳбуби миллат хотирнишон карданд, ки дастоварду пешравиҳои то имрӯз ноилшудаи кишвар натиҷаи қонунҳои таҳия ва қабулкардаи парламенти мамлакат мебошад. Дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши калидӣ дорад. Ҳоло дар кишвар барномаи сеюми таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ барои солҳои 2020 – 2030 амалӣ шуда истодааст.

Пас аз соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мустаҳкам гардидани оилаҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуда, давлат баҳри беҳтар намудани шароити оилаҳо, ҳифзи манфиатҳои модару кӯдак ғамхорӣ менамояд ва барои омода кардани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ тадбирҳои амалӣ меандешад.

Худ маърифати ҳуқуқӣ маҷмӯи андешаҳои одамон дар бораи қонун, татбиқи он ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ мебошад, ки дар шакли дониш, эътиқод, меъёрҳо ва муносибатҳои аз ҷониби ҷомеа қабулшуда ташаккул ёфтааст. Инчунин, маърифати ҳуқуқиро метавон ба маънои маҳдуд ва васеъ баррасӣ кард:

- ба маънои маҳдуд, маърифати ҳуқуқӣ низоми муносибатҳоест, ки байни одамон ва ташкилотҳои гуногун дар натиҷаи ҳамкории дарозмуддати онҳо ташаккул ёфтааст. Табиист, ки ин гуна муносибатхо бо қонун танзим ва аз тарафи давлат ҳифз карда мешаванд;
- ба маънои васеъ ин мафҳум тамоми анбори донишҳои ҳуқуқиро дар бар мегирад, ки инсоният пештар ҷамъ кардааст ва аз тарафи одамон дар ҳаёти харрӯза, дар муносибат бо ҳамдигар, дар меҳнат ва дигар соҳаҳо татбиқ карда мешавад. Ба ин маъно, маърифати ҳуқуқӣ асоси рафтори қонуншикании шаҳрвандон мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар асоси Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феврали соли 2018, №1005 баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳолӣ, таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад ва ҳамчун фаъолияти мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, шаҳрвандон оид ба муайян намудани мақсадҳо, вазифаҳо, афзалиятҳо, воситаҳо, шаклҳои тарбияи ҳуқуқӣ баромад намуда, тавассути таъмини сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ, тарғиби ҳуқуқӣ, инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқшиносони касбӣ амалӣ мешавад. Тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати тарбиявии давлат буда, дар робита бо тарбияи сиёсӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва намудҳои дигар тарбияи инсон бояд анҷом дода шавад. Ташаккули инсони комил истифодаи якҷояи ҳамаи намудҳои тарбияро талаб мекунад. Тарбияи ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад.

Сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқӣ ҳалли вазифаҳои зеринро пешбинӣ менамояд: тарбияи кадрҳои ҳуқуқшиносӣ касбии баландихтисос, ки барои фаъолияти ҳуқуқӣ дар шароити вусъати равобити байналмилалӣ омода мебошанд, такмили сиёсати таҳсилот дар соҳаи тарбияи кадрҳои ҳуқуқшинос, баланд намудани сатҳи донишомӯзии ҳуқуқи байналмилалӣ бо дар назар доштани дурнамои ҳалли бахсҳои ҳуқуқӣ дар судҳои байналмилалӣ, такмили тахассус пас аз гирифтани таҳсилоти олии касбии ҳуқуқшиносӣ, омода намудани кадрҳои дорои донишҳои махсуси иттилоотӣ дар шароити васеъ шудани иттилои ҳуқуқӣ, таҳдидҳо ба амнияти иттилоотии ҷумҳурӣ, тарбияи кадрҳои нави ҳуқуқшиносон, ки барои кор дар шароити роҳандозии ҳукумати электронӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи ҳуқуқшиносӣ омодаанд, мустаҳкам намудани унсурҳои иттилоотӣ ва технологии сиёсати таҳсилот бо дар назар доштани ворид шудани

технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани махзани иттилоотии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, иттилоъгардонии фаъолияти судӣ, тафтишотӣ, мурофиавӣ, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, иттилои ҳуқуқӣ дар соҳаи мубориза бо ҷиноятқорӣ.

Сатҳи баланди маърифати ҳуқуқии шаҳрванд, ки бевосита аз сифат ва дастрасии иттилооти ҳуқуқӣ вобаста мебошад, метавонад ба боло рафтани эҳтиром нисбат ба қонун ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи асосӣ ва калидии батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ, паст шудани сатҳи нигилизми ҳуқуқӣ, инчунин дар ботини шахс ба вуҷуд овардани эътиқод ба рафтори ҳуқуқӣ, ташаккули масъулият оид ба итоат кардан ба муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат намояд ва шаҳрванд худро дар ҷомеа комилан озод ва бехатар эҳсос намояд.

Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назар доштани арзишҳои умумибашарӣ ва манфиатҳои миллӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ, ҳамоҳангсозӣ ва якхелакунии қонунгузории давлатҳо ва низомҳои ҳуқуқии ҷаҳонӣ, рушди муносибатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, таъсиси иттиҳодҳои нави ҷаҳонӣ ва минтақавии байни давлатҳо, таҳдиду хатарҳои нави ҷаҳонӣ амалӣ карда мешавад. Сиёсати ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ба коҳиш додани таъсири манфии ҷаҳонишавӣ, муқовимат бо хатарҳо ва таҳдидҳои ҷаҳонӣ (терроризм, экстремизм ва дигар падидаҳои хатарзо), ҳифзи фазои иттилоотии ҷумҳурӣ аз хатарҳои иттилоотии ҷаҳони муосир равона карда мешавад.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суханрониву мулоқот ва суҳбатҳояшон иброз намуданд, ки баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аъзои ҷомеа, дар замири ҳар шаҳрванд парваридани ҳисси масъулият барои пешрафти мамлакат, эҳтироми амиқ ба арзишҳои фарҳангиву зеҳнии миллат, шинохт ва арҷгузориву риояи ҳуқуқи инсон шарти аслӣ ва ҳатмии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошад.

Таъмини волоияти қонун ва риояи ҳатмии ҳуқуқу уҳдадориҳои шаҳрвандон омили асосии пойдории тартиботи ҷамъиятӣ, сулҳу субот ва оромию осоиши ҷомеа мебошад. Эълони Соли маърифати ҳуқуқӣ иқдоми муҳим ва арзишманд буда, метавонад дар такмил ва танзими қонунгузории мамлакат, баланд бардоштани донишу тафаккури ҳуқуқии шаҳрвандон, қонуният, баробарӣ ва адолат асоси воқеӣ гузорад.

Дар робита ба эълон гардидани Соли маърифати ҳуқуқӣ фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2023 «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» ба тавсиб расида, мувофиқи ин фармон соли 2024 Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон карда шуд. Дар банди дуюми фармон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор карда шуд, ки барои иҷрои ин фармон дар муҳлати як моҳ нақшаи чорабиниҳоро таҳия ва барои тасдиқ пешниҳод намояд.

Дар ин асос Нақшаи чорабиниҳо бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024 низ таҳия гардида, бо амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 марти соли 2024 тасдиқ карда шуд.

Барои инкишофу такмили қонунгузорӣ баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ таъсири мусбат мерасонад, зеро ҳар чи қадаре, ки маърифати ҳуқуқӣ, яъне донишҳои ҳуқуқӣ, эҳтиром гузоштан ба ҳуқуқ ва қонун, риояи бечунучарои қонунҳо дар мамлакат рушд намояд, мо ба ҳадафҳои конститутсиониамон мерасем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимну вохӯрию суҳбатҳояшон оид ба бунёди оилаи солиму уствор, тарбияи фарзандони солеҳ, таълиму тарбияи наслҳои имрӯзу оянда дар руҳияи ватандӯстӣ, баҳри пойдорию устувории Истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, оилаи солиму фарзандони солеҳро асоси давлату миллати устувори солим арзёбӣ менамоянд.

Дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик оила ҳамчун институт, мактаби бузурги тарбиядиҳанда ва ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабили муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгароӣ, сухан гуфтан ва қадам гузоштан ба ҳаёти мустақилона маҳз дар оила аз бар карда мешаванд.

Маърифати ҳуқуқӣ маҷмуи андешаҳои одамон дар бораи қонун, татбиқи он ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ мебошад, ки дар шакли дониш, эътиқод, меъёрҳо ва муносибатҳои аз ҷониби ҷомеа қабулшуда ташаккул ёфтааст.

Тарғиби арзишҳои ҳуқуқӣ фаъолияти мақсадноки доираи муайяни субъектҳо оид ба паҳн намудани дониш оид ба ҳуқуқ, озодиҳо ва уҳдадориҳои инсон ва роҳҳои татбиқи онҳо, ба таври мунтазам таъсир расонидан ба шуур ва рафтори насли наврас бо мақсади ташаккули ақидаҳо, арзишҳои мусбӣ, самтҳо, муносибатҳое, ки риоя, иҷро ва истифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин ташаккули шуури ҳуқуқиро таъмин мекунанд.

Иттилооти ҳуқуқӣ маҷмуи тадбирҳое аст, ки дар давлат ба таъмини дастрасии шаҳрвандон ва ташкилот ба иттилооти ҳуқуқӣ дар асоси технологияҳои муосири иттилоотӣ нигаронида шудаанд. Ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот – ҳуқуқи ҳар шаҳрванд ба ҷустуҷӯи озодонаи иттилоот ва ба даст даровардани он аз мақомот ва ташкилоти давлатӣ, дигар мақомоту ташкилоте, ки давлат ба онҳо ваколатҳои омирона додааст, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, шахсони мансабдори онҳо, ки ин иттилоотро қонунан доро мебошанд.

Маърифати баланди ҳуқуқӣ- ин риояи бошууронаи меъёрҳои қонун ва итоат ба қонунро дар назар дорад. Одамони дорои маърифати баланди ҳуқуқӣ бар зидди назари равандҳои ҷамъиятӣ нестанд, балки дар халли масъалаҳои иҷтимоӣ фаъолона иштирок менамоянд. Мавҷудияти сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ як навъ гарави бунёди давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона мебошад, ки дар он на танҳо ба арзишҳои ҳуқуқӣ, балки ба арзишҳои ахлоқӣ эҳтиром гузошта мешавад.

Арзишҳои ҳуқуқӣ арзишҳое фаҳмида мешаванд, ки дар қонун комилан ё қисман таҷассум ёфтаанд. Ба чунин арзишҳо озодӣ, адолат, баробарӣ, кумаки мутақобила, яъне арзишҳое дохил мешаванд, ки дар доираи чорчӯбаи қонун ва ахлоқ амал менамоянд. Дар айни замон муҳимтарин арзишҳои демократӣ барои шаҳрвандони Тоҷикистон озодӣ, ҳуқуқи инсон ва сулҳу суботи давлат мебошанд.

Арзишҳои ҳуқуқӣ ва демократӣ дар шароити волоияти қонун бо мазмуни нав пур шудаанд, зеро падидаи ҳуқуқӣ вобаста ба тағйирёбии шароити иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологӣ метавонад рушд ёбад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар шароити муосир ташаккул ёфтааст, қодир аст кафили арзишҳои ҳуқуқии демократӣ бошад.

Адабиётҳо:

1.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020.

2.Кодекси оилаи ҶТ. – Душанбе, 2009.

3. Ҳуқуқи байналхалқӣ. / Зери таҳрири: д.и.ҳ., проф. Менглиев Ш.М. – Душанбе, 2008.

4.Кодекси граждании ҶТ, қисми-1. – Душанбе, 2009.

5. Тафсири Қонуни ҶТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар ҶТ». / Маҳмудов М., Холиқов А. – Душанбе: «Шарқи озод», 2008.

6. Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: «Эҷод», 2007.

7.Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи таъминоти иҷтимоии ҶТ. – Душанбе: ЧДММ «Сифат-Офсет», 2010.

ҶАБОРОВ ҒАНИ НАБИҶОНОВИЧ,
АКРАМОВ МАМАРАҶАБ дотсентони кафедраи молия ва андози МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров»

ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АСОСГУЗОРИ СОҲИБИХТИЁРИ ВА ЯКПОРЧАГИИ КИШВАР

Истиқлолият волотарин ва пуразиштарин дастоварди давлату давлатдории тоҷикон дар асри ХХ аст, ки нахуст дар заминаи давлатҳои навтаъсиси Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ намуда, ҳамчун шакли давлатдории мутаммаддину пешрафта сабзид, ба камол расид ва ташаккул ёфт. Халқи Тоҷикистон дар марҳилаи наву тақдирсоз симои роҳбари худро дар шахсияте медид, ки он бевосита аз байни халқ баромада ва барои халқ дар шароити гузариш фаъолияти пурмасъулиятро ба душ гирифта метавонад. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун вакили халқ, ки дар байни зиёда аз даҳ номзад интихоб гардида буд, ҳамеша ба ростгӯй, хақиқатҷӯй, серталаби нисбат ба худ ва дигарон дар ҳамаи иҷлосияҳои Шӯрои Олӣ нақши аввалиндараҷа мебозад. Ӯ савганд ёд намуда гуфт: «… кори худро аз сулҳ оғоз ҳоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем…»

Ин садоқату самимиятро дар ҷараёни хидматҳояш дар назди халқу Ватан Пешвои миллат Эмомалӣ Рахмон бараъло собит намуда истодааст. Маҳз Пешвои миллат Эмомалӣ Рахмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон Сарвари давлат барномаи мукаммали аз бӯҳрони сиёсӣ, иктисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ баровардани кишварро ба миён гузошт [1,с.92]. Вақт ва таҷрибаи таърихии давраи истиқлолият исбот намуданд, ки роҳи муайянкарда ва пешгирифтаи Пешвои миллат Эмомалӣ Рахмон алтернативаи дигар надошт. Таърихи давлатдории навини Тоҷикистон собит сохт, ки мардуми кишвар дорои қувваи солим ва тавоноест, ки пеши роҳи ҳамагуна моҷароҷӯиро гирифта метавонад ва обрӯву нуфузи кишварро дар арсаи байналмиллали собит ва ҳифз менамояд. Аз нигоҳи имрӯза ва оянда бо ифтихор бояд таъқид кард, ки суханрониҳо ва фаъолияти амалии Пешвои миллат Эмомалӣ Рахмон дар ин Иҷлосия ба қалби мардуми кишвар роҳ ёфта, яке аз асосҳои боварии халқ ба Сарвари давлат ва роҳбарияти нави мамлакат гардиданд. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон масъулияти олии созандагиро ба зимма гирифта, тавонист манфиати умумимиллиро аз манфиатҳои шахсӣ, гурӯҳи ва махаллию минтақавӣ боло гузорад.

Бо шарофати сиёсатӣ хирадмандонаи Сарвари давлат Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон халқи Тоҷикистон ҳамчун қисми чудонашавандаи ҷомеаи ҷахонӣ, эҳтироми озоди, ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ва ба мақсади демократикунонии ҷомеа, бунёди давлати соҳибихтиёр, хуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона Конститутсияи нави мамлакатро бори нахуст дар таърихи давлатдории навин бо рохи раъйпурсии умумихалқи қабул намуд, ки дар он ҳама дастовардҳои башарият дар бобати озодии инсон, хуқуқи шаҳрванд, ҷомеаи демократии, хуқуқбунёд ва дунявӣ дарк шудаанд.

Истиқлолияти Тоҷикистон барои таҳкими ҳокимияти давлатӣ, таъйин намудани самти ҷараёни инкишофи ҷомеа дар солҳои баъдӣ ва пайгирӣ намудан аз принсипҳои талаботи бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёду ягона асос ва заминаи воқеӣ ба вуҷуд овард. Сарвари давлат изҳор дошт, ки мо вазифадорем, аввал амнияти давлатамонро таъмин намоем, артишро созмон дода, милиса, кумитаи амнияти милли, дигар сохторҳои ҳифзи ҳуқуқро мустаҳкам намоем, зеро давлате, ки худашро муҳофизат ва ҳаққу ҳуқуқи шаҳрвандонашро таъмин карда наметавонад, аслан арзише надорад. Дар як муддати кӯтоҳ дар шаҳру ноҳияҳо мақомоти Кумитаи давлатии амнияти

миллӣ ва милитсия аз нав созмон ёфта, онҳо бо аслиҳа ва муҳимоти ҳарбӣ таъмин шуданд. Садҳо ҷавонони ватандӯст ба кори ин мақомот сафарбар гардиданд. Бо вуҷуди касодии иқтисодӣ, Сарвари давлат ба таъсиси артиши миллӣ шурӯъ намуд ва барои мустаҳкам намудани сарҳадҳои ҷанубии худ чораҳои мушаххас андешид.

Муҳимтарин дастоварди таърихии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид, он аст, ки вай тавонист дар кӯтоҳтарин муддат оташи ҷанги хонумонсӯзи дохилиро дар Тоҷикистон хомӯш созад. Дар кори хотима бахшидан ба ҷанги дохилӣ ҳодимони милитсия ва Кумитаи амнияти милли хизматҳои шоён карданд [2, с.164]. Дар ноҳияҳои бар асари ҷанг тамоман харобшуда, ҳокимияти давлати, мақомоти идоракуни ва таъминкунандаи ниёзи мардум таъсис ёфт ва фаъолияташро дар шароити нави сиёсию иқтисодӣ оғоз намуд. Ба Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон муяссар шуд, ки дар муддати кӯтоҳ мақомоти маҳаллии ҳокимиятро барқарор намуда, тартиботи қонуниро нисбатан беҳтар ҷорӣ кунад, фаъолияти вазоратҳо, идораю кумитаҳои давлатии ҷумҳуриро ба низом оварад. Халқ бовар кард, ки ҳукумат устувор гардидааст, он қодир аст, амнияти ҷомеаро таъмин намояд. Истиқлолият неъмати бузургест. Вай бунёд ниҳодани пояҳои устувори давлатдорӣ, тоб овардан ба имтиҳони душвори ҳаёти мустақилона, ба роҳ мондани иқтисодиёти муосир ва устувор нигоҳ доштани давлати демократиро дар назар дорад. Моҳияти асосии истиқлолияти мо ва мақсади ниҳоии он ин аст, ки қадри шаҳрванд ва инсон ба дараҷаи меъёрҳои олии давлатдории муосири демократӣ баланд бардошта, ба ӯ имкон дода шавад, ки соҳиб, нигаҳбон ва пешбарандаи давлатдории хеш бошад.

Баъд аз истиқлолият Тоҷикистон соҳиби Парчам, Нишон, Суруди Миллии нав гардид. Пояҳо ва рукнҳои асосии давлатдории худ - артиши миллӣ, қувваҳои сарҳадиро ба вуҷуд овард ва устувор гардонд. Тоҷикистон ба узвияти созмонҳои бонуфузи байналхалқи пазируфта шуд ва бо аксари мамлакатҳои пешрафтаи дунё робитаҳои сиёсӣ, иктисодӣ ва фархангӣ барқарор намуд [3,с.201]. Асосҳои сохтори конститутсионӣ ва идоракунии давлат танзим гардида, пули миллӣ ба муомилот баромад, шиносномаи миллӣ эътироф гардид [4,с.148]. Ҳамин тавр, хизмати таърихии Пешвои миллат Эмомалӣ Рахмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти Миллӣ аз он иборат аст, ки маҳз ӯ ихтиёри давлатдориро даст оварда, пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт, оташи ҷанги дохилиро хомӯш намуд, сохтори фалачгардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи хуқукро барқарор сохт. Артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таъкими ҳокимият ва давлат шароит муҳайё намуд, заминаи сулҳи миллиро матрах кард, аксари гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, заминаи устувори эъмори ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конститутсиониро дар мамлакат амалӣ гардонид, Конститутсияи нави Тоҷикистонро эҷод кард, барои 27-июни соли 1997 ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти ҷомеа заминаҳои хуқуқиву сиёсиро фароҳам сохт, сулҳи тоҷиконро ба даст овард, ки барои ҷаҳониён таҷрибаи беназир аст, аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро дар арсаи байналмилалӣ афзуд.

АДАБИЁТ:

1. «Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо». Дар партави асарҳо, мақолаҳо ва суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон.- Душанбе, «Адиб», 2015.
2. Шарифзода Абдуфаттоҳ, Фаттоев Саймурод «Эмомалӣ Раҳмон поягузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ» Китоби 2. Нашри дуюм. Душанбе: «Ирфон». - 2011. –372 саҳ
3. Шарифзода Қосимӣ, Абдуфаттоҳ Заробиддин «Эмомалӣ Раҳмон: Оғози марҳилаи нав» Китоби 7. Нашри дуюм. Душанбе: «Ирфон». - 2011. –372 саҳ.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат» ш. Душанбе, 25 декабри соли 2015, № 1259

ХОЛБАЕВ СОБИР БОРАТОВИЧ -
Руководитель кафедры Высшей школы судей при Высшем судейском совете Республики Узбекистан,
доцент, кандидат юридических наук

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПРОГРАММНОГО ДОКУМЕНТА ВО ВНЕДРЕНИИ И РАЗВИТИИ КЛАСТЕРНОЙ МОДЕЛИ

В сегодняшние стремительно меняющиеся времена любая страна, исходя из приоритетных задач, определенных в ее национальной стратегии, должна стремительно развивать экономику, повышать благосостояние населения, поддерживать различными способами предпринимательство, еще больше укреплять свои позиции в мировом сообществе, и пытаться войти в честную конкуренцию с другими странами.

Кластерная модель уже несколько лет признана одним из приемлемых методов производства во многих странах и широко внедряется в экономику. В эффективном развитии этой модели прежде всего важно адаптировать существующую бизнес-среду и условия ведения бизнеса к требованиям и принципам свободной рыночной экономики, к общепринятым международным нормам и стандартам, направить кластерную деятельность на производство инновационных, экономически выгодных и качественных продуктов, усилить защиту прав кластеров и их участников. Для реализации столь сложных мер политика кластеризации должна быть тщательно и безупречно разработана государством, не допускать ошибок и недостатков в ее реализации.

Возникают закономерные вопросы: какие меры следует предпринять изначально, какую организационно-правовую базу создать для внедрения и развития кластерной модели в стране? Кратко остановимся на этом вопросе.

В мире не существует единой и обобщенной теоретической концепции реализации кластерной модели. Даже с точки зрения теории существует сильный конфликт мнений. Потому что для применения этой модели необходимо учитывать экономические и социальные условия каждой страны и демографическое положение населения. На ранних этапах формирования кластерной политики в США и европейских странах процессы реализации этой модели были всесторонне и глубоко изучены и проанализированы, и на их основе сотни городов и регионов разработали свои стратегии кластеризации.

Для американских кластеров характерно то, что их деятельность основана на принципах партнерства и направлена на коммерциализацию научно-исследовательской и инновационной деятельности с целью достижения сильной конкуренции[90].

В Европейском Союзе политика кластеризации осуществлялась на основе таких стратегических программных документов, как Европейская региональная хартия 1985 года, Лиссабонская стратегия 2000 года, Концепция кластерного развития в европейских странах, Манифест кластеризации в странах ЕС 2006 года, Европейский кластерный меморандум 2008 года и другие подобные документы. В последнее время важные направления для реализации такой политики указаны в политических документах Европейской комиссии и Совета Европейского Союза, в том числе в специальных

[90] https://works.doklad.ru/view/0ncSCVLkoOo/all.html

программах, таких как «Seventh Framework Programme – FP7» на 2007–2013 годы, «Horizon 2020» на 2014–2020 годы и «Horizon Europe» на 2021–2027 годы[91,92].

В этом смысле важно принять специальный стратегический программный документ по развитию кластерной деятельности как нового правового института в любой стране, где нацелено внедрение кластерной модели. Для этого всесторонне и глубоко изучаются, анализируются и сопоставляются разработка и внедрение модели кластеризации в зарубежных странах, процессы развития, их результаты, положительные и отрицательные стороны, возникшие проблемы, ошибки и недостатки, правоприменительная практика, существующие условия в соответствующей стране, а при необходимости должны быть привлечены квалифицированные кадры из зарубежных стран в области стратегического анализа, маркетинга, экономики, права, информационных технологий, компании, специализирующиеся на подготовке программных документов, финансовые и банковские учреждения.

Опыт зарубежных стран показывает, что производственная деятельность в кластерной модели, основанная на науке и современных технологиях, приносит хорошие результаты в тех отраслях, которые не требуют больших затрат и трудоемкости, но, в большинстве случаев, основываются на инновационной деятельности и экономии ресурсов, соответствуют международным экологическим стандартам и позволяют быстро и широко использовать достижения науки. Однако эта модель менее эффективна в секторах, требующих больших затрат и приносящих малую прибыль[93].

Согласно источникам, если XX век был эпохой высоких технологий в промышленности, то XXI век — это эпоха высоких инновационных технологий, направленных на развитие человеческого капитала. Ведь в настоящее время только 5% национального богатства развитых стран состоит из природных ресурсов, 18% — из произведенного капитала, и 77% — из знаний и способности эффективно их использовать. Учитывая это, в последние десятилетия многие страны разрабатывают собственные "кластерные стратегии", целью которых является развитие конкурентоспособных преимуществ национальной экономики. Формирование инновационных кластеров способствует эффективной интеграции интеллектуальных и финансовых ресурсов как внутри, так и за пределами кластера.

К сожалению, в некоторых странах бывшего Советского Союза кластерная модель преимущественно внедряется в сельском хозяйстве, а затем в различных отраслях промышленности. Эффективность деятельности кластеров в этих отраслях остается низкой из-за ряда факторов: управление производством часто основывается на устаревших подходах, техника морально устарела, не хватает квалифицированных кадров, обучение и повышение их квалификации осуществляется на низком уровне, и недостаточно налажен процесс внедрения научных достижений. Поэтому мы считаем, что эта модель даст хорошие результаты, если внедрять и развивать ее в тех областях, где широко применяются последние достижения науки и современные информационно-коммуникационные технологии[94].

Ученые К.Г. Гедз и О.А. Аничкина, рассматривая инновационную политику, направленную на развитие кластеров и формы её поддержки, высказывают следующее мнение: «Важной отличительной характеристикой кластера является его инновационная

[91] https://1economic.ru/lib/114899

[92] http://clusterland.by/wp-content/uploads/2019/11/eabr_clusters_07_2019.pdf

[93] https://naukaru.ru/ru/nauka/article/509/view

[94] Гедз К.Г., Аничкина О.А. Инновационная политика и формы её поддержки с ориентацией на кластеры. Сборник. Проблемы современной экономики (II). Челябинск: “Два комсомольца” 2012. С - 22.

направленность. Некоторые продвинутые кластеры создаются в тех местах, где в области техники и производственных технологий происходит или ожидается «коренной перелом», а также существует возможность выхода на новые «рыночные ниши». В связи с этим многие страны с развитой экономикой и страны, которые только начинают развивать рыночную экономику, все чаще используют «кластерный подход» при формировании и регулировании своих национальных инновационных программ».

Как мы отмечали, процессы внедрения и развития кластерной модели должны осуществляться комплексно и охватывать широкий спектр мероприятий, поэтому срок действия стратегического программного документа должен быть рассчитан не на среднесрочную, а на долгосрочную перспективу, представлять собой либо один долгосрочный стратегический документ, либо два стратегических документа, рассчитанных на долгосрочную и среднесрочную перспективы[95].

Российский ученый М.Ю. Хлынин, говоря об подходах к созданию и развитию промышленных кластеров, отмечает: необходимо помнить, что кластерный подход является одним из подходов, направленных на повышение конкурентоспособности экономики, и лишь при условии, что он применяется вместе с другими комплексными мерами, можно получить больший положительный эффект от его реализации.

Кроме того, необходимо учитывать, что развитие кластерной модели тесно связано с другими факторами, методами и критериями, которые могут повлиять на улучшение производства. Поэтому, как бы качественно и содержательно ни был составлен стратегический программный документ, как бы строго ни контролировалось его исполнение, если на развитие экономики продолжают оказывать негативное влияние другие факторы, продолжаются правонарушения и коррупционные явления, а деловая среда и социальная инфраструктура в районе или отрасли, где кластер осуществляет свою деятельность, находятся в плохом состоянии, то в этом случае кластерная модель не даст ожидаемого результата.

Обычно кластеры представляют собой крупные объединения, включающие в себя несколько цепочек производства и состоящие из многочисленных участников, занимающихся разными направлениями. Поскольку процессы кластеризации осуществляются в широком масштабе и комплексно, и в этот процесс вовлекается множество организаций, инициативу по кластеризации соответствующего сектора или региона, а также поддержку этого процесса должна осуществлять государственная власть, в первую очередь правительство, которое должно играть «ведущую роль». Другие субъекты также могут проявлять инициативу, однако объединение всех заинтересованных и вовлеченных организаций может представлять для них сложность.

Еще один важный аспект, который следует учитывать при разработке стратегического программного документа с учетом зарубежного опыта, заключается в том, что исследователи выделяют два основных подхода к кластерной политике: либеральный и дирижистский.

Либеральная модель – это рыночный механизм, в котором роль государства минимальна и ограничивается лишь снятием препятствий для естественного развития, без прямого вмешательства со стороны правительства. Либеральная кластерная

[95] https://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-razvitie-promyshlennykh-klasterov

стратегия характерна для стран с традиционно либеральной экономической политикой, таких как США, Великобритания, Австралия и Канада[96,97].

В дирижистской модели государство играет более активную роль. Это включает участие в процессе формирования кластера: от выбора приоритетных направлений и финансирования программ развития кластера до целенаправленной разработки основных факторов, необходимых для его успешного развития. Подобная стратегия характерна для таких стран, как Франция, Южная Корея, Сингапур, Япония, Швеция и Финляндия[98].

Э.И. Мантаева и Е.В. Куркудинова, на основе сравнительного анализа традиций развития зарубежных моделей, предлагают применять для формирования региональных кластеров «смешанную» модель. По их мнению, государство должно сосредоточить внимание на создании условий, которые инициируют и поддерживают процессы кластеризации, а главное – его меры должны носить рекомендательный характер. Ведь формирование кластера – это скорее эволюционный процесс, который нельзя искусственно ускорить. Следует помнить, что кластеры, не обладающие внутренним движущим механизмом и искусственно созданные «сверху», могут иметь короткий жизненный цикл.

Мы также считаем, что участие и поддержка государства в кластерной политике необходимы. Однако границы такого участия должны быть четко определены, чтобы оно не мешало свободному развитию кластерной деятельности, не нарушало основные рыночные принципы, а также обеспечивало соблюдение таких принципов, как равенство прав участников кластера, имущественная независимость, демократичность управления и добровольность членства.

Кроме того, в случае формирования кластеров по принципу инициативы "снизу-вверх", сами кластеры и их участники оказываются более заинтересованными в этом процессе. Они активно участвуют в разработке внутренней и внешней политики кластера, а также в установлении порядка управления и контроля, что в результате способствует созданию производства, основанного на демократических процессах. Эти аспекты являются характерными чертами либеральной модели. С этой точки зрения, мы считаем, что даже государства, реализующие кластерную политику на основе дирижистской или смешанной модели, по мере развития кластерной деятельности должны постепенно "приближаться" к либеральной модели.

НОДИРОВ Ф.М. - ДОТСЕНТИ ДБСТ

КАФОЛАТҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ СОҲИБКОРӢ

Ислоҳоти саросарии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии солҳои Истиқлоли давлатӣ боиси ба вуҷуд омадани сохторҳои нави истеҳсолкунандаи мол, кор, хизмат ва дар маҷмӯъ кордиҳандаи нав чун соҳибкор ба вуҷуд омад. Барои таъмин намудани фаъолияти самараноки соҳибкорӣ дар баробари ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ, кафолати ҳуқуқии он низ омили муҳимтарини ҳуқуқи баромад менамояд.

[96] https://interactive-plus.ru/e-articles/374/Action374-130368.pdf

[97] Хулхачиева Э.П. О возможностях реализации кластерной политики в условиях перехода к инновационной экономике: зарубежный и отечественный опыт. // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН, 4, 2013. С – 5.

[98] https://tourlib.net/statti_others/mantaeva.htm

Фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи шаклҳои гуногуни моликият ба амал бароварда мешавад. Мувофиқи моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳад.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад[99].

Қайд намудан зарур аст, ки моликияти хусусӣ ба ҳайси унсури асосии иқтисодиёти бозорӣ дорои аҳамияти хоса буда, кафолати мавҷудияти он дар сатҳи Конститутсия аз тасмими воқебинонаи кишвар дар ин бахш гувоҳӣ медиҳад. Моликияти хусусӣ аслан ба шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии хусусӣ тааллуқ дошта метавонад. Мутобиқ ба ин шакли моликият, корхонаҳои хусусӣ дар шакли ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ таъсис ва дар низоми иқтисодӣ ҷойи махсусро ишғол менамоянд. Фаъолияти соҳибкории инфиродӣ яке аз шаклҳои алоҳидаи ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкорӣ танҳо дар заминаи моликияти хусусӣ арзи вуҷуд дорад.

Дар баробари ин, фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси дигар шаклҳои моликят, аз ҷумла моликяти давлатӣ ва коммуналӣ низ таъсис дода мешавад. Моликияти давлатӣ дар шакли моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ баромад мекунад. Моликияти ҷумҳуриявӣ аз хазинаи ҷумҳуриявӣ ва молу мулке, ки мутобиқи санади қонунӣ ба шахси ҳуқуқии давлатии ҷумҳуриявӣ вобаста карда шудааст, иборат мебошад. Моликияти давлатӣ дар намудҳои моликияти ҷумҳуриявӣ ва моликияти коммуналӣ (моликияти воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ ва шаҳраку деҳот) вуҷуд дошта метавонад.

Вобаста ба намуди моликияти давлатӣ корхонаҳои воҳиди давлатӣ ба корхонаҳои воҳиде, ки таҳти моликияти ҷумҳуриявӣ қарор доранд (корхонаҳои воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ) ва корхонаҳои воҳиде, ки таҳти моликияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ қарор доранд (корхонаҳои воҳиди давлатии маҳаллӣ), ҷудо мешаванд.

Ибораи «ҳамаи шаклҳои моликият» (қисми 2 моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) чунин маъно дорад, ки номгӯйи шаклҳои ифоданамудаи моликият ба итмом расида ҳисобида намешавад. Аз ин ҷо хулоса намудан мумкин аст, ки дигар шаклҳои моликиятро қонунгузории амалкунанда муайян менамояд. Ба ақидаи муҳаққиқон ба ҳайси дигар шаклҳои моликият пеш аз ҳама моликияти омехтаро дохил намудан мумкин аст. Мазмуни ин шакли моликятро ҳуқуқи молу мулкии субъектҳои гуногун, аз ҷумла давлат, воҳидҳои марзию маъмурӣ, шахсони хусусӣ ва ташкилотҳо дар як вақт ташкил медиҳанд.

Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муқаррароти муҳими меъёриро дар бар мегирад, ки дар якҷоягӣ кафолатҳои конститутсионии соҳибкориро ташкил медиҳанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қувваи олии ҳуқуқӣ дорад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Маҳз, ҳамин меъёрҳо аз он гувоҳи медиҳанд, ки асли низоми ҳуқуқии кишвар бояд дар пояи муқаррароти он сурат гирад, дар сурати ихтилофи назари қонунгузории дохилӣ волоияти меъёрҳои он низоми ботинии ҳуқуқро дифоъ менамояд. Дар ҳолати ихтилофи хориҷӣ бошад, меъёрҳои он тавассути принсипи айнияти конститутсионии Тоҷикистон

[99] Ниг.: Нодиров Ф.М. Ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Эр-граф” 2019. С.48-58.

истиқлоли ҳуқуқии давлатро таъмин менамояд. Зеро волоияти конститутсионӣ ҳамагуна санадҳои меъёрии ҳуқуқиро поёнтар аз неруи меъёри конститутсионӣ мегузорад[100].

Бинобар ин, кафолатҳои фаъолияти соҳибкории муқаррарнамудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ягон санади меъёрии ҳуқуқии дигар тағйир ё дигаргун карда намешаванд.

Кафолатҳои конститутсионии фаъолияти соҳибкори шартан ба ду гуруҳи асоси тақсим намудан мумкин аст. Якум, кафолатҳое, ки ба асосҳои сохти конститутсионӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дахл доранд. Дар байни кафолатҳои конститутсионии соҳибкорӣ, ки марбути асосҳои сохти конститутсионӣ мебошанд, чунин меъёрҳои конститутсиониро ҷудо кардан мумкин аст:

- ягонагии фазои иқтисодӣ, ҳаракати озоди мол, хизматрасонӣ ва захираҳои молиявӣ, дастгирии рақобат, озодии фаъолияти иқтисодиро номбар намудан мумкин аст (қисми 2 моддаи 12);

- баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият (қисми 2 моддаи 12);

- замин ... моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад (моддаи 13).

Кафолатҳои конститутсионии соҳибкории марбут ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро вобаста ба самти танзимнамоӣ ба якчанд гурӯҳ ҷудо менамоянд. Ба зергурӯҳи якум муқаррароти зерини конституттсиониро дохил намудан мумкин аст:

– ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки қобилият ва молу мулки худро барои соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодии бо қонун манъ нашуда, озодона истифода барад (кисми 1 моддаи 32);

- ҳуқуқи моликияти хусусиро қонун ҳифз мекунад (кисми 2 моддаи 12);

- ҳар кас ҳуқуқ дорад молу мулкашро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо шахсони дигар;

- Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пурраш давлат гирифта метавонад (кисми 2 моддаи 32);

- Супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд (моддаи 57);

- ҳуқуқи мерос кафолат дода мешавад (кисми 1 моддаи 32).

Зергурӯҳи дуюм ҳуқуқу озодиҳоеро дар бар мегирад, ки ба татбиқи дуруст ва пурраи кафолатҳои конститутсионии гурӯҳи якум мусоидат менамоянд, аз ҷумла:

- озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор (қисми 1, моддаи 30);

-ҳуқуқи озодона ҷустуҷӯ кардан, гирифтан, интиқол, истеҳсол ва паҳн кардани иттилоот бо ҳар роҳи қонунӣ (моддаи 30);

- Шаҳрванд ба мусофират, интихоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад (моддаи 24);

- Шаҳрванд ҳуқуқ дорад шахсан ва ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд (моддаи 31)[101].

Зергурӯҳи сеюми меъёрҳои кафолатҳои конститутсионӣ меъёрҳои ҳимоятӣ номида шуда, он кафолатҳои конститутсиониеро муттаҳид мекунад, ки махсусан ба

[100] Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Зоир Ҷ.М. Холиқзода А.Ғ. Конститутсия ва масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқ. Душанбе: “Эр-граф” 2024. С.27.

[101] Ниг.: Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: “Эр-граф” 2019. С.58-69.

таъмини татбиқи самараноки тамоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд нигаронида шуда, вазъи ҳуқуқии шахсро ташкил медиҳанд ва аз зергурӯҳи якум ва дуюм сарчашма мегиранд. Аз ҷумла:

- Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд (қисми 1 моддаи 14);

- Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд. (кисми 2 моддаи 14);

- ба ҳар кас ба воситаи судӣ ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои ӯ кафолат дода мешавад (қисми 1 моддаи 19);

- Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад (қисми 3 моддаи 32).

Маҷмӯи ин кафолатҳои конститутсионии соҳибкорӣ устувории асосҳои фаъолияти соҳибкориро қонунан таъмин менамоянд.

Ба низоми муқаррароти конститутсионии дар боло зикршуда, инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, меъёрҳои муқарраркунандаи вазъи ҳуқуқии субъектони фаъолияти соҳибкорӣ бо Кодекси нави мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон[102] пешбинӣ шудаанд.

Қайд намудан зарур аст, ки кафолатҳои конститутсионии соҳибкорӣ дар ҳамаи бобҳо ва меъёрҳои Конститутсия ва хусусан дар меъёрҳои муайянкунандаи ваколатҳои мақомоти давлатӣ ифода ёфтаанд. Ҳмин тариқ, зери мафҳуми кафолатҳои конститутсионии фаъолияти соҳибкорӣ меъёрҳои асосии конститутсионие фаҳмида мешавад, ки онҳо: заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро фароҳам меоранд; мазмун, шарт ва тартиби амалӣ намудани фаъолияти соҳибкориро муайян мекунанд; ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкриро бо кафолатҳои ҳуқуқӣ таъмин менамоян.

Ин меъёрҳои конститутсионӣ: - консепсияи муайяни танзими ҳуқуқиро дар бар мегиранд; - принсипҳои конститутсиониро мустаҳкам мекунанд.

Меъёрҳои зикршударо бо истилоҳи «конститутсияи иқтисодӣ» ифода намудан мумукин аст. Дар замони муосир бо меъёрҳои Конститутсия дар дигар мамлакатҳо низ муносибатҳои ҷамъиятии иқтисодӣ мавриди танзим қарор дода шуда ва маҳз ҳамин хусусияти онҳо боиси ба вуҷуд омадани истилоҳи «конститутсияи иқтисодӣ» гардидааст. Зери ин мафҳум маҷмӯи меъёрҳои конститутсионие фаҳмида мешавад, ки аз предмети ягона, яъне муносибатҳои соҳаи иқтисодӣ ва ягонагии дохилии мантиқӣ-ҳуқуқӣ иборат мебошанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.
2. Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”// (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2014. №7 қ.2, мод.404; 2015. №3, мод.216; 2017, №5 қ1, мод.293; ҚҶТ аз 02.01.2020, №1684.
4. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: “Эр-граф” 2019. С.58-69.
5. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Эр-граф” 2019. С.48-58.

[102] Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024.

6. Холиқзода А.Ғ. Зоир Ҷ.М. Холиқзода А.Ғ. Конститутсия ва масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқ. Душанбе: “Эр-граф” 2024. С.27.

АБДУЛЛОЕВ ИКРОМ РАБИЕВИЧ - номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоии Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон ш. Бӯстон, к. А. Баротов №6, тел: 92 755 57 13, E-mail: ikromabdulloev@mail.ru

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – ЗАМИНАИ УСТУВОРИ БУНЁДИ ДАВЛАТИ ДЕМОКРАТӢ

Эълони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо дошт, ки дар кишвар пеш аз ҳама ислоҳоти сиёсӣ гузаронида шуда, ҷиҳатҳои ҳуқуқии он таъмин карда шавад. Зеро, чуноне ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бармеояд, бе ислоҳоти сиёсӣ давлати соҳибистиқлол пойдор буда наметавонад ва чунин давлатро ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намекунад.

Аз рӯзҳои аввали дар харитаи ҷаҳон пайдо шудани Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ ба роҳ монда шуд, аммо муқовимату даргириҳои сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ то як андоза ба раванди ислоҳоти сиёсӣ монеъагӣ эҷод намуд. Новобаста аз ин, он тағироти куллии сиёсиро, ки ба амал омада буд, қонунӣ гардонидан лозим буд.

Баъд аз соҳибистиқлол гаштани Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ тадбирҳои мушаххас оид ба расмият даровардани санаду қонунҳои ҷадид андешида шуданд. Пас аз эълони истиқлолияти давлатӣ қонунҳои зерин: “Дар бораи тағйир додани номи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон” (31-августи соли 1991), “Дар бораи интихоботи Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон” (10-сентябри соли 1991) ва ғайра қабул гардиданд [1, с. 216].

Баъди Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор гардидани Ҳукумати конститутсионӣ замина барои таҳия ва қабули Конститутсияи нав ба вуҷуд омад.

6 ноябри соли 1994 бори аввал дар таърихи давлатдории тоҷикон Конститутсияи давлати соҳибихтиёри Тоҷикистон ҳамчун қонуни олии кишвар ба тариқи райпурсии умумихалқӣ, аз тарафи халқ бо дарки масъулияти баланд баҳри наслҳои ҳозираву оянда қабул гардид. Ин ҳуҷҷати муқаддасу тақдирсоз ва ифодагари азму иродаи мардум роҳи минбаъдаи рушду такомули ҷомеаи моро муайян намуд ва заминаи устувори бунёди давлати демократӣ гардид.

Халқи таърихан куҳанбунёди тоҷик бо қабули нахустин Конститутсияи даврони истиқлолият роҳи эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявиро пеш гирифт.

Ҳанӯз дар суханрониҳои рӯзҳои аввали Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (сарвари давлат) интихоб гардиданашон Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён намуда буданд, ки тарафдори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошанд.

Дар суханронии худ ба муносибати 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Тоҷикистон Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон зикр намуда буданд, ки “таҳия, муҳокима ва қабули Конститутсияи давлати соҳибистиқлоли

Тоҷикистон дар асл баъди Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ гардида, ҳамчун натиҷаи татбиқи қарорҳои таърихии он сурат гирифта буд” [2, с. 200].

Моҳи июни соли 1993 аз тарафи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳияи лоиҳаи Конститутсияи нав Комиссияи конститутсионӣ ва гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд, ки ин комиссия баъди омӯзиши қонунҳои асосии як чанд давлатҳои пешрафта, лоиҳаи Конститутсияро омода намуд. Лоиҳаи Конститутсия баъди муҳокимаи амиқу дақиқи Комиссияи конститутсионӣ ва дар асоси Қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳокимаи умумихалқӣ тавсия гардид.

Қабули Конститутсия заминаи ворид шудани Тоҷикистон ба марҳилаи сифатан нави таърихи инкишофи давлатдорӣ буда, дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии кишвар давраи дигаргуниҳои куллиро оғоз намуд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, асосҳои ҳуқуқии давлати соҳибистиқлол, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, шакли давлатдорӣ, моҳият ва вазифаҳои давлат, рамзҳои давлатӣ, асосҳои сиёсӣ эълон шудаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзишҳои пешқадами сиёсию ҳуқуқии тамаддуни инсониро фаро гирифта, тавсифҳои моҳиятии давлат ва дурнамои рушди ҷомеаро муайян менамояд. Конститутсия мазмуни демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлати Тоҷикистонро тасдиқ кардааст. Дар моддаи 1-и Конститутсия омадааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад” [3, с. 4]. Моҳияти демократии Конститутсияи Тоҷикистон, қабл аз ҳама дар эътироф гардидани халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ ифода меёбад. Ин нуқта дар моддаи 6-и Конститутсияи мазкур сабт шудааст. Дар моддаи 8 нишон дода шудааст, ки дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судиро муайян кардааст, ки дастоварди бузург эътироф ёфта, аҳамияти муассир дар таҷрибаи давлатдории ҷаҳонӣ дорад.

Дар тӯли солҳои сипаришудаи истиқлолият дар амалӣ намудани моҳияти демократии давлатдории Тоҷикистон қадамҳои устувор гузошта шуданд. Тағироте, ки дар ҷомеа рух медиҳанд, сари вақт ба ҳисоб гирифта шуда, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иловаҳо ва таҳрири нав дохил карда мешаванд. Дар роҳи дар амал татбиқ намудани ислоҳоти конститутсионӣ 3 маротиба ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи раъйпурсии умумихалқӣ тағироту иловаҳо ворид гардиданд: 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016. Дар асоси натиҷаи ин раъйпурсиҳо низоми идоракунии давлатӣ минбаъд низ вобаста ба пешрафти ҷомеа такмил ва ба талабот мувофиқ гардонида шуд.

Дар асоси моддаи 64-и Конститутсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) буда, ҳомии Конститутсия, кафили истиқлолияти миллӣ, пойдори бардавомии давлат мебошад.

6 ноябри соли 1994 дар баробари қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси алтернативӣ баргузор гардид, ки дар он Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардиданд. Дар даврaҳои минбаъда, солҳои 1999, 2006, 2013, 2020 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун пешвои сиёсии тоҷикистониён Президенти Тоҷикистон интихоб гардиданд. Бояд қайд

намуд, ки ин интихоботҳои президентӣ, бо иштироки намояндагони ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ сурат гирифт ва он нишонаи ҷомеаи демократӣ мебошад.

Мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ буда, ба муддати панҷ сол интихоб карда мешавад. Боби 3-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фарогири моддаҳои 48-63 мебошад, ба салоҳияти Маҷлиси Олӣ бахшида шудааст.

Дар асоси Конститутсияи нав аввалин интихоботи мақомоти қонунбарор 26 феврали соли 1995 баргузор гардид. Яке аз хусусиятҳои хоси ин интихобот аз он иборат буд, ки бори аввал бо иштироки намояндагони ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ, ки аз тарафи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, фаъолияти худро ба роҳ монда буданд, баргузор гардид. Соли 1995 181 нафар вакил интихоб гардиданд, ки дар байни онҳо намояндагони Ҳизби халқии Тоҷикистон (минбаъд, Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон), Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби ягонагии халқи Тоҷикистон, Ҳизби азнавсозии сиёсӣ ва иқтисодӣ буданд [4, с. 67].

Таъсиси парламенти касбӣ яке аз зуҳуроти низоми демократии давлатдории навини тоҷикон мебошад, ки он дар таҳияву қабули қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи замон нақш ва мақоми муайянкунанда дорад. Дар таърихи давлатдории тоҷикон бо иштироки ҳизбу созмонҳо бори аввал интихоботи парламенти касбӣ гузаронида шуд, ки он воқеаи муҳим арзёбӣ мегардад.

Парламенти касбии доимоамалкунанда бори аввал дар асоси низоми бисёрҳизбӣ ва иштироки намояндагони ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ 27 феврали соли 2000 баргузор гардид. Дар ин интихоботи парламентӣ аз рӯи рӯйихати ягонаи умумиҷумҳуриявӣ намояндагони 6 ҳизби сиёсӣ иштирок намуда, аз онҳо намояндагони 3 ҳизби сиёсӣ соҳиби мандати вакилӣ гардиданд. [5. с. 28-29].

Дар ҳақиқат ин интихобот нишон дод, ки то кадом дараҷа ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги сиёсии тоҷикон боло рафтааст. Интихоботе, ки дар шароити сулҳу оромӣ, ваҳдати миллӣ ва дар асоси бисёрҳизбӣ баргузор гардид, аҳамияти муҳими сиёсӣ дошт. Бояд қайд намуд, ки мавҷудияти сохтори бисёрҳизбӣ нишонаи муҳими ҷомеаи демократӣ мебошад. Интихоботҳои минбаъдаи парламентӣ, ки солҳои 2005, 2010, 2015, 2020 баргузор гардиданд, нишон дод, ки нақшу мақоми ҳизбҳои сиёсӣ ва иштироки онҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа устувор гардида, барои ташаккули низоми нави ҷамъиятӣ-сиёсӣ, яъне ҷомеаи ҳақиқатан демокративу ҳуқуқбунёд мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи рушди ояндаи давлати соҳибистиқлоламонро муайян намуда, заминаҳои асосии сохтори давлатӣ ва низоми сиёсиро фароҳам овард, барои бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими минбаъдаи дастовардҳои истиқлолият пойдевори боэтимод гузошт. Мутобиқи Конститутсия Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ рамзҳои муқаддас ва асосии давлат, яъне нишонаҳои соҳибихтиёрии давлату миллат мебошад.

Рӯйихати адабиётҳо

1. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик дар асри XX ва ибтидои асри XXI. – Душанбе, 2009. – С. 216.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди даҳум. – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – С. 200.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”, 2016. – С. 4.

4. Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан (первый созыв). Под общ. ред. Председателя Маджлиси Оли Республики Таджикистан
С. Р. Раджабова. Сост. А. Шарипов. – Спб, 1998. – С. 67.
5. Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии (Парламенти) Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дуюм). Зери таҳрири умумии Раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Хайруллоев. Мураттиб А. Шарипов. М.: 2002. – С. 28-29.

ЮСУПОВА ЗАЙНУРА ИЛХОМОВНА - старший преподаватель кафедры финансы Международного университета туризма и предпринимательства Республики Таджикистан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В последние десятилетия прогрессивные учёные, специалисты и политики считают первоочередным заданием обеспечение сбалансированного развития цивилизации, что определено перспективой XXI века и даже третьего тысячелетия. Преодоление экологического кризиса современного общества, улучшение экологического состояния окружающей среды, рациональное использование ресурсов требует безотлагательного перехода на путь устойчивого социоэколого-экономического развития, который избрали развитые страны мира [6,С.103]. Идёт активный поиск решения актуальных проблем эколого-экономической теории, разработка методологических и концептуальных принципов устойчивого развития, формирование современной парадигмы экономико-экологического управления, обоснование места «зелёной» экономики, экономического образования в контексте глобальных трансформационных сдвигов, экологических вызовов в конкретной стране и в мире [5,С.22]. Ориентация на максимизацию прибыли объективно уже не может больше рассматриваться как основная движущая сила развития – развитие должно осуществляться с обязательным учётом, кроме экономического, ещё и социального и экологического факторов. Это касается как развития общества в целом, экономики стран, так и развития экономики отдельных предприятий [2, С.102].

Необходимым условием дальнейшего социально-экономического и экологического развития общества выступает экологическое предпринимательство. Однако его сущность и инструментарий недостаточно разработаны, как в Республике Таджикистан, так и в мире. Это касается в первую очередь вопросов места экологического предпринимательства в реализации концепции и стратегии устойчивого развития, трактовки и законодательного определения его сущности, видов, критериев идентификации, особенностей статистического учёта, экономического анализа и т. п.

Призыв к переходу на путь устойчивого развития впервые про звучал в 1992 г. на международной конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро, на которой была принята «Повестка дня на XXI век» [3]. В этом документе указывалось на необходимость гармоничного сочетания экономического, социального и экологического компонентов развития как принцип перехода к сбалансированному использованию природных ресурсов во всех странах мира и на всех уровнях управления. Предпосылкой к этому стали значительные противоречия между растущими потребностями населения и упадком, деградацией окружающей среды. Под термином «устойчивое развитие» (Sustainable development) понимают развитие, при котором достигается баланс между потребностями современных и будущих поколений при

обязательном условии существования в безопасной и здоровой окружающей среде. Целью устойчивого развития, по определению Комиссии ООН по устойчивому развитию, является удовлетворение потребностей общества без угрозы способности будущих по колений удовлетворять свои потребности. Необходимым условием обеспечения устойчивого развития общества и важной составляющей корпоративной социальной ответственности бизнеса является, кроме экономической и социальной, экологическая ответственность. Это отмечается в Глобальном договоре ООН, где сформулированы десять универсальных принципов относительно прав человека, трудовых отношений, экологической ответственности и противодействия коррупции. В целом они направлены на воплощение прогрессивных стратегий ведения бизнеса. Треть из указанных принципов – экологические и касаются развития экологического предпринимательства [3]:

- деловые круги должны придерживаться превентивного подхода к экологическим проблемам;
- деловые круги должны осуществлять инициативы, направленные на повышение ответственности за состояние окружающей среды;
- деловые круги должны содействовать развитию и распространению экологически безопасных технологий.

В документе поставлена задача повысить ответственность деловых кругов за осуществляемую экологическую политику, которая должна носить предупредительный характер в части недопущения вреда окружающей среде, быть направлена на сохранение репутации предприятий, организаций, частных предпринимателей и граждан, выполнение обязательств относительно природоохранной деятельности. Важнейшей задачей является также проведение демонстрационной и активной пропагандистской работы по применению современных безопасных с экологической точки зрения технологий производства и обслуживания, обоснованию целесообразности, освещения преимуществ их приложения и путей внедрения.

Толчком для развития, в первую очередь в развитых зарубежных странах, нового направления предпринимательской деятельности – экологического предпринимательства, которое в настоящее время динамично развивается и характеризуется устойчивым ростом реализации продукции и технологий, выступили экологические проблемы, которые всё более активизируются в последние десятилетия [6,С.76]. Именно предпринимательство призвано претворить в жизнь концепцию устойчивого развития путём формирования и развития рынка экологических товаров, работ и услуг и осуществление других экономических, организационных мероприятий, которые позволят достичь согласования экономических и экологических интересов и потребностей общества. Обеспечение устойчивого развития предприятий в современных условиях требует формирования теоретико-методологических, информационных и практических принципов эффективного функционирования экологически ориентированного предпринимательства. Для этого необходимо углубить научные теоретические и методические исследования по уточнению сущности экологического предпринимательства, определить единые критерии идентификации, классификации видов продукции, работ, услуг экологической направленности. Реализация вышеуказанных предложений будет способствовать решению проблем рационального использования природных ресурсов, повышению экологического, материального и духовного качества жизни граждан, повышению экологической безопасности.

В Таджикистане создана начальная законодательная и институциональная основа для действий по проблеме изменения климата. Агентство по гидрометеорологии Государственного Комитета охраны окружающей среды и лесного хозяйства

координирует мероприятия по решению проблем изменения климата в Таджикистане. В период 2001-2003гг. было разработано Первое Национальное Сообщение Республики Таджикистан по изменению климата (Фаза 1 и Фаза 2). На базе Государственного агентства по гидрометеорологии Государственного комитета охраны окружающей среды и лесного хозяйства создан Центр по изменению климата.

Также важным шагом в усилении потенциала по изменению климата является Национальный План Действий (НПД) Республики Таджикистан по смягчению последствий изменения климата. НПД определяет основные приоритеты и направления мероприятий Республики Таджикистан по решению проблем изменения климата, потребности в развитии потенциала по дальнейшему изучению и расширению научных знаний о климатической системе, а также основные направления международного сотрудничества [4. с, 32].

В современных условиях подход, направленный на ликвидацию негативных последствий хозяйственной деятельности человека посредством запретительных и ограничительных мер, не может существенным образом повлиять на улучшение экологической ситуации.

Институциональная среда включает различные инструменты государственного регулирования в сфере природопользования. По нашему мнению, подход, основанный в большей степени на запретительных и ограничивающих методах воздействия на бизнес, является недостаточно эффективным. Необходимо создать такую систему общественно экологических отношений, в которой первостепенное значение будут иметь не установленные государством запреты, штрафы и другие способы «заставить» бизнес не наносить вред окружающей среде, а в первую очередь методы, формирующие экологическое сознание и поведение, как производителей, так и потребителей продукции. Важную роль при создании такой системы отношений играет экологическое воспитание и пропаганда.

Усиление потенциала страны по смягчению последствий изменения климата может быть затруднено ввиду существования барьеров законодательного, финансового, институционального, технологического, рыночного и информационного характера. Каждый из этих барьеров отрицательно влияет на политические и социально-экономические условия в стране и является сдерживающим фактором наращивания потенциала страны по смягчению изменения климата. Оценка потенциальных барьеров и идентификация возможных путей их решения позволит существенно сократить, связанные с этим, риски и будет способствовать развитию потенциала и привлечению инвестиций. Преодоление каждого из этих барьеров требует решения ряда задач и проведения серии определенных мероприятий. Также сдерживающим фактором улучшения финансовых ресурсов страны является тот факт, что Таджикистан не присоединился к Киотскому Протоколу и не может участвовать в осуществлении проектов Механизма Чистого Развития (международная торговля квотами).

Существенным шагом в укреплении возможности сохранения биоразнообразия Таджикистана является разработка и утверждение Национального плана и Стратегии по сохранению и устойчивому использованию биоразнообразия Таджикистана, а также учреждение Национального Центра по биоразнообразию и биобезопасности. Национальная Стратегия и План действий по сохранению и рациональному использованию биологического разнообразия Республика Таджикистан, является главным документом, в котором отражено сохранение компонентов биоразнообразия, имеющее глобальное, региональное, национальное и локальное значение[1].

Необходимость решения экологических проблем и жесткая конкуренция на рынке открывают широкие возможности по разработке, производству и сбыту совершенно

новой продукции вместо экологически опасной. При этом наибольшие перспективы компаниям дает опережающая стратегия. В ряде случаев фирмы создают новую продукцию из отходов производства:

- привлечения зарубежных инвестиций. Быстрое развитие рынка экологических товаров и услуг в ряде случаев приводит к нежеланию компаний внедрять новую продукцию, которая может устареть раньше, чем ее продажи начнут приносить прибыль. Для снижения степени риска фирмы стараются привлечь зарубежных инвесторов, особенно из стран, где уже существует развитый рынок экологических товаров и услуг. Помимо распределения рисков прямые иностранные инвестиции открывают возможности получения новых технологий и расширения рынков сбыта;

- возможность оказания экологических услуг в форме информационной, консультационной, экспертной помощи в решении природоохранных проблем, подготовки специалистов-экологов и т.д. Подобные услуги часто предоставляются фирмами - производителями экологических товаров, но появляются и специализированные компании, например, инжиниринговые, разрабатывающие проекты экологической реконструкции производства. Эти компании дают рекомендации относительно наиболее подходящих заказчику видов очистного оборудования, его строительства, ремонта и эксплуатации.

Подводя итог, можно отметить, что развитие экологически ориентированного бизнеса позволяет снизить техногенное воздействие на окружающую природную среду, способствуя тем самым выходу страны на устойчивый путь социально-экономического развития, при котором не превышается ассимилирующая способность природы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан от 2 августа 2011 года №760 «Об охране окружающей среды». Душанбе, 2011;
2. Бобошко В.И. Развитие малых предприятий в сфере экологического бизнеса// Экономика природопользования. -2006.-№4. -С.102-114.
3. Доклад конференции ООН по окружающей среде и устойчивому развития, Рио-де-Жанейро. Т.1. Нью-Йорк, 1993. -512с.
4. Национальный План Действий Республики Таджикистан по смягчению последствий изменения климата. Утвержден Постановлением Правительства РТ под №259 от 6 июня 2003 года.
5. Уразова, Л.П. Управление развитием экологического предпринимательства/Л.П.Уразова [Текст]: Автореф. дис. … канд. эконом. наук. – СПб., 2007. – 22с.
6. Коваленко В.И. Исследование рынка экологических услуг [Текст]/ В.И.Коваленко, Л.М.Кузнецов.- СПб.: СПбГИЭУ, 2007.- 170с.
7. Тихомиров, Н.П. Социально-экономические проблемы защиты природы [Текст]/ Н.П.Тихомиров. - М.: Экология, 1992. - 239 с.

ҲАСАНОВ АБДУҶББОР - устоди калони кафедраи варзиш ва мудофиаи граждании Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

ТАРТИБИ РИОЯҲОИ ЧОРАБИНИҲОИ ЭҲТИЁТИ ОИД БА ПЕШГИРИИ АМАЛҲОИ ТЕРОРИСТӢ

Дар адабиёти муосири илмиву соҳавӣ дар масъалаи тафсиру таҳлили мафҳуми “Терроризм” ақидаҳои гуногун вуҷуд дорад ва ҳар муҳаққиқи ин падидаро вобаста аз нуқтаи назар ва дидгоҳи худ таҳлил ва тафсир намудааст. Маънои луғавии вожаи лотинии “Террор” тарс, даҳшат мебошад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки маънои “Терроризм” даҳшатафканӣ ва ба вуҷуд овардани тарсу воҳима дар ҷомеа мебошад. Дар ҳақиқат пеш аз ҳама амалҳои террористӣ хусусияти зуроварӣ, маҷбурсозӣ, таҳдидкунандагӣ даҳшатафканиро дорад. Ҳар як террорист тарсонидан, фароҳам овардани муҳити тарсу ҳарос ва даҳшатафканиро ҳамчун усули асосии расидани ба ҳадафҳои хеш қарор медиҳад. Бо назардошти хавфи ҷамъиятӣ ва даҳшатнокии амалҳои террористӣ, зидди иҷтимоию зиддиинсонӣ будани он, терроризмро ҳамчун феномении ҷаъмиятӣ, ки истифодабарии зиддиҳуқуқии қувва ва таҳдидро ба хотири тарсонидани рақибон ва расидан ба ҳадафҳои хеш асос медонад, тасниф кардан мумкин аст.

Тамаддуни башарӣ дар марҳилаи муосири рушди худ ба раванду ҳодисаҳои зиёди иртиҷоӣ рӯ ба рӯ гаштааст. Гарчанде ки ҳодисаҳо ва равандҳои иртиҷоӣ моҳияту хусусиятҳои асосии оламро тағйир дода натавонанд ҳам вале онҳо дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва умуман дар раванди таърихии инкишофи халқу миллатҳо, давлатҳо ва минтақаҳои гуногуни ҷаҳон таъсири назаррас мерасонанд. Дар ин радиф ҷараёнҳои экстремизми сиёсӣ ва терроризми сиёсӣ аз ҳамаи ҳаракатҳо ва ҷараёнҳои дигаре, ки хусусияти глобалӣ доранд, хатарноктар мебошанд. Онҳо доираи васеи кишварҳо ва минтақаҳои оламро фаро гирифта, ба ҳодисаи мудҳиши умумибашарӣ табдил ёфтаанд. Аз ин хотир зарурати дарки амиқ ва фаҳми васею ҳамаҷонибаи ин гуна ҳаракатҳо ва ҷараёнҳои хатарнок ва коркарди роҳу усулҳои самарабахши мубориза ба муқобили онҳо пеш меояд.

Бояд тазаккур дод, терроризм ва экстеризм дар таърихи инсоният ҳодисаҳои нав нестанд. Ҳанӯз аз замонҳои қадим қувватҳои гуногуни сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, ки барои ҳокимият талош мекарданд, даст ба зӯрӣ, даҳшатафканӣ ва тарсонидани одамон мезаданд ва террорро ҳамчун воситаи мубориза бар зидди рақибони хеш ва расидан ба ҳадафҳои сиёсии худ истифода мебурданд.

Аз асрҳои миёна алалхусус дар кишварҳои аврупоӣ терроризм ҳамчун шакли махсуси муборизаи сиёсӣ баҳри дифои манфиатҳои давлатӣ ва калисою ҳокимияти динӣ мақоми махсус пайдо намуда буд.

Умуман чуноне ки таҷрибаи мамлакатҳои гуногуни олам нишон медиҳад, дар ҳамаи давру замонҳо нерӯҳои иртиҷоиву экстремистӣ барои нобуд намудани рақибон ва расидан ба мақсадҳои сиёсии худ аз терор ба таври васеъ истифода мебурдаанд.

Дар олами муосир шумораи аниқи гурӯҳҳо ё ташкилотҳои террористиро муайян намудан номумкин аст. Зеро аксарияти ҳаракатҳо ва ҷараёнҳои сиёсиву динии хусусияти экстремистӣ дошта аз усули террор дар муборизаи сиёсии худ ба таври пардапӯшона ва махфӣ истифода мебаранд. Аммо ташкилотҳои

калонтарини террористон хоҳу нохоҳ аз худ дарак медиҳанд ва мунтазам ба амалҳои террористӣ даст мезананд. Дар ин миён алалхусус ташкилотҳои экстремистиву террористӣ алқоида, ДИИШ ва толибонро зикр кардан мумкин аст, ки саркардагони онҳо барои расидан ба ҳадафҳо ва ғаразҳои сиёсии худ, бо шиорҳои авомфиребона ҳазорон ҷавонони ноогоҳро ба доми худ афканда, аз онҳо манқур месозанд ва то имрӯз тавассути онҳо ҳазорон нафар одамонро қатли ом кардаанд. Дар айни замон тамоми қувваҳои зиддитеррористии ҷаҳон асосан баҳри несту нобуд кардани ин гуна ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ сафарбар шудаанд.

Тибқи маълумотҳои амалҳои террористии дорои хусусияти байналхалқӣ тақрибан 5-10 фоизи амалҳои террористиро ташкил медиҳанд: аз соли 1976 то соли 1996 ба ҳисоби миёна аз 320 то 660 амалҳои террористии байналхалқӣ содир карда шудаанд. Шумораи қурбониёни амалҳои террористӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Фақат дар солҳои 1994 ва 1995 мутаносибан 423 ва 440 нафар одамон қурбони амалҳои террористӣ гаштаанд ё ин, ки22 марти соли равон Крокус дар натиҷаҳои амали террорист 143 нафар фавтиданд, 80 нафар маҷруҳ шуданд, аз он шаҳодат медиҳад.

Терроризм ва экстремизм махсусан дар даҳсолаҳои охир оқибатҳои зиёди харобиовар ва талафоти зиёди ҷонӣ аз худ боқӣ гузошта, монеи ташаккули фазои орому осоишта дар ҷаҳони муосир гаштаанд. Аз ин рӯ тамоми кишварҳои мутамаддини ҷаҳони имрӯза ба муқобили ин падидаҳои хатарнок бархоста, зидди он муташаккилона мубориза бурда истодаанд.

Тоҷикистони соҳибистиқлол низ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбат ба ин падидаҳои манфуру хатарноки глобалӣ бетараф нест.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ пайваста дар радифи дигар масъалаҳои муҳим ба масъалаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ҳифзи озодиву истиқлолияти кишвар ва махсусан пешгирии терроризм ва экстеризм таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда ҳамеша таъкид мекунад, ки террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад, балки зуҳуроти даҳшатноку нафратовари терроризм, ки аксаран таҳти шиорҳои диниву мазҳабӣ сурат мегирад, баръакс аз ҷониби душманони ин дини муқаддас роҳандозӣ шуда, аз ваҳшонияти асримиёнагии террористӣ, пеш аз ҳама кишварҳои исломӣ ва мусалмонони сайёра зарар мебинанд.

Воқеан ҳаёти кишварҳои мусулмонӣ имрӯз нишон дода истодааст, ки таъсис додани ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро дар минтақа ва дастгирӣ ёфтани онҳо аз ҷониби қудратҳои ҷаҳонӣ як мушкилоти сарбаста шудааст. Пайванд кардани фаъолияти ин ҳизбу ҳаракатҳо бо ислом масъаларо боз ҳам мураккабтар мегардонанд. Бинобар ин дар чунин вазъият моро зарур аст, ки арзишҳои миллӣ ва диниро ҳифз намуда нақши онҳоро дар ҳаёти ҷомеа муайян созем.

Чӣ тавре ки маълум аст дар баробари ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар зери таъсири гурӯҳҳои алоҳидаи дохилӣ ва хориҷӣ раванди эҳёи дин хусусияти ифротгароӣ касб намуд. Ҷиҳати пешгирӣ намудани ин падидаи номатлуб ва оқибатҳои иҷтимоии он баҳри ҳифзи арзишҳои милливу мазҳабии мардуми шарифи тоҷик зарурати аз нигоҳиқонунгузорӣ танзим намудани масоили динӣ пеш омад. Хушбахтона баъд аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ соли 1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ”, инчунин соли 2007 дар асоси таклифу пешниҳодоти мардуми кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардидаанд. Мақсад аз қабули қонунҳои мазкур танзим ва таъмини фаъолияти ҳуқуқии иттиҳодияҳои динӣ ва ҳифзи дини мубини

ислом аз ҳама гуна ифротгариҳост. Зеро имрӯз дини мубини ислом аз ҷониби баъзе гурӯҳҳои экстремистиву террористӣ дар шаклҳои гуногун ҳамчун омили дастрасӣ ба ғаразҳои нопоки сиёсиашон истифода шуда истодааст. Дар ин замина мо бояд таҳдид ва хатарҳои тундгароӣ, ифротгароӣ ва терроризмро, ки хусусияти динӣ касб кардаанд ва ба ҳаёти мусулмонон ва умуман ислом таҳдид доранд, муайян намуда интишори онҳоро дар ҷомеа пешгирӣ намоем.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТҲО:

1. Федеко С.А., “Правовое регламенирование праводействие терроризму и экстремизму в Россиской Федератций, Российский следовательский” 2007 год №12;
2. Змеев М.А., “Провавые и социально-политические оспекты проведения контртеррориетических операции Новгород” 2006 год, стр 78;
3. Змеев М.А., Контртерроризм как государственое противодействие международному терроризму, Новгород 2006 год стр 48.

РАУПОВА МАНЗУРА ТУРСУНОВНА -
Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского и экономического права, юридический факультет Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. **E-mail**:manzura- 1963@mail.ru **Тел:** (+992) 919496064;

РАЗМЕР ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ИСТОЧНИКОМ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ

Один из распространенных способов борьбы с гражданскими правонарушениями в правовом государстве выступает определение имущественной ответственности за причиненный вред. Установленные гражданско-правовые нормы в области ответственности определены на возмещение вреда, кроме этого установлены в целях предупреждения правонарушения. Требование граждан, направленных на возмещение вреда, выступает конституционным правом всех граждан. Бесспорно, оно связано с конституционным правом на защиту жизни и здоровья граждан, в целях укрепления общественного правопорядка и законности. С помощью данных юридических норм реализовывается общественное воспитание, содействующее следованию законодательных норм, а также укреплению правопорядка.

Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда регулируется гражданским законодательством РТ и иными законодательными нормами. При рассмотрении спора о причинении вреда суду, необходимо определить присутствие условий гражданской ответственности, установить субъекта ответственности, а также объем подлежащего возмещению вреда. Верное урегулирование спорачаще всего зависит от правильного анализа всех обстоятельств причинения вреда, кроме этого четкости и ясности в применении законодательных норм.

Законодательство в области возмещения вреда, причиненного источником повышенной опасности, нуждается в регулярном обновлении. Гражданское законодательство РТ в сфере обязательств, вследствие причинения вреда, ясно выражает стремление законодателя к повышению защиты прав и интересов потерпевшего

субъекта, в области причиненного вреда жизни и здоровью гражданина. Важное значение приобретает то, что гражданско-правовой ответственностью за вред, причиненный источником повышенной ответственности, выступает то, что на владельца источника повышенной опасности возлагается обязанность возместить вред, причиненный потерпевшему субъекту автономно от наличия вины владельца в причинении вреда и противоправности в действиях владельца при использовании источника повышенной опасности. Бесспорно, что перечень источников повышенной опасности имеет не исчерпывающий характер, ввиду динамичного развития науки и техники, восполняющих данный перечень новой разновидностью, не вызывающие абсолютно никаких сомнений, касательно правомерности их использования.

Главной целью гражданско-правовой ответственности является обязательная компенсация потерпевшей стороне причиненного вреда, лицом, нарушившим субъективное право. Когда компенсация причиненного вреда возлагается на несколько ответчиков, так как вред причинен по их общей вине, то ответственность выступает как долевая, солидарная или субсидиарная.

Под долевой ответственностью понимается, что каждый должник по отношению к кредитору несет ответственность соразмерно своей доле, которая определена, договором или законодательством. Однако ст.1094 ГК РТ не предусматривает применение долевой ответственности, это лишь исключение, нежели правило.

В соответствии с п.1 ст.345 ГК РТ солидарная обязанность (ответственность) или солидарное требование возникает, если солидарность обязанности или требования предусмотрена договором или установлена законом, в частности при неделимости предмета обязательства. Во многих случаях, понятие солидарной ответственности устанавливается императивной нормой. Например, ст.1095 ГК КР устанавливает, что лица, совместно причинившие вред, отвечают перед потерпевшим солидарно.

В соответствии с п.2 ст. 346 солидарные должники остаются обязанными до тех пор, пока обязательство не исполнено полностью. Наряду с этим абз.2 ст.1095 устанавливает, чтопо заявлению потерпевшего и в его интересах суд вправе возложить на лиц, совместно причинивших вред, долевую ответственность.

По мнению А.А. Собчака иВ.Т. Смирнова: «…солидарный характер делектной ответственности участников, которые совместно совершили противоправное деяние повлекшие за собой причинения ущерба потерпевшему, понесут наказание, обеспечивая в виде восстановления причиненного ущерба имущественного характера путем, наибольшего благоприятствования».[103] Чаще всего данные случае бывают при дорожно-транспортных происшествиях.

Нужно отметить, что активные действия по определению степени вины, должны совершаться субъектом обязанным в компенсации вреда. Рассмотрим к примеру судебную практику: «Водитель А., управляя автомобилемNissan, не соблюдая боковой промежуток, совершил касательное столкновение сдвигавшимся в попутном направлении автомобилем Honda, принадлежащимгражданинуБ. После чего в остановившийся автомобиль Nissan, не соблюдаядистанцию до впереди двигающегося транспорта, врезался автомобиль Toyota. Стоимость ремонтно-восстановительных работ автомобиля Honda,согласно заключению автомобильных экспертов, составила свыше 20 тыс. сомони. Виновными в ДТП были признаны водители автомобилей Nissan и Toyota. ООО «Таджстрахцентр» – страховщик автотранспортного средства Nissan– выплатило гражданину Б. часть страхового возмещения в сумме 10 тыс. сомони, а ООО

[103]Смирнов, В.Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве [Текст] / В.Т. Смирнов, А.А. Собчак. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 152 с.

«Таджсерба» –страховщик автотранспортного средства «Toyota» – отказало в выплатеоставшейся части страхового возмещения на том основании, что потерпевшему необходимо обратиться в суд с заявлением об определении доли ответственности (степени вины) каждого из водителей на основании ст.1095 ГК РТ. В итоге решением Худжанского районного суда требования гражданина Б. о возмещении вреда были удовлетворены в следующем порядке: согласно его заявлению 10 тыс. сомони, как страховое возмещение, взыскано со страховщика ООО «Таджсерба», а оставшаяся сумма взыскана солидарно с владельцев источников повышенной опасности (страхователей). Судверно указал, что в рассматриваемом деликтном обязательстве вопрос об установлении степени вины по закону и здравой логике не может вызывать юридический интерес и быть юридически значимым обстоятельством, подлежащим доказыванию со стороны истца (потерпевшего)».[104]

Под субсидиарной ответственностью понимается что, если основной должник не удовлетворит требования кредитора по обязательствам в надлежащий срок, тогда это обязательство переходит к субъекту, которое несет субсидиарную ответственность[105]. На основании организационно-правовой формы юридического лица или деликтоспособности физического лица, возлагается субсидиарная ответственность.

В соответствии с п.6.ст.127 ГК РТ «Республика Таджикистан или административно-территориальная единица несут субсидиарную ответственность по обязательствам казенного предприятия».

На основании ст. 1089 ГК РТ «в случае когда, вред был причинен по вине несовершеннолетних (от 14-18 лет), то дополнительную субсидиарную ответственность несут родители (усыновители), опекуны или попечители, если у основного субъекта причинившего вред (т.е. несовершеннолетний) недостаточно средство для возмещения компенсации». Условно данную ответственность называют понятием «ноксальной», т.е. обязывающей нести ответственность не самому нарушителю, а другому субъекту.[106] Данное определение пришло с римского частного права[107].

Нужно отметить что, на основании ст. 1087 ГК РТ к субсидиарной ответственности, возможно привлечение субъектов, которые застраховали свою ответственность в обязательном или добровольном порядке, в том случае если страховое возмещение не покрывает разницу между страховой суммой и фактическим размером ущерба.

Регрессная ответственность - это когда должник исполняет свое обязательство по компенсации вреда засубъекта по чьей вине причинен вред и обратно предъявляет требование к нарушителю. Исходя из характера гражданских правоотношений и лицом являющимся причинившим вред и основным должником, для них устанавливается полный, либо ограниченный размер регрессной ответственности[108].

На основании п.1 и п.2 ст.1096 ГК РТ «возместивший вред, причиненный другим лицом (работником при исполнении им трудовых (служебных, должностных)

---

[104]Обзор судебной практики по гражданским делам Верховного Суда РТ за I квартал 2011 г. [Текст]: утв. постановлением Президиума ВС РТ от 4 июля 2011 г. // Бюл. Верховного Суда Республика. Таджикистан. – 2011. – № 12. – С. 21.

[1]Гражданское право [Текст]: учеб. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – Ч. 2. – 784 с.

[2]Галузин А. Ф. Правонарушение в публичном и частном праве: общая характеристика: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Саратов,1996.

[3]Дождев, Д. В. Римское частное право [Текст]: учеб.для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 704 с.

[4]Гражданское право [Текст]: учеб.для вузов / под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА. М, 1998. – Ч. 1. – 464 с.

обязанностей, лицом, управляющим транспортным средством, ит.п.), имеет право обратного требования к этому лицу в размере выплаченного возмещения, если иной размер не установлен законом.

Причинитель вреда, возместивший совместно причиненный вред, вправе требовать с каждого из причинителей долю выплаченного потерпевшему возмещения в размере, соответствующем степени вины этого причинителя. При невозможности определить степень вины доли признаются равными».

Имущественная форма ответственности исключается в том случае когда, вред наступил в случае необходимой обороны, крайней необходимости,форс-мажорных обстоятельств, или в случае не предоставления работодателем соответствующих условий для обеспечения сохранности имущества, которое было вверено работнику[109].

Регрессная ответственность работника полностью при причинении вреда источником повышенной опасности может возникнуть при случаях:

- если вред причинен в состоянии наркотического, токсическоголибо алкогольного опьянения;
- если вред причинен вследствие ненадлежащего осуществление работником своих трудовых обязанностей;
- если вред причинен вследствие административного правонарушения;
- если вред причинен вследствие совершения преступления;
- если вред причинен вследствие умысла и прочее[110].

Нужно указать отличительные черты данного правоотношения:

1. По праву суда возможно уменьшение размера регрессного взыскания с работника. В данном случае во внимание принимается степень вины работника, имущественное положение и иные основания, требующие внимание.

2.Привлечение к регрессной ответственности работника работодателем, выступает правом, но не обязанностью. Невозможно уменьшение размера нанесенного ущерба, в случае когда вред причинен в корыстных целях.

3. В случае, когда доходы были недополучены взыскание в регрессном порядке с работника не может осуществляться. В случае, когда причинен реальный и прямой вред, взыскание в регрессном порядке с работника может применяться.

К субъекту, причинившему вред вправе предъявить регрессное требования страховщик, в той сумме, которою он выплатил, если:

- умышленно был причинен вред жизни и здоровью человека;
- вред был причинен при управлении транспортом в алкогольном или наркотическом опьянении;
- вред был причинен субъектом управляющим транспортным средством, без соответствующих прав на управление;
- субъект скрылся с места дорожно-транспортного происшествия;
- возник страховой случай в результате использования обязательного автотранспортного страхования;

[1]Джорбенадзе, С.М. Крайняя необходимость в советском гражданском законодательстве [Текст] / С.М. Джорбенадзе // Сов.гос-во и право. – 1960. – № 10. – С. 71-75.

[2]Майданик, Л.А. Регрессные иски профсоюзов и органов социального обеспечения [Текст] / Л.А. Майданик. – М.: Профиздат, 1939. – 144 с.

- субъект причинивший вред, не был указан стороной в договореимеющий право на управление транспортным средством[111].

Специфика гражданско-правовой ответственности выражается, в том что должна быть соразмерность размеру причиненного вреда. По общему правилу объем возмещения вреда должен носить полный характер. Но допустима компенсация, в том случае когда это предусмотрено соглашением до или после возникновения деликта.

Кроме этого ответственность может устанавливаться законодательными нормами (к примеру Законом «О социальной защите граждан, подвергшихся воздействию радиации вследствие катастрофы на Чернобыльской АЭС»). В этом случае компенсация вреда возлагается на государство в повышенных размерах, которые устанавливаются нормативными актами. Нормы деликтнойответственности не позволяют размер ответственности снижать по соглашению сторон, либо возлагать ответственность натдругого лица по компенсации вреда (перемена лиц), даже при императивных нормах. Договор касающийся вопроса об уменьшении размера деликтной ответственности, либо вопросы связанные с изменением порядка взыскания являются ничтожными.

Рассмотрим судебное решение в качестве примера: решением Худжантскогогородского суда от 2010 года, при осуществлении разбирательства гражданского дела по возмещению вреда, которая была нанесена при взаимодействии с автотранспортным средством, которая была признана ничтожной, так как было оформлено трудовое соглашение между водителем транспорта гражданином И., и индивидуальным предпринимателем гражданином Ф., где ясно было прописано, что владелец автомобиля Ф. обязуется передать транспорт для перевозки грузов с соответствующей оформленной документацией на гражданина И., и что владельцем автотранспорта является гражданин Ф., который полностью несет риск гражданской ответственности на основании ст.1094 ГК РТ[112].На основаниип.1ст.12 ГК РТ компенсация вреда была возложена на индивидуального предпринимателя.

Отметим, что деликтная ответственность определяет следующие способы защиты гражданских прав:

Во-первых, восстановления положения, существовавшего до нарушения права и пресечения действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения;

Во-вторых, принуждения к исполнению обязанностей в натуре;

В третьих, возмещения убытков.

В соответствии с п.2 ст.15 ГК РТ «под убытками понимаются расходы, которые лицо, чье право нарушено, произвело или должно будет произвести для восстановления нарушенного права, утрата или повреждение его имущества (реальный ущерб), а также неполученные доходы, которые это лицо получило бы при обычных условиях гражданского оборота, если бы его право не было нарушено (упущенная выгода)».

Необходимо отметить, что возмещению вреда, причиненного жизни и здоровью гражданина посвящены ст. с 1100-111 ГК РТ.

По мнению К.Б. Ярошенко: «За вред причиненный жизни и здоровью, который носит универсальный характер –устанавливается деликтная ответственность. И она

[1]К вопросу о регрессных требованиях органов государственного страхования [Текст] // Актуальные проблемы применения советского законодательства. – Душанбе, 1974. – С.151-159.

[2]Обзор судебной практики по гражданским делам Верховного Суда РТ за I квартал 2011 г. [Текст]: утв. постановлением Президиума ВС РТ от 4 июля 2011 г. // Бюл. Верховного Суда Респ. Таджикистан. – 2011. – № 12. – С. 21.

возникает на равноправных началах независимо, в каких отношения состояли потерпевший и субъект причинивший вред».[113]

Исследуя законодательство в области причинения вреда жизни и здоровью граждан, можно определить деление на две категории: первая - это те лица которые состоят в трудовых, либо договорных отношениях с причинителем вреда, а также лица не состоящие с причинителем вреда в каких либо отношениях.

Поляков И.Н., указывает, что «…нет никакого различия между двумя группами по возмещению вреда, если только в первой группе лицо имеет право на выплату ему единовременного пособия, а вторая группа просто не имеет подобной возможности».[114]

В том случае, когда субъект получил производственную травму, либо произошел несчастный случай на производстве, даже в том случае, когда субъект застрахован, отказ в компенсации вреда невозможен.

Причинение вреда жизни или здоровью граждан может проявляться в увечье (травме), профессиональной болезни и в прочих заболеваниях. Продолжительное или регулярное влияние вредоносных веществ на производстве, либо профессиональные показатели являются следствием профессионального заболевания. Под увечьем понимается физическая травма, которая наступила в результате влияния внешних факторов. Порядок компенсации по возмещению вреда в случаях утраты заработной платы или потери кормильца, устанавливается ГК РТ.

В мерах социальной защиты граждан, органам суда в непременном порядке необходимо привлекать в качестве соответчика фонды для решения проблемы по выделению МСЭ на содержание нуждаемости застрахованного по его затратам (к примеру, покупка лекарственных препаратов, уход, питание), и в итоге поделить ответственность между работодателем и фондом. Ввиду того, что, прейскурант по выплатам, очевидно занижен по цене сравнительно с действительными ценами на сегодняшний день.

Расходы на погребение, на основании гражданского законодательства возлагаются на владельца источника повышенной опасности. Итак, на основании ст.1110 ГК РТ «лица, ответственные за вред, связанный со смертью потерпевшего, обязаны возместить необходимые расходы на погребение лицу, понесшему эти расходы. Пособие на погребение, полученное гражданами, понесшими эти расходы, в счет возмещения вреда не засчитывается».

На основании анализа судебной практики, отметим, что все затраты касательно погребения должны носить рациональный и уместный характер исходя из цены (цена гроба, услуги морга, выкапывании могилы, поминальные обеды, отпевание в церкви, ритуальные затраты, кроме этого установление стандартных памятников).[115]

Говоря об основаниях повышения размера возмещения вреда касательно потерянного заработка отметим: первое - если до причинения увечья потерпевшему, была увеличена заработная плата в связи с переводом на высокооплачиваемую работу. Но необходимо указать, что размер компенсации устанавливаетсяпосле указанных изменений, то есть все те предыдущие месяцы увеличения, в расчет не признаются;

---

[1]Ярошенко, К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона [Текст]: гражд.-правовая защита личных неимуществ. прав граждан / К.Б. Ярошенко. – М.: Юрид. лит., 1990. – 174 с.

[2]Поляков, И.Н. Ответственность по обязательствам вследствие причинения вреда [Текст] / И.Н. Поляков. – М.: Юрид. бюро "Городец", 1998. – 172 с.

[1]Бюллетень Верховного суда Республики Таджикистан [Текст]. – Душанбе, 2006. – № 1 (январь-март).Сборник Постановлений Пленума Верховного Республики Таджикистан (2005) [Текст]. – Душанбе, 2006.

второе -потерпевший имеет право потребовать повысить размер компенсации, если имущественное положения обязанного субъекта выплачивать компенсацию вреда улучшилось, а размер компенсации был снижен на основании п.3 ст.1099 ГК РТ.

На основании выше изложенного, по определению годового заработка, можно сделать исключение из правил. В этой ситуации необходимо аргументирование и удостоверение данного увеличения, кроме этого это не должно носить единовременный характер.[116]

На обязательность применения п.3 ст.1099 компенсации вреда, причиненного здоровью и жизни с учетом вины потерпевшего, и имущественного положения лица, причинившего вред, говорится в п.1 ст. 1094 ГК РТ.

Кроме этого отмечаем, что уменьшения размера ответственности невозможно, при умышленном причинении вреда владельцем источника повышенной опасности. Необходимо кроме этого отметить, что при умышленном действии потерпевшего, возможно освобождение от возмещения ущерба правонарушителя. Кроме этого, в указанном случае форма вины по неосторожности не рассматривается.

Рассмотрим основания уменьшения размера компенсации вреда:

1. Потерпевшая сторона осуществила грубую неосторожность, а вина у владельца источника повышенной опасности отсутствует. В данном случае размер компенсации может быть уменьшен, либо в компенсации может быть отказано. Как указывалось, ранее исходя из п.3 ст.1099 ГК РТ «при причинении вреда здоровью или жизни гражданина отказ в компенсации ущерба не применяется. Не рассматривается в этом случае вина потерпевшего, если компенсация вреда была выплачена по дополнительным затратам связанные со смертью кормильца».

Прежде нами было указано, нет ясного определения по простой и грубой неосторожности. На основании этого, можно в п. 2 ст. 1099 ГК РТ внести дополнение, относительно определения простой и грубой неосторожности, изложив в следующей редакции: «В случае простой неосторожности субъект старается соблюдать простые меры осмотрительности, благоразумности и осторожности, для предотвращения причинение вреда, а при грубой неосторожности субъект допускает, предвидит или же осознает, что его действия могут вызвать вероятный вредный результат или же аналогичный результат».

Деление простой и грубой неосторожности возможно, не только по признаку действий субъекта, но и его отношение, которое создает условия для вероятных негативных последствий, которое субъект мог предвидеть, но обстоятельно предусматривал их преодоление, но к сожалению, это ему не удалось[117]. Ввиду этого нужно рассмотреть два образующих понятия разновидностей вреда: ущерб имущественного и неимущественного характера и безусловно установить статус потерпевшего – физическое, либо юридическое лицо.

Размер компенсации можно уменьшить, либо в компенсации может быть отказано на основании п.2 ст.1099 ГК РТ, если вред причинен имуществу физического или юридического лица посредством источника повышенной опасности.

---

[2]Тебряев, А.А. Общее основание и условия возникновения мер ответственности и мер защиты вследствие причинения вреда источником повышенной опасности [Текст] / А.А. Тебряев // Юрист. – 2002. – № 6. – С. 34.

[1.]Туманов, В.А. Понятие непреодолимой силы в советском гражданском праве [Текст] / В.А. Туманов // Вопросы советского гражданского права. – М., 1955. – С. 110-121.

Размер компенсации касательно утраченного заработка может быть уменьшена, в случае причинения вреда здоровью или жизни человека. Данное процентное соотношение предлагается применять и на лиц без страховки.

2. На основании п.4 ст.1099 ГК РТ, суд может уменьшить размер компенсации вреда, в случае имущественного положения правонарушителя. Данная норма носит диспозитивный характер, ввиду того, что суд может учитывать тяжелое материальное положение лица причинившего вред, если субъект предоставит необходимые подтверждения.

Доказательственной базой могут служить, примеры из практики данного характера: пешеход в ночное время переходил дорогу в неположенном месте и был сбит автотранспортным средством. В такой ситуации можно отметить, что в действиях непосредственно пешехода присутствует несоблюдение правил дорожного движения и грубое их несоблюдение, когда со стороны водителя автотранспортного средства нет вины.[118] На основании п.2 ст.1099 ГК РТ, в этой ситуации, суд имеет право отказать потерпевшему пешеходу в компенсации вреда касательно испорченных вещей и одежды, уменьшить размер компенсации вреда, касательно утраченной заработной платы. Но расходы, понесенные пешеходом на восстановление здоровья, будут компенсированы в полном размере. В том случае, когда правонарушителем является физическое лицо, учитывая его имущественное положение размер компенсации как дополнительные затраты для восстановления здоровья могут быть снижены. В итоге, владелец источника повышенной опасности, не может рассчитывать на компенсацию вреда с пешехода за причиненные повреждения автотранспортному средству[119]. Данные вопросы могут быть решены, в случае добровольного страхования имущества.

Регламентируя порядок и условия компенсации вреда, касательно предотвращения правонарушения, влекущее за собой причинение нового вреда, законодатель устанавливает опасность причинения вреда, что является основанием подачи иска в реализации такой деятельности, которая создает опасность.

В судебном порядке на ответчика возможно наложение не только компенсации вреда, но и приостановление, либо ликвидация его деятельности создающая повышенную опасность для окружающих, так как на основании использования сооружения предприятия или иной производственной деятельности был причинен вред, либо создавалась угроза причинения вреда, а также продолжающаяся длительность причинения вреда. Но в то же время на усмотрение суда в иске о прекращении, либо приостановлении деятельности может быть отказано, если прекращение и приостановление расходится с общественными интересами[120]. Однако отказ в иске, не является основанием освобождения от компенсации причиненного вреда.

На основании ГК РТ компенсация вреда осуществляется двумя способами: в денежной и в натуральной форме. Дилемма возникает при натуральном выражении компенсации вреда, точнее о мерах осуществимости данной компенсации при разных правонарушениях. Порой размер причиненного вреда вычисляется в смешанной форме, с применением составных способов.

---

[1]Бюллетень Верховного суда Республики Таджикистан [Текст]. – Душанбе, 2006. – № 1 (январь-март).

[2]Ярошенко, К.Б. Специальные случаи ответственности за причинение вреда [Текст] / К.Б. Ярошенко. – М.: Юрид. лит., 1977. – 456 с.

[3]Райхер, В.К. Вопросы ответственности за причинение вреда [Текст] / В.К. Райхер // Правоведение. – 1971. – № 5. – С. 56-63.

Условная единица оценки вреда с условием расходов потраченных на содержание хозяйства (рыбного, охотничьего, лесного), кроме этого обязательность наказания правонарушителя выступают в качестве стоимости вычисления ущерба. Две цели преследуется для вычисления стоимости ущерба: во-первых – это цель компенсации вреда, во-вторых – это цель применения наказания субъекту по чьей вине нанесен вред.

По нашему мнению, наиболее сложным выступает определения стоимости экологического вреда. Размер стоимости компенсации экологического вреда определяется исходя из экологической ценности различных растений и животных, и устанавливается за каждую единицу. При компенсации ущерба, при причинении вреда атмосферному воздуху, почве или воде, используются способы расчета вреда.

В случае, когда, нет установленной расценки и установленной методики вычисления, компенсация вреда производится по имеющимся расходам. К примеру, в данном порядке определяется вред, по некоторым правоотношениям причиненный вследствие неисполнения обязательств, либо по восстановлению земель.

Все способы и методы определения размера вреда применяются при смешанном порядке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Смирнов, В.Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве / В.Т. Смирнов, А.А. Собчак. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 152 с.

2. Обзор судебной практики по гражданским делам Верховного Суда РТ за I квартал 2011 г.: утв. постановлением Президиума ВС РТ от 4 июля 2011 г. // Бюл. Верховного СудаРесп. Таджикистан. – 2011. – № 12. – С. 21.

3. Гражданское право: учеб. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – Ч. 2. – 784 с.

4. Галузин А. Ф. Правонарушение в публичном и частном праве: общая характеристика: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Саратов,1996.

5.Дождев, Д. В. Римское частное право: учеб.для вузов / под ред. В.С.Нерсесянца. – М.: Изд. группа ИНФРА-М- НОРМА, 1996. – 704 с.

6. Гражданское право: учеб.для вузов / под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА. М, 1998. – Ч. 1. – 464 с.

7 Джорбенадзе, С.М. Крайняя необходимость в советском гражданском законодательстве // Сов.гос-во и право. – 1960. – № 10. – С. 71-75.

8. Майданик, Л.А. Регрессные иски профсоюзов и органов социального обеспечения. – М.: Профиздат, 1939. – 144 с.

9.К вопросу о регрессных требованиях органов государственного страхования // Актуальные проблемы применения советского законодательства. – Душанбе, 1974. – С.151-159.

10.Обзор судебной практики по гражданским делам Верховного Суда РТ за I квартал 2011 г.: утв. постановлением Президиума ВС РТ от 4 июля 2011 г. // Бюл. Верховного СудаРесп. Таджикистан. – 2011. – № 12. – С. 21.

11.Ярошенко, К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона: гражд.-правовая защита личных неимуществ. прав граждан. – М.: Юрид. лит., 1990. – 174 с.

12. Поляков, И.Н. Ответственность по обязательствам вследствие причинения вреда. – М.: Юрид. бюро "Городец", 1998. – 172 с.

13. Бюллетень Верховного суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. – № 1 (январь-март). Сборник Постановлений Пленума Верховного Республики Таджикистан (2005). – Душанбе, 2006.

14.Тебряев, А.А. Общее основание и условия возникновения мер ответственности и мер защиты вследствие причинения вреда источником повышенной опасности // Юрист. – 2002. – № 6. – С.

15.Туманов, В.А. Понятие непреодолимой силы в советском гражданском праве [Текст] / В.А. Туманов // Вопросы советского гражданского права. – М., 1955. – С. 110-121.

16.Бюллетень Верховного суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. – № 1 (январь-март).

17.Ярошенко, К.Б. Специальные случаи ответственности за причинение вреда. – М.: Юрид. лит., 1977. – 456 с.

18.Райхер, В.К. Вопросы ответственности за причинение вреда // Правоведение. – 1971. – № 5. – С. 56-63.

RAIMOVA NARGIZA DOROYEVNA -
Doctor of Sciences in Law, Professor of the International Private Law and Civil Law Department
University of World Economy and Diplomacy

GENERAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF COMMERCIALLY CONFIDENTIAL INFORMATION IN INTELLECTUAL PROPERTY LAW

It is no secret that in a market economy, entrepreneurial activity is inextricably linked to the acquisition and use of various types of information. At that, in modern conditions information is a special kind of commodity, which has a certain value. In this regard, one cannot but agree with the opinion of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev, who states that "improvement of the system of ensuring information security and information protection, timely and adequate counteraction to threats in the information sphere are priority directions in the sphere of ensuring security" [3].

For entrepreneurs, the most valuable information is often that which they use to achieve the goals of their enterprise and the disclosure of which may deprive them of the opportunity to realize these goals, i.e. creates threats to the security of entrepreneurial activity. Of course, not all information can, in case of its disclosure, create various threats, but there are some types of information, in particular, commercial and banking secrets, which need to be protected [16, 21-26].

As rightly notes K.S.Kushiyev, "the institute of trade secrets is one of the important components of the system of ensuring the stability of the market, limitation of monopolism in production and economic relations and through these factors to a certain extent influences the block of social relations in general. Without detailed development of the legal institute of trade secrets it is practically impossible to progressive development of healthy market relations, as well as full provision of the rights of authors of discoveries and inventions" [11, 116-119].

The study of the issues of formation and development of the legal institute of trade secrets, determination of its place and role in the formation of mechanisms of information support for the activities of commercial organizations and the legal provision of their information security is currently an independent theoretical task, the establishment and fundamental importance of which involves attracting the attention of civil science [14, 19-20].

Thus, when studying the nature of trade secrets, first of all, in our opinion, it is necessary to understand what is its place among the objects of civil rights, in particular, in the system of intellectual property objects, because, as rightly notes Gafurov A., "in modern conditions, intellectual property right is becoming one of the important factors determining the position of the country in the world. At the same time, solving the problems of intellectual property protection is an extremely difficult task. This

is due to the insufficient development of legal norms, differences in the approaches of individual countries and groups of countries, lack of cross-border structures for the enforcement of laws" [4, 18].

Before answering the question whether trade secrets can be considered as intellectual property, it is necessary to understand what the concept of "intellectual property" is.

The term "intellectual property" can be found for the first time in the French legislation of the XVIII century. Its justification is contained within the doctrine of natural law, presented by French philosophers-enlighteners: Voltaire, Diderot, Rousseau and others. In accordance with their views, "the right of the creator of a creative result, be it a literary work or an invention, is his inalienable, natural right, arises from the very nature of creative activity and exists independently of the recognition of this right by the state power" [18, 626].

The theory opposing the proprietary one is the increasingly recognized theory of exclusive rights. In accordance with the main provisions of this theory, the rights of authors, inventors, patentees, etc. should be recognized as rights of a special kind, which are outside the classical division of civil rights into proprietary, obligatory and personal rights [6, 266].

The concept of "result of intellectual activity" is detailed in the legislative acts of the Republic of Uzbekistan devoted to the regulation of relations related to specific objects of intellectual property. Thus, for example, in accordance with the Copyright and Related Rights Act, the object of copyright is works of science, literature and art that are the result of creative activity [1].

Meanwhile, the Civil Code of the Republic of Uzbekistan in Article 1031 defines the object of intellectual property as "the result of intellectual activity" and not as "the result of creative activity" [2]. The concept of intellectual activity is broader than the concept of creative activity and may well include non-creative objects.

Further, the literature indicates that the object of intellectual property in all cases refers to an intangible good that is merely embodied in certain tangible objects that are its material carriers [18, 620].

Thus, the object of intellectual property is a certain intangible good created as a result of human intellectual activity. It can also be information. As already noted, information itself is intangible and is only embodied on material carriers.

Also quite fair is the point of view of V.A.Kopylov, who believes that "information is created practically in the process of any intellectual (mental) activity of a person" [10, 49].

Accordingly, a trade secret as a type of information may well be considered an object of intellectual property.

The question, however, is whether it actually is one?

In foreign literature, for example, the issue of attributing trade secrets to intellectual property objects is solved in different ways. Thus, the american author Richard Stim writes: "Trade secrets are an important type of intellectual property rights" [20, 236].

In Germany, on the contrary, such information is not referred to the objects of exclusive rights. Thus, according to G.Stumpf, "know-how is not a form of industrial property protection, as it does not have the characteristics of an exclusive right" [23, 33].

Another scholar of German intellectual property law also notes: "There is neither an absolute nor an exclusive right to know-how for intangible results of intellectual activity" [8, 15-16].

The attribution of trade secrets to intellectual property is due to the fact that historically the birth of the institution of trade secrets took place within the framework of such an object of civil rights as intellectual property, and its legal regulation was built on a model as close as possible to the already known one [7, 99-113].

Proponents of the first approach, in particular, A.P.Sergeyev, V.A.Dozorsev, believe that the information constituting a trade secret should be considered an object of intellectual property, as it has all its properties and is a type of intellectual property. For example, A.P.Sergeyev notes that "trade secret is an institution of intellectual property, it has all the properties of an object of intellectual property" [18, 620]. A.A.Fatyanov adheres to a similar point of view [21, 284].

V.A.Dozorsev points out that "for isolated information, which is understood as special information that has commercial value and is not publicly available, it is necessary to fix an absolute right. Since the information represents intangible knowledge, they are assigned the rights attributed to the number of exclusive rights. However, these are not traditional exclusive rights, but rather peculiar" [7, 99-113].

V.Smirnov argues that “trade secret is not an independent object of civil rights, it can be attributed to the result of intellectual activity. He confirms the similarity of these concepts, comparing the following features: both these objects are intangible, they arise as a result of intellectual activity, although the creative level of these objects may not be comparable, the criteria of negotiability and protectability are applicable to these objects” [19, 34-37].

E.V.Shishmareva adheres to a broad approach to the understanding of intellectual activity, that is, when intellectual property law regulates a wide range of property (exclusive) and related personal non-property relations arising from the results of intellectual activity and equivalent means of individualization of a legal entity, individualization of products, works and services. In this regard, it is pointed out that a trade secret is recognized as a result of intellectual activity [22, 340].

Severin R.V. believes that “trade secret, which combines the secret of production (know-how) and commercial information, refers to ‘non-traditional’ objects of intellectual property. In support of this conclusion, he points out that trade secrets are the result of intellectual activity, which is a sign of intellectual property” [17, 29].

In contrast to the above authors, the proponent of the opposite approach, in particular, the Russian legal scholar O.A.Gorodov, believes that “the legal regime of secret information is fundamentally different from the legal regime established in respect of protected results of intellectual activity”.

In his view, this distinction is manifested in the following:

1. In the opposite orientation of the interests of the owner of confidential information and the interests of the owner of information representing the result of intellectual activity, since the persons of the first category are interested in taking measures to prevent the dissemination of relevant information, and the second, on the contrary, are interested in the dissemination of the intellectual product.

2. In different legal mechanisms of protection of the rights and interests of the owner of the result of intellectual activity and the owner of trade secrets. The owner of information constituting a trade secret restricts its dissemination by technical and other means. Here there is a variant of the mechanism of information protection alternative to the exclusive right - de facto monopoly.

Deliberately concealed information cannot be included in the framework of exclusive rights, because the factor of their unknown nature does not allow to establish the very content of information as an object of protection. In this case, it is impossible, as is the case with the results of intellectual activity, to determine the actions that can be performed by the owner of the information himself and to authorize to perform [5, 82].

Kolomiyets A.V. also believes that “trade secret is an independent object of civil rights and does not refer to a type of intellectual activity” [9, 62].

Belarusian scientist Losev S.S., in turn, also points out that “undisclosed information (in particular, trade secrets) does not refer to the objects of intellectual property”. The opinion on attributing trade secrets to the objects of exclusive right, according to Losev S.S., is contradictory, “since the monopoly granted to the owner of the exclusive right presupposes to determine the positive component of the right to information, and this is impossible to do” [12, 62].

As far as the Republic of Uzbekistan is concerned, our national legislation and scientific literature currently reflect the approach that trade secrets relate to intellectual property, as civil legislation defines information constituting a trade secret as a form of protection of undisclosed information, which, in turn, is an object of intellectual property rights. This follows from the provisions of Chapter 64 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan “Protection of undisclosed information from unlawful use” [2].

A similar approach is reflected in the works of our scientists. For example, Okyulov O. [13, 170], I.Rustambekov, A.Nuridullayev [15, 4] also believe that trade secrets, including know-how, are included in the system of intellectual property objects.

Based on the above, we have come to the conclusion that trade secrets have a dual nature. On the one hand, in our opinion, just like intellectual property objects, information constituting a trade secret arises as a result of intellectual activity. But, on the other hand, we believe that, to date, certain differences exist between trade secrets and intellectual property objects, which lie in the mechanism and purposes of their protection. Intellectual property objects are open to third parties and are often valuable precisely because of their wide distribution (e.g., copyright, patent right, trademark, service mark,

etc.), while information constituting a trade secret is valuable to its owner only when it is unknown to third parties and, accordingly, hidden from them.

References:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Copyright and Related Rights" of 20.07.2006 № ZRU-42 // Vedomosti Chambers of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2006. – № 7. – Art. 372.
2. Civil Code of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Adolat, 2020.
3. Annex № 1 to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan" dated 07.02.2017, № UP-4947 // Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan, 2017. № 6. – Art. 70.
4. Gafurov A. Actual issues of comparative legal studies of intellectual property law // Review of legislation of Uzbekistan. – Tashkent, 2016. – № 2. – P. 18.
5. Gorodov O.A. Fundamentals of Information Law of Russia: Study Guide. – SPB, 2003. – P. 82.
6. Civil law. Textbook. Part 1 / A.P.Sergeyev and Y.K.Tolstoy. – Moscow, 1996. – P. 266.
7. Dozorsev V.A. The concept of trade secret (know-how) // Vestnik of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation. – Moscow, 2001. – № 7. – P. 99-113.
8. Knyazev O.K. Legal provision of property interests of know-how owners in the FRG and GDR: Author's thesis. ...kand. jurid. nauk. – M., 1991. – P. 15-16.
9. Kolomiets A.V. Commercial Secret in the Civil Law of the Russian Federation. – Moscow: RAGS Publishing House, 2000. – P. 95.
10. Kopylov V.A. Information Law: Textbook. – Moscow: Yurist, 2004. – P. 49.
11. Kushiyev K.S. Institutionalization of commercial secret // Business in the law. – Moscow, 2008. – № 4. – P. 116-119.
12. Losev S.S. Protection of commercial secrets: problems and prospects for improving the legislation // Industrial and Commercial Law. – Moscow, 2012. – № 2. – P. 62.
13. Okyulov O. Theoretical and practical problems of the legal status of intellectual property. – Tashkent: TDYUI, 2004. – P. 170.
14. Puginsky B.I. Development of Russian commercial law in modern conditions // Actual problems of commercial law. – Moscow, 2002. – P. 19-20.
15. Rustambekov I., Nuridullayev A. Intellectual Property Rights of Foreign Countries. – Tashkent: TDYUI, 2011. – P. 4.
16. Ryabchenko A.N. Place of commercial secret in the system of objects of civil rights of the Republic of Belarus // Issues of modern jurisprudence. – Moscow, 2015. – № 9. – P. 21-26.
17. Severin R.V. Mechanism of protection of rights to trade secrets: Author's thesis. ... kand. jurid. nauk. – M., 2011. – 29 p.
18. Sergeyev A.P. The right of intellectual property in the Russian Federation. – M., 1996. – P. 626.
19. Smirnov V. Know-how in Russian legislation // Intellectual Property. – Moscow, 2000. – № 1. – P. 34-37.
20. Stim R. Intellectual Property: Patents, Trademarks and Copyrights. – N.Y., 2005. – P. 236.
21. Fatyanov A.A. Secrecy and Law. – M.: MIFI, 1998. – P. 284.
22. Shishmareva E.V. Commercial secret in the Russian civil law: Dissertation. ... candidate of juridical sciences. – M., 2004. – P. 340.
23. Stumpf G. Contract on transfer of know-how. – M., 2006. – P. 33.

САФАРОВ И.Д. – доцент кафедры право МУТПТ

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН 1994 – ГОДА КАК ЯДРО ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ СУВЕРЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА

Конституция это универсальный правовой и политический акт, обладающий высшей юридической силой. Она является правовой основой жизни общества и в этом своем качестве позволяет целенаправленно регулировать широкий круг общественных отношений.

За всю историю развития Таджикистана было принято пять Конституций: Конституция Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики от 28 апреля 1929 года; Конституция Таджикской Советской Социалистической Республики от 25 февраля 1931 года; Конституция Таджикской Советской Социалистической Республики от 1 марта 1937 года; Конституция Таджикской Советской Социалистической Республики от 14 апреля 1978 года; Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года.

Принятие каждой из них знаменовало существенные изменения в жизни общества, подводило итог предшествующему развитию, определяло, как правило, качественно новый этап в истории развития Таджикистана, отражало утверждение новых концепций или углубление и развитие прежних.

Общим для первых четырех Конституций Таджикистана являлось то, что они имели явно классовый характер, закрепляли господствующей лишь одну идеологию, исключали многопартийность, многообразие форм собственности, все было подчинено интересам вначале социалистического, а затем и коммунистического строительства. Их недостатком было то, что в них, как правило, не получали отражение положения важнейших международных документов о правах и свободах человека и гражданина, многие нормы носили декларативный характер, не имели прямого, непосредственного действия на практике, порой подконституционные акты обладали реальным преимуществом перед Конституцией. Например, все советские конституции Таджикистана устанавливали права и свободы исключительно для такой конституционной категорий как гражданин, что ограничивает права и свободы человека.

Приобретение независимости и принятие соответствующих документов о государственном суверенитете послужили основой для разработки новой – действующей Конституции. 6 ноября 1994 года после длительного обсуждения и согласования проект Конституции Республики Таджикистан стал предметом оценки всенародного референдума. На референдуме в списки для голосования по всем 64 округам были включены 2 685 727 граждан. В голосовании приняли участие 2 535 437 граждан, или 94,4%, за принятие Конституции Таджикистана было подано 2 352 554 голоса, или 87,59%, против принятия Конституции Таджикистана проголосовало
105 300 граждан, или 3,92%.

Действующая Конституция получила высокую оценку со стороны многих специалистов и экспертов международного ранга по вопросам прав человека, включая ОБСЕ, и была поставлена ими в ряд первых пяти конституций государств, входящих в эту организацию.

Конституция 1994 года в своих нормах, воплощая прогрессивные общественно-политические идеи правового, демократического и светского государства приобщает народы Таджикистана к историческим достижениям цивилизации. В этом плане весьма примечательно, что в Конституции имеется самая обширная глава (гл. 2), которая

содержит конкретные нормы и предписания, отражающие совокупность прав и свобод и основные обязанности человека и гражданина. В ее основу положены международные стандарты в области прав и свобод человека. Так, международно-правовые акты, признанные республикой являются составной частью правовой системы Таджикистана (ст. 10). Установлен приоритет междуна- родно-правовых актов над внутригосударственным законодательством. Права и свободы человека и гражданина регулируются и охраняются не только Конституцией, но и признанными Таджикистаном международно-правовыми актами (ст. 14).

Конституция Республики Таджикистан – это основной закон государства, выражающий волю народа и закрепляющий основы конституционного строя, основы правового статуса человека и гражданина, государственное и административно-территориальное устройство, избирательную и систему высших органов государственной власти, местное самоуправление, судебную систему и т.д.

Конституция Республики Таджикистан отличается от других нормативных правовых актов в основном своими юридическими свойствами, основными из которых являются следующие:

1.Конституция – основной закон государства. Она закрепляет основные устои государства и общества, важнейшие государственноправовые институты, принципы их создания и деятельности.

2.Нормы Конституции обладают высшей юридической силой. Текущие законы и другие нормативные правовые акты не могут противоречить Конституции, они должны полностью соответствовать ей,

апри расхождении такого акта с Конституцией действуют конституционные нормы.

3.Конституция Республики Таджикистан является ядром правовой системы государства. Положения и принципы Конституции играют направляющую роль для всей системы права и представляют юридическую базу для системы законодательства.

4.Международно-правовые акты, признаваемые Республикой Таджикистан, не должны противоречить Конституции Таджикистана. Вместе с тем Конституция не может противоречить нормам и принципам международного права. Международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью национальной правовой системы.

5.Особая охрана Конституции Республики Таджикистан. В ч. 2 ст. 64 Конституции Таджикистана закреплено, что Президент является ее гарантом. Еще важную роль в охране Конституции играет Конституционный суд Республики Таджикистан.

6.Особый порядок принятия и изменения. Конституция Республики Таджикистан может быть изменена лишь конституционно же установленным порядком, т.е. путем проведения всенародного голосования.

По внешней форме Конституция Таджикистана являются писанной. В Таджикистане также имеются дополнительные акты, именуемые конституционными законами. Хотя они и считаются конституционными, по форме – это самостоятельные акты, не включающиеся в текст конституции. Но такие законы имеют существенное значение для применения отдельных положений Конституции, и их принятие предписано в тексте самой Конституции (ст.ст. 47, 48, 61, 66 и т.д.). Следовательно, принятие таких актов является обязательным для законодателя. Ими являются, например, Конституционный закон Республики Таджикистан «О Правительстве Республики Таджикистан», «О судах Республики Таджикистан» и др. Такие конституционные законы по своей юридической силе уступают Конституции и ее частью не являются.

По своей структуре Конституция Таджикистана 1994 года включает преамбулу, основную часть (10 глав) и переходные положения.

Преамбула указывает на народ Таджикистана, как особый субъект, принявший Конституцию, содержит в себе торжественную формулу принятия и провозглашения Конституции, характеризуются исторические условия ее издания, провозглашаются права и свободы, руководящие начала государственной политики.

Основная часть Конституции состоит из десяти глав, которые делятся на статьи, имеющие нумерацию. Каждая глава регулирует определенную сферу общественных отношений, а статья содержит конкретные нормы.

Впервой главе, которая называется «Основы конституционного строя», даны государственно-правовая и политическая характеристики Таджикистана; указаны основополагающие принципы организации и деятельности органов власти; определены форма правления и государственного устройства; признается высшая ценность прав и свобод человека и гражданина, идеологический и политический плюрализм; сформулированы положения, касающиеся собственности. Кроме того, провозглашается, что носителем суверенитета и единственным источником государственной власти является народ.

Положения о правах, свободах, обязанностях человека, о гражданине и гражданстве собраны во второй главе – «Права, свободы, основные обязанности человека и гражданина». Согласно Конституции Республики Таджикистан, все равны перед законом и судом; каждый человек имеет право на жизнь, свободное изменение места жительства, свободу объединений, свободу труда, частную собственность, охрану здоровья, свободу совести, получение образования и т.д. Также гражданин должен добросовестно исполнять свои конституционные обязанности.

В 3, 4 и 5 главы указаны правила избрания, назначения соответственно парламента, президента и правительства, их полномочия, функции, направления действий в различных политических ситуациях, отношения с другими органами, деятельность в области экономического развития страны, проведение внутренней и внешней политики и т.д.

Правила осуществления местной власти и самоуправления сформулированы в шестой главе – «Местные органы государственной власти и самоуправления». Конституционно-правовой статус ГорноБадахшанской автономной области определен в седьмой главе.

В главе 8 «Суд» определяется, что судебная власть является независимой и осуществляется только судьями; устанавливается правила формирования и содержание деятельности судов и судебной системы. В системе судов на первое место поставлен Конституционный суд Республики Таджикистан. В девятой главе указаны направления деятельности и правовой основы органов прокуратуры.

Глава 10 «Порядок изменения Конституции» устанавливает особый порядок предложения и внесения изменения и дополнения в Конституцию, а также закрепляет неизменность форму правления и кон- ституционно-правовую характеристику Республики Таджикистан.

Переходные положения определяют порядок вступления в силу изменения и дополнения в Конституцию, соотношение юридической силы изменения (дополнения) и нормативных правовых актов, действовавших на момент их вступления в силу и т.п.

Порядок принятия и изменения. *Конституция Таджикистана была принята всенародным голосованием и относится к разряду жестких конституций. Изменения и дополнения в Конституцию могут быть внесены только республиканским референдумом. Право инициативы пересмотра Конституции предоставлено*

Президенту или не менее чем одной трети голосов от общего числа членов Маджлиси милли и депутатов Маджлиси намояндагон.

Настоящее время Конституция Республики Таджикистан действует с поправками, внесенными по результатам всенародных референдумов от 29 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года. По официальным данным конституционные изменения 2016 года были одобрены 96,6 % избирателей.

В целях защиты Конституции образован Конституционный суд Республики Таджикистан, который разрешает вопрос о соответствии Конституции Республики Таджикистан законодательных и других правовых актов, перечень которых дан в ст. 89 Конституции. Акты или их отдельные положения, признанные неконституционными, утрачивают силу, а не соответствующий Конституции Республики Таджикистан международный договор не подлежит введению в действие и применению.

Основные конституционные характеристики страны содержатся в ст. 1 Конституции Республики Таджикистан. В соответствии с этими конституционными положениями Таджикистан является суверенным, демократическим, правовым, светским и унитарным государством. Часть 2 характеризует государство как социальное.

Суверенитет Таджикистана впервые установлен Декларацией «Об образовании Таджикской Союзной Советской Социалистической Республики» (1929 г.). Позже 24 августа 1990 года Верховный Совет Таджикской ССР, имея целью создание суверенного многонационального государства, принял Декларацию «О суверенитете Таджикской ССР». Декларация провозгласила государственный суверенитет Таджикистана на всей ее территории, определила задачу построения демократического правового государства, гарантирование каждому человеку всю полноту прав и свобод, предусмотренных Конституцией Таджикской ССР, Конституцией СССР и нормами международного права. Кроме того, впервые носителем суверенитета и источником государственной власти признается многонациональный народ Таджикистана и закрепляется его право на непосредственное осуществление государственной власти.

9 сентября 1991 года Верховный Совет принимает заявление «О государственной независимости Республики Таджикистан», в котором, «принимая во внимание революционные изменения в СССР», провозглашается государственная независимость республики и ее стремление к созданию демократического и правового государства. Реализуя это заявление, Верховный Совет своим постановлением от 9 сентября 1991 года вносит изменения и дополнения в Декларацию и провозглашает государственную независимость. Эти документы положили начало становлению независимости Республики Таджикистан.

ҒУЛОМОВА М.С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафа ва таърихи институти сайёҳии Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
(тел:001-66-44-48,e-mail: gulomova2018@mail.ru)

НИЗОЪ – ҲАМЧУН ПАДИДАИ ИҶТИМОӢ –ТАЪРИХӢ

Низоъ зуҳуроти мураккаби иҷтимои ва психологӣ буда, омузиши табиати он масъалаи баҳсангез ва амалан ҳалнашуда мебошад. Ҳатто худи мафҳуми «низоъ» масъалаи баҳсталаб буда, ҳудуди собит ва эътирофшуда надорад. Мафҳуми «низоъ» маъноҳои зиёд дорад ва мафҳумҳои «бархурд», «моҷаро», «зиддият»,

«рақобат», «муқовимат», «муқобилият» ва ғайраҳо муродифи он медонанд. Аммо собит шудааст, низоъ хоси тамоми табиати зинда буда, дар олами ҳайвоноту наботот низ арзи вуҷуд дорад [1.с.46.]. Низоъ пеш аз ҳама бархурди муттақобилаи мақсадҳо, манфиатҳо, қувва ва фикрҳои субъектони муносибатҳои иҷтимоӣ буда (пеш аз ҳама низои иҷтимоӣ дар назар дошта мешавад), дар амалу рафтори шахсони алоҳида ё гуруҳи одамон, ташкилотҳо ва институтҳои иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Низои иҷтимоӣ дар натиҷаи таъсири муттақобилаи субъектони он бар меояд.

Дар низои иҷтимоӣ ду тарафи дарки он мавҷуд аст. Вобаста ба характери низоъ дар вақту фазо тарафҳои дигар ба он ҳамроҳ шуда метавонад. Амали онҳо барои дастёбӣ ба ҳадафҳои амали **мухолиф** ва ба ҳам зид равона аст, ки ногузир бархурд ва тавлидро шиддат мебахшанд [2.с.94-95.].

«Низоъ раванди табиатиест, ки дар он ду ҷониб (ё ду гурӯҳ) ва гурӯҳҳои **мабдаҳо** барои таъмини манфиатҳо ва ниёзҳои ҳастӣ ва аслии худ ва ҷилавгирӣ аз дастёбии рақиб (ё рақибон) – и худ ба ҳадафу манфиатҳои возеъ ва мушаххас (ва ё ҳадди ақал, тағйири мавқеъ ва назари рақиб) дар бархурди давомдор қарор доранд. Ин бархурд хислати огоҳона ва ҳадафмандона аст. Аз ин ҷиҳат низоъ аслан ва асосан хоси ҷомеаи инсонист» [1.с.50.].

Низои иҷтимоӣ воситаи тезу тунди инкишоф ва ҳалли зиддиятҳои иҷтимоӣ аст, ки дар ҷараёни таъсири муттақобилаи иҷтимоӣ ва муқобилнокии субъектон, инчунин эмотсияи манфии байни онҳо пайдо шудааст.

Таъсири муттақобилаи байни субъектҳоро дар мусоҳибаҳо, рафтор ва фаъолияташон эҳсос кардан мумкин аст. Яъне дар рафтору суҳбаташон норозигӣ ва нобоварӣ афзуда, ба фаъолияти **мадигари** монеъ шуда, ба ҳам зарари моддию маънави расонидан мехоҳанд. «Аз ин ҷиҳат низои иҷтимоӣ дар маънои аслӣ ва маҳдуди калима вазъи возеҳ ва муссаллами зиддиятҳои айни ва зеҳнӣ аст, ки дар бархурд ва муқавимати мабдаъҳои гуногуни иҷтимоӣ дар гирди он (103 поён то боло) инъикоси том дорад» [2.с.88-89.].

«Равандҳои ҳамгироӣ дар ҷомеашиносӣ, ки дар собиқ иттиҳоди Шуъравии солҳои 90 – уми асри XX ба вуқуъ омада буд, омили муҳими ба фанни мустақил ҷудо шудани илми низоъшинасӣ гардиданд. То ин замон масъалаҳои низоъшиноси дар илмҳои таърих ва равоншиносӣ барраси мешуданд. Аз ҷониби ҷомеашиносони шуъравии низоъ нодида гирифта мешуд ва онҳо ҳеч муттаҳид шуда наметавонистанд, ки ҷомеа аз одамони тоифаҳои гуногуни иҷтимоӣ иборат аст.

Онҳо низоъро дар ҷомеа ба ҳайси навъи махсуси бархурд ва зиддияти ҷамияти қабул надоштанд. Низои ҷамъияти зуҳури муборизаи байниҳамдигарии қувваҳои гуногуни ҷомеа мебошад, ки дар он ҳар нафар манфиатҳои худро дорад. Муттаносибаи шаклҳои гуногуни низоъ: иқтисодӣ, сиёсӣ, ғоявӣ, миллӣ, байнихалқӣ, минтақавӣ ва ғайра вуҷуд дорад.

Дар Ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна низоъшиносӣ бо сиёсатшиносӣ якҷоя хоси истиқлолияти ин чумҳуриҳо мебошанд. Тоҷикистон нисбати дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна дар ин масъала пешсаф аст. Дар Тоҷикистон бошад низоъшиносӣ ҳамчун фанни мустақил дар мактабҳои оли дарс дода мешавад. [3.с.16-22.].

Аз ҷиҳати моҳияти психолигияш низои иҷтимои ҳамчун вазъияти мушкил дар назар дошта мешавад. Вазъи ногувор ё мушкилро метавон бо чунин нақша ифода намуд: «вазифа → имкониятҳои шахсий → талош → шароитҳои муҳит» [4.с.215.], ки дар инсон шиддати психологиро ба вуҷуд меорад. Вазъияти мушкил дар ҳаёту фаъолият ва муносибатҳои иҷтимоии у ба миён омада метавонад.

Таркиб ва сохтори низоъ аз масъалаи печида мебошад. Низои иҷтимоиро ба намудҳои зиёд тақсим менамоянд. Масалан, ҷомеашиноси тоҷик Иномов Шарофиддин низоъҳои иҷтимоиро чунин тақсимбанди намудааст:

1. Низоъҳои дохили низоми (низоъҳо дар чаҳорчубаи як низом – оила, гуруҳ, давлат, ҷомеаи байналхалқӣ).
2. Байнинизоми (низоъҳо дар сохторҳои муҳими низоъҳои гуногун ва байни низомҳои чун падидаи том ва ташаккулёфта).
3. Фаронизоми (ҳамаи низомҳои ичтимоиро фаро мегирад).

Ба андешаи А. Маслоу хусусиятҳои низои иҷтимоӣ ба толаботҳои иҷтимоӣ, масъалаи талабот ба бехатарӣ ва дифоъ, талаботҳои иҷтимоӣ, талабот ба эҳтиром, талабот ба худнишондиҳӣ ва талабатҳои физиологии инсон олоқамандии зич дорад. Ҳангоме, ки ин талаботҳои инсон қонеъ намегардад инсон ба низоъ меравад.

Низоъҳоро вобаста ба доираи ҳаёти фаъолияти инсон ба низоъҳои оилавӣ, маишӣ, истеҳсолӣ, сиёсӣ, меҳнатӣ ва ғайра ҷудо менамояд. Олимон А. Я. Анципов, А. И. Шипилов низоъҳои иҷтимоиро ба ду навъи бузург тақсим намудаанд:

а) Низоъҳои иҷтимоӣ.

б) Низоъҳои дохили фардӣ.

Онҳо низоъҳои иҷтимоиро ба зернамуди асоси тақсим менамоянд:

1.Низоъҳои байнифарди ё байнишахси (низоъҳое, ки амалан натиҷаи бархурди фардҳо аст).

2.Низоъҳои шахсият – гуруҳ (низое, ки дар он шахсияти алоҳида дар баробари гуруҳ қарор дарад).

3.Низоъҳои гуруҳҳои хурди иҷтимоӣ (низое, ки дар дохили гуруҳҳои хурди иҷтимоӣ зоҳир мешаванд).

4.Низоъҳои гуруҳҳои миёна (низоъҳое, ки дар коллективҳо, муассисаҳо, халқаҳои хурди иҷтимоӣ, муассисаҳо ба амал меоянд.

5.Низоъҳои гуруҳҳои бузурги иҷтимоӣ.

6.Низоъҳои байналмиллали. [6.с.207-208.].

Ин олимон низоъҳои байналхалқиро низ дар навбати худ ба намудҳои зерин ҷудо менамоянд:

1. Низои байни ду давлат (низои байнидавлати)
2. Низои байни давлати алоҳида ва гуруҳи давлатҳо
3. Низои байни гуруҳи давлатҳо.
4. Низои байни эътилофҳо (коалитсияҳо) – и давлатҳо.
5. Низои байни иттиҳодияи давлатҳо.
6. Низои минтақави.
7. Низои байни минтақави.
8. Низои байниқутби – байнинизоми (биополяри).

Дар асоси таҳлилҳои байналмиллалива таҳаввулотҳои охири қарни XX донишманди англис Хаткинтон Самуэл [7.с.33.] дар асараш «Низои тамаддунҳо» ё бархурди тамаддуниҳо ба хулосае меояд, ки «низои ояндаи тамаддунҳо ризогии ҷамбасти ин тадриҷии низоъҳои глобалӣ дар ҷаҳони муосир хоҳад шуд. Аммо ин назарияро «гуфтугуи тамаддунҳо» бароварда нодурустии онро исбот намуд.

Фуксионализм ва намояндаи машҳури функсионализми сохтори – нақши Талкотт Парсонс низоъро хавфноктарин падидаи иҷтимоӣ шуморида якдили, ҳамгироӣ ва ризоияти одамонро шарти асосии инкишофи ҷомеа номидааст. Талкотт Парсонс (1902-1979) низоъро харобасозандаи функсияҳои институтҳои ҷамъияти меномад. Сотсиологи амрикои Люиса Козера дар асараш «функсияҳои

низои иҷтимои» - низоъро падидаи мусбӣ ва ҳатто муҳимтарин унсури инкишофи ҷомеа номидааст. Кеннет Боулдинг бошад андеша дорад низои иҷтимоӣ дар табиати худи олами зинда нухуфтааст. Онҳо худ доимо дар кушиши мубориза мебошанд.

Ҳамин тариқ бояз зикр намуд, ки низоъ дорои омилҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад.

Омилҳои объективии пайдоиши низоъҳои иҷтимоӣ.

Масъалаи ошкор намудани сабабҳои пайдоиши низоъҳои иҷтимоӣ барои ифода ва ҳал намудани онҳо аҳамияти муҳим дорад. Надонистани неъруҳои инкишофдиҳандаи низоъҳои иҷтимоӣ танзиму пешгуии оқибатҳои онро номумкин мегардонад. Баъдан мувофиқи чаҳонбинии фалсафӣ ҳар як падидаи иҷтимоиро сабаби муайяне ба вуҷуд меоварад. Масъалаи омузиши низоъҳои иҷтимоӣ дар омузишҳои мутафаккирони замони қадим ва муосир дарёфт намудан мушкил нест. Ҳануз донишмандони Юнони Қадим Героклид (VI – V то мелод) сабаби асосии ҳаракату тағйироти олами моддиро дар муборизаи тарафҳои ба ҳам зид медид. Адам Смитт муборизаи байни синфҳои ба ҳам зидро сабаби пайдоиши низои иҷтимоӣ номидааст. Чарлз Дарвин зиндагиро, ҳаётро мубориза номида буд. «Мубориза барои зинда мондан» формулаи асосии ҳаёти мавчудоти зинда аст. Зигмунд Фрейд (1856 – 1939) психологи австрияги сабаби ба вучуд омадани низоъҳои ҷамъиятиро дар психолигияи одамон ҷустуҷу кардааст.

Эрих Фромм низоъҳои иҷтимоиро таҳлил намуда ба хулосае меояд, ки онҳо аз сабаби дар ҷамъият шахс талаботҳояшонро воқеи гардонида наметавонанд ба вучуд меояд. Психологи амрикои У. Мак – Даугалли (1871 – 1938) сабаби падойши низоъҳои иҷтимоиро дар табиати худи инсонҳо вобаста медонад. Низоъ мисли тарс, худтасдиқнамоии одамон ва дигар инстинктҳои иҷтимои қисми ҷудонопазирии табиати инсон буда, ба меърос мегузарад.

Донишманди австрияги, дорандаи ҷоизаи Нобелӣ Конрада Лоренс (1903 – 1989) аввалин шуда дар илми ҷаҳони исбот намуд, ки сабаби пайдоиши низои иҷтимоӣ табиати агрессивӣ ва ҷангхоҳии одамон мебошад.

Назарияи марксистӣ сабаби пайдоши низоъҳои иҷтимоиро дар дастрасии баробар надоштани одамон ба захираҳои табии ва иҷтимоӣ, аз ҷумла истеҳсолоти неъматҳои моддӣ медонист. Муборизаи синфӣ, зиддиятҳои одамон барои воситаҳои истеҳсолот, неруи асосии инкишофу тағйиротҳои иҷтимоӣ мебошад.

Ба андешаи сотсиологи амрикоӣ Люнза Козер талош барои ба даст овардани арзишҳо, статуси иҷтимоӣ, неъматҳои моддию маънавӣ, низоъҳои иҷтимоиро ба бар меоранд.

Сотсиологи немис Ралф Дарендорф мубориза ва майли одамонро ба ҳукмронӣ ва ҳокимият медонад. Талоши одамон ба мақому манзалати сиёсӣ низоъҳои иҷтимоиро ба вуҷуд меорад. Кеннет Боулдинг сотсиологи амрикоӣ андеша даорад, ки табиати биологии инсон моҷароҷу аст. Майл ба истисмору ғораткуниро дорад. Манфиатҳои одамон неруи ҳаракаддиҳандаи рафтори низоии онҳо ба ҳисоб меравад.

Низоъ падидаи табий ва қонунмандии иҷтимоӣ буда, шинохти замина, сабаб ва ангезаҳои он кори ниҳоят мушкил аст. Бешак дар амалия ҳар ҷониби низоъро мо ангезаи возеҳро мебинем, ҳарчанд он дар ҳар кадом инсон метавонад гуногун бошад ва ҳатто мутаззод бошад. Шинохти он дар асл калиди дарки муаммои низоъ аст. Сабабҳои низоъ дар бофтаи худи ҷомеа нухуфтааст, ташаккули тадриҷӣ ва тулонии ҷомеа сабабгори шаклгири ва шиддати зиддиятҳои зиёд ва гуногун дар сохтор ва

соҳаҳои мухталиф ва сатҳи он мегардад, ки ангезаҳо хосили ангеза ва омилҳои гуногунанд, мазмуни нисбатан гуногун доранд. Сатҳи шиддати онҳо мухталиф буда, таъсири гуногун доранд. Зиддиятҳо бошгар хислат ва мазмуни ҷомеа ва неъруи мутаҳарики он мебошад.

Шинохти зиддият ва табиати он ниҳоят мушкил аст, махсусан омил сарчашма ва ангезаҳои асли, ғайриасли ниҳоят мухталиф таҳлил шудаанд. Инчунин намудҳои гуногуни зиддият мисли зиддияти байни имконот ва талаботи рузафзун (одамон, ҷомеа, ҷаҳон, байни давлат чун ниҳоди созмондеҳу созмонгир ва бозор, байни манфиатҳои маҳаллию миллӣ ва асоснок гардидаанд. Шаклҳои зиддият ҳам гуногун мебошанд, мисли зиддиятҳои ақлию зеҳни, оштинопазир (антогонисти) ва ғайриоштинопазир чун шаклҳои асосии зиддиятҳо шинохта шудаанд.

«Низоъ аслан зодаи омил ва сабабҳои зиёд аст, ки онҳо қисман ба ҳам зид ва мухолиф мебошанд». Яъне аз гуруҳҳои ба вуҷудоварандаи низоъ ба иродаю хоҳиши низоиҳо вобастаги надоранд, ки дар илми низоъшониси онро сабабҳои объективӣ мешуморанд.

Низоъшиносони рус Соколов, Анцупов ва Шипилов чунин сабабҳои объективии пайдоиши низоъҳои иҷтимоиро қайд намудаанд:

1. Бархурди табии манфиатҳои моддӣ ва маънавии одамон дар раванди ҳаёту фаъолияти онҳо. Масалан, ҳамкороне, ки дар як коллективи меҳнати фаъолият менамоянд ба ҳамдигар алоқаманд вазифаҳои ба зиммаошон гузоштаро иҷро мекунанд. Ин олоқамандии онҳо ҳангоми аз кор озод буданашон ҳам давом мекунад. Аммо бо мурури ҳамкориҳои бардавомашон онҳо бо тадриҷ бархурд менамоянд. Ин бархурди манфиатҳои онҳо объективӣ буда, ба майлу хоҳишашон вобастагӣ надорад.

2. Қоидаҳои заифи ҳуқуқии ҳалли зиддиятҳои ҳаёту фаъолияти одамон. Масалан, ҳангоме, ки роҳбар зердасташро таҳқир менамояд, зердаст барои вазъи конфликтиро ба миён наоварад кушиш менамояд худро аз ин ҳолат гурезад. [4.с.216-217.].

3. Қонеъ нагаштани талаботҳои ҳаётии одамон.

Рӯз ба рӯз сарватҳо ва неъматҳои моддӣ камёфт шуда истодаанд. Одамон барои қонеъ гардонидани талаботҳои ҳастиашон ба ҳам маоши меҳнатӣ ба ҳаёт ва заруратҳои аввалиндараҷа намерасад. Тақсимоти манзил, замин ва дигар неъматҳои моддӣ сабабҳои асосии пайдоиши низоъҳои иҷтимоӣ мегарданд Дар Тоҷикистон бештар дар масъалаи манзил, замин, ҷои кор, об, сузишворӣ ва дигар неъматҳои моддӣ низоъ сар мезананд. Илова ба ин хусусияти типологияи миллати точик ин аст, ки ба якдигар дағали мекунем, нисиҳатро ҳамчун таҳқир қабул менамоем, гуши танқидшунав надорем, мубориза бурда, мехоҳем то дараҷае талаботҳоямонро қонеъ гардонем.

Ба андешаи сотсиологи поляки Я. Сепанский яке аз сабабҳои объективии пайдоиши низоъҳои иҷтимоӣ бенизомии ҷамъият мебошад, ки дар чунин падидаҳо зоҳир мегардад:

1. Истеҳсолӣ (аз кор бозмондани истеҳсолот ва бекорӣ).
2. Иқтисодӣ (беқурбшавии пул, баланд рафтани нархи молу хизматрасонӣ ва напардохтани музди меҳнат).
3. Иҷтимоӣ (нобаробарии байни одамон, синфҳо ва гуруҳҳову табақаҳои иҷтимоӣ).
4. Сиёсӣ (аз байн рафтани собиқ иттиҳоди шуравӣ, ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ва ғ.).

5. Идеологӣ (муборизаи либералҳо ва коммунистҳо, дар Тоҷикистон демократҳо ва ҷонибдорони динӣ) [8.с.68.].

Хулоса низои иҷтимоӣ падидаи ногузири ҷамъияти буда, дар ҷомеа ва умуман олами зинда вучуд дорад. Ҷомеа - афкори низоъ аст. Инсон хоҳу нохоҳ ба ин зуҳуроти иҷтимоӣ ру ба ру мешавад. Аммо бояд донист, ки низои иҷтимоӣ ду оқибат ё вазифаи худро дорад: конструктивӣ (созандаи мусбӣ) ва диструктивӣ (харобсозанда ва манфӣ) – ро иҷро менамоянд. Низои иҷтимоӣ ҳам оқибатҳои барои ҷомеа ногувор ва ҳам оқибатҳои инкишофдиҳандаи ҷомеаро ба бор меорад. Зеро ба андешаи Марксистон «Зиддият – манбаи инкишоф аст»

Дар охир бояд ҳаминро қайд кард, ки низоъ шакли бархурд ва муборизаи байни фардҳову гуруҳҳои иҷтимои зоҳир шуда, оқибатҳои чиддӣ ва харобиоварро ба бор меорад. Аз ин хотир бо низои иҷтимоӣ оммаи мардум бояд муносибати канорагуёна намуда дар шуури онҳо, ҳатто дар доираҳои илми низоъ падидаи хислатан ва мазмунан манфӣ ва ҳадди ақал номатлуб арзёби бояд шавад. Ба андешаи онҳо низои иҷтимоӣ низоми тартиботи ҷамъият, сулҳ, фаъолияти созандаю эчодкоронаи одамонро харобу фалач месозад. Аммо баръакси он бисёри аз муҳаққиқони моҷарошинос низои иҷтимоиро падидаи тасодуфӣ, даргузар шуморида онро рукни табии, қисмати ҷудонопазири ҷамъият ва хусусияти инкишофу ҳаракати он номидаанд. Ҳатто баъзеи онҳо низоъро падидаи сирф мусбӣ мешумориданд, ки таҳаввули равандҳои иҷтимоиро мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Муқаддимаи низоъшиниси – Душанбе, 2006. С. 46
2. Соколов С. Д. «Сотсиология конфликтологии» - Москва, 2001. С. 94-95.
3. Махмадов А. «Низоъшиносӣ дар Руссия ва Осиёи Миёна» - (мукаддимаи низоъшиносӣ), Душанбе, 2006. с. 16-22
4. Анципов А. Я., Шитилов А. И., «Конфликтология». Москва, 2004, С. 215
5. Шарофоддин Имомов «Таъсири низоъ: навъ, сотх ва ҳаракати он (ниг ба китоби Муқаддимаи низоъшиносӣ), Душанбе, 2006. с. 46-74
6. Анципов А. Я., Шипилов А. И. «Конфликтология», Москва, 2004. С. 22.
7. Хоктингтон С. Бархурди тамаддунхо – столкновение цивилизации. М., 2001с., С. 33.
8. Зайцев А. К. Социальные конфликты. М., 2000. С. 68.

АБДУЛЛОЕВА ЛАТОФАТ МУЗАФАРОВНА -
Ассистенти кафедраи фалсафа ва таърихи
Донишгоҳи байналмилаии сайёҳӣ ва
соҳибкории Тоҷикистон

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАҲКИМИ МАОРИФ ВА НАҚШИ ОМӮЗГОРОН ДАР САТҲИ БАЛАНД ОМОДА НАМУДАНИ КАДРҲОИ БАЛАНДИХТИСОС

Миллате ёфт намешавад, ки барои ҳифзи манфиатҳои худ тарбияи миллии худро дар сатҳҳои гуногун ба роҳ намонда ва ё рӯ ба илм ва ё маориф наоварда бошад. Иқтидори миллии ҳар як кишвар ба маориф, илм ва маърифати шаҳрвандони у вобаста мебошад. Мафҳуми маориф аз ҷамъи «маърифат» гирифта

шуда, ба маънои шинохтан ва дарк кардан мебошад. Маърифат масдари мими ё калимаи «арафа» мебошад . Касоне, ки бо забони араби ошной доранд, медонанд, ки масдари мим ба маънои таъкид, пурқуввати ва зарурати шайро ифода менамояд. Аз ин хотир, «маърифат» ба маънои шинохти худи инсон аз олами ботинии инсон аст. Дар шакли дигар гӯем шинохти инсон дар асоси тафсири инсон аз ҷониби худи инсон аст, ки ин шинохт амри хеле зарури ва ҳатми буда, вожаи маориф, ҷамъи маърифат аст ва дар луғату фарҳангҳои тафсирӣ ба маъноҳои гуногун омадааст, ки яке аз маънои истилоҳиаш раванди таҳсил, омӯзиш, донишазхудкуни ва пажуҳиши илмист[5, С.5–6].

Гузаштагони мо низ дар самти маориф саҳми арзандаи худро дар осорхонаи таърихии маърифати ҷаҳонӣ гузоштаанд, ки он ниёзе ба мисол овардан надорад. Ташаккули соҳаҳои гуногуни илм, санъат адабиёт, фалсафа, илмҳои дақиқ дар аҳди Сомониён то ба имрӯз ҳамчун сарчашмаи илмии даврaҳои баъд шинохта шудааст. Аммо мутаассифона, низоми сиёсии он давр гӯши шунавое надошт, ки гуфтаҳои муттафаккирони худро шунавад ва зонуи адаб зада маърифти ҳастии хешро дар асоси илму дониш шиносанд. Дар асоси гуфтаҳои бузургони мо дигар миллатҳо худро сохтанд, пеш рафтанд, вале мо ҳоло ҳам дар аввали хат ҳастем.

Дар аксар ҳолатҳо сарварони сиёсии гузаштагони мо (шоҳону амирон) ба танпарварӣ машғул буда, бештари вақти худро ба ишратбозиҳо сипарӣ намудаанд. Масалан, агар мо ба омӯзиши соҳаи илм ва маорифи 200 сол пеш баргардем, мебинем, ки Аҳмади Дониш баъд аз сафарҳое, ки дар Русияи подшоҳӣ дошт, ислоҳоти куллиро дар соҳаи мактабу маориф пешниҳод намуд. Вале, мутаассифона манғитиҳо ба ин ислоҳот нафақат гуш надоданд, балки мухолиф ҳам буданд. Ё масалан, Садриддин Айнӣ хеле талош намуд, ки дар замони худ пояҳои маорифро дар Аморати Бухорои фарсуда мустаҳкам намояд. Дар ин бобат китобҳои таълимии худро ба монанди «Тартил-ул-Куръон», «Тахзиб-ус- сибён», «Заруриёти диния» ва ғайра таълиф намуд. Чунон ки аз асарҳои баъдии ӯ маълум аст, раванди таълимии мактаби куҳнаро сахт танқид намудааст.

Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо хизматҳои нотакрори худ Садриддин Айнӣ, Садри Зиё, Бобоҷон Ғафуров, Зариф Раҷабов, Муҳаммад Осимӣ ва чанд тани дигар раванди ташаккулёбии мактабу маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро поягузори намудаанд. Вале дар баробари он боз саҳлангории зиёде аз ҷониби сарварони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар масалаи Тоҷикистон ба чашм мерасад, зарфиятҳои илмии ин миллат ба инобат гирифта нашуд. Аз ин сабаб кишвари Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ақибмонда буда, ҳамчун сарчашмаи маводи хом мавриди истифода қарор мегирифт. Яъне метавон гуфт, ки қобилияти зеҳнӣ ва фаҳмиши илмии ин мардум нисбат ба шароити мавҷуда хело болотар меистод. [3, С.70]

Бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон ноумедона ба домани истиклолияти сиёсӣ чой гирифт, зеро ӯ бо 94% овоз ба боқи мондани Иттиҳоди Шӯравӣ умед дошт. Элитаи сиёсии он даврa тағйирнопазир боқӣ монда буд, чун намехостанд тағйир ёбанд, ҳол он ки мавҷҳои тағйирёбии ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон ба машоми баъзе аз соҳибназарон расида буд. Боз ҳамон анъанаи дерина дар бозсозӣ ва рӯзҳои аввали истиқлолият, яъне эҷоди монеҳо аз ҷониби сарварони сиёсии кишвар дар баробари ин боз омилҳои дигаре даст ба даст дода Тоҷикистонро ба ҷанги шаҳрвандӣ рӯ ба рӯ сохт.

Кишваре, ки дар буҷаи давлатии худ ҳадди ақал ба арзиши 10 ҳазор (доллар) сармояи давлати надошт. Баъд аз оғози гуфтушунид умеде бар дилҳо зинда гардид.

Идомаи ин раванди музокирот дар натиҷа созишномаи сулҳ ва ризояти миллиро ба даст овард. Баъди созишномаи сулҳ аввалин коре, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кард, рӯ овардан ба соҳаи маориф буд. Зеро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дарк намуда буд, ки то ин соҳаи муҳимми иҷтимоии мардум дуруст нагардад, наметавонад гиреҳҳо мушкилоти дигареро бикушояд. Гарчанде ҷанги шаҳрвандӣ ба рушди соҳаи маориф монеа гардид ва ҳисороти зиёд ба миён овард, вале сиёсати маорифпарваронаи Ҳукумати Тоҷикистон ва талошҳои Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боис гардид, ки дар 31 соли истиқлолияти давлатӣ 3240 муассисаи нави таълимӣ барои 1 миллиону 400 ҳазор хонанда сохта, ба истифода дода шуд ва таваҷҷӯҳу ғамхорӣ ба ин соҳа сол аз сол бештару беҳтар мегардад [2, С.17].

Дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Дар ин давра бори сеюм аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» бо тағйироту иловаҳо аз нав таҳия мешавад [4, С.12]. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд. Дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ба вазорат муяссар гардид, ки дар кушодани муассисаҳои томактабӣ бо номи «Марказҳои инкишофи кӯдакон» муваффақ гардад. Ҳамзамон, ташкили боғчаҳо ва кӯдакистонҳои хусусӣ барои рушди ин зинаи таҳсилот мусоидат намуда истодааст.

Маблағгузории ин муассисаҳо ҳамасола беҳтар гардида, дар соли 2010 ба 22,0 млн сомонӣ расонида шуд (соли 2000-ум 2,3 млн сомонӣ буд). Баробари таъсисёбии намудҳои нави муассисаҳои томактабӣ зарурати ворид кардани тағйироту иловаҳо ба Низомномаи муассисаҳои томактабӣ ба миён омад. Барои беҳтар намудани таъминоти методию таълимии соҳаи тарбияи томактабӣ 31 октябри 2005 таҳти № 395 «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2006–2010» қабул карда шуд. Дар доираи барномаи мазкур як қатор боғчаю кӯдакистонҳое, ки ғайриқонунӣ шахсӣ гардонида шуда буданд, пас гардонида шуданд ва ҳамзамон дар аксари шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохтмону азнавсозии муассисаҳои томактабӣ оғоз гардид. Зарурати тарбия ва таҳсилоти томактабиро ба ҳисоб гирифта Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ»-ро таҳия намуд, ки он 2 июни 2009 аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Барои амалӣ гаштани ин стандарт як қатор тадбирҳо, аз ҷумла татбиқи барномаҳои ба мактаб омода намудани кӯдаконе, ки ба кӯдакистон фаро гирифта нашудаанд, дар назар гирифта шудааст. Бо ин мақсад дар назди мактабҳо гурӯҳҳои омодагӣ ташкил гардиданд. Мувофиқи ин барнома дар кӯдакистон марказҳои гуногуни омӯзиши хат, мусиқӣ, илм, рассомӣ, дӯзандагӣ, адабиёт, сохтмон ва ғайра ташкил шуда буд. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумиро вобаста ба талаботи замони нав таҷдиди назар намуд. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи боэътимоди амалӣ сохтани ислоҳоти куллии соҳаи маориф ва таъмини пешрафти соҳа дар давраи гузариш

гаштанд ва барои такмилу таҳкими соҳаи маориф шароиту имконият фароҳам оварданд.

Вазъи мактаб дар ҷомеа ба куллӣ тағйир ёфт. Нақши мактаб ҳамчун манбаи мустақили фарҳангу маданияти миллӣ васеъ гардид. Афзоиши маблағгузории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ дар даврaҳои истиқлолият назаррас буда, қисмати асосии маблағҳои барои соҳа ҷудогардида маҳз ба ин зинаи таҳсилот сарф карда мешавад. Агар соли 2000 барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳамагӣ 27,6 млн сомонӣ ҷудо шуда бошад, пас дар соли 2011 ин нишондиҳанда 1 млрд 300 млн сомониро ташкил медиҳад. Сохтмони мактабҳои замонавӣ афзоиш ёфт. Шумораи мактаб-интернатҳо ҳам зиёд гардид. Тамоми муассисаҳои таълимӣ бо техника ва технологияи нав муҷаҳҳаз гардонида шуданд. Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба зинаи якуми мактабҳои олӣ дохил намудани мактабҳои миёнаи махсус» як қатор техникумҳо ба коллеҷҳои наздидонишгоҳӣ ва баъзе омӯзишгоҳҳо ба коллеҷҳои мустақил табдил дода шуданд. Дар ин давра шумораи мактабҳои олӣ низ афзуд. Филиали Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, Донишкадаи энергетикии Маскав (донишгоҳи техникӣ) ва Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологии «Донишкадаи пӯлод ва хӯлаи Маскав», Донишгоҳи Байналмилалии сайёҳӣ соҳибкории Тоҷикистон ва ғайраҳо таъсис дода шуданд. Маҳз дар даврони Истиқлолият муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба таълими бисёрзинагии таҳсилот гузаштанд. Анҷом додани корҳои илмию таҳқиқотӣ яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маҳсуб меёбад. Соли 2011 Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвият бахшидани робитаи оила бо мактаб ва баланд бардоштани ҳисси масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»-ро таҳия ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод намуд.

19 ноябри соли 2013 Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд ва муқаррар гардидд, ки вазифаҳои пешбурди сиёсати илм аз доираи ваколатҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда, ба Вазорати мазкур вогузор гарданд. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 10 феврали соли 2014 Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ММТНПҶТ) таъсис дода шуд. Аз соли 2015, дар баробари донишгоҳу донишкадаҳо, муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллеҷҳо) ба низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ворид карда шуд, қабули донишҷӯён ба ин муассисаҳо (донишгоҳу донишкадаҳо) тавассути низоми мазкур амалӣ карда мешавад. Ба ҳолати 20 июли соли 2022 дар Тоҷикистон 3940 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вуҷуд дорад, ки дар онҳо 128 827 омӯзгор дарс медиҳанд. Миқдори муассисаҳои томактабӣ бошад ба 696 мерасанд [6, С.234].

Гарчанде дар Паёмҳои ҳарсолаи Роҳбари давлат масъалаи соҳаи илму маориф ҳамчун мавзӯи хоса мавриди баррасӣ қарор мегирифт, аммо дар Паёми имсола, нисбат ба ҳар масъалаи дигар мавзӯи рушди соҳаи маорифи миллӣ аз ҷониби Роҳбари давлат мавриди таҳлили амиқ қарор дода шуд. Пешвои миллат зикр намуданд: «Бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузорӣ барои рушди нерӯи инсонӣ ва ояндаи ободи давлат ва Ватан мебошад» [1, С.99]. Такрор ба такрор атрофи мавзӯи рушди маориф, сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои миёна ва олӣ сухан намуда, Пешвои миллат барои ҳалли соҳаи мазкур гузаронидани ислоҳотро масъалаи зарурӣ арзёбӣ намуданд.

Дар робита ба рушди соҳаи маориф ба мавзӯи нақши омӯзгорон дар омода кардани кадрҳои баландихтисос ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат низ чанд андешаҳо баён карда шуд. Пешвои миллат аз роҳбарони муассисаҳои таълимӣ даъват ба амал оварда шуд, ки ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи дониш ва касбияти омӯзгорон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, бахусус, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоиву миёнаи касбӣ, такмили ихтисосу бозомӯзӣ ва тарбияи омӯзгорони ҷавони баландихтисос ва ба талаботи замона ҷавобгӯй дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот эътибори аввалиндараҷа диҳанд. Гарчанде ҳоло омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар 5 сол як маротиба аз курси такмили ихтисос мегузаранд, аммо ба ин нигоҳ накарда рушди босуръати илму техника ва технологияи муосир аз ҳар омӯзгор тақозо менамояд, ки мунтазам барои баланд бардоштани сатҳи малакаву маҳорат ва касбияти хеш диққат диҳанд. Дар чунин шароит танҳо бо роҳи худтакмилдиҳӣ ва пайваста аз болои хеш кор намудан, ба ҳар омӯзгор имкон медиҳад, ки рисолати хешро дуруст анҷом дода, дар ҷомеа ва дар назди шогирдон обрӯву эътибори муайян пайдо намояд. Пешвои миллат ишора намуданд, ки баъзе омӯзгорон то ҳол аз рӯи конспектҳои давраи пеш дарс мегӯянд. Ин эроди Роҳбари давлат ба ҳамон омӯзгороне буд, ки то ҳол на танҳо бо маводу конспектҳои солҳои пешни, ҳамчунин бо методикаи замони гузашта дарс мегӯянд. Бехабар аз он, ки замони нав муносибати нави дарсгуиро талаб менамояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки низоми таҳсилоти кредитӣ ва замони имрӯз аз ҳар омӯзгор дараҷаи баланди фаъолнокиро талаб менамояд.

Имрӯз дар назди омӯзгорон дар самти тарбияи насли наврас ва ҷавон вазифаҳои бисёр пурмасъулият меистад, ки иҷрои он аз як ҷониб бисёр пурмашаққат буда, аз тарафи дигар, кори арзишманд ва пуршараф мебошад. Иҷрои ин рисолат аз ҳар омӯзгор ҷонфидоиву садоқат, самимияту масъулиятшиносӣ ва кӯшишу ғайрати дучандро талаб менамояд. Чуноне ки Пешвои миллат соли 2024 ҳангоми суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш вобаста ба вазифа ва рисолаи омӯзгорон ва аҳли илму адаб дар шароити муосир чунин зикр намуданд: «Ҳадафҳои неки созандаву бунёдкорона дар даврони соҳибистиқлолии Ватан аз устодону омӯзгорон, олимону донишмандон ва дар маҷмӯъ, аз тамоми кормандони соҳаҳои илму маориф тақозо доранд, ки, пеш аз ҳама, бо донишҳои муосири илмиву техникӣ мусаллаҳ бошанд ва шогирдону таълимгирандагонро ба омӯхтани илму дониш ва касбу ҳунар сафарбар карда, ин қишри фаъоли ҷомеаро дар рӯҳияи баланди худшиносӣ ва худогоҳӣ тарбия намоянд».

Пешрафти ояндаи давлат аз кӯшишу ғайрати омӯзгорон дар самти таълиму тарбияи дурусти насли наврас дар руҳияи ватандӯстиву худогоҳӣ ва омода намудани кадрҳои баландихтисос вобастагии бевосита дорад. Ҳар чи қадар мақоми омӯзгор дар ҷомеа баланд ва зиндагии иҷтимоии беҳтар дошта бошад, ҳамон андоза дар таълиму тарбияи насли наврас хизмати содиқона анҷом медиҳанд. Ҳавасмандкунии онҳо ба фаъолияти босифати кори онҳо вобаста буда, он ба болоравии сифати таълим муосидат менамояд. Омӯзгороне ки то вақти дарс ва ё баъди он ба савдову корҳои дигар машғул мешаванд ва бе омодагӣ ба дарс меоянд, он пастшавии сифати таълиму тарбия оварда мерасонад. Ва ё омӯзгоре ки ба хонандаву донишҷӯён самимӣ ва содиқона дарс намегӯяд ва ба ӯ сарчашмаи даромад назар мекунад, он ба раванди таълим халад ворид мекунад. Бо мақсади беҳтар намудани сатҳи зиндагии кормандони соҳаи маориф Пешвои миллат дар Паёми имсолаи хеш таклиф намуданд, ки аз моҳи июли соли 2024 дар ҳаҷми 40% музди меҳнати омӯзгорон баланд бардошта шавад. Умед аст, ки чунин иқдому

дастгирӣ заррае ҳам бошад ба беҳтар гардидани фаъолияти омӯзгорон ва сатҳу сифати таълиму тарбия таъсир хоҳанд расонд.

Ҳоло чанд сол мешавад, ки Пешвои муаззами миллат бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва худшиносиву ҳисси ватандӯстии насли наврасу ҷавон озмунҳои ҷумҳуриявиро роҳандозӣ намудаанд, ки бешубҳа сол аз сол доираи васеи иштирокчиёнро фаро гирифта, ба зиёд гардидани шумораи соҳибистеъдодони ҷавон таъсир расонида истодааст. Пешвои миллат дар Паёми хеш ҳадафи баргузории озмунҳои «Илм–фурӯғи маърифат», «Тоҷикистон–Ватани азизи ман», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва олимпиадаву озмунҳои гуногунро ҳамчун воситаи тақвият бахшидани ҳувияти миллӣ, ҳисси ифтихор аз таъриху тамаддуни бостонии мардуми тоҷик, боз ҳам баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии шаҳрвандон, қабл аз ҳама, наврасону ҷавонон, тақвияти завқи зебоипарастии онҳо ва пайдо кардани истеъдодҳои нодир аз байни наслҳои ояндасоз унвон намуданд.

Пешвои миллат дар Паёми навбатии хеш дар самти пурзӯр намудани азхудкунии донишҳои замонавӣ, ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намудани наврасону ҷавонон, тақвият бахшидани қобилияти эҷодии онҳо ва ба таълими илмҳои замонавӣ, омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва омӯзиши технологияи муосир боз ҳам бештар намудани корҳоро тақозо намуданд. Воқеан, таклифи мазкур аз нуқтаи назари рушди илму техника, болоравии маърифати мантикӣ-математикии наврасону ҷавонон ва рушди босуръати саноатикунонии мамлакат ва дар робита ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 солҳои рушди саноат аҳамияти баландро соҳиб мебошад. Бе пешрафти илмҳои дақиқ дастовардҳои назарраси илмиву техникӣ имконнопазир аст. Рушди соҳаи илму техника ва технология дар кишварҳои пешрафта собит намуд, ки танҳо бо шарофати пешрафти илмҳои табиатшиносӣ ва риёзиву техникӣ метавон ба натиҷаҳои баланди илмӣ соҳиб шуд. Аз ин рӯ захираҳои бузурги зеризаминӣ ва гидроэнергетикии ҷумҳурӣ ва тадбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар тақозо менамояд, ки илмҳои табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ рушд намояд ва мутахассисони соҳибкасби ин соҳаҳо бо илму дониш ва дастовардҳои илмӣ дар пешрафти кишвар саҳмгузор гарданд.

Хулоса кардан ба маврид аст, ки воқеан, саҳми омӯзгорон дар рушди соҳаи маориф бисёр назаррас буда, хизмати содиқонаву пурмасъулияти онҳо дар тарбияи кадрҳои ояндасози миллат, пешрафти соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва дар умум ба рушди устувори кишвар ва боло рафтани эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Абдуфаттоҳ Шарифзода. Савганди Президенти Тоҷикистон. Душанбе, 2021
2. Асрорзода У., Ҷононов С. Нақши тақдирсози иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021
3. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ.– Душанбе, 2006
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.
5. Маориф дар шароити истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Эр – граф” 2015.
6. Рустамова Х.Р. Переход к информационному обществу а РТ. Вестник ТНУ. Душанбе, 2015

7. Изҳорот дар бораи Истиқлолияти давалатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.1991.–№8

АҶИКОВ АЛИХОН НУРУЛЛОЕВИЧ, ШАРИФИ ДИЛБАР – унвончӯён кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 908999366, (+992) 00444428; Почтаи электронӣ: ajikovalihon@gmail.com,

МАҲФУМИ КОНСТИТУТСИЯ ВА АҲМИЯТИ ОН ДАР ҶОМЕАИ ДЕМОКРАТӢ

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқии бунёди давлатӣ тозабунёд ва соҳибистиқлоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдории милӣ, ҳимояи ҳадафҳо ва манфиатҳои миллӣ, осори таърихи ва фарҳанги милӣ мебошад. Дар Конститутсияи Ҷ.Т соҳибихтиёрӣ истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, моҳият ва вазифаҳои давлат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, забони давлатӣ, рамзҳои давлатӣ ва шакли давлатдории Тоҷикистон, ҳадафҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат асосҳои иқтисодиву сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон эълон шудаанд.

Дар мақолаи мазкур мо дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмии ҳуқуқӣ ҷанбаҳои гуногуни маҳфуми конститутсия ва аҳмияти онро дар ҷомеаи демократӣ мавриди таҳқиқ қарор додем, ки вобаста ба назария ва амалиия омузиш мавзуи мазкур дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон ки роҳи бунёди давлати демокративу ҳуқуқбунёдро пеш гирифтааст ва барои расидан ба ин роҳ заминаҳои устувори ҳуқуқиву сиёсиро соҳиб гаштааст аҳмияти муҳим доранд.

Дар навбати аввал оид ба маҳфуми конститутсия пайдоиш, хусусиятҳои он ва нақши он дар ҷомеа омӯзишро бароҳ мемонем. Маҳфуми конститутсия ва истилоҳи он муракаб ва гуногунҷаҳа буда, дар адабиётҳои илмӣ соҳави ва аз ҷониби сиёсатмандорону мутафакирон гуногун пешниҳод карда шудааст, ки ба низом ва шароити давлатдори вобаста мебошад. Дар илми ҳуқуқи конститутсиони бештар вақт конститутсияро бо маҳфумҳои гуногун ба мисли: ҳуҷҷати сиёсӣ, конститутсияи моддӣ, конститутсияи расмӣ, конститутсияи ҳуқуқӣ ва ҳақиқӣ маънидод мекунад.

Дар зери маҳфуми конститутсия дар илми ҳуқуқшиносӣ одатан Қонуни асосии давлат фаҳмида мешавад, ки мувофиқи иродаю манфиати неруҳои сиёсӣ дар ҷамъият ҳукмрон асосҳои сохтори конститутсионӣ, сохтори давлатӣ ва маъмурю ҳудудӣ, сохтори ҷамъиятӣ, вазъи ҳуқуқӣ- конститутсионии инсон ва шаҳрванд, тартиби таъсис, шакли фаъолият ва салоҳияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳалӣ муқарар ва танзим карда шудааст.

Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ шакли ҳуқуқии масъалаҳои муҳимтарини ба соҳибихтиёрии давлат, сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, шакли идораи давлат, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, тарзи таъсис ва фаъолияти мақомоти худидораи маҳалӣ алоқаманд муаян ва танзим карда мешавад

Дар давраи ҳокимияти шӯравӣ мувофиқи таълимотӣ марксисти-ленинӣ моҳият ва маҳфуми конститутсия фақат аз рӯйи талаботи муборизаи синфӣ

маънидод мешуд. Масалан, Ф. Энгелс чунин мешуморад, ки конститутсия натиҷаи муборизаи синфи буда, “синфи ғолиб баъди музафарияти ба даст оварда, онро муқарар мекунад”. В.И. Ленинба ин монанд, моҳияти конститутсияро дар он медид, ки он таносуби ҳақиқии қувваҳоро дар муборизаи синфӣ ифода мекунад. У навишта буд, ҳар як инқилоби буржазӣ “охири охирон равияи бунёди сохтори конститутсионӣ мебошад”. Ва боз ӯ қайд карда буд, ки “конститутсия созиши байни қувваҳои таърихии ҷамъияти куҳна (двориянҳо, крепостнойҳо , феодалҳо, мутлақият) бо бржазияи либералӣ мебошад”.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон Конститутсияро маҳсули андешаи миллӣ ва арзишҳои бунёдии халқи кишвар мебошад, зеро ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз маҳз ба шарофати андешаву ҳувияти миллӣ, таҳаммулгарӣ ва ҷасорату матонати сиёсии мардуми дорои маърифати баланди ҳуқуқӣ қабул гардида, барои устувории пояҳои давлати мустақил мусоидат намуд.

Калимаи конститутсия (аз калимаи лотини “constitution» барпо намудан, бунёд гузоштан, таъсис додан) дар Конститутсияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тобишҳои мухталиф истифода шудааст. Таҳлили ин калима имкон медиҳад, ки паҳлуҳои гуногуни ин падидаи ҳуқуқӣ муаян гарданд ва онҳо ҳангоми истифодаи амалии Конститутсия ва меъёрҳои он ба эътибор гирифта мешаванд.

Таҳлили ин калима имкон медиҳад, ки паҳлуҳои гуногуни ин падидаи ҳуқуқӣ муаян гарданд ва онҳо ҳангоми истифодаи амалии Конститутсия ва меъёрҳои он ба эътибор гирифта мешаванд.

Конститутсия ба сифати олии Қонуни кишвар дар шакли муаян таҳия шуда, аз суботу устувории махсус бархурдор аст. Он метавонад танҳо ба тартибе, ки худи Конститутсия муқарар кардааст, таҷдиди назар карда шавад. Конститутсияи Ҷ.Т аз тариқи райпурсии умумихалқӣ ворид карда мешавад. Аз ин,рӯ ҳар гуна кушиши ворид намудани таъғйиру иловаҳо ба Конститутсия бар хилофи тартибе, ки дар конститутсия муқараркарда шудааст, ҳамчун амали ғайриконститутсионӣ ва ғасби ҳокимият эътироф мегардад.

Конститутсия қонун оид ба таъсиси давлат, низоми фаъолияти мақомоти он, тартиби ташкил ва татбиқи салоҳияти онҳо ва омили муаянкунандаи равобити мутақобилаи байни мақомоти давлати мебошад

Конститутсия қонунест, ки тибқи он маҳдуд сохтани ҳокимияти давлатӣ ба хотири таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сурат мегирад.

Конститутсия, қонунест, ки ваҳдати сиёсии халқро шаклбанди ва таъмин менамояд ва дигар паҳлуҳои инкосгари падидаи конститутсияро номбар намудан мункин аст.

Истилоҳи “конститутсио” ҳанӯз дар Рими қадим маълум буд. Дар он давра зери ин маҳфум баъзе санадҳои сиёсӣ-ҳуқуқии шоҳон фаҳмида мешуд, ки онҳо муносибатҳои ба сохтори давлатӣ алоқаманд, тартиби ворисии тахти шоҳӣ ва усулҳои ба тарзи идоракунии давлат вобастаро муқарар ва танзим мекарданд.

Конститутсия дар шакл ва мазмуни ҳозира худ ҳамагӣ қариб аз дусаду сӣ сол ин ҷониб қабул гашта амал мекунад. Асосан маҳфуми конститутсия дар вақтӣ ба амал омадани инқилобҳои буржазӣ (ба муқобили сохтори феодалӣ ва ҳуқуқи феодалӣ) ба миён омадааст. Дар вақти таназзули феодализм истилоҳӣ “Қонуни асосӣ” ба миён омадааст. Дар вақти таназзулӣ феодализм истилоҳи “Қонуни асосӣ” ба миён омад ва дар айни замон ин маҳфум бо маҳфуми конститутсия ҳаммаъно мебошад[2, с.28]

Аввалин конститутсияҳои ҷаҳон 17 – уми сентиябри соли 1787 дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва баъдтар 3- юми майи соли 1971 дар Полша (ин якумин

конститутсия дар Аврупо) ва 3- юми сентиябри соли 1791 дар Фаронса қабул шудааст[1, с.47].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҳикистон соли 1994 аз тарафи олимон дар чандин сатҳ тадқиқ гашта, оиди моҳият ва таъинот ва хусусиятҳои он асарҳо навишта шудаанд. Вале тадқиқотҳои илмию оммавӣ дар хусуси мазмуни он чандон зиёд набуданд. Барои бартараф кардани ин омил чанде иқдомҳо пеш гирифта шуда, дар сатҳи муайян мазмуни Конститутсия шарҳу тафсир карда шудаанд[6]. Вале ҳанӯз эҳтиёҷ ба тадқиқотҳои чуқури илмӣ, хусусан дар сатҳӣ рисолаҳои калони илмӣ мавҷуд аст. Тафсири аввалини Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҳикистон соли 1994, ки соли 2009 аз чоп баромад бешубҳа қадами ҷиддие дар омезиш ва татбиқи меъёр ва ҳолатҳои он мебошад[3].

Халқи Тоҷикистонро бахту саодати бузурге насиб шудааст, ки соҳиби чунин Конститутсияи сазовор мебошад. Чунки, агар мавқеи илмӣ ва шаҳрвандии мутахассисони худиро дар масалаи арзёбии Конститутсия як су гузорем, ба эътибори коршиносони дақиқсанҷи як қатор давлатҳои пешрафтаву мутамаддини ҷаҳон ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз қабили СММ ва САҲА Конститутсияи ҶТ яке, аз намунаҳои беҳтарини конститутсияҳои демократии ҷаҳонист.

Тибқи Конститутсия халқи Тоҷикистон худро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳони эълон намудааст, ки ин ифодакунандаи бевоситаи узви созмонҳои умумӣ ва минтақавӣ, ба мисли СММ ,САҲА ИДМ ва ғайра будани Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз ин рӯ, Тоҷикистон риояи принсипҳои эътирофшудаи умумӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалиро ба уҳда гирифта, муносибатҳои дипломатии худро ба давлатҳои хориҷи барқарор менамояд, бо онҳо равобити мусолиматомез ва ҳамкориҳои судмандро дар соҳаи муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимои, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бар асоси принсипҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, ки дар Оиномаи СММ муқарар шудаанд, ба роҳ мемонад.

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсози мардуми куҳанбунёду соҳибтамаддуни мо оини давлату давлатдории тоҷиконро, ки дар тӯли таърихи чандинҳазорсолаи халқамон идома ва сайқал ёфтааст, ҳамчунин кӯшишу талошҳои фарзандони хирадманду фарзонаи ин халқро дар роҳи расидан ба соҳибистиқлолӣ ва давлатдории миллӣ ҷомаи амал пӯшонид. Ғояҳои башардӯстонаи он инъикоскунандаи суннатҳои пурғановати халқи тоҷик буда, аз барҷастатарин намунаҳои фарҳангии ниёгони ориёии мо, арзишҳоидавлатдории Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабиёти аз ҷониби умумэътирофгардидаи мо сарчашма мегиранд. [7].

Дар раванди демократиикунонии ҳаёти сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон Конситутсия аҳмияти муҳим ва дар таъмини ин раванд шароити мусоидро ба миён оварда.

Дар моддаи1 конститутсия муқарар шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад[4]. Яъне яке аз шаклҳои реҷаи сиёсӣ мавҷуд будани реҷаи демократӣ омадааст. Дар сиёсати ҷаҳони давлатҳои демократиро шартан ба ду навъ демократияи собиқадор ё кӯҳна ва демократияи нав гӯруҳбанди мекунанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир бо дар назардошти ду омили муҳим хусусиятҳои таҷрибаи таърихии ананаҳои сиёсии давлатдории миллӣ ва дар ҳаёт татбиқ шудани принсипи либералии демократии афзалияти ҳуқуқи инсон пояҳои давлати демократӣ худро устувор мекунад. Аҳдномаи ризояти ҷомеаи Тоҷикистон ва дар заминаи он ба вуҷуд омадани Шӯрои ҷамъияти ба ҷаҳониён на фақат намунаи демократияи мусолиҳаро

нишон дод, балки намунаи ҷомеаи шаҳрвандиеро ба арсаи таърих овард, ки роҳу усулҳои ба даст овардани ормонҳои волои иҷтимоӣ дар он ҳам аз ҷиҳати ҳуқуқӣ , яъне тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳам бо истифодаи васеъи арзишҳои ахлоқиву маънавӣ таъмин карда мешавад. Ба ибораи дигар, тараққиёти ҷомеаи мо бо роҳи демократӣ ба таври мутасил идома дорад, ки дар ин раванд байни гурӯҳои гуногуни иҷтимоӣ мутобиқати манфиатҳо ба вуҷуд омада, қувваҳои умумимиллии муттаҳидкунанда ва марказшитоб нисбат ба қувваҳои худхоҳи минтақавӣ, этники ва сиёсӣ афзалият пайдо карданд. Асосии ҳуқуқии чунини пешрафтро пеш аз ҳама Конститутсияи Тоҷикистон гузоштааст. Масалан дар моддаи 8 омадааст, ки Ҳаёти ҷаъмияти дар кишвари мо дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад, мафкураи ягон ҳизбу итиҳодияи ҷамъиятӣ ва динӣ ба ҳайси мафкураи давлати эътироф намешавад ва фаъолияти ҳама гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятие, мамнуъ аст, ки хилофи арзишҳои башарӣ амал мекунанд. Дар моддаи 14 афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд ва аз ҷониби на фақат конститутсияву қонунҳои дохилӣ, балки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф ва ҳифз шудани онҳо таъкид шудааст. Ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсиони ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ арзишҳое мебошанд, ки ба хотири нигаҳдории онҳо маҳдудсозии ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд раво дониста мешавад. Бояд таъкид намуд, ки чор омили маҳдудкунандаи ҳуқуқи шаҳрвандон ба талаботи демократия оид ба ҳамоҳангсозии мавқеҳои мухталиф пурра ҷавобгу мебошад ва як қатор санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Паймони байналмилаи оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 [5] , ки онро Ҷумҳурии Тоҷикистон расман эътироф намудааст, дар ин бобат нишондодҳои мушахас низ дорад. Аз ҷумла, дар моддаи 22 санади байналмилалии ҳуқуқи инсон барои таъсиси иттиҳодия бо дигарон ба хотири ҳифзи манфиатҳои худ зикр шуда, дар қисми дуюми ҳамин модда таъкид мешавад ки “истифода аз ҳуқуқи мазкур таҳти маҳдудият қарор дода намешавад, ғайр аз маҳдудиятҳое, ки дар қонун пешбини шудаанд ва дар ҷомеаи демократӣ барои манфиатҳои амнияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ, ҳифзи саломати ва ахлоқи аҳоли ё барои ҳифзи ҳуқуқ ва озодии дигарон заруранд”.

Хулоса ҷумлаҳои дар болоишо зикршуда аҳмияти Конститутсияро дар ҷомеаи демократи инкс менамояд ва дар рӯшди демократикунонии ҷомеаи Тоҷикистон заминаи асосро ташкил медиҳад. Мо шаҳрвандони кишварро зарур аст, ки ҳифз ҳимоя ва иҷроиши констиутсияро ба одат табдил диҳем ва ҳамчун сарчашмаи ҳокимият арзишҳои ҳуқуқиву демократиро ҳифз намуда ба наслҳои ояда вазифаи худро ҳамчун меросгузорандаи ҷомеаи солиму инсондустро таҳвил диҳем.

Имрӯз зарураст ҳамаи шаҳрвандон ташкилотҳо сохторҳои ҷамиятиву давлатӣ барои тарғибу ташвиқи арзишҳои ҳуқуқиву демократӣ саҳмгузор бошанд ва барои тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтироми қонунҳову озодӣ, амнияту субот, ватандустиву меҳанпарасти ва таъмин баробарҳуқуқии онҳо бидуни фарқиятгузорӣ кушишҳо намуда шароитӣ зарурирo муҳаё намоянд.

Адабиёт

1. А.А. Мишин. Конституқионное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. – М.: Белые альвы, 1966. – С.74
2. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри сеюм. – Душанбе. 2012.496с.
3. Имомов А. Конституционно-правовое развитие Республики Таджикистан (1992-1998). –Душанбе: 1998. –208 с
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тохикистон соли 1994

5. Паймони байналмилаи оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966
6. С.Н. Якубова. Ҳуқуқи конститутсионии мамлакатҳои хориҷӣ. - Душанбе, 2016.- 250с.
7. Тафсири Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2009

КУШАКОВА ИНОБАТ АБДУЧАБОРОВНА
-Ассистенти кафедраи забони русии
Донишгохи байналмилали сайёхи ва
сохибкории Точикистон

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ ДЕМОКРАТӢ

Аз нигоҳи илмҳои сиёсатшиносӣ ҷомеаи демократӣ як организми диалектикии доимо рушдёбанда аст ва дараҷаи инкишофи он ба амалкардҳои озодона, фаъолона ва пурмаҳсули шаҳрвандонаш вобаста мебошад.

Асосҳои сохтори конститутсионии кишвари моро қонунҳои адолатнок, ки тибқи манфиати ҷомеа ва шахс, бартарияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, баробарҳуқуқии мардон ва занон ва адолати иҷтимоиро тарғибкунанда ташкил медиҳанд. Аз нигоҳи илмҳои ҳуқуқшиносӣ нигарем қонун нақши додгоҳро мебозад, то ки дар ҷомеа плюрализми фарҳангӣ ва сиёсӣ бошад ва баҳсҳои хешро инсонҳо танҳо бо роҳи қонун ҳал намоянд. Маҳз ба ҳамин хотир, ҷой ва нақши Конститутсия ва қонунҳои конститутсионӣ дар рушди ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд беандоза мебошад.

Яке аз арзишҳои умумибашарии эътирофшудаи давлати демократӣ ин ҷустуҷӯи роҳҳои татбиқи принсипҳои адолати иҷтимоӣ ба манфиати тамоми аъзои ҷомеа новобаста аз мансубияти қавмию нажодӣ маҳсуб меёбад. Аз нигоҳи муҳаққиқон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҳуқуқи ҳар шахсро ба ҳаёт, таъминоти иҷтимоӣ, озодии сухан, истифодаи ахбори омма, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ, муттаҳид шудан, иштирок дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои ҷамъитӣ, ихтиёран дохил ва баромадан аз онҳо, ҳуқуқҳои инсон ба моликияти зеҳнӣ ва ҳуқуқҳои дигарро муқаррар намуда, кафолати таъмин ва назорати амалишавии онҳоро аз ҷониби тамоми мақомоти давлатӣ пешбинӣ кардааст”[2.с.276].

Бояд хотиррасон намоем, ки дар солҳои соҳибихтиёрии Тоҷикистон, дар баробари тағйирёбии соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, инчунин соҳаи иҷтимоӣ, махсусан сиёсатгузории маърифати ҳуқуқии он, дигаргунии густурдаро паси сар намуд. Дар самти инкишофи механизми амалигардонии ҳуқуқҳои гендерӣ чораҳои зарурӣ андешида, конфронсҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ паваста барои рушди маърифати ҳуқуқии халқамон ташкил карда шудаистоданд. Ҳамзамон дар меҳвари сиёсати давлат қарор гирифтани нақш ва мақоми занон дар ҷомеа бозҳам яке аз нишонаҳои рушди бемайлони демократия мебошад. Ҷумҳури Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳалаи аввали соҳибихтирии хеш кӯшиш намудки принсипҳои марифати ҳуқуқӣ ва сатҳи гуногунандешиву шуури сиёсии шаҳрвандонро боло бардорад. Мафкураи ҷавононро аз ҳаргуна иллатҳои замони муосир (аз қабили фанатизм ва хурофотгароӣ) нигоҳ дорад. Яке аз аспектҳои муҳимми ҷомеаи демократӣ ин ҳимояи ҳуқуқҳои табиӣ (ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва моликият) аз ҷониби давлат ба шумор меравад. Чунин факти воқеӣ дар моддаи 18 - уми Конститутсия баён шудааст: “ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад”[1.с.8].

Ҷомеа демократӣ аст, агар ҳуқуқҳои табиӣ зери ҳимояи давлат қарор бигиранд. Барои дарки мазмуни дурусти демократия дар ҷомеа зарур аст, ки аз ҳар лиҳоз донишҳои

ҳуқуқӣ ва шуури сиёсӣ рушд кунанд. Бидуни ҷаҳонбинии сатҳи баланди маънавӣ ва ҳуқуқӣ инкишофи демократия ғайриимкон мебошад. Дар баробари ҳамин, идеалҳои сиёсӣ, арзишҳои ҷамъиятӣ ва ормонҳои инсонӣ мазмуни демократияро ташкил дода, арзишҳои муҳимтарини ҷамъитиро ба вуҷуд меоваранд. Дар навбати дигар, демократия ҳамун идеали сиёсӣ дониста шуда, арзишҳое ба монанди эҳтироми шаъну шараи фардият, баробарии ҷамъиятӣ, ҳамфикри ва дигар масъалаҳои умумиинсониро фаро мегирад. Ҳифзи чунин арзишҳоро Конститутсияи кишвари мо кафолат додааст. Конститутсия ҳамчун идеали сохтори воқеии ҷомеа ва ҷаҳонбинии ба он мувофиқе дониста мешавад, ки ба низоми муайяни арзишҳо асос меёбад. Ҳамчунин Сарқонун ба сифати идеали демократии арзишҳо принсипҳои озодӣ, баробарӣ, суверенитети халқӣ, иштироки баробари шаҳрвандон дар идораи ҷомеа баромад менамояд, ки ба сатҳ ва давраи инкишофи давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи кушод мусоидат менамояд.

Ба ҳамин тариқ, дар бахти миллати мо Конститутсия ҳамчун рамзи озодиву адолат, эҳёи арзишҳои умумиинсонӣ, саодатмандии сокинон, инкишофи илму маърифат, таъминкунандаи сулҳу амният ва рӯзгори осоишта шинохта шудааст. Халқи мо ҳамасола 6 – уми ноябрро бо як ҷаҳон фараҳу қаноатмандӣ рӯзи Сарқонунро ҷашн мегирад. Бо истифода аз фурсати муносиб ин санаи хотирмонро ба ҳамаи тоҷикони олам таҳният менамоям ва ба хонадони ҳаряк шарванди кишварамон бигзор музаффариятҳои пайваста ҳукмрон бошад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсия ва қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷткистон. – Душанбе, 2005. – 400 с.

2. Назар М.А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалишавии он дар ҳаёти ҷамъитӣ (таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ): монография. – Душанбе: «ИЛМ», 2022. – 320 с.

Султонзода Т.С. - муовини Пракурори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН-КАФОЛАТИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Таҷлили 30-юмин солгарди Рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон имсол ба даврае рост омадааст, ки Тоҷикистони соҳибистиқлол чанд рӯз қабл ҷашни 33-солагии Истиқлоли давлатиро дар фазои сулҳу оромӣ ва ваҳдату ягонагӣ таҷлил намуда, роҳи минбаъдаи рушду тараққиёти худро ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона интихоб намуд аст.

Тибқи воқеияти умумии эътирофшуда давлате, ки Конститутсияи мушаххас надошта бошад, вуҷуд дошта наметавонад, гарчанде ҳастанд давлатҳое, ки Конститутсияи ягона надоранд. Қонуни асосӣ ба воқеияти давлатӣ нигаронида шуда, давлатро ташаккул медиҳад, дар навбати худ давлат Конститутсияро ба вуҷуд меорад ва мазмуну ҳудуди амали онро муқаррар менамояд. Давлат тобеи Конститутсия буда, ба ҳайси кафили амалишавии меъёрҳои он баромад менамояд.

Конститутсия андешаи назариявии давлати ҳуқуқбунёдро, ки дар қатори дастовардҳои муҳими тамаддуни инсонӣ ҷойи намоёнро ишғол намуда, ба эъмори давлате, ки дар он ҳуқуқ моҳияти ташаккули муносибатҳои мутақобилаи шахсияту давлатро ташкил намуда, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъмин гардида ва беқонунӣ истисно карда мешавад, нигаронида шудааст.

Аҷдодони мо барои истиқлолияти давлатӣ ба муқобили аҷнабиён мардонавор ҷангидаанд. Ба ин муборизаи озодихоҳона бо сарварии Спитамен ба муқобили забткорони юнону мақдунӣ, бо сарварии Муқаннаъ ба муқобили забткорони араб, бо сарварии Темурмалик ба муқобили забткорони муғул ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд.

Гузаштагони мо поягузори аввалини империя дар таърихи инсоният – Шоҳаншоҳии Ҳахоманишиҳо (550-330 то милод), тараққикардатарин давлат дар замони то забти арабҳо – Шоҳаншоҳии Сосониён (солҳои 224-651) буданд.

Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва пайдоиши конститутсияҳо - ин Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир аст.

Эъломияи мазкур соли 539-уми пеш аз мелод аз ҷониби шоҳ Куруш – асосгузори воқеии давлати Ҳахоманишиён қабул гардидааст.

Эъломияи Куруши Кабир бо номи «Силиндри Куруш» маълум ва машҳур аст. Матни Эъломия бо забони аккадӣ боқӣ мондааст. Эъломия дар шакли гилнавишти силиндрмонанд тартиб дода шудааст.

Эъломияи Куруш яке аз манбаъҳои муқаддаси давлати Ҳахоманишиён мебошад, ки дар он ҳуқуқ ба озодии эътиқод, озодии ҳаракат, интихоби манзил, ҳуқуқ ба моликият ва ғайра ба таври возеҳ дарҷ карда шудаанд.

Меъёрҳои Эъломияи Куруши Кабир то имрӯз моҳияти худро гум накардаву истифодашавии онҳо дар санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (10-уми декабри соли 1948 карда қабул шудааст) ба чашм мерасад.

Пас аз қабули Эъломия Куруш на танҳо дар байни мардуми худ, балки дар миёни мардумони мамолики олам нуфузи бештарро соҳиб мешавад ва дар баробари бузургони давру замонҳо қарор мегирад.

Академик Бобоҷон Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” чунин навиштааст: “Ҳахоманишҳо бар хилофи подшоҳони пешини замони Шарқи қадим, нисбат ба оину мазҳабҳои сойири халқҳо хеле бо таҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду калисоҳои кишварҳои мухталифро ба мисли ибодатхонаҳои Бобул ва Яҳудистон дубора барқарор намуданд. Хусусан, асосгузори давлати Ҳахоманишҳо Куруш шуҳрати зиёд пайдо карда буд. Форсҳо ӯро ҷадди кабир, бобулиҳо расули худои Мардук, юнониҳо раҷули бузурги давлат ва яҳудиён наҷотбахши худо Яҳве номида буданд”.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора зикр намудаанд: «Ҳарчанд илми ҳуқуқшиносии мамолики Ғарб қонунҳои асосӣ ва қонунҳои ин кишварро ҳамчун манбаи нахустини пайдоиш ва эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон мешуморад, вале миллати мо низ дар ҳаллу фасли ин масъала дар ҳошияи таърихи башар набудааст. Дар ин бобат ёдовар шудан аз Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, ки зиёда аз дувуним ҳазор сол қабл аз ин қабул гардида буд, кофист».

Ҳамин тариқ, Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир нахустсанадест дар таърихи низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва озодии виҷдон, ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил ва татбиқи он.

Ин ҷо таваҷҷӯҳи Шуморо ба матни Эъломияи Куруши Кабир, ки ифодакунандаи моҳияти низоми демократии давлатдорист, ҷалб менамоем: «Ман эълон мекунам, ки ҳар кас озод аст, ҳар дину оинеро, ки майл дорад, баргузинад ва дар ҳар ҷо, ки мехоҳад, сукунат намояд. Ва ҳар касбу кореро, ки мехоҳад, интихоб намояд, танҳо ба шарте, ки ҳаққи касеро поймол нанамояд ва зараре ба ҳуқуқи

дигарон нарасонад». Дар ин эъломия се арзиши демократӣ — озодии дину мазҳаб, озодии интихоби ҷойи зист, поймол накардани ҳуқуқи каси дигар инъикос ёфтааст.

Ин меъёрҳо дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 қабул шудааст, ҳамчун мундариҷа истифода шуда, барои тамоми кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид сарчашмаи арзишҳои инсонӣ ва раҳнамои ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар таърихи гузашта аҷдодони мо ба монанди давлатҳои Сомониён (солҳои 819-999), Ғуриён (солҳои 1147-1215), Куртҳои Ҳирот (солҳои 1245-1381), Сарбадорони Сабзавор (солҳои 1313-1393), Музаффариҳо ва ғайраҳо, давлатҳои соҳибистиқлол доштанд. Вале бо ном “Тоҷикистон” маҳз дар замони Шӯравӣ (солҳои 1917-1991 Давлати Шӯравӣ вуҷуд дошт) таъсис ёфтааст ва он маҳсули ҳалли масъалаи миллӣ аз тарафи ҳизби болшевикии Русия мебошад.

Соли 1924 бо душвориҳои хело зиёд Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт ва он соли 1929 ба Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон табдил ёфт. Ин ҳар ду воқеа барои тоҷикон тақдирсоз мебошанд. Зеро, агар ҶМШС Тоҷикистон намешуд, ҶШС Тоҷикистон ҳам ташкил намеёфт. Ниҳояд, агар ҶШС Тоҷикистон намешуд, соли 1991 Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон таъсис намеёфт.

9 сентябри соли 1991 дар шаҳри Душанбе Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум ҷамъ омад. Ин иҷлосия дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд ҳуҷҷатҳои муҳими таърихӣ, аз ҷумла: «Изҳорот дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ду қарори махсусро қабул карда, дар асоси қонуни қабул кардааш ба Конститутсияи (Қонуни асосии) амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе тағйироту иловаҳо ворид намуд.

Инак, баъди 9 сентябри соли 1991 дар харитаи ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун давлати соҳибистиқлол акс гардид. Дигар давлатҳои ҷаҳонӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибистиқлол эътироф намуданд. Минбаъд намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар машваратҳои байналхалқӣ ҳамчун фиристодаи давлати соҳибистиқлол муаррифӣ мегарданд. Вай аллакай 2 - юми марти соли 1992 аъзои комилҳуқуқи Созмони Миллали Муттаҳид (СММ) гардид. Бинобар ин бунёди Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон барои тоҷикон аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Бо эълони истиқлолият, чуноне Пешвои муаззами миллат таъкид мекунанд, «орзуи ба даст овардани мустақилияти миллӣ амалӣ гашт. Ва дар асл чунин осон ба даст омадани озодӣ ва истиқлолро касе ҳам тасаввур надошт. Ин истиқлолият ҳадяи бебаҳои таърих буда, устувору пойдор нигоҳ дошта тавонистани он масъулияти таърихии наслҳои имрӯза мебошад».

Бояд ёдовар шуд, ки таърихи қабули ин ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ ба вазъи мураккаби солҳои 90-уми қарни сипаригардида, ки Тоҷикистон қадамҳои аввалини худро барои бунёди аркони давлатдории миллӣ мегузошт, рост омад ва аҳамияти муҳими таърихии Конститутсия низ маҳз дар он аст, ки он, пеш аз ҳама, барои таъмини сулҳу субот ва ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат намуд.

Тибқи Конститутсия Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон шуда, барои татбиқи ҳадафҳои Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки оғози марҳалаи муҳими таҳкими ҳокимияти конститутсионӣ дар кишвар маҳсуб меёбад, асос гузошт.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз доштанд: «Конститутсия

ҳамчун муҳимтарин омили таъмини истиқлоли миллӣ ва якпорчагии кишвар тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлатро кафолат дода, халқи Тоҷикистонро сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуд».

Конститутсия давлати моро бо тамоми хусусиятҳои ҷаҳониаш таъсис дода, мустақилияти давлатро бо ҳама унсурҳояш, аз қабили ҳудуд, соҳибихтиёрӣ дар ҳалли масъалаҳои дохили давлатӣ, мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, шаҳрвандӣ, қонунгузории мустақил, асъори миллӣ, қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра мустаҳкам намуда, муносибати мутақобилаи давлат ва мақомоти давлатиро бо ҷомеа ва ниҳодҳои он ба вуҷуд овард.

Дар он асосҳои пешрафти давлати муосир, кафолати ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд, фаъолияти озоди иқтисодӣ, таҷзияи ҳокимият, гуногунандешии сиёсию мафкуравӣ,демократияи намояндагӣ, бисёрҳизбӣ, озодии эътиқод, сухан, матбуот, гуногуншаклии моликият, фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ муайян намуд.

Дар Конститутсия эҳтиром гузоштан ба арзишҳои умумибашарӣ, ба монанди риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини шароити арзанда барои ҳар як шахс, боиси он гашт ки аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ яке аз беҳтарин конститутсияҳо эътироф шавад.

- дар асоси Конститутсия ислоҳоти ҳуқуқӣ гузаронида шуд;

- забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ эътироф шуд;

- инсон ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ ба сифати арзиши олӣ эътироф карда, дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрӣ, аз ҷумла, ҳуқуқ ба ҳаёт, қадр ва номуси инсонро эълон намуда, давлатро масъул меҳисобад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро эътироф, риоя ва ҳифз намояд;

- Бо мақсади татбиқи принсипи байналмилалии инсодӯстӣ аз соли 2003-юм нисбат ба занон ва аз соли 2004-ум умуман татбиқи ҷазои қатл бозодошта шуд;

- принсипи таҷзияи ҳокимият бори аввал таъқид карда шуд;

- эътироф шудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи Конститутсия;

- Тоҷикистонро давлати иҷтимоӣ эълон намуда, барои пешрафти иқтисоди миллӣ, тақвияти низоми таъминоти иҷтимоӣ, тандурустӣ, маориф, илм ва фарҳанг такони ҷиддӣ дод;

-кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ.

Дар маҷмӯъ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои нишона ва хусусиятҳое мебошад, ки онҳо барои бунёди давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд замина гузошта, ҷузъи таркибии қонунҳои сатҳи олӣ эътироф гардидаанд, аз ҷумла:

1. Афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки аз ҳуқуқҳои табии инсон маншаъ гирифта, бо кафолати давлатӣ таъмин карда мешаванд. Давлат ин ҳуқуқҳоро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд;

2. Мустақилияти ҳокимияти судӣ ҳамчун механизми асосии кафолати ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд. Танҳо суди мустақил имконият дорад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро аз дахолати дигарон ҳифз намояд. Принсипи кафолати мустақилияти судӣ дар моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам шудааст;

3. Волоияти волоияти Конститутсия нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

4. Афзалияти санадҳои байналмилалӣ. Ин хусусияти давлати ҳуқуқбунёд мебошад.

Дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.
8. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. 10 декабри соли 1948
9. Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024.
10. Бобоҷон Ғафуров Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Душанбе: Нашриёти муосир. 2020.
11. Холиқзода А.Ғ. Зоир Ҷ.М. Холиқзода А.Ғ. Конститутсия ва масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқ. Душанбе: “Эр-граф” 2024. С.27.

ИНОЯТОВА СОХИБА ФАЗИЛОВНА - кандидат юридических наук, доцент кафедры «Гражданское право» Ташкентского государственного юридического университета (Узбекистан), +998901850711, s.gafarova@list.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-3975-3172

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СПОСОБОВ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

О том какова правовая природа института защиты гражданских прав и его роль среди норм гражданского законодательства писали ученые-правоведы, ученые-экономисты, а также практикующие специалисты в этих областях. В сфере гражданского оборота никто не застрахован от нарушения их прав и законных интересов. Причины тут могут быть разными. Без сомнений, что возникновение ситуаций по нарушению прав – это факт. В ответ на такие обстоятельства, законодатель устанавливает нормы, служащие защите нарушенных или оспариваемых прав и восстанавливающие баланс имущественных и личных неимущественных позиций субъектов права.

При изучении вопроса о защите гражданских прав приходится встречаться с такими понятиями, как «форма защиты права», «порядок осуществления защиты права», «средства защиты», «способы защиты». Известно, что форма защиты права указывает на субъект, осуществляющий это право. Общепринято разделять форму защиты на юрисдикционную и неюрисдикционную. В некоторых трудах авторы делят форму защиты на судебную, административную и общественную, другие – на общую, специальную и исключительную. Когда речь идет о порядке осуществления защиты права понимается, как право на защиту реализуется в рамках той или иной формы защиты, упомянутой выше. Так, по мнению ученых, порядок осуществления права – регламентированная законом или договором процедура применения средств защиты права и законного интереса в рамках той или иной формы защиты [1, 13].

Материалы и методы

Среди таких понятий также встречается термин «средства защиты», детально изученный Б.С. Монгуш в его диссертационной работе «Средства защиты гражданских прав» [2, 12]. По мнению Б.С. Монгуш, средства защиты гражданских прав – это совокупность приемов, институтов и деятельность субъектов права по применению, использованию, нацеленная на восстановление нарушенного субъективного гражданского права, на пресечение противоправных действий нарушителя,

обеспечиваемая государством и выражающаяся в форме действий или отказа от действий.

Юридическая литература пестрит научными дискуссиями о соотношении, роли, значении данных правовых инструментов. При этом ГК РУз не использует данные термины. ГК РУз в главе 2 содержит общие нормы по осуществлению и защите гражданских прав, в частности в статье 11 закрепляется несколько способов защиты гражданских прав, перечень которых не является исчерпывающим. В некоторых конкретных правовых ситуациях применяется только один из этих способов, а в некоторых – одновременно несколько из них.

Эффективность выбора защиты того или иного способа в зависимости от защищаемого права с экономической точки зрения рассмотрена и обоснована А.Г.Карапетовым в статье «Модели защиты гражданских прав: экономический взгляд». Автором на основании статьи Г. Калабрези (G. Calabresi) и А. Дугласа Меламеда (A.Douglas Melamed [3,1]), раскрывающей мысль о существовании трех групп прав в зависимости от того, какой способ защиты предоставляется субъекту права, опубликована объемная и достаточно обоснованная работа в этом направлении. Первую группу права указанные зарубежные авторы отметили, как права, защищаемые в рамках Liability rule (принцип ответственности), вторая группа прав – это права, защищаемые в рамках Property rule (принцип собственности), третья группа прав – это права, защита которых осуществляется в рамках Inalienability rule (принцип неотчуждаемости). А.Г.Карапетов рассматривает только Liability rule и Property rule, оставляя Inalienability rule за рамками изучения, в связи с тем, что последнее относится больше к вопросу об оборотоспособности объектов гражданских прав.

Защита по модели Liability rule дает жертве лишь возможность возмещения своих убытков (т.е. получения денежного эквивалента утраченного права), и не более того. Защита по модели Property rule предоставляет пострадавшему возможность заблокировать саму возможность нарушения права, восстановить попранное право в натуре или применить к нарушителю карательные санкции, нацеленные не столько на компенсацию, сколько на пресечение правонарушения (например, путем судебного запрета) [4, 1].

В то же время отечественными авторами также предложена классификация способов защиты гражданских прав в зависимости от механизма реализации данных способов – применяемые только судами, а в некоторых случаях и иными уполномоченными государственными органами; применяемые участником правоотношения самостоятельно; применяемые как с помощью судебных органов, так и самостоятельно) [5, 11].

Результаты исследования и их анализ

Как было сказано выше ГК выделяет одиннадцать способов защиты гражданских прав и одним из первых устанавливает **признание права**. В гражданско-правовой науке чётко утвердилось мнение, что признание права исключает сомнения в наличии права у субъектов гражданского оборота, а также, что данный способ защиты применяется судом. Законодательство же не содержит определения признанию права и перечень прав, которые могут быть «признаны», а также случаев его применения в отличие от других способов защиты, к примеру, возмещения вреда (ст.ст. 1005, 1008 ГК и др.).

Мы же придерживаемся мнения, что о признании права может идти речь как в спорных, так и бесспорных правовых ситуациях. Важно разграничивать признание права от таких способов защиты, как признание сделки недействительной или признание недействительным акта государственного органа или органа самоуправления граждан. В последнем случае речь идет о недействительности конкретной сделки либо акта.

Признание же права имеет сложный характер и может иметь место в ходе осуществления реализации своего права субъектами гражданского оборота.

Ярким, и, пожалуй, самым распространенным примером применения института признания права является установление фактов, имеющих юридическое значение (глава 28 ГПК), а также другие дела, рассматриваемые судом в порядке особого производства (ст. 293 ГПК). Признание гражданина недееспособным (ст. 30 ГК, глава 31 ГПК), признание гражданина безвестно отсутствующим (ст. 33 ГК, глава 31 ГПК) и другие последствия признания права широко применяются на практике.

Другим примером признания права может служить следующее дело. Орган местного самоуправления граждан, на территории управления которого находится некое бесхозяйное жилое помещение, по истечении трёх лет с момента постановки данного имущества на учёт государственного предприятия землеустройства и кадастра недвижимости района Госкомземгеодезкадастра обращается в суд с заявлением о признании данной недвижимости поступившей в государственную собственность (ст. 191 ГК, п. 8 ч. 1 ст. 293 ГПК, глава 35 ГПК, Постановление Кабинета Министров «Об утверждении положения о порядке выявления, учета и обращения в Государственную собственность бесхозяйных жилых помещений» от 21.01.2006 г. № 8). В сложившейся ситуации суд имеет право вынести решение о признании бесхозяйного жилого помещения поступившим в собственность государства и тем самым защитить законные интересы органа местного самоуправления граждан.

Ещё одним примером рассматриваемому способу защиты может служить такой случай. В целях защиты гражданских прав своего наследодателя наследники одного из учредителей общества с ограниченной ответственностью обращаются в суд с заявлением о признании недействительным регистрацию данного ООО, аргументируя свое требование тем, что наследодатель не принимал участия в общем собрании учредителей, принявшем решение о создании юридического лица, а также не заключал учредительный договор и не утверждал устав общества. Наследники не желают отвечать по долгам ООО в виду отсутствия его фактического участия в обществе. Как видно из приведенного примера, имеет место нарушение норм законодательства, а именно ст. 10 Закона Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью». В силу этого и с учетом неустранимости допущенного нарушения законодательства (учредителя нет в живых) суд имеет право признать недействительным регистрацию данного юридического лица (п. 1 ч. 2 ст. 53 ГК). Здесь налицо применение признания права – недействительности регистрации ООО, как способа защиты гражданских прав и законных интересов наследников учредителя ООО.

О признании права можно говорить и в случае признания неплатежеспособным юридических лиц, являющихся коммерческими организациями, за исключением государственных предприятий, а также юридических лиц, действующих в форме потребительских кооперативов либо общественных фондов (ст. 57 ГК) и индивидуальных предпринимателей (ст. 26 ГК). Зарегистрированные в установленном порядке юридическое лицо, индивидуальный предприниматель в ходе осуществления своей предпринимательской деятельности оказывается в состоянии неспособным удовлетворить требования кредиторов. При наличии оснований, предусмотренных законодательством для признания их несостоятельными, они могут сами объявить о своей неплатежеспособности, в противном случае это обстоятельство будет признано судом. В данном случае суд, опираясь на ГК, ЭПК и Закон Республики Узбекистан «О неплатежеспособности», реализует защиту прав и законных интересов кредиторов несостоятельных лиц путём признания банкротом последних.

В качестве ещё одной реализации признания права можно считать ситуацию, когда третьи лица в силу определенных правовых условий претендуют на некоторый товар. Продавец, осведомленный об этих притязаний, реализует именно этот товар другому покупателю по договору купли-продажи. Суд признаёт право третьих лиц на спорные товары при наличии законных оснований, а между покупателем и продавцом возникают последствия, установленные ст. 393 ГК.

Другим примером рассматриваемого способа защиты может служить признание судом права собственности лица на самовольную постройку (ст. 212 ГК РУз). Здесь необходимо иметь в виду, что при наличии условий, предусмотренных ч. 3 ст. 212 ГК РУз, а именно при наличии иска лица, чьи права нарушены такой самовольной постройкой, признание права не уместно. Оно может быть реализовано в соответствии с ч. 4 и 5 ст. 212 ГК, а именно право собственности в этом случае может быть признано судом за лицом, осуществившим постройку на не принадлежащем ему земельном участке при условии, что данный участок предоставляется этому лицу под возведенную постройку либо за лицом, в собственности, пожизненном наследуемом владении, постоянном владении и пользовании которого находится земельный участок, где осуществлена постройка.

Применение данного способа защиты можно проследить и в следующих правовых ситуациях. К примеру, признание права участника торгов на результаты торгов может предшествовать признанию торгов недействительными (ст. 381 ГК РУз). Или же при нанесении вреда жизни и здоровью работника при наличии оснований, предусмотренных в законе, юридическое лицо может быть признано ответственным за данный вред. Такое признание влечёт право гражданина требовать возмещения вреда в порядке и объеме, указанном в ГК РУз даже при прекращении данного юридического лица (ст. 1015 ГК РУз).

После смерти гражданина к его имуществу при наличии оснований, предусмотренных ч. 1 ст. 1157 ГК РУз, стал применяться режим выморочного имущества. После истечения трёх лет со дня открытия наследства орган самоуправления граждан по месту открытия наследства обратился в суд с заявлением о признании данного имущества выморочным. Суд, удовлетворяя требование заявителя, реализует признание правового статуса имущества, обеспечивая тем самым, защиту законных интересов заинтересованных органов от дополнительных расходов по содержанию такого имущества. Учитывая такое обстоятельство, законодатель устанавливает также возможность досрочного (имеется в виду до трёх лет) обращения в суд в случае превышения стоимости имущества расходов, связанных с его охраной и управлением (ч. 2).

Как видно из приведенных примеров, правовые ситуации, в которых возможно применение признания права могут быть как позитивные, так и негативные. В первом случае субъект права получает судебное признание за собой спорного права, а во втором – за другими лицами. Как в первом, так и во втором случае средством защиты выступают так называемые установительные иски (заявления). Признание права представляет собой самостоятельный инструмент, достаточный для защиты нарушенных или оспариваемых прав, без пребегания к другим способам защиты.

Вторым способом защиты гражданских прав является **восстановление положения, существовавшего до нарушения права, и пресечения действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения**. Как способ защиты гражданских прав применяется исключительно только судом и часто встречается в судебной практике. Несомненно, что восстановление положения, существовавшего до

нарушения права, связано с применением последствий недействительности сделки (статьи 113, 114 ГК).

Однако, в случае, когда лицо, передавшее путем уступки требования или иным образом принадлежащее ему право другому лицу на основании несуществующего или недействительного обязательства, вправе требовать восстановления прежнего положения, в том числе, возвращения ему документов, удостоверяющих переданное право (статья 1027 ГК).

Следующим способом является **признание сделки недействительной и применения последствий ее недействительности**. Сделки – один из самых распространенных гражданских правоотношений, выражающееся в действиях граждан и юридических лиц, направленных на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей. Без сделок, в принципе, невозможно представить нормальный гражданский оборот. Примерами сделок может служить как заключение гражданского договора (отдельных видов обязательств), так и составление завещания наследодателем, публичное обещание награды, публичный конкурс и др.

Гражданское законодательство ставит некоторые концептуальные требования к сделкам, среди которых можно отметить и такое свойство сделки, как ее действительность. В противном случае такая сделка является недействительной (неправомерной) в силу:

- признания ее таковой судом, так называемые оспоримые сделки;
- самой сути таковой сделки – ничтожные сделки, не требующие признания со стороны суда.

К первой группе недействительных сделок относятся сделки:

- совершенные несовершеннолетним в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет;
- совершенные гражданином, ограниченным в дееспособности;
- совершенные гражданином, не способным понимать значения своих действий или руководить ими;
- совершенные под влиянием заблуждения;
- совершенные под влиянием обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой стороной или стечения тяжелых обстоятельств;
- выходящие за пределы правоспособности юридического лица.

Ко второй группе недействительных сделок относятся сделки:

- не соответствующие требованиям законодательства;
- совершенные лицом, не достигшим четырнадцати лет, кроме мелких бытовых сделок, направленных на безвозмездное получение выгоды, не требующие нотариального удостоверения либо государственной регистрации, а также по распоряжению средствами, предоставленными законным представителем или, с согласия последнего, третьим лицом для определенной цели или для свободного распоряжения (часть вторая статьи 29 ГК);
- совершенные гражданином, признанным недееспособным вследствие психического расстройства (душевной болезни или слабоумия);
- мнимые.

Если сделка признана судом недействительной либо является ничтожной, то каждая из сторон обязана возвратить другой все полученное по сделке. В случае невозможности возвратить полученное в натуре, – возместить его стоимость в деньгах.

При обращении в суд о признании сделки недействительной и (либо) применении последствий ее недействительности субъекты гражданского оборота реализуют защиту

своих нарушенных прав и законных интересов. А само признание судом и применения последствий недействительности сделки представляет собой способ защиты гражданских прав.

Особенностями института признания сделки недействительной являются следующие:

- основания признания сделки недействительной предусмотрены в ГК (статьи 115-126 и другие соответствующие статьи);

- сделка может быть признана недействительной, как во время срока действия сделки, так и по истечении такого срока;

- признание сделки недействительной и применения последствий ее недействительности осуществляется через суд. Это правило касается и ничтожных сделок. Так, Пленум Высшего хозяйственного суда дает следующее разъяснение: ГК не исключает возможность подачи иска о признании недействительной ничтожной сделки и др.

Признание недействительным акта государственного органа или органа самоуправления граждан также служит мерой защиты гражданских прав. Если акт государственного органа или органа самоуправления граждан не соответствует законодательству и нарушает гражданские права и законные интересы субъектов гражданского оборота, то он может быть признан судом полностью или частично недействительным.

Принятые государственными органами или органами самоуправления граждан решение, приказ, предписание, ордер, свидетельство и другие подобные акты, порождающие правовые последствия, могут быть признаны судом недействительными, если они не соответствуют законодательству, нарушают права и охраняемые законом интересы организаций и граждан.

Такие дела в соответствии с подведомственностью дел рассматриваются административным судом в рамках производства по делам об обжаловании решений, действий (бездействия) административных органов и органов самоуправления граждан, их должностных лиц. (Глава 23 Кодекса Республики Узбекистан об административном судопроизводстве).

Обращение в суд лица одновременно с исковым заявлением о признании недействительным полностью или частично решения антимонопольного органа и предписания, выдаваемого на основании решения, является примером рассматриваемого способа защиты гражданских прав (статья 40 Закона Республики Узбекистан «О конкуренции»). В части третьей статьи 40 указанного Закона предусмотрено, что подача такого заявления приостанавливает исполнение решения (предписания) антимонопольного органа на время рассмотрения заявления. Однако, это правило не препятствует обращению в суд одновременно с заявлением о признании недействительным решения (предписания) и с заявлением о приостановлении исполнения этого акта.

Судебной практике известны и другие случаи применения рассматриваемого способа защиты гражданских прав. Так, хокимом района принято распоряжение, согласно которого всем хозяйствующим субъектам, осуществляющим деятельность на территории данного района, предписано оказывать благотворительную поддержку областного подразделения Федерации футбола с указанием сумм денежных средств, подлежащих перечислению на счет областного подразделения Федерации футбола. Один из хозяйствующих субъектов (ООО) обратился в суд с требованием о признании распоряжения хокима недействительным. Судом исковые требования были удовлетворены, распоряжение хокима района признано недействительным [6, 8], так как

благотворительная деятельность является добровольной, принуждение к ней противоправно и нарушает принцип неприкосновенности собственности – денежных средств ООО.

Самозащита права, пожалуй, самый спорный способ защиты гражданских прав. В юридической литературе встречаются разные определения данного понятия. Исходя из смысла статьи 11 ГК, самозащита – это способ, однако результаты исследования показывают, что самозащита вполне может выступать в качестве формы защиты гражданских прав.

Самозащита подразумевает под собой совершение субъектом права односторонних юридических или фактических действий в целях защиты своих гражданских прав [7, 11].

Особенность самозащиты заключается в том, что она реализуется без обращения в суд или иной орган, осуществляющий защиту гражданских прав, с учетом соблюдения пределов самозащиты и правомерности действий, направленных на самозащиту. В соответствии со статьей 987 ГК вред, причиненный при осуществлении самозащиты в состоянии необходимой обороны без превышения ее пределов, не подлежит возмещению. При этом, в случае достижения защиты права, дальнейшие действия против лица, допустившего нарушение интересов правообладателя, не могут быть признаны самозащитой.

Самозащита гражданских прав может быть опасной, если нарушены ее пределы. Меры по самозащите гражданских прав должны быть соразмерны нарушению или возможности нарушения и не выходить за пределы действий, необходимых для его пресечения.

В качестве примеров самозащиты, в частности, выделяют необходимую оборону (статья 987 ГК), причинение вреда в состоянии крайней необходимости (статья 988 ГК), удержание (статьи 290-291 ГК) (один сиз способов обеспечения обязательств) [9, 11] и другие средства защиты.

В юридической литературе часто встречается мнение, что меры, принимаемые для безопасности имущества со стороны собственника или иного правообладателя, также является проявлением самозащиты. Однако, по нашему мнению, самозащита возможна при нарушении гражданских прав либо при опасности нарушения. Поэтому устройства сигнализации в автомобиле, наем специальных служб для защиты частного дома, нанесение специальных штрих кодов на книги в библиотеках, сами по себе без каких-либо посягательств на данные объекты, не являются самозащитой права.

Присуждение к исполнению обязанности в натуре или «реальное исполнение» – способ защиты гражданских прав, при котором должник принуждается исполнить обязательство по договору либо по закону в натуре. Например, при договоре розничной купли-продажи в случае неисполнения продавцом обязательства по договору возмещение убытков и уплата неустойки не освобождают продавца от исполнения обязательства в натуре (статья 436 ГК). Или же при отмене дарения одаряемый обязан возвратить подаренную вещь, если она сохранилась в натуре к моменту отмены дарения (статья 507 ГК). Также, к примеру, имущество, составляющее неосновательное обогащение приобретателя, должно быть возвращено потерпевшему в натуре (статья 1025 ГК).

«В натуре» – исполнение обязательства так, как это оговорено сторонами. Так, в соответствии с договором отчуждения жилого дома с условием пожизненного содержания приобретатель обязуется предоставлять другой стороне пожизненно материальное обеспечение в натуре, а именно в виде жилища, питания, ухода и необходимой помощи (статья 530 ГК).

Статья 1003 ГК под этим термином понимает также предоставление вещи того же рода и качества, исправление поврежденной вещи и т.п.

При обращении в суд с требованием о присуждении должника к исполнению обязанности в натуре, суд принимает решение, обязывающее ответчика совершить определенные действия (статья 258 ГПК).

Возмещение убытков занимает одно из центральных мест в вопросе защиты гражданских прав. По общим правилам, если нарушается право лица, то оно может требовать полного возмещения причиненных ему убытков.

Статья 14 ГК делит убытки на:

- реальный ущерб – расходы, которые лицо, чье право нарушено, произвело или должно будет произвести для восстановления нарушенного права, утрата или повреждение его имущества;

- упущенную выгоду – неполученные доходы, которые лицо, чье право нарушено, получило бы при обычных условиях гражданского оборота, если бы его право не было нарушено.

Так, абонент обязан возместить реальный ущерб энергоснабжающей организации по договору энергоснабжения, если имеет место неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств по договору (статья 477 ГК). К примеру, абонент не обеспечил безопасность эксплуатации находящихся в его ведении энергетических сетей, что привело к их уничтожению. Реальным ущербом в данном случае для организации является денежные затраты на восстановление энергетических сетей, ответственность на возмещение которых возлагается законодательством на потребителя.

Возмещение реального ущерба могут требовать, в частности:

- даритель от одаряемого по договору дарения в письменной форме, в случае причинения ущерба отказом принять дар (статья 503 ГК);

- ссудополучатель от ссудодателя по договору ссуды, если ссудодатель не предоставляет вещь ссудополучателю (статья 620 ГК);

- ссудополучатель от ссудодателя по договору ссуды, если вещь была предоставлена без ее принадлежностей и относящимися к ней документами (инструкцией по использованию, техническим паспортом и т.п.) и без них вещь не может быть использована по назначению либо ее использование в значительной степени утрачивает ценность (статья 619 ГК);

- ссудополучатель от ссудодателя по договору ссуды, при обнаружении недостатков передаваемой вещи, которые последний умышленно или по грубой неосторожности не оговорил при заключении договора (статья 621 ГК);

- ссудополучатель от ссудодателя по договору ссуды, при сокрытии ссудодателем о правах третьих лиц на передаваемую вещь (сервитут, право залога и т.п.) (статья 622 ГК);

- заказчик от подрядчика по договору подряда за неисполнение и ненадлежащее исполнение договора на научно-исследовательские работы либо на опытно-конструкторские и технологические работы, если последний не докажет, что нарушение договора произошло не по его вине (статья 701 ГК).

Возмещение упущенной выгоды могут требовать, в частности:

- выгодоприобретатель и учредитель управления от доверительного управляющего в случае, если последний не проявил при доверительном управлении имуществом должной заботливости об интересах выгодоприобретателя или учредителя управления (статья 859 ГК);

- потерпевший в случае причинения вреда неправомерными действиями (бездействием) его личности или имуществу (статья 985 ГК);

- сторона авторского договора от другой стороны в случае, если одна последняя не исполнила или ненадлежащим образом исполнила обязательства по договору (статья 1070 ГК).

Взыскание неустойки выступает в гражданском праве, и как мера ответственности, и как способ обеспечения обязательств. По общим правилам, неустойка – это определенная законодательством или договором денежная сумма, которую должник обязан уплатить кредитору в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательства.

Взыскание неустойки является полноправным способом защиты гражданских прав, так как в случае требования уплаты неустойки кредитор не обязан доказывать причиненные ему убытки, достаточно лишь наличия неисполнения либо ненадлежащего исполнения обязательств со стороны должника.

Гражданское законодательство выделяет две формы неустойки:

- штраф;
- пеня.

Различие между двумя формами неустойки проявляется в их исчислении. Штраф исчисляется в твердой денежной сумме, а пеня – в процентном отношении к неисполненной части обязательства за каждый день просрочки.

Видами неустойки являются:

- договорная;
- законная.

Как правило, соглашение сторон об уплате неустойки оговаривается сторонами в письменной форме. Здесь речь идет о договорной неустойке. Вместе с тем, кредитор может требовать уплаты неустойки, определенной законом, независимо от того, предусмотрена ли обязанность ее уплаты в договоре (статья 263 ГК).

Так, в соответствии со статьей 32 Закона Республики Узбекистан «О договорно-правовой базе деятельности хозяйствующих субъектов» за неосновательный полный или частичный отказ от акцепта платежного требования, а также за уклонение от оплаты товаров (работ, услуг) при других формах расчетов (непредставление в учреждение банка платежного поручения, невыдача чека, невыставление аккредитива и т.д.) покупатель (заказчик) уплачивает поставщику штраф в размере 15 процентов суммы, от уплаты которой он отказался или уклонился.

А также при несвоевременной оплате поставленных товаров (работ, услуг) покупатель (заказчик) уплачивает поставщику пеню в размере 0,4 процента суммы просроченного платежа за каждый день просрочки, но не более 50 процентов суммы просроченного платежа.

Еще одним весьма популярным способом защиты в судебной практике является **компенсация морального вреда**. Под моральным вредом понимаются нравственные или физические страдания (унижение, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), причиненные действиями (бездействием), испытываемые (переживаемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения.

Пленум Верховного суда разъясняет, что моральный вред, в частности, может заключаться в нравственных переживаниях в связи с утратой родственников, невозможностью продолжать активную общественную жизнь, потерей работы, раскрытием семейной, врачебной тайны, распространением не соответствующих действительности сведений, порочащих честь, достоинство или деловую репутацию гражданина, временным ограничением или лишением каких-либо прав, физической болью, связанной с причиненным увечьем, иным повреждением здоровья либо в связи с заболеванием, перенесенным в результате нравственных страданий и др.

Компенсация морального вреда осуществляется в денежной форме, размер которого определяется судом в зависимости от характера причиненных потерпевшему физических и нравственных страданий, а также степени вины причинителя.

В соответствии с действующим законодательством (ст. 1021 ГК) одним из обязательных условий наступления ответственности за причинение морального вреда является вина причинителя в случаях, когда вина является основанием компенсации. Вина причинителя не учитывается, если:

- вред причинен жизни и здоровью гражданина источником повышенной опасности;
- вред причинен гражданину в результате его незаконного осуждения, незаконного привлечения к уголовной ответственности, незаконного применения в качестве меры пресечения заключения под стражу или подписки о надлежащем поведении, незаконного применения административного взыскания и незаконного задержания;
- вред причинен распространением сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию.

Следующим способом является **прекращение или изменение правоотношения**. В соответствии с частью первой статьи 340 ГК обязательство прекращается полностью или частично по основаниям, предусмотренным ГК, другими законодательными актами или договором.

При этом основаниями прекращения обязательств по ГК являются нижеследующие:

- исполнение обязательств (статья 341 ГК);
- отступное (статья 342 ГК);
- зачет (статья 343 ГК);
- совпадение должника и кредитора в одном лице (статья 346 ГК);
- новация (статья 347 ГК);
- прощение долга (статья 348 ГК);
- невозможность исполнения (статья 349 ГК);
- на основании акта государственного органа (статья 350 ГК);
- смерть гражданина (статья 351 ГК);
- ликвидация юридического лица (статья 352 ГК).

Как способ защиты прекращение или изменение может выступать лишь в случаях отсутствия обоюдного согласия на это обеих сторон правоотношения. В противном случае нет необходимости в защите, так как стороны свободным волеизъявлением пришли к такому выводу.

К примеру, в случае, когда абонентом по договору энергоснабжения выступает гражданин, использующий энергию для бытового потребления, он вправе расторгнуть договор в одностороннем порядке при условии уведомления об этом энергоснабжающей организации и полной оплаты использованной энергии (статья 467 ГК). Такое же право есть у энергоснабжающей организации – она вправе в одностороннем порядке отказаться от исполнения договора в связи с неоплатой абонентом использованной им энергии при условии предупреждения абонента не позже, чем за месяц до отказа от исполнения договора.

Подобного рода отказ является способом защиты гражданских прав, как абонента, так и энергоснабжающей организации.

Неприменение судом акта государственного органа или органа самоуправления граждан, противоречащего закону, предусмотрен в ГК как способ защиты гражданских прав, который берет свое начало с истоков процессуального права. Суды, при

рассмотрении дел и их разрешении, принимают решения на основании закона. При этом, акты государственного органа или органа самоуправления граждан, противоречащие закону, могут быть оставлены в стороне и не учтены судом при осуществлении правосудия.

Как было сказано выше, способы защиты гражданских прав, перечисленные в ГК, не являются исчерпывающими. К таковым можно отнести, например, право получателя постоянной ренты требовать выкупа ренты плательщиком в случаях, когда плательщик ренты просрочил ее выплату более чем на один год, если иное не установлено договором (статья 522 ГК).

Заключение

Приведенные выше описание, особенности и случаи применения способов защиты гражданских прав показывает, что расстраиваемый институт гражданского права является универсальным и многогранным. Защита гражданских прав – это особый способ правового регулирования, существенно отличающийся от использования, исполнения и соблюдения правовых норм. Исследование позволило сделать научные и практические выводы, что институт защиты гражданских прав, имеет следующие особенности:

- защита гражданских прав может осуществлять как судебными, правоохранительными и иными органами (к примеру, признание права, восстановление положения, существовавшего до нарушения права, пресечение действий, нарушающих право и др.), так и самими субъектами гражданского оборота (к примеру, самозащита, прекращение правоотношения путем одностороннего отказа от исполнения обязательства, если такая возможность предусмотрена законом или договором, и др.);
- защита гражданских прав осуществляется на диспозитивных началах;
- защита гражданских прав имеет большой арсенал способов, предусмотренных в ГК (статьи 11, 328, 453, 522 ГК);
- выбор способа защиты гражданских прав может быть, как продиктован со стороны ГК в качестве обязательного для применения в том или ином случае (к примеру, признание права, восстановление положения, существовавшего до нарушения права, пресечение действий, нарушающих право и др.), и в случаях, предусмотренных ГК может быть применен по выбору участников гражданско-правовых отношений (к примеру, возмещение убытков, взыскание неустойки и др.);
- способы защиты гражданских прав могут быть предусмотрены как в гражданском законодательстве, так и в договоре, в случаях, не противоречащих закону;
- нормы о защите гражданских прав находятся в различных статьях ГК и объемны по своему содержанию;
- некоторые из способов защиты являются универсальными ко всем гражданско-правовым отношениям (к примеру, прекращение или изменение правоотношения, признание сделки недействительной и применение последствий ее недействительности и др.), а некоторые являются специальными и применяются лишь для конкретных отношений (к примеру, возможность кредитора при неисполнении должником обязательства по передаче вещи, выполнению работ, оказанию услуг поручить его исполнение третьим лицам или выполнить его своими силами с отнесением всех необходимых расходов на должника (статья 328).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Calabresi G., Douglas Melamed A. Property rules, Liability rules and Inalienability: One View of the Cathedral // 85 Harvard Law Review. 1972. P. 1089 ff. Цит. по А.Г.Карапетов. Модели защиты гражданских прав: экономический взгляд (часть 1) /

Вестник экономического правосудия Российской Федерации, № 11/2014. – С. 24 -80, (часть 2) / Вестник экономического правосудия Российской Федерации, № 12/2014. – С. 24 -73.

2. Богданова Е.Е. Формы и способы защиты гражданских прав и интересов // Журнал российского права. М.; Норма, 2003. № 6. С. 77.

3. Бутнев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. С.9-11; Он же. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав // Механизм защиты субъективных гражданских прав. Ярославль, 1990. С. 5-17.

4. Витрянский В. В. Судебная защита гражданских прав: Автореф. дис. на соиск. уч. ст. доктора юрид. наук. М., 1996. С. 324.

5. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Общая часть. М.: Изд-во «Зерцало», 2003. – С. 628.

6. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2001. С - 104.

7. Дунаев В.В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав // Сибирский Юридический Вестник. 2003. № 4. С. 33-36.

8. ИПС «Норма». Судебные акты. «По спору о признании недействительным акта хокима района об оказании благотворительной поддержи».

9. Караходжаева, Д.М. Введение в гражданское право: учебник – Т.: Изд-во ТГЮУ, 2024. – С. 235. (296 с.)

10. Клочков А.В. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03: Волгоград, 2004 – 168 с.

11. Комментарии к Гражданскому кодексу Республики Узбекистан. Т.1 (часть первая). Министерство юстиции Республики Узбекистан. – Т.: «Vektor-Press», 2010. – С. 34.

12. Монгуш Б.С. «Средства защиты гражданских прав». Дисс. на соискание ученой степени к.ю.н., Саратов. – 2012. – 176 с.

13. Свердлык Г.А., Страунинг Э.Л. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие, М., 2002. - С. 37.

14. Сергеев А. П. Гражданское право. Т.1. Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2002. С. 231.

15. Шляхова, В. Е. Формы и способы защиты субъективных гражданских прав / В. Е. Шляхова // Современные проблемы правотворчества и правоприменения: материалы Всероссийской студенческой научно-практической конференции, Иркутск, 11 марта 2016 года. – Иркутск: Иркутский институт (филиал) ВГУЮ (РПА Минюста России), 2016. – С. 263-266. – EDN VRIJQD

АКМАЛЗОДА АМИРХОН ҲАСАН – усоискатель Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

ПУБЛИЧНЫЕ ПРИЗЫВЫ К НАСИЛЬСТВЕННОМУ ИЗМЕНЕНИЮ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: СОЦИАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ И ПРОФИЛАКТИКА

В последние десятилетия стабильность и безопасность общества стали приоритетными задачами многих государств. Республика Таджикистан также активно развивает правовую базу, направленную на защиту конституционного строя и

предотвращение угроз его подрыва. Одним из таких правонарушений, оказывающих серьезное негативное воздействие на государственную целостность, является публичный призыв к насильственному изменению конституционного строя.

Конституционный строй Таджикистана является основой общественно-политической жизни страны. Он закрепляет принципы государственного управления, определяет права и свободы граждан и направлен на обеспечение суверенитета и независимости республики. Конституция Республики Таджикистан, принятая в 1994 году, регулирует основные положения и принципы, соблюдение которых является залогом стабильности и благополучия общества. Изменение конституционного строя должно происходить в соответствии с установленными законами и через соответствующие механизмы, предусмотренные в Основном Законе.

Конституция Таджикистана закрепляет следующие основные принципы конституционного строя:

- Суверенитет и независимость. Республика Таджикистан провозглашена независимым, суверенным государством. Суверенитет подразумевает исключительное право государства на управление собственной территорией и защиту национальных интересов как на внутреннем, так и на международном уровне.

- Верховенство закона. Конституция устанавливает, что все органы государственной власти, должностные лица и граждане обязаны соблюдать законы страны. Никакие действия, направленные против закона или его игнорирование, не допускаются.

- Разделение властей. Государственная власть в Таджикистане осуществляется на основе принципа разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Каждая из этих ветвей независима и подотчетна только Конституции, что обеспечивает их сбалансированное взаимодействие и предотвращает узурпацию власти.

- Защита прав и свобод человека и гражданина. Основной закон признает и гарантирует защиту прав и свобод каждого человека, утверждая, что права человека являются высшей ценностью государства. Этот принцип отражает приверженность Таджикистана международным стандартам прав человека и демократическим ценностям.

- Народовластие. Согласно Конституции, источник власти в стране — это народ, который выражает свою волю через выборы, референдумы и другие формы прямого участия в управлении государством. Данный принцип гарантирует гражданам возможность участвовать в управлении своей страной.

Конституционный строй — это динамическая система, которая может адаптироваться к изменяющимся общественным условиям. В процессе развития конституционного строя Таджикистан учитывает: внутренние факторы, такие как социально-экономическое развитие, культурные особенности, изменения в общественном сознании; внешние факторы, в частности международные обязательства Таджикистана, а также влияния глобальных процессов, таких как защита прав человека, обеспечение безопасности и устойчивого развития.

Конституционный строй Республики Таджикистан является ключевым фактором, обеспечивающим устойчивость государства, защиту его суверенитета и прав граждан.

Под публичными призывами к насильственному изменению конституционного строя понимаются действия, направленные на распространение информации или высказывания, которые побуждают общественность к применению насильственных методов для изменения существующей политической системы. Это могут быть как устные, так и письменные заявления, распространяемые через СМИ, интернет, социальные сети, а также публичные акции и собрания.

Статья 307.1 УК РТ прямо устанавливает уголовную ответственность за действия, направленные на подрыв конституционного строя, включая публичные призывы к насильственному изменению. Санкции за такие преступления предусматривают значительные сроки лишения свободы, а также дополнительные меры, такие как запрет на определенные виды деятельности, если они касаются распространения идеологий, угрожающих государственной безопасности.

Мотивы и причины появления публичных призывов к насильственному изменению конституционного строя.

Публичные призывы к насилию, направленные на изменение существующего конституционного строя, представляют собой серьезную угрозу для стабильности и безопасности государства. Причины и мотивы их появления сложны и многообразны, и часто такие действия проистекают из ряда факторов, которые могут быть как внутренними, так и внешними.

1. Политические мотивы. Политические амбиции и стремление к власти являются одной из главных причин публичных призывов к насильственным изменениям в стране. Эти мотивы включают:

- стремление к узурпации власти. Некоторые группы или лица, неудовлетворенные существующим политическим режимом, могут использовать радикальные призывы, чтобы захватить власть незаконным путем.

- идеологические разногласия. Расхождения в политических взглядах, особенно в вопросах национальной политики, могут побуждать радикальные элементы к насильственным действиям. Например, непримиримое несогласие с определенными политическими решениями или идеологиями может привести к призывам к свержению существующего строя.

- подрыв авторитета действующей власти. Использование публичных призывов может быть средством дискредитации действующего правительства и создания условий для ослабления его легитимности в глазах общества.

2. Экономическая нестабильность и социальные проблемы. Экономические и социальные проблемы могут быть мощными катализаторами для радикализации общества. К этим факторам относятся:

- высокий уровень безработицы - недовольство граждан, особенно молодых людей, которые не могут найти работу, создает почву для распространения экстремистских идей.

- социальное неравенство - когда значительные группы населения чувствуют себя обделенными, это может порождать недовольство, которое радикальные группы могут использовать для подстрекательства к насилию.

- общее снижение уровня жизни - обнищание населения, рост цен и снижение доступности базовых услуг также способствуют недовольству, что приводит к популяризации идей насильственного изменения ситуации.

3. Влияние внешних радикальных и экстремистских организаций. Внешние факторы также играют важную роль в появлении публичных призывов к насилию. Международные экстремистские организации или иностранные государства могут оказывать влияние на внутренние процессы в стране:

- финансирование и поддержка радикальных группировок - некоторые экстремистские группы получают материальную поддержку из-за рубежа, что позволяет им вести пропагандистскую работу и вербовать сторонников.

- идеологическое влияние - мировые радикальные движения активно используют интернет и социальные сети для распространения своих идей, влияя на мировоззрение людей и побуждая их к насильственным действиям.

- глобальные конфликты и их последствия - политическая нестабильность в соседних странах может провоцировать усиление радикальных настроений и создавать угрозы для безопасности в регионе.

4. Психологические и социальные мотивы. Психологические факторы также играют важную роль в радикализации личности и появления призывов к насилию:

- чувство отчуждения и непринадлежности - люди, которые не ощущают себя частью общества и чувствуют, что их интересы игнорируются, могут быть склонны к восприятию радикальных идей.

- желание изменить сложившийся порядок - в некоторых случаях отдельные личности или группы могут быть движимы искренним стремлением улучшить общественные условия, но выбрать для этого незаконные и насильственные методы.

- социальная маргинализация - индивиды, чувствующие себя маргинализированными или исключенными из общественной жизни, могут быть более уязвимыми к призывам к радикальным действиям.

Причины появления публичных призывов к насильственному изменению конституционного строя многообразны и сложны. Они требуют комплексного подхода к их предотвращению, который включает не только правовые меры, но и экономические, социальные и образовательные программы. Решение проблемы публичных призывов к насилию возможно только при объединении усилий государства, общества и международного сообщества для противодействия радикализации и защиты конституционного строя.

Публичные призывы к насильственному изменению конституционного строя дестабилизируют общество, создают угрозу безопасности граждан и ведут к подрыву доверия к государственным институтам. Подобные действия могут вызывать волну общественного недовольства, привести к массовым беспорядкам и подрыву социальной стабильности.

Более того, данные преступления способствуют распространению экстремистских идей и порождают волну радикализации, что в долгосрочной перспективе несет значительный ущерб обществу и может подорвать экономическое развитие страны.

Публичные призывы к насильственным действиям, направленные на подрыв конституционного строя, представляют значительную угрозу для безопасности и стабильности общества. Их предотвращение требует комплексного подхода, включающего правовые, социальные, экономические и информационные меры. Ниже рассмотрены ключевые направления, которые способствуют противодействию и профилактике подобных правонарушений.

1. Ужесточение законодательства - эффективное противодействие публичным призывам к насилию невозможно без создания действенной правовой базы:

а) уголовная ответственность - введение строгих мер уголовной ответственности за призывы к насильственным изменениям помогает сдерживать потенциальных нарушителей и создает условия для привлечения к ответственности лиц, виновных в подстрекательстве.

б) контроль над экстремистской деятельностью - законодательство должно включать механизмы выявления и пресечения экстремистских организаций и лиц, пропагандирующих насилие, что способствует своевременному предотвращению их противоправной деятельности.

в) борьба с финансированием экстремистской деятельности - законодательные меры по борьбе с финансированием радикальных групп и экстремистских организаций помогут снизить их влияние и предотвратить распространение насильственных идеологий.

2. Работа правоохранительных органов - роль правоохранительных органов в профилактике публичных призывов к насильственным изменениям является одной из ключевых:

а) мониторинг информационного пространства - современные технологии позволяют отслеживать и выявлять призывы к насилию в интернете и социальных сетях, что позволяет оперативно реагировать на подобные угрозы.

б) анализ и прогнозирование - выявление потенциальных угроз через анализ социально-политической обстановки позволяет спрогнозировать вероятность возникновения призывов к насильственным действиям и предотвратить их распространение.

в) международное сотрудничество - взаимодействие с международными правоохранительными организациями и обмен информацией помогают эффективно бороться с трансграничными проявлениями экстремизма и предотвращать их проникновение в страну.

3. Социально-экономическая поддержка. Социальная и экономическая поддержка населения также играет значительную роль в снижении уровня радикализации и предотвращении призывов к насилию:

а) снижение уровня безработицы - создание рабочих мест и поддержка предпринимательства способствуют улучшению социально-экономического положения, что снижает вероятность распространения экстремистских идей среди недовольных граждан.

б) поддержка социально уязвимых слоев населения - государственные программы социальной помощи и реабилитации направлены на поддержку граждан, находящихся в трудной жизненной ситуации, и предотвращают их участие в радикальных движениях.

в) образовательные и молодежные программы - инвестирование в образование, развитие программ трудоустройства для молодежи и поддержка их инициатив направлены на снижение вероятности вовлечения молодых людей в экстремистскую деятельность.

4. Образовательные и просветительские программы. Образование и правовое просвещение являются важными инструментами в профилактике насильственных призывов:

а) повышение правовой грамотности - информирование населения о законах и последствиях участия в экстремистской деятельности помогает формировать у граждан уважение к праву и понимание законных методов выражения недовольства.

б) продвижение культурных и национальных ценностей - программы по сохранению национальных культурных традиций и ценностей способствуют укреплению патриотизма и уважения к государству, что снижает склонность к радикальным идеям.

в) работа с молодежью - молодежь — наиболее уязвимая группа для радикальных идей, поэтому важно проводить образовательные мероприятия, направленные на развитие критического мышления, правовой и гражданской грамотности.

Эффективное противодействие публичным призывам к насильственному изменению конституционного строя возможно только при объединении усилий всех государственных и общественных институтов. Комплексный подход, включающий правовые меры, социальную поддержку, просвещение и реабилитацию, позволяет не только предотвращать угрозы, но и укреплять общественную стабильность и безопасность.

ХОҶАЗОДА ЗАРРИНА САЛИМ - устоди калони кафедраи молия ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

ВОЛОТАРИН ДАСТОВАРДИ МИЛЛӢ

Ватани мо дар остонаи ҷашни бузург 30-юмин солгарди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Дар соли равон мо ин дастоварди таърихиро ҳамчун ҷашни муқаддастарини умумимиллӣ таҷлил мекунем, зеро он ба 33-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд.

Конститутсия дар таърихи башарият ҷойи махсусро ишғол намуда, дар рушди устувори ҷомеа нақши калидӣ мебозад. Конститутсия дар таърихи башарият ҷойи махсусро ишғол намуда, дар рушди устувори ҷомеа нақши калидӣ мебозаддар ҳаллу фасли ин масъала дар ҳошияи таърихи башар набудааст. Дар ин бобат ёдовар шудан аз Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, ки зиёда аз дувуним ҳазор сол қабл аз ин қабул гардида буд, кофист».

Бо гузашти солҳо, ҳар давлате, ки арзи вуҷуд мекард, Конститутсияи худро қабул менамуд. Зеро он асоси рушди кишварҳоро дар тамоми самтҳо таъмин менамояд. Конститутсия ҳукми шиносномаи ҳар давлату миллатро дорост. Дар он номи расмии давлат, сохти давлатдорӣ, тарзи ташкили марзиву ҳудудӣ, асоси ҳуқуқии давлат ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ сабт мегарданд.

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва эълони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳими он давра таҳия ва қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Истиқлолияти давлатӣ бори аввал дар таърихи навини давлатдориитоҷикон ба масъалаҳои сохтори давлатӣ, қабули Конститутсия таҳкурсии боэътимоди ҳуқуқӣ гузошт[1].

Халқи тоҷик 9-уми сентябри соли 1991 соҳиби давлати мустақил гардид. Дар таърихи давлатдории тоҷикон бори аввал 6-уми ноябри соли 1994 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба сифати қонуни асосии кишвар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Дар ташкили давлатдории миллӣ нақши Конститутсия дар он зоҳир мегардад, ки он ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ дар вазифаҳои мафкуравию муассисӣ, сиёсиву ҳуқуқӣ ва вазифаҳои дигар аз ҳама бештар вазифаи муқаддасро иҷро намояд.

Аз ин нигоҳ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ва гузашти таърихи башарият падидаҳои ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои ҳуқуқӣ фаровонанд, ки вобаста ба эҳтиёҷоти ҷомеа амалӣ гашта, барои тамини ҳадафҳои тараққиёт дар марҳилаи мушаххаси вақт поя ва асоси мустаҳками ҳуқуқӣ фароҳам овардаанд.

Бо ҳамин хотир 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд, ки онҳо ба рушду такомули давлату давлатдории миллӣ мусоидат намуданд. Ҳамаи ин тағйиротҳо ба рушди минбаъдаи қонунгузории конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини шароити арзанда дар ҳаёти ҷомеаи навину демократии шаҳрвандони кишварамон нақши созгор гузошт.

Дар ин бора Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид карда буданд: «Халқи тоҷик дар таърихи беш аз ҳазорсолаи давлатдориаш бори аввал Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда, Президенти ҷумҳуриро интихоб намуд. Иштироки фаъолонаи шаҳрвандони

ҷумҳурӣ дар ин маъракаҳои сиёсӣ яке аз дастовардҳои бузург ва пирӯзии демократия дар Тоҷикистон мебошад»[2].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ғояҳои башардӯстона иборат буда, он инъикоскунандаи суннатҳои ғании халқи тоҷик маҳсуб меёбад.

Ба марҳилаи нави таърихии гузариш ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ Конститутсияи Тоҷикистон заминаи боэътимоди ҳуқуқӣ гузошт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бемайлони давлат, вазъи сиёсӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд маҳз тавассути Конистутсия таъмин карда шуд.

Ба шарофати соҳибистиқлолӣ имконияти дар бораи худшиносии миллӣ, андешаи миллӣ, ҳувияти миллӣ на фақат қазоват намудан, балки дар сатҳи баланди мақомоти сиёсӣ ва заминаи амиқ амалӣ гардонидани онро пайдо кардем.

Дар ташкили давлатдории миллӣ нақши Конститутсияи Тоҷикистон дар он зоҳир мегардад, ки дар он унсурҳои муҳим ва асосии давлатдорӣ, ба монанди ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дарҷ гардида, муносибати байниҳамдигарии давлат, мақомоти давлатӣ ва ҷаъмият ба вуҷуд оварда шуд.

Конститутсияи Тоҷикистон ба ҳайси қонуни асосии давлат принсипҳои муҳимтарини ҳаёти ҷаъмиятиро муайян намуда, муносибатҳои вобаста ба татбиқи ҳокимияти сиёсиро танзим кард.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварди миллӣ ба ҳисоб рафта, дар он муқаддасоти миллӣ, андешаҳои давлатдории миллӣ ва истифодаи осори таърихӣ мавқеи намоён дорад. Дар ин санади муҳим забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ, Парчам, Нишон, Суруди миллӣ, дахлнопазирии ҳудуди мамлакат ва имкони истифодаи озоди сарватҳои фарҳангиву маънавӣ ифодаи қонунии худро пайдо намудааст.

Тибқи Конститутсияи Тоҷикистон иқтисоди мамлакат рушд ёфта, мамлакати мо ба як марҳалаи тозаи тараққиёти устувори хеш қадам гузошта, чор ҳадафи аслии рушди Тоҷикистон - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбасти комуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар дар сатҳи зарурӣ имрӯз ба амал татбиқ мешавад[3].

Имрӯз дар кишвари азизамон муҳимтар аз ҳама амнияту суботи устувор таъмин гардида, рӯҳияи боварӣ ба ояндаи нек, ифтихор аз Ватани озоду орому обод ва дорои мақоми шоиста дар ҷомеаи ҷаҳонӣ тақвият ёфт. Дар ин замина ба зиммаи насли имрӯзи Ватан иҷрои рисолати бузурги таърихӣ - бунёд ва таҳкими давлати мустақили Тоҷикистон афтодааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодагари ормонҳои ҳазорсолаи мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, инкишофи бебозгашти давлатдории миллати тоҷикро ба сӯи демократия ва бунёди давлати соҳибихтиёру ҳуқуқбунёд равона намудааст. Конститутсияи мамлакат аз ҷониби як зумра мутахассисони ниҳодҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Британияи Кабир, Федератсияи Русия ва як қатор кишварҳои Аврупо баҳои сазовор гирифтааст. Коршиносони Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва дигар созмонҳои байналмилалӣ онро ҳамчун яке аз конститутсияҳои демократитарин эътироф кардаанд. Ҳамин тариқ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади таъмини зиндагии шоистаи сокинони мамлакат қабул гардида, амалӣ шудани меъёрҳои он, ба ғайр аз фаъолияти бонизоми мақомоти давлатӣ, бешак, ба муносибати бошууронаи аҳли ҷомеа, ба рафтору

кирдори баланди инсонӣ, ба азму иродаи мустаҳкам, нияти неку хиради азалии мардуми солору сарбаланди тоҷик вобастагии қавӣ дорад.

Хулоса, дар шароити ташшаккулу инкишофи давлати ҳуқуқбунёд Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист ифодагари манфиатҳои халқи тоҷик бошад, омоли меҳнаткашонро инъикос намояд, тоҷиконро дар арсаи олам муаррифӣ, сулҳу салоҳ ва ваҳдати комилро дар Тоҷикистон барпо намуд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. Душанбе, “Ганҷ-нашриёт”, 2018 сол;
2. Шарифзода Хушнуд Абдулло. Ваҳдат – падидаи нодири сулҳофарӣ. 26.06.2018. Аз сомонаи soi.tj.
3. Раҳмонзода З.Ф., Юсуфӣ М. Ваҳдати мо Тоҷикистонро мунаввар кардааст. 18.06.2020. Аз сомонаи Parlament.tj.
4. Темурзода Шамсиддин Сафар. Ваҳдате, ки бо қонбозиҳо ба даст омад. 26.06.2018. Аз сомонаи soi.tj.
5. Ваҳдат, давлат, президент. Ҷилди 11. Душанбе, “Дониш” 2011сол, 376 саҳ.

ҶОНИЕВ САИДАМИР САИДАЪЗАМОВИЧ – ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 902554131.

КОНСТИТУТСИЯ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар ҳама давру замон асоси пешрафти ҷомеаҳои мутамаддин аз риояи қонуну қоидаҳои адолатманишу инсонмеҳвар будааст. Рушди бонизоми ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро бе мавҷудияти тартиботи ҷамъиятӣ дар дохили давлат тасаввур намудан ғайри имкон аст. Барои расидан ба ин ҳадафи олӣ эҷоду таҳия ва қабули санадҳои ҳуқуқии сарнавиштсозу адолатпарварро ба роҳ монда дар заминаи он бо роҳҳои гуногуну мақсаднок маърифати ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии ҷомеаро бояд боло бурд.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки омили аслии рушди сохтори сиёсию ҷамъиятии империяҳои бузургтарини дунёи қадим аз қабили Юнон, Бобул, Рим, Ҳахоманишиҳо, Кушониён, Сосониён ва ғайра эҷоди хирадмандонаи меъёрҳои ҳуқуқӣ дар қонунномаҳо ва амали намудани ислоҳотҳои ҳуқуқии мақсаднок мебошад. Дар ин самт нақши афроди алоҳида аз қабили Хаммурапӣ (1792-1750 пм), Зардушт (асрҳои XVII-XVI пм), Куруши Кабир (солҳои ҳукмронӣ 550-530 пм), Конфутсий (551-479 пм), Суқрот (469-399 пм), Афлотун (427-347 пм), Канишкаи Кабир (солҳои ҳукмронӣ 78-123), Ардашери Бобакон (солҳои ҳукмронӣ 224-272), Исмоили Сомонӣ (солҳои ҳукмронӣ 892-907) ва ғайраҳо хело назаррас аст.

Нуқтаи асоситарини тадбиқи ин ислоҳот қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 мебошад, ки таҷассумгари бақои давлату ҷамъият мебошад. Аз қабули Конститутсияи Тоҷикистон 30 сол пур мешавад. Конститутсияи Тоҷикистон дар ташаккул ва инкишофи қонунгузорӣ, ислоҳоти ҳуқуқӣ, адолати иҷтимоӣ, адолати судӣ, рушди давлатдории миллӣ, риояи қонуну тартибот ва шаклҳои хоҷагидорӣ нақши асосӣ дорад. Ин аст, ки бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олӣ 28.12.2023 соли 2024-ро “Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон намуд”.

Ҳадаф аз эълон намудани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ” маҳз ба хотири ташаккули донишҳои ҳуқуқии аҳолӣ ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии ҷомеа мебошад.

Миллати тамаддунофари тоҷик аз замонҳои қадим ба ҷамъият ва меъёрҳои иҷтимоиву ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ аҳамияти хоса дода дар самти ҳуқуқэҷодкунӣ ва давлату давлатдорӣ таҷрибаи бойи таърихӣ дорад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки миллати тоҷик то ҳол 12 маротиба давлатдорӣ намуда, дар маҷмӯъ 2236 солро дар бар мегирад, ки бо ин таҷрибаи бой наметавонист бе мавҷудияти ҳуқуқ ва қонунномаҳо империя ва давлатҳоро офарида ва мавҷудияти онҳоро таъмин намояд. Намунаи барҷастаи ин гуфтаҳоро мо дар таълимоти диннӣ-фалсафии Зардуштия ва китоби муқаддаси ориёиҳо “Авесто”, Эъломияи Куруши Кабир (559-530 то м), Қонунномаи Сосониён, таълимоти иҷтимоӣ-фалсафии Маздакия, санадҳои танзимкунандаи муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқии давлати Сомониён ва амсоли инҳо мебошанд, ки намунаи олии ҳуқуқэҷодкунии халқи тоҷик мебошанд.

Марҳилаи дигари рушди ҳуқуқ ва ҳуқуқэҷодкунӣ баъд аз ҳазор соли суқути давлати Сомониён дар замони ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Худмухтори Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1929. Мувофиқи қарори Кумитаи Иҷроияи Марказии Иттифоқи Шӯравии 27-октябри соли 1924 Ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Узбекистон таъсис дода шуд, ва аввалин маротиба баъди 5-сол 28-апрели соли 1929 дар анҷумани дуюми ҶХШС Тоҷикистон конститутсия қабул карда шуд. Ин конститутсия дар асоси конститутсияи ИҶШС соли 1924 ва ҶШС Узбекистон соли 1927 тайёр карда шуда буд. Сабабҳои асосии дер қабул шудани ин конститутсия аввалан дар он буд, ки Ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ӯзбекистон таъсис дода шуда буд, ки дар он соли 1927 Конститутсия қабул карда шуд. Қабули аввалин Конститутсия дар соли 1929 барои ташаккули давлатдорӣ ва рушди қонунгузорӣ дар ҳаёти сиёсии халқи тоҷик заминаи мусоид фароҳам оварда [5].

Ҳаминтарқ дар замони Шуравӣ дар Тоҷикистон агар дар хусуси давраҳои асосии инкишофи конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарф занем, пас бояд ёдовар шавем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаги 5 маротиба Конститутсия қабул карда шудааст:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Худмухтори Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1929.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1931.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1937.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1978.
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994.

Масъалаи тайёр ва қабули Конститутсияи охирони Тоҷикистон соли 1990 ҳануз ба вуҷуд омада буд, ки асоси ҳуқуқии он эъломия дар бораи истиқлолияти Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990 мебошад. 23 августи соли 1990 бо қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссияи конститутсионӣ ташкил карда шуд, ки раиси он Маҳкамов Қ.М. интихоб гардид. Тобистони соли 1991 комиссияи конститутсионӣ лоиҳаи конститутсияро тартиб дод, аммо пош хурдани Иттифоқи Шуравӣ ба он имконияти қабул шуданро надод. [3, с.101].

9 сентябри соли 1991 Истиқлолияти ҶТ эълон гардид ва лоиҳаи тайёргардидаи Конститутсия ба талаботи замон ҷавобгӯ набуд. Бинобар он давраи дуюми омодасозии

лоиҳаи Конститутсия сар шуд. 10 феврали соли 1992 комиссияи нави конститутсионӣ бо сарварии Раҳмон Набиев таъсис дода шуд. Ин навбат вазъи нооромии ҷумҳурӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ қабули конститутсияро ба қафо гузошт.

Саршавии давраи сеюми кори тайёр кардани лоиҳаи конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қарори иҷлосияи ҳабдаҳуми Шурои Олӣ аз 26-июли соли 1993 дар бораи таъғир додани ҳайати комисияи конститутсионӣ алоқаманд аст. Мувофиқи қарор, раиси комисияи конститутсионӣ Эмомалӣ Раҳмонов - Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. 4 сентябри 1993 якумин ҷаласаи ин комиссия баргузор шуд ва дар он масъалаи аз нав тартиб додани лоиҳаи Конститутсия қайд гардид. Комиссияи номбурда моҳи апрели 1994 лоиҳаи Конститутсияро дар ду вариант пешниҳод намуд: лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии президентӣ; лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии парлумонӣ. Комиссия конститутсионӣ баъди омӯхтану муҳокимаи онҳо барои ба муҳокимаи мардум пешниҳод кардани варианти конститутсияи ҷумҳурии президентиро тавсия намуд [1, с.1-9]. Раёсати Шурои Олӣ бо қарори худ аз 13 апрели соли 1994 лоиҳаро интишор кард ва ба комиссия супориш дод, ки таклифу эродҳои мардумро оиди такмил додани лоиҳа ба ҳисоб гирад ва то якуми июли соли 1994 онро ба Раёсати Шурои Олӣ пешниҳод намояд. Лоиҳаи конститутсияи нави ҶТ, 21-22 апрели соли 1994 дар рӯзномаҳои ҷумҳурӣ интишор гардид ва муҳокимаи он оғоз гардид. Баъд аз интишор конститутсия дар иҷлосияи нуздаҳуми Шурои Олӣ муҳокима гардида, ба райпурсӣ тавсия карда шуд. Ниҳоят 6 ноябри соли 1994 дар райпурсии умумихалқӣ конститутсияи ҶТ бо натиҷаҳои зерин мақул дониста шуда, ба амал даромад: дар 64 ҳавза 2685724 шаҳрванд ба рӯйхат гирифта шуд, дар райпурсӣ 2535437 нафар ё 94,4% иштирок намуданд; Тарафдор – 2352554 ё 87,59% Муқобил – 105300 ё 3,92% овоз доданд [3].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қонуни асосии давлат асосҳои сохтори конститутсионӣ, ҳуқуқ озоди ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, асосҳои сохти давлатӣ ва марзию маъмурии ҶТ, ҳуқуқи интихоботӣ ва низоми интихоботии ҶТ, ВМКБ, инчунин тартиби ташкилёбӣ ва фаъолияти мақомоти давлатиро (Маҷлиси Олӣ, Президент, Ҳукумат, мақомоти Судӣ, Прокуратура, Ҳокимияти маҳаллӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам менамояд.

Конститутсияи ҶТ дорои чунин хусусиятҳои хос мебошад:

1.Асосҳои сохтори конститутсиониро мустаҳкам менамояд. (боби якум)

2.Хусусиятҳои конститутсионии ҶТ-ро (соҳибихтиёрӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона) мустаҳкам мекунад (моддаи 1).

3.Усулҳои таҷзияи ҳокимиятро (қонунгузор, иҷроия, судӣ) дар ҶТ муайян мекунад (моддаи 9).

4.Волоияти конститутсияро ҳамчун қонуни асосии давлат мустаҳкам менамояд (моддаи 10).

5.Мавчудияти шакли гуногунии моликиятро иҷозат медиҳад (моддаи 12).

6.Аввалин маротиба дар баробари ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ҳуқуқу озодиҳои инсонро низ эълон намуда онҳоро кафолат медиҳад (моддаи 5).

7.Тартиби ташкилёбӣ ва фаолияти мақомоти давлатиро муқаррар менамояд (моддаи 9).

Конститутсияи ҶТ ҳамчун қонуни асосии давлат дорои чунин хусусиятҳои ҳуқуқӣ мебошад: Қувваи олии (юридикӣ) ҳуқуқӣ дорад, меёрҳои он мустақиман амал мекунанд, Ҳамчун сарчашмаи асосии тамоми қонунгузорӣ баромад мекунад, тартиби махсуси тайёр ва қабулшавӣ дорад, тамоми қонун ва санадҳои ҳуқуқӣ бояд дар асоси он ва дар мувофиқа ба он қабул карда шаванд, барои қабул ва ворид намудани тағироту илова ба он тартиби махсуси овоздиҳӣ пешбинӣ карда шудааст. (аз 3-2 ҳисса).

Бояд ёдовар шуд, ки дар давоми 30 сол вобаста ба талаботи замон ва рушду инкишофи ҷомеа ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон се маротиба ба тариқи раъйпурсӣ - 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. Ин тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан барои мустаҳкам намудани ақидаҳои давлати ҳуқуқбунёд, таҷзияи ҳокимият, волоияти худи меъёрҳои Конститутсия, қонунияти ҳуқуқӣ ва конститутсионӣ, адолати судии конститутсионӣ ва назорати судии конститутсионӣ, дахлнопазир эълон шудани ҳуқуқҳои фитрии инсон ва ғайраҳо равона карда шудааст.

Шоистаи ифтихори миллати тоҷик аст, ки қонуни асосии мо дар миқёси кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дуюмин Конститутсияи бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабулшуда мебошад.

Тавре дар муқаддимаи Конститутсияи Тоҷикистон зикр шудааст: “Халқи Тоҷикистон ҳамчун қисми ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳон, бо эҳсоси масъулияти амиқ дар назди наслҳои гузашта, ҳозираву оянда ва муқаддас шуморидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи таърихии худ эълон намуд”.

Дар моддаи 17 и Конститутсия омадааст, ки “Ҳама ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди диннӣ, мавқеи сиёсӣ вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк ҳуқуқи озодиро кафолат медиҳад” Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсози мардуми куҳанбунёду мутамаддини мо оини давлату давлатдории тоҷиконро, ки дар тӯли таърихи чандинҳазорсолаи халқамон идома ва сайқал ёфтааст, ҳамчунин кӯшишу талошҳои фарзандони хирадманду фарзонаи ин халқро дар роҳи расидан ба соҳибистиқлолӣ ва давлатдории миллӣ, ҷомаи амал пӯшонид.

Ғояҳои башардӯстонаи он инъикоскунандаи суннатҳои пурғановати халқи тоҷик буда, аз барҷастатарин намунаҳои фарҳангии ниёгони ориёии мо, анъанаҳои давлатдории Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабиёти аз ҷониби умум эътирофгардидаи мо сарчашма мегиранд.

Дар баробари ин, Конститутсияи мо аз таҷрибаи пешқадами конститутсионализми давлатҳои мутараққии дунё низ баҳраи фаровон гирифтааст. Беҳуда нест, ки он аз ҷониби созмонҳои бонуфуз ва коршиносони маъруфи ҷаҳон аз ҷумлаи конститутсияҳои беҳтарин ва демократӣ эътироф шуда, дар панҷгонаи беҳтарин Конститутсияҳо шомил мегардад.

Бо қабули Конститутсия майлу иродаи халқи Тоҷикистон оид ба эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявию иҷтимоӣ, ки дар бобати интихоби сарнавишти минбаъдаи кишвар имтиҳони ҷиддие буд, муайян гардид.

Дар айни ҳол Конститутсия давлати навини тоҷиконро ҳамчун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ ба аҳли ҷаҳон муаррифӣ намуда, азми қатъии моро дар пешбурди сиёсати сулҳҷӯёна, эҳтироми соҳибихтиёрӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳон ва роҳандозӣ намудани ҳамкориҳои байнидавлатиро дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар намуд [4, с.520].

Қонуни асосии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқиро барои фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ фароҳам оварда, оғози марҳалаи сифатан нави инкишофи давлат ва рушди ҷомеа гардид ва халқи тоҷикро ба шоҳроҳи бузурги ваҳдати миллӣ, худшиносиву худогоҳӣ ва фаъолияти созандаву бунёдкорона раҳнамун сохт.

Конститутсия ба сифати қонуни асосӣ заминаҳои ҳуқуқии давлат, дахлнопазирӣ ва якпорчагии он, манфиатҳои миллӣ, ҳадафҳои сиёсати дохиливу хориҷӣ ва асосҳои

иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистонро муайян сохт ва муҳимтар аз ҳама, инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олӣ эътироф намуда, барои инкишофи минбаъдаи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ роҳи васеъ кушод.

Конститутсия дар баробари эътирофи як қатор арзишҳои давлатдории ҷаҳони муосир, аз қабили сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ, инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсиву мафкуравӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ барои таъсис ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ заминаҳои зарурии ташкиливу ҳуқуқиро фароҳам овард [2, с.208].

Конститутсия ҳамчун қонуни олии кишвар азму иродаи мардуми Тоҷикистонро оид ба тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат эълон намуд.

Аз ин лиҳоз, ҳар як шаҳрванди мамлакат ин санади тақдирсозро азизу муқаддас меҳисобад, зеро он ҳуқуқу озодиҳои ҳар кадоми онҳоро ба сифати арзиши олӣ эътироф намуда, ҳифзи қонунии як силсила ҳуқуқҳои фитрии инсон, аз ҷумла дахлнопазирии ҳаёт, қадр, номус, инчунин озодии виҷдону эътиқод ва дигар ҳуқуқу озодиҳои ӯро кафолат медиҳад.

Итминони комил дорем, ки Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати барномавии ҳаёти давлат ва ҷомеа дурнамои пешрафти кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистонро барои солҳои тӯлонӣ пешбинӣ намуда, барои халқи мо бардавому поянда хизмат мекунад.

Зеро эҳтиром, риоя ва ҳифзи Конститутсия - кафолати таъмини қонуният, амният ва сулҳу суботи давлат ва ҷомеа мебошад. Бинобар ин, риояи Конститутсия ва таъмини волоияти қонун вазифаи ҳамаи мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳар як фарди бонангу номус мебошад.

Дар татбиқи меъёрҳои Конститутсия, пеш аз ҳама дар самти таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ки ин арзишҳо меҳвари низоми демократӣ мебошанд, ҳокимияти судӣ, аз ҷумла Суди конститутсионӣ нақши бағоят муҳим дорад.

Ҳамин тариқ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тули 30 сол барои таъмини волоияти қонун, ҳуқуқҳои фитрии инсон ва шаҳрванд, дахолатнопазирии шахсӣ, қадр, номус, амнияти давлат ва ҷамъият, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи якпорчагӣ, сулҳу субот дар кишвар хизмат намуда истодааст. Аз ин лиҳоз ҳар шаҳрванд бояд ба қадри сулҳу суботи комил, рушди давлатдории навин, пиёда намудани ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат ва тамомияти арзии кишвар саҳми боризи худро гузорад.

Адабиёт

1. Имомов А. Конституционно-правовая природа переходных положений Конституции //Государство и право. 2005. - № 3. –С.1-9.

2. Имомов А. Конституционно-правовое развитие Республики Таджикистан (1992-1998). –Душанбе: 1998. –208 с.

3. Садои Мардум», 28 апрели соли 1992.

4. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҷурии Тохикистон. –Душанбе: 2009. -520 с.

5. Захираи электронӣ [Санаи мурочиат: 18.10.2024] (URL: www.avkd.tj).

АКИЛОВ ФИРДАВС ИЛЬХАМОВИЧ –
заведующей кафедрой права и международного отношения Международного института Худжанда, к.ю.н., доцент

ДОСТОИНСТВО КАК ОБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Достоинство — это внутреннее чувство собственного значения, уважения к себе и признания своей ценности как личности. Оно отражает способность человека осознавать свою моральную и человеческую ценность, независимо от внешних обстоятельств, мнений окружающих или социального положения. Достоинство включает такие аспекты, как:

1. Самоуважение — осознание собственной ценности и права на уважение. Самоуважение — это чувство и осознание собственной ценности, основанное на уважении к себе как к личности. Оно связано с признанием своих достоинств, пониманием своих прав и обязанностей, а также с адекватной оценкой своего поведения и достижений. Самоуважение важно для личностного роста, здоровых отношений и устойчивости к стрессу. Оно помогает человеку жить в согласии с собой, ставить цели, добиваться их и сохранять внутреннюю гармонию. Для развития самоуважения важно заботиться о себе, принимать свои сильные и слабые стороны, анализировать свои поступки и быть верным своим принципам.

2. Моральная устойчивость — следование своим принципам и убеждениям, даже в сложных ситуациях. Моральная устойчивость — это качество личности, выражающееся в способности сохранять верность своим моральным принципам, убеждениям и ценностям, независимо от внешнего давления, соблазнов, сложных обстоятельств или воздействия окружающей среды. Это основа нравственного поведения, которая позволяет человеку оставаться честным, справедливым и верным своим идеалам даже в ситуациях, когда такие качества могут быть испытаны на прочность. Моральная устойчивость включает в себя несколько ключевых аспектов. Во-первых, это осознание и принятие моральных принципов, таких как честность, добропорядочность, уважение к другим и ответственность за свои действия. Во-вторых, это способность противостоять негативному влиянию извне, будь то давление со стороны общества, необходимость принимать непопулярные решения или столкновение с моральными дилеммами. В-третьих, это готовность нести последствия за свои поступки, даже если они сопряжены с личными трудностями или рисками.

Моральная устойчивость формируется под влиянием воспитания, культурных традиций, личного опыта и самосознания. Важно, чтобы человек не только понимал свои моральные ценности, но и осознанно выбирал их как основу своей жизни. Люди с развитой моральной устойчивостью обладают внутренним стержнем, который помогает им сохранять ясность мышления, действовать в соответствии с принципами и сохранять чувство собственного достоинства.

Это качество особенно значимо в условиях кризисных ситуаций, где требуется принимать решения, связанные с моральными и этическими аспектами. Например, люди с высокой моральной устойчивостью способны противостоять коррупции, не поддаваться соблазну наживы или сохранять верность своим профессиональным и личным идеалам, даже когда это сопряжено с серьезными испытаниями.

В обществе моральная устойчивость играет важную роль, так как она способствует созданию атмосферы доверия, справедливости и гармонии. Люди с этим качеством становятся примером для других, показывая, что честность и верность принципам

важнее сиюминутных выгод. Это качество требует постоянной работы над собой, глубокого осмысления своих ценностей и мужества для их защиты.

3. Этическое поведение — умение вести себя с уважением по отношению к другим, не унижая ни себя, ни окружающих. Этическое поведение — это система действий и поступков человека, соответствующая принятым моральным принципам, нормам и ценностям. Оно отражает способность личности действовать честно, справедливо, с уважением к правам и интересам других, соблюдая баланс между своими целями и благополучием окружающих. Этическое поведение основано на таких принципах, как уважение к достоинству каждого человека, добросовестность, справедливость, честность, сострадание и стремление к благу других. Оно проявляется в уважении к чувствам и правам окружающих, честности в словах и поступках, ответственности за свои действия и их последствия. Этическое поведение важно в личной, профессиональной и общественной жизни, так как способствует укреплению доверия, созданию гармоничного общества и предотвращению конфликтов. Оно требует осознанности, внутреннего контроля и стремления к самосовершенствованию, выражая готовность человека действовать в интересах общего блага.

4. Чувство чести — готовность защищать свои убеждения и нести ответственность за свои поступки. Чувство чести — это глубокое осознание собственной нравственной ценности, принципов и ответственности перед собой, другими людьми и обществом. Оно выражается в стремлении сохранять моральную чистоту, верность своим убеждениям и готовности отстаивать их, даже в условиях сложных или неблагоприятных обстоятельств. Чувство чести формируется на основе уважения к себе и окружающим, внутреннего стремления к справедливости и высоких этических стандартов. Это качество является важной составляющей морального облика личности и служит ориентиром в её действиях и поступках. Человек, обладающий чувством чести, руководствуется принципами честности, справедливости, добропорядочности и уважения к другим. Его действия определяются не только внешними обстоятельствами или социальными нормами, но и внутренней потребностью оставаться верным своим принципам. Чувство чести тесно связано с такими качествами, как достоинство, моральная устойчивость и самоуважение. Оно помогает человеку противостоять соблазнам, выдерживать испытания и принимать сложные решения, которые соответствуют его моральным убеждениям. Чувство чести требует от человека высокой степени осознанности и готовности к самоконтролю, так как оно налагает определённые обязательства и ограничения. Например, человек с чувством чести не станет обманывать, поступать нечестно или использовать других ради личной выгоды, даже если это остаётся незамеченным или выгодным в краткосрочной перспективе. Это качество играет важную роль как в личной жизни, так и в профессиональной и общественной сферах. В личной жизни чувство чести помогает строить доверительные и уважительные отношения, сохраняя верность и искренность в общении с близкими. В профессиональной сфере оно способствует поддержанию высоких стандартов работы, честному отношению к коллегам и клиентам. В общественной жизни чувство чести проявляется в активной гражданской позиции, соблюдении законов и принципов социальной справедливости. Чувство чести неразрывно связано с ответственностью за свои поступки и их последствия. Человек, обладающий этим качеством, готов нести ответственность за свои действия, даже если они приводят к трудностям или потере личных выгод. Оно формируется через воспитание, личный опыт, саморефлексию и осознание своей роли в обществе. Это качество высоко ценится во всех культурах, так как оно является основой уважительных и гармоничных взаимоотношений между людьми. Чувство чести делает человека надежным, справедливым и достойным доверия,

помогая ему оставаться верным своим моральным принципам и быть примером для других.

В философском и правовом смысле достоинство часто связывается с концепцией прав человека. Оно рассматривается как неотъемлемая ценность каждого человека, которая требует уважения и защиты. Например, в международных документах, таких как Всеобщая декларация прав человека, достоинство признается основой свободы, справедливости и мира в мире.

Достоинство как объект уголовного права рассматривается как неотъемлемая личностная ценность человека, которая требует защиты от противоправных посягательств. В уголовном праве оно выступает частью более широкого понятия — честь и достоинство личности. Достоинство охватывает субъективное осознание человеком своей ценности, а также объективное отношение общества к его личности.

Достоинство признаётся охраняемым объектом, поскольку оно является основой правового статуса человека. Оно тесно связано с такими фундаментальными категориями, как свобода, личная неприкосновенность и честь. Ущемление достоинства может выражаться в унижении, оскорблении, клевете, дискриминации, физическом или моральном насилии. Такие деяния посягают не только на личность, но и на её право на уважение в обществе.

В большинстве правовых систем достоинство защищается как на национальном, так и на международном уровнях. Например, в законодательстве Таджикистана, наряду с другими правами, защита достоинства закреплена в Конституции и уголовных законах. Особое место занимают статьи, направленные на пресечение клеветы, оскорбления и унижения достоинства личности.

Международные нормы, такие как Всеобщая декларация прав человека (статья 1), также подчёркивают неотъемлемую ценность достоинства каждого человека. В этой связи государства обязаны обеспечивать его защиту через эффективные уголовно-правовые механизмы.

Действия, направленные против достоинства личности, обычно классифицируются как преступления против чести и достоинства. Они могут быть связаны с гражданскими, административными или уголовными мерами ответственности в зависимости от тяжести совершённого деяния. В уголовном праве Таджикистана такие преступления предусматривают наказания, которые могут варьироваться от штрафов до лишения свободы, особенно если унижение достоинства сопровождается насилием или распространяется через публичные каналы (например, СМИ или интернет).

Таким образом, достоинство как объект уголовного права играет ключевую роль в защите личности от унижения и дискриминации, обеспечивая её права на уважение и безопасность в обществе.

ЛОБАНОВА ГАЛИНА ЮРЬЕВНА -
преподаватель кафедры гражданского права
и международного частно-правового
дисциплины Университета мировой
экономики и дипломатии
E-mail: lobanova@uwed.uz

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЙ ИМПОРТ – ЭТО НЕ КОТРАФАКТ И НЕ КОНТРАБАНДА

Актуальность темы обусловлена необходимостью разъяснения различий между параллельным импортом, контрафактом и контрабандой. Параллельный импорт предполагает легальный ввоз подлинных товаров без разрешения правообладателей, тогда как контрабанда связана с незаконным ввозом товаров в обход таможенных процедур, а контрафакт – с подделкой продукции, нарушающей интеллектуальные права. Таким образом, параллельный импорт позволяет расширить доступ к оригинальной продукции без нарушения закона, но при этом его необходимо четко отличать от незаконных действий.

Любое перемещение товаров и транспортных средств через таможенную границу, совершенное с нарушением установленного порядка, считается незаконным и влечет административную либо уголовную ответственность[121].

Перемещение товаров или иных ценностей через таможенную границу Республики Узбекистан помимо или с сокрытием от таможенного контроля либо с обманным использованием документов или средств таможенной идентификации, либо сопряженное с не декларированием или декларированием не своим наименованием, совершенное в крупном размере, после применения административного взыскания за такое же действие –наказывается штрафом до трехсот базовых расчетных величин или обязательными общественными работами до четырехсот восьмидесяти часов или исправительными работами до двух лет или ограничением свободы от двух до пяти лет либо лишением свободы до пяти лет[122].

В соответствии с Законом Республики Узбекистан «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» статья 62 регламентирует «Контрафактными являются экземпляры произведений и объектов смежных прав, воспроизведение или распространение которых осуществляется с нарушением авторского права и смежных прав. Контрафактными являются также экземпляры произведений и объектов смежных прав, охраняемых в соответствии с настоящим Законом, импортируемые без согласия правообладателей из государства, в котором эти произведения и объекты смежных прав перестали охраняться или никогда не охранялись»[123].

В соответствии со статьей 246 Уголовного Кодекса Республики Узбекистан регламентирует Контрабанду, как перемещение через таможенную границу Республики Узбекистан помимо или с сокрытием от таможенного контроля либо с обманным

[121] Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан О судебной практике по делам о нарушении таможенного законодательства и контрабанде от 20.02.2023 г. // [Электронный ресур]: https://lex.uz/docs/6404215.

[122] Уголовный Кодекс Республики Узбекистан статья 182// [Электронный ресур]: https://lex.uz/mact/111457.

[123] Закон РУз №267-II от 30.08.2001 «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров»// [Электронный ресур]: // https://lex.uz/docs/6936; Закон РУз «Об авторском праве и смежных правах» №ЗРУ-42 от 20.07.2006 г. // [Электронный ресур]: //https://lex.uz/docs/1023494.

использованием документации или средств таможенной идентификации, либо сопряженное с не декларированием или декларированием не своим наименованием сильнодействующих, ядовитых, отравляющих, взрывчатых веществ, радиоактивных материалов, взрывных устройств, вооружения, огнестрельного оружия, боеприпасов или основных частей огнестрельного оружия, а равно наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ, либо материалов, пропагандирующих религиозный экстремизм, сепаратизм и фундаментализм, наказывается лишением свободы от пяти до десяти лет[124].

Перемещение через таможенную границу вне определенных таможенными органами мест, то есть помимо таможенного контроля, тоже классическая контрабанда и влечет наложение штрафа от 100 до 200 процентов стоимости товаров и транспортных средств с их конфискацией (статья 161 Таможенного кодекса).

Что такое контрабанда? Контрабанда – contrabando от contra «против» + bando «правительственный указ») или Тайный провоз товара[125] – незаконное перемещение (провоз, пронос, доставка) через государственную границу товаров, ценностей и иных предметов, и контрабанда – товар, ценности и иных предметы, перевезённый (перенесённый, доставленный) таким образом (тайно).

Безусловной контрабандой является ввоз запрещенных товаров. Но, наряду с ними, таможня выявляет немало случаев незаконного перемещения нормальных товаров, не изъятых из гражданского оборота[126].

В свою очередь контрафакт (англ. counterfeit – подделка). В основе контрафакта – нарушение интеллектуальных прав. Контрафакт – это новый продукт, созданный на основе существующего оригинала. Но тут необходимо отличать друг от друга контрафакт и фальсификат. Контрафакт предполагает, что продукция копируется либо подделывается, при этом за основу чаще всего берется известный бренд. Фальсифицированная же продукция предполагает нарушение технологии производства и/или не использование акцизов, необходимо отметить, что контрафактная продукция всегда одновременно является и фальсифицированной, а фальсифицированная продукция может не являться контрафактной. Для признания же продукции фальсифицированной необходимо установить факт нарушения процесса ее изготовления, в том числе использование иных (не указанных в составе) компонентов.

Понятие «фальсификации» приводится в Законе РУз №483-I от 30.08.1997 «О качестве и безопасности пищевой продукции», где указано: Статья 2. «Фальсификация пищевой продукции – умышленное изменение свойств и характеристик продовольственного сырья и пищевых продуктов или их подмена»[127].

Из этого следует, что фальсифицированными признаются пищевые продукты, материалы и изделия, которые были намеренно изменены, т. е. подделаны. Фальсифицированными являются и товары, которые имеют скрытые качества и свойства. К примеру, к этой категории относятся продукты, информация о которых является неполной или недостоверной.

Тут можно привести пример, например Вы выпускаете Бисептол, в вашей стране товарный знак зарегистрирован. Я выпускаю Бесиптол, но у меня нет товарного знака,

---

[124] Статья 246 Уголовного Кодекса Республики Узбекистан// [Электронный ресур]: // https://lex.uz/docs/111457

[125] Пограничная стража // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.

[126] Подробнее: https://www.norma.uz/socialnaya_otvetstvennost_biznesa/stop_kontrabanda

[127] Закон Республики Узбекистан «О качестве и безопасности пищевой продукции» от 30.08.1997 г. № 483-I// [Электронный ресур]: https://lex.uz/docs/18673

хотя все делаю официально и есть все разрешения. Но я нарушаю ваши исключительные права на товарный знак. Поэтому мой товар могут признать контрафактным[128].

В связи с ситуацией правонарушителю было сделано представление о нарушениях закона, их причинах и устранении приведших к ним условий.

Товары, этикетки, упаковки товаров, на которых незаконно используется товарный знак или сходное с ним до степени смешения обозначение, являются контрафактными[129]. Несмотря на это чаще в суды по-своему применяют толкование данной статьи. То есть применение данной статьи, по сути, зависит от принципа исчерпывания прав на товарный знак. Как мы знаем существует три режима исчерпания права: международный; региональный и национальный.

Международный режим не предусматривает разрешение для ввоза товара, то есть: правообладатель продал товар первому поставщику в любой стране и право продажи автоматически распространяется на будущие сделки в других странах.

Региональный режим предусматривает, что исчерпание права интеллектуальной собственности наступает после первой продажи товара в какой-либо из стран, входящих в то или иное региональное объединение.

Национальный режим предусматривает разрешение для ввоза товара, то есть: при пересечении границы страны спрашивают разрешение и неважно, сколько раз и кому продавали данный товар[130].

Таблица 1. Принципы исчерпания права на товарный знак в странах, занимающих лидирующие позиции по ВВП[131]

Место в рейтинге по уровню ВВП	**Страна**	**Принцип исчерпания права на товарный знак**
1	США	Международный
2	Китай	Международный
3	Япония	Международный

[128] Новости Министерства Юстиции Республики Узбекистан 29 oktabr 2024 yil // [Электронный ресур]: https://uzreport.news/society/biseptol-dori-vositasining-kontrafakt-nusxasini-ishlab-chiqargan-tadbirkorga-nisbatan-huqu

[129] Закон Республики Узбекистан «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» от 30.08.2001 г. № 267-II// [Электронный ресур]: // https://lex.uz/docs/6936

[130] Лобанова Г.Ю. Параллельный импорт в Республике Узбекистан и необходимость его внедрения в национальное законодательство // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2023) С. 40-44.

[131] Макаров В.А. Принцип исчерпания права: оценка международного опыта параллельного импорта// Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» 2024. № 6 (75) Том 5.

4	Германия	Региональный (ЕС)
5	Индия	Международный
6	Франция	Региональный (ЕС)
7	Италия	Региональный (ЕС)
8	Южная Корея	Международный
9	Россия	Национальный, региональный (ЕАЭС) и частично международный
10	Австралия	Международный
11	Испания	Региональный (ЕС)
12	Мексика	Международный

Таким образом параллельный импорт – это явление в международной торговле, которое нередко путают с контрабандой или контрафактной продукцией (товаром). Несмотря на некоторые схожие черты, параллельный импорт отличается от контрабанды с юридической точки зрения, а также по своим последствиям для экономики, брендов и потребителей. Ниже рассмотрим различия между этими понятиями, их влияние на рынок и предложим наглядную схему, которая поможет понять, как параллельный импорт функционирует в международной торговле.

Параллельный импорт – одно из интересных и противоречивых явлений в международной торговле. С одной стороны, он строго следует законам рынка, но, с другой стороны, законы рынка – не единственные, которые применимы к этому виду деятельности[132].

Таблица 2. Отличительные черты

Параллельный импорт	**Контрабанда**	**Контрафакт**
Легальный ввоз товаров	Незаконный ввоз товаров	Незаконный ввоз товаров
Подлинные товары	Могут быть как подлинными, так и поддельными	Поддельные товары с использованием низкокачественного или высокачественного материала
Таможенные пошлины и налоги оплачены	Таможенные пошлины и налоги не оплачены	Таможенные пошлины и налоги не оплачены
Товары продаются вне официальной сети и проходят таможенный контроль	Товары не проходят таможенный контроль	Товары не проходят или могут проходить таможенный контроль

[132] Christopher Heath, Parallel Imports and International Trade (WIPO Report presented at the Annual Meeting of the International Association for the Advancement of Teaching and Research in Intellectual Property at the headquarters of WIPO in Geneva (July 7 to 9, 1999).

Ниже приведена схема, демонстрирующая параллельный импорт, и может быть представлена следующим образом:

Производитель → Независимый поставщик (закупка по более низкой цене) → Импортер → Розничный продавец → Потребитель

Ниже приведена схема обычного импорта

Правообладатель → таможня РУз → официальный дистрибьютер → продавец → покупатель

На каждом этапе товары остаются подлинными и проходят все таможенные процедуры, что отличает их от контрабанды. Однако, в отличие от официальных дистрибьюторов, импортеры параллельных товаров не предоставляют гарантию и обслуживание, что может негативно сказаться на потребителе.

Таким образом, обсуждение параллельного импорта в отрыве от контрабанды и контрафакта имеет важное значение как для потребителей, так и для бизнеса, стремящихся сохранить баланс между защитой интеллектуальных прав и интересами потребителей.

Каждый гражданин должен знать, что продажа поддельных или контрафактных товаров является уголовным преступлением, приобретая поддельные товары, вы можете способствовать финансированию преступления, а также подвергать риску свое здоровье из-за некачественных продуктов или товаров.

Список литературы:

1. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан// [Электронный ресур]: // https://lex.uz/docs/111457
2. Закон Республики Узбекистан «О качестве и безопасности пищевой продукции» от 30.08.1997 г. № 483-I// [Электронный ресур]: https://lex.uz/docs/18673
3. Закон Республики Узбекистан «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» №267-II от 30.08.2001// [Электронный ресур]: // https://lex.uz/docs/6936
4. Закон Республики Узбекистан «Об авторском праве и смежных правах» №ЗРУ-42 от 20.07.2006 г. // [Электронный ресур]: //https://lex.uz/docs/1023494.
5. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан О судебной практике по делам о нарушении таможенного законодательства и контрабанде от 20.02.2023 г. // [Электронный ресур]: https://lex.uz/docs/6404215.
6. Пограничная стража // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.
7. Новости Министерства Юстиции Республики Узбекистан 29 oktabr 2024 yil // [Электронный ресур]: https://uzreport.news/society/biseptol-dori-vositasining-kontrafakt-nusxasini-ishlab-chiqargan-tadbirkorga-nisbatan-huqu
8. Christopher Heath, Parallel Imports and International Trade (WIPO Report presented at the Annual Meeting of the International Association for the Advancement of Teaching and Research in Intellectual Property at the headquarters of WIPO in Geneva (July 7 to 9, 1999).
9. https://www.norma.uz/socialnaya_otvetstvennost_biznesa/stop_kontrabanda

ФАСЛИ 2. НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ИЛМҲОИ ДИГАР

САДРИДДИНОВ МАНУЧЕХР ИСЛОМИДДИНОВИЧ – д.э.н., профессор кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел: (+992) 918565620.

НЕЪМАТОВ МУРОДЖОН АЛИДЖОНОВИЧ – докторант PhD Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Худжанд, 735700, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 927-25-24-23.

МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ВОПРОСАМ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

В современных условиях экономические отношения, которые связанны с общими вопросами эффективного использования водных ресурсов стран Центрально-азиатского региона в условиях, когда все страны приобрели государственный суверенитет. Особенно отмечается, что для стран региона главенствующем стали вопросы распределения водных ресурсов между странами низовья (Республика Таджикистан и Кыргыская Республика) и верховья (Республика Узбекистан, Туркменистан и частично Казахстан) в зависимости от национальных интересов каждой отдельной страны с учётом международных норм регулирования водных ресурсов межгосударственных рек. В этих отношениях Российская Федерация как главный экономический партнёр каждой отдельной страны должна стать главным регулятором вопросов распределения водных ресурсов между странами.

Проблемы водных ресурсов, как и другие проблемы, такие как глобальное изменение климата, продовольственные и экономические кризисы, дефицит природных и полезных ископаемых могут привести к дезинтеграции стран Центрально-азиатского региона, если с научной точки зрения не обосновать и не искоренить проблемы. Исходя из этого и с учётом отрицательных факторов воздействия необходимо прибегнуть к использованию новых подходов, путей интеграции и механизмов, которые могут привести к интеграции стран региона в целом. Также следует отметить, что под воздействием различных экономических факторов, среди которых необходимо выделить такие как переход на рыночные отношения, увеличения потребностей на водные ресурсы с учетом роста численности населения всех стран Центрально-азиатского региона, таяния ледников на территории стран верховья (Республика Таджикистан и Кыргызская Республика), уменьшения водных ресурсов под воздействием климатических изменений, увеличения частоты чрезвычайных гидрометеорологических явлений, финансового кризиса, урбанизации, опустынивания и других, возрастают проблемы в водном секторе страны.

Из данных международных организаций, в частности ЮНЕСКО более 4 миллиардов человек (в основном в Африканском и Азиатском континентах) наблюдается дефицит водных ресурсов и в обозримом будущем становится главной проблемой наряду с изменением мирового климата и нехваткой продовольственных товаров. Эти статистические данные международных организации явствуют о том, что проблемы

эффективного использования водных ресурсов непосредственно связаны с возникновением земледельческих работ и имеют важное значение в управлении формирования и развития устойчивого водопользования и водопотребления.

Проблемы эффективного использования водных ресурсов были актуальными во всех этапах развития общественного порядка, особенно в условиях, когда на территории стран Центрально-азиатского региона (Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, Кыргызская Республика, Туркменистан и частично Казахстан) большим преобладанием отдавались рыночным механизмам и рычагам управления. Так, после распада советского государства, то есть начало 90-х и приобретением государственного суверенитета все страны региона стали налаживать свои собственные экономические интересы исходя из собственных выгод с учётом соблюдения международных норм ведения экономической деятельности. В этом аспекте первостепенными стали именно вопросы рационализации использования водных ресурсов между странами региона.

В период существования Советского союза для всех стран Центрально-азиатского региона разрабатывались генеральные схемы размещения производительных сил на долгосрочный период, которые являлись законодательным документом для перспективного территориального размещения производительных сил вплоть до 90-х годов прошлого столетия. Следует подчеркнуть, что принимаемые документы были направлены сроком на 15 лет (отчеты по пятилеткам) в разрезе отраслевых и территориальных схем размещения производительных сил и эффективного использования имеющегося природно-ресурсного потенциала. Как отмечают некоторые российские авторы, в частности Моисеев А.В. и Петросян К.Ц. в основных схемах определялись задачи и основные показатели развития отраслей, экономического и социального развития союзных республик (экономических районов), обеспечивается комплексное использование природных ресурсов и рациональное сочетание отраслевого и территориального развития [2]. Некоторые отечественные ученые все это связывали с нерациональным размещением производительных сил по территории республики [5].

Одним из главных проблем водных ресурсов в странах Центрально-азиатского региона целесообразно можно считать рациональное распределение по странам. Как отмечают некоторые ученые, в частности, [6] в мировой практике установились определенные факторы, которые учитываются при заключении соглашения на разделение воды. В числе мирных цивилизованных методов – это прямой мирный договор, который заключается между заинтересованными участниками. В случае, если соглашение по каким-либо причинам не достигнуто, то вопрос может быть рассмотрен международным судом. И, наконец, к числу параметров, определяющих объемы выдела воды, является установление факта на местности.

В некоторых исследованиях для решения проблем, которые связаны с водными ресурсами предлагается «Глобальное водное партнерство – GWP» [3], которая была основана в 1996 году и являющийся международным сетевым подразделением, дающая большие возможности всем организациям, которые занимаются вопросами эффективного управления водными ресурсами. Среди них можно выделить такие как: государственные и частные ведомства всех стран-участниц; различные отраслевые подведомства Организации объединенных наций (ООН); научно-исследовательские институты; региональные организаций; интеграционные группы стран; неправительственные организаций. Основной устранения проблем считается интегрированное управление водными ресурсами (ИУВР). На наш взгляд, такая концепция (ИУВР) дает возможность находить баланс между уровнем эффективного использования различных ресурсов для благоприятных условий жизнеобеспечения

последующим поколениям в соотношении принципа «экономического развития – экологической устойчивости – социальному равенству».

Накопленный богатый опыт стран Центрально-азиатского региона по эффективному использованию водных ресурсов в виде договоров, соглашений и концессии в рамках региональных интеграционных объединений показывает, что основные барьеры для функционирования экономической деятельности были устранены и предприняты усилия по борьбе с новыми условиями и вызовами. Однако до сегодняшнего дня остались нерешенными некоторые вопросы совершенствования нормативно-правовых актов по вопросам эффективного распределения водных ресурсов между странами, усиление интеграционных процессов и структур, распределение экономической выгоды, сохранения экосистемы, сохранение и поддержание состояния Аральского моря, и другие социально-экономические проблемы.

Следует отметить, что решение проблем системы разноаспектных взаимодействий между странами Центрально-азиатского региона по вопросам водных и иных ресурсов представляет комплексный научный интерес в связи с тем, что происходящие экономические преобразования последних лет непосредственно связаны с новыми парадигмами и направлениями экономической теории, такими как экономика знаний, нео-экономика, зелёная экономика, неоклассический синтез и т.п, и в этой связи экономические интересы и выгоды стран должны строится в новых условиях функционирования. С другой стороны, исторические предпосылки и богатое экономическое наследие стран региона предполагает более тесные связи в рамках интеграционных объединений по эффективному использованию имеющегося природно-ресурсного потенциала всех стран. Такой подход может увеличить социально-экономический рост не только отдельной страны, но и общий уровень благосостояния экономики всего Центрально-азиатского региона.

Водные ресурсы и другие виды природных ресурсов стран Центрально-азиатского региона привлекали внимания многих развитых стран. В действительности, Центрально-азиатский регион по имеющимся располагаемым ресурсам имеет свои специфические особенности по местонахождению многих природных ресурсов, которые могут быть вовлечены в процесс производства не только реального сектора, но и новых отраслей национальной экономики, с уклоном инновационных составляющих. Как отмечает отечественный учёный-экономист, академик Каюмов Н.К. сегодня многие страны, в частности США, страны Евросоюза, США, Россия, Иран, Турция, и некоторые другие объявили Центральную Азию зоной своих национальных интересов [1]. На наш взгляд, Россия как стратегический партнёр должна выполнять функции регулятора взаимодействия экономической деятельности всех стран региона, так как на протяжении вот уже последних 150 лет (Центральная Азия в составе Царской России и в составе СССР) страны региона находятся в хороших экономических отношениях.

Анализ экономических отношений, которые характеризуют экономические взаимодействия национальных экономик стран Центрально-азиатского региона в советское время (за 70 лет) показывают, что регион располагает большими экономическими возможностями, благоприятными климатическими и географическими условиями для производства различных товаров и услуг. Созданные экономические условия и предпосылки развития в начале вхождения в состав Советского Союза говорят о том, что регион по сравнению с другими территориями бывшего союза был относительно развитым и по многим направлениям за 70 лет были заложены условия для устойчивого и сбалансированного развития. Вместе с тем, степень участия стран Центрально-азиатского региона во взаимной экономической торговле с другими республиками и экономическими районами того времени была разной и в большей части

регион рассматривался как регион, который удовлетворял потребности населения всего союза различными сельскохозяйственными и частично промышленным производством.

Список литературы

1. Каюмов Н. К. Стратегические приоритеты углубления экономических преобразований //Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 1998. – №. 1. – С. 35.
2. Моисеев А.В., Петросян К.Ц. Основы экономики важнейших отраслей народного хозяйства СССР: Кн. Для учителей / Под ред. А. В. Моисеева. – М.: Просвещение, 1984. – 192 с.
3. Отчёт о Глобальном водном партнёрстве (Мобилизация для водной безопасности в мире 2020-2025). https://www.gwp.org/globalassets/global/about-gwp/strategic-documents/gwp_full_strategy_ru_web.pdf (Дата обращения: 10.14.2024)
4. Портал знаний о водных ресурсах и экологии стран Центральной Азии. Электронный ресурс: http://www.cawater-info.net/bk/1-1-1-1-3-uz.htm. (дата обращения: 16.09.2024)
5. Садриддинов М. И. Экономика Таджикистана в XXI веке – взгляд со стороны // Мир экономики и управления. 2016. Т. 16, № 3. С. 125–135.
6. Сафронова Е. И. «Водная проблема» в Центральной Азии и ее влияние на имидж России и Китая в регионе // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2009. №14. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vodnaya-problema-v-tsentralnoy-azii-i-ee-vliyanie-na-imidzh-rossii-i-kitaya-v-regione (дата обращения: 16.09.2024).

АМИРОВ М.С. - н.и.и. муаллими калони
кафедраи фаъолияти гумрукии ДБССТ

НОУСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТҲОИ ФИХ ҲАМЧУН НИШОНДИҲАНДАИ ХАВФИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ ГУМРУКӢ

Ҳангоми арзёбии устувории молиявии ҳар як корхона ба эътимоднокии ҳисоботи бухгалтерӣ (молиявӣ) диққати махсус додан лозим аст, аз ин рӯ масъалаи ба далелҳои амалҳои беинсофона ё қаллобӣ дохил кардани хатогиҳои ошкоршуда барои истифодабарандагони дохилӣ ва берунии ҳисобот муҳим аст ва махсусан ин ҷанба барои давлат ва мақомоти назоратӣ муҳим аст.

Аммо, хавфи баланд вуҷуд дорад, ки ҳатто ҳисоботи молиявии тибқи стандартҳои байналмилалӣ таҳияшуда маълумоти таҳрифшударо дар бар мегирад. Аз ин рӯ, мақомоти назоратӣ мушкилоти дарёфт ва истифодаи усулҳои инноватсионии арзёбии эътимоднокии ҳисоботи молиявиро ба миён меоранд. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки танҳо дар асоси ҳисоботи молиявӣ мавҷудияти амалиёти шубҳанок дар ширкат муайян карда шавад, ки ин метавонад нишон диҳад, ки ин ташкилотҳо ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳоро дар соҳаи молиявӣ содир кардаанд [6].

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ барои таҳлили ҳисобот дар бораи таҳрифи маълумот «Харитаи тағирёбии меъёрии нишондиҳандаҳои молиявӣ» истифода мешавад [13], ки аз ҷониби профессор Мессод Бениш (Messod Beneish, Донишгоҳи Давлатии Индианаи ИМА) таҳия шудааст. Дар ин низом чунин нишондиҳандаҳо истифода мешаванд, ба монанди суръати коҳиши фоидаи маржа, афзоиши сифати дороиҳо,

гардиши дороиҳо ва ғайра. Барои истифодаи ин низом нишондиҳандаҳои таҳияшуда, бояд ҳисоботи корхонаҳо дар тӯли якчанд давра (ҳадди аққал ду сол) ва ҳисоботи ташкилотҳои ба андозаи шабеҳ, ки дар ҳамон соҳа фаъолият мекунанд, дошта бошанд [11].

Дар асоси ин низом истифодаи усулҳои муқоиса ва бузургиҳои нисбӣ ҷойгир аст, ки имкон медиҳад, ки тағирёбии ғайриоддии маълумот ошкор карда шавад, ки метавонад натиҷаи ҳисоботи нодуруст ё хатогиҳо бошад. Инчунин бояд қайд кард, ки ҳангоми таҳияи ин модел М.Бениш маълумотро аз ҳуҷҷатҳои 50 ташкилот, ки дар он далелҳои тақаллуби ҳисоботи бухгалтерӣ мавҷуданд, бо маълумоти ҳисоботии корхонаҳои софдилона аз пойгоҳи Standard&Poor's Compustat муқоиса кард.

Бо таҳлили маълумоти гирифташуда ва як қатор таҳқиқотҳо, М.Бениш муайян кард, ки истифодаи харита имкон медиҳад, ки дар 76% ҳолатҳо таҳрифҳо ошкор карда шаванд. Дар асоси ин, М. Бениш тавонист қонуниятҳои муайянеро ошкор кунад:

• идоракунии ҳисоботдиҳӣ барои ширкатҳои навтаъсис ва босуръат рушдёбанда хос аст;

• афзоиши даромад тавассути баҳисобгирии даромади мавҷуда, ҳанӯз ба даст наомада ё шубҳанок;

• баҳисобгирии захираҳои мавҷуда;

• сармоягузории нодурусти хароҷот [8].

Мушкилоти қаллобӣ аз нав дур аст ва дар робита ба ҳисоботи молиявӣ, он дар тӯли даҳсолаҳо аз ҷониби кишварҳои дорои иқтисоди пешрафтаи бозор ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба таври баробар бодиққат баррасӣ карда мешавад. Қаллобӣ дар баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ ҷиноят ё қонуншиканиро дар фаъолияти иқтисодӣ дар назар дорад, ки бо инъикоси қасдан нодуруст ва пешниҳоди маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба шахсони масъул тавсиф карда мешавад. Ҳамин тариқ, корхонаҳои иштирокчии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (минбаъд ФИХ), ки маълумоти қалбакиро дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳод мекунанд, қонунгузориро вайрон мекунанд, яъне метавонанд дар соҳаи гумрук ҷиноят ва ҳуқуқвайронкунӣ содир кунанд. Аз ин рӯ, масъалаи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ бояд муҳим бошад, аз ҷумла барои мақомоти гумрук ҳангоми таҳлили фаъолияти иштирокчиёни ФИХ [1].

Барои чунин мақсадҳо яке аз воситаҳои татбиқи низоми идоракунии хавфҳо (минбаъд НИХ) дар мақомоти гумрук гурӯҳбандии иштирокчиёни ФИХ мебошад. Гурӯҳбандии иштирокчиёни ФИХ ин тақсимоти иштирокчиёни ФИХ ба гурӯҳҳо вобаста ба сатҳи хавфи иштирокчиёни ФИХ мебошад. Гурӯҳбандии иштирокчиёни ФИХ асоси истифодаи модели ба субъективӣ нигаронидашудаи ФИХ мебошад, ки дар он идоракунии хавфҳо, муайян кардани хавфҳо дар ҷараёни амалиёти гумрукӣ ҷойгоҳи муайянкунанда дорад, ки илова бар он маълумот дар бораи сатҳи хавфи иштирокчиёни ФИХ истифода мешавад, ки имкон медиҳад чораҳои фарқкунандаи кам кардани хавфҳоро истифода барад [2].

Компендиуми идоракунии хавфҳои ташкилоти умумиҷаҳонии гумрукӣ (WCO Customs Risk Management Compendium) чор категорияи сатҳи хавфро пешбинӣ мекунад:

- паст, ки ба он иштирокчиёни ФИХ дохил мешаванд, ки ихтиёран тибқи қонунгузории соҳаи гумрук амал мекунанд;

- миёна, ки ба он иштирокчиёни ФИХ дохил мешаванд, кӯшиш мекунанд, ки тибқи қонун амал кунанд, аммо на ҳамеша дар ин кор муваффақанд;

- баланд, ки ба он иштирокчиёни ФИХ дохил мешаванд, ки агар имконпазир бошад, аз иҷрои қонун худдорӣ мекунанд;

• хеле баланд (иштирокчиёни ФИХ, ки қасдан қонунро риоя намекунанд) [10].

Масалан, дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиёни ФИХ танҳо ба се категория тақсим мешаванд – хавфи паст, миёна ва баланд. Фарқияти иштирокчиёни ФИХ имкон медиҳад, ки шахсони қонуншиносро аз вайронкунандагони эҳтимолӣ ҷудо кунанд, шумораи амалиётҳоро нисбат ба категорияи аввал коҳиш диҳанд, дар ҳоле ки назорати гурӯҳи дуюмро тақвият диҳанд [12].

Барои ҷорӣ ва истифодаи ин технология мақомоти гумрук тартиби истифодаи автоматикунонидашудаи муайян кардани категорияи сатҳи хавфи иштирокчиёни ФИХ ва як қатор меъёрҳоро таҳия карданд. Тартиби муайянкунии автоматикунонидашудаи категорияи сатҳи хавфи иштирокчиёни ФИХ муқаррар карда шудааст.

Технологияи автоматии гурӯҳбандии иштирокчиёни ФИХ ба принсипҳои асосии зерин асос ёфтааст:

1. Автоматикунонии пурраи арзёбии фаъолияти иштирокчии ФИХ.

2. Марказикунонии кор, яъне ҳисоб кардани сатҳи хавф танҳо аз ҷониби Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

3. Истисно кардани муносибати субъективӣ - ҳеҷ як шахс ба натиҷаҳо таъсир карда наметавонад.

4. Арзёбии фаъолияти иштирокчии ФИХ мунтазам.

5. Тағйири фаврии категорияи сатҳи хавф.

Мақомоти гумрук гузаронидани мониторинг ва таҳлили мунтазам ва ҳамаҷонибаи фаъолияти иштирокчиёни ФИХ ва натиҷаҳои амалиёти гумрукиро бо молҳои интиқолёфтаи онҳо бо мақсади актуалии категорияҳои сатҳи хавфи иштирокчии ФИХ таъмин менамоянд.

Таъсиси институти гурӯҳбандии иштирокчиёни ФИХ, пеш аз ҳама, ба кам кардани хароҷот ва кам кардани таъсири маъмурӣ ба иштирокчиёни ФИХ ҳам дар марҳилаи амалиёти гумрукӣ ва ҳам дар марҳилаи гузаронидани мақомоти гумрукӣ, ҳамзамон баланд бардоштани самаранокии он, аз ҷумла дар мубориза бо ба истилоҳ “фирмаҳои якрӯза” равона шудааст. [2].

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаи муҳими амнияти иқтисодӣ ва қонунияти фаъолияти иштирокчиёни ФИХ устувории молиявӣ мебошад. Барои арзёбии ин нишондиҳанда истифодаи усулҳои динамикӣ мақсаднок аст, зеро онҳо тағйироти нишондиҳандаҳои иқтисодии иштирокчиёни ФИХ-ро дар вақт инъикос мекунанд. Аммо, мушкилоти асосӣ дар таҳлили устувории молиявӣ дурустии маълумоти дар ҳисоботи муҳосибӣ ва молиявӣ зикршуда мебошад. Маҳз барои таҳлили ҳисобот оид Ба таҳрифи маълумот М. Бениш усулеро бо номи “Харитаи тағирёбии меъёрии индикаторҳои молиявӣ” таҳия кард. Муайян кардани чунин ташкилотҳои беинсоф, ки маълумоти нодуруст пешниҳод мекунанд, бояд яке аз вазифаҳои мақомоти гумрук бошад, зеро ин иштирокчиёни ФИХ метавонанд вайронкунандагони эҳтимолии қонунгузории гумрукӣ ё воқеӣ бошанд.

Хавфи содир кардани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи гумрук аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ бевосита бо ҳолатҳое алоқаманд аст, ки мавҷудияти амалҳои носолимро аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ нишон медиҳанд.

Истифодаи нишондиҳандаҳои динамикии иқтисодӣ ҳангоми муайян кардани хавфи содир намудани ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи гумрук аз он вобаста аст, ки нишондиҳандаҳои динамикӣ фаъолияти иштирокчиёни ФИХ-ро дар рушд тавсиф мекунанд. Нишондиҳанда динамикӣ аст, агар ҳадди аққал як тағирёбандаи он ба давраи вақт нисбат ба вақт, ки тағирёбандаҳои дигар ба он мансубанд, ишора кунад. Бо ёрии нишондиҳандаҳои динамикӣ вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд: муайян кардани траекторияи фаъолияти иштирокчиёни ФИХ, ҳолати он дар лаҳзаҳои муайяни вақт, таҳлили низом барои устуворӣ ва таҳлили тағирёбии сохторӣ. Ин ҳама ба ошкор кардани амалҳои носолим аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ кӯмак мекунад.

Дар зери амалҳои носолим бояд фаҳмидани ихтилофҳо Ё далелҳои гумшуда, ба монанди:

- тағироти ғайриоддӣ дар маълумоти тавозун;
- тағйирот дар динамикаи коэффитсиентҳои муҳими иқтисодӣ;
- номувофиқатии муносибатҳои нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи бухгалтерӣ инъикосшуда.

Инчунин, амалҳои беинсофонаи иштирокчиёни ФИХ амалҳое мебошанд, ки бо роҳи фиреб аз ҷониби як ё якчанд шахс аз ҳисоби намояндагони соҳибмулк, роҳбарият, кормандони корхонаи иштирокчиёни ФИХ барои ба даст овардани манфиатҳои ғайриқонунӣ анҷом дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, ҳангоми санҷиши ҳисоботи иштирокчиёни ФИХ, истифодаи расмиёти маъмулии таҳлилӣ, ба монанди таҳлили уфуқӣ ва амудии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ё ҳисоб кардани коэффитсиентҳои молиявӣ на ҳамеша самаранок аст ва имкон намедиҳад, ки хавфи содир шудани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи гумрук ошкор карда шавад.

Аз ин рӯ, истифодаи расмиёти махсус таҳияшуда, ки маҳз барои муайян кардани соҳибкорони беинсоф таҳия шудаанд ва муносибати байни унсурҳои гуногуни иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявии ташкилот ва тағирёбии онҳоро бо мурури замон ба назар мегиранд, мувофиқ аст.

Яке аз чунин тартибҳо, ки қаблан мухтасар баррасӣ шуда буд, “модели М.Бениш” (“M-score”) мебошад. Модел пеш аз ҳама ба ошкор кардани аломатҳои ғайриқонунӣ нигаронида шудааст идоракунии даромад ва фоида дар асоси муайян кардани робитаи байни нишондиҳандаҳои тавозун ва ҳисоботи натиҷаҳои молиявӣ. Он бо осонии истифода ва имконияти тасвири визуалии натиҷаҳо фарқ мекунад.

Барои истифодаи модели Бениш, ҳисоботи иштирокчиёни ФИХ дар якчанд давра (ҳадди аққал 2 сол), инчунин ҳисоботи корхонаҳои муқоисашаванда аз рӯи андозаи иштирокчиёни ФИХ, ки дар ҳамон намуди фаъолияти иқтисодӣ амал мекунанд, талаб карда мешавад. Ҳамаи ин маълумот дар шахсони мансабдори мақомоти гумрук дастрас аст, ки дар доираи назорати гумрукии иштирокчиёни ФИХ метавонанд ин усулро ҳамчун нишондиҳандаи иловагии қаллобӣ истифода баранд.

Бояд қайд кард, ки пайдоиши баъзе аломатҳои қаллобӣ дар ҳисобот ҳанӯз далели таҳрифи маълумот ё вайрон кардани қонунгузории гумрукӣ аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ нест. Аммо ба ҳисоботи чунин корхона ба шахси мансабдори мақомоти гумрук бояд диққати зиёд дода шавад.

Модели М.Бениш дар асоси таҳқиқоти маълумоти молиявии ширкатҳо ва ташкилотҳои гуногун, ки дар идоракунии ҳисоботи бухгалтерӣ (молиявӣ) гумонбар шудаанд, сохта шудааст ва аз ҳисоб кардани ҳашт нишондиҳандаи динамикии

иқтисодӣ ва дар асоси онҳо гирифтани индекси ҷамъбастии M-score иборат аст. Сарфи назар аз шумораи зиёди тарафдорон ва манфиатҳое, ки усули M-score дорад. М.Бениш, бо мақсади муайян кардани таъсири меъёрҳои динамикии устувории иқтисодии иштирокчиёни ФИХ ба ҷиноятқорӣ дар соҳаи гумрук, таҳияи модели регрессионии худ маъно дорад, ки вобастагии мавҷуд будан ё набудани далелҳои ҷиноят ва ҳуқуқвайронкунии қонунгузории гумрукиро дар корхонаҳои иштирокчиёни ФИХ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои динамикии иқтисодӣ нишон медиҳад.

Модели таҳиякардаи М.Бениш як қатор камбудиҳои ҷиддӣ дорад. Ин усул барои таҳлили ҳисоботи молиявии ширкатҳои оммавии Амрикоӣ, ки дар коркард ва зиёд кардани маълумот дар ҳисоботи бухгалтерии худ мутаносибан нисбати иштирокчиёни ФИХ мушоҳида шудаанд, таҳия ва истифода шудааст он метавонад натиҷаи боэътимод надиҳад. Аммо, сарфи назар аз маҳдудиятҳои зикршуда, худи индексатсияҳое, ки дар модели М.Бениш истифода шудаанд, муносибати байни нишондиҳандаҳои калидии ҳисоботи иштирокчиёни ФИХ ва эҳтимолияти содир кардани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи корҳои гумрукиро бо боварӣ нишон медиҳанд.

Аз ин рӯ, аввал бояд модели бисёрфакторӣ таҳия карда шавад, ки таъсири меъёрҳои динамикии устувории иқтисодии иштирокчиёни ФИХ ба ҷиноятқорӣ дар соҳаи гумрукро муайян кунад. Ин модели бисёрфакторӣ якчанд марҳилаҳоро дар муайян кардани робитаи байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар ҳисоботи молиявии иштирокчиёни ФИХ ва хавфи содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ё ҷиноят дар соҳаи гумрукӣ ҷудо мекунад:

1. Муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии соли ҳисоботӣ.
2. Ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои динамикии иқтисодӣ дар асоси онҳо.
3. Истифодаи таҳлили коэффитсиентӣ.
4. Муайян кардани хавфи идоракунии ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ.
5. Хулоса дар бораи мавҷуд набудани ё мавҷудияти хавфи содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ё ҷиноят дар соҳаи гумрук аз ҷониби иштирокчиёни ФИХ.

Дар амал, муносибати зерин метавонад ба арзёбии нишондиҳандаҳои динамикӣ татбиқ карда шавад. Агар индекс арзиши аз як зиёдтарро қабул кунад, пас ин метавонад нишонаи идоракунии эҳтимолии ҳисоботдиҳӣ барои нишондиҳандаҳои динамикии зерин бошад:

- Индекси фурӯши ҳаррӯзаи дебиторӣ (Индекси шумораи рӯзҳои фурӯши дебиторӣ (Days Sales in Receivables Index (DSRI));
- Индекси даромаднокии истеҳсолот аз рӯи фоидаи умумӣ (Gross Margin Index (GMI));
- Индекси сифати дороиҳо (Asset Quality Index (AQI));
- Индекси афзоиши даромад (Sales Growth Index (SGI));
- Индекси истеҳлок (Depreciation Index (DEPI));
- Индекси хароҷоти тиҷоратӣ ва идоракунӣ (Индекси хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ барои фурӯш (Sales General and Administrative Expenses Index (SGAI)).

Арзиши индекси бадастомада аз як камтари як нишондиҳандаҳои эҳтимолии индекси вобастагии молиявиро нишон диҳад. Арзиши ҳисобшудаи индекс аз сифр аз манипулятсияҳои эҳтимолӣ барои индекси ҳисобкунии дороиҳо шаҳодат медиҳад. Номукаммалии усули М. Бениш зарурати таҳқиқи минбаъдаи мушкилоти

ошкор кардани ҳисоботи молиявии қалбакӣ бо мақсади муайян кардани усули самараноки барои истифодаи мақомоти гумрук мувофиқро таъкид мекунад.

Хулоса, дар асоси нишондиҳандаҳои динамикии иқтисодии қаблан баррасишуда, бояд модели махсуси регрессионӣ таҳия карда шавад, ки таъсири ин нишондиҳандаҳоро ба ҷиноятқорӣ дар соҳаи гумрук дақиқтар муайян кунад ва барои пешгӯии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои гумрукӣ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи молиявии иштирокчиёни ФИХ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондодашуда мувофиқ ва дуруст бошад.

Адабиёт

1.Аверина О.И., Лябушева А.А. Аналитические приемы выявления фальсификаций бухгалтерской (финансовой) отчетности // Инновационная наука. 2015. №5-1 С. 13.

2. Амиров С.Х., Амиров М.С. Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Васоити таълимӣ: Душанбе “Ирфон”, 2013, 332с.

3. Амиров С.Х., Амиров М.С. Системаи назорати содиротӣ. Васоити таълимӣ: Душанбе “Ирфон”, 2012, 192с.

4. Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ш.Душанбе, 26 марти соли 2009, № 506

5. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2005

6. Курочкина И.П., Быстрыгина Н.В. Инновационные методы оценки степени достоверности информации консолидированной финансовой отчетности организаций // Статистика и экономика. 2014. №6-2 С. 311.

7. Максимова Т.Г., Быркова Е.Ю. Нормативно-правовые проблемы реализации организационно-технологических инноваций в таможенном сервисе // Журнал правовых и экономических исследований. 2015. № 1 С. 53.

8. Резяпова Н.Р. Аналитические методы выявления недобросовестных действий при проведении аудиторской проверки // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2014. №2 С. 118.

9. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон / зери таҳрири генерал-майори хадамоти гумрук Раҳматов Н. С. – Душанбе, 2020. - 805с.

10. Тунтаев Р.И., Трубицын К.В., Чекушкин Е.В. Таможенный контроль после выпуска товаров: учеб. пособие. СПб.: ИЦ «Интермедия», 2015. С. 59.

11. Швырёва О.И., Пипа К.Г. Методика аудита мнимых и притворных объектов бухгалтерского учета // Научный журнал КубГАУ - Scientific Journal of KubSAU. 2014. №102 С. 711.

12. Якушевская Е.А., Брух К.С. Развитие системы управления рисками как фактор повышения эффективности таможенного администрирования // Таможенная политика на Дальнем Востоке. 2014. №1 С. 60.

13. Benish M.D. The Detection of Earning Manipulation // Financial Analysts Journal. 1998. Vol. 55, № 5. P. 24–36.

АМОНОВА М.Н. - дотсенти ДБССТ

КАФИЛИ СУЛҲУ ОРОМӢ: НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАҲКИМИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар айёми даргириҳои таҳмилӣ, ки давлатдории тоҷиконро ба марзи нобудӣ

мекашиданд, тавассути гуфтушунидҳои давомдор оштиро барқарор карда, ба ҷанги хонумонсӯз хотима гузошта, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро дар Тоҷикистон имзо кард. Расидан ба сулҳ кори басо душвор ва ниҳоят мураккаб буд. “Таърих гувоҳ аст,- менависад Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон,-ки тӯли ҳазорсолаҳо оини давлату давлатдории тоҷикон сахтиҳои хорошикани таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронида, аз дунболи ҳар шикасту инқироз, боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст…”

Бояд қайд намуд, ки то баргузории Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шӯрои Олӣ вазъи ҷумҳурӣ ниҳоят мураккаб арзёбӣ мешуд. Баъзе нафарон дигар ба ояндаи неки давлатдории тоҷикон боварӣ надоштанд, мардуми азиятдида бошад, орзуи онро доштанд, ки ба кишвар кай сулҳу салоҳ меояд?

Иқдоми Эмомалӣ Раҳмон дорои аҳамияти ниҳоят бузург буд, зеро ӯ миллатро ба ғолибу мағлуб ҷудо накард ва савганд хӯрд, ки охирин шаҳрванди фирории Тоҷикистонро ба Ватан бамергардонад, миллатро сарҷамъ намуда, бо ҳам Тоҷикистони соҳибистиқлолро месозем. Сарвари давлат аз ибтидо дарҳоро барои музокира кушод ва ин заминаи бисёр муҳим барои дар оянда шуруъ шудани гуфтушунид байни тоҷикон гардид. Қобили зикр аст, ки дар ин роҳи басо душвор шуҷоату ҷасорати нотакрор доштани Эмомалӣ Раҳмон, фаросати азими мардумпарварона, ватанпарастӣ ва миллатдӯстиаш боиси он гардид, ки ӯ ҷони худро ба хатар гузошта, барои таъмини ваҳдат ва барқарории сулҳ дар Тоҷикистон сафар намуда, сулҳу ваҳдатро дар кишвар барқарор намуд.

Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин ба таҷрибаи сулҳоварии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳо дода, баён менамояд, ки “Эмомалӣ Раҳмон дар байни сиёсатмадорони ИДМ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Ҳар он чӣ ки дар Тоҷикистон ба амал меояд, барои бисёр халқҳо ва кишварҳо намунаи ибрат аст”.

“Тоҷикони сарбаланду меҳнатдӯст, боистеъдод ва меҳмоннавоз воқеан, бо ҳамватани худ – Эмомалӣ Раҳмон ифтихор мекунанд. Сиёсати оқилона ва созандаеро, ки ин марди хирад, сиёсатмадори тавоно пеш мебарад, кишварашро аз маҳвшавӣ ҳифз кард ва ба ин сарзамин сулҳу осоиш овард”, - мегӯяд Президенти Ҷумҳурии Белорус Александ Лукашенко.

Мо ба Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ба Сарвари давлат, наҷотбахш, сарҷамъкунандаи миллат, кафили сулҳу ваҳдат, эҳёгари фарҳанги миллӣ, бунёдгузори мактаби давлатдории навини миллӣ менигарем. Ҳамфикрию тарафдорӣ аз Пешвои миллат ин хушбинӣ ба ояндаи устувори давлатдории миллӣ, истиқлолияти сиёсӣ ва фикрии миллат мебошад. Зеро сиришти мардумӣ, эҳсоси худшиносӣ, иродаи қавӣ ва таҷрибаи бузурги Эмомалӣ Раҳмон қалби ҳар шаҳрвандро саршор аз ҳисси боварию эътимод ба фардо, ба ояндаи фарзандони худ ва ба дурнамои давлату миллат менамояд.

Суханаш дилнишину хотирмон,
Бар дилу ҷони кас асар дорад.
Бачаи поку хоксори рустоӣ
Дарди миллат дар ҷигар дорад.

Аз 11 декабри соли 1999 ҳамчун Қаҳрамони Тоҷикистон боиси ифтихори тоҷику тоҷикистониён аст.

Андешаи созанда ва талошҳои бунёдкоронаи Пешвои миллат, ки барои мардуми заҳматқарини кишвар ва тоҷикони бурунмарзӣ ҳамчун оинаи ибрат

арзёбӣ мегардад, ба ободӣ, осудаҳолӣ ва эътимод ба рӯзгори ояндаи ҳамватанон мусоидат менамояд. Мо шоҳиди сафарҳои кории Пешвои миллат дар шаҳру навоҳии кишвар ҳастем ва ҳар куҷое, по мениҳад, аз қудумаш файзу фараҳ бармехезад, ба аҳли заҳмату пеша руҳу илҳом мебахшад, дилҳоро ба зиндагӣ гарму дидаро равшан месозад.

Баҳри ободию амонии кишвар,
Ҳар шабу рӯз ӯ сафар дорад.
Дар симояш халқи заҳматкаш
Дар ҳама вазъу ҳол сипар дорад.

Маслиҳату дастур ба аҳли пешаву заҳмат ӯро тавре муаррифӣ мекунанд, ки гумон мекунед мутахассиси варзидаи ин ё он соҳа бошад. Воқеан, зеҳну фаросати азалӣ ва садоқату муҳаббат ба як зиндагии шоиставу боиста ӯро намегузорад, ки ҷузъитарин какмбудиҳоро набинад, ва камтарин комёбиро арҷгузорӣ накунад. Ӯ устодеро мемонад, ки аз камтарин камию костӣ ва хубию ростии шогирдони худ бехабар нест ва пайи ислоҳу тарбияти онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Пешвои мо намои зебоист,
Чеҳраи поку орази қамар дорад.
Аз фаросату зи ақли рӯшанбин
Аз ҳама кору бор хабар дорад.

Ӯ башардӯсти бузургест, ки меҳри ҳамаро дар сина мепарварад ва ба фарде гарди кина надорад.

Дар ҷабинаш ҳамеша фарри яздонӣ,
Машъали меҳр тоҷи сар дорад.

Бо иродаи Сардори давлат дар як муддати кӯтоҳ харобаҳо ба ободӣ табдил ёфта, иншооти азим ба вуҷуд омаданд, барои ба ҳам пайвастани тамоми гӯшаву канори мамлакат шоҳроҳи ваҳдат ва барои мустақиман баромадан ба уқёнус ва робита ёфтан ба кишварҳои дуру наздики хориҷӣ роҳҳои бузурги мошингард сохта шуданд.

Подоши ин ҳама корнамоиҳо маҳбубият ва маъруфиятест, ки Эмомалӣ Раҳмон дар миёни халқи мамлакат ва ҳазорон ҳазор ҳамватанони бурунмарзӣ пайдо кардааст. Мукофоти ин ҳама заҳматҳо ҳамчунин ҳусни таваҷҷуҳ ва эҳтироми бузурги ҷомеаи ҷаҳон мебошад, ки мунтазам нисбат ба Сардори донову тавонои Тоҷикистон, сиёсатмадори варзида ва ифодагари марому ормонҳои умумибашарӣ иброз мегардад.

Бузургтарин дастоварди Эмомалӣ Раҳмон, бешубҳа, барқарор кардани сулҳи комил ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон аст. Таҷрибаи талхи ҷангҳои дохилӣ дар ҷаҳон шаҳодат медиҳад, ки ягон давлат рақиби сиёсӣ ва ҳарифони қудратталабашро аз сангарҳои ҷанг берун оварда, бо силоҳи ҷангию лавозимоти ҳарбӣ ва сарбозони ҷангозмудааш дар сари дастгоҳи давлатию сохторҳои идоракунӣ ва мақомоти низомӣ нашиндааст.

Эмомалӣ Раҳмон ба ивази саҳми хеле арзишманди худ дар таъмини сулҳи Тоҷикистон ва таҳкими амнияти минтақа ва дигар хидматҳои шарофатмандонааш

дар вусъати муносибатҳои дӯстона ва ҳамкории байни мардумон бо унвону нишонҳои олии давлатҳо ва созмонҳои гуногуни ҷаҳон сарфароз гардидааст.

Дар марҳилаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон бо шахсияти беназири таърихӣ Пешвои миллат, ки дорои олитарин сифатҳои инсонӣ, чун бузургдилию шуҷоат, раҳму шафқат ва қобилияти нотакрори ваҳдатофарист, меарзад, ки ифтихору сарбаландӣ намоем.

На шамшери тезу камарбанди зар,
Камарбанди номӯс дар камар дорад.

Дар фароварди сухан бояд гуфт, ки маҳз бо заҳмату талошҳои пайгиронаи Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон аз вартаи фалокат дур шуд, миллати тоҷик баъд аз ҳазор сол зи нав эҳё, бо шеваи давлатдории миллӣ рӯ ба пеш, сӯйи ояндаи нек устуворона қадам мегузорад.

Менависем ба зар «Тоҷикистон ба пеш!»,
Тоҷикистон падар-роҳбар дорад.

Адабиёт:

1. Амонӣ С. Шуълаи меҳр. Душанбе-2024, –2120
2. Мерганова Л.К. Урегулирование конфликтов международными организациями (на примере Республики Таджикистан). / Л.К. Мерганова. - Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.-М.,1998.-21с.
3. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождения нации. / Э. Рахмонов.-Том 4.-Душанбе: Ирфон, 2006.-С. 85-86.
4. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации.-В 8 т. / Э. Рахмонов. - Душанбе, 2006-2010.-Т. 1.-С. 156157.
5. Рахмонов Э. Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов. - Книга 1.-Лондон, 1999.-240 с.
6. Рахмонов Э. Юбилей независимости и второй всемирный форум таджиков. / Э. Рахмонов. - Душанбе: Ирфон, 1993.-37 с.
7. Эмомали Рахмон. Независимость Таджикистана и возрождение нации. / Рахмон Эмомали. Том 6.-Душанбе: Ирфон, 2007.- 568 с.
8. Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики.-Монография. Седьмое, доп. изд. / З. Саидов. - Душанбе: ООО Контраст, 2014.-С.23.
9. Салими Н., Самеъ Х. Пешвои миллат.-Лидер нации. В кн.: Пешвои миллат. - Лидер нации (на таджикском, русском и английском языках). / Н. Салими., Х. Самеъ. - Душанбе, 2016.- С.130-131.
10. Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе, «Ирфон», 2011.-372 с.
11. Сайидзода З.Ш., Гаффори В. Вдохновитель национального ренессанса. / З.Ш. Сайидзода, В. Гаффори.-Душанбе, 2007-128 с.
12. Юлдашев К. Эмомали Рахмонов-основатель дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистана. / К. Юлдашев. -Душанбе, 2001.-30с.

ҲАЙДАРОВ АБДУСАМАД АЛИФБЕКОВИЧ
-н.и.п., дотсент, мудири кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail: avsamad@bk.ru. Tel: 919997527

ҲАДДИ ҲУҚУҚ ДАР МУНОСИБОТИ БАЙНИ УСТОДУ ШОГИРД ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ КЛАССИКИ ТОҶИК

Роҷеъ бо ин масъала мутафаккирони зиёде ибрози ақида намудаанд. Аҳмади Дониш низ чун устоди роҳнамои кори таълиму тарбия кӯшидааст, ки дар офаридаҳои хеш ба баъзе паҳлуҳои масъалаи муносибати байни шогирдону устодон равшанӣ андозад. Мураббии башардӯст роҷеъ ба ҳалли ин масъала китоби алоҳида ё боби алоҳидаи махсусе набахшидааст. Ӯ андешаҳои худро оид ба ин масъала ҳарчанд дар фаслҳо ва бобҳои гуногун, зимни ҳалли дигар масоил баён карда бошад ҳам, қимати баланди онҳо зарраре коста нагардидааст.

Мусаллам аст,ки дар таърихи педагогикаи суннатии мо танбеҳи шогирдон дар шакли зарбу лат падидаи муқаррари ба ҳисоб мерафт.

Чунончӣ, мутафаккири барҷастаи охири садаи X1 ва аввали садаи X11 Абу Ҳомид ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад Ғазолии Тусӣ, ки мутафаккирони зиёди баъдин аз ӯ пайравӣ кардаанд дар асари безаволи худ “Кимиёи саодат” аз ин усул чун воситаи тарбия пуштибонӣ намуда мегӯяд: “...чун кӯдак даҳсола шуд,агар тақсир (гуноҳ) кунад, муаллим бизанад ва адаб кунад” [3, 431].

Саъдии Шерозӣ низ, ки яке аз бузургтарин мутафаккирони гуманисти (башардӯсти) олам эътироф гардида ва байти машҳури ӯ “Бани Одам аъзои якдигаранд”дар пештоқи қароргоҳи Созмони Милали Муттаҳид ба тамоми забонҳои маъруфи дунё ҳаккокӣ гардидааст, аз ин усул ҷонибдорӣ намуда, дар ҳикояти “Гулистон” ин фикри худро равшан баён намудааст.

Тибқи ҳикояти адиб муаллиме бадхӯю мардумозор буд, ки шогирдон аз дасти ӯ дар ранҷ буданд. Мардумро дил ба фарзандон бисӯхту вайро биронданд ва ба ҷояш устоди порпою некмарди ҳалимеро биёварданд. Шогирдон аз ҳалимии ӯ истифода карда, ҳайбати устоди аввалиро аз ёд бурданд ва оҳиста- оҳиста ба беадабиву зиштиву девсирати хуй карда, тарки илм карданд. Волидон аз кардаи хеш пушаймон шуданду устоди туршрӯи аввалиро кофта аз нав оварданд ва корро ислоҳ намуданд. Саъдӣ барои тақвияти фикри хеш мегӯяд:

Устоди муаллим чу бувад беозор,
Хирсак бозанд кӯдакон дар бозор.

Инчунин дар мақтаи ҳикоят мефармояд:

Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симин-ш канор ниҳод.

Ҳатто, волидайн ҳангоми ба муаллим супоридани атфол мегуфтанд, ки гӯшташ аз шумову пӯсту устухонаш аз мо.

Вале Аҳмади Дониш бошад, чун мутафаккири башардӯст ва маорифпарвари аз ин низоми (системаи) таълим норизо мегӯяд: “Маро барои чи дар он кор доштаанд, ки дар натиҷа зарб ва шатм (ва қайди) хурдсол бошад” [5, 27].

Ё ин ки : “атфолро шиканҷаи муаллим ва силиву қафои ӯ андак аз хотир меравад, ки ба хокбозӣ даст меёбад, ки агар он ҳол давом ва сабот пазирад,тифл зуд бемор шавад ва видои қолаб кунад”[5, 80].

Дар ин ҷо андешаи мутафаккир аз он иборат аст,ки ба бачагони синни хурди мактабиӣ зимни дарс фишор овардан, бидуни хоҳиши кӯдак ба ӯ дуру дароз дарсу сабақҳо додан, ё зарбу лат додан қобили қабул нест. Агар ин усули нораво зиёд идома ёбад, ҳам ба ҳолати равонӣ ва ҳам ба ҳолати ҷисмонии кӯдак зарбаи сахте ворид мекунад. Ин ҷо таълими бачаҳои муқаррарӣ дар назар дошта шудааст. Албатта, имрӯзҳо барои бачаҳои душвортарбия боз усулҳои дигар ва макотиби мувофиқтаре низ мавҷуд аст.

Аҳмади Дониш, ки худ таълими дилбазану фишори баъзе устодон ба ҷон омада буд, бисёр вақт аз дарсҳо фиро карда, ба маҷлиси қиссахонҳо мерафт ва ҳатто бемори сахте ҳам шуда буд[5, 28].

Ӯ тарафдори он буд, ки таълим барои бачаҳо на бо роҳи зӯрӣ ва бо ибораи "хирс мулло мешавад аз зарби чӯб", балки мувофиқи лаёқату имконоти ҷисмониву рӯҳонии онҳо гузаронида шавад. Бачагонро дар он риштаҳое, ки завқу қобилияташон бештар аст, гузоштану ҳидоят кардан лозим аст.

Адиб қайб мекунад, ки баъзе шогирдон аз устод қаноатманд нестанд, ё ин ки дарси ӯро намефаҳманд, вале вонамуд мекунанд, ки ҳамаро фаҳмидаанд. Ё ки устод низ ба дараҷаи идроки шогирд аҳамияти ҷиддӣ намедиҳад. Чунончӣ: "Ва он чи шогирд пеши устод масъала фаҳм кунад, албатта ба фаҳми устод муттаҳид нест ... ҳарду воқиф набошанд ва ҳар ду заъм оранд, ки фаҳмидаанд[5, 101].

Таҳсили ғараноки баъзе аз шогирдон ва сабақдиҳии ғаразноки баъзе аз устодон дар мадорис зери тозиёнаи танқиди мутафаккир қарор ёфтааст. Ин рӯйдоди нангин дар рӯзгори мо низ бо суръат ривоҷ ёфта истода, дар инкишофи ҷомеаи мо таъсири манфӣ таҳрибкорхонаи худро расонида истодааст. Мақсад аз таҳсили ғараноки шогирдон гуфтани адиб, ин таҳсил барои гирифтани ҳуҷҷат ва расидан ба мансаб мебошад, на аз барои худ кардани илму ҳунар ва мутахассиси соҳибмаълумот гардидан. Мударрис низ, ки аз ин қазия бохабар аст, пас дарси ӯ ҳам ғаразнок аст.

Муаллиф мегӯяд: "Аммо агар мутадаррисро тафтиш кунӣ, дарёбӣ, ки ҳама барои мансабу идрор ва тафаввуқутафаззул муртакиби ин амр шуда.... Пас дар ин сурат ин мударрис мисли он кас аст, ки шамшер ба касе диҳад, то роҳ занад"[5, 54-55].

Аҳмади Дониш қайд мекунад, ки дар чунин тадрис на савобу самараи инҷаҳонӣ асту на онҷаҳонӣ.

Фориғуттаҳсилини мадорису макотиб, ки бад-ин тарз тадрис гирифтаанд, ба шоҳроҳи зиндагӣ на чун мутахассиси ба нафъи ҷомеа хизматкунанда, балки чун роҳзаноне мебароянд, ки устод ба ҷои илм онҳоро бо шамшер мусаллаҳ намуда, барои ғоратгарӣ ҳидоят намудааст.

Мутафаккир аз шогирдони ҳақиқӣ эҳтироми устодони ҳақиқиро талаб намуда бо иқтибос аз ҳадиси набавӣ мегӯянд, ки касоне, ки дар ҳолати заъфу пирӣ хидмати волидайнро намекунанд, дохили биҳишт намешаванд: "Ва шомил аст ин ҳадис пир ва устод ва падари падарро..."[4, 149]. Адиб таъкид мекунад, ки эҳтироми устодро на танҳо дар ҳангоми тандурустию пуркувватияш, балки чун волидайн дар пирияш бо хизматҳо низ бояд ба ҷо овард. Дар мавриди дигар чунин меорад: "ки ҳаққи падар бузург аст ва ҳаққи устод бузургтар, чи падар сабаби вуҷуд аст ва устод сабаби ҳидояти роҳ..."[4, 253].

АДАБИЁТ:

1. Абуҳомид Ғазолӣ. Кимиёи саодат. Ҷилди аввал. – Душанбе: " ЭР-граф", 2008.- 669 с.
2. Абуҳомид Ғазолӣ. Кимиёи саодат. Ҷилди дувум. – Душанбе: " ЭР-гаф", 2008. – 665с.
3. Абуҳомид Ғазолӣ. Кимиёи саодат. Бомбай, 1314.-578с.
4.Аҳмади Дониш. Наводир-ул- вақоеъ. Китоби 1.-Душанбе: Дониш, 1988.-285 с.
5. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2.-Душанбе.-Дониш, 1989.-339 с.

6.Саъди Шерозӣ. Гулистон.- Душанбе: Дониш, 1988.-214 с.
7. Ҳайдаров А.А.Афкори педагогии Аҳмад Махдуми Дониш.- Душанбе: Ирфон, 2011.-160 с.

РУСТАМОВА Г.Р. – д.ф.н., профессор
кафедры русского языка гуманитарно-
педагогического факультета МУТПТ.
734055, г. Душанбе, ул. Борбада 48/5.
Эл. почта: rustamova-71@mail.ru

ПРАВДИВОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ БЕСПРАВНОГО ПОЛОЖЕНИЯ НАРОДА В РАССКАЗЕ «ПОСЛЕ БАЛА» Л. ТОЛСТОГО

Толстой был велик не только как гениальный писатель, мыслитель, общественный деятель, но и как человек, как личность. Вся его жизнь - это путь самосовершенствования. Он воспевал идею исправления, нравственного обновления человека через осознание им своей личной ответственности за свои поступки, за все, что происходит вокруг. Он призывал людей к борьбе со своими недостатками.

На протяжении всей своей жизни Толстой неизменно интересовался вопросами законности и правосудия, изучал профессиональную литературу, в том числе «Сибирь и ссылка» Д. Кеннана, «Русская община в тюрьме и ссылке» Н. М. Ядринцева, «В мире отверженных» П. Ф. Якубовича, хорошо знал новейшие юридические теории Гарофало, Ферри, Тарда, Ломброзо. Все это нашло отражение в его творчестве и рассказах. Толстой превосходно знал и судебную практику своего времени. Одним из его близких друзей был известный судебный деятель А. Ф. Кони, который подсказал писателю сюжет для романа «Воскресение». К другому своему другу, председателю Московского окружного суда Н. В. Давыдову Толстой постоянно обращался за советами по юридическим вопросам, интересовался подробностями судопроизводства, процесса исполнения наказаний, различными деталями тюремной жизни. По просьбе Толстого Давыдов написал для романа «Воскресение» текст обвинительного акта по делу Катерины Масловой и сформулировал вопросы суда к присяжным заседателям. При содействии Кони и Давыдова Толстой многократно посещал тюрьмы, беседовал с заключенными, присутствовал на судебных заседаниях.

Рассказ «После бала» Лев Николаевич написал в 1903 году. Однако перед читателями оно предстало только после смерти писателя в 1911 году. Однажды Сергей Николаевич родной брат Толстого рассказал ему занимательную историю, которую автор решил взять за основу сюжета.

В основе рассказа лежит действительное событие, о котором Толстой узнал, когда студентом жил вместе с братьями в Казани. Его брат Сергей Николаевич полюбил дочь местного воинского начальника Л. П. Корейша и собирался на ней жениться. Но после того как Сергей Николаевич увидел жестокое наказание, которым командовал отец любимой девушки, он пережил сильное потрясение. Он перестал бывать в доме Корейша и отказался от мысли о женитьбе. Эта история так прочно жила в памяти Толстого, что много лет спустя он описал её в виде рассказа.

В рассказе изображены две эпохи: 40-е годы XIX века, время правления Николая - эпоха правления Николая I, прозванный в народе Николаем Палкиным (Павлович) и время создания рассказа. В те времена в русской армии свирепствовала жесточайшая палочная дисциплина: за малейшую провинность солдаты подвергались суровым наказаниям. Бесчеловечное отношение к солдатам, которых, как правило, набирали из

крепостных крестьян, было нормой в XVIII-XIX веках. Писатель восстанавливает прошлое, чтобы показать, что и в настоящем ничего не изменилось. Он выступает против насилия и гнёта, против бесчеловечного отношения к людям и солдатам.

В молодости Сергей Николаевич Толстой был безумно влюблён в Вареньку, чей отец занимал пост градоначальника. Молодой человек относился к отношениям с полной серьёзностью и уже был готов сделать предложение девушке. Однако его планы нарушила одна картина, как отец его возлюбленной жестоко расправлялся с солдатом. Иван Васильевич возвращается домой под утро, но не может уснуть и отправляется бродить по городу в направлении дома Вареньки. Издалека он слышит звуки флейты и барабана, которые без конца повторяют одну и ту же визгливую мелодию. На поле перед домом Вареньки он видит, как прогоняют через строй солдат какого-то татарина за побег. Командует экзекуцией отец девушки, красивый, статный полковник. Иван Васильевич видит, как полковник выполняет установленный закон, предусматривающий наказание за побег, и слышит просьбу татарина о милосердии: «Братцы, помилосердуйте». Татарин умоляет солдат «помилосердствовать», но полковник строго следит, чтобы солдаты не давали ему, ни малейшей поблажки. Полковник бьёт его по лицу. Иван Васильевич видит красную, пёструю, мокрую от крови спину татарина и ужасается. Заметив Ивана Васильевича, полковник делает вид, что незнаком с ним, и отворачивается.

Это ужасное зрелище вызвало отвращение у молодого человека, и тот сразу же передумал жениться на Вареньке.

В таблице приведено описание бала и характеристика героев:

На балу	После бала
Бал чудесный, зала прекрасная, буфет великолепный, музыканты знаменитые, весёлый мотив музыки звучит беспрерывно.	В весеннем мокром тумане что-то чёрное пёстрое, мокрое; солдаты в чёрных мундирах, слышна неприятная визгливая мелодия.

Образ Ивана Васильевича

На балу	После бала
Я обнимал в то время весь мир своей любовью. Я любил и хозяйку в фероньерке, с ее елизаветинским бюстом, и ее мужа, и ее гостей, и ее лакеев, и даже дувшегося на меня инженера Анисимова. К отцу же её, с его домашними сапогами и ласковой, похожей на неё улыбкой, я испытывал в то время какое-то восторженно-нежное чувство.	А между тем на сердце была почти физическая, доходившая до тошноты, тоска, такая, что я несколько раз останавливался, и мне казалось, что вот-вот меня вырвет всем тем ужасом, который вошел в меня от этого зрелища. Не помню, как я добрался домой и лег. Но только стал засыпать, услыхал и увидал опять всё и вскочил.

Образ полковника

На балу	После бала
В рассказе писатель показывает полковника очень красивым, статным, высоким стариком. Ласковая, неторопливая речь подчёркивала его аристократическую сущность и вызывала ещё больше восхищения. Отец Вареньки был настолько мил и любезен, что	По описанию писателя полковник ревностно исполняет букву закона, но не слышит голоса милосердия, голоса Господа в душе. Полковник, жестоко наказывающий солдата, говорит, что «надо всё по закону» — и действует строго по нему. Он следует своему

располагал к себе всех, в том числе и главного героя рассказа. Пётр Владиславович очень обходительно общается со всеми гостями на балу, а после него показывает своё презрение к низшим слоям общества.	служебному долгу, воинской дисциплине. Полковник не обращает внимания на мольбы солдата, который мучается от своих ран. Он равнодушен к крикам солдата.

После бала в сцене наказания солдата на лице полковника не осталось ни одной милой, добродушной черты. Не осталось ничего от человека, который был на балу, а появился новый, грозный и жестокий. Один только гневный голос Петра Владиславовича внушал страх. Иван Васильевич так описывает наказание солдата: «И я видел, как он своей сильною рукой в замшевой перчатке бил по лицу испуганного малорослого слабосильного солдата за то, что он недостаточно сильно опустил свою палку на красную спину татарина».

Иван Васильевич не может любить просто одного человека, ему нужно непременно любить весь мир, понимать и принимать его целиком. Поэтому вместе с любовью к Вареньке герой любит и её отца, восхищается им. Когда же он сталкивается в этом мире с жестокостью и несправедливостью, рушится всё его ощущение гармоничности, целостности мира, и он предпочитает не любить никак, чем любить частично. «Я не волен изменить мир, победить зло, но я и только я волен согласиться или не согласиться участвовать в этом зле», - рассуждает Иван Васильевич. Он отказался жить по “военным законам” с их жестокостью и должен был бы принять эти законы, эту жестокость, а участвовать в этом ужасе он не мог.

Иван Васильевич, скромный и порядочный молодой человек, потрясенный сценой избиения солдат, не в состоянии понять, почему это возможно, почему существуют порядки, для охраны которых нужны палки.

Юноша из богатой семьи, впечатлительный и восторженный, столкнувшись со страшной несправедливостью, резко изменил свой жизненный путь, отказавшись от всякой карьеры. «Мне было до такой степени стыдно, что, не зная, куда смотреть, как будто я был уличён в самом постыдном поступке, я опустил глаза и поторопился уйти домой».

Толстой ставит широкие гуманистические проблемы: почему одни живут беззаботной жизнью, а другие волочат нищенское существование? Что такое справедливость, честь, достоинство? Эти проблемы волновали и волнуют не одно поколение человеческого общества. Вот почему Толстой вспомнил случай, происшедший в годы юности, и положил его в основу своего рассказа.

Лев Николаевич пытается показать какова истинная сущность элитарного общества, сорвать с них маски добродушия и приветливости. Сначала писатель показывает картину, когда всё высшее общество наслаждается времяпрепровождение на балу, а сразу после этого перед читателями предстаёт эпизод избиения беглого солдата.

Тема ответственности человека за происходящее вокруг актуальна и по сей день. К сожалению, в нашей жизни нам приходится сталкиваться с несправедливостью. Главная идея рассказа Толстого — страстный протест против лицемерия и насилия, против унижения достоинства человека. Картина истязания солдата вызывает чувство острой жалости к нему, отвращения к издевательствам, к бесчеловечности.

Литература:

1. Голяков И.Т. Суд и законность в художественной литературе. М.: Юридическая литература, 1959. С. 92-94; 200-201.

2.Непомнящий В.С. Лирика Пушкина как духовная биография. М.: Изд-во Московского университета, 2001. С. 106-107.

3. Кони А.Ф. Общественные взгляды Пушкина// Чествование памяти А.С. Пушкина имп. Академией Наук в сотую годовщину дня его рождения. Май 1899". СПб., 1900. С. 2-3.

4. Линьков В.Я. Война и мир Л. Толстого. М.: Изд-во Московского университета, 2007. С. 5-7.

5. Сергеенко П.И. " Как живет и работает гр. Л.Н. Толстой". – М.: «Просвещение», 1959.- С. 47.

6.Толстой Л.Н. После бала. / Л.Н. Толстой. М., 1987.

7. Толстой, Л. Н. После бала / Л.Н. Толстой. – М.,1976.

8.Фогельсон И.А. "Литература учителя" (раздел "Л.Н. Толстой"). М.: "Просвещение", 1990. - С. 76.

РИЗОЕВ КИШВАР – н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДБССТ. тел. 918732310

САИДОВА МАВЛУДА САЪДУЛЛОЕВНА – н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДБССТ. тел. 900993733, saidova_tj. @mail.ru

«ИҚТИСОДИ САБЗ» - ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар даҳсолаҳои охир, дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ бештар мафҳумҳои «энергияи сабз», «бозори сабз», «саноати сабз», «сармояи сабз», «шуғли сабз» ва дигар мафҳумҳо бо истилоҳи «сабз» истифода мешаванд.

Пешвои миллат зимни ироаи Паёми солонаи худ ба Маҷлисӣ Олӣ пайваста аз ташаккул ва рушди ояндаи иқтисоди сабз дар Тоҷикистон ёдовар мешаванд. Дар Паёми худ Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ рӯзи 28-юми декабри соли 2023 баён намуданд, ки «… ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем» [2,с.3].

Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ яке аз кишварҳои татбиққунандаи «иқтисодиёти сабз» маҳсуб ёфта, аз лиҳози истифодаи манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия дар қатори шаш мамлакати пешсафи сайёра қарор дорад ва ҷои авволро дар Осиёи Миёна ишғол менамояд, зеро 98 фоизи барқ тавассути нерӯгоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мешавад». Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи 7-уми СММ, ки дар таърихи 20-28-уми сентябри соли 2015 баргузор гардид, чунин иброз дошта буд: «Тоҷикистон аз рӯйи нишондиҳандаи партовҳои гази карбонат ба фазо дар байни кишварҳое, ки камтарин ҳаҷми партови газҳоро доранд, ҷои 135-умро соҳиб аст. Ин партовҳо ба сари аҳолӣ рақамеро ташкил медиҳанд, ки аз нишондиҳандаҳои миёнаи дунё ба маротиба камтар аст. Истифодаи васеи манбаҳои таҷдидшавандаи энергия, алалхусус гидроэнергетика, ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва ташаккули иқтисоди сабз мусоидат менамояд.»

Дар Осиёи Марказӣ, мисли дигар минтақаҳои ҷаҳонӣ, манбаи асосӣ ва зиёди истеҳсоли қувваи барқ ба стансияҳои гармдиҳии барқӣ (70%) рост меояд, ки

ҳамасола миллионҳо тон гази карбонатро ба муҳити атроф паҳн менамояд.Минтақаи мазкур дорои имкониятҳои бузурги манбаҳои обӣ мебошад ва дар шароити имрӯза танҳо 10%-и он истифода мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконияти солонаи захираҳои барқии обӣ зиёда аз 527 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳанд, ки талаботи ҳозираи кулли мамлакатҳои Осиёи Марказиро се маротиба зиёд қонеъ мегардонад.

Стратегияи рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо назардошти сармоягузорӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист, ки дар конфронси байналмилалие, ки оид ба рушди босуботи иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист солҳои 1992 дар Бразилия ва 2002 дар маркази Африкаи Ҷанубӣ баргузор гардид, барои муаммои «иқтисоди сабз» асос гузоштааст. Сабаби чунин мавқеъ пайдо кардани муаммои «иқтисоди сабз» ин алоқамандии он бо ҳалли масъалаҳои зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мебошад. Бинобар ин бояд муайян карда шавад, ки оё дар мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои таъмини «иқтисоди сабз» вуҷуд доранд ё не. Тасдиқи ин андешаҳо нишондодҳо ва гуфтаҳою баромадҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар дохил ва берун аз кишвар гувоҳӣ медиҳанд

Дар замони муосир ҷомеаи ҷаҳонӣ моҳияти «иқтисоди сабз»-ро ҳаргуна мефаҳманд. Яке онро соҳаи нави иқтисод меҳисобад, ки табиати кишварро беҳтар мегардонад. Дигарон бошанд онро инъикоси технологияи нав, ҳамчун экосистема барои беҳтар намудан ва нафъ овардан ба вазъи табиат арзиш медиҳанд. Сеюмин бошад онро гузариш ба марҳалаи нави тараққиёт, ки мақсадаш пеш овардани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мефаҳманд.

Ҳамаи ин нишондодҳо оид ба муайян намудани фаҳмиши аҳамияти ибораи «иқтисоди сабз» наздик мебошанд. Дар навбати аввал «иқтисоди сабз» барои истифодаи самараноки он захираҳое, ки дар шароити муосир ба нестшави расидаанд (нефт, газ) ва самаранок истифода бурдани захираҳои алтернативии барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ), нақлиёти бо қувваи барқ ҳаракаткунанда, сӯзишвории биологӣ ва монанди онҳо нигаронида шудааст. Ҳоло дар Тоҷикистон миқдори рӯзҳои офтобӣ дар давоми сол аз 260 то 300 рӯз мебошад. Васеъ истифода бурдани нерӯи офтоб мувофиқи мақсади «иқтисоди сабз» мебошад. Шароити табиии Тоҷикистон барои истифодаи захираҳои «иқтисоди сабз» аз қабили гидроэнергетика, нерӯи офтоб ва шамол хело мувофиқ мебошад. Раванди истифодаи энергияи барқароршаванда бо технологияи наву дастрас дар ҷаҳон бо суръати баланд афзоиш меёбад. Аз рӯи истеҳсоли батареяҳои офтобӣ мамлакати Чин дар ҷахон пешсаф мебошад. Германия бошад, соли 2011 ба воситаи сарчашмаҳои барқароршаванда 20% барқ истеҳсол намуда бошад нақша дорад, ки то соли 2050 онро ба 80% расонад [5,с.37]. Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста ба чорабиниҳое, ки оид ба сарфакорона истифода бурдани барқ, истифодаи технология ва таҷҳизотҳои каммасрафи барқӣ ҷорӣ шудаанд, аз рӯи самаранокии энергия дар ММД аз мамлакатҳои зиёди ҷаҳон нишондиҳандаи паст дорад. Дар ҳалли проблемаи энергетикӣ, аввалан баланд бардоштани самаранокии энергия ва сарфаи энергияро ба ҳисоб гирифтан лозим аст ва ин бо зудӣ эҳсос карда мешавад.

Инкишоф ва рушди ояндаи иқтисоди ҷаҳон аз энергияи барқароршаванда вобастагии зич дорад. Чунки энергия омили муҳимми таъмин намудани рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, ташаккули «иқтисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, пешгирии офатҳои табиии вобаста ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши партовҳои гази карбонат мебошад. Аз рӯйи ҳисоби олимон 2%-и ММД-и ҷаҳон кифоя аст, ки «сабзгардонӣ»-и 10 сектори рушддиҳандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, кам кардани партови газҳои гармхонавӣ ва самаранок истифода намудани захираҳо ба амал бароварда шавад.

Барномаи СММ оид ба муҳити зист дар моҳи марти соли 2009 маърӯзаи «Раванди нави глобалии сабз»-ро тайёр намуд, ки дар он зарурияти сармоягузориро вобаста ба пешгирии муаммоҳои экологии ҷаҳонӣ пешниҳод намуд. Дар барнома қайд шудааст, ки сармоягузориҳо дар ҳаҷми 1% аз ММД-и ҷаҳонӣ 750 млрд. долларро ташкил медиҳанд, ки дар ду соли оянда метавонад ба ташкил ва рушди инфрасохтори «иқтисоди сабз» дар сатҳи ҷаҳонӣ заминаи мустаҳкам гузорад.

Барои гузариш ба «иқтисоди сабз» Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки давраи туллонии бунёд, дигаргунсозӣ, таҷдиди неругоҳҳои пештар сохта шуда ва навро сармоягузори намояд. Ин имконияти амали гардонидани «иқтисоди сабз» на танҳо дар кишвар, балки дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ ва берун аз он мешавад. Ба ин ҳадаф расидан таҷдиди нерӯгоҳҳои обии «Норак», «Сарбанд», «Қайроқум» ва бунёди нерӯгоҳи обии «Роғун» зарур мебошад. Дар ин нерӯгоҳҳо амалан аз нисф зиёди фондҳои асосии онҳо аз нуқтаи назари ҷисмонӣ фарсуда шудаанд. Барои пешгирӣ ва бартараф намудани вазъияти баамаломадаи фарсудашавии ҷисмонӣ зарурияти сармоягузориҳои нисбатан калон барои ҷумҳурӣ пеш омада, амали намудани онҳо иқтидори энергетикии кишварро баланд мебардорад. Барои халалдор нагардидани муҳити зист дар минтақаи Осиёи Марказию Ҷанубӣ сохтмони хатти минтақавии интиқоли барқии аз ҷиҳати экологӣ тоза КАСА-1000 ба масофаи 252 километр ва ба маблағи 2,2 миллиард сомонӣ оғоз гардидааст, ки он шабакаҳои барқии Тоҷикистону Қирғизистонро бо дигар кишварҳои минтақа Афғонистон ва Покистон пайваст намуда, имкониятҳои васеи ҳамкориҳои иқтисодӣ бо ин давлатҳоро оид ба содироти энергияи аз ҷиҳати экологӣ тоза мусоидат мекунад.

Солҳои охир рушди бомароми соҳаи энергетика ба раванди саноатикунонии босуръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.Умуман, дар замони соҳибистиқлолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яъне таъмиру таҷдиди низоми энергетикии кишвар 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст.Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти фаровонии захираҳои гидроэнергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли «энергияи сабз» ва содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан ба ҳадафи стратегии худ – расидан ба истиқлоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.Соли 2023 иқтидори энергетикии Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли неруи барқ 22 миллиард киловатт – соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт – соат ё 28 фоиз зиёд мебошад [2,с.4].

Бо пешниҳоди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» эълон шуд, ки он аз 22 марти соли 2018 шурӯъ шуда, дар рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об 22 марти соли 2028 ба анҷом мерасад. Ин аст ҳиссаи Тоҷикистон дар ҳалли муаммоҳои умумиҷаҳонии об, иқтисоди «сабз», ҳифзи муҳти атроф.

Бо нишондод ва андешаи мутахассисон, рушди «иқтисоди сабз» имконияти мамлакатҳои зиёдеро аз буҳронҳои экологӣ эмин нигоҳ медорад, чунки мамлакатҳои зиёди инкишофашон баъди саноатӣ ба чунин буҳрон рӯ ба рӯ шудаанд.

Ин тамоилҳоро ҷамбаст намуда, бояд қайд намуд, ки тамоюли ҷаҳонишавии «иқтисоди сабз» ин афзоиши самараноки истифода ва тараққиёти васеи энергияи барқароршаванда (обӣ, офтобӣ, шамолӣ) дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт; нақлиётӣ аз лиҳози экологи бехатар, яъне ба муҳити атроф кам зараррасон; таъмини талаботи одамон ба маҳсулотҳои кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ ва органикӣ бехатар ва сифатноки истеъмолӣ; туризми экологӣ бо назардошти шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва рекреатсияи захираҳои об; сохтмонҳои нави саноатӣ ва зерсохтори иттилоотӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2023.

3.Анисимов С.П. «Зеленая экономика» и электроэнергетика./Национальные проекты.-2013.-№6.-С.4-13.

4. «Зеленая» экономика // http://minpriroda.by/

5. Обзор «зеленой» экономики ЮНЕП, 2011 // http://www.unep.org /

6. Маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои институтсионалии ташкили «иқтисодиёти сабз» дар ҶТ», Душанбе-2017. С.19-20.

САФАРАЛИЕВА Л.Ш. - *а*ссистенти кафедраи молия ва бонкдорӣ. Коллеҷи информатика ва техникаи компютерии шаҳри Душанбе, Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/1. Тел.: +992 987381188

ДУРНАМОӢ ВА ТАКМИЛИ ВАЗЪИ ҚАРЗИ БОНКӢ ДАР ТАЪМИНОТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Дуруст муайян кардани ҳудуди қарз асоси ташкили самараноки раванди қарздиҳӣ, бо ҳисобгирии имкониятҳои бонк ва қонеъ гардонидани талаботи асосноки қарзгирандагон мебошад, ки барои қарзгирандагон дар алоҳидагӣ ва барои иқтисодиёт умуман моҳияти хоса дорад.

Яке аз вазифаҳои асосии ҳукумат таъмини устувории қобилияти харидории пули миллӣ ва нигоҳдошти таваррум дар сатҳи муайян мебошад. Азбаски, қарздиҳӣ яке аз роҳҳои асосии баровардани пул ба муомилот аст, он метавонад боиси зиёдшавии ҳаҷми пул ва пастшавии қурби он гардад. Ин дар навбати худ боиси болоравии нархҳою норозигии мардум аз сиёсати ҳукумат мегардад. Аз ин рӯ зарур аст, ки ҳаҷми қарзҳои додашаванда аз ҷониби бонки марказӣ танзим карда шавад. [1;]

Бонкҳои маркази вобаста ба зарурати иқтисодӣ ҳудуди болоии маблағи қарзҳои ба хоҷагии халқ додашавандаро муайян мекунанд. Дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ ин намуди маҳдудкунӣ васеъ истифода мешавад. Масалан, бо мақсади роҳ надодан ба қарздиҳии зиёд, ки метавонист боиси болоравии нархҳою беқурбшавии пули миллӣ гардад, солҳои 1994-2000 Бонки миллии Тоҷикистон барои сохтори бонкӣ сатҳи болоии қарзҳои додашавандаро муайян карда буд. Яъне бонкҳо дар якҷоягӣ наметавонистанд аз ҳудуди муайян берун бароянд. Ин намуди маҳдудкунӣ шифти қарзӣ (Credit ceiling) ном дорад.

Ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ додашаванда метавонанд беҳудуд бошад, зеро вобаста бо амали мултипликатори бонкӣ қарзи аз ҷониби як бонк дода шуда баробари ба суратҳисоби корхонаи дигар расиданаш ба захираи қарзӣ мубаддал мешавад ва бонк имкон дорад онро боз ба қарз диҳад. Ба таври дигар, ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби бонкҳо додашаванда аз сармояи

умумии онҳо вобаста нест. Вале вобаста ба зарурати танзими муомилоти пулӣ маблағи қарзҳои аз ҷониби бонки алоҳида додашаванда ҳудуди муайян дорад: [2;]

- маблағи умумии қарзҳои додашаванда аз захираҳои қарзии бонк вобаста аст, яъне бонк наметавонад аз захираҳои доштааш қарзи зиёдтар диҳад. Илова бар он, бонкро зарур аст, ки мӯҳлати қарзҳои додашударо ба мӯҳлати пасандозҳо алоқаманд кунад, вагарна сари вақт баргардонидани пасандозҳо номумкин мегардад;

- бо мақсади таъмини пардохтпазирии бонк ва иҷораи саривақтии ӯҳдадориҳояш дар назди мизоҷон онро зарур аст, ки ҳудуди қарзро барои мизоҷони алоҳида муайян намояд. Саривақт барнагаштани қарзи алоҳида набояд боиси иҷро нашудани ӯҳдадориҳои пули бонк дар назди мизоҷолни дигар гарданд. Масалан, мутобиқ ба қарори Бонки миллии Тоҷикистон, саҳҳомони бонки тиҷоратӣ метавонанд, аз он қарз гиранд, вале маблағи он набояд аз 20 фоизи сармояи бонк зиёд бошад. Муайян кардани ҳудуд барои қарзҳои калонтарин низ ба мақсад мувофиқ аст. Онро метаврн нисбати захираҳои қарзӣ ва ё сармояи бонк муайян кард. Масалан, қарзи калонтарин набояд аз 25 фоизи сармояи бонк зиёд бошад.

Самтҳои асосии сиёсати қарзӣ ва фоизии бонк бо дарназардошти меъёри бозтамвилии Бонки миллии Тоҷикистон, арзиши аслии маблағҳои қарзӣ, хароҷотҳои бонк, даромади интизорӣ, талабот ва дигар омилҳои ҷойдошта аз тарафи Раёсати бонк муқаррар карда мешавад.

Қарзҳо аз тарафи бонк ҳамчунин дар асоси қарорҳои алоҳидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки маблағи онҳо аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ ва дигар мақомотҳо ҷудо карда мешавад, аз рӯи тартибу шартҳои низомнома ва қоидаҳои бо ин мақомотҳо мувофиқа гардида, пешниҳод карда мешаванд.

Манбаъ барои додани қарзҳо: маблағҳои худии бонк, маблағҳои ба пасандозҳои аҳолӣ ҷалбшуда, маблағҳои аз ҳисоби фурӯши қоғазҳои қимматнок бадастомада, инчунин маблағҳои ашхоси ҳуқуқии буҷавию ғайрибуҷавие, ки ҳамчун маблағҳои озод дар ҳисобҳои депозитии бонк мавҷуданд ба ҳисоб мераванд.

Истифодаи қарзи молӣ низ ҳудуди муайян дорад. Зеро маблағи он аз имкониятҳои корхона ё ширкати алоҳида вобаста аст. Ин корхонава ё ширкат наметавонад маблағҳои пули худро мудати дароз ба ихтиёри корхонаи дигар диҳад, вагарна худи он мӯҳтоҷи қарз мегарда. Агар тамоми иқтисодиётро дар якҷоягӣ гирем, корхонаҳо наметавонанд, тамоми молашонро ба қарз диҳанд, зеро дар чунинҳолат онҳо аз ҳамдигар молу ашё харида наметавонанд ва заводу фабрикаҳо аз кор бозмемонанд. Аз ин рӯ, ҳаҷми қарзҳои тиҷоратӣ ё молӣ низ ҳудуди муайян дорад ва вайрон кардани он ба мақсад мувофиқ нест.

Аз ҳаҷми умумии маблағҳои қарзии додашуда барои соҳибкорӣ дар соли 2019 3101,6 млн. сомонӣ ё 88,8 % равона гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1544,8 млн. сомонӣ ё 2,0 маротиба зиёд мебошад. Аз ҷумла ба соҳаҳои саноат 519,0 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 3,0 маротиба ё 390,6 млн. сомонӣ зиёд), кишоварзӣ 1285,8 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 1,6 маротиба ё 491,4 млн. сомонӣ зиёд), нақлиёт 177,7 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 2,1 маротиба ё 94,6 млн. сомонӣ зиёд), алоқа 18,1 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 29,0 маротиба ё 17,5 млн. сомонӣ зиёд), сохтмон 29,0 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 1,7 маротиба ё 12,2 млн. сомонӣ зиёд), савдо ва хӯроки ҷамъиятӣ 223,4 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин

давраи соли гузашта 2,2 маротиба ё 120,8 млн. сомонӣ зиёд), хоҷагии манзилу коммуналӣ 19,8 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 2,9 маротиба ё 13,2 млн. сомонӣ зиёд), илм, маданият ва тандурустӣ 16,6 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 4,0 маротиба ё 12,3 млн. сомонӣ зиёд), дигар намудҳои соҳибкорӣ 463,2 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 1,7 маротиба ё 196,6 млн. сомонӣ зиёд), соҳибкории инфиродӣ 348,8 млн. сомонӣ (нисбати ҳамин давраи соли гузашта 2,2 маротиба ё 195,5 млн. сомонӣ зиёд) маблағгузорӣ карда шудаанд. [4;]

Адабиёт:

1.Низомномаи 95 «Оиди тартиби гузаронидани амалиётҳои асъорие, ки ба гардиши сармоя алоқаманданд».

2.Дастурамали 19 «Оиди тартиби интиқоли асъори хориҷӣ аз ҶТ ва ба ҶТ бе кушодани суратҳисобҳои қорӣ».

3.Дастурамали 90 «Оиди суратҳисобҳои бонкии амонатие, ки дар бонкҳои ҶТ кушода мешаванд».

4.Дастурамали 96 «Оиди ташкили назорати дохилӣ дар бонкҳо».

5.Дастурамали 112 «Оиди пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҶТ».

6.Дастурамали 116 «Оиди кор бо қарзҳо».

7.Дастурамали 138 «Оиди тартиби кушодан, бақайдгирӣ ва амал кардани нуқтаҳои мубодилаи асъор ва бурдани амалиётҳои асъорӣ-мубодилавӣ бо асъори нақдии хориҷӣ».

САИДОВА МАВЛУДА САЪДУЛЛОЕВНА – к.э.н., доцент кафедры экономической теории МУТПТ. Тел. 900993733, saidova_tj. @mail.ru

МАХМУДОВА МУХАББАТ ХАМИДОВНА – к.э.н., доцент кафедры экономической теории МУТПТ. тел. 919682701.

ИННОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Иностранные инвестиции играют важную роль в успешном развитии отечественной и мировой экономики. В условиях, когда сложно привлечь инвестиции внутри страны для развития отдельных предприятий и отраслей, важным источником средств для модернизации экономики являются иностранные инвестиции.

Привлечение иностранных и отечественных инвестиций является одним из приоритетов в экономической политике Республики Таджикистан.

Привлечение иностранных инвестиций в таджикскую экономику преследует долговременные стратегические цели создания цивилизованного, социально ориентированного общества, характеризующегося высоким качеством жизни населения, в основе которого лежит экономика, предполагающая не только совместное эффективное функционирование различных форм собственности, но и интернационализацию рынка товаров, рабочей силы и капитала.

В Республике Таджикистан созданы благоприятные условия для привлечения иностранных инвестиций, поддержки рыночных структур и развития коммерческой, финансовой и банковской системы.

Сделан огромный шаг в сторону углубления экономических реформ, реконструкции национальной экономики, укрепления и развития международных связей, глубокой интеграции в мировую экономику.

Инвестициями являются - все виды права на имущество (кроме имущества личного пользования или, связанного с деятельностью по продаже товаров без их переработки), включая денежные средства, ценные бумаги, производственно - технологическое оборудование и результаты интеллектуальной деятельности, принадлежащие инвестору на основе права собственности и вкладываемые им в объекты инвестиционной деятельности в целях получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата[1.с.1].

Инвестиционная деятельность – это действие инвестора по вложению инвестиций в производство продукции или их иному использованию с целью получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата.

Инвестирование в создание и воспроизводство основных фондов осуществляется в форме капитальных вложений.

Объектами инвестиционной деятельности являются:

-недвижимое имущество;

- ценные бумаги;

- интеллектуальная собственность;

- другие объекты, в которых инвестиционная деятельность не запрещается законодательством Республики Таджикистан[1,с.2].

Основным законодательным актом, регулирующим инвестиционную деятельность в Таджикистане, является Закон Республики Таджикистан от 15 марта 2016 года « Об инвестициях», который регулирует отношения, связанные с осуществлением инвестиционной деятельности и определяет правовые, экономические основы стимулирования и государственной поддержки инвестиций посредством предоставления равного правового режима и гарантии зашиты прав инвесторов.

Отличительной особенностью нового Закона «Об инвестициях» стало то, что инвесторами являются не только иностранные инвесторы, но и отечественные, придавая тем самым стимул для развития внутреннего инвестирования.

Дополнительно, на национальном уровне для стимулирования притока инвестиций и создания наиболее благоприятной инвестиционной среды приняты законы Республики Таджикистан «О приватизации государственной собственности Республики Таджикистан» «О концессиях», «О свободных экономических зонах», «О государственном частном партнерстве», «Об инвестиционных соглашениях». Перечисленные законы обеспечивают защиту прав, интересов имущества иностранных инвесторов, создают прочную правовую основу для осуществления коммерческой деятельности, стимулируют участие иностранных инвесторов в приватизации объектов национальной экономики на равных правах с гражданами Таджикистана.

В Республике Таджикистан для инвесторов существует значительный ресурсный потенциал, включающий;

-наличие и доступность минерально-сырьевых ресурсов;

-благоприятные почвенно-климатические условия;

-наличие дешевой и квалифицированной рабочей силы;

-возобновляемые гидроэнергетические ресурсы[3,с.2].

Согласно статистическим данным, за последние семь лет в страну поступили иностранных инвестиции на сумму более 95 миллиардов сомони, из которых более 30 миллиардов сомони являются прямым капиталом.

За этот период в различных социально-экономических сферах за счет государственного бюджета и иностранного капитала было реализовано более 1400 государственных инвестиционных проектов на сумму 36 млрд сомони.

Сейчас в стране реализуются еще 724 государственных инвестиционных проекта на общую сумму 152 млрд сомони.

Согласно «Национальной стратегии развития страны на период до 2030 года», объем прямых инвестиций до 2026 года был увеличен на 10 процентов по сравнению с валовым внутренним продуктом, а в 2022-2026 годах, то есть за пять лет, в национальную экономику должно быть привлечено более 60 млрд сомони прямых инвестиций[2,с.2].

С момента обретения государственной независимости Республика Таджикистан проводит активную политику, направленную на обеспечение роста экономики и интеграцию в мировое экономическое хозяйство. Политический и инвестиционный климат, принятые законодательные и нормативные акты способствуют решению многих приоритетных задач, связанных с ростом и модернизацией экономики, привлечением инвестиций и развитии частного сектора. Республика Таджикистан как полноправный член мирового сообщества, активно продолжает процесс институциональных и социально-экономических реформ, направленных: на укрепление законодательной базы; развития систем исполнения контрактов и корпоративного управления; обеспечения прав собственности; устранение излишних административных барьеров; повышение инвестиционного потенциала и снижения инвестиционных рисков.

Литература:

1.Закон Республики Таджикистан « Об инвестициях» от 15 марта 2016 г.№ 1299.

2.Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.01.2023. Душанбе.

5.Таджикистан. Инвестиционный климат и возможности страны. Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан.www.qki.

КАРИМОВА З.Ҳ. - омӯзгори кафедраи фанҳои гуманитарии ДДТТ Почтаи электронӣ; Zabirjon.karimoua@r, Тел;985-18-55-41

НАҚШИ ЗАНОН ДАР ПЕШГИРИИ НИКОҲИ ХЕШУ ТАБОРӢ

Пойдорӣ ва қудрату тавоноии ҳар як давлати миллӣ ба бисёр омилҳо: аз ҷумла муҳити табиии зист, боигариҳои табиии, вазъи муносибаташ ба ҳамсоядавлатҳо ва ҷаҳон, дараҷаи инкишофи зеҳнии аҳолӣ, сифати худшиносию доштани нангу номуси миллӣ, ғурури солимии миллӣ, шарми миллӣ, дараҷаи тараққиёти иқтисодиёт ва қуввaҳои истеҳсолкунанда вобаста аст.

Онки ҳамин омилҳо муҳиманд ҳеҷ кас инкор карда неметавонад. Аммо агар миллат чӣ аз лиҳози равонӣ ва чӣ ҷисмонӣ солим набошад вай ҳаргиз рушд намеёбад ва ба пояи баланди тараққиёт намерасад, чунки маҳз инсонҳо созанда, эъҷодкор ва навовару пешбарандаанд. Барои ҳамин ҳам таъмини саломатии инсон дар ҳар кадом давлати

мақсади пешравидошта, калидӣ буда, ҳокимияти сиёсии давлат барои ин тамоми имкониятҳоро истифода менамояд.

Дар ин асно қабули қонуну қарорҳое, ки барои баланд бардоштани нақши занон дар ҷомеа ва аз ҳисоби квотаҳои президентӣ ба таҳсил фаро гирифтани ҷавондухтарон аз шаҳру ноҳияҳои гуногун аз тарафи Сарвари давлат басо рамзӣ буд, чунки дар ҳама давру замон зани солиму солеҳа метавонад оилаи солим ва ҷомеаи ҷолимро тардия намояд.

Дуруст аст, ки дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсие, ки дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI ба миён омад барои миллати тоҷик аз як тараф агар ба нокомиҳо ру ба ру шудан бошад аз ҷониби дигар беназирии он ҳувайдо мегардад. Беназирӣ дар он аст, ки миллати тоҷик замоне тамаддун ва фарҳанги асили худро дошт ва бо амри тақдир онро аз даст дода буд. Дар ин ҳангом тавонист арзишҳои аз даст додаро аз нав эҳё намояду ба ҷомеаи ҷаҳонӣ худро бори дигар ҳамчун миллати соҳибтамаддун ва фарҳангӣ муаррифӣ намояд. Чи тавре ки Президенти кишвар дар Паёми имсолаи худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуд, “Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидани мероси таърихиву фарҳангии мо дар айни замон эътирофи тоҷикон ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангӣ мебошад” [1]. Ин падидаҳо боиси он мегарданд, ки тавассути он мо истиқлолияти ба даст овардаамонро устувору пойдор ҳимояву ҳифз намоем.

Дар баробари буҳрони сиёсӣ миллати тоҷик мубталои бемории маънавӣ низ гардид. Аз фазои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию маънавӣ он давра он чӣ ҳувайдо мегашт, ки ин вабои миллаткуш аз хориҷ таҳрезӣ гардид ва ба осонӣ тарҳҳоро қисме аз мардуме, ки донишҳои сиёсӣ надоштанд, инчунин саводи динию дунявии паст доштанд қабул намуда, ахлоқи исломиро либоси сиёсӣ пушонида ба кулли ҷомеа иҷборан бор карданӣ шуданд.

Бо ин амали хеш онҳо на танҳо зомини хуни ҳазорон нафар мардуми бегуноҳ гаштанд, балки чунин заминаеро фароҳам оварданд, ки қисматшавии Тоҷикистони тозаистиқлол аз эҳтимол дур набуд.

Аммо ақли солим ғолиб омад. Сесияи тақдирсози XVI-уми шӯрои Олӣ дар шаҳри бостонии Хуҷанд шахсеро ба сари қудрат овард, ки роҳи табобати маризиҳои ҷомеаро тез ва сари вақт пайдо намуд. Эмомалӣ Раҳмон замоне ба сари қудрат омад, ки миллат ва давлати тозабунёди тоҷиконро буҳрони иқтисодию сиёсӣ равонию ахлоқӣ фаро гирифта буд ва ӯ тавонист давра ба давра онҳоро рафъ намуда, фаъолияти ҳамаи бахшҳои ҳаёти ҷомеаро барқарор созад.

Ҳадафи асосии Пешвои миллат акнун як чиз,таъмини солимии равонию ҷисмонии ҷомеа буд, зеро ба қавму қабила ва минтақаҳо ҷудошавии як миллати том бар асари ҷанги шаҳрвандӣ то андозае бегонашавиро ба вуҷуд оварда буд. Ин бегонашавӣ раванди ба тариқи никоҳ ба ҳам хешу таборшавии аҳолии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистонро боз дошта боиси авҷгирии никоҳи байни худӣ ва аксаран хешу таборони наздик гашт.

Агар як сабаби чунин зуҳурот ҷанги шаҳрвандӣ гашта бошад, сабаби дигараш паст гаштани сатҳи зиндагии мардум ва гаронии хароҷоти туйи арусию домодӣ буд. Хешу табор ҳатто бародарону хоҳарон ба хотири ба хонаи нафари “бегона” нарафтани маблағ ва ҷиҳози ҷамъгашта бо ҳам қудо мешуданд, бехабар аз он ки чунин никоҳ боз пас гаштан ба ҷомеаи ибтидоӣ ва вайроншавии хун мегардад. Онро бояд қайд намуд, ки ҳануз дар охири солҳои 60-уми асри гузашта масъалаи ташкили оилаи солим ва тарбияи насли солим дар зери шиори кам намудани афзоиши табиии аҳолӣ, ки гӯё модар танҳо се фарзанди солим тавлид карда метавонад ва зиёдшавии фавти модару кудакро ба ҳамин алоқаманд медонистанд, иллати аслиаш ҳамин никоҳи хешу таборӣ буд.

Агар ба омори солҳои 60-70 уми асри гузашта эътибор диҳед, маҳз дар зери ҳамин шиор фавти модару кудак хеле зиёд аст. Албата ин як воситаи гирифтани пеши роҳи афзоиши табиии аҳолӣ дар собиқ ҷумҳуриҳои Осиёи марказӣ буд. Аммо ин маънои онро надошт, ки тавлиди кудаки носолим вуҷуд надошт. Аслан давлате, ки барои солимии шаҳрвандон худро масъул медонад, хуб медонад, ки пешрафти ҷомеаҳамеша ба насли солим вобаста аст. Таҳқиқ ва ҷустуҷӯҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони соҳибистиқлолӣисбот намуд, ки дар аксари ҳолатҳо сабабгори тавлиди кӯдакони иллатнок низоми ҷамъиятӣ ва шароити зиндагӣ не, балки фарҳанги пасти ташкили оиладории худи мардум аст. Онҳо онро ба ҳисоб намегиранд, ки худӣ бе ҳамин ҳам хеш аст. Ваҳдати миллӣ, пешрафту ободии ватан дар заминаи ташкили хешнигарӣ бо бегонагон аст. Хеш бе ҳамин ҳам хеш аст. Аммо ташкили хешнигарӣ тавассути издивоҷ бо бегонагон; а) доираи муошрати маънавиро васеъ менамояд; б) тавассути ин бо урфу одат ва анъанаҳои ҳамдигар шинос шуда, фарқияти равонӣ то андозае аз байн меравад; в) хун нав шуда боиси беҳтар шудани сифати ҷисмонию равонию зеҳнӣ мегардад.

Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз омори маслуқони аз никоҳи хешу таборӣ ба дунё омада хуб огоҳӣ доштанд, масъалаи танзими оиларо ҳамчун қадами аввал дар роҳи ҳифзи солимии миллат диданд.

Аз ин хотир таблиғу ташвиқи ташкили оилаи солимро ё аниқтараш ҷонноксозии маърифатӣ ташкили оиларо яке аз омилҳои пешгирикунандаи никоҳи хешутабор бо ҳам диданд.

Бешак ба солимии ҷомеа, оила ва шахс омилҳои гуногуни объективию субъективӣ таъсир мерасонанд, ки оқибат сабабгори низоъ дар ҷомеа, носолимӣ ва ба вайроншавии оила дар заминаи ризояти издивоҷкунандагон ва ба руҳафтодагию бемории шахс оварда мерасонад. Вобаста ба ин сиёсати дурбинонаи Ҷаноби Олӣ ба он самт равона шудааст, ки ҳатман бояд ҷомеа солим ва тараққикарда, оилаи солим ва устувор,шахс руҳану ҷисман солим бошад.

Муайян гардидааст, ки яке аз сабабҳои асосии носолимии оила ва тавваллуди кудаки бо нуқсони модарзодӣ,ки боиси пошхурии оилаҳо мегардад никоҳи хешу таборӣ мебошад. Никоҳи хешу таборӣ дар сарзамини Тоҷикистон таърихи дерина дорад. Қисме аз минтақаҳои Тоҷикистон кушиш менамоянд, ки танҳо дар доираи хешу табор фарзандони худро хонадор намоянд.

Чунин амалро ба хотири нигоҳ доштани манфиатҳои хонаводагию авлодӣ амалӣ менамуданд. Аммо бисёр маврид амали онҳо дар аввал боиси ба дунё омадани кудакони маъюб гардад, инчунин дар мавриди дигарбоиси баҳс ва ин метавонад риштаи хешу табории наздики онҳоро канаду хешу табориро ба душманӣ табдил диҳад. Чун занон дар аксарияти оилаи тоҷик ҳангоми хонадоршавии фарзандон нақши асосӣ доранд, метавонанд ба ин масъала монеа шаванд ва аз оқибатҳои фоҷеабори он худ ва фарзандонашонро эмин доранд.

Асогузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмаш ба маҷлиси Олӣ қайд намуд: “Дар миёни ҷавонон ҳолати никоҳи хешовандони наздик зиёд шуда, боиси таваллуди кӯдакони маъюб гардида истодааст” [2].

Бешак эродҳои Президенти кишвар аз никоҳи хешу таборӣ бо далелҳои илмӣ асоснок гардидааст. Масъалан имрӯз илми тиб исбот намуд, ки никоҳи хешу таборӣ боиси бо нуқсон таввалуд шудани кудакон мегардад, ки оқибати фоҷиаборе барои миллату давлат ба бор меоварад.

Масъалаи мазкур аз нигоҳи тиб чунин шарҳ дода мешавад. “Ҳама вақт ҳангоми мавҷуд будани никоҳи хешу таборӣ миёни ҳамсарон хавфи бемориҳои ирсии храмасомӣ

зиёд мешавад” [3]. Никоҳи хешутаборӣ бештар ба ҷиҳати равонии кудак рафта–рафта таъсири манфӣ мерасонад. Хавфи бо нуқсони модарзодӣ таваллуд шудани кудакон ва марги бармахали кудакон дар наслҳои оянда, ки омили никоҳи хешу таборӣ доранд, меафзоянд. Масалан хоҳару бародар бо ҳам қудо шуданд. Аз фарзандони онҳо се фарзанд тавлид шуд, ки ҳарсеяшон ҳам иллатноканд. Ҳатто агар каме пешпо хуранд, устухони пойҳояшон мешикананд. Аз ин рӯ никоҳи байни хуншарикон аз доираи оила берун баромада ба мушкилии ҷамъитӣтабдил меёбад, зеро он аз давлат хароҷоти зиёдеро талаб менамоянд.

“Никоҳи байни хешу табори наздик хавфи калони ба вуҷудоии бемориҳои асабӣ-руҳиро дар худ пинҳон мекунад” [4] . Тиб исбот намудааст, ки бисёре аз бемориҳо сабаби асосии пайдоиш надорад. Аз ин рӯ барои сар задани баъзе бемориҳо омилҳои зиёде лозим мешавад.

Дар шароити пайдо шудани якчанд омилҳо дар организми инсон баъзе аз бемориҳо сар мезанад, ки асосан ангезандаи ин намуд бемориҳо бешубҳа никоҳи хешу таборӣ аст.

Аз ҷумла дар мисоли бемории қанд, ки сабаби асосии пайдоиш надорад, гарчанде мутахассисони соҳаи тиб ин бемориро аз як ҷиҳат ирсӣ ҳам меҳисобанд. Ҳангоми ҷой доштани ин беморӣ дар як шахс, нуқсон ба насли оянда мегузарад. Вақте ки ду насли хешутаборӣ нуқсондор, ки аз наслҳои пеш майлнокиро ба бемории қанд мерос гирифтаанд, бо ҳам мепайванданд, яъне оила барпо менамод, эҳтимолияти пайдо шудани бемории қанддар фарзандони онҳо якчанд маротиба меафзояд.

Чи тавре ки гуфта шуд, оила яке аз қишрҳои асосии ҷомеа буда, муҳитест барои тарбияи шахси солим ва бақои насли инсоният. Ба ин хотир дини мубини ислом низ ба масъалаи оилаи солим аҳамияти ҷиддӣ додааст.

Вобаста ба масъалаи ташкили оила дар меъёрҳои ахлоқию фарҳангӣ ва қонунгузории ислом ба ҳидояту муқараротҳое вомехурем, ки аз лаҳзаҳои нахустини шаклгирии оила, интихоби ҷуфти муносиб то марҳилаҳои ниҳоӣ, оиладориро дар низоми меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқӣ ба танзим медарорад. Бештари меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқии ислом ба масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд равона гардидааст.

Масъулиятнокии волидайнро дар тарбия намудани фарзанди солим чӣ аз ҷиҳати равонӣ ва чӣ аз ҷиҳати ҷисмониро дини ислом ба волидайни кӯдак пеш мегузорад, ки қобилият ва имконияти дуруст ва солим тарбия намудани фарзандро аз ӯ талаб менамояд.

Ташкил намудани оила аз диди ислом танзими дақиқро талаб менамояд. Тибқи таълимоти ҳуқуқии ислом арусу домод бояд ба ҳамдигар маҳрам ва ҳароми абадӣ набошанд. Монанди зане, ки барояш шири худро додааст, амма ҷиян, хоҳару бародар, домоду хушдоман ва ғайра. Худованд оид ба занҳое, ки никоҳ карданашонро манъ намудааст дар сураи Нисо фармудааст. Тарҷума: “Бар Шумо ҳаром карда шудаанд: модаронатон,духтаронатон, хоҳаронатон, аммаҳоятон, холаҳоятон, духтарони бародар ва духтарони хоҳар ва он модарони Шумо, ки ба Шумо шир додаанд ва хоҳарони ширхорагиатон ва модарони занонатон ва духтарони занонатон, ки дар канори шумо парвариш меёбанд...(Нисо, 23) ”.

Маълум аст, ки дини Ислом зидди никоҳи хешу таборӣ наздик аст аммо ба таври истисно ба баъзе никоҳи хешу табор иҷозат додааст.(мисли писари амак ба духтари амак, писари хола ба духтари хола ва ғ.)

Дар чунин ҳолат дар оилаҳо мушкилоти генетикӣ ба амал омаданаш эҳтимолият дорад. Вобаста ба ин пайғамбари ислом фармудааст: “Муайян кунед, ки нутфаи худро ба хотири идомаи насли худ куҷо ҷойгир мекунед” [5] .

Пайғамбари Ислом на дар шакли ҳадис, балки дар шакли маслиҳат ба наслҳои оянда дастур додааст, ки то тавонанд берун аз қавми худ зан гиранд.

“Берун аз қавми худ зан бигиред, то ки ба таввалуди фарзандони носолим роҳ надиҳед” [6] .

Дар замони салтанати Халифа Умар ба масъалаи мазкур, низ диққати асосӣ дода шудааст. Масалан Халифа Умар ба қавми Соиб, ки танҳо дар доираи қавми худ никоҳ мекарданд, гуфта буд.

“Эй хонадони Соиб Шумо дорои фарзандони носолим ҳастед ва бояд берун аз қавми худ зан бигиред” [7] .

Мутафаккири бузурги олами ислом М. Ғаззолӣ низ ба масъалаи никоҳ, яъне ташкили оила таваҷҷуҳи махсус додааст. Дар таълимоти ахлоқӣ сиёсии худ таъкид менамоянд, ки никоҳ кардан аз ҷумлаи одоби роҳи дин аст, ҳамчунин таом хурдан. Чунон ки роҳи динро ба ҳаёту бақои одамӣ ҳоҷат аст ва ҳаёт бе таому шароб мумкин нест, пас ҳамчунин ба бақои ҷинси одамӣ ва насли вай ҳоҷат аст ва ин бе никоҳ мумкин нест [8].

М. Ғаззолӣ мефармояд, ки нахустин чизе, ки аз фазилати ташкили оила ҳувайдо мегардад, ин фарзандаст. “Файзи аввал дар фарзанд аст” [9] .

Ғаззолӣ низ никоҳи хешу табориро ба оила барпокунандагон тавсия надода таъкид менамояд, ки “аз хешовандони наздик набувад, ки дар хабар аст, ки фарзанд аз он заиф ояд. Ва магар сабаб он бошад, ки шаҳват дар ҳаққи хешовандон заифтар бувад” [10] .

Ифшои ин масъала М.Ғаззолиро ба он водор намуда буд, ки барои ташкили оилаи солим, ки дар рушду инкишофи ҷомеа ва тарбияи инсони поксиришт дастур ба насли ҷавон пешниҳод намояд.

Бояд этироф намудд, ки талоши Пешвои миллат ҳидоятҳои судмандашон ба ҷавонону волидайн барои ташкили оилаи солим ифодаи олии инсондӯстӣ ва ғамхории падарона дар ҳақи миллат аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси олии Ҷ.Т. аз 26.12.2018 ш. Душанбе.
2. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси олии Ҷ.Т. аз 23.01.2015 ш. Душанбе.
3. А.М.Пулатов, А.С. Никифоров, Асабшиносӣ. Маориф Душанбе соли 1990 саҳ.308-309.
4. Скварков И. И. Ермоленко, Н.А.Развитие нервной спетемы у детей в норме и патологии. Москва МЕД пресс-инфорле 2003, с.368.
5. Абдураҳими Умрон (тарҷума аз забони англисӣ). Танзими оила дар ислом. Ш. Душанбе 1999, с.28
6. Абдуҳомид Муҳаммад Ғаззолӣ Кимиёи саодат, ҷилди 1 Душанбе Эр-граф 2008 с.

ТАГАЕВ БАҲРОМ ШОНАЗАРОВИЧ – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

НАҚШИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Тибқи адабиёти илмии иқтисодӣ имрӯз талабот ба ташкили иқтисодиёти саноатию аграрӣ бо унсурҳои инноватсионӣ дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемаи

гузариш ба стратегияи муосиргардонии босуръатро мегузорад. Ба ҳалли проблемаи мазкур бидуни фаъолнокии босуръати субъектҳои иқтисоди миллӣ, бидуни якҷоясозии тамоми қуввaҳо ва воситаҳое, ки дар ихтиёри давлат ва бизнес қарор доранд, ноил гардидан ба ҳадафҳои муосиргардонии иқтисодиёт, пешрафти илмӣ-техникӣ, ташаккул ва истифодаи инноватсияҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ғайриимкон аст [1].

Дар робита ба ин, таҳлили нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат нишон медиҳад, ки гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ба рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон такони ҷиддӣ бахшид. Он дар навбати худ талаби ташаккули шароитҳои фаъолияти устувор ва рушди минбаъдаи ин соҳаро ба вуҷуд овард.

Ба андешаи мо, яке аз шартҳои асосии рушди минбаъдаи соҳибкории истеҳсолӣ дар мамлакат ташаккул ва рушди инфрасохтори мусоидаткунанда мебошад. Маҳз ин омил имкон медиҳад, ки маҷмӯи муносибатҳои сохторҳои ниҳодӣ ва бозорӣ мукаммал гарданд ва онҳо дар навбати худ ба ташаккулёбӣ, рушд ва устувории соҳибкорӣ ҳамчун бахши муҳими иқтисодӣ мусоидат хоҳанд кард.

Вале таҳлили интиқодии нуқтаи назари олимону тадқиқотчиёни гуногун доир ба моҳият ва таъиноти инфрасохтор ба хулосае меорад, ки инфрасохтор ҳамчун комплекси шароитҳои фаъолият ва рушди соҳибкориро дар соҳаҳои асосии иқтисоди миллӣ таъмин менамоянд.

Ба андешаи мо, зерсохторхои таъминкунандаи фаъолияти бозорро ба 4 гурӯҳи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст, ки дар ин ҳолат нақш ва мавқеи ҳар як субъекти он возеҳу равшан мегардад.

Бояд тазаккур дод, ки элементҳои асосии инфрасохтори бозориро биржаву музоядаҳо, низоми қарзиву бонкҳои тиҷоратӣ, низоми танзими шуғли аҳолӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои робитаи тиҷоратӣ, низоми суғуртакунонӣ ва андозбандӣ, инчунин ширкатҳои аудитиву машваратӣ ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, элементи асосии инфрасохтори классикии бозориро шабакаҳои тиҷоратӣ, биржаҳо ва бонкҳо ташкил медиҳанд ва бо пешрафти техникаву технология ва рушди истеҳсолот элементҳои нав ба нав ташаккул ва рушд ёфтаанд **(расми 1.)**

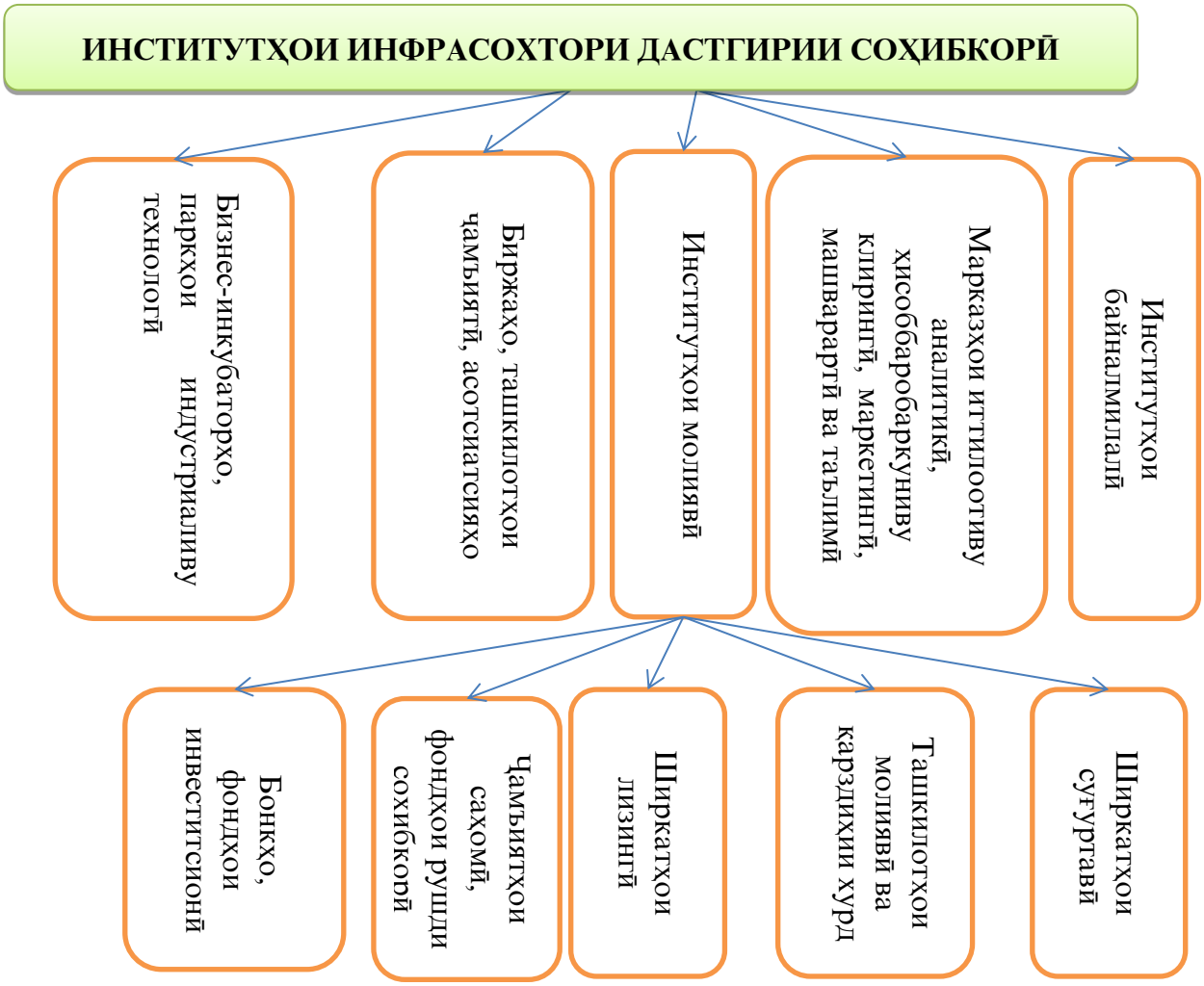
Расми 1. Нақши инфрасохтори бозорӣ // таҳияи муаллиф

Маҳз вусъатёбии амалиёти мубодилавӣ дар бозор ва хароҷоти транзаксионии вобаста ба он нақши калидии инфрасохтори бозориро нишон дода, функсияҳои мусоидаткунандаи он амалисозии манфиатҳои иштирокчиёни бозор, афзоиш додани фаврият ва самаранокии фаъолияти субъектҳои бозориро дар заминаи махсусгардонии субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва намудҳои фаъолият, ташкили барасмиятдарории муносибатҳои бозорӣ таъмин менамояд.

Тибқи назарияи муносибатҳои бозорӣ ва рушди соҳибкорӣ, инчунин аз нуктаи назари қонунияти диалектикии умумият, махсусият ва ҷудогона инфрасохтор ҳамчун зербино, асос ва зерсохторест, ки барои ташаккулёбӣ ва рушди сохтори асосӣ хидмат мекунад.

Инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ вобаста ба махсусиятҳои худ дар рушди иқтисоди миллӣ мавқеи муҳимро доро буда, аз сатҳи ташаккул ва рушди он фазои соҳибкориву сармоягузорӣ вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, бе муҳайёсозии инфрасохтори мусоид ноилшавӣ ба рушди босуръати соҳибкориву сармоягузорӣ ва устувории тараққиёти иқтисоди миллӣ ғайримкон мебошад.

Аз ҷониби дигар, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар ҷалб ва истифодаи самараноки сармояҳои дохиливу хориҷӣ аз сатҳу сифати инфрасохтори дастгириву рушди соҳибкорӣ вобаста мебошад.

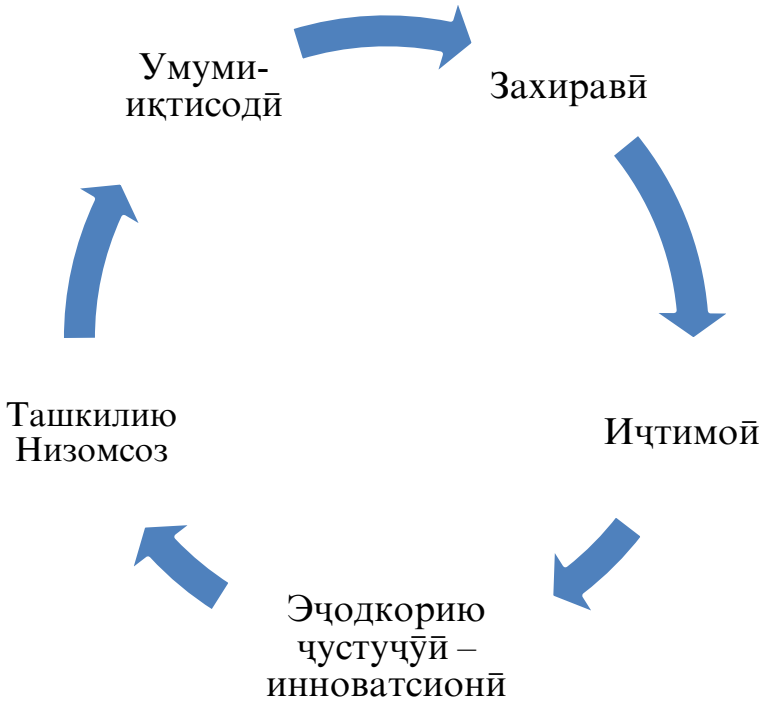
Расми 2 - Блок-нақшаи инфрасохтори дастгириву рушди соҳибкорӣ// Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, дар сохтори низоми таъминоти инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар баробари инфрасохтори таъминоти умумӣ, омилҳои илмию техноголӣ ва институтсионалию ҳуқуқӣ инфрасохтори фаъолияти ҷории соҳибкориро мукаммал мегардонанд.

УНСУРҲОИ АСОСИИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ
ИНФРАСОХТОРИ ТАЪИНОТИ УМУМӢ
Инфрасохтори истеҳсолӣ:
– роҳҳо;
– нақлиёт-алоқа;
– низоми таъминоти барқ;
– хизматрасониҳои коммуналӣ;
– логистика;
– молрасонӣ ва ғ.
Инфрасохтори иҷтимоӣ:
– таҳсилот;
– тандурустӣ;
– фарҳанг.
Инфрасохтори таъмини бартариятҳои рақобатии соҳибкорӣ:
– инфрасохтори корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ;
– инфрасохтори инноватсионӣ;
– инфрасохтори маркетингӣ;
– инфрасохтори машваратӣ;
– инфрасохтори сармоягузорӣ.
ИЛМӢ-ТЕХНОЛОГӢ
Инфрасохтори танзими равандҳои рушди соҳибкорӣ:
– муассисаҳое, ки фаъолияти сохторҳои соҳибкориро танзим мекунанд;
– барномаҳои мақсаднок;
– созмонҳои ҷамъиятӣ;
– инфрасохтори ҳуқуқӣ;
– экология.
ИНСТИТУТСИОНАЛ Ӣ-ҲУҚУҚӢ
ИНФРАСОХТОРИ ФАЪОЛИЯТИ ҶОРИИ СОҲИБКОРӢ
– инфрасохтори таъминоти моддӣ-техник;
– инфрасохтори фурӯш;
– инфрасохтори таъмиру тармим;
– инфрасохтори бо шуғл ва меҳнат алоқаманд.

Таҳлилҳои мо **(расми 3.)** имкон медиҳанд, ки низоми таъминоти инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ ба 5 қисматҳои ҷудогонаи ба ҳам алоқаманд ҷудо карда шаванд. Аз ҷумла, инфрасохтори таъминкунандаи шароитҳои умумӣ вобаста ба таъминоти моддиву маишӣ (истеҳсолӣ ва ғайристеҳсолӣ) ва ниҳодҳои таъминкунандаи фаъолият, ки метавон ба 2 гурӯҳи инфрасохторӣ: инфрасохтори беруна ва дохилии таъмини фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ҷудо намуд. Рушди соҳибкории истеҳсоли аз мавҷудияти инфрасохтори дохиливу беруна ва сатҳи хизматрасониҳо вобастагии калон дорад.

Дар маҷмӯъ, функсияҳои зерини соҳибкориро метавон ҷудо намуд [4] , ки онҳо дар ҳамбастагии байниҳамдигарӣ шароити фаъолият ва рушди соҳибкориро таъмин менамоянд:

Расми 4.- Функсияҳои соҳибкорӣ

Бояд зикр кард, ки инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ коркарди механизми илман асосноки ташкилию иқтисодии рушдро бо назардошти муносибгардонии захираҳои молиявию қарзӣ, инсонӣ ва дигар захираҳо, дар асоси роҳандозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷиҳати таъмини истифодаи самараноки имкониятҳои табиию иқтисодӣ ва тақвияти нақши сиёсати давлатӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ талаб менамояд.

Дар робита ба ин, профессор Фақеров Ҳ.Н. зикр намудаанд, ки зимни таҳқиқи хусусиятҳои мазмунии инфрасохтор равиши методологиро вобаста ба нақш ва мавқеи соҳаҳои инфрасохтор дар чорчӯбаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ баррасӣ намудан зарур аст [5].

Ҳамин тавр, бидуни ташкили механизми дурусти ташкилию иқтисодии рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат дар заминаи истифодаи иқтидорҳои соҳибкории истеҳсолӣ, таъсири равандҳои мухталиф, иштироки фаъоли сармоягузорон ва созмонҳои байналмилалӣ дар таъминоти молиявии ин соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст.

Барҳақ зикр мегардад, ки мавҷуд набудани низоми рушдёфтаи ташкили дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд, ки қобилияти хизматрасониҳои баландсифату арзони иттилоотӣ, молиявӣ ва машваратиро доро мебошанд, ба рушди нобаробари соҳибкорӣ дар ҳамон минтақаву ноҳияҳое, ки инфрасохтори дастгирии он мавҷуд намебошад, мусоидат мекунад [6].

Таҳлилҳои мо собит менамояд, ки тарзу усул ва методологияи арзёбии ҳолати рушди инфрасохтори соҳибкорӣ дар таҳқиқотҳои зиёди муҳақиқону олимон бо таври хос

роҳандозӣ гардида, аксаран дар шакли умумигардида, ё ин, ки бо дигар махсусиятҳои ба фазои соҳибкорӣ омехта баён гардидаанд.

Дар баробари саҳми назарраси олимони тоҷик [7, 8, 9], ба андешаи мо, то ҳанӯз назария ва методологияи таҳқиқи инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ ба таври комплексӣ мушаххас нагардида, танҳо ҷанбаҳои алоҳидаи он омӯхта шудааст. Дар баробари ин, пешрафти илму техника ва муносибатҳои ҷамъиятӣ аксар вақт боиси пайдошавии масъалаҳои таҳқиқотии нав гардида, мукаммалгардонии асосҳои назариявию методологии афкорро талаб мекунанд.

Бояд зикр кард, ки аз оғози давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ то ба имрӯз фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд марҳалаҳоро паси сар карда, консепсия, барнома ва нақшаҳои амал дар ин ҷода қабул ва амалӣ гардидаанд. Дар аксари ҳуҷҷатҳои барномавӣ ба масъалаи рушди соҳибкорӣ ва зарурати ташаккул ва рушди инфрасохтори зарурӣ муқаррароти дахлдор дарҷ гардидаанд.

Ба андешаи мо, мушкилот дар он аст, ки роҳу усулҳо ва механизмҳои фароҳамсозии инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ пурра мушаххас карда нашудаанд. Аз ин сабаб то ба ҳол амалисозии барномаҳои зикршуда ба ташаккули инфрасохтори муосири қонеъкунандаи талаботи соҳибкорон муваффақ нашудааст.

Илова бар ин ташаккулёбии ниҳодҳои дастгирикунанда ва нигоҳдорандаи соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, самараи фаъолияти онҳо ба талаботҳои соҳибкорон ва мақсаҳои рушди иқтисодӣ бояд мутобиқ бошанд**.**

Адабиёт

1. Саидмурадов Х.Л. Стратегические ориентиры развития национальной экономики Таджикистана // Таджикистан и современный мир. -Душанбе, 2017. -№3 (53). - С. 19

2. Гаврилов А.И. Производственное предпринимательство и услуги в экономике региона: монография/ А.И. Гаврилов, А.Н. Куликов, П.П. Мирошкин. – Н.Новгород: НИУ РАНХиГС, 2013. – С. 372.

3. Кныш Н. А., Верлуп Е.В. Программно-целевое управление развитием малого предпринимательства // ЭТАП. 2016. №3.

4. Деликов Т.Г. Формирование и развитие системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности. -Элиста, 2005.- С.19.

5. Факеров Х.Н. Формирование и развитие рынка потребительских товаров в условиях переходной экономики: автореф. дис... докт. эконом. наук. -Новосибирск: Сибирский университет потребительской кооперации, -2004. -С.37.

6. Султанов З.С., Насиров Н.Н., Асророва З.И. Предпринимательство (малое): состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан. –Эл.ресурс. – Режим доступа: http://www.aot.tj/public/userfiles/Postanovlenie/%D0%A1%D0%9D%D0%97.doc.

7. Абукадыров Х.А. Социально-экономическая эффективность инфраструктуры рынка в условия переходного процесса//Вестник ТГУ ПБП. – Худжанд, 2009. - №3 (24). – С. 29-32.

8. Авезов А. Х. Экономическая устойчивость развития региона: сущность и основные понятия//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - Худжанд: «Нури маърифат», 2013. - №3. - С. 64-69.

9. Аминджанова М.М. Роль и значение институтов в формировании предпринимательского сектора национальной экономики Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия «экономических наук». - Душанбе: «СИНО», 2015. - №2/1(157). - С. 229-231.

ИСЛОМОВА З.С. - н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандииДБССТ

ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар ҳама марҳилаҳои таърихии ҷамъият ва зинаҳои болотарини инкишофи ҷомеа, андозситонӣ роҳи асосии таъмини даромади буҷети давлат ба ҳисоб меравад. Низоми андози дилхоҳ давлат дар зери таъсири принсипҳо ва омилҳои гуногуни иқтисодӣ ҷараён мегирад. Бинобар ин, низоми андози давлат дар асоси ҷойдошти омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад.

Масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои андозӣ имрӯзҳо барои мардуми хамаи табақоти ҷомеаи тозаистиқлоли мо бисёр муҳим ва рӯзмарра мебошанд. Ҳуқуқи андоз яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба муқарар кардан ва рӯёнидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеи танзим мекунад.

Ҳамзамон таркиб ва сохтори системаи андоз бояд ба имконияти воқеии иқтисодӣ мутобиқ буда, ба рушди соҳибкорӣ ва иқтисодиёт таъсири мусби расонад. Афзоиши буҷети давлатӣ набояд бо роҳи зиёд кардани гаронии андоз ба иқтисодиёт, балки аз ҳисоби вусъат додани заминаи андозбандӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории хусусӣ, махсусан соҳибкории хурду миёна, маҳдуд намудани доираи фаоълияти иқтисоди пинҳонӣ, беҳтар ба роҳ мондани баҳисобгирии андозсупорандагон ва объектҳои андозбандӣ анҷом дода шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки механизмҳои андоз ба инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ ва сохтори истеҳсолоти ҷамъиятӣ, тақсимоти он имкониятҳои калони таъсиррасониро доранд.

Ҷамъовариҳо ва пардохтҳои андозӣ сарчашмаи асосии ташкилёбии буҷети давлат ба ҳисоб меравад, чунки барои ҳар як давлат барои иҷро намудани вазифаҳои худ фонди воситаҳои пулӣ зарур мебошад ва ба мо маълум аст, ки сарчашмаи асоситарини воридоти захираҳои молиявии давлат ин аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Аз ҳисоби ин воситаҳо барномаҳои давлатию иҷтимоӣ ва таъминоти сохторҳои идоракунии давлатӣ молия кунонида мешаванд.

Инчунин бо ёрии андозситонӣ давлат сиёсати иқтисодии худ, яъне бурдани сиёсати иқтисодии кушода ё маҳдуд дар соҳаҳои алоҳида ва минтақаҳои гуногун, пешбинӣ намудан ва амалигардонии чорабиниҳои зиддитаваррум, дар бозор маҳдудкунии ҳукумронии монополистҳо, ба буҷет ситонидани фоидаи барзиёдатие, ки аз баландбардории нархҳои монополӣ ба даст оворда шудаанд, амалӣ мегардонад.

Масъулият аз болоии ҷамъоварии андозҳо аз аҳолии мамлакат ба зиммаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст. Аз сифати фаъолияти он ташаккулёбии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад. Бо баробари ин самаранокии кори нозироти андоз ба воситаи мукаммал гардонидани қонунгузории амалкунандаи андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дохилкунии тағйироту иловаҳое, ки ба шароити имрӯза мутобиқ мебошанд, амалӣ мегардад.

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар ташкили муносибатҳои андозӣ ва бештар гардонидани даромадҳои андозӣ, дарёфт намудани сарчашмаҳо ва манбаҳои нави андоз ба шумор меравад. Вобаста ба ин, бо рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва ба вуҷуд омадани шаклҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ, зарурият дар ворид намудани

тағйиротҳо ба Кодекси андоз ба вуҷуд меояд. Инчунин дар шароити имрӯза аксар муносибатҳо ва фаъолияти соҳибкорон дар шакли электронӣ ба роҳ монда шуда истодаанд, ки ин дар муносибатҳои андозӣ низ тағйиротҳоро тақозо менамояд. Тибқи назарияи мактабҳои иқтисодӣ, андоз ба фаъолияти субъектони иқтисодӣ таъсири манфӣ нарасонида, баръакс бояд ба ҳавасмандгардонии субъектҳои иқтисодӣ равона гардад, ки ин низ зарурати ворид намудани тағйиротро ба Кодекси андоз ба миён меорад[4,С.65].

Бо мақсади рушди истеҳсолоти ватанӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва пешниҳоди сабукиҳо ба соҳибкорону ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисодиёти миллӣ бо супориши Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон лоиҳаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав пешниҳод карда шуд, ки он аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид.

Тибқи дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар мулоқот бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо 10 майи соли 2019 ва дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (аз 26 январи 2021) баён доштанд, вазорату идораҳои дахлдор мувазаф гардиданд, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани маъмурикунонии андоз, фароҳам овардани фазои муносиби андозбандӣ барои ҷалби сармоягузориҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин таҳкими иқтидори саноативу содиротии кишвар ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ Кодекси андоз дар таҳрири навро таҳия намоянд[9].

Мақсади асосии таҳия ва қабули Кодекси андоз дар таҳрири нав фароҳам овардани шароити боз ҳам мусоид барои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ мебошад. Дар муқаддимаи Кодекси андоз дар таҳрири нав қайд карда шудааст, ки Кодекси андоз асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодиро оид ба муқаррарсозӣ, тағйирдиҳӣ, бекоркунӣ, ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо, иҷрои уҳдадориҳои андозӣ муайян намуда, ба ташаккул, рушд ва ҳавасмандгардонии фаъолияти хоҷагидорӣ нигаронида шудааст. Аз мазмуни муқаррароти муқаддимаи Кодекси андози нав бармеояд, ки мақсади асосии қабул гардидани Кодекси андоз дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ тариқи рушди маъмурикунонии андоз, беҳтар ва бештар намудани хизматрасониҳои электронӣ ба шаҳрвандон ва андозсупорандагон, рақамикунонии фаъолияти субъектҳои муносибатҳои андозӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ мебошад.

Кодекси андоз дар таҳрири нав аз 2 қисм, 15 фасл, 57 боб, 399 модда иборат буда, дар муқоиса бо Кодекси андози то соли 2022 амалкунанда шумораи қисмҳо бетағйир, фаслҳо 3 адад кам, ҳамзамон шумораи бобҳо 7 адад ва моддаҳо 70 адад зиёд мебошад. Зиёдшавии муқаррароти меъёрӣ ба содда ва оммафаҳм намудани муҳтавои Кодекси андоз, аз ҷумла мукаммалгардонии маъмурикунонии андоз равона шудааст. Яъне дар моддаҳои алоҳида принсипҳои андозбандӣ, мониторинги андоз, машваратдиҳӣ оид ба масъалаҳои андозӣ ва амсоли он муқаррар гардидаанд[2].

Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав шумораи андозҳо, аз ҷумла бо роҳи хориҷ намудани андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард аз 10 намуд ба 7 намуд кам карда шуд[2]. Ҳамзамон, бо мақсади дастгирӣ намудани соҳибкорон ва сармоягузорон, сарфа намудани вақт ва кам кардани хароҷоти онҳо вобаста ба иҷрои уҳдадориҳои андозӣ, инчунин кам намудани ташрифи кормандони мақомоти андоз ба фаъолияти андозсупорандагон ва халалдор насохтани фаъолияти онҳо дар Кодекси андози нав заминаи ҳуқуқӣ ҷиҳати ҷорӣ намудани хизматрасониҳои муосири электронӣ, аз қабили чеки электронии фискалӣ, мубодилаи электронии иттилоот, хизматрасонии фосилавӣ тавассути майдони электронии тиҷорат, низоми рамзгузории электронии молҳо пешбинӣ гардид[4,С.82].

Кодекси нави андоз аввалин маротиба принсипҳои андозбандӣ дар боби алоҳида пешбинӣ карда шуд. Яъне принсипҳо дар алоҳидагӣ, аз ҷумла принсипи ягонагии системаи андоз, адолати андозӣ, муайянӣ ва мушаххасии андозбандӣ, шаффофияти қонунгузорӣ, мусоидат ба рушди иқтисодиёт, эътимоднокӣ ба мақомоти андоз муқаррар карда шудааст. Ҳамзамон дар Кодекси андози нав механизмҳои муосири ҳамкории андозсупоранда бо мақомоти андоз, ки имконияти додугирифти маълумотро барои интихоби контроагентҳо ба андозсупорандагон фароҳам месозад, пешбинӣ гардидааст. Бо истифодаи ин усул андозсупоранда метавонад ҷиҳати интихоби андозсупорандаи бомасъулият маълумот дастрас намояд. Дар баробари ин, дар Кодекси андози нав усулҳои муосири таъмини иҷрои уҳдадории андоз ҷорӣ гардида, соҳибкорон имконияти бо усулҳои замонатдиҳӣ ва кафолати бонкӣ таъмин намудани уҳдадориҳои андозро пайдо менамоянд. Яъне андозсупорандагоне, ки қарзи андози дошта, муваққатан имкони пардохти онро надоранд, аз чораҳои маҷбуран ситонидани қарзи андозҳо озод гарданд[8,С.124].

Пешбинӣ гаштани масъалаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ, аз ҷумла дар шакли электронӣ ба роҳ мондани хизматрасониҳои давлатӣ ба андозсупорандагон ва шаҳрвандон дар Кодекси нави андоз низ мақарароти махсус қайд гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки заминаи ҳуқуқии хизматрасониҳои электронӣ, аллакай, дар Кумитаи андоз мавҷуд буда, мақомот дорои барномаи махсуси компютерии “Системаи муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андоз”, ки иборат аз 40 адад модул мебошад, хизматрасониҳои мухталифи электрониро амалӣ намуда истодааст, аз ҷумла бақайдгирии давлатии субъектҳои хоҷагидор, додани рақами мушаххаси андозсупоранда, бақайдгирии супорандагони андоз аз арзиши иловашуда, бақайдгирии мошинҳои назоратӣ - хазинавӣ, баҳисобгирии иҷрои уҳдадориҳои андозсупорандагон (пешбурди ҳисобварақа, тартиб додани санади муқоисавӣ, таҳияи ҳисобот), пешниҳоди ҳисобот ва эъломияҳои андоз, таҳияи ҳисобнома – фактураҳо оид ба андоз аз арзиши иловашуда ба таври электронӣ анҷом дода мешаванд[9].

Кумитаи андоз ҷиҳати вусъат бахшидан ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, сарфа намудани вақти шаҳрвандон ва субъектҳои хоҷагидор хизматрасонии электронӣ (эквайрингӣ) оид ба пардохти андозҳо ва боҷи давлатиро ҷорӣ намудааст[7,С.182]. Бо истифода аз хизматрасонии электронӣ (эквайрингӣ) ҳамаи шаҳрвандон ва субъектҳои хоҷагидор имконият доранд ба нуқтаҳои хизматрасонии бонкӣ ҳозир нашуда, маблағи андоз аз объектҳои ғайриманқул, андоз аз воситаҳои нақлиёт ва боҷи давлатиро бо истифодаи кортҳои пардохтии бонкӣ ба буҷет пардохт намоянд.

Нисбат ба хизматрасониҳои наве, ки дар Кодекси андози нав пешбинӣ шудаанд, дар доираи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020- 2025 ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораандешӣ карда мешаванд.

Дар баробари пешбинӣ гардидани сабукиҳо ва имтиёзҳои андозӣ, аз ҷумла паст гардидани меъёри андозҳои асосии фаъолият, аз қабили андози даромад ва андоз аз арзиши иловашуда дар Кодекси андози нав бо мақсади то маҳсулоти ниҳоӣ коркард гардидани консентрати металлҳо, аз ҷумла металлҳои сиёҳ, ранга, нодир, радиоактивӣ, ва бо ҳамин васила таъмин намудани рушди соҳаи саноати коркард ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ барои содироти молҳои мазкур рентаи содиротӣ пешбинӣ карда шудааст. Меъёри рентаи содиротӣ аз 1 январи соли 2025 ба андозаи 4 фоиз ва аз 1 январи соли 2027 ба андозаи 6 фоиз аз арзиши фурӯш пешбинӣ гардидааст[2].

Дар Кодекси андози нав ҷиҳати таъмини фаъолияти рақобатпазирии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва коҳиш додани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ меъёри андозҳо бознигарӣ ва такмил дода шуд, аз ҷумла[9]:

- бо мақсади беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии аҳолӣ, ҳадди даромади аз андозбандӣ озоди шахсони воқеӣ барои ҳар моҳи тақвимӣ аз як нишондиҳанда то ба ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд карда шуда, меъёрҳои андози даромади шахсони воқеӣ - 8 ва 13 фоиз бо меъёри 12 фоиз иваз карда шуд;
- меъёри андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ барои фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ширкатҳои мобилӣ ба андозаи 20 фоиз ё 3 фоиз кам нисбат ба меъёрҳои амалкунанда пешбинӣ шудааст;
- бо мақсади таъмини рушди иқтисодии кишвар меъёри андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ барои дигар намуди фаъолиятҳо, аз ҷумла савдо, хизматрасониҳои суғуртавӣ, ҳамлу нақл, тиббӣ ва ғайра ба андозаи 18 фоиз пешбинӣ шудааст, ки нисбат ба меъёри амалкунанда (23 фоиз) 5 фоиз кам мебошад;
- бо мақсади бо кишварҳои ҳамсоя ва шарикони асосии тиҷоратӣ баробар намудани сатҳи андозбандӣ, дар лоиҳаи Кодекси андоз меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда аз 18 фоиз (амалкунанда) ба 15 фоиз паст карда шуда, меъёри андози мазкур аз 1 январи соли 2027 то ба 13 фоиз паст карда мешавад, ки камшавии меъёр нисбат ба Кодекси андози амалкунанда мутаносибан 3 фоиз, 4 фоиз ва 5 фоизро ташкил медиҳад;
- бо мақсади дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ меъёри пасткардашудаи андоз аз арзиши иловашуда аз фурӯши маҳсулоти кишоварзии истеҳсоли дохилӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бо меъёри 5 фоиз пешбинӣ карда шуд, ки камшавии меъёр нисбат ба Кодекси андози амалкунанда 13 фоизро ташкил медиҳад.

Инчунин, ҷиҳати дастгирии субъектҳои сайёҳӣ меъёри андоз аз арзиши иловашуда нисбат ба хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ низ 7 фоиз (меъёри пасткардашуда) пешбинӣ гардид, ки нисбат ба меъёри амалкунанда 11 фоиз кам мебошад. Илова бар ин, ҷиҳати зиёд намудани ҷойҳои корӣ меъёри андози иҷтимоӣ барои корфармоён аз 25 фоиз ба 20 фоиз паст карда шудааст.

Рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сиёсати молиявии аз ҷиҳати илмӣ асоснок, аз ҷумла сиёсати давлатии андоз вобаста аст. Буҷети давлатӣ дар системаи молиявии ҷумҳурӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, ба нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии мамлакат таъсири калон мерасонад.

Рушди соҳибкорӣ, такмили дониши иқтисодӣ ва ҳуқуқии соҳибкорон, таъмини пурра, сифатнок ва барзиёди қисми даромади буҷети давлатӣ, ки вобаста ба талаботи афзояндаи эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва дигар самтҳои таъминоти давлатӣ бо афзоиш муқаррар карда мешавад, тақозо менамояд, ки кормандони мақомоти андоз дониши касбияшонро пайваста дар самти рақамикунонии иқтисодиёт такмил диҳанд.

Инчунин бояд усулҳои замонавии корбариро дар асоси технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ истифода намуд, фаъолиятро дар асоси қонунгузорӣ бояд ба роҳ монд, дар доираи рушди рақамикунонии соҳа, истифодаи дуруст ва самараноки Низоми муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андозҳо ва модулҳои компютериро ҳам аз ҷониби кормандони соҳаи андоз ва ҳам андозсупорандагон таъмин ва дар иҷрои уҳдадориҳои хизматию мансабӣ масъулияти бештарро бояд эҳсос намуд. Ин технологияҳои мошинҳои назоратию назоратӣ ба интернет пайваст шуда, маълумотро бе ташрифи нозири андоз ба мақомоти андоз интиқол медиҳанд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12. 2023.

2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.09.2012 сол, таҳти №901 (Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28.12.2013 сол, таҳти №1046; аз 18.03.2015 сол, таҳти №1188; аз 8.11.2016 сол, таҳти №301).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 26.03.2009 сол, таҳти №506 (Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 11.03.2010 сол, таҳти №597; аз 28.06.2011 сол, таҳти №730).

4. Гулов Ш.М. Назария ва таърихи андозбандӣ Душанбе: «Матбааи ДМТ» 2022с.

5. Джумабоев, Х. К., Маъмуров А. М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. - №4 (28). -2021. -С. 91-101.

6. Касирова Ф. Д. Основы автоматизации системы налогообложения // Таджикистан и современный мир №2(74) 2021, – С.214-223.

7. Касирова Ф.Д. Развитие процессов цифровизации налогового администрирование в Республике Таджикистан//дисс... канд. экон. наук по специальности: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе 2022– 178с.

8. Солехзода, А.М. Особенности построения системы налогового администрирования в Республике Таджикистан // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 7 – С. 153–159.

9. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии ТоҷикистонURL:https://andoz.tj/docs/ozmun/AssistentProekt_RUS.pdf

10. Трофимова Т.И. Фискальная политика: Учеб.-метод. пособие. – Иркутск: ИГЭА, 2001. – 53 с.

ИЛЁСОВ ДЖ. - старший преподаватель кафедры Экономическая география и экология МУТПТ

ВЛИЯНИЯ ТУРИЗМА НА ЭКОНОМИКУ

В решении социальных проблем общества с помощью развитие туризма является главной задачей всех государств мира и именно на долю туризма приходится от пятой части до половины валового национального продукта и что является немаловажным в сфере туризма занято 60% всей рабочей силы в мире. Развития данной сферы и его необходимость способствует повышению уровня образования, совершенствованию системы медицинского обслуживания населения, внедрению новых средств распространения информации и т. д. В современном мире туризм стал явлением, что вошло в повседневную жизнь почти трети населения планеты. Более того, вначале XXI века. Туризм по объемам дохода справедливо занял третье место среди ведущих отраслей мировой экономики и за результатами 2005 года, туристическая отрасль образовала 12 % мирового внутреннего продукта и поглотила более 14 % расходов потребителей. И нужно отметит, что в Республике Таджикистан за девять месяцев 2016 года посетили 312 тыс. 602 иностранных туристов, что больше по сравнению с аналогичным периодом 2015 года на 72 тыс. 36 человек. За счет туристов в таджикскую экономику поступило свыше $156,3 млн., что больше по сравнению с показателями 9 месяцев 2015 года на $36 млн.[1]. И как резюмировал Ахтам Абдуллозода председатель Комитета по делам молодежи, спорту и туризму Таджикистана все наши действия сейчас направлены на то, чтобы до 2020 года

довести количество туристов до 1 млн.[2]. В связи с этим в нашей стране была разработана программа с целью которого является создания благоприятных условий реализации государственной политики в сфере туризма, повышения конкурентоспособности туристического рынка страны в регионе, а также в ближнем и дальнем зарубежье и определяет основные направления, приоритеты, задачи и механизмы реализации государственной политики в области туризма на среднесрочный период и учитывались опыт реализации программы развития туризма в Республике Таджикистан на период 2015-2017 годы, а также особенности текущей ситуации внутреннего и международного туризма и новые тенденции в глобализации и региональной интеграции.[3].

Ключевое место в программе занимают проблемы институционального развития импорта и экспорта туристов, пути, решения которых отражены в плане мероприятий по совершенствованию действующих нормативных правовых актов, упрощению процедуры приобретения туристической визы, в том числе групповой визы, упрощение процедуры выдачи лицензий на осуществление туристической и гостевой деятельности, налаживанию постоянного диалога государства и частного сектора в сфере туризма и плодотворного сотрудничества с туристическими компаниями, гостиницами, санаториями и другими органами, связанными с туристической деятельностью и туристами, партнерами по развитию, улучшению инвестиционного климата в сфере туризма, разработке и распространению информационных материалов, наращиванию человеческого потенциала и повышению квалификации специалистов сферы туризма и обслуживания

В рамках настоящей программы государственная поддержка развития туризма в Республике Таджикистан включает следующие мероприятия:

- ✓ эффективное использование возможностей для развития туристической инфраструктуры;
- ✓ улучшение качества обслуживания;
- ✓ поддержка внутреннего и международного туризма и привлечение инвестиций в этом направлении;
- ✓ координация действий соответствующих органов и структур;

разработка новых туристических продуктов и её маршрутов;

- ✓ подготовка квалифицированных кадров и проведение курсов для сотрудников сферы туризма;
- ✓ реализация льгот по освобождению от налогов на добавленную стоимость и таможенной пошлины.

С экономической точки зрения привлекательность туризма как отрасли, что предоставляет услуги, заключается в более быстрой окупаемости вложенных средств и получении дохода в свободно конвертированной валюте. Во многих странах туризм входит в первую тройку ведущих отраслей государства, развивается быстрыми темпами и играет важное социальное и экономическое значение, поскольку он:

- ✓ увеличивает местные доходы;
- ✓ создает новые рабочие места;
- ✓ развивает все отрасли, связанные с производством туристических услуг;
- ✓ развивает социальную и производственную инфраструктуры в туристических центрах;
- ✓ активизирует деятельность народных промыслов и развитие культуры и способствует им;
- ✓ обеспечивает рост уровня жизни местного населения;
- ✓ увеличивает валютные поступления.

Таким образом, отрасль туризма не только приносит значительную часть прибыли в бюджет туристический развитых государств, но и является чрезвычайно перспективной и, несомненно, может стать одним из главных источников поступлений в госбюджет других

стран. В связи с этим 22-декабря 2018 года в ежегодном Послании основоположника мира и единства лидера нации уважаемого президента Республики Таджикистана к парламенту страны подписал указ об объявлении 2018 года «Годом развития туризма и народных ремесел.

В заключении хотим, отметит, что туризм оказывает положительное влияние на другие отрасли народного хозяйства, стимулирует экономическое развитие территории, увеличивает занятость местного населения, с экономической точки зрения и оно может являться самым экологически чистым видом природопользования но позитивное влияние туризма на экономику государства происходит только в том случае, если он развивается со всех сторон, то есть не превращает экономику страны в экономику услуг. Другими словами, экономическая эффективность туризма предусматривает, что он в государстве должен развиваться параллельно и во взаимосвязи с другими отраслями социально-экономического комплекса.

Литература

1.Режим доступа http://tajikistantimes.com/news_rus/v-2016-godu-tadzhikistan-posetili-bolee-312-tyis-inostrannyih-turistov/

2. Режим доступа:http://avesta.tj/2016/07/14/tadzhikistan-k-2020-godu-nameren-prinyat-do-1-mln-turistov/

3. Программа развития туризма в Республике Таджикистан на 2018-2020 годы (Республики Таджикистан от 1 марта 2018 года, №80).

МИРЗОЕВ С.А. - н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити ДБССТ

ТОҲИРОВ В.С. - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити ДБССТ

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Барномаи «Иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути рушди технологияҳои инноватсионии рақамӣ амалӣ мегардад, ба фароҳам овардани муҳити иқтисодӣ, ки ҳамкории самарабахши байни шахрвандон, ҷомеа, соҳибкорӣ ва давлатро таъмин менамояд, равона карда шудааст. Воситаҳои асосии инноватсионии рақамисозӣ зеҳни сунъӣ, технологияҳои нав, маълумоти калон ва роботикунони равандҳо мебошанд.

Дар давраи гузариш ба технологияҳои рақамӣ ва ташаккули иқтисодиёти рақамӣ, иттилоот ҳамчун манбаи асосии арзишманд тамоюли асосии ҷомеаи иҷтимоию иқтисодӣ мегардад. Дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҷузъи иттилоотӣ низ яке аз ҷузъҳои муҳим ва афзалиятнок мебошад. Дар асарҳои олимони муосири ватанӣ, ки ба ин масъала бахшида шудаанд, қайд карда мешавад, ки рушди назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ бе низомҳои баланд суръати технологияҳои иттилоотӣ, рақамӣ ва интиқоли онлайн ғайриимкон аст.

Маълумоти дахлдор дар баробари воситаҳо, объектҳои меҳнат ва худи меҳнат ба омили мукаммали такрористеҳсолкунии васеъ табдил меёбад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ, ки зернизоми асосии идоракунии субъекти хоҷагидорӣ ва забони эътирофшудаи тиҷорат буда, таҳти таъсири омилҳои беруна, ки дар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд, доимо тағйир меёбад. Дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ зиёда аз 70% маълумоте, ки равандҳо ва далелҳои

гуногуни фаъолияти молиявию хоҷагидории субъектҳои хоҷагидориро тавсиф мекунанд, мутамарказ шудааст.

Баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва пешниҳоди иттилооти иқтисодӣ дар бораи фаъолияти молиявию хоҷагидории ташкилотро дар шароити рақамисозӣ ва тағирёбии мундариҷаи иттилоот дар бар мегирад, аҳамияти худро гум мекунад. Инро истифодаи воситаҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва нигоҳ доштани ахборе, ки муддати тулонӣ таҷғйир наёфтааст, рукуд будани равишҳои назариявию методологии сохтани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва тавлиди ҳисоботи (молияви) тасдиқ мекунад.

Асосҳои консептуалии равишҳои назариявӣ ва методологии ташкили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, мафҳуми «ҳисобҳои баҳисобгирӣ»-ро бо маънои нав пур мекунанд. Ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳатман бо тағирот дар заминаи қонунгузорӣ, таъсири воқеияти атроф, шароити иқтисодие, ки субъекти хоҷагидор дар он фаъолият мекунад ва рушди босуръати рақамисозӣ алоқаманд аст.

Иқтисоди рақамӣ ҳамчун падидаи нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо суръати тез инкишоф меёбад, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии бунёди низоми ҳисобдорӣ аз рушди ин падида хеле ақиб мондааст.

Назарияи таҳқиқот ба асарҳои олимону таҷрибаомӯзони муосири рус ва хориҷӣ асос ёфтааст, ки ба рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар давраи рақамикунонии равандҳои ҷамъоварӣ, муттаҳидсозӣ ва таҳлили иттилоот дар бораи фаъолияти субъектҳои хоҷагидор бахшида шудаанд. Дар айни замон, масъалаҳои табдилдиҳии глобалии системаи ҳисобдорӣ тавассути таъсири иқтидори иттилоотии фазои мавҷудаи иқтисодӣ махсусан тезутунд мебошанд.

Таҳқиқот, ки ба табдил додани мундариҷаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар зери таъсири технологияҳои инноватсионии рақамӣ, ки ба раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ карда шудаанд, асос ёфтааст, ба равиши систематикӣ асос ёфтааст. Усулҳои диалектикӣ ва эмпирикӣ ҳамчун принсипҳои асосии методологии тадқиқот истифода шудаанд.

Дар наванди таҳқиқот муайян гардид, ки иқтисоди рақамӣ асоси ташаккули модели сифатан нави соҳибкорӣ буда, мутаносибан равишҳо ва усулҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва нигоҳдории иттилоот дар раванди баҳисобгирии субъектҳои хоҷагидорро тағйир дода, самтҳои нави рушди низоми ҳисобдорӣ ташаккул медиҳад. Паст шудани функсионалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва муфид будани иттилооти баҳисобгирӣ ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои асосии табдилдиҳии методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ бо мақсади нигоҳ доштани аҳамият ва аҳамияти он, на дар низомҳои муосири иттилоотӣ «ҳал» карда шаванд.

Аллакай имрӯз, истифодаи технологияи *blockchain* дар бахши бонкӣ ва молиявӣ метавонад ба тағйироти куллӣ дар системаи ҳисобдорӣ оварда расонад. Бартарии ин технология қобилияти нигоҳ доштани маълумот дар бораи амалиёти субъекти хоҷагидор дар бисёр компютерҳои мустақил дар шакли феҳристи ягонаи сабти муомилоти амалиётҳои тиҷорӣ, эҷоди системаи иттилооти устувори баҳисобгирӣ мебошад, ки хавфи маълумотро аз байн мебарад. ихроҷ. Ҳар як сабт дар реестри якҷоя дорои таърихи пасипардагӣ мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад пайдоиши маълумотро пайгирӣ кунед ва ҳаққонияти маълумотро тафтиш кунед.

Ба шарофати ҳифзи криптографӣ тағир додан ё нобуд кардани маълумот дар феҳрести ягона ғайриимкон аст. Афзоиши суръати муомилот ва амнияти муомилот ва набудани миёнаравҳоро нодида гирифтан мумкин нест.

Истифодаи низоми муҳосира кардани хароҷоти кори маъмуриро барои кормандон коҳиш медиҳад, миқдори коғазро кам мекунад, таъсири “омили инсонӣ” ҳангоми кор бо ҳуҷҷатҳо ва ғайраро бартараф мекунад. *Ethereum* яке аз платформаҳое мебошад, ки

дар асоси технологияи *blockchain* кор мекунад, ки ба шумо имкон медиҳад бидуни гузаштан аз расмиёти стандартӣ муомилотро инъикос кунед. Дар платформаи *Ethereum* дар доираи технологияи *blockchain* амалӣ карда мешавад, алгоритми автоматикунонӣ "шартномаи интеллектуалӣ" барои қайд ва назорати иттилоот дар бораи транзаксия дар шароити муайян анҷом дода шудааст. «Шартномаи интеллектуалӣ» бояд маълумоти асосӣ дар бораи муомилоти анҷомшавандаро дар бар гирад: объекти шартнома, шартҳои иҷро, ки дар оянда тағир ё бекор карда намешаванд ва имзоҳои рақамии тарафҳо. Истифодаи «шартномаи интеллектуалӣ» дар ҳисоби молиявӣ шаффофияти фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро ба ҳадди аксар мерасонад. Ҳамин тариқ, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, реестрҳои ҳисобдорӣ дар шакли коғазӣ ва электронӣ метавонанд аҳамияти худро гум кунанд.

Ҷорӣ намудани технологияи ***blockchain*** зарурати гузаронидани барӯйхатгирии амвол ва мувофиқати ҳисоббаробаркуниҳои уҳдадори ҳоро аз байн мебарад. Баҳисобгирии анбор ба шумо имкон медиҳад, ки захираҳои молиро дар вақти воқеӣ назорат кунед, захираҳоро ба қайд гиред ва озод кунед ва ҳаракати захираҳоро дар тамоми занҷир, аз лаҳзаи капитализатсия то лаҳзаи озод кардани маҳсулот ё ихтиёрдорӣ назорат кунед. Дар вақти муомилот ҳам қабул ва ҳам ихтиёрдории молу мулк аз ҷониби гиранда қабулшуда дар як вақт сурат мегирад, ки ин имкон медиҳад, ки барӯйхатгирӣ истифода нашавад. Имкониятҳои технологияи *blockchain* имкон медиҳанд, ки кор бо таъминкунандагони субъекти хоҷагидор бидуни зарурати тасдиқи иловагӣ барои шакл додан ё аз ҳисоб баровардани қарзи ҳарду ҷониб дар вақти муомилот содда карда шавад.

Ҳамин тариқ, яке аз унсурҳои усули ҳисобдорӣ – ҳуҷҷатгузорӣ ва барӯйхатгирӣ аҳамияти худро гум мекунад. Онҳо бо сабти транзаксияҳо бо истифода аз абзори пурқуввати назорати технологияи ***blockchain*** иваз карда мешаванд, ки имкон медиҳад на танҳо хароҷоти субъектҳои хоҷагидорро кам кунад, балки хатарҳои марбут ба фаъолияти иқтисодии онҳоро коҳиш диҳад.

Дар иқтисодиёти рақамӣ доираи объектҳои ҳисобдорӣ васеъ мешавад. Дар робита ба афзоиши шумораи истифодабарандагони ҳавасманд, шумораи нишондиҳандаҳои дархостшуда, ки амнияти иқтисодӣ, масъулияти иҷтимоии тиҷорат, стратегия ва сифати идоракуниро тавсиф мекунанд, меафзояд. Мо инчунин набояд дар бораи пайдоиши объектҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабили дороиҳои молиявии рақамӣ, уҳдадориҳои молиявии рақамӣ, маҳсулоти инноватсионӣ ва ғайра фаромуш накунем. Дар натиҷа, бояд принсипҳои нави банизомандозӣ, таснифоти объектҳои нави баҳисобгирӣ, муайян кардани баҳисобгирӣ таҳия карда шаванд. Меъёрҳои эътирофи онҳо, усулҳои баҳодиҳии онҳо бо пули нақд ва усулҳои инъикос дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботӣ инъикос карда шавад.

Бояд ёдовар шуд, ки рақамисозӣ ба дигар унсурҳои усули баҳисобгирӣ таъсир мерасонад. Масалан, низоми баҳисобгирии баҳисобгирии объектҳои баҳисобгирӣ ҳисоби ҳисобҳои объектҳои нави баҳисобгирӣ ва ҳисобҳои инъикоси маълумоти ғайримолиявӣ хеле васеъ мешавад. Воридкунии дукарата метавонад бо усулҳои алтернативии қайди муомилоти тиҷоратиро иваз карда шавад.

Аллакай имрӯз, менеҷерҳо барои идоракунии иқтисодиёти корхона маълумоти кофӣ надоранд, аз ин рӯ онҳо маълумоти алтернативӣ, нишондиҳандаҳои тағирёфтаро истифода мебаранд, аз қабили ҷадвалҳои мувозинатӣ (BSC), арзиши изофаи иқтисодӣ (EVA). Тамоюлкунунии рушди низоми намудҳои бо ҳам алоқаманди баҳисобгирӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ, менеҷмент, оморӣ, андоз) дар заминаи истифодаи технологияҳои инноватсионии рақамӣ, ба андешаи мо, дар синтези онҳо, таъмини ҷараёни ҳамаҷонибаи иттилоот, аз ҷумла на танҳо маълумоти воқеии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин маълумоти нақшавӣ, пешгӯӣ, дурнамои таҳлилии баҳисобгирии

идоравӣ, ҳисобҳои андоз, маълумоти оморӣ, инчунин маълумоти берунии ғайримолиявие, ки баҳодиҳии сифати базаи муштариёнро дар бар мегиранд; роҳҳои амалӣ гардондани масъулияти иҷтимоӣ; роҳҳои пешгирии хатарҳои молиявӣ ва хавфҳои амнияти иқтисодӣ, арзёбии дараҷаи татбиқи технологияҳои каммасраф ва экологӣ ва дигар иттилооте, ки барои роҳбарият, сармоягузорон, кредиторон, контрагенттер ва умуман тиҷорат заруранд.

Мутобиқ гардонидани ҳамаи намудҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ самараи кори аудиторонеро, ки дурустии маълумотро тафтиш мекунанд ва на танҳо омилҳои беэътимоди ҳаёти молиявию иқтисодии субъекти хоҷагидор, балки омилҳоеро, ки барои истифодабарандагони ҳисобот арзиш надоранд, баланд мебардорад.

Ҳисоботи молиявӣ, инчунин таҳлилгароне, ки дар асоси натиҷаҳои таҳлили иттилооти гирифташуда ҳалли алтернативии вазифаҳои дар назди субъекти хоҷагидор гузошташударо пешниҳод мекунанд.

Тағйир додани маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ боиси тағирёбии ҳисобот, пайдоиши нишондиҳандаҳои нав мегардад, ки на танҳо фаъолияти молиявии ташкилот, балки масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ, идоракунии корпоративӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ инчунин мавҷудияти объектҳои ғайри молиявиро тавсиф мекунанд. Натиҷаи ҳисоботи ҳамгироишуда, ки бидуни он маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ пурра тафсир карда намешавад, бояд ба равиши ба муштарӣ нигаронидашуда асос ёфта, мутобиқсозии манфиатҳои корбаронро таъмин намояд.

Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки ин корро ҳангоми дархост дар бораи маълумоти зарурии замонавӣ ва боэътимод барои ҳалли мушкилоти таъиншуда фавран анҷом диҳад. Дохил кардани маълумоти ғайримолиявӣ дар ҳисобот посух ба мушкилоти замон мебошад, ки субъекти хоҷагидор барои фаъолияти молиявӣ ва иқтисодии худ, ки ба иқтисодиёти кишвар ва умуман ҷомеа таъсир мерасонад, масъулиятро ба дӯш мегирад. Бояд қайд намуд, ки дар сатҳи эътимод ба он мушкилот ба миён меоянд, зеро стандартҳои ягонаи ташаккул ва ифшои иттилоот дар ҳисоботи ғайримолиявӣ вуҷуд надоранд.

Барои пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ва ғайримолиявӣ дар формати интерактивии рақамӣ, истифодаи воситаҳои нави муосири ҷамъоварӣ, қайд ва коркарди иттилоот, ки имкон медиҳад, гуруҳбандӣ ва сохторбандии иттилоотро барои таҳлил ва қабули қарорҳои дахлдори идоракунӣ фароҳам оварад.

Дар солҳои охир интиқоли иттилооти молиявии баҳисобгирии муҳосибӣ тавассути забони тиҷоратии *XBRL (Xtensible Business Reporting Language)* васеъ паҳн шудааст. Алгоритми *XBRL* аз ташаккули таксономияҳои ба ном *XBRL* иборат аст, ки имкон медиҳад ба даст овардани маълумоти зарурии дахлдор, мутобиқсозии манфиатҳои гуруҳҳои гуногуни корбарон дар қисматҳои маълумоти таҳлилии барои онҳо заруриро таъмин намояд. Гузашта аз ин, корбарони ҳавасманд метавонанд мустақилона тамоми маълумоти заруриро дар ҳама гуна формати зарурӣ дастрас намуда, нишондиҳандаҳои стандартии ҳисоботиро васеъ намуда, равандҳои меҳнатталаби ҷамъоварӣ ва ҷамъбасти иттилоотро истисно намуда, ба ин васила тамаркуз ба таҳлили иттилоотро ҷалб намоянд. Мо метавонем бигӯем, ки формати XBRL маҳсули нармафзори «ҳисоб ва назорат» буда, роҳбарони субъекти хоҷагидориро бо маълумоти зарурӣ таъмин менамояд. Бартариҳои асосии ҷорӣ намудани формати электронии пешниҳоди ҳисоботҳо аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор тавассути забони фаъолияти соҳибкории *XBRL* иборатанд аз: баланд бардоштани сифати иттилооти пешниҳодшуда, кам кардани хароҷоти коркард ва таҳлили нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, кам кардани хатогиҳои техникӣ ва ҳисобкунӣ дар

ҳисобот, вале бартарии асосӣ ин формати ягонаи стандартӣ мебошад, ки барои истифодабарандагони манфиатдор мебошад.

Хулоса таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон медиҳад, чунин хулоса намоем, ки равандҳои кунунии ҷаҳонишавӣ ва рақамӣ тавсеа ёфта, барои субъектҳои хоҷагидор имкониятҳои амалан номаҳдуди истифодаи технологияҳои абрӣ, имкониятҳои зеҳни сунъӣ ва додаҳои бузургро дар фаъолияти амалии худ фароҳам меорад. Дар иқтисодиёти рақамӣ, пеш аз ҳама, бояд дар бораи тағироти куллӣ дар асосҳои консептуалии равишҳои назариявӣ ва методологии ташкили системаи ҳисобдорӣ, ки ба мо имкон медиҳад, ки мафҳуми «ҳисоб» бо маънои нав пур карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар иқтисодиёти рақамӣ, низоми иттилоотии муосири технологӣ ва бисёрфункционалии рақамӣ ба таври динамикӣ инкишоф ёфта, имкониятҳои худро босуръат васеъ мекунанд. Аз ин ру, барои он, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ва касби муҳосибӣ дар эконизоми нав «ҳал шавад» ба онҳо мазмуни нав дода, самтҳои асосии навсозии онҳоро муайян намуда, муносибатҳои назариявию методологиро ба сохтани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ тағир додан лозим аст.

Адабиёти истифодашуда:

1.Агеева, О. А. Трансформация методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2020. - Т. 10, № 2А. – С. 241–248.

2.Булыга, Р. П., Сафонова, И. В. XBRL как цифровой формат отчетности экономических субъектов: // Учет. Анализ. Аудит. – 2020. – Т. 7,

3.Одинцова Т.М. Бухгалтерский учет в контексте вызовов цифровой экономики и информационного общества // Вестник ИПБ (Вестник профессиональных бухгалтеров), 2019, no. 3, с. 5-14.

4.Каспина, Р. Г., Самойлова, Н. О. Аудит нефинансовой информации // Учет. Анализ. Аудит. – 2020. - Т. 7, № 4. - С. 71-80.

5.Одинцова, Т. М., Рура, О. В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки.- 2018.- Т.11,№ 4. -С. 120–131.

АЛИШОЕВ Х.Х. - дотсенти ДБССТ

СОҲИБКОРӢ ОМИЛИ ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

Имрӯзҳо на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми сайёра мафҳуми умумии эътирофшудаи соҳибкорӣ вуҷуд надорад. Олими амрикоӣ, профессор Роберт Хизриҷ чунин мафҳуми Соҳибкориро муайян намудааст: “Соҳибкорӣ ҳамчун раванди эҷоди ягон моли наве ба ҳисоб меравад, ки дорои арзиш аст ва соҳибкор бошад ҳамчун шахсе, ки ҳамеша қувваи заруриро барои он сарф мекунад, тамоми хатарҳои молиявӣ, равонӣ ва иҷтимоиро ба дӯш мегирад, то ки дар ин ё он соҳа муваффақ бошад”.

Умуман, соҳибкорӣ як намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад (бо он фаъолияти мақсаднокро дар назар дорем, ки ба гирифтани фоида нигаронида шудааст), ки ба ташаббуси мустақил, масъулият ва ақидаҳои инноватсионии соҳибкорӣ асос меёбад.

Дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт Тоҷикистон низ ҳамқадами замон пеш рафта истода ба рушди иқтисод ва фаъолияти соҳибкорӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Сараввал, фаъолияти соҳибкорӣ яке аз омилҳои асосии истеҳсолот ва баъдан самти асосии даромади буҷети

давлатӣ ба ҳисоб меравад ва аз ҳамин сабаб аст, ки имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин самт таваҷҷуҳи хоса дода мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолият ва мушкилоти иқтисодӣ ба фаъолияти нав шурӯъ кард, зеро тамоми соҳаи иқтисодиёт коста шуда буд ва онро пурра аз сари нав барқарор кард. Вобаста ба ин сабаб, истилоҳи соҳибкорӣ барои баъзе шаҳрвандони ҷумҳурӣ мафҳуми нав ба ҳисобӣ мерафт. Сарфи назар аз ин, дар 31 соли истиқлолият давлат дар ин самт дастовардҳои зиёде ба даст овард.

Барои мисол, дар мамлакат пас аз ҷанги шаҳрвандӣ зиёда аз 80 фоизи аҳолӣ дар сатҳи камбизоатӣ қарор дошт ва ба ин хотир аввал мушкилоти паст кардани сатҳи камбизоатӣ, бо кор таъмин намудани аҳолӣ, паст кардани сатҳи бекорӣ, ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ ва дигар масъалаҳои иқтисодӣ ҳаллу фасл карда шуданд.

Дар замони имрӯза дар мамлакат қисми зиёди соҳибкороне арзи вуҷуд доранд, ки дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ кор ва фаъолият менамоянд. Роҷеъ ба ин гуфтаҳо, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат хеле муҳим арзёбӣ карда шуда барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат нақши калидӣ дорад.

Дар замони муосир ҳукумати ҷумҳурӣ ба рушди соҳибкории хурд аҳамияти ҷиддӣ дода, ҷиҳати ҳавасмандгардонӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ дар ин бахши иқтисодиёт, аз ҷумла тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Соҳибкорӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар нақши муҳим дошта, ба ташаккули фазои рақобат, афзоиши истеҳсоли молҳои истеъмолӣ, тавсеаи соҳаи хизматрасонӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуда, ба иқтисодиёт суботи иловагӣ мебахшад.

Тавре маълум аст, барои рушди босуръати ин бахш барои фаъолияти соҳибкорӣ шароит ва замина фароҳам овардан зарур аст. Яке аз шартҳои асосии рушди муътадили фаъолияти соҳибкорӣ дастгирии мақсадноки иқтисодӣ аз ҷониби давлат ба ҳисоб меравад.

Чанд сол қабл ҳукумати ҷумҳурӣ ва бахусус бо кумак ва дастгирии асосгузори сулҳу миллӣ, пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои соҳибкорони ҷавон моратория эълон карда шуд. Маҳз ҳамин мораторияҳо ва дастгирӣ барои рушди ин соҳа заминаи мусбӣ эҷод намуд. Ғайр аз ин, дар мамлакат маркази дастгирии соҳибкорӣ амал мекунад, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавсияҳои методӣ медиҳад ва рушди соҳаро таъмин менамояд. Инчунин сарвари давлат дар паёми худ ба маҷлиси олии кишвар қайд намуданд, ки : “Дар замони истиқлолият аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузорон зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд”. Маҳз чунин дастгириҳо ва имтиёзҳо омили пешрафти соҳа дар замони муосир ба ҳисоб меравад.

Илова бар ин, низоми дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон қайд кард:

– санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлат, ки ба ноил шудан ба рушди устувор ва дастгирии давлатии субъектҳои соҳибкорӣ нигаронида шудаанд;

– инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ, ки ба унсурҳои онҳо субъектҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратии давлатӣ ва ғайридавлатӣ дохил мешаванд, фаъолияти онҳо аз ҷониби давлат ҳавасманд ва дастгирӣ карда мешавад.

Иқтисодиёти ҳар як кишвар аз сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, бекорӣ ва шуғл, рушди соҳибкорӣ, рушди иқтисодӣ ва ғайра вобаста аст. Соҳибкориро метавон муҳаррики иқтисоди муосир номид. Ин аст, ки рушди

соҳибкорӣ ба иқтисодиёт таъсири калон мерасонад. Яъне метавон гуфт, ки рушди иқтисод ва рушди соҳибкорӣ бо ҳам алоқамандии зиёд доранд.

Чи тавре, ки дар боло қайд карда шуд, соҳибкорӣ омили истеҳсолотест, ки боқимондаи омилҳоро идора мекунад ва онҳоро ба ҳам мепайвандад. Маҳз соҳибкорӣ ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад, навоваріҳои технологӣ ҷорӣ мекунад ва дар ниҳоят ба афзоиши қудрати иқтисодии давлат мусоидат мекунад.

Яке аз вазифаҳои соҳибкор, ки ба ҳаёти иқтисодии кишвар таъсир мерасонад, дуруст гузоштани мақсадҳо, дарёфти захираҳои нодир ноил шудан ба онҳо, муттаҳид намудани саъю кӯшиши бисёр одамон барои ба даст овардани натиҷаи ниҳоии барои ҷомеа муфид мебошад. Дар давлатҳои мутараққӣ мақомот кӯшиш ба харҷ медиҳанд то ҳамаи мушкилоти ҷойдошта, ки ба густариши васеи ташаббуси соҳибкорӣ халал мерасонанд бартараф карда шавад ва тамоми шароитро барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ муҳаё менамоянд.

Ҳангоми таъсиси тиҷорати худ соҳибкор бояд кӯшиш кунад, ки нуқтаи назари дурнамои мушкилоти иқтисодии минтақа ва тамоми кишварро инкишоф диҳад.

Принсипи асосии конститутсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт принсипи озодии фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки тавассути призмаи ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои шаҳрванд амалӣ мегардад. Ҳар як шахс ҳуқуқ дорад ба соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодии манънашуда машғул шавад.

Фаъолияти соҳибкорӣ – фаъолияти мустақилонае мебошад, ки бо таваккали худ анҷом дода мешавад ва ба гирифтани мунтазами фоида аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ аз ҷониби шахсоне, ки бо тартиби муқарраргардида ва тибқи қонун ба қайд гирифта шудаанд, равона карда шудааст.

Соҳибкории хурд омили фаъол дар бозори рақобат мебошад. Принсипи асосии соҳибкорӣ пайдо кардани ниёз ва қонеъ кардани он ба ҳисоб меравад.

Танзими ҳуқуқии рушди соҳибкориро Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба танзим медароранд.

Ба субъектҳои соҳибкории хурд шахсони воқеие шомил мешаванд, ки бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд.

Тараққиёти корхонаҳои хурд аз ҳисоби имтиёзҳои андоз барои истеҳсоли маҳсулот ва хизмат, қарзҳои имтиёзнок, аз руи шартномаҳои лизинг додани тачҳизот ва дигар тадбирҳо ҳавасманд карда мешаванд.

Вазифаҳои муҳими ҳар як давлат таъсиси сохтори оптималии андозбандӣ, ноил шудан ба самаранокии баланди тамоми вазифаҳои андоз, риояи адолат дар андозбандӣ ва то ҳадди имкон бартараф кардани оқибатҳои таҳрифкунандаи андозҳо мебошад.

Барои ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути сиёсати андози давлат зарур аст, ки имтиёзҳои андози пешниҳодшуда ба меъёрҳои муайян, аз ҷумла бетараф будан нисбат ба самтҳои сармоягузории асосӣ, намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, категорияҳои андозсупорандагон ба роҳ монда шавад. Фоидаҳо бояд ба ҳавасмандгардонии марҳалаҳои ибтидоии процесси такрористехсолкунӣ — аз маблағгузориҳои асосӣ ба тадқиқоти асосӣ то маблағгузорӣ ба истеҳсолоти мавчуда равона карда шаванд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло ба андешаи ман кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав нисбат ба таҳрирҳои пешина куллан фарқ намуда барои рушди иқтисодии мамлакат ва махсусан ба соҳибкорон дастгирии хуб арзёбӣ мегардад.

Дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 01.01.22 мавриди истифода қарор дода шуд, шумораи андозҳо аз 10 номгуй ба 7 номгуй кам карда шуд,

ки нисбат ба солҳои қабли барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ сабукӣ овард. Шахсони воқеие, ки тибқи патент то соли 2021 фаъолият мекарданд наметавонистанд даромаде, ки дар муддати 12 моҳи тақвимӣ ба даст оранд зиёда аз 100 000 сомонро ташкил диҳад, вале дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ин намуд фаъолияти соҳибкорӣ имтиёзро дар даромади солонаи онҳо аз 100 000 сомон ба 200 000 сомон зиёд карда шуд, ки барои пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ такони ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Ин метавонад омиле бошад, ки барои рушди соҳибкорӣ ва пешбурди он заминаи асосӣ гузошта дар оянда рушди минбаъдаи соҳаро таъмин намояд.

Дар низоми андозбандӣ соҳибкороне ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри андоз барои соҳибкороне, ки ба истеҳсоли молу маҳсулот машғуланд 5% муқарар карда шуда буд, аммо дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меъёр ба 6% расонида шудааст.

Ин ва дигар имтиёзҳо, ки дар дар таҳрири нави кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст метавонад барои рушди иқтисоди кишвар ва пешрафти сатҳи зиндагии аҳолӣ саҳмгузор бошад.

Дар фарҷоми сухан, қайд намудан ба маврид аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола барои рушди соҳибкорӣ дар тамоми соҳаҳои дахлдор қарорҳои махсус қабул намуда имтиёзҳои бебаҳоро пешниҳод менамояд. Соҳибкоронро зарур аст, ки аз имтиёзҳои пешниҳод намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои дахлдор истифода намуда фаъолияти худро дар соҳаҳои гуногун ҷоннок намуда баҳри таъмини талаботи аҳолӣ бо молҳои сифатнок ва рақобатпазир саҳмгузор бошанд.

Руйхати адабиётҳои истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»..

2. Асаул, А.Н. Организация предпринимательской деятельности / А.Н. Асаул. - М.: Питер, 2016. - 232 с.

3. Бараненко, С. П. Основы предпринимательства / С.П. Бараненко, М.Н. Дудин, Н.В. Лясников. - М.: Центрполиграф, 2016. - 192 с.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав. Душанбе 2022.

РАҲИМОВ А.А. - омӯзгори кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, тел.: 555 555 499; Email: asror_26@mail.ru

РУШДИ ИЛМИ МУОСИР, ҲАМЧУН ТАНЗИМКУНАНДАИ СИЁСАТИ ИННОВАТСИОНӢ

Муҳимияти рушди сиёсати инноватсионии минтақа дар он аст, ки имрӯз аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва собит шудааст, ки баробари афзоиши сиёсати инноватсионии минтақа маҳсулоти нави инноватсионӣ ба вуҷуд омада, ҷойҳои нави корӣ ва бозорҳои нави маҳсулоти инноватсионӣ пайдо мешаванд. Дар маҷмӯъ, сатҳи баланди сиёсати инноватсионӣ гарави рушди устувори иқтисодии минтақа буда, ба беҳтар шудани сатҳи иҷтимоию иқтисодии аҳолии кишвар мусоидат мекунад. Инчунин, рушди

сиёсати инноватсионии минтақавӣ ба баланд шудани сатҳи тавонмандиҳои инноватсионии кишвар мусоидат мекунад.

Бояд таъкид кард, ки иқтисодиёти кишварҳои дорои иқтисоди бозоргонии пешрафта, ки ба инноватсия нигаронида шудаанд, системаи муносибатҳои илм, истеҳсолот ва ҷомеаро ташкил медиҳанд, ки дар он инноватсия асоси рушди саноат ва иқтисодиёт хизмат мекунад ва дар навбати худ ба инкишофи инноватсионӣ мусоидат намуда, самтҳои он ва бо ҳамин самтҳои муҳимтарини фаъолияти илмиро муайян мекунанд.

Сиёсати давлатии инноватсиониро қонунгузорӣ дар соҳаи илм ва техника муқаррар менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030» ва «Стратегияи миллии рушди соҳаи зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030» қабул шудааст.

Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун дастурамал нақшаи чорабиниҳо барои ҳамаи мақомоти давлатӣ ва нақшаи чорабиниҳои индикативӣ барои бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад, ки аз рӯи он кӯмаки техникӣ ва молиявӣ расонида мешавад. Таъмини тараққиёти устувори мамлакат интихоби принципҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки асосии тараққиёти минбаъдаи хоҷагии халқ ва ҷамъиятро дарбар мегирад. Равиши систематикӣ ба таҳияи СМР-2030 ба се принсипи асосии рушди оянда асос ёфтааст:

(1) коҳиш додани осебпазирии рушди оянда;

(2) индустрикунонӣ ё баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;

(3) навоварӣ ё рушд дар асоси навоварӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар.

Дар баробари стратегияҳои қайдгардида, бо мақсади танзими соҳаи инноватсионӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» (№ 822 аз 16 апрели соли 2012), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Парки технологӣ» (№ 629 аз 21 июли соли 2010) ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардиданд. Дар “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2012”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (№ 354 аз 30 майи соли 2015) тасдиқ шудааст, ки дар онҳо вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии давлат муайян карда шудаанд. Сиёсати инноватсионии Тоҷикистон дар асоси “Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020”, ки мутобиқи моддаҳои 8 ва 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» таҳия шудааст амалӣ мегардад. Стратегия ба рафъи мушкилоте, ки дар назди давлат ва ҷомеа дар соҳаи рушди инноватсионӣ истодаанд, муайян намудани ҳадафҳо, афзалиятҳо ва воситаҳои сиёсати давлатии инноватсионӣ равона карда шудааст. Ҳамзамон, Стратегия дастурҳои дарозмуддати рушди субъектҳои инноватсия, инчунин роҳнамо оид ба маблағгузории бахши илми фундаменталӣ ва амалӣ ва дастгирии тиҷоратикунонии дастовардҳои илмиро муқаррар мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки муҳимтарин воситаи ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии давлатӣ ва рушди илм маблағгузорӣ мебошад. Ҳар як давлат сиёсати молиявии худро дар асоси манфиатҳои миллии худ бо назардошти як қатор омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ амалӣ менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаъҳои асосии сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ;

- Маблағҳои буҷети давлатӣ;
- Маблағҳои буҷетҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- Фондҳои ғайрибуҷетӣ;
- Маблағҳои худии корхонаю хоҷагиҳо;
- Маблағҳои аҳолӣ;
- Маблағҳои ташкилотҳо ва давлатҳои хориҷӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар байни манбаъҳои мавҷудаи маб-лағгузорӣ барои тадқиқотҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло буҷети давлатӣ ҷои аввалро ишғол мекунад, ки ба 99,07% баробар аст. Ҳиссаи маблағгузорӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва маблағҳои хориҷӣ ҳамагӣ 0,93 фоизро ташкил медиҳад.

Дар ҷадвали 2.1.1 хароҷоти буҷети давлатӣ барои рушди илм оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.1.1. Хароҷоти буҷети давлатӣ барои илм дар солҳои 2000-2023, ҳаз. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	*2000*	*2005*	*2010*	*2015*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*
Ҳамагӣ	1155,8	7663,3	27581,4	52890,7	82820,4	99690,7	119586,7	143510,9
Афзоиш нисбат ба соли 2000, мар.	100,0	6,6	23,9	45,8	71,7	86,3	103,5	124,2
Нисбат ба ММД, %	0.0007	0,1068	0,1117	0,1038	0,0986	0,1008	0.1033	0,1094

Сарчашма:Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.13-72 . Ҳисобот Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Соҳои мухталиф. –С.523; 653; 700; 715.

Аз рақамҳои ҷадвали 2.1.1 бармеояд, ки хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи илм тамоюли афзоиш дошта, дар соли 2023 нисбат ба соли 2000-ум 124,2 маротиба афзуда бошад ҳам, вале ҳиссаи он дар ММД аз 0,1094 (с.2023) зиёд нест. Тибқи СМР-2030 дар соли 2020 маблағгузории соҳаи илм бояд на кам аз 0,8% ва дар соли 2025 на кам аз 1,2 фоизро ташкил намояд.[133]

Бояд гуфт, ки муҳимтарин нишондиҳандаи захираҳои молиявии тадқиқоти илмӣ хароҷотҳои тадқиқотӣ ва конструкторӣ мебошад. Дар баробари ин дар амалия ба баҳисобгирии хароҷоти дохилии илмӣ-тадқиқотӣ, ки аз тарафи ташкилотҳо дар худи корхона иҷро карда мешаванд, диққати махсус дода намешавад. Бояд гуфт, ки хароҷоти умумии соҳаи илм дар сохтори иқтисодиёти кишвар ба хароҷоти дохилии амалиёт (маош, саҳмҳои таъминоти иҷтимоӣ, хароҷоти таҷҳизот ва диг.) ва хароҷоти берунии тадқиқот тақсим мешавад.

Дар баробари ин, сарфи назар аз таваҷҷуҳи вижаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳавасмандгардонии молиявии инноватсия, имрӯз хароҷоти дохилӣ барои корҳои тадқиқотӣ ва конструкторӣ хеле паст боқӣ монда, 0,085 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилиро (ММД) ташкил медиҳад ва тибқи маълумоти ташкилотхои байналхалкӣ 0,09 фоизро ташкил медиҳад. Дар ҳоле ки дар кишварҳои пешрафта онҳо дар ҳудуди 1-3% ММД мебошанд.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои тараққикарда дар соҳаи корҳои инноватсионӣ ва бо мақсади таҳкими иқтидори инноватсионии кишвар тадриҷан зиёд намудани хароҷоти сармоягузорӣ дар соҳаи корҳои илмию техникии кишвар то 1% ММД
(қариб 484 млн сомонӣ) аҳамияти махсус дорад. Ҳалли ин мушкилот имкон медиҳад, ки на танҳо сатҳи сиёсати инноватсионии кишвар баланд гардад, балки иқтисодиёти инноватсионӣ ташаккул ёбад.

[133] Стратегияи миллии Рушди Љумњурии Тољикистон барои давраи то соли 2030. ЉДММ «Контраст». 2016.-С.84

Омили дигари муҳиме, ки ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеъ мешавад, сатҳи пасти музди меҳнати кормандони илмӣ мебошад. Барои пурра ошкор намудани ин проблема мо музди миёнаи моҳонаи коркунони институтҳои илмӣ-тадқиқотиро дар солҳои 2019-2023 мавриди таҳлил қарор додем (ҷадвали 2.1.2).

Ҷадвали 2.1.2. Муқоисаи музди миёнаи маоши моҳонаи коркунони муассисаҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат миёнаи ҷумҳурӣ дар солҳои 2019-2023.

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019,%
Музди миёна дар ҷумҳурӣ, сомонӣ	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	2108,26	157,9
Муассисаҳои илмӣ	1485	1707	2438	2438	2438,0	164,2
Афзоиш нисбат ба соли 2019,%	100,0	114,9	164,2	164,2	164,2	64,2
Нисбат ба музди миёна,%	111,2	122,5	158,2	138,8	115,6	+4,4

Сарчашма:Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.13-72

Сатҳи пасти музди меҳнат ба коркунони институтхои илмӣ-тадқиқотӣ имкон намедиҳад, ки барои рушд намудани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳавасманд бошанд. Бояд гуфт, ки захираҳои инсонӣ дар таъмини рушди устувори сиёсати инноватсионии кишвар нақши муҳим доранд. Сатҳи сиёсати инноватсионии кишвар бештар аз сатҳи захираҳои инсонии он вобаста аст.

Омили навбатии муҳиме, ки ба рушди сиёсати инноватсионии кишвар монеъ мешавад, мавҷуд набудани механизми возеҳи дастгирии давлатии рушди илм ва истифодаи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот мебошад. Барои ҳалли ин мушкилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои меъёрӣ қабул карда шуданд, ки ба дастгирии фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудаанд. Дар байни онҳо “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020” (аз 30 апрели соли 2011 № 227) мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аммо тадбирҳои андешидаи ҳукумати кишвар дар иҷрои он нокифоя мебошанд.

Бояд қайд кард, ки дар баробари омилҳои дар боло зикршуда ба рушди илм, ҷун қисми таркибии сиёсати инноватсионии кишвар, омилҳои дигари ба ин вазъ мусоидаткунанда, аз қабили сатҳи пасти фарҳанги инноватсионии аҳолии кишвар, суст инкишоф ёфтани инфрасохтори илмӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди инноватсияро бе афзоиши шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд таъмин намудан ғайриимкон аст. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки ин нишондиҳанда дар солҳои охир нисбат ба соли 2000-ум 42,1% афзудааст. Агар дар соли 2000-ум адади ин муассисаҳо ба 57 баробар бошад, пас дар соли 2023 он ба 81 адад расидааст (ҷадвали 2.1.4).

Ҷадвали 2.1.4. Шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд

	2000	*2005*	*2010*	*2015*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*
Ҷумҳурии Тоҷикистон	**57**	**57**	**56**	**66**	**82**	**81**	**80**	**80**
ш. Душанбе	42	44	42	51	66	66	66	66
Вилояти Суғд	8	6	5	6	7	5	5	5
Вилояти Хатлон	2	2	5	4	4	6	5	5

ВМКБ	3	3	3	3	3	3	3	3
НТҶ	2	2	1	2	2	1	1	1

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.68.

Чуноне, ки аз рақамҳои ҷадвали 2.1.4 бармеояд шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд, 66 ададашон, ё 81,5% дар ш. Душанбе, 6 адад, ё 7,4% дар вилояти Хатлон, 5 адад, ё 6,2% дар вилояти Суғд, 3 адад, ё 3,7 % дар ВМКБ ва 1 адад, ё 1,2% дар НТҶ ҷой гирифтаанд. Ин шумора дар вилояти Суғд ва НТҶ нисбат ба соли 2000 мутаносибан 3 ва 1 адад коҳиш ёфта, дар ш.Душанбе 24 адад афзудааст.[2]

Дар сиёсати давлатии инноватсионӣ тарбияи олимон мавқеъи муҳим дорад, зеро дастовардҳои инноватсионӣ аз фаъолияти аспирантура ва докторантураҳо вобаста аст Маҳз онҳо муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро бо мутахассисон таъмин менамоянд.

Таҳлилҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки сол аз сол шумораи қабул ва хатми аспирантон тамоюли коҳишёбиро касб намудааст, ки падидаи бад буда, оиди ҳавасмандии пасти рағбати ҷавонон ба омӯзиши илм ба ҳисоб меравад. Дар солҳои зери таҳқиқот қароргирифта шумораи қабул ва хатми аспирантҳо хеле коҳиш ёфтааст (ҷадвали 2.1.7).

Ҷадвали 2.1.7. Шумора, қабул ва хатми аспирантҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2023, нафар

	2000	*2005*	*2010*	*2015*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*
Ҷамъи аспирантҳо (дар охири сол)	839	980	1553	1672	339	219	142	173
Афзоиш нисбат ба соли 2000,%	100,0	116,8	185,1	199,3	40,4	26,1	16,9	20,6
аз онҳо занҳо	326	351	509	650	107	64	52	71
Афзоиш нисбат ба соли 2000,%	100,0	107,7	156,1	199,4	32,8	19,6	16,0	21,8
Аз он ҷумла таълим гирифтаанд:								
аз истеҳсолот ҷудо шуда	437	536	785	818	99	36	34	31
Афзоиш нисбат ба соли 2000,%	100,0	122,7	179,6	187,2	22,7	8,2	7,8	7,1
аз истеҳсолот ҷудо нашуда	402	444	768	854	240	183	108	142
Афзоиш нисбат ба соли 2000,%	100,0	110,4	191,0	212,4	59,7	45,5	26,9	35,3

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.13-72

Рақамҳои ҷадвали 2.1.7 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки шумораи аспирантҳо то солҳои 2015 нисбат ба соли 2000-ум дар умум 99,3% афзуда, сипас солҳои минбаъда бо суръати баланд коҳиш ёфта дар соли

2023 то 20,6 фоизи соли 2000 расидааст. Аз ҷумла шумораи занҳои ба аспирантура ҷалбшуда низ то 21,8% соли 2000 паст фаромадааст. Аз 839 нафар аспирантони соли 2000-ум 326 нафар, ё 38,9 % занҳо бошанд, пас аз 173 нафари дар соли 2023 ба аспирантура дохилшуда 71 нафар, ё 41,0%-и онҳо занҳо мебошанд, ки афзоиши рағбати занҳоро ба илм нисбат ба мардон нишон медиҳад. Вазъи молиявии

довталабон ба аспирантура имконият намедиҳад, ки онҳо таҳсилро ҷудо аз истеҳсолот амалӣ намоянд. Бештар аз 82,1%-и довталабон таҳсилро ғоибона амалӣ менамоянд.

Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки аксари аспирантон пас аз дохил шудан таҳсилро дар аспирантура ба охир нарасонида онро тарк менамоянд. Аз шумораи қабулшудагон танҳо 26,1%-ашон аспирантураро хатм намудаанд (ҷадвали 2.1.8)

Ҷадвали 2.1.8. Шумора, қабул ва хатми аспирантҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2023, нафар

Нишондиҳандаҳо	*2000*	*2005*	*2010*	*2015*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*	*ба ҳисоби миёна*
Ҷамъи аспирантҳо (дар охири сол)	839	980	1553	1672	339	219	142	173	739,6
аз онҳо занҳо	326	351	509	650	107	64	52	71	266,3
Ҳамагӣ аспирантураро хатм карданд	206	204	287	414	360	170	39	17	212,1
Ҳисса аз дохилшудагон,%	24,6	20,8	18,4	24,8	106,2	77,6	27,7	9,8	28,7
аз онҳо занҳо	66	80	97	129	130	47	7	-	69,5
Ҳисса аз дохилшудагон,%	20,2	22,8	14,9	19,8	121,5	73,4	13,5	-	26,1

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.13-72

---

[2]Омори солонаи ш. Душанбе. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ш.Душанбе. – 2024. – 68 с.

Чуноне, ки таҳлил собит намуд ба ҳисоби миёна дар ин солҳо танҳо 28,7 %-и аспирантони дохилшуда онро хатм намудаанд. Аз ҷумла 26,1%-и занҳои ба аспирантура дохилшуда тавонистанд аспирантураро хатм намоянд. Бинобар набудани нишондиҳандаҳои оморӣ мо натавонистем аз ин шумора чанд нафар рисолаҳои илмиашонро дифоъ намудаанд муайян намоем.

Нишондиҳандаи дигаре, ки сиёсатии инноватсиониро тавсиф менамояд шумораи аспирантон дар соҳаҳои ҷудогонаи илм ба ҳисоб меравад.

Таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар солҳои охир қабули довталабон ба соҳаҳои физикаю-метематика, кимиё, биология, геологияи минералӣ, техникӣ, кишоварзӣ, фалсафа, ҷуғрофия, байторӣ, омӯзгорӣ, санъатшиносӣ, равоншиносӣ, иҷтимоиёт, меъморӣ, сиёсӣ ва илм дар бораи замин қариб ба нестӣ расидааст, ҳол он ки дар рушди илми ин соҳаҳо мутахассисони варзида намерасанд.

Ҳамин тавр, ба ҳолати муосири рушди илм, чун қисми таркибии сиёсати инноватсионӣ баҳо дода чунин хулосабандӣ намудан мумукин аст.

1. Барои рушди илм, чун ҷузъи таркибии сиёсати инноватсионӣ санадҳои ҳуқуқию танзимкунанда таҳия ва қабул гардидаанд. Ба инҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Парки технологӣ», “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2012”, “Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020” СМР-2030 шомил мешаванд, ки стратегия ба рафъи мушкилоте, ки дар назди давлат ва ҷомеа дар соҳаи рушди инноватсионӣ

истодаанд, муайян намуда, ҳадафҳо, афзалиятҳо ва воситаҳои сиёсати давлатии инноватсионӣро нишон медиҳанд.

2. Мутаассифона, маблағгузории бахши илм дар давоми солҳои охир аз 0,1 фоизи ММД боло нарафтааст, ки омили асосии иҷро нагардидани баномаҳои стратегӣ мебошанд. Зеро, тибқи СМР-2030 дар соли 2020 маблағгузории соҳаи илм бояд на кам аз 0,8% ва дар соли 2025 на кам аз 1,2 фоизро ташкил намояд.

3. Новобаста аз он ки солҳои охир музди моҳонаи муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ борҳо баланд бардошта шуда бошанд ҳам, вале он дар сатҳи маоши миёнаи соҳаҳои иқтисодии кишвар боқи мемонад, ки ҳавасмандии ҷалби мутахассисонро ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ коста мегардонад.

4. Афзоиши шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро нисбат ба соли 2000-ум 42,1% афзуда бошад ҳам, вале 81,5% дар ш. Душанбе қарор дошта, дар минтақаҳо шумораи онҳо кам боқӣ мемонад.

5. Шумораи қабули ҷавонон ба аспирантура, докторантура дар солҳои охир ниҳоят зиёд коҳиш ёфта, аз паст шудани ҳавасмандии ҷавонон ба илм дарак медиҳад. Вазъи молиявии довталабон ба аспирантура имконият намедиҳад, ки онҳо таҳсилро ҷудо аз истеҳсолот амалӣ намоянд. Бештар аз 82,1%-и довталабон таҳсилро ғоибона амалӣ менамоянд.

Аз шумораи қабулшудагон танҳо 28,7%-ашон аспирантураро хатм намудаанд. Солҳои охир қабули довталабон ба соҳаҳои физикаю-метематика, кимиё, биология, геологияи минералӣ, техникӣ, кишоварзӣ, фалсафа, ҷуғрофия, байторӣ, омӯзгорӣ, санъатшиносӣ, равоншиносӣ, иҷтимоиёт, меъморӣ, сиёсӣ ва илм дар бораи замин қариб ба нестӣ расидааст, ҳол он ки дар рушди илми ин соҳаҳо мутахассисони варзида намерасанд.

Ҳиссаи ҷавонони то 27 сола, ки дар аспирантура мехонанд мунтазам коҳиш ёфта, соли 2023 нисбат ба соли 2019-ум 30,8 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Бояд гуфт, ки сарфи назар аз мубрам будани ин проблема, вазъи кунунии рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи нокифоя будани сатҳи рушди сиёсати инноватсионӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба мушкилоти ҷиддӣ дучор мешавад. Дараҷаи пасти сиёсати инноватсионӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ба назари мо, яке аз сабабҳои асосии монеъ шудан ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи стратегияи интихобшудаи рушди инноватсионӣ мебошад. Аз ин рӯ, мушкилоти ташаккул ва рушди сиёсати инноватсионӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд самти афзалиятноки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ гардад. Ҳалли проблемаи паст будани сиёсати инноватсионӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ба андешаи мо, гарави ташкили иқтисодиёт асосёфта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Вобаста ба ин, зарурати таҳлили амиқи илмии моҳият ва мазмуни консепсияи сиёсати инноватсионии системаи иқтисодии минтақавӣ, инчунин механизмҳои ташаккул ва рушди он дар шароити Тоҷикистони муосир мубрамияти мавзӯи интихобшударо нишон медиҳад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Стратегияи милли Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: ҶДММ «Контраст», 2016. – 88 с.

2. Омори солонаи ш. Душанбе. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ш.Душанбе. – 2024. – 68 с.

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – 413с.

4. Отчет «О деятельности национальной Академии наук Таджикистана в 2023 году. – Душанбе, ИУ «Дониш» НАНТ. - 985с.

5. Инвестиционные проекты Республики Таджикистан. B2b.tj. [Электронный ресурс].URL: https://b2b.tj/ru/businessguide/investmentprojectsdetails/6c2f3801-ea26-4d0d-bc97-e8fe9136862e.

6. Кобышев А.Н. Управление инновационными проектами. Innovbusiness.ru. [Электронный ресурс]. URL: http://innovbusiness.ru/content/document_r_0AFD1368-94B2-423E-BA0A-DEF99A6C416F.html.

ШОҲЗОДА НАЗИРА ИЗАТУЛЛО - докторанти PhD, ходими калони илмии раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон ш. Душанбе (+992) 943 22 92 92,885 59 92 92 Email: nazirashohzoda@mail.ru.

РАЗРАБОТКА ФОРМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ИННОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ

Важным аспектом развития рынка экологических услуг является создание эффективных механизмов государственного регулирования, направленных на привлечение иностранного капитала. Эффективная инвестиционная поддержка со стороны государства может способствовать развитию экологических инициатив, обеспечивая тем самым устойчивый рост данной сферы. Это включает в себя разработку специализированных моделей и стратегий, которые соответствуют международным стандартам и могут заинтересовать зарубежных инвесторов.

Кроме того, важно учитывать разнообразие форм государственного участия в регулировании, что позволит создать благоприятные условия для наращивания инвестиционного потенциала в области защиты окружающей среды. Комплексный подход к регулированию инвестиционной деятельности с учетом экологических приоритетов станет ключевым фактором успешного формирования рынка экологических услуг и привлечения международных ресурсов для реализации устойчивых проектов.

В современных условиях основной целью социального прогресса стало обеспечение высокого качества жизни населения, что включает как удовлетворение экономических и социальных потребностей, так и создание экологически чистой среды. Реализовать эту цель можно в рамках концепции устойчивого развития, которая охватывает не только экономический, но и социальный и экологический аспекты.

В современном мире проблема охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов привлекает внимание государств, международных организаций и компаний. Республика Таджикистан, обладая значительным природным потенциалом и уникальными экосистемами, уделяет особое внимание развитию экологически чистых услуг. Для достижения этой цели ключевую роль играют иностранные инвестиции, государственное регулирование и поддержка данного процесса[1].

В Республике Таджикистан, обладающей богатыми водными ресурсами, растениями и животными, развитие экологических услуг может иметь стратегическое значение как для национальной экономики, так и для обеспечения устойчивости

экосистем. Однако эта отрасль нуждается в крупных финансовых вложениях, которые могут быть обеспечены за счет иностранных инвестиций.

Государственное регулирование иностранных инвестиций в Республике Таджикистан осуществляется посредством ряда видов, таких как правовое, экономическое и административное. Эти виды регулирования определяются на основе национального законодательства, государственных стратегий и международных соглашений, а их целью является обеспечение благоприятной среды для инвестиций, защита национальных и экономических интересов, привлечение инвесторов в приоритетные сферы.

Одним из стратегических направлений обеспечения устойчивого социально-экологического и экономического развития является поддержка и развитие рынка экологических услуг, включающего производство и реализацию продукции, работ и услуг, направленных на предотвращение или снижение ущерба окружающей среде и здоровью населения. в Республике Таджикистан [2].

В современных условиях первостепенное внимание уделяется вопросам государственного регулирования иностранных инвестиций для развития рынка экологических услуг в Республике Таджикистан, как на макроэкономическом, так и на микроэкономическом уровне.

Государственное регулирование инвестиций обеспечивает создание реальных инвестиционных возможностей и условий, развивает активное участие частного сектора и государства на инвестиционном рынке и мотивирует его субъектов.

Государственное регулирование инвестиций – это комплекс мер, принимаемых государством по управлению инвестиционной деятельностью, по формированию государственного регулирования инвестиций в целях создания благоприятных условий для интенсификации процесса государственного регулирования иностранных инвестиций.

Для разработки теории государственного регулирования поддержки иностранных инвестиций в сфере экологических услуг в Республике Таджикистан необходимо учитывать несколько важных факторов:

1.Создание благоприятной среды для инвестиций. Для привлечения иностранных инвесторов важно, чтобы инвестиционный климат в стране был благоприятным и стабильным. Этому можно способствовать путем создания четких законов и правил, защищающих права инвесторов. Кроме того, процесс лицензирования и оформления инвестиций должен быть простым и эффективным.

2. Организация механизмов стимулирования. Государство может поддерживать иностранные инвестиции в экологические услуги с помощью различных механизмов стимулирования, включая налоговые льготы, кредиты под низкие проценты и государственные инвестиционные гарантии.

3. Обеспечение стабильности и прозрачности. Важно, чтобы государственная политика поддержки иностранных инвестиций была стабильной и прозрачной. Это означает, что правила и законодательство не должны часто меняться, а все процессы должны быть понятными и доступными для инвесторов и других заинтересованных сторон.

4. Развитие инфраструктуры. Для развития рынка экологических услуг необходимо иметь необходимую инфраструктуру, в том числе юридическую, финансовую и техническую. Также важно, что государство Таджикистан уделяет серьезное внимание подготовке и повышению уровня специализации кадров в этой сфере.

5.Международное сотрудничество. Таджикистан может использовать опыт других стран в сфере государственного регулирования поддержки иностранных инвестиций на рынке экологических услуг. Также международное сотрудничество может помочь привлечь иностранные инвестиции и реализовать совместные проекты.

6. Мониторинг и оценка воздействия. Для обеспечения эффективности мер поддержки необходимо регулярно отслеживать и оценивать их результаты и воздействие. Это позволяет адаптировать стратегии и политику поддержки и повысить их эффективность [3].

В целом формирование форм государственного регулирования поддержки иностранных инвестиций в сфере экологических услуг в Таджикистане требует от государства реализации ряда комплексных мер и политики, которые будут способствовать развитию данной отрасли.

Основной целью государственного инвестиционного регулирования является создание благоприятных условий для развития рынка экологических услуг и инвестиционного процесса.

На рисунке 1 показаны основные виды государственного регулирования иностранных инвестиций в Республике Таджикистан:

Рисунок 1. Виды государственного регулирования иностранных инвестиций [4].

Законодательство является одним из важнейших средств государственного регулирования иностранных инвестиций, обеспечивающим правовую и организационную основу деятельности инвесторов. В Республике Таджикистан действует несколько законов и нормативных правовых актов, определяющих правовые условия инвестирования:

- Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях»: Этот закон определяет основные принципы инвестирования, права и обязанности инвесторов, их правовые гарантии и условия предоставления специальных льгот.

- Закон Республики Таджикистан «О партнерстве между государством и частным сектором»: Этот закон регулирует сотрудничество государства с частным сектором и инвесторами в инфраструктурной и экологической сферах.

➢ Законы, связанные с налогообложением и таможней. В Налоговом кодексе, Таможенном кодексе и других нормативно-правовых актах, регулирующих налоги и таможенные тарифы, предусмотрены льготные условия для иностранных инвесторов.

Административное регулирование относится к процессам управления, лицензированию и другим административным действиям, влияющим на деятельность инвесторов. Основными видами административного регулирования в Республике Таджикистан являются:

✓ Лицензирование и регистрация. Чтобы инвестировать в различные отрасли, инвесторы должны получить соответствующие лицензии и сертификаты, которые регулируются соответствующими органами.

✓ Система мониторинга и отчетности. Государство контролирует и контролирует процесс реализации инвестиционных проектов на предмет соответствия национальным стандартам и требованиям.

✓ Работа по принципу «единого окна». В целях упрощения административных процедур и сокращения бюрократических препон в Республике Таджикистана создано «единое окно» для регистрации инвесторов и доступа к государственным услугам, что предоставляет хорошие возможности для иностранных инвесторов.

Экономическое регулирование осуществляется для поощрения инвесторов путем предоставления стимулов и финансовой поддержки. Основными видами экономического регулирования в Республике Таджикистан являются:

✓ налоговые льготы. Предлагая льготы в виде более низких налогов, освобождая инвесторов от уплаты определенных налогов на определенный период или предоставляя льготы в свободных экономических зонах.

✓ финансовая поддержка и льготные кредиты. Предоставление льготных кредитов, субсидий или грантов для инвестиций в приоритетные направления, включая экологические услуги.

✓ образование свободных экономических зон. В Республике Таджикистан действуют несколько свободных экономических зон, где для иностранных инвесторов предусмотрены специальные льготы, направленные на создание благоприятных инвестиционных условий и привлечение иностранных инвесторов [7].

Договорное регулирование основывается на условиях соглашений и контрактов с иностранными инвесторами и определяет действующие правила взаимодействия с инвестиционными субъектами. Регулирование контрактов осуществляется посредством следующих систем:

1. Двусторонние соглашения о защите и поддержке инвестиций. Республика Таджикистан заключила двусторонние соглашения с рядом стран, которые обеспечивают защиту прав инвесторов и обеспечивают соответствующие условия для привлечения иностранных инвесторов.

2. Международные соглашения. Став членом международных организаций и приняв международные соглашения, Республика Таджикистан может добиться новых условий для инвестиций и международной поддержки.

Регулирование государственной политики осуществляется посредством разработки государственных стратегий и программ, направленных на развитие приоритетных направлений, в том числе рынка экологических услуг. Данный вид регулирования включает в себя следующие системы:

Стратегии устойчивого развития. В рамках государственной политики разрабатываются стратегии по привлечению иностранных инвестиций в важные экономические и социальные сферы, включая экологию. Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы принята постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года

№482. Целью данной Стратегии является проведение институциональных реформ, обеспечение эффективного использования природного капитала, привлечение инвестиций, внедрение современных и инновационных технологий, а также укрепление международного сотрудничества в направлении устойчивого развития и зеленой экономики.

Программы государственной поддержки. Специальные программы и проекты, финансируемые государством или поддерживаемые международными организациями, призваны способствовать привлечению иностранных инвестиций и развитию соответствующих отраслей. Например, «Программа государственной поддержки и развития частного сектора в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы» была принята Правительством Республики Таджикистан в целях обеспечения дальнейшего развития частного сектора, улучшения окружающей среды. для бизнеса и инвестиций, а также создают благоприятные условия деятельности для субъектов предпринимательства и ориентированы на иностранных инвесторов [6].

Виды государственного регулирования иностранных инвестиций в Республике Таджикистан включают в себя различные правовые, экономические и административные инструменты, все из которых направлены на одну цель – привлечение иностранных инвестиций и устойчивое экономическое развитие. Внедряя современные методы регулирования, Республика Таджикистан может привлечь больше иностранных инвесторов и обеспечить развитие рынка экологических услуг.

Для привлечения инвесторов на рынок экологических услуг необходимо разработать и внедрить комплексные механизмы государственного регулирования инвестиционной поддержки. Эти механизмы должны включать следующие приоритеты:

1. Прозрачность и полезность. Создание бизнес-среды, в которой инвесторы могут беспрепятственно и уверенно способствовать развитию экологических услуг.

2. Лицензирование и авторизация. Создание системы, упрощающей процессы разрешения и утверждения проектов и их реализации, а также способствующей привлечению иностранных инвесторов.

3. Налоговые и финансовые льготы. Предоставление налоговых льгот в виде налоговых льгот или предоставления льготных кредитов иностранным инвесторам.

4.Необходимое оборудование и инфраструктура. Развитие современной инфраструктуры, необходимой для эффективной работы инвесторов, такой как дороги, энергетические сети и т.д.

В заключение следует отметить, что развитие рынка экологических услуг в Республике Таджикистан зависит от расширения иностранных инвестиций и укрепления сотрудничества с иностранными инвесторами. В целях привлечения иностранных инвесторов и создания благоприятных условий для развития данной отрасли необходимо разработать и внедрить методы поддержки инвестиций.

Также иностранная инвестиционная поддержка развития рынка экологических услуг в Республике Таджикистан должна осуществляться рядом способов, включая налоговые льготы, финансовую поддержку, сотрудничество с международными организациями, внедрение прозрачной разрешительной системы, развитие кадров.

Благодаря этим мерам Республика Таджикистан сможет создать благоприятные условия для инвесторов и способствовать устойчивому развитию рынка экологических услуг.

Литература

1.Голещихин О.С. Прямые иностранные инвестиции и экономическое развитие // Российское предпринимательство. – 2012. - №24. – С.21-26.

2.Валиуллин Х.Х., Шакирова Э.Р. Неоднородность инвестиционного пространства Россия: региональный аспект // Проблемы прогнозирования. – 2011. - №1. – С.157-165.

3. Дамианова А., Гуттиэрез Э., Левитанская Е., Минасян Г., Немова В., «Зеленое финансирование» в России: создание возможностей для «зеленых» инвестиций. Аналитическая записка Всемирного Банка 2018 г. Режим доступа: http://documents1.worldbank.org/curated/en

4.Зелёная экономика и цели устойчивого развития для России: коллективная монография / под науч. ред. С.Н. Бобылёва, П.А. Кирюшина, О.В. Кудрявцевой. - М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2019. - 284 с. [Электронный ресурс], режим доступа: https://www.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=61 179&p=attachment. Спиридонова А.В. Экологическое инвестирование в Российской Федерации: теоретико-правовой подход // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». - 2020. - Т. 20, № 1. - С. 72–79. [Электронный ресурс], режим доступа: https://elibrary.ru/download

5. Седаш, Т.Н. Направления и инструменты финансирования «зеленых» проектов в концепции устойчивого развития экономики / Т.Н. Седаш, Е.Б. Тютюкина, И.Н. Лобанов. — 2019. — № 5. — С. 52–60. [Электронный ресурс], режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary.

6. Lindberg N. Definition of Green Finance. German Development Institute, April 2014. [Электронный ресурс], режим доступа: https://www.diegdi.de.Simm I. For Investors, Climate Change Is Now a Risk, not an Uncertainty. [Электронный ресурс], режим доступа: https://www.environmentalfinance.com

7. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 28.12.2023 https://adbmch.tj/2023/12/28/

РАҲИМОВ С.Х. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудитИ Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Душанбе, Тоҷикистон saidali-tfi@mail.ru

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Самаранокии танзими давлатии соҳаи сайёҳӣ бештар аз он вобаста аст, ки ин соҳа дар сатҳи давлатӣ чӣ гуна дастгирӣ карда мешавад. Хусусияти муҳими идоракунии сайёҳӣ дар сатҳи давлатӣ татбиқи амалии барномаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ворид намудани ин барномаҳо ба нақшаҳои тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба инкишоф ва татбиқи минбаъдаи рушди сайёҳӣ дар ҳудудҳои алоҳида ва умуман дар кишвар мебошад.

«Соҳаи сайёҳӣ дар замони муосир яке аз самтҳои сердаромадтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, танзими шароити мусоид барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва такмили сиёсати давлатии идоракунии соҳа аз ҷумлаи афзалиятҳои муҳими сиёсати иқтисодию иҷтимоии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад» [3].

Танзими самараноки давлатии соҳаи сайёҳӣ метавонад омили иловагии рушди бомуваффақияти иқтисодиёти мамлакат гардад, аз ин рӯ омӯзиши асосҳои назариявии он, танзими давлатии сайёҳӣ дар умум ва муайян намудани хусусиятҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ бамаврид аст.

Барои муайян намудани вазифаҳои давлат дар низоми идоракунии сайёҳӣ самтҳои танзими давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ муайян карда мешаванд:

- ✓ давлат дар сатҳҳои гуногун ба фаъолияти сайёҳӣ (дастгирии соҳибкорӣ, иштирок дар низоми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ғайра) мусоидат намуда, барои рушди он шароити мусоид фароҳам меорад;

- ✓ самтҳои афзалиятноки рушди сайёҳиро муайян намуда, ба рушди онҳо мусоидат мекунад;
- ✓ дастгирӣ ва ҳимояи сайёҳон, ширкатҳо, агентиҳои сайёҳӣ ва дигар субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ, инчунин иттиҳодияҳои онҳоро бо роҳи таҳияи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва суғуртакунонӣ таъмин менамояд.

Чи тавре Сангинов Д.Ш. қайд менамояд: «Муносибатҳои ҳуқуқӣ дар самти фаъолияти сайёҳӣ ин муносибатҳои мураккаби ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар он ширкати сайёҳӣ, агентии сайёҳӣ, давлат ва корхонаҳои сайёҳӣ (муассисаҳои нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо, муассисаҳои хӯроки умумӣ) иштирок менамоянд. Воситаи асосие, ки низоми ҳуқуқии онҳоро дар муносибатҳои ҳуқуқии сайёҳӣ муайян менамояд, батанзимдарории меъёрии фаъолияти сайёҳӣ мебошад» [4, с.10].

Муҳимтарин омили рушди минбаъдаи сайёҳӣ дар сатҳи давлатӣ гузоштани ҳадафу вазифаҳо мебошад.

Мақсадҳои асосии танзими давлатии сайёҳӣ метавонанд аз инҳо иборат бошанд:

- таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба истироҳат ва фароғат, озодии рафтуомад ва дигар ҳуқуққо ҳангоми сафар;
- муҳофизати муҳити табиӣ ва ҳифзи табиат барои наслҳои оянда;
- фароҳам овардани шароит барои фаъолияте, ки ба тарбия, таълим ва солимгардонии сайёҳон нигаронида шудааст;
- рушди соҳаи сайёҳӣ, ки эҳтиёҷоти сайёҳии шаҳрвандонро қонеъ мегардонад, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромади давлат ва шаҳрвандони кишвар, рушди робитаҳои байналмилалӣ, ҳифзи ҷозибаҳои сайёҳӣ, истифодаи оқилонаи неъматҳои табиию мероси фарҳангӣ.

Идоракунии давлатӣ бо зарурати таҳияи стратегияи рушди соҳаи сайёҳӣ муайян карда мешавад, ки он ташаккули қарорҳои стратегӣ дар шакли пешгӯиҳо, лоиҳаҳо, барномаҳоеро дар бар мегирад, ки ба барқарор намудани муносибатҳои мутақобилан судманди байни субъектҳои соҳаи сайёҳӣ, инчунин ҳамчун пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ дар бозори байналмилалии сайёҳиро муайян менамояд.

Расми 1 низоми танзими давлатӣ дар соҳаи сайёҳиро инъикос менамояд.

Расми 1. Низоми танзими давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ташкил ва рушди соҳаи сайёҳиро дастгирӣ намуда, таъмини шароити баробар ва рақобатпазирро дар фаъолияти субъектҳои хизматрасонии

сайёҳӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ ва дастрасии онҳоро ба захираҳои сайёҳӣ кафолат медиҳад.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ тавассути таҳия ва амалӣ намудани консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Вазифаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ иборатанд аз:

- таъмини ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ба саёҳат;
- муайян намудани принсипҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ;
- фароҳам овардани шароити баробар ва рақобатпазир ба субъектҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ;
- ташаккули низоми сайёҳӣ;
- андешидани тадбирҳо оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ;
- ташаккули намудҳои хизматрасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- ташкили ҳавасмандгардонӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- рушди робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- истифодаи оқилонаи захираҳои сайёҳӣ ва ҳифзи онҳо;
- ҳифзи муҳити зист ҳангоми фаъолияти сайёҳӣ;
- таъмини амнияти сайёҳон.

Принсипҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳиро ташкил медиҳанд:

- ✓ таъмини шароити мусоид барои рушди соҳаи сайёҳӣ;
- ✓ эътирофи сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти мамлакат;
- ✓ кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ;
- ✓ дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии ташаббускорӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- ✓ муаррифии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари мусоид барои саёҳат ва ба мамлакати рақобатпазири сайёҳӣ табдил додани он;
- ✓ ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои субъектҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ;
- ✓ таъмини рушди маърифати сайёҳи;
- ✓ таъмини истифодаи оммавии захираҳои сайёҳӣ [2].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати давлатӣ ва танзими соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ – Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ амалӣ карда мешавад. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ваколатдори давлатӣ буда, вазифаҳои таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ, таҳлил, баррасӣ ва пешниҳоди масъалаҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ; гузаронидани мониторинг дар соҳаи сайёҳӣ; иштирок дар ҷалби сармоя барои рушди соҳаи сайёҳӣ; муайян намудани талаботи умумӣ барои тайёркунӣ ва бозомӯзии кадрҳо дар соҳаи сайёҳӣ, -ҳамоҳанг намудани фаъолияти субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ; рушди ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ; тасдиқи қоидаҳои пешниҳоди хизматрасонии сайёҳӣ; ва дигар ваколатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамояд.

Инчунини Шӯроҳои ҳамоҳангсозии миллӣ ва маҳаллии рушди соҳаи сайёҳӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот барои ҳамоҳангсозии фаъолият, ҳамгироии имкониятҳо ва баррасӣ намудани масъалаҳои марбут ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар асоси ҷамъиятӣ таъсис дода мешаванд.

Иҷрои ин вазифаҳо барои баланд бардоштани як соҳаи сайёҳии рақобатпазир, ки барои қонеъ гардонидани талаботи ҳам сокинони мамалакат ва ҳам шаҳрвандони хориҷӣ ба хизматрасониҳои сайёҳӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба ташкили индустрияи сайёҳӣ, ташаккул ва такмил додани заминаи қонунгузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ нигаронида шудааст. Татбиқи стратегия, консепсия, барномаҳо низоми рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро дар якҷоягӣ бо тадбирҳои рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам меоранд.

Сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Золотовский, В.А. Правовое регулирование туристской деятельности : учебник для среднего профессионального образования / В.А. Золотовский, Н.Я. Золотовская.— М.: Издательство Юрайт, 2021- 247 с. - Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: https://urait.ru/bcode/472244 дата обращения: 28.10.2024).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ», аз 7 августи соли 2020, № 1717. [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://ctd.tj.
3. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372. – [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://ctd.tj.
4. Сангинов Д.Ш. Правовое регулирование туристской деятельности в Республике Таджикистан: проблемы и пути их решения. – Душанбе, 2010. – 165 с. – С.10.

ҒУЛОМОВ ЗИКРУЛЛО ТОШМУРОДОВИЧ – н.и.и., дотсенти Донишгоҳи байналмилаии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ НАЗОРАТ ВА ТАЪМИНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ

Дар давоми 33 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди мукаммали аудит бунёд шуда, рушд меёбад. Аудиторҳо вазифаи иҷтимоии муҳимеро ба ҷо меоранд: барои ба ҷомеаи соҳибкорӣ пешниҳод намудани ахбори боэътимод ва воқеъбинона оид ба вазъи молиявӣ ва дигар ҷиҳатҳои муҳими фаъолияти иқтисодиву молиявии субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат менамоянд. Вале дар рушди аудит ва низоми назорати сифати хизматрасониҳои аудиторӣ ягон хел асосҳои консептуалӣ мавҷуд нестанд. [1;76-81с.] Набудани асосҳои методии ташаккули низоми назорат ва таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ низ ба масъалаҳои мубрами рӯз мансуб мебошад.

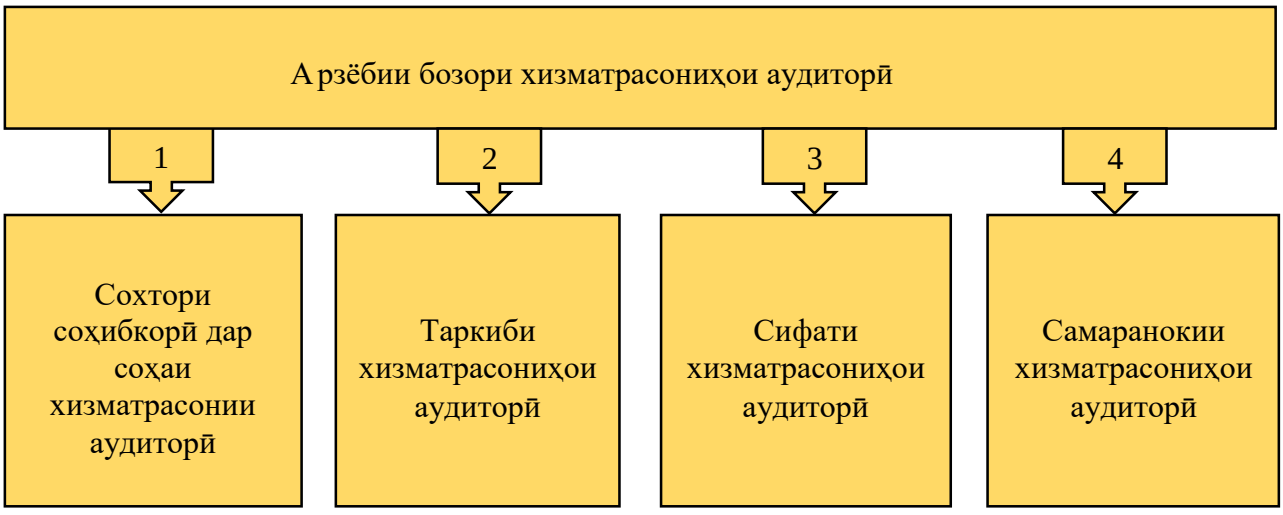
Ҳоло дар бозори хизматрасониҳои аудитории Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои мустақил (соҳибкорони инфиродӣ), ташкилотҳои аудитории байналмилалӣ фаъолият менамоянд, ки дар баробари гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ хизматрасониҳоро дар соҳаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, андозбандӣ, менеҷменти молиявӣ ба ҷо меоранд. [2;120-125с.]Хусусияти асосии фарқкунандаи бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки муносибатҳои иштирокчиёни он аз ҷониби давлат ба таври қатъӣ танзим карда мешаванд. Мақоми ваколатдори танзимкунандаи муносибатҳо дар бозори хизматрасониҳои аудиторӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар соҳаи аудити ташкилотҳои қарзӣ – Бонки миллии Тоҷикистон) мебошад, ки асосҳои ҳуқуқии фаъолияти онро дар соҳаи танзимкунии хизматрасониҳои аудиторӣ моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муайян менамояд.

Ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ, инчунин ташкилотҳои аудитории байналмилалӣ – иштирокчиёни асосии бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар шароити рақобат фаъолият менамоянд. Рақобат ба он боис мегардад, ки иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ба сифати хизматрасониҳои худ диққати муҳим диҳанд. Фаъолияти босамараи ташкилотҳои аудиторӣ аз мавҷудияти низоми муносиби назорати сифати кори онҳо вобаста аст. [3;71-76с.]

Ҳоло аксари мушкилоти дар фаъолияти аудитории на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми ҷаҳон пайдошаванда аксаран хосияти ниҳодӣ дошта, бо бесамарии амалкунии худи ниҳоди аудит алоқаманд мебошанд. Яке аз вазифаҳои муҳими аудит ин назорати сифати ахбори молиявии нашршавандаи субъектҳои хоҷагидории дорои манфиати умум буда, зуҳуроти номатлуб – тасдиқ намудани ахбори молиявии бесифат оид ба чунин субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад. Бартараф кардан ва минбаъд пешгирӣ намудани ин зуҳуроти номатлуб танҳо дар мавриди татбиқи механизми босамараи назорат ва таъмини сифати аудит имкон дорад. Аудити босифат имкон медиҳад, ки хавфи ахборӣ кам карда, боварӣ ба ақидаи касбии аудитор оид ба саҳеҳии ахбори молиявӣ ва ҳам боварии субъектҳои хоҷагидорӣ ба фаъолияти аудиторҳо таъмин гардад. Воситаи муҳимтарини таъмин намудани сифати кори аудиторҳо ин назорати таъсирбахши сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мебошад. [4;30-31с.]

Душвориҳои иқтисодӣ, такмили беисти қонунгузории иқтисодӣ ва молиявӣ, доимо дигаршавии шаклҳои робитаҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ бо афзӯншавии назарраси хавфҳои ахборӣ ҳамрадиф мебошанд, ки дар натиҷа талабот ба хизматрасониҳои аудитириро зиёд мекунанд. Соҳибкории аудиторӣ дорои хусусияти муҳиме мебошад, – вай ҳам дар шароити буҳронӣ ва ҳам дар шароити иқтисодиёти муътадил ва рушдёбанда вуҷуд дошта метавонад.

Дигаршавии ҳамешагии талаботи мизоҷони ташкилотҳои аудиторӣ ва истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ ногузир ба васеъшавии сохтори субектҳои аудитшаванда, шаклҳои ҳамкориҳо, мукаммалгардии методикаҳо, амалҳо ва технологияҳои пешкашкунии хизматрасониҳои аудиторӣ меоварад. Вале дар ин мавриди талабот ба сифати баланди хизматрасониҳои аудиторӣ ҳамеша вуҷуд дорад. Ҳамин тавр, дар самти арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ бояд тадбирҳои ҷиддӣ роҳандозӣ карда шаванд. Ба андешаи мо, ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чор ҷиҳати арзёбии бозори хизматрасониҳои аудитириро метавон ҷудо намуд (расми 1.1).

Расми 1.1. – Самтҳои арзёбии бозори хизматрасониҳои аудиторӣ Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст

Ду ҷиҳати аввалии арзёбии бозори хизматрасониҳои аудиторӣ доираи васеи нишондиҳандаҳоеро дар бар мегиранд, ки дар маълумоти таҳлилии ҳамасола аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омодашаванда инъикос мегарданд. Ҷиҳати сеюм асосан нишондиҳандаҳои таҳлилии мутлақи дар маводи оморӣ оид ба назорати берунии сифати кори ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ, инчунин дар ҳисобот оид ба назорати сифати кори аудитор овардашударо дар бар мегирад: миқдори санҷишҳои берунӣ, шумораи назоратчиён, натиҷанокии фаъолияти онҳо, камбудиҳои ошкоршуда ва тадбирҳои таъсиррасонӣ. Нишондиҳандаҳои ҷиҳати чорум – арзёбии таъсири хизматрасониҳои аудиторӣ ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои аудитшаванда, барои дарк кардани он ки мизоҷ аз истифодаи хизматрасониҳои ташкилоти аудиторӣ чӣ гуна самар гирифта метавонад, имкон медиҳанд. [5;582с.]

Омӯзиши адабиёт нишон дод, ки дар сатҳи байналмилалӣ тамоюл ба пурзӯршавии назорати сифати фаъолияти аудиторӣ ба назар мерасад. Федератсияи байналмилалии муҳосибон зарурати аз ҷониби аъзоёни худ гузаронидани мониторинги риояғардии талаботи назорати сифатро эътироф кардааст. [6;35-38с.]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан заминаи методологӣ ва методии босамараи бунёдгардии сифати фаъолияти аудиторӣ, ки ҳамтокунии мафҳумҳои сифати хизматрасониҳои аудиторӣ, нишондиҳандаҳо, усулҳо ва тарзҳои арзёбӣ, идоракунӣ ва назорати сифати хизматрасониҳои аудитириро дар бар гирад, вуҷуд надорад.

АДАБИЁТ

1.Ғуломов З.Т. Таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ / З.Т. Ғуломов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1 (31). - С. 76-81

2.Ғуломов З.Т. Бунёдкунии низоми назорати сифати аудит / З.Т. Ғуломов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимой-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 8. - С. 120-125

3.Каримов Б.Ҳ., Ғуломов З.Т. Рушди назорати дохилӣ чун воситаҳои баландбардории сифат ва самаранокии хизматрасониҳои аудиторӣ / Б.Ҳ. Каримов, З.Т. Ғуломов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (31). - С. 71-76

4.Коваленко В.П. Внутрифирменный контроль качества аудиторской деятельности / В.П. Коваленко // Актуальные проблемы бухгалтерского учета и аудита / Материалы научно-практической конференции. - Киев: Национальный авиационный университет, 2009. - С. 30–31

5.Тоҳирова Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 582 с.

6.Шумилова И.В., Луговкина О.А. Организация контроля качества аудиторской деятельности / И.В. Шумилова, О.А. Луговкина // Азимут научных исследований: экономика и управление. - 2013. - № 1. - С. 35–38

ДАВЛАТОВА ФАРЗОНА АМИРХОНОВНА - ассистенти кафедраи молия ва бонкдорӣ Коллеҷи информатика ва техникаи компютерии шаҳри Душанбе,. Суроға: Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/1. Тел.: +992 554446468

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ҚАРЗИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Ҳангоми додани қарз таҳти гарави дороиҳои моливу моддӣ, бонк худро аз талафоти имконпазири вобаста ба ин қарз, дар сурати гаравор дар шакли замонат ба расмият даровардан, эмин мегардонад. Дар ҳолати дар ихтиёри қарзгир гузоштани гарав, бояд дар шартнома тамоми чузъиёти шартҳои истифодаи амволи ба гарав гузошташуда қайд гардад, аз ҷумла ҳуқуқу вазифаҳои истифодакунанда, инчунин ба куҷо равона шудани маблағҳое, ки ҳангоми истифодаи гарав ба даст оварда мешаванд. [1;223с.] Дар акси ҳолл қарзгир арзиши воқеи амволи ба гарав гузошташударо дар вақти муҳлати қарз истифода намуда, метавонад паст намояд, ки ин ҳолати қарзро барнагардонидани қарзгир имкониятҳои бонкро дар бобати бороҳи фуруши гарав пушонидани қарзро маҳдуд созад.

Ҳангоми додани қарзи бо ягон кафолат (мувофики Дастурамали «Дар бораи тартиби ҳисоббаробаркунии ғайринакдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар талаботҳои Бонки миллии Тоҷикистон) ё замонат таъминбуда, бояд дуруст пур карда шудани уҳдадории кафолати ҳамчунин дар он зикр гардидани ин нуқтаро, ки кафил вазифадор аст, дар ҳолати пардохт нашудани қарз, маблағи қарздории қарзгирро пардохт намояд, тафтиш кунад. [2;271с.] Албатта, барои бонк гирифтани кафолат барои маблағи асосии қарз ва фозҳои он беҳтр аст. Барои амнияти бештар бонк бояд талаб намояд, ки ба уҳдадории кафолати ҳуҷҷатҳои пардохтии зарурие, замима карда шавад, ки дар ҳолати қарзро барнагардонидани қарзгир аз кафил бегуфтугӯ ситонидани маблағи қарзро таъмин намояд. Ғайр аз ин, бонкро зарур аст, ки қобилияти пардохтадокуни кафилро натанҳо ҳангоми додани қарз, балки фаро расидани муҳлати пардохти он баҳо дода, инчунин, ба ҳолати молиявии бонке, ки дар он ба кафил хизмат расонида мешавад, таваҷҷуҳ зоҳир кунад.

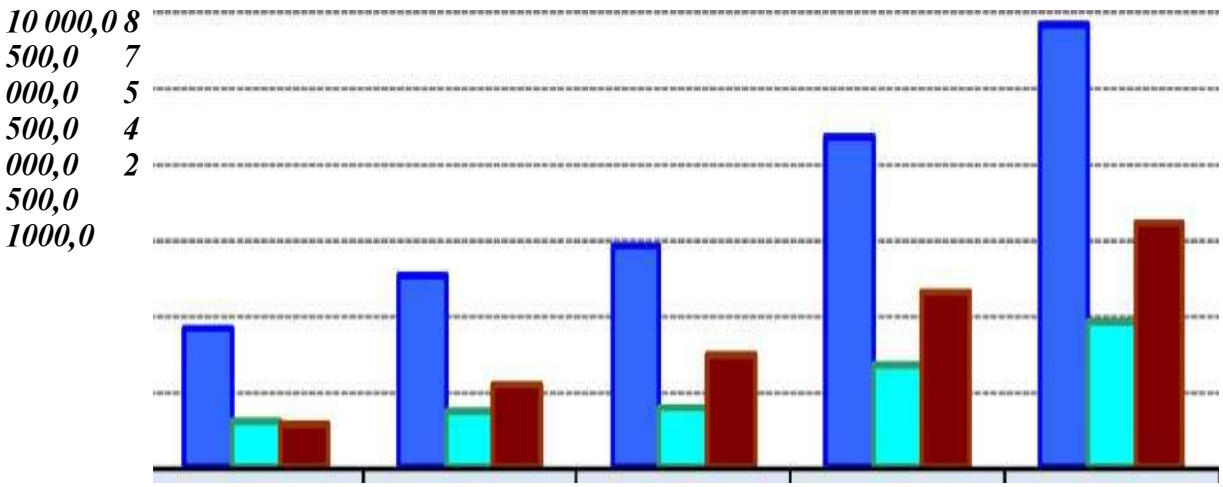
Агар бонк қарзро таҳти гарав диҳад, ғайр аз шартномаи қарзи бояд шартномаи гарави низ таҳия карда шавад. Дар ин шартномаи гарав бояд ҳамаи хусусиятҳои амволи ба гарав гузошташуда, шартҳои пешниходи гарав ва тартиби ба моликияти бонк гузашти гарав дар ҳолат қарзро барнагардонидани қарзгир ва дигар талаботи вазифаҳои тарафайн нисбати гарав қайд гардад. [3;304с.]Ба шартнома руйхати пурраи амволи ба гарав гузошташуда бо нишондоди нархҳо, тасдиқномаҳо, шаҳодатномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои техникӣ замима мегардад. Шартномаи гарав на бояд хилофи Қонунгозории Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бояд аз ҷониби нотариус тасдиқ ва дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, микдори нусхаҳо аслиашон аз миқдори тарафҳои шартномабаста бояд кам набошад.

Мавҷуд будани гарав мавҷудияти системаи (ниёзӣ) муайяни идорасозии онро дар назар дорад: бояд омӯзиши (муоинаи) ҳолати гарав гузаронида шавад, баҳодиҳии гарав анҷом дода шавад ва нақшаи назорат аз болои шароити нигаҳдории гарав тартиб дода шавад.

Дар хотир доштан зарур аст, ки гарав ва кафолат (замонат) манбаҳои дуввумдараҷаи таъмин мебошад ва пардохти қарз дорои фуруши моли ба гарав гузашташуда барои бонк чораи ниҳои ва номатлуб аст, зеро дар баробари ба чораҳои бюрократии дуру дароз алоқаманд будан, заҳмати бисёр ва вақти зиёдеро талаб мекунад. Аз ин сабаб, дар ҳолати қарзро напардохтани қарзгир, беҳтар аст бонк фуруши амволи ба гарав гузошташударо бо ҳамроҳии қарзгир амали намояд ё ин корро ба ҷавобгарии қарзгир вогузор карда, аз болои он назорати зарурӣ барад.

Маблағгузории қарзӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди устувории иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, баҳри зиёд гардидани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, афзоиши истеҳсолоти маҳсулоти содиротӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ равона гардидааст. Ҳаҷми бақияи умумии қарзҳои низоми бонкӣ дар соли 2019 маблағи 9 783,2 млн. сомониро ташкил дода, зиёдшавии он нисбати соли қаблӣ 29,9 фоизро ташкил намуд. Афзоиши он бештар аз ҳисоби зиёдшавии қарзҳо бо асъори хориҷӣ 31,2 фоиз ва бо пули миллӣ 28,0 фоиз ба вуқуъ пайваст.

Расми 1. **Ҳаҷми бақияи кулли қарзҳо (млн. сомонӣ, охири давра)**

Декабрь 2015 Декабрь 2016 Декабрь 2017 Декабрь 2018 Декабрь 2019

□ Ҳамагӣ □ бо пули миллӣ ■ бо асъори хориҷӣ

Дар давраи ҳисоботӣ ҳаҷми бақияи қарзҳо нисбат ба ММД 21,5 фоизро ташкил намуда, дар муқоиса ба соли қаблӣ 2,9 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Ҷадвали 1. **Бақияи қарзҳо ва пасандозҳо нисбат ба ММД барои солҳои 2016-2020 (бо фоиз, охири давра)**

	2016	***2017***	***2018***	***2019***	***2020***	2020 /2016
Бақияи қарзҳо	***15,1***	***14,4***	***15,0***	***18,6***	***21,5***	1,4
Бақияи пасандозҳо	***13,2***	***14,7***	***13,6***	***13,6***	***14,7***	1.1

Дар соли ҳисоботӣ ба туфайли нисбатан муътадил рушд намудани иқтисодиёти кишвар, зиёд шудани ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ ва ҳаҷми пасандозҳои шахсони

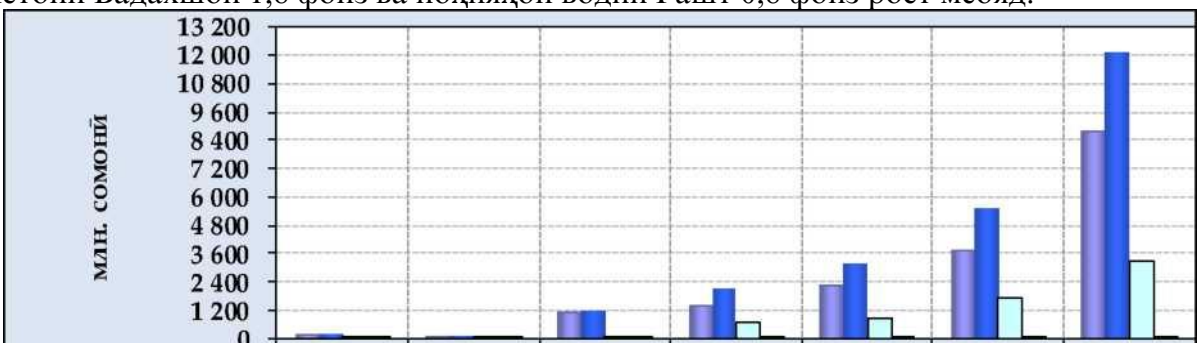
воқеӣ ҷараёни пешниҳоди маблағҳои қарзӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ афзоиши нисбатан муътадилро идома дод.

Ҳаҷми қарзҳои ба иқтисодиёт додашуда дар давраи баррасишаванда маблағи 12 178,6 млн. сомониро ташкил дода, нисбати соли қаблӣ 37,3 фоиз афзудааст. Ҳаҷми қарзҳои пардохташуда бошад маблағи 9 925,0 млн. сомониро дар бар гирифта, коэффитсиенти бозгашти он 81,5 фоизи қарзҳои дар ин давра додашударо ташкил намуд, ки нисбат ба соли қаблӣ 5,4 банди фоизӣ зиёд мебошад. [5;482с.]

Афзудани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат (зиёда аз як сол) яке аз омилҳои мусбати рушди иқтисодиёт ва муътадилии низоми молиявии кишвар мебошад. Бақияи қарзҳои дарозмуддат сол то сол афзоиш ёфта, дар соли ҳисоботӣ 38,6 фоизи ҳачми умумии қарзҳои додашударо ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 59, 0 банди фоизӣ зиёд мебошад. Қарзҳои дарозмуддат дар соли ҳисоботӣ маблағи 4 698,4 млн. сомониро ташкил дода, нисбати соли қаблӣ 1 795,4 млн. сомонӣ ё 61,8 фоиз афзоиш ёфт.

Ҳиссаи қарзҳои кутоҳмуддат бошад 52,0 фоизи ҳаҷми умумии бақияи қарзҳо ва 41,8 фоизи қарзҳои додашудаи давраи ҳисоботиро ташкил намуд.

Маблағи зиёди қарзҳои додашуда дар соли 2014 бештар ба шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд рост меоянд, ки 8 611,4 млн. сомонӣ ё 70,7 фоизи ҳаҷми умумии қарзҳои дар ҷумҳурӣ додашударо ташкил намуда, сабаби баланд шудани суръати афзоиши пешниҳоди қарзҳо дар миқёси ҷумҳурӣ гардид. Қисми боқимондаи қарзҳои додашуда ба вилояти Хатлон 17,0, фоиз, ноҳияҳои тобеи марказ 9,7 фоиз, Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон 1,8 фоиз ва ноҳияҳои водии Рашт 0,8 фоиз рост меояд.

	ВМКБ	Водии Рашт	НТҶ	Хатлон	Суғд	Душанбе	Ҳамагӣ
Соли 2013	154,8	85,1	1106,7	1406,4	2317,9	3796,5	8 867,4
Соли 2014	216,4	96,2	1178,8	2075,8	3107,4	5504,0	12 178,6
Тағйирот	61,7	11,1	72,1	669,4	789,5	1707,5	3311,2
Тағйирот (бо фоиз)	39,9%	13,1%	6,5%	47,6%	34,1%	45,0%	37,3%

Расми 2. Қарзҳои додашуда аз рӯи минтақаҳо

Аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла савдои хориҷӣ 21,4 фоиз, сохтмон 15,8 фоиз, матлуботӣ 14,6 фоиз, кишоварзӣ 12,0 фоиз, саноат 12,6 фоиз, нақлиёт 5,2 фоиз, хизматрасонӣ 4,0 фоиз ва дигар соҳаҳо 14,4 фоиз рост омад.

Ҳамзамон, дар соли 2019 пешниҳоди маблағгузориҳои қарзӣ барои рушди соҳибкорӣ, ҳамчун самти афзалиятнок дар кишвар раванди болоравии худро нигоҳ дошт.

Аз ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби бонкҳо дар соли ҳисоботӣ додашуда 46,6 фоизи он ба соҳибкории истеҳсолӣ рост омада, маблағи 4,0 млрд.сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 18,7 фоиз ё 622,5 млн сомонӣ зиёд мебошад.

Дар соли ҳисоботӣ яке аз сарчашмаҳои зиёд гардидани афзоиши қарзҳои додашуда (37,3 фоиз) нисбат ба афзоиши бақияи пасандозҳо (21,2 фоиз) бештар ҷалб намудани маблағҳои қарзӣ аз хориҷа ба кишвар тавассути ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Дар соли 2019 ҳачми қарзҳои дарозмуддати (зиёда аз 1 сол) аз хориҷи кишвар ҷалбшуда 207,2 млн. долл. ИМА-ро ташкил намуд, ки нисбат ба соли қаблӣ 51,5 фоиз зиёд мебошад. Аз ин маблағ 62,5 фоиз (129,4 млн. долл. ИМА) аз ҷониби соҳибкорон ва 37,5 фоиз (77,8 млн. долл. ИМА) бевосита аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ҷалб шуда, барои маблағгузории соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт равона гардид.

Адабиёт:

3.1. Абдулқайси Сайҷабор Танзими асъор ва назорати асъор. Китоби дарсӣ. Душанбн-2021, 223 саҳ.
3.2. Ашуров Н., Лалбеков И. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк. Душанбе, ҶСШК «Матбуот», 2002.-271с.
3.3. Ашуров Ғ., Азизмуродов Ш., Баҳисобгирии амалиёт дар бонкҳои тиҷоратӣ, КПВФ ҶТ, 2009 – 304 с.
3.4. Банковское дело. Учебник. Под ред. О. И. Лаврушина. М.:
3.5. Банковский и биржевой научно – консультационный центр, 1992 г.- 428 с.
3.6. Банковское дело. Учебник. Под ред. Г.Н.Белоглазовой, Л.П. Кроливеҷкой. М.: Финансы и статистика, 2003 г.
3.7. Банковское дело. Учебник под ред. Г.Г. Коробоевой. М.: Юристъ, 2002 г.

ЮЛДАШЕВ Ж.И. - профессор Ташкентского государственного юридического университета

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОМПАНИЯХ

Цифровые технологии играют все более важную роль в современной бизнес-среде. Цифровизация корпоративного управления в Узбекистане необходима компаниям для сохранения конкурентоспособности и повышения эффективности. Этот процесс включает в себя не только внедрение технологических инноваций, но и изменение инвестиционной привлекательности и деловой культуры.

Цифровизация корпоративного управления – это процесс модернизации системы управления за счет широкого использования цифровых технологий во всех аспектах деятельности компании, и в нашей стране принято множество правовых документов, касающихся корпоративных отношений и их цифровизации. Данные нормативные документы вносят существенный вклад в развитие отрасли.

С помощью цифровых технологий компании смогут собирать и анализировать большие объемы данных в режиме реального времени. Это, в свою очередь, существенно улучшает процесс принятия решений.

"Внедрение цифровизации в корпоративное управление позволяет, прежде всего, создать цифровую корпоративную культуру”[1].

Цифровые технологии позволяют нам вывести взаимодействие с клиентами на новый уровень. Цифровые технологии ускоряют процесс разработки новых продуктов и предоставления услуг. Это сокращает время исследования рынка и реализации продукта, а также ускоряет инновационный процесс. Проще говоря, цифровые технологии позволяют компаниям быстрее адаптироваться к меняющимся рыночным условиям.

Основными целями цифровизации корпоративного управления являются:

1. *Повышайте эффективность работы*
2. *Ускорьте и улучшите качество принятия корпоративных решений*
3. *Эффективное его использование для улучшения взаимодействия с деловыми партнерами.*
4. *поощрять инновации в управлении*
5. *Повышение конкурентоспособности на рынке.*

Учитывая вышесказанное, можно отметить множество положительных сдвигов в сфере построения корпоративных цифровых отношений. Например, онлайн-встречи, онлайн-участие в собраниях, внедрение алгоритмов в процесс голосования, деятельность счетных комиссий и т.д.

Однако в этой области все еще остается ряд проблем, которые необходимо решить. Включая:

1. Недостаточная технологическая инфраструктура

Многие компании продолжают работать с устаревшими ИТ-системами и инфраструктурой, что затрудняет внедрение современных элементов цифровизации. Несовместимость существующих систем с новыми технологиями приводит к проблемам в интеграции и внедрении нового программного обеспечения.

По нашему мнению, компаниям следует оценить свою технологическую инфраструктуру и разработать долгосрочную стратегию ее модернизации. В этом процессе важно постепенно обновлять новые технологии и интегрировать их с существующими системами.

2. Нехватка цифровых навыков

В процессе цифровизации корпоративного управления компании часто сталкиваются с проблемой нехватки цифровых навыков сотрудников. Это касается не только технического персонала, но и управленческого персонала, поскольку он должен полностью понимать возможности цифровых технологий и уметь их эффективно использовать.

На наш взгляд, в связи с этим необходимо разработать мероприятия по обучению и повышению квалификации для развития цифровых навыков сотрудников. Это можно сделать путем организации внутренних тренингов, семинаров, онлайн-курсов.

3. Безопасность и конфиденциальность данных, риски кибербезопасности

Процесс оцифровки предполагает сбор и обработку больших объемов данных, что поднимает вопрос безопасности и конфиденциальности данных.

Процесс цифровизации корпоративного управления делает компании более «мишенью» для кибератак. Кража данных, сбой системы и т. д. могут серьезно навредить компании.

Основным направлением совершенствования корпоративного законодательства в сфере цифровизации является создание и обеспечение условий для эффективного взаимодействия субъектов корпоративных отношений и других лиц, непосредственно связанных с ними, в цифровой среде[2].

«Цифровизация раскрытия информации важна для многих компаний. Особенно это проявляется в обязательном раскрытии открытой информации о деятельности компании заинтересованным сторонам»[3].

По нашему мнению, им следует разработать комплексный подход к обеспечению безопасности и конфиденциальности данных. Это связано не только с постоянным контролем за технологией, но и с формированием навыков в этом отношении у сотрудников. Регулярное принятие мер безопасности, обучение сотрудников вопросам безопасности данных, ограничение прав доступа к корпоративной информации, создание системы контроля дадут определенный эффект.

4. Сопротивления, возникающие в организационных вопросах

Процесс оцифровки часто встречает сопротивление внутри компании. Это связано с такими причинами, как страх перемен, нежелание внедрять новые технологии, нежелание менять методы работы.

На наш взгляд, для устранения этой проблемы необходимо объяснить преимущества и необходимость процесса цифровизации. также полезно вовлекать сотрудников в инновационный процесс и учитывать их мнение. При необходимости успехи, достигнутые в процессе цифровизации, должны быть доступны всем, а сотрудники должны чувствовать поддержку со стороны руководства компании в этом отношении. Это помогает создать организационную культуру, поддерживающую процесс оцифровки.

5. Инвестиции в современную цифровизацию и вопрос финансирования компаний.

Цифровизация корпоративного управления требует больших финансовых затрат и инвестиций. Поскольку многие компании не имеют долгосрочной стратегии, это рассматривается как значительное финансовое бремя. На наш взгляд, необходимо поэтапно реализовывать проекты цифровизации, что позволит распределить затраты во времени. Кроме того, целесообразно изучить возможности использования грантов и субсидий государственных и международных организаций. В целом процесс цифровизации корпоративного управления, если его правильно реализовать, может оказать существенное положительное влияние на различные аспекты деятельности компании.

6. Технологическая зависимость

Чрезмерная зависимость от цифровых систем может снизить гибкость компании и ограничить ее способность быстро реагировать на технологические изменения. Процесс цифровизации может привести к потере части рабочих мест, что вызовет социальную напряженность. Процесс цифровизации может создать новые правовые проблемы, особенно в области цифровой корпоративной этики, корпоративной культуры, защиты и использования данных и т. д. Для этого компании необходимо определить свою внутреннюю политику, разработать специальные требования и правила. При этом государственным органам необходимо помочь компаниям, разработав нормативные и типовые правила в этом вопросе.

Решение вышеперечисленных проблем требует комплексного подхода, долгосрочной стратегии и постоянного внимания.

В целом цифровизация корпоративного управления — сложный и многогранный процесс, который создает для компаний как большие возможности, так и серьезные вызовы. В ходе успешной цифровизации компании должны сосредоточиться не только на технологических аспектах, но также на юридических, организационных, культурных и стратегических вопросах. Это также дает компаниям значительные преимущества, такие как улучшение процесса принятия решений, повышение эффективности работы, улучшение межкорпоративных отношений, рост инноваций и повышенная гибкость.

Поэтому непрерывный процесс, такой как цифровизация корпоративного управления, требует постоянного эволюционного движения и гибкости. Только тогда они смогут оставаться конкурентоспособными и добиться успеха в цифровой экономике.

Известно, что в рамках стратегии "Цифровой Узбекистан - 2030" проводится обратная связь между различными научными сообществами по разработке концепций оцифровки. Для внедрения искусственного интеллекта в корпоративное управление требуется соответствующая законодательная база и корпоративная этика. Этот процесс требует разработки концепции, учитывающей национальные особенности и международные стандарты. В Узбекистане целесообразно расставить приоритеты в рамках требований рыночной экономики и международных стандартов применения искусственного интеллекта в корпоративном управлении, разработать концепцию,

сочетающую правовую базу и этические правила применения искусственного интеллекта в корпоративном управлении при достижении поставленных целей и задач[4].

В целом, требования к цифровизации всех сфер в Узбекистане, поэтапному внедрению искусственного интеллекта напрямую связаны с быстро растущими технологическими изменениями. Государство заинтересовано в разработке стандартов корпоративного управления, основанных на глобальном сотрудничестве. В соответствии со стратегией цифрового Узбекистана – 2030 важно создать благоприятные условия для быстрого внедрения технологий искусственного интеллекта, возможности использования цифровых данных, подготовки квалифицированных кадров на местах. С этой целью указом Президента Республики Узбекистан "О мерах по созданию условий для скорейшего внедрения технологий искусственного интеллекта" №-4996 была принята программа мероприятий по изучению и внедрению технологий искусственного интеллекта[5]. В нем содержался призыв к разработке стратегии развития искусственного интеллекта и развитию технологий искусственного интеллекта в секторах экономики, созданию нормативной базы, устанавливающей единые требования, ответственность, безопасность и прозрачность в использовании.

На наш взгляд, государство предусматривает постепенный отказ от контрольных пакетов крупных компаний, внедрение искусственного интеллекта в процессе трансформации крупных государственных предприятий, эффективное управление.

Использованная литература

1.Сигов В. И. Современный контекст корпоративного управления //Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2018. – №. 2 (110). – С. 175-178.

2. Лаптев В.А., Чуча С.Ю., Фейзрахманова Д.Р. Цифровая трансформация инструментов управления современными корпорациями: состояние и пути развития// Law Enforcement Review 2022, vol. 6, no. 1, pp. 229–244

3. Юлдашев Ж. Проблемы правового регулирования информационной политики в акционерных обществах. Монография. - Т.: Изд-во ТГЮУ, 2023. -18 с.

4. Gulyamov S, Rustambekov I, Narziev O, Xudayberganov A Draft Concept of the Republic of Uzbekistan in the Field of Development Artificial Intelligence for 2021-2030. //Yurisprudensiya 2021 №1. С. 107

5.https://lex.uz/docs/5297046

ҲАМИДОВА ГУЛНОЗ АБДУҚУДУСОВНА -
устоди калони кафедраи молияи ДБССТ

ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар ҳама давру замон яке аз вазифаҳои асосии ҳар як давлат ин ғани гардонидани даромади давлат, таъмин намудани шаҳрвандон ва баланд бардоштани некуаҳволии мардум ба ҳисоб мерафт. Аз ин лиҳоз, дар ҳамаи давлатҳо барои пур намудани хазинаи давлат андозҳо нақши асосиро иҷро менамуданд.

Бештари дигаргунсозиҳо дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷори гардиданд. Барои дар амал тадбиқ намудани ин дигаргунсозиҳо санадҳои меъёри ҳуқуқии гуногун қабул карда шуд ва ин санадҳои қабулшуда барои ба танзим даровардани низоми молиявию андози ва бо мақсади рушди соҳаҳаои иқтисодиёти мамлакат равона карда шудаст.

Дар шароити имрӯза низоми андоз яке аз роҳҳои асосии танзими равандҳои иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин хотири барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва амали намудани низоми андоз дар рушди фаъолияти соҳибкори ва даромади буҷети давлатӣ нақши аосисиро дорад. Ба воситаи сиёсати андоз имрӯз тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ба танзим дароварда шуда ба воситаи он ҷараёни идоракунии андоз ба роҳ монда мешаванд [13, с. 158].

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ин маҷмуи муносибатҳои андозҳое мебошад, ки дар Кодекси андоз оварда шуда, андешидани тадбирҳо оид ба тартиби пардохти андозҳо, инчунин сохтори ташкилии мақомоти андоз, санҷиши андоз, назорати андоз, маъмурикунонии андоз ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузории андозро дар бар мегирад [4, с. 36].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бақсади ба танзим даровардани иқтисодиёт ва рушд намудани тамоми соҳаҳо баъд аз ба даст овардани истиқлолият дар ҳамаи сохторҳои иқтисодиёт дигаргунсозиҳои зиёдро роҳандозӣ намуд. Дар ин марҳила яке аз сохтори асосӣ ва калидие, ки ба давлат аҳамити калон дошт ин сохтори низоми андозбандии мамлакат ба шумор мерафт. Дар давраи аввали истиқлолият дар соҳаи андоз якчанд санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, қонунҳо ва қарорҳо қабул намуд, ки барои рушди ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат ҳисаи худро гузошт.

Марҳилаи нахустини дигаргунсозӣ дар соҳаи андозбандӣ ин соли 1990 мебошад, ки дар ин давра дар ҷумҳурӣ Раёсати даромдҳои давлатӣ ва андозҳо дар тобеъияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирӣ ва рушд намудани фаъолияти соҳибкорӣ, қабули санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дар соҳаи андозбандӣ, ҷалб намудани сармоягузорони хориҷӣ ва такмил додани низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Бо мақсади такмил додани низоми андозбандӣ баъд аз ба даст овардани истиқлолият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба танзим даровардани низоми андози мамлакат дар моҳи ноябри соли 1992 дар заминаи Раёсати даромадҳои давлатӣ ва андозҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зери тобеияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикисон таъсис дода шуд, ки ин яке аз заминаҳои батанзимдарори низоми андоз дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб мерафт [8, с. 26].

Дар ин давра бо мақсади ба низом даровардани низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва такмил додани сохтори мақомоти андоз, ташкил намудани раёсатҳои андоз дар шаҳру вилоятҳо ва нозироти андоз дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳури бо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 4-уми майи соли 1995 таҳти №221 дар заминаи Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зери тобеъияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикисон Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Раванди дигар дар шароити ба танзим даромадани қонунгузориҳо дар ҷумҳури бо қабул шудани аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти андоз» дар моҳи марти соли 1992 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосҳои мақомоти андоз» дар моҳи июли соли 1994 қабул карда шуд, ки дар ин давра дар ҷумҳури 47 номгуйи андозу пардохтҳо амал мекад, ки аз онҳо 24 номгуй андозҳои ҷумҳуриявӣ, 11 номгуй пардохтҳои ҷумҳуриявӣ ва 12 номгуй андозу пардохтҳои маҳали амал мекарданд.

Барои дар доираи қонунгузории ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ ҳар як андозсупорандаро зарур аст, ки дар доираи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба роҳ мемонанд. Дар Кодекси андоз вобаста ба фаъолияти ҳамаи андозсупорандагон шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ ва соҳибкорони инфироди ҳуқуқ ва уҳдадориҳои андозсупорандагон ва кормандони андоз оварда шудааст.

Дар баробари ташкил шудани Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори мақомоти андоз ва дар низоми андозбандии мамлакат дигаргуниҳои зиёд карда

шуд. Бо баробари ин дигаргунсозиҳо дар ҷумҳури то ба имрӯз чор маротиба Кодекси андоз бо тағйру иловаҳо қабул карда шуд.

Бо мақсади ба танзим даровардани низоми андозбандӣ ва дастгири намудани фаъолияти соҳибкорӣ, баъд аз ба даст овардани Ваҳдати миллӣ ва ором гардидани вазъияти сиёсӣ дар ҷумҳурӣ аввали Кодекси андоз Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 – уми нояби соли 1998 қабул гардида аз 1- уми январи соли 1999 мавриди амал қарор дода шуд, ки дар ин марҳила 17 номгуйи андоз амал мекард, ки аз онҳо 14 номгуйи андозҳои умумидавлатӣ ва 3 номгуи андозҳои маҳаллиро ташкил медоданд. Дар ҳамон давра ин ягона қонуне дар низоми андозӣ ҷумҳурӣ буд, ки ҳамаи адозсупорандагон дар доираи меъёрҳо ва манбаъҳои муқараршуда дар даврaҳои муайяншуда андозҳои худро пардохт менамуданд [9, с. 56].

Дар асоси ин санади меъёри ҳуқуқӣ Кодекси андози қабулгардида фаъолияти ҳамаи андозбандии соҳаҳои иқтисодиёт ба танзим дароварда шуда аз ҷониби андозсупорандагон пардохтҳои андози ба воситаи ташкил намудани сохтори мақомоти андоз дар тамоми шаҳру ноҳияҳо ва назорати фаъолияти онҳо ба роҳ монда шудааст.

Вобаста ба васеъ шудани сектори ҳокимияти давлатӣ ва зиёд шудани шумораи аҳолӣ барои банизомдарории ва ташаккул додани низоми андоз ва дарстгири намудани соҳиборону сармоягузорҳо бо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Кодекси андоз дар таҳрири нав 3 – юми ноябри соли 2004 қабул карда шуд, аз 1-уми январи соли 2005 мавриda амал қарор дода шуд, ки аз 21 номгуйи андоз иборат буда аз онҳо 17 ногуйи андозҳои умумидавлати ва 4 номгуйи онҳо андозҳои маҳаллӣ буданд [1, с. 22].

Дар ин марҳила бо мақсади содагардонидани низоми андозбандӣ дар Кодекси андоз якчанд номгуйи андозҳо ҷорӣ гардида ва меъёрҳои якчанд номгуи андозҳо паст карда шудааст ва якчанд номгуи андозҳо ихтисор карда шуд.

Дар баробари зиёд шудани шумораи андозҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушд намудани истеҳсолот, зиёд гардидани соҳибкорон ва ташкил намудани соҳибкории истеҳсоли ва баланд бардоштани маърифати андозсупорандагон Кодекси андозро маротибаи сеюм дар таҳрири нав 17 – уми сентябри соли 2012 қабул намуд аз 1-уми январи соли 2013 мавриди амал қарор дода шуд, ки аз 10 ногуйи андоз иборат буда аз онҳо 8 номгуи андозҳои умумидавлатӣ ва 2 номгуйи онҳо андозҳои маҳаллиро ташкил медоданд. Дар ин Кодекси андоз тавзеҳ гардидани шумораи моддаҳо, бобҳо, фаслҳо истисно кам шудааст, ки ин ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҳангоми иҷрои ӯҳдадориҳои пардохти андозро мусоидат менамояд [3, с. 16].

Дар баробари ҳамаи ин ислоҳотҳои дар Кодекси андоз вориднамуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирӣ намудани фаъолияти сармоягузорону соҳибкорон ва рушд намудани истеҳсолот, такмил додани қонунгузори андоз маротибаи чорум Кодекси андозро 17 – уми декабри соли 2021 қабул гардида аз 1- уми январи соли 2022 мавриди амал қарор дода шуд, ки аз 7 ногуйи андозҳо иборат буда аз онҳо 6 номгуй андозҳои умумидавлати ва 1 номгуй андозҳои маҳаллӣ мебошанд [4, с. 36].

Барои рушд намудани истеҳсолоти ватани ва ҷалб намудани сармоягузорону соҳибкорон дар таҳрири нави Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи андозҳо кам карда шуда ва сабукиҳо дар самти андозбандӣ бештар ба шахсони ҳуқуқӣ равона гардидааст.

Дар асоси дигаргуниҳои дар таҳрири нави Кодекси андоз қайд намудан мумкин аст, ки бештари сабукиҳо дар низоми андозбандии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ оварда шудааст. Барои шахси ҳуқуқӣ, воқеӣ ва соҳибкори инфиродӣ дар таҳрири нави Кодекси андоз маротибаи чорум бисёр сабукиҳо ҷори карда шуд.

Дар асоси маълумотҳои овардашуда дар ҷамбасти мақола хулоса намудан мумкин аст, ки дар ҷумҳури баъд аз ба даст овардани истиқлолият дар раванди андозбандии шахсони ҳуқуқи, воқеӣ ва соҳибкорони инфиродӣ бисёр сабукиҳо оварда шудааст. Дар

қабули ҳар як Кодекси андоз барои соҳибкорон ва сармоягузор имтиёзҳои зиёд ҷорӣ намудааст.

Мақсади асоси дигаргунсозиҳо ва танзими низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ин содда гардонидани низоми андозбандӣ, баланд бардоштани маърифати андозсупораии шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад. Ҳар як андозсупорандаро зарур аст, ки ҳамаи андозҳоро дар доираи қонунгузории андоз саривақт ба буҷети давлатӣ пардохт намоянд. Имрӯзҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирӣ намудани андозсупорандагон ва содда гардонидани андозбандӣ дар мамлакат таҷрибаи дигар давлатҳоро омӯхта вобаста ба рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҷорӣ намуда истодааст.

Ин ҳамаи дастгириҳо ва сабукиҳо дар самти андозбандӣ дар мамлакат ҷоригардида аз ғамхориҳои сарвари давлатӣ тоҷикон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 1998с 400с.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2004с 340с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2012с 317с.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021 с. 356.
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17-уми сентябри соли 2012, таҳти №901 (бо тағйиру иловаҳои минбаъда) с 367.
6. Шукуров С.М., Маъмурикунонии андоз / Васоити таълимӣ. – Душанбе «ОЛАМИ КИТОБ», 2014, саҳ. 140.
7. Консепсияи сиёсати андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи миёнамӯҳлат (2012-2015), 2011.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд), Ҷилди 1, зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон, Душанбе – 2008, саҳ. 950 саҳ.
9. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н.Азрилияна. – 7-е изд., доп. – М.: Институт новой экономики, 2010, 1472 стр.
10. Аронов А.В., Кашин В.А., Налоговая политика и налоговое администрирование: учеб. пособие / А.В.Аронов, В.А.Кашин. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2013. – 544 стр.
11. Шомуродов Ф. Одинаев Ф. Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. «ЭР-граф» Душанбе 2012. 279с.
12. Улугходжаева Х. Р. Налоги и налогообложение. «Ирфон» Душанбе 2010г 280с.
13. Хидиралиев Р.З. Асосҳои назариявии ташаккули низоми маъмурикунонии андоз дар шароити муосир/. Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2024. – №3 (68) – С. 158-166. ISSN-2664-0651., ISSN-2709-8567.
14. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – www.andoz.tj.

ХИДИРАЛИЕВ РУСТАМ ЗУЛФАЛИЕВИЧ
- и.в., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандии ДБССТ

САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ВА МУАММОҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузории хориҷӣ ҳанӯз ҳам як соҳаи устувори сармоягузориро ташаккул надодааст. Барои расидан ба ин мақсад бояд як қатор камбудиҳои ҷойдошта, монанди ҳаҷми ками маблағгузориҳои портфелӣ ва

мустақим, сатҳи пасти таъминоти технологӣ, рақобатпазир набудани истеҳсолоти миллӣ дар муқоиса ба истеҳсолкунандагони хориҷӣ ва ғайра, бартараф карда шаванд.

Афзоиши самараноки иқтисоди миллӣ дар оянда истифодабарии роҳу равиши комплексиро оиди масъалаи ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон, махсусан ба минтақаҳои он, тақозо менамояд. Инчунин, субъектҳои хоҷагидор низ бояд фаъолияти сармоягузории худро фаъол намоянд. Рушди иқтисоди миллӣ аз ҳисоби хусусияти иқтидори маблағгузорӣ таъмин мегардад, ки дар худ маҷмӯи захираҳои моддӣ, техникӣ, инвеститсионӣ ғайримоддӣ ва молиявиро дар бар мегирад. Активҳои ғайримоддӣ ҳуқуқи дарихтиёрдории объектҳои саноатӣ ва металҳои қиматбаҳоро ифода мекунанд. Дар шароити муосир иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таваккали баланди сармоягузорӣ фаро гирифтааст, ки ба сифати омили боздоранда дар роҳи сармоягузориҳои эҳтимолӣ баромад мекунанд [3, с,4].

Дар солҳои охир шумораи ин муаммоҳо зина ба зина афзоиш ёфта истода, шумораи сармоягузорон вобаста ба муаммоҳои зерин кам гардида истодааст:

-аз сабаби баланд будани хароҷоти истеҳсолӣ;

- аз сабаби мушкилоти раванди бақайдгирӣ;

- аз сабаби паст будани роҳу равиши идоракунӣ;

- аз сабаби бонуси оинномавӣ.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми аз ҷониби сармоягузорон эҳтимолӣ таҳлил гардидани конюнктураи сиёсӣ онҳо, пеш аз ҳама, ба самаранокӣ ва таъсирнокии сиёсати давлатӣ дар самти ҷалби сармоягузории хориҷӣ, сатҳи риоя намудани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии имзо намудаи давлат ва фаъолнокии байналмилалӣ дар ин самт таваҷҷуҳ менамоянд.

Дар ин самт нақши муайянро баҳодиҳии дахолати давлат ба иқтисод иҷро менамояд. Ҳар қадаре ки дахолати давлат ба иқтисод бештар бошад, ҳамон қадар сармоягузорон камтар сармоягузорӣ менамоянд. Ҳолати буҳронии иқтисодиёти Тоҷикистон дар гузашта ба пайдоиши буҳрони сармоягузорӣ оварда расонд, ки ин раванди босуръат фарсудашавии фондҳои асосӣ ва гум кардани рақобатпазирии истеҳсолоти миллиро ифода менамояд.

Фазои сармоягузории ҷумҳуриро баҳогузорӣ намуда, ба вазъи бахшҳои молиявӣ, асъорӣ ва қарзии иқтисоди миллӣ ва низоми гумрук диққат намудан зарур аст. Сармоягузрони хориҷӣ дар муқоиса ба сармоягузории дохилӣ оиди масъалаи ба иқтисодиёти давлати дигар равона намудани маблағҳои худ бениҳоят эҳтиёткоранд ва, аз ин рӯ, хавфи аз даст додани маблағҳои сармоягузорони дохилӣ бештар мебошад. Сиёсати сармоягузорӣ ҳолати фазои сармоягузориро дар мамлакат муайян месозад ва дар худ маҷмӯи механизмҳои иқтисодӣ ва ташкилии таъсиррасонандаи мақомоти давлатии сатҳи ҷумҳурӣ, минтақавӣ ва мунисипалӣ ё худи фирмаро дар раванди ташаккулёбии фазои мусоиди сармоягузорӣ дохил менамаояд. Аз ин ҷо бармеояд, ки объекти таъсири сиёсати давлатии сармоягузорӣ фазои сармоягузорӣ мебошад. Фазои мазкур барои коркарди сиёсати сармоягузорӣ замина гузошта, ҳамзамон, ҳамчун натиҷаи сиёсати сармоягузорӣ баромад менамояд [10, с, 24].

Бо назардошти имконияти таъсиррасонии омилҳои бавуҷудоварандаи чунин фазои сармоягузорӣ онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

-омилҳои хусусияти субъективидошта;

-омилҳои хусусияти объективидошта, монанди мавҷудияти захираҳои энергетикӣ ва ашёи хом, мавқеи географӣ, табиат, иқлим, нишондиҳандаҳои демографӣ ва ғайра.

Фазои сармоягузории таҳлилшаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби мавҷуд будани захираҳои бойи табии, ашёи хом ва энергетикӣ ва бо назардошти мавқеи хуби географӣ ояндаи хуб барои инкишоф дорад. Аммо дар баробари ин як қатор ҳолатҳои манфӣ низ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ вуҷуд дорад, ки муътадилии фазои самоягузориро зери суол мебарад. Ин омилҳо, коррупсия, бюрократияи аз ҳад зиёд, тавакали молиявӣ, инфрасохтори на он қадар рушднамудаи ҳуқуқӣ, низоми андозситонӣ, сиёсати асъорӣ ва молиявӣ мебошанд, ки барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ монеа эҷод менамоянд. Бюрократия ва коррупсия ҳарчанд омилҳои иқтисодӣ набошанд ҳам, аммо ба ин раванд таъсири назаррас мерасонанд. Новобаста аз он, ки низоми андозситонии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми назорати асъорӣ ва молиявӣ яке аз системаҳои хуб байни давлатҳои ИДМ ба шумор меравад, аммо ба андозаи пурра барои ҷалби сармоягузориҳо мусоидат намекунад. Хавфи молиявӣ бо таваррум ва номуътадилии қурби асъор вобаста мебошад. Барои сармоягузорони хориҷӣ на танҳо низоми андозии мувофиқ, балки барои муътадилӣ ва пешгӯишавандагии иқтисодиёт низ зарур аст, ки ҳам барои сармоягузор ва ҳам давлат муфид мебошад. Бевосита нишондиҳандаҳои дар боло зикргардида аз стратегияи иқтисодии давлатӣ вобаста буда, андешидани чораҳои қатъиро тақозо менамояд. Дар инҷо самтгирии дуруст ва коркардҳои барномавӣ барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ зарур мебошад. Дар ин замина бояд механизми идоракунии сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҳавасмандгардонии он ташаккул дода шавад. Ҳавасмандгардонии воридоти маблағҳо аз хориҷа дар бештари ҳолатҳо аз раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ вобаста мебошад. Дар натиҷаи ғайридавлатикунонии моликияти давлатӣ фишангҳои бозории идоракунии фаъолияти берунӣ-иқтисодӣ ба вуҷуд меоянд, ки ба таҳдидҳои замони муосир ҷавобгӯй мебошанд. Дар баробари тамоми ислоҳоте, ки давлат дар тӯли солҳои соҳибистиқлолӣ гузаронидааст, ҳанӯз ҳам ҳамкориҳои ҳамаҷониба дар самти захираҳои мавҷудаи табиии ҷумҳурӣ асос меёбад. Дар қатори афзалиятҳои воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо шарикони хориҷӣ муътадилии иҷтимоӣ-сиёсӣ ва муътадилии иқтисодӣ нисбатан арзон будани қувваи кориро номбар намудан мумкин аст. Аммо қайд намудан зарур аст, ки ташаккулёбии фазои мусоиди сармоягузорӣ баҳисобгирии ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам беруниро талаб менамояд, ки ба сармоягузорӣ, махсусан ҳолати умумии бозори байналмилалии сармоя таъсир мерасонанд. Сармоягузорони хориҷӣ нисбат ба номутаъдилии сиёсӣ ва шароити иқтисодӣ-иҷтимоии бегона эҳтиёткор мебошанд. Аз ин рӯ, назди мо ду вариант меистад: якум, бояд шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодиро монанди давлатҳои тараққикарда таъмин намоем; дуюм, бояд шароити максималӣ муфидро барои сармоягузорони хориҷӣ таъмин намоем. Бо ин мақсад Тоҷикистон кӯшиш намуда истодааст, ки шароити муътадили молиявӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ-иҷтимоиро барои сармоягузорони хориҷӣ таъмин намояд. Дар байни шароитҳои мазкур шароити ҳуқуқӣ ҷойгоҳи махсус дорад: баробар намудани ҳуқуқи сармоягузорони хориҷӣ ва дохилӣ; ба сармоягузорони хориҷӣ пешниҳод намудани кафолати давлатӣ; ҳимояи онҳо аз тағйирёбии конюнктураи сиёсӣ ё низоми қонунгузорӣ; (милликунонӣ) давлатӣ накардани моликияти сармоягузорони хориҷӣ ва ғайра.

Омили асосии эҷодкунандаи монеа барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ рушд накардани бозори қоғазҳои қиматнок дар ҷумҳурӣ мебошад. Бозори қоғазҳои қиматнок дар ҳолати ташаккулёбӣ буда, фаъолияти дуруст надорад. Ҳатто бахши мазкур дар сатҳи қонунгузорӣ рушд накарда, раванди эҳёи он шурӯъ гаштааст. Дар бораи рушду тараққиёти он сухан гуфтан, ба андешаи мо, ҳанӯз барвақт аст. Ин омили таъсиррасонанда ба пайдоиши мафҳумҳои ғайришаффоф ва номуайянии бозор дар ҷумҳурӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, сармоягузорони хориҷӣ нисбати харидории

қоғазҳои қиматноки ҷумҳурии мо рағбат надоранд. Аммо солҳои охир дар ин самт тағйирот мушоҳида мешавад, дар ҷумҳурӣ ифрасохтори бозорӣ, бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ, муассисаҳои консалтингӣ (маслиҳатӣ) фондҳои сармоягузорӣ ва агентиҳои рекламавӣ ташаккул ёфтааст [4, с. 67].

Ҳамин тавр, ба фаъолияти сармоягузорӣ замина гузошта шуда буд. Барои ташкили фазои сармоягузории нисбатан мусоид як қатор чораҳои мушаххас андешидан лозим аст:

- мукаммал намудани қонунгузорӣ дар самти маблағгузорӣ;
- озод ва содасозии тиҷорати дохилӣ ва хориҷӣ;
- идома додани ташаккулёбии бахши хусусӣ;
- тараққӣ додани инфрасохтори бозорӣ;
- баланд бардоштани устувории низоми бонкӣ;
- рушд додани бозори асъор;
- сода кардани қабули қарорҳои идоракунӣ дар мақомоти давлатӣ ва омилҳои дигар.

Аз рӯйхати омилҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки сармоягузорони хориҷӣ бештар ба сатҳи мукаммалии қонунгузорӣ ҳавасманданд. Зеро давлатҳо тавассути ин низом кафолати сармоягузорони хориҷиро дастгирӣ ва пешниҳод менамоянд.

Чи тавре ки дар боло зикр гардид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ корҳои зиёде дар самти кафолати давлатии дар сатҳи қонунгузорӣ муқарраргашта ва мусоидат ба сармоягузорӣ анҷом дода шудааст:

- давлат ҳимояи манфиатҳои онҳоро кафолат медиҳад;
- давлат кафолати бозгашт (репатриатсия)–и озоди фойдаи бадастовардаро медиҳад;
- давлат раванди бақайдгирии фирамаҳоро сода намудааст;
- нархгузорӣ бо талаботи бозор сурат мегирад;
-давлат кафолати озодии соҳибкориро медиҳад;
- давлат як қатор имтиёзҳоро ба сармоягузороне, ки ба самтҳои афзалиятноки хоҷагии халқ сармоягузорӣ мекунанд, пешниҳод мекунад.

Ба ғайр аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ як қатор ҳуҷҷатҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ низ қабул карда шудаанд, ки дастгирии давлатии сармоягузории дохилию хориҷиро ифода намуда, онҳоро ҳавасманд месозанд:

- Кодексҳои граждани, андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзим ва назоратӣ асъор”, “Дар бораи сармоягузорӣ”, “Дар бораи канданиҳои фоиданок ва истифодаи канданиҳои фоиданок”, “Дар бораи замин” ва ғайра;
- Амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кувваи ҳуқуқӣ доранд.

Давлат ба сармоягузорон дар ибтидои фаъолият кафолати қонунгузориро пешниҳод намудааст ва як қатор афзалиятҳо ва низоми имтиёзҳоро муқаррар намуда, мақомоти махсусгардонидашудаи соҳаро ташкил намудааст. Ичунин, давлат сиёсати хешро дар самти дастгирии сармоягузории мустақим низ амалӣ мегардонад. Мақсад аз чунин сиёсат дар ташаккулдиҳии фазои мусоиди сармоягузорӣ оиди тараққиёти босуръати истеҳсолот, кор ва расонидани хизмат дар бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт иборат мебошад.

Дар соҳаи ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бошад, як қатор мушкилиҳо ҷой дорад:

✓ маҳдуд будани бозори дохилӣ ва ҳамгироии заифи байналмилалии тиҷоратию иқтисодӣ, ки бо дурдаст аз бозорҳои калони ҷаҳонии истеъмолӣ ва роҳҳои асосии тиҷоратию нақлиётӣ алоқаманд аст;

✓ рушди нокифояи инфрасохтори истеҳсолӣ ва мушкилоти мавсимӣ бо таъмини неруи барқ, дараҷаи баланди бюрократизатсияи ҳокимияти давлатӣ;

✓ монеаҳои маъмурӣ дар роҳи пешрафти соҳибкорӣ ва мавҷуд набудани механизми худмаблағгузорӣ (иттиҳодҳои қарзӣ, ҷамъиятҳои суғуртаи мутақобила ва ғайра);

✓ вусъатдиҳии нокифояи инфрасохтори сармоягузорӣ (инфрасохтори бонкӣ, иттилоотию таҳлилӣ, машваратӣ ва дигар) ва камбудиҳо дар механизмҳои таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, инкишофи заифи муносибатҳои шартномавӣ;

✓ номукаммал будани низоми ҳавасмандиҳои андозӣ ва рушд наёфтани механизмҳои дастгирии молию қарзӣ ва суғуртаи хавфҳои соҳибкорӣ, ноустуворӣ дар бозори асъор ва равандҳои таваррумӣ;

Дар хулосаи мақола муалиф доир ба ҷаби сармоягузории хориҷӣ ва омилҳои ба он таъсиркунанда ва роҳҳои мукамалгардониии он дар шароити имрӯза ва фикрҳои арзишнок пешниҳод намудааст. Ҷалби сармоягузории хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр зарур мебошад.

Адабиёт

1. Бердиев Р.Р. Совместный инвестиционный процесс как механизм устойчивости социально-экономического развития / Р. Бердиев // Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе: Тип. ТНУ, 2015. - № 4 (47).

2. Беренс В., Хавранек, П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций / В. Беренс, П.М. Хавранек; пер. с англ.; перераб. и доп. изд. – М.: АОЗТ «Интерэкспорт»; Инфра-М, 1995 –310с.

3. Закон Республики Таджикистан «Об инвестиционном соглашении» 19 марта 2013 года, №944 - Душанбе, 2013-15с.

4. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» от 15 марта 2016 года, № 1299. - Душанбе, 2016 –14с.

5. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учеб. пособие / Л.Л. Игонина; Под ред. В.А. Слепова. — М: Юристъ, 2012. — 480 с.

6. Инвестиции: Учеб. пособие /Под ред. М.В. Чиненова. – М.: КноРус, 2011. – 368 с.

7. Инвестиции: учебное пособие / Под ред. В.В. Ковалева. — М.: Проспект, 2008. – 360 с.

8. Индекс восприятия коррупции 2017 года [Электронный ресурс]. URL: http://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info. (12. 04. 2019)

9. Иванова Л.С., Кондратьева В.И. Методика принятия инвестиционных решений. - Владивосток. Издво «Дальне-восток», 2012. - 48 с.

10. Розиқов В.А., Раҳимов Ш.М., Сафаров С.Р., Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации. –Душанбе: Сарпараст 2001-174 с.

ХУДОЙҚУЛОВА Ё.К. - асисстенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДБСТ

РУШДИ САЙЁҲҲӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои дорои имконияти васеи истифодаи навгониҳои рақамӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ буда, бозори хизматрасониҳои онлайнӣ яке аз бахшҳои босуръат рушдёбандаи он маҳсуб меёбад, ки сайёҳии байналмилалӣ дар ин ҷо нақши калидӣ дорад. Табиист, ки сайёҳони хориҷӣ ҳангоми банақшагирӣ ва ташкили сафарҳои худ дар саросари

Тоҷикистон аз интернет истифода мебаранд, ки ба рушди бозори сайёҳии Тоҷикистон таъсири фаъол мерасонад. Маҳз дар ҳамин замон амиқтар шудани равандҳои рақамикунонии сайёҳии миллӣ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи сайёҳии кишвар хоҳад буд.

Таҳлилҳои гуногуни коршиносону олимон нишон медиҳанд, ки бо эҳтимоли зиёд дар ояндаи наздик сатҳи рақамикунонӣ рақобатпазирии соҳаҳои гуногуни тиҷорат, балки кишварҳоро низ муайян мекунад. Дар ҳамин ҳол, бартарии устувори рақобатпазириро танҳо ҳамон кишварҳо ё ширкатҳое ноил мешаванд, ки метавонанд ба зудӣ ба воқеияти замон мутобиқ шуда, ба таври максималӣ аз манфиатҳои рақамисозӣ истифода баранд. Бо назардошти ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём ба Маҷлиси Олӣ бо баёни воқеият ва талаботи замони муосир будани рақамикунонии иқтисоди миллӣ, таъкид доштанд, ки ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккули заминаи технологии он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида шуда, гузариши тадричӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад[134].

Алҳол барои пурра гузаштани Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ тамоми имкониятҳои зарурӣ муҳайё буда, заминаи асосии онро ҳукумати электронӣ гузоштааст. Зимнан, дар кишвар кортҳои пардохтии бонкӣ васеъ паҳн шуда, маоши кормандони буҷетӣ ва нафақа чанд сол боз танҳо ба кортҳои бонкӣ ҳисобӣ мешаванд. Ҳамзамон, барои шаҳрвандон ба меҳмонони кишвар дигар воситаҳои пардохтҳои электронӣ ба монанди бонкинги мобилӣ, ҳамёни электронӣ, QR рамз ва ғайраҳо дастрас мебошанд.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои зудинкишофёбандаи иқтисодиёт мебошад. Мусаллам аст, он аз рақамикунонӣ, ки тули ду даҳсолаи охир тамоми соҳаҳои иқтисодиёти ҷаҳонро фаро гирифта истодааст, дар канор буда наметавонад. Ҳарчанд соҳа дар марҳалаи пайдоиш ва ташаккули рақамикунонӣ қарор дорад, дар ояндаи наздик сайёҳиро бе истифодаи воситаҳои гуногуни рақамӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди сайёҳӣ аҳамияти махсус зоҳир намуда, бо мақсади тавсеаи раванди рақамикунонии иқтисодиёт, аз ҷумла дар бахши сайёҳӣ, ҷалби сармоя, муаррифии захираҳои сайёҳии мамлакат ба ҷаҳонгардон, тадбирҳои зарурӣ ва саривақтӣ меандешад. Гуфтан ба маврид аст, ки соҳаи сайёҳӣ тайи даҳсолаи охир дастовардҳои бесобиқаро ноил гашт. Аз моҳи январи соли 2017 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми раводиди электронии E-Visa барои шаҳрвандони хориҷӣ ҷорӣ гардид. Айни ҳол, мувофиқи маълумоти сомонаи сарраёсати консулии Вазорати корҳои хориҷӣ, ба воситаи раводиди электронӣ шаҳрвандони 140 давлати ҷаҳон метавонанд ба Тоҷикистон сафар намоянд.

Коршиносон қайд мекунанд, ки имрӯз тиҷорати сайёҳӣ бо рақамикунонӣ робитаи зич дошта, он ба ҷараёни ҷаҳонгардӣ таъсири мустақим мерасонад. Ба гуфтаи коршиносон, тақрибан 80 дарсади сайёҳон ҳангоми омодагӣ ба сафар аз хизматрасониҳои рақамӣ ба монанди брон кардани ҳуҷраҳои меҳмонхонаҳо, чиптаҳо ва ғайраҳо истифода мебаранд. Ҳамаи ин ба воситаи имкониятҳои рақамӣ, махсусан барномаҳои мобилӣ, амалӣ мешаванд, ки дар ташаккул ва рушди маҳсулоти нави сайёҳӣ, пешниҳоди хизматрасониҳо дар бахши меҳмондорӣ ва сайёҳӣ мусоидат намуданд. Имрӯзҳо хизматрасониҳое, ба монанди Skyscanner, Booking.com, Airbnb, ки имкони мустақилона ба нақша гирифтани сафарҳоро барои сайёҳон фароҳам оварданд, шумораи ҳарчи бештари ҷаҳонгардонро ба сайрҳои инфиродӣ ҷалб менамоянд. Феълан, дар як платформаи рақамӣ пешниҳодҳои ширкатҳои сайёҳӣ, ҳавопаймоӣ ва дигар таъминкунандагони хизматрасониҳои сайёҳиро аз назар

[134] Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтидори кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283

гузарондан мумкин аст. Рақамикунонӣ ба ҳамаи доираҳои сайёҳӣ таъсир расонда истодааст: биноҳо ба системаҳои рақамӣ мегузаранд; замимаҳои мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳо сайёҳӣ ва хизматрасонии меҳмонхонаҳоро осон мекунанд; мессенҷерҳо муошират байни кормандон ва мизоҷонро суръат мебахшанд; чат-ботҳо фаъолияти инсонро аз байн мебаранд ва монанди инҳо.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рақамикунонии сайёҳӣ қадамҳои устувор гузошта мешаванд. Кумитаи рушди сайёҳӣ дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ масъалаҳои истифодаи технологияҳои муосири коммуникатсионӣ дар соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла роҳнамои онлайн, харитаҳои электронии сайёҳӣ, маълумот оид ба мавзеъҳои сайёҳӣ ва хизматрасонӣ ба сайёҳонро корбарӣ менамояд. Яке аз чунин замимаҳои мобилӣ, ки барои фарохсозии имкониятҳои сайёҳии мамлакат дар шабакаи интернет пешбинӣ шудааст, MGIS мебошад. MGIS феҳристи ройгон бо харитаи муфассал ва ҳамаҷонибаи шаҳри Душанбе буда, аввалин дастури онлайнии интерактивӣ дар Тоҷикистон мебошад. Замимаи mgis.tj дар як лаҳза оид ба ҷойгиршавии дилхоҳ иншооти давлатӣ, ширкатҳо, меҳмонхонаҳо, масири нақлиёт, рақами хонаҳо, номи ширкату ташкилотҳо ва рақами телефонҳо, суроғаҳо ва соатҳои корӣ маълумот пешниҳод мекунад. Ба воситаи он метавон зуд кӯча ё хиёбон, қаҳвахона ё тарабхона, ширкат ё созмон, терминал ё банкомат, дорухона ё беморхона, номгӯйи таом ва нархҳои тарабхонаву қаҳвахонаҳои шаҳр ва бисёр дигар маълумоти заруриро пайдо намуд. Ғайр аз ин, бори нахуст дар ҷумҳурӣ моҳи январи соли ҷорӣ Платформаи рақамии сайёҳии «Tour.tj» таҳия ва пешниҳод шуд, ки низоми ягонаи фармоишдиҳии бастаҳои сайёҳии ширкатҳои сайёҳии ватаниро ба ҳам меорад. Инчунин, марказҳои гуногуни хизматрасонии нақлиётӣ, аз қабили «Рахш Такси», «Эйшн Экспресс», «Олуча Авто», дар пойтахт ва дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар хизматрасониҳои нақлиётиро пешниҳод мекунанд. Инчунин, низоми пардохти электронии ҳаққи хизмати мусофиркашонӣ, хариди молу маҳсулот, хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ ва ғайра паҳн шудаанд. Дар баробари ин, дар минтақаҳои сайёҳӣ ва дурдасти кӯҳӣ алоқаи мобилӣ ва пайвастшавӣ ба интернет имконпазир аст. Ҳамаи ин шароитҳо барои осон намудани дастрасии маълумот вобаста ба хизматрасониҳо, мавзеъҳои сайёҳӣ ва роҳати сайёҳон ёрии аввалиндараҷа расонда, василаи муҳими сарфаи вақт ба ҳисоб мераванд.

Адабиёт

1. Исследование экспертной группы Digital McKinsey. Цифровая Россия: новая реаль- ность [Электронный ресурс] // TAdviser. URL: http://www.tadviser.ru/images/c/c2/Digital-Russia-report.pdf. (дата обращения: 19.11.2021).
2. What is Hilton Worldwide University? [Электронный ресурс]. URL: http://www.hwu- overview.com/introduction/university.html. (дата обращения: 20.11.2021).
3. Головенчик Г.Г. Трансформация рынка труда в цифровой экономике // Цифровая трансформация. 2018. № 4 (5). С. 27–43.
4. Мирзоалиев А.А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтидори кадрӣ- /А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018.- С.134-137
5. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтидори кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283
6. Мирзоалиев А.А., Худойқулова Ё.К. Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунонии саноати сайёҳӣ / А.А Мирзоалиев., Ё.К. Худойқулова //Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2/2(47) Душанбе, 2023 -С.26-33
7. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

8. How robots replace people [Электронный ресурс] // TAdviser. URL: https://www.tad- viser.ru/index.php/. (дата обращения: 12.11.2021).
9. *Чань Нань*. Бизнес вырос на иве. Сельские жители преуспели, освоив электронную торговлю // Российская газета. 2016. 12 февр.
10. Каким будет туризм будущего? [Электронный ресурс] // Travel. URL: https://city.travel/blog/?p=11161. (дата обращения: 29.11.2021).

ЭМОМОВ И.Б. - н.и.п., дотсенти мудири кафедраи забонҳои хориҷии ДБССТ

МОҲИЯТИ ТАКМИЛИ ТАЪЛИМ ВА ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ДОНИШҶӮЁН

Дар замони ҳозира оид ба забони англисӣ ҳамчун воситаи байналмилалӣ ва байнифарҳангии муошират, дар шароити соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тақозои давру замон мебошад, мулоҳизаҳои судманде иброз шудаанд. Моҳияти донистани забонҳои хориҷӣ, махсусан забони англисӣ дар тараққиёти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии мамлакат ва Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи зарурати омӯзиши забони англисӣ барои пешрафти илмию техникии ҷомеа боиси он гаштааст, ки имрӯзҳо баргузор намудани чорабиниҳои муҳими сатҳи байналмилалӣ чун анъана қарор гирифтаанд.

Омӯзиши забон ҷараёни мураккабу заҳматталаб буда аз омӯзгор дар баробари дониш, инчунин ҷиддият ва эҷодкориро талаб менамояд. Табиист, ки барои таълим додани забон мутахассисе бештар комёб мешавад, ки ӯ аз лиҳози амалия таҷрибаи қавиро соҳиб аст.

Бо талаботи прогресси илмию техникӣ ва ба хотири дар сатҳи ҳозиразамон баланд бардоштани донишу маърифати маданию ҳуқуқии ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст, ки яке аз забонҳои хориҷиро ба дараҷаи лозимӣ аз бар намояд.

Дар шогирдон такмил додани малакаи мустақилӣ ва муносибати эҷодкорона бо забон бо истифода аз дониши ҳосилкарда дар фаъоляти меҳнатӣ ва дар оянда мукаммал намудани ҳам дониши назариявӣ ва ҳам амалӣ аз вазифаҳои муҳиме ба шумор мераванд, ки бояд ҳар як омӯзгор онҳоро дар марҳилаи аввали омӯзиши забон ба донишҷӯён такмил дода тавонад [4, с.98].

Барои омӯзгорон солҳои пеш мушкилоти асосие, ки пеш меомад, ин махсусиятҳои фардию равонии донишҷӯён буд, ки таҳқиқу таҳлили ин масъала вақти бисёреро мегирифт. Айни ҳол ин масъала роҳи ислоҳи худро пайдо кард. Дар ин замина ҳамчунин нобаробарии донишу тайёрии донишҷуён сатҳи ҷаҳонбинии онҳо низ муассир аст. Методикаи кори омӯзиши забони хориҷӣ барои донишҷӯёни гурӯҳҳои ибтидоӣ вижагиҳои худро доро мебошад ва то кунун кор карда нашудаст. Дар байни осори методии гуногуни ин соҳа ақидаву мулоҳизаҳои ҷолибе мавҷуданд, аммо омӯзгорони ҷавон аз ин баҳри бекарони ғояву андешаҳо баъзан наметавонанд равияи лозимиро интихоб кунанд. Аз ин рӯ, баъзе аз онҳо ба хатоҳои ислоҳнопазир роҳ медиҳанд.

Чунин роҳу усулҳои нави самарабахшӣ омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз қабили аудиовизуалӣ, гипнопедикӣ, сугестопедикӣ, ки бо унвони лозаноаи низ машҳур аст ва ғайраҳо барои навомӯзон чандон муфид нестанд.

Баъзе маводҳо доир ба ин масъала дар асарҳои методистону равоншиносоне, чун И.М. Герман, А.А. Герт, В.С. Гинзбург ва дигарон ҷой доранд.

Айни замон, олимони забоншинос ба хулосае омаданд, ки омӯзиши забон дар гурӯҳи калонсолон бояд аз ташаккул додани нутқи шифоҳӣ оғоз гирад. Чунончи, И.М. Герман

менависад, ки агар мақсади асосии калонсолон фақат хондан бошад, пас марҳилаи аввали омӯзиш бояд машқи муҳовара бошад [5, с.54].

Аз набудани ягон дастури таълимию методӣ омӯзгорон дар дарсҳои худ бо гурӯҳҳои ибтидоӣ аз усулҳои омехта истифода мебаранд, ки бо тақозои шароит ҷавобгӯ бошанд. Дар чунин ҳолатҳо аз ҳама муфидтар мубодилаи таҷрибаи эҷодию методии худи омӯзгорон нақши хубтаре мебозад. Аз рӯи чунин амал хулоса ва натиҷаҳои дар амал санҷидашуда ба даст меояд.

А.Г. Миронова чунин мешуморад, ки ба даст овардани ягон намуди натиҷаи дилхоҳ ҳангоми омӯзиши забони ғайр танҳо дар ҳолати бештар кардани дарсҳои амалӣ муяссар мегардад. Аз ин ҷо ҳам, ӯ чунин пешниҳод дорад, ки ба донишҷӯён ҳар чӣ бештар китобҳои ба забони хориҷӣ интишоршударо бояд тавсия намоем. Ва аз рӯи ҳамаи мавзӯъҳои пешбинишуда бояд айни як матнро ба ду забон ба донишҷӯ пешкаш кунем.

Аз рӯи назарияи мазкур ҳар як мавзӯъ бояд чунин унсурҳоро фарогир бошад:

а) нақл (топик) бо тарҷумаи пурааш;

б) матн бо шарҳаш;

в) матнҳои бетарҷумаи санҷишӣ;

г) ифоданок хондани матн аз тарафи устод;

д) гӯш кардани матнҳои аудиовизуалӣ.

Ҳамин тариқ, дар 8 дарс 14 матн хонда шуда, дар охир матни иловагие дода мешавад, ки аз рӯи он натиҷаи ба даст омадаро месанҷанд, ва дар ин замина истифодаи воситаи тхникии таълим низ муҳим аст.

Бо вуҷуди ҳамаи ҷанбаҳои мусбии худ усули мазкур ба андешаи мо, мураккаб буда, иҷрои он нозӯкиҳои зиёдеро тақозо менамояд.

Малакаи фаъолияти омӯзгории З.В. Гранитский, ки дар асоси назария бунёд ёфтааст, таъими забони хориҷиро дар гӯрӯҳҳои ибтидоии донишҷӯён матраҳ месозад. Ӯ барои самаранокии омӯзиши забон дар гурӯҳҳои навоғоз диққати бештар додан ва тарзи таллафӯз ва муошират тавсия карда, усули амалии муҳовараро дар мисоли омӯзиши забони франсавӣ ба таҳқиқ гирифтааст. Дарвоқеъ, дар заминаи машқҳои фонетикӣ баланд бардоштани малакаи муҳовараи донишҷӯён хубтар муяссар мегардад. Баъди сабақгардониҳои нахустини талаффузӣ қоидаҳои хониш тавсия мешаванд, он бо худ матн ва шарҳи мухтасари грамматикӣ дорад. Дар тақвияти усулӣ забономӯзии мазкур нақши воситаҳои техникӣ ҳам муҳим аст [6, с.8].

Омӯзгори забони англисӣ дар гурӯҳҳо аз ибтидо бояд ҳамеша фаъолияти мустақилона амал кардани забономӯзиро ба донишҷӯён талқин созад. Чигунагии идомаи ин амал дар қадамҳои нахустин асос меёбад. Барои ин машқҳои гуногуни эҷодӣ ва матнҳои зарурӣ лозим мешаванд, ки дар донишҷуён малакаи забондониро меафзоянд.

Муҳимтарин омил дар омӯхтани забон кор бо матн мебошад. Аз ин ру, ҳангоми тартиб додани корҳои методию таълимӣ ба усули таълими омӯзиш диққати бештар додан лозим аст. Ин ҷо зикр намудани мулоҳизоти Г.В. Сквортсоваро лозим медонем, ки ба хато роҳ додани муаллимони забони хориҷӣ баён доштаанд. Ҳадаф ин аст, ки бархе аз омӯзгороне, ки усулҳои нави таълимро ба кор мебаранду паҳлуҳои нозуки кори таълимиро сарфи назар месозанд, охир ба норасоиҳо роҳ медиҳанд, ки ислоҳи он дар оянда мушкил мегардад. Ин норасоиҳо иборатанд аз беаҳамиятии муаллим ба сомеон, аҳамият надодан ба дониши грамматикии гирифтаи донишҷӯ ва гузаштан ба маводи нави луғавӣ, инчунин, диққат надодан ба тарзи муошират донишчуён, ки дар охир онҳо наметавонанд дониши назариашонро ба амал ворид созанд. Дар ин замина дуруст истифода набурдани воситаҳои техникӣ низ дар нокомии забономӯзӣ метавонад муассир бошад.

Усули кори консервативии омӯзгоронро Г.В. Рогова танқид карда меафзояд, ки хангоми дарс муаллим бояд чун воситаи муҳаррик амал кунад. Зеро у мефаҳмонад, мепурсад, мехонад, суол медиҳад ва ғайра. Дар чунин ҳолат забономӯзон ҳамчун шунаванда

мемонанду фаъол нестанд. Агар дар синфхона акси ин падида амалӣ мебуд, малакаи муошират донишҷӯён қаввитар мешуд.

Мулоҳизаҳои методистони соҳаи забонро хулоса карда ин қазияи асосиро, ки дар амал татбиқ шудани малакаи забондони пеш аз ҳама ба маҳорати омӯзгор вобастаги дорад, метавон ҷонибдорӣ кард. Ба қавли Ш. Хус омӯзгори хуб метавонад бо усули қафомондаи таълим ҳам натиҷаҳои назаррас ҳосил кунад. Вале, вақте ки омӯзгор таҷрибаи кофии корӣ надорад, аз он ҷо, ки беҳтарин усули таълимро пеша мекунад, аз ӯ маҳсули некро интизор шудан ғайриимкон аст.

Дар бахши ташаккули маърифати ҳуқуқии донишҷӯён метавон иброз дошт, ки азбар намудани истилоҳоти соҳаи ҳуқуқшиносӣ ва истифодаи он дар амал аз вазифаҳои муҳимтарин ба шумор мераванд. Масалан, ибораҳои низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон - the juridical system of the Republic of Tajikistan, асосҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ - the juridical basis of the entrepreneurship activities, рақобат - competitiveness, асосҳои ҳуқуқии муфлисшавӣ - the juridical basis of bankruptcy, шартномаи меҳнатӣ - a labour agreement, реҷаи вақти корӣ - a weekday routine, реҷаи вақти дамгирӣ - the resting routine, интизомӣ меҳнат - the discipline at work, ҷиноятҳои иқтисодӣ - the economic crime, масъалаҳои ҳуқуқии андоз ва андозабндӣ - the juridical problems of tax and taxation, таъмини амнияти давлат - the security provision of the country, ҳамкории муфиди дуҷониба ва бисёрҷонибаи иқтисодӣ, техникӣ, илмӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ - bilateral and comprehensive productive economic, technical, scientific, political, and cultural collaboration ва ғайраҳо, он вожаву ибороте мебошанд, ки донистани онҳо барои ҳуқуқшиносон шарт ва зарур мебошад [7, с.6].

Дар амалия мавриди истифода кардани ҷанбаҳои назарӣ ва амалии мулоҳизоти педагогии муҳаққиқони мазкур дар заминаи таҳҳизоти навини технологии таълим барои минбаъд ташаккул додани малакаю маҳорати омӯзгорони соҳаҳои забони хориҷӣ аз аҳамият холӣ нест. Зеро амалияе, ки дар заминаи назарияи комили таҳқиқӣ сурат мегирад, ҳама вақт маҳсули дилхоҳ ба бор меоварад. Аз дигар ҷониб, барои амалӣ кардани ҳамаи он мулоҳизот пеш аз ҳама мусаллаҳ будан бо табиат ва қавонини забони модарӣ лозим аст. Зеро то нозукиҳои забони модарии худро омӯзгор маърифат нанамояд, наметавонад ба табиат ва таълими забони ғайр ворид гардад.

Адабиёт

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка.— М., 1989.

2. Виноградов В.В. Вступительное слово, "Вопросы терминологии". – М., 1961, -3 с.;

3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе.- 2-е изд. Испр. И доп.-М.: Высш. Шк.,1986. -426

4. Гинзбург, Хидекель. Лексикология английского языка.— М., 1981.

5. Герман И.М. Как надо изучать иностранные языки. М. –Л. Изд. АПНРСФСР.1929. с. 54.

6. Границкая А.С. Некоторые проблемы научной организации учебно-воспитательного процесса в вузе. В кн.: Вопросы научной организации и планирования учебного процесса по иностранному языку. М.МГПИИЯ, 1975.С.8.

7.Нодиров Ф.М. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ.Душанбе, 2009. С.5-6.

РАИМБЕКОВА Х.К. – магистрант РТСУ

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Реализация принципа базирования на стратегическом маркетинговом анализе требует необходимости создания соответствующей системы стратегического анализа. При этом концепция маркетинговой стратегии отказывается от жесткой годовой плановой

регламентации и требует создания более мобильной цикличной системы сбора, анализа информации и принятия стратегических решений. Концепции, модели и методология стратегического анализа помогают получать и анализировать информацию для решения стратегических проблем, предлагают разработки соответствующих альтернативных маркетинговых стратегий предприятия на основе исследования рыночных возможностей и угроз. Принцип активной, наступательной стратегической деятельности предприятия предполагает, что предприятие должно не только исследовать рыночную среду и приспосабливаться к её условиям, не просто реагировать на события внешней маркетинговой среды, но и активно влиять на события среды.

Важной проблемой многих разновидностей бизнеса является развитие эффективных долгосрочных стратегий. Принцип долгосрочной направленности деятельности предприятия предполагает, что работа основана на стратегическом мышлении руководства и подтверждается турбулентностью современной рыночной среды. Управление, ориентированное на долгосрочный период, является более эффективным, но и более сложным, требует соответствующих методов воспроизводства стратегических перспектив. По выражению П. Дойля, «Сочетание усилий, направленных на решение текущих проблем, и действий, направленных на развитие долгосрочного стратегического мышления, необходимо для сохранения и укрепления конкурентоспособности фирмы» [4, с. 131].

Принцип интегрированного подхода к формированию и реализации маркетинговых стратегий предприятия является следствием вклада в концепцию и методологию стратегического маркетинга таких экономических наук, как: маркетинг — концепция, которая обеспечивает эффективное функционирование предприятия в рыночных условиях за счет изучения и удовлетворения потребностей потребителей; микроэкономика с ее эффектом экономии на масштабах производства и другими концептуальными принципами; организационное поведение с подходами относительно организационных структур и составными элементами организации (система, кадры, корпоративная культура, ценности); менеджмент — с методами эффективного организационного управления и системой стимулирования персонала; финансы — с методами финансового анализа и расчетам риска в деятельности предприятия; управление персоналом — с методами мотивирования и стимулирования работников предприятия в процессе реализации маркетинговой стратегии.

Принцип многовариантности предполагает учет различных вариантов возможных изменений маркетинговой среды на этапе формирования маркетинговой стратегии. Реализация этого принципа проявляется в том, что маркетинговая стратегия состоит, как правило, в трех вариантах: минимальном, оптимальном и максимальном.

Принцип эффективного размещения ресурсов предприятия объясняется ограниченностью ресурсов предприятия и необходимостью их рационального распределения между стратегическими бизнес-подразделениями и функциональными подразделениями предприятия. Игнорирование стратегического подхода при размещении ресурсов может привести к той ситуации, когда малоприбыльный, но перспективный бизнес будет страдать от нехватки ресурсов, в то время, когда прибыльный, но проблемный неперспективный, устаревающий бизнес будет оттягивать на себя основной ресурсный потенциал предприятия.

Важным является соблюдение принципа обеспечения синергетического стратегического развития предприятия. Синергетический эффект возникает тогда, когда общая прибыль от совокупной деятельности стратегических бизнес-подразделений предприятия будет больше, чем сумма рентабельностей (доходов) от обособленных деятельностей стратегических бизнес-подразделений. Именно на достижение этого эффекта ориентируется стратегический маркетинг при управлении портфелем бизнеса предприятия.

Принцип гармоничного сочетания аналитической составляющей с креативностью

означает, что стратегический маркетинг базируется на инструментарии маркетингового стратегического анализа с одной стороны и на применении творчества, новаторства - с другой. Если творческий подход не опирается на маркетинговый стратегический анализ, разработанные маркетинговые стратегии будут неэффективны. Если маркетинговый стратегический анализ не подкреплен творческим мышлением, то стратегическая деятельность будет лишена уникальности, что приведет к копированию опыта конкурентов и невозможности формирования конкурентного преимущества предприятия [4, с. 132].

Маркетинговая стратегия предприятия на современном рынке формируется под влиянием множества факторов и на основе большого количества маркетинговой информации. При формировании маркетинговой стратегии фирмы, прежде всего, следует учитывать следующие основные факторы: тенденции развития спроса и внешней маркетинговой среды (рыночный спрос, запросы потребителей, система товародвижения, правовое регулирование, тенденции в деловых кругах, условия территориального размещения); состояние и особенности конкурентной борьбы на рынке, основные фирмы-конкуренты и стратегические направления их деятельности; управленческие ресурсы и возможности самой фирмы (товарные, финансовые, торговые, кадровые, научно-технические, информационные), определение своих сильных сторон в конкурентной борьбе; основную концепцию развития фирмы, ее глобальные цели и задачи предпринимательской деятельности в основных стратегических зонах.

Этап реализации маркетинговой стратегии предприятия предусматривает четыре составляющие, которые необходимы доля внедрения выбранной стратегии: выделение и мобилизация необходимых ресурсов для внедрения и реализации стратегии; соответственно стратегическим изменениям необходимы адекватные изменения в организационной структуре предприятия; внедрение стратегических изменений; налаживание процесса коммуникаций между подразделениями организационной структуры, которые задействованы в реализации стратегии — как корпоративной, так и маркетинговой, а также координация процесса реализации стратегии [5]. При этом маркетинговая стратегия представляет собой процесс планирования и реализации различных маркетинговых мероприятий, которые подчинены достижению поставленных перед компанией целей. На сегодня существует большое количество различных стратегий. Все многообразные стратегии, которые организации демонстрируют в реальной жизни, являются различными модификациями нескольких базовых стратегий. Каждая из этих стратегий эффективна в определенной ситуации, определяемой факторами внутренней и внешней среды, поэтому важно рассматривать причины выбора определенного варианта. Каждая базовая стратегия имеет множество альтернативных вариантов. Например, стратегия роста может осуществляться путем приобретения другой фирмы (внешний рост) или путем значительного расширения ассортимента выпускаемой продукции (внутренний рост). Все маркетинговые стратегии можно разделить на наступательные, оборонительные и стратегии вертикальной интеграции. Наступательные стратегии применяются для сохранения конкурентного преимущества. Конкурентное преимущество обычно достигается за счет использования творческой наступательной стратегии, которой конкурентам не так просто противостоять. Оборонительные стратегии служат для защиты конкурентного преимущества и имеют целью удержать свою рыночную позицию, снизить риск быть атакованным, перенести атаку конкурента с меньшими потерями, оказать давление на бросающих вызов, чтобы переориентировать их на борьбу с другими конкурентами. Существует несколько путей, позволяющих защитить конкурентное преимущество. Один из подходов состоит в попытке помешать конкурентам начать наступательные действия. Второй подход к оборонительной стратегии состоит в доведении до сведения конкурентов, что их действия не останутся без ответа, и фирма готова к атаке. Сущность стратегии вертикальной интеграции заключается в том, что фирмы могут

расширить свою деятельность по направлению к поставщикам (назад) или по направлению к потребителю (вперед). Стратегии вертикальной интеграции могут преследовать цель полной интеграции в отрасли или частичной интеграции (создавая позиции на наиболее важных этапах отраслевой цепочки ценностей). Компания может осуществлять вертикальную интеграцию, начиная собственные действия в других звеньях отраслевой цепочки или приобретая фирмы, уже работающие в этой сфере, чтобы они были ближе к компании [6].

Таким образом цель разработки стратегии — определение основных приоритетных направлений и пропорций развития предприятия с учетом материальных источников его обеспечения и спроса рынка. При разработке маркетинговых стратегий предприятие должно принять решение: сфокусировать ли ему усилия на сравнительно небольшом круге сегментов с тем, чтобы завоевать ее сильные позиции, или осваивать одновременно ряд рынков. Для выбора подходящей стратегии необходимы соответствующие критерии. Для этого нужно учитывать следующие факторы: возможность сделать выбор в пользу стратегии концентрации, чтобы предотвратить распыление собственных средств и сосредоточить усилия на тех рынках, где потенциальный успех может быть достигнут сравнительно быстро; последовательность освоения рынков нескольких регионов для снижения степени риска; возможность стандартизированной политики продаж и получения прибыли; интенсивность конкуренции, что требует от фирмы постоянного ограничения издержек и достижимо путем концентрации на главных рынках. Основные принципы формирования маркетинговой стратегии обеспечивают преимущества стратегического маркетинга и объясняют его значение в качестве наиболее эффективной стратегической концепции управления предприятием.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. — К.: Вильямс, 2010. — 1055 с.
2. Эткинсон Дж. Стратегический маркетинг. Ситуации и примеры / Дж. Эткинсон, И. Уилсон. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 472 с.
3. Козлов С.В. Особенности разработки маркетинговой стратегии на предприятии теплоэнергетической отрасли / С.В. Козлов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: edu.tltsu.ru/sites/sites_ content/site123 8/html/media66811/063-Kozlov.pdf.
4. Куденко Н.В. Принципы стратегического маркетинга / Н.В. Куденко // Ученые записки КНЭУ им. В. Гетьмана / Сборник научных трудов. — 2012. — № 14, Ч. 1. — С. 125-133.
5. Шталь Т.В. Модель формирования маркетинговой стратегии предприятия в системе его корпоративной стратегии / Т.В. Шталь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: business-inform.net/ pdf/2011/9_0/194_197.pdf.
6. Гупанова Ю.Е. Факторы формирования маркетинговой стратегии предприятия / Ю.Е. Гупанова, А.Е. Гупанов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/faktory- formirovaniya-marketingovoy-strategii-predpriyatiya.

ХАМИТОВА МАВДЖУДА ДЖУРАБАЕВНА
– магистрант РТСУ

К ВОПРОСУ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Разработка финансовой стратегии предприятия является итогом коллегиальной сессионной практики, и помимо этого ее предваряет серьезный этап подготовительной

работы до и контрольно-корректирующей работы после. В подготовке и контроллинге в основном занят финансовый департамент.

Выработка финансовой политики позволяет избежать трат на непрофильные или не важные задания. Выполнение и контроль такой работы, как правило, курирует финансовый директор и подчиненная ему вертикаль в компании [7].

В системе управления предприятием стратегическое планирование рассматривается как один из наиболее действенных инструментов менеджмента. Однако проверенный анализ показал, что у большинства субъектов хозяйствования отсутствует обоснованная стратегия развития. На каждом предприятии должен быть создан отдел стратегического планирования. Он должен определять направления работы технических, производственных, юридических, экономических служб предприятия [4].

Этому отделу следует формировать цели и задачи стратегического планирования, заниматься сбором и анализом необходимой информации, организовывать работу по выработке общей стратегии предприятия, координировать работу подразделений предприятий по разработке общих программ, осуществлять связь и согласованности перспективного и текущего планирования.

Финансы как функциональная сфера менеджмента может быть представлена в качестве системы отображения реальных процессов и событий бизнеса с разными степенями направленности и глубины проработки.

Как любой вид планирования, стратегический процесс может идти только сверху вниз в интересах собственников, однако у него присутствуют две параллельные «нитки»: взаимосвязанные планы реальных задач и планы финансовых показателей. К первым относятся планы продаж, снабжения, производства, маркетинга, персонала и т.п. Ко вторым относятся бюджетные планы, финансовые коэффициенты, индексы и т.д. [6].

Из сказанного следует вывод о том, что финансово-инвестиционную стратегию компании сложно отнести только к типу функциональных стратегий, осуществляя поиск ее места среди стратегии маркетинга, производственной стратегии, стратегии по персоналу. Она носит сквозной характер. Более того, разработка финансовой стратегии предприятия решает задачи моделирования и принятия стратегических финансовых решений в контексте безопасного развития компании, а также ресурсного обеспечения корпоративной стратегии. Отсюда и вытекают две основные функции финансовых стратегий: моделирующая и обеспечительная.

Система управления финансами обеспечивает такие распоряжения организационно-контрольной поддержкой через систему бюджетного управления с опорой, опять-таки, на стратегические решения. Следует отметить, что вертикаль финансового стратегического контура по своей структуре очень похожа на состав видов финансовых решений, вырабатываемых в финансовом менеджменте [2].

Принципы разработки финансовой стратегии, сформулированные более 10 лет назад Бланком И.А., до сих пор актуальны.

Состав основных принципов формирования финансовых стратегий по Бланку И.А.:

- Рассмотрение предприятия как открытой системы, способной к самоорганизации.
- Учет базовых стратегий операционной деятельности предприятия.
- Преимущественная ориентация на предпринимательский стиль стратегического управления финансовой деятельностью.
- Обеспечение гибкости финансовой стратегии.
- Выделение доминантных сфер стратегического финансового развития.
- Обеспечение альтернативности стратегического финансового выбора.
- Обеспечение постоянного использования результатов технологического прогресса в финансовой деятельности.

• Обеспечение разработанной финансовой стратегии соответствующими организационной структурой и организационной культурой.

• Ориентация на профессиональный аппарат финансовых менеджеров в процессе реализации финансовой стратегии.

• Учет уровня финансового риска в процессе принятия стратегических финансовых решений.

Во втором принципе можно предположить не учет не базовых стратегий операционной деятельности, а учет реальных материально-вещественных целей, которые занимают главенствующее место в корпоративной стратегии [3].

Третий принцип весьма ценен тем, что среди двух подходов стратегического управления (приростного и предпринимательского типа) последний должен иметь преимущество. Именно предпринимательская инициатива обеспечивает интенсивность и новое качество состояния бизнеса в отличие от консервативного приростного, экстенсивного подхода к стратегии.

В современных условиях десятый принцип формирования финансовых стратегий обретает все большее и большее значение. Наука развивается активно, особенно в условиях тех вызовов, с которыми сталкивается общество и бизнес. Роль оценки и методологии управления риском непрерывно растет. Многие, особенно крупные компании, выделяют из недр финансовых стратегий стратегии финансовой безопасности в отдельный документ и зону для реализации специализированного стратегического контроллинга [5].

В последнее время еще один принцип стал наиболее актуальным - принцип инновационности он особенно важен для инвестиционного раздела финансовых стратегий.

В последние годы стало более понятным, по какому алгоритму целесообразно формировать финансовые стратегии, хотя белых пятен еще достаточно.

Финансовые стратегии служат для выбора альтернатив во время принятия тактических решений в сфере операционного управления, движения финансов и инвестиций.

В литературе имеют место совершенно разные подходы к классификации видов финансовых стратегий. Наиболее цельная позиция, на мой взгляд, демонстрируется в предложении Т.А. Владимировой, которая выделяет такой немаловажный фактор для деления финансовых стратегий на виды, как масштаб финансовых целей компании [8].

Виды финансовых стратегий целесообразно делить на основе еще одного существенного фактора - стадии жизненного цикла самого бизнеса.

Для иллюстрации различий финансовых стратегий, связанных с периодом жизненного цикла, локализуем предметную область до уровня политики компании в сфере управления дебиторской задолженностью.

Разработка финансовой стратегии предприятия предваряет создание более локальной инвестиционной стратегии. Некоторые компании вполне оправданно объединяют две эти стратегии в одну.

Поэтому считаю, что владение методологией финансового стратегического планирования имеет непреходящее значение и для директора по развитию бизнеса, и для менеджеров, ведущих крупные бизнес-проекты уровня стратегических единиц бизнеса.

Список литературы:

1. Агапова И.В. Анализ моделей формирования финансовой стратегии как фактора экономического поведения предприятия / И.В. Агапова // Экономика, управление, финансы: материалы IV междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2015 г.). - Пермь: Зебра, 2015. - С. 64-71.

2. Ананидзе М.Г. Виды, цели и процесс разработки финансовой стратегии организации / М.Г. Ананидзе // Молодой ученый. - 2015. - С. 336.

3. Ветрова Е.Н. Совершенствование системы планирования развития промышленного предприятия / Е.Н. Ветрова, А.Л. Шульдешова // Инновационное развитие экономики. - 2016. - 215 - 223с.

4. Кудряшов В.С. Методическое обеспечение принятия управленческих решений в современных ситуациях

неопределенности и риска / В.С. Кудряшов, Т.С. Платонова // Менеджмент качества. - 2016. - 218 - 224с.

5. Кудряшов В.С. Теоретические и методические аспекты анализа платежеспособности финансовой устойчивости предприятий / В.С. Кудряшов // Стратегии бизнеса. - 2016. - С.11-19.

6. Курносова Е.А. Формирование финансовой стратегии предприятий малого бизнеса / Е.А. Курносова, И.И. Хасьянов // Вестник Самарского государственного университета. - 2015. - С. 65-68.

7. Рожковский А.Л. Применимость моделей оценки стоимости в системе финансового менеджмента компании / А.Л. Рожковский // Финансовый менеджмент. - 2016. - 39 - 52с.

8. Соколова Н.Н. Финансовая стратегия как важная составляющая общей стратегии компании / Н.Н. Соколова, Т.Н. Егорова // Фундаментальные исследования. - 2015. - С. 16-28.

НУРОВ Н.Қ. - устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДБССТ

КОНСТИТУТСИЯИ- ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳи бунёди иқтисоди бозориро пешгирифта, назарияи муайян, сиёсати иқтисодии ба ҷумҳурӣ мувофиқро пай дар пай амалӣ намуда истодааст. Ин сиёсат аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, ки дар он хусусияти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст. Аз он ҷумла: дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад»[135]. Дар партави ин сиёсат рушди иқтисодии бозорӣ дар Тоҷикистон бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки ба манфиати мардум, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ равона карда шавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке воситаи асосӣ ва муҳими рушд ин фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор меравад. Дар ин замина зери сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат, ҷиҳати дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ ва бартараф намудани монеаҳо дар ин самт солҳои 2009-2010, 2012-2014 ва 2019-2020 ба ҳамагуна санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ мораторий эълон гардид, ки ин як заминаи рушд ва ба муваффақият ноил гаштани соҳа гардид. Ҷайд намудан ба маврид аст, ки ҷиҳати дастгирии давлатии соҳибкорон ва фаъолияти соҳибкорӣ, бунёди заминаҳои мувофиқи ҳуқуқӣ барои рушди сохибкорӣ, тарбияи кадрҳои соҳа, таъмини муҳити солим барои фаъолияти онҳо зина ба зина таҳия ва амалӣ шуда истодааст. Дар ин хусус дар Паёми навбатии худ чунин ишора намуданд: «Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузориро дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯйӣ менамояд.

[135] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тағйиру иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016

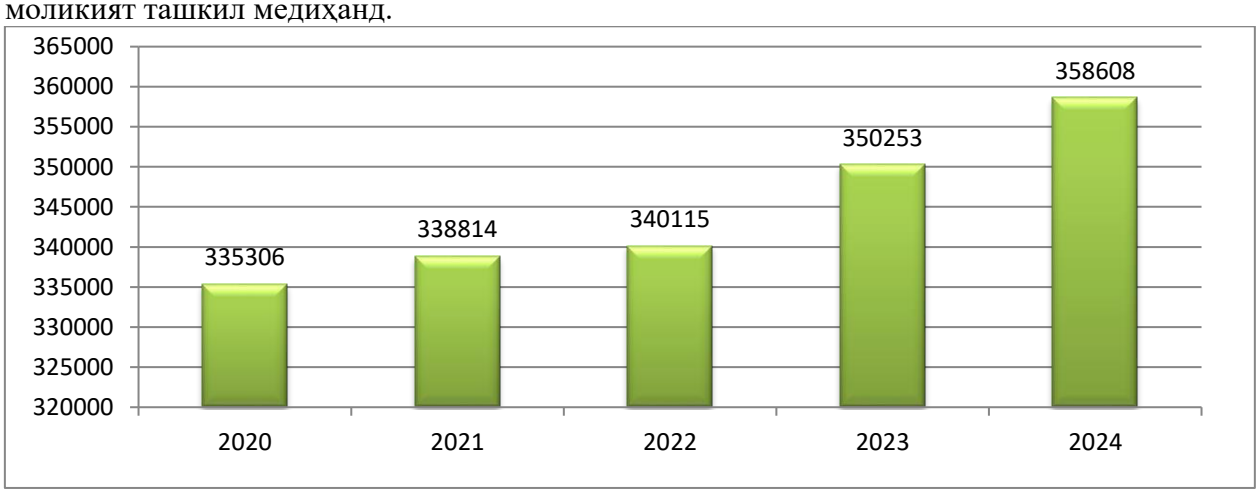
Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар 7 соли охир аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор баробар гардид.

Дар ин давра аз ҷониби соҳибкорони кишвар беш аз 2 ҳазор корхонаву коргоҳҳои истеҳсолӣ бо 21 ҳазор ҷойи корӣ, 1380 иншооти соҳаи маориф, 1213 муассисаи тандурустӣ, 11,5 ҳазор километр роҳ ва 461 пул бунёду азнавсозӣ карда шуданд».[136]

Маҳз роҳандозии чораҳои мушаххас, аз қабили қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, бунёди заминаи мусоид дар самти дастгирии соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ ҳиссаи ин бахши муҳими иқтисодиётро дар ташаккули Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мунтазам афзуд ва он дар соли 2023 -юм 61,7 дарсадро ташкил дод. Агар дар соли 2013 даромади бахши хусусии соҳибкорӣ аз фурӯши маҳсулот 22 миллиарду 023,9 миллион сомонӣ ё 54,3 фоизро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2023 – 80 миллиарду 674,9 миллион сомониро дар бар мегирад[137].

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои хоҷагидор дар 5 соли охир аз 335306 ҳазор ба 358608 ҳазор расонидааст. Ҳукумати мамлакат минбаъд низ ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, махсусан, сармоягузории мустақим, таъмин намудани иҷрои кафолату имтиёзҳо ва чораҳои дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонӣ, рушди инфрасохтори сармоягузориву соҳибкорӣ тадбирҳои иловагиро низ роҳандозӣ менамояд.

Маврид ба зикр аст, ки дар Моддаи дувоздаҳуми Боби яки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

Расми 1. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар панҷ соли охир (январ-июни солим 2024).[138]

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад».[139] Ин ҳама далели он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати расидан ба мақсадҳои олии худ пайваста талош менамояд.

Адабиёти имстифодашуда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тағйиру иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ» Душанбе-28.12.2023

[136] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ» Душанбе-28.12.2023

[137] https://www.stat.tj/sohibkore-dar-jumhure-zina-ba-zina-rushd-meyobad/

[138] https://investcom.tj/sohibkori/63-nishondiandaoi-rushdi-soibkor-va-sektori-husus.html

[139] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тағйиру иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016

3. Основы предпринимательства: учеб. пособие / Д.М. Пашин, С.Н. Котенкова, А.Н. Мустафин, А.В. Рамазанов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2019. – 152 с.
4. https://www.stat.tj/sohibkore-dar-jumhure-zina-ba-zina-rushd-meyobad/
5. https://investcom.tj/sohibkori/63-nishondiandaoi-rushdi-soibkor-va-sektori-husus.html

МИРЗОЕВА Б.С. - муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ Донишгоҳӣ байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ НУТҚ ВА ИНКИШОФИ ОН БО ИСТИФОДА АЗ УСУЛҲОИ ГУНОГУН

Ҷиддияти масъалаи омӯзишӣ забони англисӣ дар суханрониҳои зиёди сарвари мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати Миллӣ, Пешвои миллат, Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мунтазам садо медиҳад ва дар ҳама баромадҳои худ таъкид мекунад, ки ҷавонон бояд дар бозори ҷаҳони рақобатпазир бошанд, ва на кам аз ду ё се забони хориҷиро донанд. Зеро маҳз донистани забони англисӣ имкон медиҳад ки аз ҳаёти пешрафти мамлакатҳо ва халқҳои рӯи замин огоҳ шаванд ва имконияти сафар ба ин кишварҳо ва сайқал додани малакаи худро дошта бошанд. Аз ҳамин хотир хонандагони мактаби миёна ва донишҷӯёнӣ мактабҳои олии кишварро меёбад ки камари ҳиммат банданд ва дар омӯхтани забонҳо кушиши зиёд ба харҷ диҳанд. Омӯзишӣ забони англисӣ, ки воситаи алоқа ва тиҷорат ба шумор меравад, муҳим ва айни замон аст.

Ғани гардонидани захираи луғавии донишҷӯён яке аз роҳҳои инкишофи нутқи шифоҳии онҳо мебошад. Зикр кардан зарӯр аст, ки барои донишҷӯён дар дарс бояд хонда ва тарҷума карда тавонанд, мутолиа намоянд, машқҳои грамматикиро иҷро кунанд. Барои иҷрои ин талаботҳо захираи бойи луғавӣ лозим меояд. Аз ибтидо тарҷума муошират байнизабонии одамонро мконпазир гардонида вазифаи муҳими иҷтимоиро иҷро мекунад.Луғат дар ҳамбастаги бо фонетика ва грамматика асоси муоширатро ташкил мекунад.

Барои инкишофи нутқи шифоҳӣ аз усулҳои гуногуни таълим истифода бояд бурд. Масалан истифодаи усули бинои ва шунавоӣ.

Фаҳмонидан тавассути аёният. Чуноне, ки медонем чашм ба монанди суратгир амал мекунад. Сипас ҳамаи ин ахборот тавассути биноиш ба хортирот расонида мешавад.

Гӯш кардан ба аудио, ё ин ки тамошои филмҳо бо забони англисӣ ё гуш кардани сурудҳо бозабони англисӣ ҷараёни ёдгириро метезонад. Аз ин лиҳоз гуфтан мумкин аст, ки шунавоӣ низ яке аз қисматҳои муҳими омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Дар дарсҳои забони англисӣ тавассути гуфтугӯ кардан, саволу ҷавоб кардан ва дар масъалаҳои рузмара суҳбат доштан низ барои омӯзиши забон нақши муҳимро мебозад. Қайд кардан ба маврид аст, ки омода намудани муҳити омӯзиш ба донишҷӯён зарур ва айни муддао мебошад.

Усулҳои дигари омӯзиш низ вуҷуд доранд, ки ҷараёни азхудкуниро метезонад. Истифодаи антонимҳо ва синонимҳо, шаҳрдиҳии мавзӯи хондашуда, муҳокима ва нақли матнҳои хондашуда, истифодаи карточкаҳо дар дарс, хондани ҳикояҳо ва матнҳо ва супоридани корҳои мустақилона ва қабули онҳо ва ғ.

Барои ташкили кори мустақилона дар дарсҳои забони англисӣ усулҳои гуногуни таълим истифода мешаванд. Вазифахои асосии муаллим инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ва баромади донишҷӯён мебошад. Усулҳо ва намудҳои таълим ба омӯзиши донишҷӯён таъсири калон мерасонанд. Дар бораи дарсҳои забони англисӣ усулҳои

интерактивии таълим истифода мешаванд. Яке аз вазифаҳои афзалиятноки истифодаи усулҳои интерактивӣ ҷалби таваҷҷӯҳи хонандагон ба иҷрои вазифаҳои худ мебошад.Забони англисӣ дар тамоми ҷаҳон васеъ истифода мешавад. Шумо нутқи англисиро дар ҳама ҷо шунида метавонед: дар кӯча, дар магазину тарабхонаҳо, дар идорахо. Вақте ки шумо ба мамлакатҳои хориҷӣ меравед, ба шумо лозим нест, ки забони ин мамлакатро бидонед. Забони англисӣ ба шумо кӯмак мекунад, ки ҳамдигарро фаҳмед. Муҳандиси муосир ё ҳатто коргар бо асбобҳо ва мошинҳои дигар кишварҳо сарукор дорад ва бояд дастурҳоро, ки одатан ба забони англисӣ навишта шудаанд, хонда тавонад. Барномаҳои компютерӣ ва бозиҳо, аксари саҳифаҳои интернетӣ низ дар он навишта шудаанд. Маҷаллаҳои илмӣ асосан ба забони англисӣ нашр мешаванд, конфронсҳои илмӣ ва тиҷоратӣ низ ба забони англисӣ баргузор мешаванд.

Илова бар ин, донистани забони англисӣ барои маълумоти бештар пайдо кардан дар бораи кишварҳо, фарҳанги миллатҳо, расму оини миллатҳо зиёд кӯмакмекунад. Хондани китобҳои бадеӣ дар асл барои беҳтар шудани нутқи шифоҳӣ ва пайдо кардани дӯстони нав муҳим аст. Маълум аст, ки забони англисӣ забонест, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон мардум бо он на танҳо ҳарф мезананд, балки онро забони модарии худ медонанд. Забони англисӣ забони расмӣ аст ва дар конференсияҳо ва мулоқотҳои байналхалкӣ бо ин забон ҳарф мезананд. Забони англисӣ забони иқтисодӣ ва сиёсӣ, гуфтушунид, мусоҳиба, забони илм, санъат, адабиёт ва маориф, забони бисёр ташкилотхо мебошад.Имрӯз донистани забони англисӣ ба як талаботи ҳатмӣ табдил ёфта истодааст ва озодона донистани забони хориҷӣ дар баробари малакаҳои хуби касбӣ имкон медиҳад, ки мутахассис ба кори муътадил соҳиб шавад ва ба касбу кори бомуваффақият ноил гардад.

Ҳоло забони англисӣ ба забони муошират байналмилалӣ табдил ёфта, ба усул, шакл ва воситаҳои таълими забони англисӣ аҳамияти калон дода мешавад. Омӯзиш бояд ба ҷалби донишҷӯён ба муошират шифоҳӣ ва хаттӣ асос ёбад. Намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ - гуфтор, фаҳмидани забони хориҷӣ нутқ (гӯш кардан), навиштан, хондан,фаҳмиши хондан вуҷуд дорад.Бо истифода аз чунин навъҳои аҷиби сухан, шумо метавонед донишҷӯёнӣ худро барои иштироки фаъолона дар чорабиниҳои беруназсинфӣ, аз қабили суханронӣ дар дарсҳо ҷашни миллӣ ё дигар ҷашнҳои умумӣ, маҳфилҳои илмӣ, ва ғайра ҳавасманд кунед.

Нутқи шифоҳии мо бояд содда бошад то ба донишҷӯён дастрас бошад ва омӯзишӣ забон низ осон гардад. Аз вожаҳои содда истифода бурдан низ мувофиқ ва кумакрасон хоҳад буд. Шумо метавонед яке аз беҳтарин асар ё мавзуи мувофиқи интихоб кунед. Мавзӯи интихобшуда бояд барои донишҷӯён ва дигарон осон ва фаҳмо бошад. Мавзӯи интихобшударо аввалан хонда сипас тарҷума кардан лозим аст. Сипас ба мавзӯъ саволгузорӣ кардан ва онро муҳокима кардан зарур аст, чунки пас аз анҷоми ин амалҳо мавзуъ аллакай ба нақл тайёр мешавад. Беҳтар мешавад агар аз хониши иловагӣ истифода бурд, чунки барои ин намуди омӯзиш барои мукаммал сохтани нутқи шифоҳӣ кумакрасон мебошад. Ин намуди омӯзиш таҷрибаи хеле хубест, баҳри баланд бардоштани савияи дониши донишҷӯён дар мавзӯъҳои гуногун, аз қабили фарҳанги мамалакатҳои гуногун,анъанаҳо, мерос, ҷойҳои таърихӣ, ҷойҳои машҳур, ҳайвонот, идҳои анъанавӣ ва ғайраҳо. Суханрониҳои аҷиб бо забони англисӣ аз тарафи шахсиятҳои машҳур бо забони англисӣ низ таҷрибаи хубест барои мукамалсозии нутқи шифоҳии донишҷӯён. Дар ибтидо забони англисӣ дар мактабҳои миёна таълим дода мешавад дар мактабхои олӣ таълими забони хориҷӣ баъд аз мактабҳои миёна давом дода мешавад. Диққати махсус ба суханронии шифоҳӣ ва хаттии донишҷӯён ва истифодаи онҳо дар нутқ, тарҷумаи матнҳо, диалогҳо, ва супоришҳои гуногун мебошад. Хамаи ин усулхо ба баланд бардоштани маҳорати нутқи хонандагон ёрӣ мерасонанд. Донишҷӯён ташвиқ карда мешаванд, ки малакаҳои забони англисии худро пайваста такмил диҳанд. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки ба донишҷӯён муошират кардан бо забони англисӣ, эҷод кардани ҳолатҳои муайяне,

ки ба онҳо дар ҳаёт кӯмак мерасонанд ва ба онҳо барои ёфтани роҳи беҳтарини ҳалли масъала таълим медиҳанд. Дарс қисми ҷудонашавандаи раванди таълим мебошад. Ин шакли ташкилӣ аст , ки дар он муаллим фаъолияти маърифатии коллективиро назорат мекунад.

Ин як бахши мукаммали раванди таълим аз ҷиҳати маъноӣ, вақтӣ ва ташкилӣ мебошад. Вазъият шарти муҳими омӯзиши сухан аст. Вазъият системаи муносибатҳои байни ҳамсӯҳбатон мебошад. Маънои асосии вазъият аз он иборат аст,ки он хам барои ташаккули махорати нутк ва хам барои инкишофи махорати нутк зарур аст.Талаботи муҳим ин самти нутқ аст. Пеш аз ҳама самти нутқ маънои самти амалии дарс, инчунин умуман таълимро дорад. Ориентатсияи нутқ ба табиати нутқи ҳама машқҳое дахл дорад, ки ангезаи он ҳикояро дар бар мегирад.

Таълими нутқи шифоҳӣ ба забони хориҷӣ ҳамчун воситаи таълими муошират истифода мешавад барои максаде, ки пешбини шуда аст. Омӯзиши забони гуфтугӯиро ҳамчун воситаи муошират баррасӣ кунед. Табиист, ки бо кй ва бо чй сабаб муошират мекунем, ва савол ба миён меояд ва муошират ба амал меояд.

Дар дарсҳо чунин намуди корҳоро метавон ба анҷом расонид; иҷроиши машқҳо, кори ҷуфти, қироати китоб, нақли матн, сохтани диалогҳо оиди мавзӯи гузашташуда ва ғ. Ин муҳит имкон медиҳад, ки омӯзгор бо донишҷӯ алоқа дошта бошад ва малакаи суханронии онҳоро мукамал созад. Омӯзгор на танҳо ҳангоми дарс балки берун аз дарс ҳам метавонад бо донишҷӯён вохурӣ дошта бошад ва бо забони англисӣ гуфтугӯ кунад [7, с. 63]. Ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ, гузаштани мавзӯи нав, ҳал кардани машқҳо, ва мустаҳкамкунии мавзӯи нав омуӯзгор бо донишҷӯён бо забони англисӣ муошират мекунад, ки барои фароҳам овардани муҳит бисёр мувофиқ аст. Хондан ва гуш кардани маводи дарси, ки таввасути шунавоӣ мебошад, диққати донишҷӯёнро ба мазмуни матни шунидашуда равона месозад.

Мисол:

WHAT IS HOME? (after Ernestine Schumann-Heink) A roof to keep out the rain? Four walls to keep out the wind? Floors to keep out the cold? Yes, but home is more than that. It's the laugh of a baby, the song of a mother, the strength of a father, warmth of living hearts, light from happy eyes, kindness, loyalty and comradeship. Home is first school and first place for young ones, where they learn what is right, what is good and what is kind. Where they go for comfort when they are hurt or sick. Where joy is shared and sorrow eased. Where fathers and mothers are respected and loved. Where children are wanted. Where the simplest food is good enough for kings because it is earned. Where money is not so important as loving kindness. Where even the tea – kettle sings from happiness. That is home. Sweet home. God bless it. Прослушайте текст и ответьте на следующие вопросы. What is the main task of roof ? What is the main task of walls ? What is the main task of floors?

Аввалӣ матнро гуш кунед ва давомашро фикр кунед: Home is: -It's the laugh of a baby,the song of a mother, the strength of a father, warmth of living hearts , light from happy eyes kindness loyalty and comradeship. Home is our life.

АДАБИЁТҲО

1. Багдасарян, И.Э. Методические рекомендации по проведению уроков иностранного языка в начальной школе: коммуникативное развитие младших школьников. – Режим доступа: http://area7.ru/metodic-material.php?4331.

2. Биболетова, М.З. Enjoy English-1: Учебник англ. яз. для нач. шк. / М.З. Биболетова, Н.В. Добрынина, Е.А. Ленская. – Обнинск: Титул, 2006. – 144с:

3. Биболетова, М.З. Проблемы раннего обучения иностранным языкам в условиях перехода к четырехлетней начальной школе / М.З. Биболетова, Л.А. Цветкова // Обучение

английскому языку в российских школах: Материалы IV Всероссийского семинара. – Обнинск,2001.–С.51–56.

4. Блонский, П.П. Психология младшего школьника. – М.,1997.–574с.

5. Выгодский, Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000.–520с.

6. Вятютнев, М.Н. Обучение иностранному языку в начальной школе // Иностранные языки в школе. –1990.№6. – С.30–38.

7. Гальскова, Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. – М.: АРКТИ, 2004 – 191с.

8. Гез, Н.И. Роль условий общения при обучении слушанию и говорению. / Н.И. Гез. // Иностранные языки в школе. – 1981 – № 5 – С.32–40.

9. Гурьева, С.А. психологический анализ логико-смысловой организации речевого высказывания: Автореф. дис.канд. псих. наук.–М.,1984.

10. Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М. Просвещение, 1991. – 112 с.

11. Иванова, Л.А. Цели обучения на начальной ступени языкового образования и пути их достижения // Интернет-журнал "Эйдос". – 2007.

12. Леонтьев, А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды / А.А. Леонтьев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 536 с.

13. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1991.

14. Рогова, Г.В. Роль учебной ситуации при обучении иностранному языку / Г.В. Рогова. – ИЯШ, 1984.

15. Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс лекций / Е.Н. Соловьева. – М.: Просвещение, 2003.

СОХИБОВ А.Н.- ассистент кафедры туризма и гостиничного бизнеса (МУТПТ)

ТУРИСТ КАК ПОТРЕБИТЕЛЬ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Турист становится активным участником, создавая свой уникальный опыт. Он исследует, сравнивает и анализирует информацию, что формирует его отношение к продукту.

Для оценки предложений туристы опираются на отзывы, рекомендации и собственные инстинкты. Эта неопределенность создает сложности как для них, так и для компаний. В условиях конкуренции важно не только предложить качественный продукт, но и установить доверие к бренду, чтобы туристы возвращались и становились лояльными клиентами. В конечном итоге, переживания остаются главной валютой в туризме.

Туристом считается лицо, отправляющееся в поездку для отдыха, получения знаний или культурного опыта, без намерения заниматься профессиональной деятельностью в другой стране. Путешествия могут быть организованными или самостоятельными, включающими краткосрочные и длительные визиты.

Ключевым аспектом международного туризма является соблюдение прав и обязанностей туристов и принимающих стран, что обеспечивает безопасность и защиту прав потребителей.

В условиях глобализации понятие «турист» расширяется, включая деловые поездки, экотуризм и медицинский туризм, требуя особого подхода в правовых нормах и подчеркивая важность международного сотрудничества для устойчивого развития туризма.

С течением времени понятие туриста расширяется и углубляется. Современный турист становится активным участником глобальных культурных и социальных процессов. Новые технологии и изменяющиеся предпочтения привели к возникновению различных форм путешествий, таких как экстремальный, экологический и волонтерский туризм.

Каждая категория туристов имеет свои уникальные цели: экстремальный турист ищет приключений, а экологический — стремится минимизировать вред окружающей среде и поддерживать природные ресурсы.

Туристическая индустрия играет важную роль в экономике стран, создавая рабочие места и развивая инфраструктуру. Однако активность туристов также вызывает вызовы, включая влияние на местные сообщества и культурное загрязнение.

Таким образом, термин "турист" становится многогранным, отражая разнообразие интересов и сложности глобальной мобильности в современном мире.

На данной конференции также было принято решение, что термин «посетитель» должен обозначать любого человека, который приезжает в страну. Турист всегда считается нерезидентом — человеком, проживающим в другом месте, который находится в данной стране. При этом цель пребывания может быть различной, включая трудовую деятельность, и доход, который он получает, не должен исключаться из ресурсов страны. Это определение включает две группы путешественников:

Туристы — это лица, которые находятся в стране на временной основе более 24 часов. Их визит может быть обусловлен не только стремлением отдохнуть, но и поиском работы, выполнением служебных обязанностей, улучшением состояния здоровья, обучением, участием в конференциях, встречами с друзьями и родственниками, а также посещением религиозных и спортивных мероприятий. К туристам также причисляются члены экипажей самолетов или судов, находящиеся в стране более 24 часов.

Экскурсанты — это лица, которые приезжают в страну с различными намерениями и находятся в ней менее суток. В эту категорию входят пассажиры круизных лайнеров, однодневные туристы и члены экипажей, которые находятся в стране менее 24 часов, но не остаются на ночь. [1, с 219-243].

Тем не менее, данное определение термина «турист» является узким, поскольку не охватывает тех, кто путешествует по своей родной стране.

В законодательстве стран СНГ в области туризма существуют различные определения термина "турист". В соответствии со статьей 1 Закона Республики Беларусь «О туризме», туристом считается гражданин, который посещает страну (или место) временного пребывания на срок от 24 часов до 6 месяцев или проводит хотя бы одну ночь в целях оздоровления, познания, профессиональной деятельности, спорта, религии и других, при этом не занимаясь оплачиваемой работой. В Законе Республики Узбекистан «О туризме» туристом признается физическое лицо, которое путешествует (занимается туризмом) по территории Республики Узбекистан или выезжает за границу.

В области юридической науки отсутствует единое мнение относительно определения термина «турист». Некоторые исследователи полагают, что туристом является человек, который потребляет туристические услуги, продукты или пакеты; временный гость определенной местности, населенного пункта, региона или страны, вне зависимости от его гражданства, национальности, пола, языка и религиозной принадлежности. Туристом считается лицо, находящееся в данной местности не менее 24 часов, но не более 6 месяцев в течение календарного года, или находящееся вне своего постоянного места жительства в пределах своей страны и проводящее хотя бы одну ночь в коллективном или индивидуальном жилье. Турист путешествует с целью отдыха или для познания, лечения,

деловых встреч и не занимается оплачиваемой деятельностью в месте своего временного пребывания.

Некоторые определяют туриста как человека, который потребляет туристические услуги, продукты или пакеты; это временный посетитель определенной местности, населенного пункта, региона или страны, независимо от его гражданства, национальности, пола, языка и религиозной принадлежности. Туристом считается лицо, находящееся в данной местности не менее 24 часов, но не более 12 месяцев в течение календарного года, или находящееся вне своего постоянного места жительства в пределах своей страны и проводящее хотя бы одну ночь на новом месте. Турист путешествует для удовольствия или с целью познания, лечения, бизнеса и не занимается при этом деятельностью, за которую ему платят из местных источников в месте временного пребывания.

При рассмотрении определения термина «турист», как справедливо подчеркивает М.А. Ананьев, ключевым аспектом является временной фактор, так как не каждый гость может быть назван туристом. В научных источниках все авторы, предлагающие свои определения термина «турист», акцентируют внимание на этом временном аспекте.

Согласно законодательству Республики Таджикистан "О туризме", туристом считается гражданин, который пользуется туристическими услугами и находится вне своего постоянного места жительства, прибывая в страну или регион временного пребывания с целями, связанными с оздоровлением, познанием, религией (за исключением паломничества), коммерцией, спортом, профессиональной деятельностью и другими туристическими целями.

Тем не менее, в этом законе в определении туриста упоминается одна из целей как «коммерческая», что противоречит понятию потребителя, согласно которому турист не должен заниматься предпринимательской деятельностью. В законодательстве других стран СНГ, кроме Республики Таджикистан, коммерческая цель в определении туриста не фигурирует.

В Законе Республики Таджикистан «О туризме» в определении туриста указано, что паломник не считается туристом. Это означает, что паломничество в Таджикистане не охватывается понятием туризма и, соответственно, не подпадает под действие туристического законодательства.

В то же время, в законодательных актах других стран, таких как Республика Беларусь, Республика Молдова, Республика Узбекистан, Республика Туркменистан, Республика Кыргызстан и Российская Федерация, отсутствуют ограничения, которые бы указывали на то, что паломничество не является частью туризма. [2, с 87].

В Глобальном этическом кодексе туризма указано, что «туризм, осуществляемый с духовной свободой, превращается в особый элемент саморазвития, терпимости и понимания законных различий между народами и культурами, а также их многообразия». Это также акцентируется в резолюции Римской конференции ООН по международному туризму и путешествиям, состоявшейся в 1963 году. [3].

В Заключительном акте Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975 года), Манильской декларации Всемирной туристской организации по мировому туризму (1980 года), Документе Акапулько Всемирного совещания по туризму (1982 года), Кодексе туриста (1985 года) и Хартии туризма (1985 года) отсутствует указание на то, что паломничество не относится к категории туризма. Кроме того, в законодательных актах ряда стран СНГ, таких как Республика Беларусь, Республика Молдова, Республика Узбекистан, Республика Туркменистан, Республика Киргизстан и Российская Федерация, не используется термин «коммерческая» в определении туриста. Это подчеркивает необходимость более детального анализа и уточнения понятий, связанных с туристической деятельностью, включая паломничество и его правовые аспекты. [4].

В заключение, осознание роли туриста как потребителя является важным элементом успешного функционирования международного туризма. Правовое регулирование и четкие договорные отношения между государствами формируют основу для безопасного и комфортного передвижения туристов. Установление таких понятий, как "турист", и разработка соответствующих норм способствуют улучшению качества туристических услуг и развитию международного сотрудничества в этой области. Эффективная защита прав потребителей в сфере туризма не только укрепляет доверие к индустрии, но и содействует устойчивому развитию туристического сектора, что имеет значительное значение для экономики стран и благосостояния их граждан. В конечном итоге, интеграция правовых аспектов и интересов потребителей станет залогом успешного будущего международного туризма.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гаагская декларация по туризму от 14 апреля 1989 г.// Международный туризм: Правовые акты / Сост. Н.И. Волошин. М.: Финансы и статистика, 2000. 219-243с.
2. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 г. и 22 июня 2003 г. (на таджикском, русском и английском языках). Душанбе, 2003. 87 с.
3. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Права человека: Сборник международных и национальных документов в 8-ми томах. Т.1. Душанбе, 2009. С.8-14.
4. Глобальный этический кодекс туризма от 1 октября 1999 г. (г. Сантьяго (Чили))// Волошин Н.И. Правовое регулирование в туризме: Учебник. 3-е изд., испр. и доп. М.: Советский спорт, 2007. С. 470-483.
5. Документ Акапулько от • 27 августа 1982 г. // Международный туризм: Правовые акты / Сост. Н.И. Волошин. М.: Финансы и статистика, 2000. С. 213-217.
6. Директивы Европейского экономического сообщества от 13.06.1990г. №90/314/ЕЕС «О путешествиях, отпусках и поездках, включающих все»// Международный туризм: Правовые акты / Сост. Н.И. Волошин. М.: Финансы и статистика, 2000. С.245-251.

ҒАФУРОВ СОРБОН ХУШДИЛОВИЧ - устоди калони кафедраи “Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.
E-mail:sorbon9314@mail.ru

ҶАНБАҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲДИДҲОИ ДОХИЛӢ ВА БЕРУНӢ БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Арзёбии вазъи таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ марҳила ба марҳила мубрамтар гардида, мавриди омӯзиши доираи васеи олимон гардидааст.

Бар асари сабабҳои дохилӣ ва берунӣ, анқариб ба таври ҳамешагӣ барои корхонаҳои саноатии кишвар хатарҳои нав ба навро дар раванди фаъолият ба вуҷуд оварда истодааст. Хатарҳои пайдошуда дар ҳолати пешгирӣ нагардидан, корхонаҳои ватаниро заиф намуда, ҳатто ба муфлисшавӣ оварда мерасонад, ки натиҷаи он ба барҳамхӯрии корхонаҳо замина мешавад.

Ба воситаи раванди арзёбӣ мо метавонем, сабабҳои пайдоиши таҳдидҳо, намуди он, дараҷаи фарогириашро ошкор намуда, ҷиҳати камтаъсир гардонидани он ва ё пурра рафъи он чораҳои заруриро роҳандозӣ намоем[140].

Оид ба масъалаи баходихии сатхи амнияти иктисодии корхонахои истехсоли равишхои зиёд мавчуд мебошанд.

Тибқит ақидаи Н.Б. Голованової, «Зимнан ин масоил гарчанде, ба таври кофӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифта бошад ҳам, дар шароити муосир ба сифати фишанги баҳодиҳандаи амнияти иқтисодии субъектҳои соҳибкории саноатӣ мебошад. Танҳо натиҷаи баҳодиҳии дуруст ва таъмини самаранокии идоракунии он нимзомнокии раванди фаъолияти корхонаҳоро ба этидол оварда, минбаъда фаъолияташро ба як низоми муайян медарорад. Аз ин ҷост, ки баҳодиҳӣ ба вазъи воқеии фаъолияти корхонаҳо заминаи муфиди мубориза ба таҳдидҳоро фароҳам месозад»[141].

Зиёда аз панҷ мавқеи асосие дар сарчашмаҳои иқтисодӣ мавҷуданд, ки равишҳои методологии арзёбии амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатиро кӯмак менамоянд, инҳоянд: низомнокӣ, мантиқӣ, равандӣ, функсионалӣ ва захиравӣ.

Мутобиқи таҳлилҳои бунёдӣ, фаҳмиши низом якчанд унсурҳои ба ҳам робита доштаеро мефаҳманд, ки онҳо дар навбатӣ худ метавонанд ба сифати принсипи системавӣ баромад намуда, дар марҳилаҳои минбаъада онрол ҳамроҳӣ намоянд[142].

З-ин лиҳоз, тибқи назарияи иртиботи системавӣ, баҳодиҳии амнияти иқтисодӣ, тақозои амиқтари тамоми паҳлӯҳои корхонаро ҷиҳати омӯзиш фароҳам меоварад.

Мақсади ғояи мазкур, ин муайян намудани роҳҳо ва имкониятҳои корхонаро барои рафъи таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ ба амнияти иқтисодии он муайян месозад ва василаи хубе ҳам мегардад.

Принсипҳои мантиқӣ ё алоқамандии мантиқӣ- усулҳои ҳалли масъалаҳоро мутобиқи мақсадҳои гузошташуда ба роҳ монда, марҳила ба марҳила тибқи мантиқан пайдарҳамӣ ҳал менамояд, ки бояд натиҷаи назаррасро дар охир ба даст орад[143].

Дар раванди таҳияи маҷмӯи тадбирҳо оид ба таъмини амнияти иқтисодӣ, танҳо принсипи мантиқӣ омилҳои номушаххасро ҳамчун ченаки миқдорӣ ҷиҳати рафъи хатарҳо пешниҳод менамояд, ки василаи хуберо ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди минбаъадаи низоми фаъолияти корхонга муҳайё месозад.

Равиши равандӣ- фаъолияти мақсадноке мебошад, ки омезиши маҷмӯи чорабиниҳоро ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодии корхона дар худ таҷассум менамояд. Равиши мазкур имкон медиҳад, ки раванди таъмини амнияти иқтисодии корхона таҳти назорати ҷиддӣ қарор дода шуда, тибқи барномаи муайян амалӣ карда шавад, то ки самаранокии худро дар тамоми марҳилаҳои ташаккули корхона нишон диҳад.

Дар ин ҳолат, арзёбии амнияти иқтисодӣ воқеан ба муайян кардани самаранокии чораҳои амниятӣ рост меояд[144]. Муносибати функсионалӣ таваҷҷӯҳи зиёд дорад, ки тибқи он арзёбии амнияти иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ дар доираи ҷузъҳои асосии функсионалӣ, аз қабили молиявӣ, интеллектуалӣ ва кадрӣ, техникӣ ва

---

[140] Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.

[141] Голованова, Н.Б. Формирование подходов к оценке экономической безопасности субъекта хозяйствования / Н.Б. Голованова // Доклады Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники. – 2014. – №2 (32). – С. 295.

[142] Грачева, М.В. Анализ проектных рисков: учебное пособие для вузов / М.В. Грачева. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1999. – С. 113.

[143] Ҳамон ҷо - С. 109.

[144] Голованова, Н.Б. Указ. соч. – С. 297

технологӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, муҳити зист ва дигар имкониятҳо[145]. Маҷмӯи самтҳои функсионалӣ универсалӣ нест ва дар асоси соҳаи корхона, ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ муайян карда мешавад. Бартарии ин равиш дар он аст, ки имконоти дар марҳилаҳои гуногуни рушди стратегии корхона робитаи байни қарорҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ дар соҳаи амнияти иқтисодӣ ва тағйирот дар таркиби фаъолияти корхона нишон дода шавад[146].

Муносибати ба захираҳо асосёфта диққати худро ба нақши захираҳо, қобилиятҳо ва салоҳиятҳо дар баланд бардоштани самаранокии ташкилӣ ва мубориза бо номуайяниҳо дар бар мегирад. Гузашта аз ин, сухан дар бораи захираҳои анъанавӣ нест, балки дар бораи захираҳои беназире меравад, ки афзалиятҳои рақобатии як корхонаро муайян мекунанд ва имконияти гирифтани даромадеро, ки ба ширкатҳои дигар дастрас нестанд, фароҳам меоранд. Ҷолибияти равиши захиравӣ дар арзёбии амнияти иқтисодӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки он ба мо имкон медиҳад, ки ба манбаъҳои дохилиташкилии афзалиятҳои рақобатӣ диққат диҳем ва аз имкониятҳое, ки муҳити зудтағйирёбанда ба вуҷуд овардаанд, истифода барем.

Довбня С.Б., Гичова Н.Ю.[147] пешниҳод меанмояд, ки дараҷаи амнияти иқтисодии корхонаҳо бо назардошти параметри вақт баҳо дода шавад, ки ин имкон медихад хисобу китоб дар кисмхои чори, тактики, стратегии амнияти иктисодии корхонахо гузаронида шавад. Амнияти ҷорӣ ҳамчун ҳолати мавҷуд набудани таҳдидҳое фаҳмида мешавад, ки метавонад ба фаъолияти корхона дар вақти муайян таъсири манфӣ расонад, сатҳи амнияти ҷории корхона ҳамчун баҳодиҳии интегралии қобилияти пардохтпазирии он (вазъияти молиявӣ ва иқтисодӣ) муайян карда мешавад. Амнияти тактикӣ ҳолати корхонаро шарҳ медиҳад, ки қобилияти такроистеҳсоли онро тавсиф мекунад, ки дар сатҳи муайяни самаранокии истифодаи захираҳои корхона ба даст оварда мешавад. Набудани аломатҳои бӯҳронӣ хусусияти асосии амнияти тактикӣ мебошад. Ҳангоми муайян кардани сатҳи амнияти тактикӣ пешниҳод карда мешавад, ки ҷузъҳои истеҳсолӣ, техникӣ, интеллектуалӣ, кадрӣ ва тиҷоратӣ ба назар гирифта шаванд. Хусусиятҳои амнияти стратегӣ бо қобилияти рушди минбаъда ва фаъолияти корхона дар оянда пешбинӣ шуда, бо дарназардошти сатҳи иқтидори иқтисодии корхона, дараҷаи мутобиқати корхона ба тамоюлҳои асосии макроиқтисодӣ муайян карда мешавад. ки бо набудани аломатхои муфлисшавии стратеги хос аст. Муаллифон сатҳи амнияти стратегиро дар асоси ҷузъҳои бозорӣ, иҷтимоӣ, инноватсионию технологӣ, ашёи хом, энергетикӣ ва экологӣ муайян мекунанд.

Олимон сатҳи умумии амнияти иқтисодиро ҳамчун вазни миёнаи нишондиҳандаҳои амнияти ҷорӣ, тактикӣ ва стратегӣ муайян мекунанд (формулаи 1).

$$ES = \frac{(1)*P+(P)*T_k+(P*T_k)*C}{(1)+(P)+(P*T_k)} \qquad (1)$$

мувофиқан дар инҷо:

ES – мизони бехатарии иқтисодии корхона;

(P), $(P*T_k)$ – зарибии коэффитсионии ҷории тактика ва стратегияи амнияти иқтисодии корхона мувофиқан.

Мизонии ҷории тактикӣ ва стратегии амнияти иқтисодии тариқи формулаи (2) муайян карда мешавад.

---

[145] Голованова, Н.Б. Указ. соч. – С. 297

[146] Алиев А.Б. Исследование проблемы экономической безопасности промышленности и научно-технической сферы // Актуальные вопросы экономических наук. – 2012. – № 26. – С. 177-187

[147] Гічова Н.Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства автореф. дис. к.е.н.: 08.06.04 / Гічова Наталія Юріївна. – Дніпропетровськ, 2010. – 23с.

$$P(T_k; C) = \frac{\sum_{i=1}^{m} Z_j * \left(\frac{F_j}{R_j}\right)^1}{\sum_{i=1}^{m} Z_j}, \qquad (2)$$

где, *П* – мизонии ҷории амнияти иқтисодӣ;

$T_к$ – мизонии тактикии амнияти иқтисодии корхона;

С – мизонии стратегии амнияти иқтисодии корхона;

$З_j$ – зарибии коэффитсионии нишондиҳандаи *j*-юм, тариқи баҳодии экспертӣ муайян карда шудааст;

$К_j$ – арзиши аслии нишондиҳандаи *j*-юм;

N_j – қиммати тавсияшавандаи нишондиҳандаи *j*-юм;

m – шумораи нишондиҳандаҳои ҷузъҳои дахлдор, ки барои арзёбӣ истифода мешаванд;

l – дараҷае, ки қиммати 1 қабул менамояд, агар афзоиши қиммати нишондод баландшавии сатҳи амнияти иқтисодиро нишон диҳад ва -1, агар афзоиши арзиши нишондод ба амнияти корхона таъсири манфӣ расонад.

Бо таҳияи ин методология, муаллифон диққати худро ба он ҷалб мекунанд, ки таҳқиқоти минбаъда таҳияи механизми муайян кардани аҳамияти нишондиҳандаҳои алоҳидаи ҷузъҳои бехатарӣ ва ташаккули системаи арзишҳои коэффитсиентиро бо дарназардошти хусусиятҳои бахшҳои гуногуни истеҳсолот талаб мекунад.

Коретский Б. равиши худро дар асоси муайян кардани блокҳои нишондиҳандаҳои сатҳи бехатарӣ ва баҳодиҳии нишондиҳандаи интегралии амнияти иқтисодӣ дар асоси он пешниҳод менамояд. Олим дар системаи нишондиҳандаҳои амнияти иқтисодӣ блокҳои зеринро муайян мекунад: нишондиҳандаҳои сифати иқтидор, нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои вазъи бозор ва мавқеи корхона дар он, нишондиҳандаҳои вазъи молиявии корхона; нишондихандахои иҷтимоӣ, нишондихандахои муҳит ва экология. Нишондиҳандаи интегралӣ пешниҳод мекунад, ки бо формулаи (3) баҳо дода шавад.

$$NI_i = \sqrt{\sum_{j=}^{n} \left(1 - \frac{x_{ji}}{x_{ji}^{\text{B}}}\right)}$$

где NI_i – нишондоди амнияти иқтисодӣ барои блоки *i*-юм;

x_{ij} – сатҳи *j*-юм нишондиҳандаи блоки *i*-юм, ки характер, натиҷа ва шарти фаъолияти корхона мебошад

x^e_{ji} – дараҷаи миёнаи саноати хамин нишондиханда;

n – шумораи нишондодҳое, ки дараҷаи амнияти иқтисодии корхонаро дар ин самт беҳтар баҳо медиҳанд.

Чӣ қадаре ки арзиши нишондиҳандаи интегралӣ ба сифр наздик бошад, ҳамон қадар сатҳи амнияти иқтисодӣ баланд мешавад.

Муаллиф камбудии ин усулро, ки дар арзёбии статикӣ дар як лаҳзаи муайян ва имконнопазирии истифодаи он барои пешгӯии сатҳ дар оянда аст, муайян мекунад.

Хулоса, барои дуруст ба роҳ мондани таъсири таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ, пеш аз ҳама роҳандозии маҷмӯи орабиниҳои амалӣ ба манфиати кор хоҳад буд.

РЎЙХАИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Алиев А.Б. Исследование проблемы экономической безопасности промышленности и научно-технической сферы // Актуальные вопросы экономических наук. – 2012. – № 26. – С. 177-188
3. Голованова, Н.Б. Формирование подходов к оценке экономической безопасности субъекта хозяйствования / Н.Б. Голованова // Доклады Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники. – 2014. – №2 (32). – С. 295.
4. Грачева, М.В. Анализ проектных рисков: учебное пособие для вузов / М.В. Грачева. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1999. – С. 113
5. Гічова Н.Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства автореф. дис. к.е.н.: 08.06.04 / Гічова Наталія Юрійвна. – Дніпропетровськ, 2010. – 23с.

ҚОСИМОВ ҲАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ -
Ассистенти кафедраи молия ва андозбандӣ
Тел:935747479, gosimovhabib1808@gmail.com

УҲДАДОРИҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ИҚТИСОДӢ ИМРӮЗА

Рушди устувори соҳибкорӣ кафолати инкишофи боэътимоди иқтисодиёт ва паст гардидани шиддати таъсири буҳрон буда, барои афзун шудани буҷети давлатӣ хуб мусоидат мекунад. Чӣ тавре аз маъҳакҳои илмӣ бармеояд, соҳибкорӣ ҳамчун қувваи пешбаранда, неруи созанда ва муҳаррики иқтисодиёт эътироф шудааст. Соҳибкор дар шароити бозор, дараҷаи қонеъгардонии талаботи он, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навигариҳои илмӣ-техникӣ ташкилию технологӣ ва рушди устувори иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Таҷрибаи имрӯза нишон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар асоси патент фаъолияткунанда, то андозае дар рушди иқтисодиёт ва зиёд гардонидани буҷети мамлакат саҳм гузошта истодааст.

Дар давраи пешбурди тадқиқот вобаста ба мавзӯи матраҳшаванда муайян гардид, ки соҳибкорӣ дар худ беҳтарин хусусиятҳо ва бартариятҳои иқтисодиро дар муносибатҳои бозорӣ таҷассум намуда, яке аз омилҳои муҳимтарини зиёд шудани суръати рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мамлакат мебошад.

Агар мо имрӯз ба рушди инкишофи давлатҳо назар намоем, дар он давлатҳо ташкили корхонаҳои хурду миёна ва дар ин раванд дастгирии соҳибкорони инфиродӣ зиёд ба назар мерасад. Албатта, ташкил ва фаъолияти соҳибкории инфиродӣ барои афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, даромади миллӣ хеле зарур мебошад.

Пеш аз он ки ба уҳдадории соҳибкор назар оварем, сараввал ба мафҳуми соҳибкор аҳамият додан зарур аст, ки дар адабиёти илмӣ –

ҳуқуқии кишвар олимони ватанӣ чӣ тавр мафҳуми онро баррасӣ намуда, хусусияти онро чӣ гуна тавсиф намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар осори илмии миллӣ уҳдадории соҳибкор чунин дарҷ шудааст: «Соҳибкорӣ, сардори кор, хӯҷаин, он ки кореро ба роҳ мемонад, уҳдадори иҷрои чизеро ё кореро ба зимма гирифтан омадааст» [1, 296].

Аз мафҳуми додашуда бармеояд, ки соҳибкор ин шахсе мебошад, ки ба фаъолияти мустақили худ амал карда, бо тартиби муқарраркардаи қонун аз қайд мегузарад ва ҳуқуқу уҳдадориҳои дар назди худ гузоштаро иҷро мекунад ва аз фаъолияташ фоида ба даст

меорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки соҳибкор вазифадор аст аз фаъолияти бароҳмондааш тамоми уҳдадории дар назди худ доштаро бояд иҷро кунад. Соҳибкорӣ феълан ин фаъолияти интеллектуалии як фард ё гурӯҳи одамони хеле ҷасур, чолок ва ташаббускор аст, ки ҳамаи маблағу ресурсҳои иқтисодии дар ихтиёр бударо танҳо бо мақсади дар амал ба роҳ мондани кори тиҷорат оқилона истифода мебарад.

Соҳибкори инфиродӣ хусусияте дорад, ки ояндаи иқтисодии фарди алоҳида, корхона, соҳа ва ҳатто иқтисодиёти мамлакатро метавонад тағйир диҳад.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкориро барои ҳар як шахс дар ҳудуди Тоҷикистон кафолат медиҳад. Аз муқаррароти моддаи мазкур бармеояд, ки ҳар як шахс дар доираи қобилияту малакаи шахсӣ ва молиявӣ метавонад ба ягон намуди фаъолияти соҳибкорӣ, ки қонунгузории давлат иҷозат додааст, машғул шавад. [2]

Чӣ тавре, ки дар моддаи 17 зербанди 17-и Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст: «Соҳибкори инфиродӣ – шахси воқеие, ки фаъолияти соҳибкориро бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамояд, мебошад» [3, 23].

Яъне, аз ин бармеояд, ки соҳибкори инфиродӣ шахси воқеиро дар назар доранд, ки қобилияти пурраи амалкуни дорад ва аз қайди давлатӣ гузаштааст.

Афзалияти соҳибкори инфиродӣ дар он аст, ки вай дорои ҳамаи дастаи ҳуқуқ буда, мустақил масъалаҳои истеҳсолию хоҷагидориро ҳал мекунад.

Соҳибкорони инфиродӣ аз руйи уҳдадориҳое, ки дар худ доранд, ба тамоми дороии худ бояд масъул ва ҷавобгар бошанд. Дар асоси ҳуқуқҳо, соҳибкор, дар навбати худ, дорои уҳдадориҳои муайян низ бояд бошад:

1) соҳибкор уҳдадор аст нисбати истеъмолкунандагони мол, кор ва хизмат (талабот нисбати сифати хуб ва беҳтари маҳсулоти истеъмолкардашуда);

2) умуман, нисбати ҷомеа (масалан, давлат уҳдадории соҳибкориро оид ба ҳифзи муҳити зист, оид ба коргар ва воридоти маҳсулот муқаррар намояд);

3) нисбати кормандони кироя (соҳибкор уҳдадор аст, ки шароити беҳтари меҳнатро муҳайё намуда, музди корро пардохт кунад, ва дар ҳолати озод кардани кормандон барояшон кумакпулӣ диҳад);

Дар муносибатҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ тарафҳои он ба ҳамдигар бо ҳуқуқу уҳдадориҳо алоқаманд мебошанд. Бояд гуфт, ки дар муносибатҳои уҳдадори кредиторон ва қарздорон иштирок мекунанд.

Нисбат ба уҳдадориҳои фаъолияти соҳибкорӣ муҳаққиқи тоҷик Ш.Қ.Ҳасанов чунин ибрози ақида намудааст: «Уҳдадориҳои фаъолияти сохибкорӣ яке аз унсури муҳимми муносибатҳои соҳибкорӣ пазируфта аст» [4, 56].

Дар зери ӯҳдадориҳои субъектҳои соҳибкорӣ фаъолияти ҳатмӣ ва зарурӣ фаҳмида мешавад. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз иҷрои уҳдадориҳои ба зимма гузошташудаашон ҳуқуқи даст кашиданро надоранд, зеро кафолати таъмини ҳуқуқҳои субъективи соҳибкорӣ ба дараҷа ва иҷрои уҳдадори вобастагии калон дорад.

Уҳдадориҳои субъекти фаъолияти соҳибкорро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ду қисм ҷудо намудан мумкин аст:

Уҳдадории фаъол ва ғайрифаъол.

1) уҳдадории фаъол таркибаш мураккаб аст, сӯбъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳамон вақт фоида ба даст меоранд, ки агар мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ ба талаботи бозор мувофиқ бошад ва бо риояи қонуниятҳои он пешбурди хоҷагидорӣ намояд, ё андозро сари вақт пардохта, уҳдадории шартномавиро сари вақт ба ҷо орад.

2) уҳдадории ғайрифаъол таркибаш одӣ аст, зеро рафтори субъект худдорӣ намудан аз амалҳои зиддиқонун мебошад.

Ин усулҳои номбаршуда иҷрои уҳдадориҳоро ба манфиати тарафҳое, ки дар муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ бартарияти ҳуқуқӣ доранд, бештар мегардонад.

Уҳдадории субъекти фаъолияти соҳибкорӣ дар якчанд санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ дарҷ шудаанд: қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

Соҳибкорӣ ҳамчун рафтори иҷтимоӣ – иқтисодии фаъол ҳисобидан мумкин аст. Дар моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [5] баррасӣ шудааст, ки соҳибкор уҳдадор аст, ки:

- ✓ мутобиқи қонунгузории меҳнат бо шаҳрвандоне, ки онҳоро ба сифати коргари кироя ба кор мегиранд, шартнома ва ҳамчунин бо талаботи коллективҳои меҳнатӣ шартномаи коллективӣ банданд;
- ✓ ба коргарони кироя на камтар аз андозаи ҳадди ақали муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маош диҳад;
- ✓ пардохти саривақтии андозҳо ва дигар уҳдадориҳои молиявии худро дар назди давлат ба иҷро расонад;
- ✓ дар барои муфлисшавии худ ва имконнопазир будани адои уҳдадориҳо дар назди қарздиҳандагон арз намояд.

Дар ҷамъбасти мақола ба хулосаҳои зерин омадан имкон дорад, ки уҳдадории соҳибкори инфиродӣ бояд ба таври дахлдор мутобиқи шартҳои уҳдадорӣ ва талаботи қонун, дигар асноди ҳуқуқӣ амали карда шаванд ва дар ҳолати набудани чунин шарт ва талабот мутобиқи анъанаҳои муомилоти корӣ ё талаботи муқаррарии пешниҳодгардида анҷом дода шавад.

Дар шароити имрӯза аз нигоҳи мо мушкилоте мавҷуданд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкории инфиродӣ таъсир мерасонанд: гарони андоз, сатҳи пасти тараққиёт ва номукаммалии механизмҳои молиявӣ - қарзӣ ва суғуртаи таваккалии соҳибкорони инфиродӣ, сатҳи пасти касбият ва таҷрибаи ками соҳибкорон дар ташкили фаъолияти соҳибкории инфиродӣ. Аз ин хотир, барои дастгирии рушди баланди соҳибкории инфиродӣ барои рушди иқтисоди миллӣ, ба ақидаи мо, якчанд ҳадафҳоро дар назар гирифтан лозим аст: боз ҳам зиёдтар намудани дастгирӣ ва ҳимояи давлатиии фаъолияти соҳибкори инфиродӣ оид ба имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ, қарздиҳӣ, суғурта. Таҳия ва амалӣ намудани барномаҳои махсуси барои рушди соҳибкории инфиродӣ. Зиёд намудани сатҳи ҳуқуқию иқтисодии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, агар ин ҳадафҳо ба назар гирифта шаванд, соҳибкори инфиродӣ уҳдадории худро иҷро карда рушд меёбад .

Адабиёт

1.Фарҳанги Тафсирии забони тоҷикӣ.(зери таҳрири С. Назарзода , А. Сангинов). – Душанбе: 2010. – 1095 с.

2.Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, «Шарқи озод» , 2012. – 520 с.

3.Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Шарқи Озод, 2012. – 671 с.

4. Ш.Қ. Ҳасанов. Ҳуқуқи Соҳибкорӣ. / Ш. Қ. Ҳасанов. –Душанбе: «ЭР-граф», 2012 – 247с.

4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбороти Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, № 7, қ -2, мод.18).

РАИМБЕКОВА Х.М. – магистрант РТСУ

МАРКЕТИНГОВАЯ СТРАТЕГИЯ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ФИРМЫ

Современный мир, в котором, существует высокая конкуренция практически на всех ранках сбыта товаров и услуг, диктует такие условия, что каждой организации важно уделять особое внимание разработке и совершенствованию собственной маркетинговой стратегии в независимости от размера компании [1, с.22]. Данное утверждение подкрепляется нижеследующими рассуждениями.

Во-первых, стоит отметить, что, понимая маркетинговую стратегию компании, как долгосрочный маркетинговый план, который нацелен на достижение маркетинговых целей (например, таких, как становление лидером рынка), становится очевидным, что каждая организация должна иметь детальный стратегический план и комплекс мероприятий для того, чтобы достичь поставленных задач [2]. Более того, компания любого масштаба должна обладать четкими целями собственной маркетинговой стратегии для того, чтобы сформулировать маршрут по их достижению. Это важно для понимания разницы между стратегией и тактикой.

Разработка маркетинговой стратегии включает в себя установление четких целей и задач, в рамках которых задаётся основа для создания политики маркетинговой деятельности компании. Только после того, как компания разработает свою собственную маркетинговую стратегию, она имеет возможность спланировать ежедневную операционную деятельность и тактику достижения целей [3, с.50].

Во-вторых, не менее важно подчеркнуть такой современный аспект большинства отечественных компаний, который, в основном, относится к организациям сектора МСП, как то, что большая часть предприятий (фирм) не имеют чётко оформленной в виде внутренней документации - маркетинговой стратегии. Таким образом, одной из приоритетных задач для российских компаний должна стать разработка собственной уникальной маркетинговой стратегии для того, чтобы иметь возможность превосходить конкурентов в определённых рыночных условиях.

Известно, что в современной научной теории менеджмента и экономического анализа существует множество способов оценки производительности и эффективности деятельности компании [4, с.199]. Зачастую подходы к оценке рассматривают такие экономические результаты, как прибыль до налогообложения или стоимость акций компании в зависимости от юридическо- правовой формы компании [5, с.166]. На данном этапе проводимого нами исследования, важно сконцентрировать внимание на том, почему маркетинг должен быть «стержнем», «основой» на пути достижения компанией хороших экономических результатов.

Маркетинг является одной из наиболее важных функций в компании, если не самой важной. Питер Друкер однажды написал в своей статье: «в бизнесе есть два основных направления, функции, а именно маркетинг и инновации. Маркетинг и инновации дают результаты, а все остальные продуцируют расходы». Более того Дэвид Паккард, основатель известной на весь мир компании Hewlett Packard, говорил, что «маркетинг слишком важен, чтобы существовать в компании только в рамках маркетингового отдела» [6].

Важно отметить, что многие специалисты в области маркетинга считают, что маркетинговые решения сегодня связаны с множеством вопросов, которые варьируются от фундаментальных задач бизнеса (выход на новый рынок, система позиционирования организации) до решения мелких операционных и тактических задач, например, в сфере мерчандайзинга [7]. Все приведённые утверждения подтверждают важность функций маркетинга (маркетингового отдела) в организации, а, следовательно, определяют необходимость его стратегического планирования.

После определения значимости маркетинга необходимо уточнить, насколько широкий список задач охватывает маркетинговый отдел в компании. Принимая во внимание определение маркетинга, разработанное американской ассоциацией маркетологов, а именно: «маркетинг - это деятельность, определённый ряд процессов для создания, формирования, передачи и обмена информацией и предложениями, которые имеют ценность для сотрудников, клиентов, партнеров и общества в целом» [8], можно выявить области (аспекты), которые важно учитывать при разработке маркетинговой стратегии конкретного предприятия.

В первую очередь отметим, что существует множество подходов к стратегическому планированию маркетинга в компании, однако, одним из наиболее популярных, и сегодня, является 8-ступенчатый процесс, предложенный

Филиппом Котлером в своей книге Marketing Management [2].

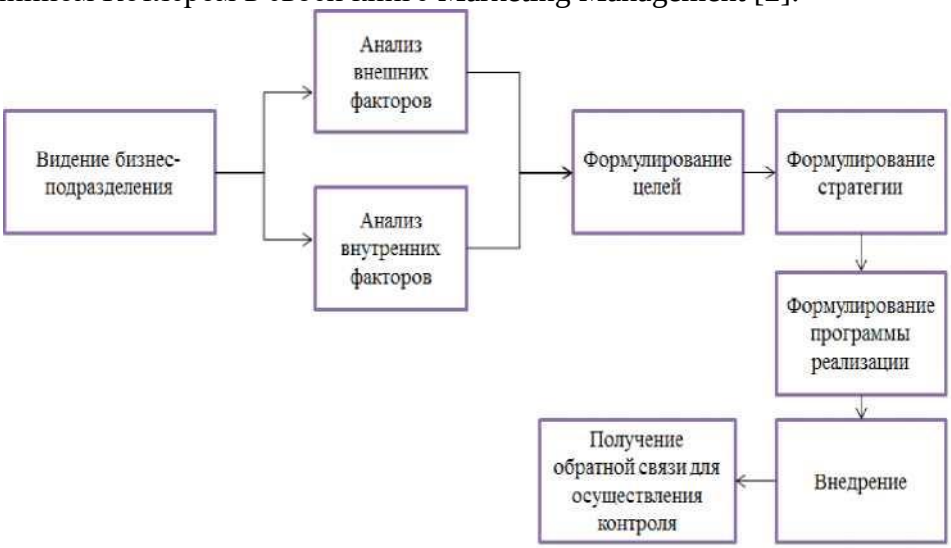

Рисунок 1 - Процесс стратегического планирования маркетинга

Согласно процессу стратегического планирования бизнеса, маркетинговая стратегия в последовательности всех действий определяет следующие области:

- Целевой рынок;
- Позиционирование;
- Товарный ассортимент;
- Системы ценообразования и способы продвижения (другими словами, маркетинг-микс);
- Ответственность и роли сотрудников;
- Поддержку процесса продаж;
- R&D и цели маркетингового исследования [9].

Стоит отметить, что в современной литературе встречается много подходов к определению термина «маркетинговая стратегия», её места в структуре компании и основных элементов [10, с.32]. рассмотрим основные подходы к пониманию маркетинговой стратегии в структуре маркетингового процесса и определения данного понятия.

Согласно определению Ф. Котлера маркетинговый процесс состоит из анализа рыночных возможностей, исследования и выбора целевых рынков, разработке маркетинговых стратегий, планирования маркетинговых программ, а также подготовки, реализации и контроля маркетинговых действий [11, с.151].

Основными четырьмя этапами маркетингового процесса являются следующие [12, С.15]:

1. Анализ рыночных возможностей.

2. разработка маркетинговых стратегий.

3. Планирование маркетинговых программ.

4. Управление маркетинговыми действиями.

Таким образом, мы видим, что разработка маркетинговой стратегии является частью функционирования маркетингового отдела в компании и одним из этапов маркетингового процесса, который реализовывается в компании на протяжении всего её жизненного цикла.

Проанализировав различные определения термина «маркетинговая стратегия», важно отметить, что в них не наблюдается совокупной тенденции к становлению обобщающего понятия маркетинговой стратегии.

На базе рассмотренных определений, нами сформулировано следующее определение, которое будет использоваться в дальнейших исследованиях, а именно под маркетинговой стратегией будем понимать совокупность маркетинговых средств/инструментов, посредством которых достигается эффективное продвижение товаров или услуг потребителям на выбранном рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Величко Н.Ю. Управление маркетингом в сфере гостинично-туристских услуг: монография / Издательство: Международный инновационный университет (Сочи). Сочи. 2014. - 88 с.

2. Marketing Management Millenium Edition, Tenth Edition, by Philip Kotler Copyright © 2000 by Prentice-Hall, Inc. - p.p. 46-47.

3. Величко Н.Ю. необходимость управления маркетингом на предприятиях гостинично-туристского комплекса // Управление и экономика в xxI веке. 2015. № 2. С.49-62

4. Тординава И.К., Симержидина Г.Ю., Котлярова А.С. Анализ финансового состояния и пути повышения финансовой устойчивости предприятия // Институциональный и инфраструктурные аспекты развития различных экономических систем: сборник статей Международной научно - практической конференции (10 октября 2016 г., г. Нижний Новгород) Уфа: АЭТЕрНА, 2016.- С.198-200

5. Величко Н.Ю., Юхновец Л.Ю., Варданян А.А. Стимулирующая налоговая политика как основа поддержки малых инновационных предприятий //Экономика и социум. -2015. -№ 4 (17). -С.166 -170

6. Solomon, M.R., Marshall, G.W., Stuart, E.W. Marketing, 2006, p. 34-36.

7. Kohli, A.K, Jaworksi, B.J. Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications, Journal of Marketing, 54. 1990 pp.1-18

8. Definition of marketing. American Marketing Association. - [электронный ресурс]. - https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx - Загл. с экрана.

9. Marketing Management Millenium Edition, Tenth Edition, by Philip Kotler Copyright © 2000 by Prentice-Hall, Inc. - p.p 94-97.

10. Величко Н.Ю., Лукоянова Ю.Н. Маркетинг в туризме // Проблемы устойчивого развития регионов рекреационной специализации. Материалы научно-практической конференции. - Сочи рИО СНИЦ рАН, 2007. - С.29-34 с.

11. Глоян Р.Р. Формирование маркетинговой политики предприятия // Современные научные достижения и инновационные технологии в гуманитарной и технической сферах: материалы внутривузовской научно-практической конференции для преподавателей и аспирантов. Международный инновационный университет. 2016. С. 151-155.

12. Белова Н.Н., Пономарев Ю.В., Назарова Д.С. Продвижение товара в современных условиях//Институциональный и инфраструктурные аспекты развития различных экономических систем: сборник статей Международной научно-практической конференции (10 октября 2016 г., г. Нижний Новгород) Уфа: АЭТЕрНА, 2016. - С.14-16.

ХАМИТОВА МАВДЖУДА ДЖУРАБАЕВНА – магистрант РТСУ

МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Разработка маркетинговой стратегии в сфере услуг — сложный процесс, требующий проведения глубоких исследований состояния и развития рынка услуг, а также оценки позиции предприятия, которую оно занимает на рынке. Выбор той или иной стратегии зависит от специфики внешних и внутренних условий, различных взглядов руководства на пути развития организации и других причин [4].

При формировании стратегии развития на предприятии сферы услуг нужно учитывать его особенности. Так как услуги трудно стандартизировать и оценить до их потребления, а некоторые из них невозможно оценить даже после их потребления (например, ряд медицинских операций), при выборе услуги клиенты руководствуются психологическими мотивами и некоторыми объективными критериями. При этом потребители оценивают качество предоставленной услуги, сравнивая ожидаемый и полученный результаты. Они принимают во внимание наличие информации, ощущаемые качества услуг, ощущаемый риск, доверие марке или наличие альтернативных услуг [5].

Не существует стратегии, единой для всех компаний, также, как и не существует единого универсального стратегического управления. Каждая фирма уникальна по своему, поэтому и процесс выработки стратегии и анализ альтернатив для каждого предприятия уникален, так как он зависит от позиции предприятия на рынке, динамики её развития, её потенциала, поведения конкурентов, характеристик производимого ею товара или оказываемых ею услуг, состояния экономики, культурной среды и ещё многих факторов [6].

Во многих современных предприятиях в качестве основной методики выбора стратегии используется матрица И. Ансоффа, предложенная им в 1957 г. Однако данная матрица была представлена для выбора и формирования стратегии развития предприятий, специализирующихся на производстве и реализации товаров [7].

Современная ситуация на рынке и рост предприятий, оказывающих услуги, заставили по-новому взглянуть на условия формирования стратегии по этой методике. Поэтому предлагается преобразовать методику разработки стратегий для предприятий, оказывающих услуги.

«Стратегия выделения» предполагает разработку, производство и сбыт новых услуг на освоенных рынках. Реализация такой стратегии, прежде всего, предполагает анализ оказываемых услуг, выявление особенностей и позиционирование на рынке, с учетом этих нюансов.

«Стратегия акцентирования внимания» предполагает поиск новых рынков для сбыта освоенных услуг. Такая стратегия подразумевает значительное инвестирование в новые рынки. Она, как правило, носит достаточно агрессивный характер и предполагает высокий накал конкурентной борьбы.

«Стратегия диверсификации» заключается во внедрении новых услуг на новых рынках. Этот термин часто ассоциируется с экспансией в область, не связанную с текущей деятельностью организации. При этом предприятия могут сконцентрировать усилия на расширении списка оказываемых услуг, либо создании на базе своих предприятий собственного производства.

Последний вид стратегии, исходя из данной матрицы, — «адаптация к покупателю». Данная стратегия подразумевает нарастающее развитие деятельности организации на

освоенном уже рынке. Причём, укрепление позиций на рынке происходит путём поддержания и увеличения интереса клиентов к предлагаемой услуге.

В процессе реализации, выбранной руководством стратегии очень важно сформулировать, а главное, грамотно претворить в жизнь эффективную политику борьбы в условиях конкуренции, завоевать доверие пользователей к своей услуге и стимулировать их стремление к многократным ее приобретениям. В этом процессе большое значение имеют правильно организованная реклама, формирование положительного общественного мнения, стимулирование продажи услуг и персональные продажи.

Следует заметить, что очень важную роль в завоевании потребительского внимания, помимо отношений с самим клиентом, играют связи с общественностью. На массовое мнение они влияют, главным образом, через два канала: индивидуальность услуги и способ распространения информации.

Действия фирмы-производителя при формировании положительного общественного мнения и, следовательно, появлении потенциальных клиентов, сводится к следующей технологической цепочке: заявить о себе — привлечь и удерживать внимание — вызвать интерес — снять напряженность и недоверие — сформировать положительный имидж — инициировать желание — побудить общество к желаемому для фирмы действию — совершенствовать имидж организации (повышать рейтинг).

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Завьялов П.С. Формула успеха: маркетинг. — М.: Международные отношения, 2010. - 355 с.
2. Иган Д. Анализ маркетинговых стратегий на основе взаимоотношений. - М.: ЮНИТИ, 2011. — 363 с.
3. Баркан Д.И. Маркетинг для всех. — М.: Человек, 2009. — 385 с.
4. Каплан С. Организация, ориентированная на стратегию. - М.: Олимп-Бизнес, 2012. - 392 с.
5. Портных В.А. Развитие методологии стратегического маркетингового управления бизнес-организацией // Маркетинг и маркетинговые исследования. - 2014. - № 4. - С. 5-8.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга. — СПб.: Питер, 2011. — 805 с.
7. Ансофф И. Стратегическое управление. — М.: Экономика, 2010 — 427с.

РАИМБЕКОВА Х.К. – магистрант РТСУ

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Способность предприятий функционировать и развиваться в окружении потенциальных конкурентов и постоянного воздействия различных факторов внутренней и внешней среды в значительной степени зависит от возможности противостоять последствиям влияния, прежде всего со стороны внешних факторов хозяйствующих субъектов. В условиях развития рыночных отношений в стране стратегические аспекты деятельности предприятий приобретают все больший вес и значение. Успешной стратегическая деятельность предприятия может быть в том случае, если она основана на концептуальных принципах маркетинга. Стратегическая маркетинговая деятельность предприятий требует теоретического обоснования и является одной из наиболее дискуссионных в научной литературе. Дискуссии происходят вокруг многих сфер и категорий стратегического маркетинга, поэтому определение сущности, обоснование принципов стратегического маркетинга является важным и с теоретической, и с практической точек зрения.

Обращая внимание на множественность современных разработок, которые касаются раскрытия различных вопросов функционирования хозяйствующих субъектов, следует отметить, прежде всего, значительное количество работ, посвященных теоретическому обобщению маркетинговой деятельности различных предприятий. Среди таких работ целесообразным является выделить исследования: Томпсона А., Стрикленда Дж., Котлера Ф., Ламбена Ж.-Ж., Павленко А., Фатхутдинова Р. и др. Проблемы формирования маркетинговой стратегии непосредственно коррелируют с вопросами эффективности деятельности предприятия, которые также достаточно сложны и являются предметом перспективных научных и практических поисков. Однако, как свидетельствует анализ литературы, вопросам формирования стратегии предприятия в целом и маркетинговой стратегии предприятия в частности уделено недостаточно внимания. Отметим, что недостаточная проработка данного вопроса в экономической литературе является прямым следствием того, что маркетинговые исследования не являются непосредственным инструментом получения прибыли, а влияют на него лишь опосредованно, через призму принятия соответствующих управленческих решений. Однако расширение круга направлений маркетинговых исследований неизбежно приводит к увеличению затрат на их осуществление, что также может быть неэффективным, особенно в условиях жестких бюджетных ограничений. Таким образом, перед экономистами стоит задача оптимизации маркетинговых исследований — выбора наиболее эффективной совокупности их направлений.

Управление развитием предприятия предусматривает необходимость разработки и внедрения интегрированной системы стратегического управления, основой которой должен выступать процесс разработки и реализации стратегии предприятия. Стратегия — это долгосрочный курс развития фирмы, способ достижения целей, который она определяет для себя, и альтернативных вариантов, руководствуясь собственными соображениями в рамках своей политики [1, с. 148]. На современном этапе развития стратегия рассматривается как специфический управленческий план действий, направленных на достижение установленных целей. Она определяет, как предприятие будет функционировать и развиваться, а также какие предпринимательские, конкурентные и функциональные меры и действия будут приняты для того, чтобы организация достигла желаемого состояния.

В большинстве случаев термин «стратегия» отождествляется с планом перспективных действий, направленных на достижение качественно новых целей и действий. Определение конкретного варианта стратегии развития предпринимательской деятельности и средств его реализации —достаточно сложная проблема научного прогнозирования. Она органично связана с поиском новых импульсов активизации технологического обновления и развития, с особенностями внутренних накоплений и привлечения внешних средств для инвестиций и инноваций в производственный процесс. Для достижения успеха часто одновременно используется несколько стратегий, одна из главных сегодня — маркетинговая [2, с. 18].

Маркетинговая стратегия — элемент стратегии деятельности предприятия, направленный на разработку, производство и доведение до покупателя товаров и услуг, наиболее соответствующих его потребностям. Выбор одной из нескольких базовых стратегий нельзя считать нейтральным решением, так как все они связаны с различными видами рисков и разными приоритетами для организации [3, с. 362]. Цель большинства стратегий в компаниях направлена на рост. Стратегии концентрированного роста дают возможность ответить на вопросы, в каком направлении развиваться предприятию, чтобы лучше соответствовать требованиям рынка, а также достаточно ли собственных ресурсов для этого или необходимо пойти на внешние приобретения и диверсификацию своей деятельности. Выполнение стратегий влечет за собой преобразование стратегического

плана компании в конкретные действия и затем — в результаты [4].

Стратегический маркетинг определяют как процесс, который характеризуется тем, что приоритетами стратегической деятельности предприятия являются его виды бизнеса, стратегические решения относительно товаров и рынка, а также принципы сегментации, выбора целевых сегментов и позиционирования [5]. Стратегический маркетинг — это «процесс стратегического анализа факторов среды бизнеса, конкуренции и самого бизнеса, которые влияют на организационные элементы бизнеса, прогнозирование тенденций на будущее, участие в определении целей и формулировании корпоративной стратегии, стратегии отдельного стратегического элемента бизнеса, установление целей маркетинга, а также разработка, применение и управление стратегиями маркетингового программного позиционирования, цель которого — удовлетворять потребности клиентов на каждом целевом рынке» [6, с. 43]. Как правило, разработка стратегии базируется на трех составляющих: маркетинговая база (изучение проектной ситуации, исследование рынка в целом и отдельных его сегментов, конкурентов, клиентов и др.), креативная концепция (гипотеза о том, как наиболее эффективно и ярко донести образ до потребителей или реализовать цели коммуникативной стратегии), медиапланирование (создание долгосрочного коммуникативного плана, или «дорожной карты», и краткосрочного, тактического плана). Базовая идея стратегического маркетинга заключается в том, что она основана на стратегическом мышлении и предполагает понимание стратегической позиции предприятия, необходимость анализа влияния маркетинговой среды на деятельность предприятия и адекватного установления целей реализации маркетинговой стратегии.

С учетом положений теории жизненных циклов предприятия можно составить алгоритм формирования маркетинговой стратегии, в котором должны быть отражены все элементы маркетинга и сопоставленные ей финансовые ресурсы, производственные возможности. Основные этапы алгоритма формирования маркетинговой стратегии включают: формулирование целей (является одним из важнейших этапов, так как определяет основные направления развития предприятия и оказывает значительное влияние на все остальные элементы экономической стратегии), анализ жизненного цикла предприятия (представляет собой этап, на котором уточняется стадия развития предприятия и те варианты развития, которые будут соответствовать предприятию при тех или иных стратегиях развития). Основная задача в данном случае состоит в том, чтобы с максимальной точностью провести диагностику предприятия с целью выявления уровня развития предприятия и этапа жизненного цикла, на котором предприятие находится; определение структурных элементов стратегии происходит на базе сопоставления тех факторов, которые влияют на деятельность предприятия, анализа ресурсной базы и стадии жизненного цикла. Грамотное обоснование и правильный выбор маркетинговой стратегии значительно влияют на результаты предпринимательской деятельности предприятия в целом. Маркетинговая стратегия охватывает все элементы на функциональном уровне, следовательно, влияет на итоговую стратегию и результат от применения в целом [7].

Основными принципами формирования маркетинговой стратегии являются: внешняя, рыночная ориентация деятельности предприятия; базирование на маркетинговом стратегическом анализе; активный, наступательный характер стратегической деятельности предприятия; долгосрочная направленность деятельности предприятия; интегрированный подход к разработке и реализации маркетинговых стратегий предприятия; гибкость — означает возможность активной адаптации стратегии в соответствии с изменениями маркетинговой среды; многовариантность — предполагает учет различных вариантов возможных изменений маркетинговой среды на этапе формирования стратегического плана маркетинга; эффективное размещение ресурсов предприятия, обеспечение синергетического стратегического развития предприятия; гармоничное сочетание аналитической составляющей с креативностью. Из сущности маркетинга как концепции

управления, основанной на изучении и прогнозировании рынка, вытекает принцип внешней, рыночной ориентации предприятия. Результатом такого анализа могут стать определенные стратегические приоритеты, и тогда в зависимости от соотношения между направленностью на потребителей и направленностью на конкурентов в исследованиях и соответствующих ударений в стратегической деятельности предприятия выделяют четыре разновидности стратегической ориентации: ориентация на производство, ориентация на конкурентов, ориентация на потребителей, рыночная (маркетинговая) ориентация.

Таким образом, маркетинговая стратегия — это совокупность долгосрочных решений относительно способов удовлетворения потребностей существующих и потенциальных клиентов предприятия за счет использования ее внутренних ресурсов и внешних возможностей. При формировании маркетинговых стратегий целесообразно исходить из оценки основных рыночно-экономических факторов и анализа существующего стратегического потенциала.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

7. Игнатьева И.А. Стратегический менеджмент: теория, методология, практика: [Монография] / И.А. Игнатьева. — К.: Знання Украины, 2010. — 250 с.
8. Веснин В.Р. Стратегическое управление: учебник / В.Р. Веснин. — М.: Проспект, 2014. — 328 с.
9. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.-Ж. Ламбен, Р. Чумпитас, И. Шулинг. — СПб.: Питер, 2008. — 720 с.
10. Гриценко С.И. Стратегическое управление маркетинговой деятельностью компаний на рынке телекоммуникационных услуг Украины / С.И. Гриценко [Электронный ресурс]. — Режим доступа: journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2014_2_2/13.pdf.
11. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. — К.: Вильямс, 2010. — 1055 с.
12. Эткинсон Дж. Стратегический маркетинг. Ситуации и примеры / Дж. Эткинсон, И. Уилсон. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 472 с.
13. Козлов С.В. Особенности разработки маркетинговой стратегии на предприятии теплоэнергетической отрасли / С.В. Козлов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: edu.tltsu.ru/sites/sites_ content/site123 8/html/media66811/063-Kozlov.pdf.

ШАРИПОВА Х.С. -
ассистенти кафедраи забони русӣ

КОНСТИТУТСИЯ САРЧАШМАИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ

Конститутсия яке аз падидаҳои хоси ҷомеаи шаҳрвандии замони муосир ба ҳисоб рафта, қисми таркибии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятии аксарияти давлатҳои демократии имрӯзаро ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии ҷомеаи ҷаҳонӣ роҳи идоракунии демократиро пеш гирифта, дар санаи 6 ноябри соли 1994 ба тариқи райъпурсии умумихалқӣ Конститутсияи худро қабул намуд ва дар он меъёрҳо ва муқаррароти асосҳои сохтори давлатӣ ва асосҳои сохтори ҷамъиятии Тоҷикистонро мустаҳкам намуд.

Конститутсияи ҶТ, Қонуни Конститутсионии ҶТ «Дар бораи райъпурсӣ», Қонуни Конститутсионии ҶТ «Дар бораи Маҷлиси Олӣ» ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналималлие ташкил медиҳанд, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ карда шудаанд. Истилоҳи конститутсия (аз лотинии «constitution»- сохтор, муқаррарот ва муаянкунӣ) иборат аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр Конститутсия

ҳуҷҷати асосии давлатӣ ва расмӣ дониста мешавад, ки дар он ҳама масъалаҳои муҳими ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятии кишвар муаян ва муқаррар карда шудааст.

Дар конститутсия бештар масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба монанди, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ маънавӣ мустаҳкам карда мешаванд. Конститутсияи Тоҷикистон аз меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона будани Ҷумҳурии Тоҷикистонро ифода мекунад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ халқи Тоҷикистон эътироф гашта, имконияти амалӣ намудани ҳокимиятдории ба халқ таалуқдоштаро дар шакли бевосита ва ё ба воситаи намояндагони онҳо пешнибӣ ва кафолат медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки шаклҳои бевоситаи амалинамоии ҳокимиятдории халқ ин райъпурсии умумихалқӣ ва интихобот ҳисобида мешаванд, ки дар модели конститутсияҳои давраҳои шӯравӣ мустаҳкам наёфта буданд. [1.с.76].

Дар Конститутсияи имрӯзаи Тоҷикистон «ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ райъпурсӣ ва интихобот» ҳисобида мешаванд (моддаи 6-и Конститутсияи ҶТ). Маҳз шаклҳои асосии амалӣ гардонидани ҳокимиятдории давлатии халқ ин иштирок намудан дар маъракаҳои райъпурсии умумихалқӣ ва интихоботҳои даврии кишвар баромад мекунанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравиро яке аз принсипҳои асосҳои сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам намуда, инкишофи ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистонро маҳз дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ мансуб медиҳад (моддаи 8-и Конститутсияи ҶТ). Бояд қайд намуд, ки падидаи гуногундешии сиёсӣ ва мафкуравӣ дар илми ҳуқуқи конститутсионӣ мавқеи махсус дошта, он «ҳамчун имконияти ҳуқуқии дар ҷамъият озодона баён намудани андешаҳои мухталифи ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки мақсад ва ҳадафҳои гуногуни муфидро доранд, фаҳмида мешавад».

Гуногунандешии сиёсӣ таърихи қадима дорад ва бо истифодаи ҳамаи падидаҳои демократӣ, аз қабили таъмини амалии ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон, интихоботи озод, вуҷуд доштани эътилофи парлумонӣ, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ гардонида мешавад. Принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ ҳамчун принсипи хоси асосҳои сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ифода ва амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ, ҳуқуқ ба озодии сухан, ибрози андеша, ҳуқуқи иштирок дар интихоботи умумӣ, райъпурсӣ, иштироки бевосита ва ҳуқуқи намояндагӣ доштан дар мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқи иштирок дар маъракаҳои муҳими сиёсӣ, амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳои виҷдонӣ ва ғайра мусоидат менамояд. [2.с.267].

Баъд аз қабули Эъломияи Соҳибихтиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълони Истиқлолияти Давлатӣ зарурияти қабул намудани Қонуни Асосии давлат барои Тоҷикистон пеш омад. Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон соли 1978 бо ворид намудани тағйироту иловаҳо амал менамуд. Бояд қайд намуд, ки қабули Конститутсияи нав барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли ба даст овардани Соҳибихтиёрии Давлатӣ бениҳоят сангин буд. Зеро Тоҷикистон баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки барои пешрафти иқтисодиёти кишвар ва қабули Конститутсия ва қонунгузории нав монеаи хело калон гардид. [3.с. 86].

Бояд қайд намуд, ки дар давраи солҳои 1990 то 1994 инчунин ду лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва масъалагузорӣ карда шуда буданд. Аммо бо амри тақдир ва вазъи нооромии кишвар ин лоиҳаҳои мазкур то ба охир қабул нагардида буданд.

Оғози давраи сеюми кори тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи нави ҶТ ба қарори иҷлосияи ҳабдаҳуми Шӯрои Олӣ аз 26 июли соли 1993 дар бораи тағйир додани ҳайати Комиссияи конститутсионӣ рост меояд. Мувофиқи ин қарор Раиси Комиссияи конститутсионӣ Э.Ш. Раҳмонов – Раиси Шӯрои Олии ҶТ интихоб гардид. 4-уми сентябри

ҳамон сол якумин маҷлиси ин комиссия барпо гардид ва дар он аз нав оғоз кардани кор оид ба тайёр кардани лоиҳаи конститутсияи нав зарур дониста шуд. Супориш дода шуд, ки гурӯҳи кории нав ташкил карда лоиҳаи Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо зуддӣ таҳия намуда, ба Раёсати Шӯрои Олии ҷумҳурӣ пешниҳод намояд.

Дар бораи рафти тайёр кардани лоиҳаи Конститутсия дар иҷлосияи ҳаждаҳуми Шӯрои Олии Тоҷикистон ахборот шунида шуд. Дар иҷлосия раиси Комиссияи Конститутсионӣ бо изҳороти сиёсӣ баромад карда, самтҳои кори ояндаро аз болои лоиҳаи конститутсия шарҳ дод. Муайян карда шуд, ки баъди тайёр шудани лоиҳа Шӯрои Олӣ онро баррасӣ намуда, ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод мекунад ва баъди хотима ва ҷамъбасти он, масъалаи қабули конститутсияро ба райъпурсии умумихалқӣ мегузаронад. [4.с.89].

Дар аввали моҳи апрели соли 1994 лоиҳаи конститутсияи нав дар ду вариант: лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии президентӣ ва лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии парлумониро гурӯҳи кории Комиссияи Конститутсионӣ ба Комиссияи Конститутсионӣ пешниҳод кард.

Комиссияи Конститутсионӣ баъди омӯхтану барррасии онҳо барои барои ба муҳокимаи мардум пешниҳод кардан варианти лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии президентиро тавсия кард. Раёсати Шӯрои Олӣ бо қарори худ аз 13 апрели соли 1994 лоиҳаро интишор кард ва ба Комиссияи конститутсионӣ супориш дод, ки таклифу эъродҳои мардумро оиди такмил додани лоиҳа ба ҳисоб гирад ва ба лоиҳа тағйиротҳои лозимӣ дароварда, то якуми июли соли 1994 онро ба раёсати Шӯрои Олӣ пешниҳод намояд. Лоиҳаи Конститутсияи нави ҶТ 21-22 апрели соли 1994 дар рӯзномаҳои ҷумҳурӣ интишор гардид ва муҳокимаи он оғоз ёфт.

Албатта бо пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ зарурияти такмил додани Конститутсияи Тоҷикистон зарурия дорад, зеро ки Конститутсия низ ба мисли дигар узвҳои зинда ва падидаҳои ҷамъиятӣ хосияти динамикиро дорад ва ворид намудани тағйироту иловаҳо ба он ҳамчун амри зарурӣ дар мавридҳои лозима ба ҳисоб меравад.

Бо гузаронидани охирин ислоҳоти конститутсионӣ дар санаи 22 майи соли 2016 аксарияти муқаррароҳо ва меъёрҳои конститутсионӣ хусусияти мазмунӣ, мантиқӣ ва таҳририро пайдо намуд. Ба аксарияти ҷанбаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ тағйиротҳои хос ворид карда шуд. Як чизро бояд қайд намуд, ки таъин ва баргузории маъракаи райъпурсии умуихалқӣ, ки маҳз ба воситаи он тағйироту иловаҳо ба Конститутсия ворид карда мешавад бояд аҳамияти калидӣ дошта бошад. Зеро ки барои баргузорӣ ва таъмини баргузории маъракаи райъпурсии умумихалқӣ маблағи калон сарф карда мешавад. Яъне тағйироту иловаҳо ҳам ҷанбаи давлатӣ-сиёс доранд ва ҳам дар онҳо хароҷоти иқтисодии мақсаднок дида мешавадайъпурсии умумихалқӣ қабул гардид.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1) А. Имомов. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. Душанбе. «Офсет Империал», 2017.

2) А.Имомов. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри сеюм. Бо тағйироту иловаҳо. -Душанбе: «ЭР-граф», 2012.

3) А.В. Якушев. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. Особенная часть (50 государств). Конспект лекции-М.Приор- издат -2005.

4) Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003.

ХАМИТОВА МАВДЖУДА ДЖУРАБАЕВНА
– магистрант РТСУ

ВЗАИМОСВЯЗЬ МАРКЕТИНГОВОЙ ПОЛИТИКИ И ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Современные маркетинговые стратегии в мировой экономике рассматриваются как важнейшее условие и неотделимый инструмент повышения финансовой эффективности деятельности предприятий различных сфер деятельности. Вопросы, связанные с изучением влияния проводимой маркетинговой политики на рыночную капитализацию, прибыльность предприятий, рентабельность продаж являются в настоящее время одними из наиболее актуальных для руководителей как зарубежных, так и российских компаний.

Ведущие экономисты всего мира и, в частности, Ф. Котлер рассматривают неотъемлемость маркетинговой политики организаций от финансовой стратегии следующим образом: «без финансового мышления маркетологу практически невозможно подняться на высший уровень организации. Ему необходимо разбираться в отчетах о прибылях и убытках, о движении денежных средств, балансовых отчетах и сметах. Такие понятия, как оборачиваемость активов, рентабельность инвестиций (*англ*. ROI), рентабельность активов (*англ*. ROA), движение ликвидности, добавленная стоимость, рыночная капитализация и затраты на капитал, должны стать для него столь же привычными, сколь и продажи, доля рынка или валовая прибыль» [2].

Особое значение имеет акционерная стоимость компании с позиции полной и достоверной информации о совокупности успешного проведения маркетинговой политики организации (увеличение рыночных инициатив, привлечение внимания потребителей, увеличение спроса на продукцию и т.д.) и ее влияния на рентабельность инвестиций и курс акций. Поэтому вполне очевидно, что профессиональные компетенции специалистов по маркетингу должны включать умение связывать между собой рыночные и финансовые показатели.

Современными специалистами выделяется большое количество показателей оценки эффективности маркетинговой стратегии, которые разделяются, в первую очередь, на финансовые и нефинансовые показатели. Причем отмечается, что рассчитать уровень применимости каждого из них в мировой и отечественной практике довольно затруднительно в силу того, что информация такого рода, обычно является коммерческой тайной [1].

В настоящее время основная часть зарубежных и отечественных исследований, анализирующих результаты различных маркетинговых стратегий, проводимых компаниями на мировом рынке, дающих им объективную оценку и намечающих перспективы развития в данном направлении, акцентируют внимание на нефинансовых показателях: осведомленности потребителей, степени их удовлетворенности, восприятии бренда и т.д. Вопросы, связанные с влиянием маркетинга на финансовое состояние предприятий, стали актуальными сравнительно недавно, и единые методические подходы к оценке финансовой эффективности маркетинговых стратегий до сих пор не разработаны. Поэтому нередко руководители предприятий и фирм при принятии маркетинговых решений основываются исключительно на собственных оценках и суждениях, что порой приводит к ошибкам в ведении бизнеса.

Эффективность любых хозяйствующих субъектов формируется под воздействием

внутренних и внешних факторов, а также обусловлена взаимодействием различных подсистем, в том числе и маркетинговой деятельности. Это положение определяет современную роль маркетинга в формировании эффективности функционирования предприятия, с учетом составляющих его внутренней и внешней среды.

Эффективность финансовой деятельности хозяйствующих субъектов во многом базируется на показателях, которые формируются с участием маркетинговых отделов. Так, например, показатели рентабельности зависят от стабильности поступлений денежных потоков и обеспечиваются системой управления маркетингом: рентабельность активов определяется напряженностью их использования, а ее прогнозирование возможно только при тесном сотрудничестве финансовых и маркетинговых подсистем предприятия, так как основано на объемах рыночного спроса, цен и затрат. От маркетинговой деятельности зависимы и показатели ликвидности, поскольку определяются они эффективностью коммуникативной деятельности (созданием или увеличением лояльности, наличием торговых марок, известностью предприятия и его продукции), а также востребованностью товаров на рынке. Все перечисленные маркетинговые аспекты дают возможность сформировать стоимость бизнеса, позволяют получить дополнительные доходы от его продажи, от управления ценными бумагами, а также от продажи отдельных торговых марок, брендов и направлений бизнеса.

Можно сказать, что эффективность научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок посредством маркетинговой деятельности повышается в результате выбора направлений современных научных и практических исследований, а также выявления и анализа подобных направлений деятельности конкурентов. Еще одним достоинством маркетинговой деятельности является то, что она способствует экономии ресурсов хозяйствующих субъектов в целом. В данном случае, производитель, владея точной информацией об особенностях своего потребителя, во-первых, будет экономить разного рода ресурсы, а во-вторых, превратит этого потребителя в своего постоянного и преданного контрагента, разрыв отношений с которым повлечет за собой новые затраты с обеих сторон.

Таким образом, очевидно, что в процессе формирования эффективности финансовой деятельности различных хозяйствующих субъектов.

В настоящее время к маркетинговым активам, в наибольшей степени влияющим на финансовое положение компаний, большинство исследователей относят: знание рынка, торговые марки, потребительскую лояльность и стратегические отношения с партнерами по каналам распределения. Таким образом, в рамках краткого исследования можно отметить высокую степень их взаимозависимости и наличие прямого или косвенного взаимовлияния.

Таким образом, вполне очевиден тот факт, что одним из оптимальных вариантов для развития бизнеса, укрепления финансового состояния будет являться разработка комплекса маркетинговых стратегий управления с помощью перечисленных видов маркетинговых активов.

В заключение хотелось бы отметить, что, несмотря на существование самых различных типов предприятий, ни одно из них не может успешно функционировать без маркетинговой деятельности. И хотя исследователями-экономистами выделяются различные пути повышения экономической и финансовой эффективности деятельности предприятий и фирм, т.е. проведения более успешной политики использования активов [4], особое внимание следует уделять развитию именно маркетинговой стратегии, тому, как

специалисты маркетингового отдела помогают повысить эффективность, а следовательно, и прибыльность фирмы. Количественная оценка успешности той или иной маркетинговой стратегии - залог развития компании и максимально эффективное использование имеющихся ресурсов.

Список литературы:

1. Ковалева, С. Маркетинговые стратегии российских и зарубежных компаний в условиях кризиса / С. Ковалева // Мировая экономика в условиях кризиса : сборник научных работ молодых ученых кафедры экономики зарубежных стран и внешнеэкономических связей экономического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова / Под ред. Е. А. Касаткиной, В. В. Градобоева. - М.: МАКС Пресс, 2010. - С. 51 -66.

2. Котлер, Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Ф. Котлер; пер.с англ. - М. : Альпина Паблишер, 2010.

3. Market Capital Solutions - маркетинговые исследования рынка. Маркетинговые и социологические исследования [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.marcs.ru/.

4. Финансовый менеджмент: учебное пособ. / А. Н. Жилкина, Е. Ю. Ветрова, Е. Л. Гулькова [и др.]; под ред. А. Н. Жилкиной. - М.: ГУУ, 2011. - 95 с.

ҲАСАНОВА НИГОРА ҶАМОЛОВНА
дотсенти кафедраи кори бонкӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»
(735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1 тел. 92-769-61-61,sssr-8186@mail.ru)

ХАМИДОВА САРВИНОЗ ХАМРАБОЕВНА
Номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи кори бонкӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1 тел. 92-701-97-55,
istambonu@mail.ru)

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҚАБУЛИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Конститутсия ҳамчун қонуни олии давлат муайянкунандаи мазмун ва муҳтавои ҳамаи қонунҳои амалкунандаи он мебошад, такягоҳи мустаҳками қудрати сиёсӣ ва кафолатдиҳандаи ҳадду ҳудуди салоҳияти мақомоти давлатӣ аст. Гузашта аз ин, Конститутсия оромию суботи ҷомеа, ваҳдати сиёсӣ ва назму низомро дар ҳудуди давлат, барқарории адолат ва кафолати амниятро таъмин мекунад.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи навини давлатдории тоҷикон ҳамчун рӯйдоди муҳими сиёсию ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардад. Тибқи ин санад Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон шуд. Аз ин ба баъд марҳалаи муҳими таҳкими ҳокимияти конститутсионӣ дар кишвар оғоз гардид. Конститутсия воқеан ҳам омили муҳими

муттаҳидкунанда, ҳимояткунандаи сулҳу субот, оромӣ ва ризояти шаҳрвандӣ дар ҷомеаи мо мебошад.

Соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон ба қабули конститутсияи нави он асос гардид. Дар он хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ эълон гардиданд. Гарчанде баъзе меъёрҳои он бо конститутсияҳои пешина умумият доранд, вале баробари ин бисёр ҳолатҳои нав муқаррар карда шудаанд, ки хусусиятҳои давраи нави давлатдории Тоҷикистонро инъикос мекунанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардида, аз 10 боб ва 100 модда иборат буда, ба он 3 маротиба солҳои 1999, 2003 ва 2016 тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои сохтори конститутсионии ҷамъият ва давлат, хусусият, сохтор ва таркиби давлат, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, асоси иқтисодии давлат, самтҳои асоси сиёсати дохилӣ ва хориҷии он, соҳибихтиёрии халқ, тақсимнашаванда ва дахлнопазирии марзи давлатӣ, дар асоси равияҳои гуногуни сиёсию мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъият, таҷзияи ҳокимияти давлатиро муқаррар намуда, як қатор муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиву давлатиро ба танзим даровардааст. [6].

Бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони истиқлолият ба парлумони кишвар лоиҳаи қонунҳои зиёде, пешниҳод намуда, онҳо аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори ва қабул шудаанд. Ҳамаи онҳо дар марҳалаи навини таърихӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои геополитикию идеологии таҳаввулоти ҷаҳони имрӯза ва ниёзҳои ҳаётан муҳими миллӣ қабул гардида, барои таҳкими самтҳои ҷараёни инкишофи ҷомеа, рушди бемайлони давлат, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд заминаи ҳуқуқӣ гузоштанд.

Ҳанӯз дар яке аз муроҷиатҳояш нисбати вазъияти сиёсии кишвар дар он рӯзҳо, сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон ба аҳамияти ҳалли масъалаҳои зерин, дар навбати аввал: истиқрори мақомоти ҳокимият ва идоракуниву таъмини фаъолияти таъсирбахши онҳо дар тамоми ҳудуди Тоҷикистон, истиқрори сохторҳои мақомоти тартиботи ҳуқуқии амалкунанда дар маконҳо ва таъмини шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти онҳо, таъсиси артиши миллӣ, тақвияти мудофиаи сарҳадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ворид шудани ҷумҳурӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таъкид карда буд. [10].

Марҳилаи аз тарафи Эмомалӣ Раҳмон роҳбарӣ намудани кишварро метавон ба ду давраи комилан гуногун ҷудо кард:

- давраи якум – аз моҳи ноябри соли 1992 то моҳи марти соли 2000-ум, ки марҳалаи барқарор кардани низоми конститутсионӣ, бозгашти ҳамаи гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ, хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ, истиқрори сулҳ, иҷрои бомуваффақияти шартҳои Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон мебошад;

- давраи дувум – аз моҳи апрели соли 2000-ум то имрӯз – марҳалаи рушди осоиштаи кишвар: таҳкими истиқлолияти давлатӣ, барқарор кардани иқтисодиёт ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ, сохтмони иншоотҳои дорои арзиши миллӣ, баланд бардоштани некуаҳволии халқ, инкишофи фарҳанг ва густариши фаъолияти байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Давраи якуми фаъолияти Президент Эмомалӣ Раҳмон барои таҳкими ҳокимияти давлатӣ, таъйини самтҳои асосии рушди ҷомеа дар солҳои минбаъда ва сохти давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд асоси воқеӣ гузошт.

Бо назардошти ин, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таҳрири нав қабул шуд, ки он асоси ташкили муҷаддад сохтори ҳокимияти иҷроия гардид [10].

Қабули Конститутсияи нави ҷумҳурӣ ва дар асоси он таъсис додани низоми ҳуқуқии самараноки ҳокимияти давлатӣ марҳалаи бисёр муҳиме дар ин самт буд. Сохторҳои ҳукумативу давлатӣ, низомҳои адлия ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ амалан аз нав таъсис дода шуданд. Бо мақсади кафолатҳо дар бобати истифодаи меъёрҳои конститутсионӣ, Суди конститутсионӣ ташкил ёфт, ки мувофиқати санадҳои меъёрии ҳуқуқии Конститутсияро муайян мекунад ва дар фаъолияти худ мустақил мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори давлатии Тоҷикистонро ҳамчун давлати ягона муайян намуд. Дар он тартиби нави муносибатҳои дутарафа байни мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ба назар гирифта шудааст. Дар ҷойҳо мустақилияти маҳаллӣ ва роҳбарияти мутамарказ таъмин карда шуд. Бо дарназардошти воқеияти имрӯза, масъулияти ҳокимияти маҳаллӣ дар назди ҳокимияти марказӣ ба назар гирифта шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2023 вобаста ба 30 - солагии қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти он дар ҳаёти ҷомеа чунин иброз доштанд: «Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем». Воқеан имрӯз дар амал мебинем, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди таъғйироту иловаҳо воқеан чароғе шуд, ки роҳи рушди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон ва мардуми онро барои садсолаҳо мунаввар намуд. [1].

Имсол аз қабули Конститутсия сӣ сол сипарӣ мегардад, ба ин муносибат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2024-ро соли маърифати ҳуқуқӣ эълон намуданд. Бояд қайд намуд, ки дар бунёди ҷомеаи пешрафта, демокративу ҳуқуқбунёд, адолатпарвар ва мутамаддин ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши муҳим дорад. Зеро дар давлати ҳуқуқбунёду мутамаддин бояд шаҳрвандон маърифати баланди ҳуқуқӣ дошта бошанд. Доштани маърифати ҳуқуқӣ аз донистани Конститутсия ва риояву иҷрои меъёрҳои он сарчашма мегирад.

Дар муддати 33 соли истиқлолият кишвари мо дар роҳи бунёди ҷомеаи соҳибихтиёри демократӣ қадамҳои устувор ниҳод. Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ тағйир ёфтанд. Артиши миллӣ ва қувваҳои сарҳадӣ таъсис ва таҳким ёфтанд. Тоҷикистон ба узвияти созмонҳои мӯътабар қабул шуд ва бо аксарияти кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ барқарор намуд. Асосҳои низоми конститутсионӣ ва идораи давлат ба ҳамдигар мутобиқ карда шуданд, асъори миллӣ ба муомилот дохил гардид ва шиносномаи миллӣ эътироф карда шуд.

Хизмати шоистаи Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ аз он иборат аст, ки маҳз ӯ бо ба даст гирифтани идораи кишвар таҳдиди нобудии онро пешгирӣ, оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш ва сохторҳои фалаҷгаштаи ҳокимиятро барқарор намуд, махсусан мақомоти тартиботи ҳуқуқӣ, артиши миллӣ ва қувваҳои сарҳадиро ташкил дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароитҳо муҳайё сохт, ба сулҳу суботи миллӣ асос гузошт, гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, асоси устувори бунёди ҷомеаи навро гузошт, ислоҳоти конститутсиониро дар амал татбиқ кард, Контитутсияи навро таҳия намуд, манбаи ҳуқуқиву сиёсиро барои имзои Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон гузошт, ба истиқрори сулҳ ноил шуд, ки он таҷрибаи беназир ва

падидае барои ҷомеаи ҷаҳонӣ буд, ба эҳёи миллӣ ва ибтидои корҳои нави бузург асос гузошт, ба таври қатъӣ вазъи иҷтимоиву иқтисодии аҳолиро беҳтар кард, таҳдиди гуруснагиро бартараф намуд, эътибори сиёсии давлатро дар арсаи ҷаҳонӣ боло бардошт. Таҷрибаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ мактаби ҳақиқии ҳаётӣ ва дарси ибрати давлатдорӣ барои сиёсатмадорон ва роҳбарони азҳоби сиёсӣ, барои насли имрӯз ва фардои Тоҷикистон мебошад.

Рӯйхати адабиёт

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. аз 28 декабри соли 2023.
2. Авакьян С.А. Конституционное право России: учеб. курс. В 2 т.Т. 1. – 3-е изд., стереотип. – М.,2010.
3. Салимов, Н.Тоҷики оламшумул / Н. Салимов. А.Шарифзода. –Душанбе: Ирфон, 2011-372с.
4. Салимов, Н.Признанный миром таджик/ Н. Салимов. А.Шарифзода.. – Душанбе: Ирфон, 2011.-372 с.
5. Суханронӣ ба ифтихори ба Рӯзи модар. 07.03.2017 [Сарчашмаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: http://www.president.tj/node/14719 (санаи мурочиат: 04.07.2019).
6. Зокиров З.Х., Эшонов О.П., Алиев И.И. Ташаккул ва инкишофи Конститутсияи Ҷумхурии Тоҷикистон / З.Х. Зокиров, П.О. Эшонов, И.И. Алиев // Научное знание современности. - 2018. - № 11 (23).
7. Зражевская Т.Д. Ответственность по советскому государственному праву. – Воронеж, 1980.
8. Лукашева Е.А. Право и права человека в нормативной системе общества // Проблемы общей теории права и государства / под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2004.
9. Мартыненко И. Э. Конституция Республики Таджикистан как источник правовой охраны и восстановления национального историко-культурного наследия // Роль Конституции Республики Таджикистан в укреплении национальной государственности: материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвящ. 25-летию Независимости Республики Такджикистан, Душанбе, 4 ноября 2015 г. – Душанбе: Эр-граф, 2016.
10. Шарифзода А. Нақши Президенти Тоҷикистон дар барқарор кардани ҳокимияти конститутсионӣ дар мамлакат. 07.00.00.Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ.

Окюлов О. - профессор кафедры гражданкого право ТГЮУ, ведущий научный сотрудник ИГиП АН РУ, заслуженный юрист Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор, Телефон: 94-652-46-67. Электронная почта: o.okyulov@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЧАСТНО ПРАВОВОГО СЕГМЕНТА В ЕДИНОМ ПРАВОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАНА

В части второй статьи 15 Конституции Республики Узбекистан указано, что Основной Закон нашей страны имеет высшую юридическую силу, прямое действие и образует основы единого правового пространства, на всей территории страны. Конечно, на территории каждого государство действуют законы данного государства и это вытекает из

сущности государственного суверенитета. Вместе с тем это не следует принимать как единое правовое пространство страны однозначно, так как она подразделяется на определенные сегменты. Например, публично-правовое пространство. В нем действует государственная исключительная юрисдикция, т.е. действует только законодательство нашей страны. Имеется так называемое частноправовое (гражданско-правовое) пространство. В этом правовом пространстве наравне с законодательством страны, может быть применены иные иностранные правовые источники. Это прежде всего связано с принципом свободы договора, который является базисном принципом системы рыночных отношений. На основе этого принципа субъекты имеют право заключать любой договор, независимо от того предусмотрен ли он в национальном законодательстве или в законодательстве зарубежных стран и тем самым действует принцип «разрешено все, что не запрещено законом». Ведь законодательство никакой страны не является идеальным и всеобъемлющем. Также следует иметь ввиду, что исходя из потребности современных реалий тех или иных странах возникают новые виды юридических конструкций договоров и в последующем они могут быть заимствованы законодательством других стран. И тем самым идет процесс глобализации частноправового пространства. Это как бы предупреждает правовые вакуумы в данное сфере. Ведь для предпринимателя необходимы комфортные правовые условия. Исходя из потребности научно-технических, инновационных, инвестиционных процессов, а также не только для бизнес партнёрства, но и для социального партнёрства создаются новые формы договорных конструкций. Разработанный и юридически оформленный в одной стране он становится достоянием для субъектов и других стран. Современный правопорядок позволяет использовать им не дожидаясь юридического закрепления этих правовых нововведении в своей стране. Конечно, при определенных условиях, и наши предприниматели могут напрямую использовать иностранные юридические источники как юридическую основу своей деятельности. Это общепринятая процедура, которая действует во всем мире. Благодаря этому, наши предприниматели, да и не только они, но и другие субъекты могут использовать самые современные конструкции новых видов договоров подчиняясь правовому регулированию иностранного юридического ресурса и добиваясь при этом желаемого результата, полезного не только для себя, но и для страны.

Немаловажное значение имеет также фактор уровень совместимости законодательства иностранных государств с национальном законодательством. В мире функционирует различные правовые семьи или системы. В основном они подразделяется на англосаксонскую, романо-германскую (наше законодательства относится к нему), а также мусульманскую систему права. Следует заметить, что имеются стойкие тенденции сближения различных правовых систем, но пока их существенные различие сохраняются. Например, англосаксонская система права опирается на судебный прецедент. Очень слаба в ней детальная правовая регламентация общественных отношения, судейский корпус привык улавливать не только букву закона, но и дух закона, что к сожалению, не скажешь о нашем судейском корпусе. Поэтому, когда новые виды договорных конструкций заимствуются из англосаксонской системы права, могут возникать определенные трудности не только у практикующих юристов нашей страны, но и у судьи. Именно поэтому, в таких случаях стороны заранее оговаривает, что возникающие споры при исполнении договорных обязательств подлежат рассмотрению и разрешению в международных коммерческих арбитражных судах. Наш правопорядок не препятствует такому возможному сценарию. Узбекистан является участникам международной конвенции о признании и исполнении решении МКАС.

Также следует отметит, что настойчиво стучит в двери нашего правового пространства конструкции исламских финансовых институтов. Хотя следует отметить, что между ними и нашей правовой системой не существует непреодолимая китайская стена.

Следует точно разграничить исламское публичное право и исламское частное право. В исламском частном праве существуют определенные запретные объекты (харом), в нем не допускается неосновательное обогащение. Поэтому, бремя риска распределяется равными долями среди участников обязательственных отношений. Под запретом находится и рибо, т.е. ростовщичество. Определенная часть наших предпринимателей проявляет заинтересованность во внедрении в нашу страну договорные конструкции исламских финансовых институтов. Исламские банки имеют опыт работы в нашей стране, успешно реализуют не только социальные, но и бизнес проекты. При этом следует отметить, что конституционные установки светского государства не противоречат применению в сфере экономики и даже в социальной сфере различных исламских договорных конструкций. Наши соседи из Центральной Азии оказались более продвинуты в этой сфере, чем мы. Поэтому нам следует преодолевать определенные фобии и подходы сверх осторожности. Следует приветствовать положительные сдвиги в этой сфере. По поручению Президента разработан проект закона об исламских финансовых институтах, принятие которого ожидается в ближайшем будущем. Тогда исламские договорные конструкции станут составной частью нашего национального законодательства.

Конечно в сфере экономических отношении, а также большая часть имущественных отношений в правовом пространстве национального законодательства является доминатом правового регулирования. И при этом не следует забывать, что устои гражданского права нашей страны и многих стран СНГ и некоторых развитых стран мира имеют единые схожие конструкции и институты, базисные положения. Членство Узбекистана в ВТО также будет содействовать сближения национальной правовой системы к общепринятым мировых стандартам. Вообще в правовом пространстве не допущение безраздельного господства национальный системы права не только связано с вышеуказанными обстоятельствами, но и также другими дозволениями. В частности, по основным видам спорта по нашему закону правовое регулирование принадлежит международным спортивным федерациям. В особых экономических зонах нашей страны участники могут выбирать иные приемлемые для себя законодательства. Также имеются методологические приёмы определений, применение законодательства иностранных государств по международному частному праву, и при этом функционирует отлаженный механизм мирового правопорядка. Конечно широкий конгломерат различных правовых ресурсов, претендующих на функции правового регулирования в нашем частноправовом пространстве может вызывать определенные опасения и тревоги по поводу защиту наших моральных и правовых ценностей. В международном частном праве установлена оговорка публичного права. А также в гражданском законодательстве закреплена ничтожность любых сделок, противоречащих законодательству и заведомо противоречащих основам правопорядка и нравственности. Наше правовое пространство – это огромная, бурная, динамичная площадка, где совершается огромное количество юридических действии, заключаются сделки и договоры и порою совершаются различные правонарушения. Мы не ратуем за установлении строгого контроля и надзора по совершению юридических действии в правовом пространстве. Прокурорский надзор и антимонопольный контроль вряд ли осилит эти функции, также следует иметь ввиду, что в этом правовом пространстве функционируют ресурсы саморегулирования, использование не правовых источников и ресурсов технического регулирования. Вместе с тем, не следует оставлять этот вопрос на самотёк. Не только правоохранительные органы, а также все участники в этом правовом пространстве должны вести мониторинг на предмет обнаружения вредных правовых ресурсов.

Следует особо обратить внимание на неукоснительность соблюдения гарантий прав защиты потребителей, соблюдение прав слабой стороны и баланс интересов сторон.

В нашей стране идет процесс социально-экономических реформ. В ходе этого процесса разрабатываются меры по её правовому обеспечению. В нем с ювелирной

точностью разрабатываются юридические новеллы, установки для системной, успешной и целевой реализации различных казуальных ситуаций. В таких ситуациях применение норм национального законодательства должны быть приоритетным не только как признак патриотизма, но и своеобразный признак деловитости и предприимчивости. Также следует иметь ввиду, что в никоем случае не должно иметь место ни со стороны наших хозяйственных субъектов, ни со стороны иностранных партнёров пренебрежительное либо не уважительное или презрительное отношение к национальной системе права. Мы здесь конечно не употребляем знаменитый афоризм «в чужой монастырь со своим уставом не ходят». Исключение в правовом пространстве конечно имеет место в определенных случаях, когда иностранный партнер приходит к нам со своим законодательствам, и резиденты соглашаются с ним, особенно если речь идет о внесении в нашу экономику прямых инвестиций. Но такое проникновение должно протекать в добровольных, взаимно-заинтересованных и взаимовыгодных условиях для обеих сторон. Именно в таких условиях наше правовое пространство открыто для применения любых ресурсов правового регулирования.

Это является своеобразным подтверждением слов Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева на третьем инвестиционным форуме о том, что основной нашей целью является либерализация экономики, создание благоприятного инвестиционного климата, всестороннее расширение возможностей для предпринимателей.

САНГОВА ФИРӮЗА ХОЛМУРОДОВНА -
муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, тел.: 919191643,**fsangova66@mail.ru**

ОИЛА САРЧАШМАИ ҲАСТӢ ВА НАХУСТМАКТАБИ ИНСОНИЯТ

Оила гаҳвораи халқу авлод, ошёни поябаланди меҳру муҳаббатест, ки ҳастии инсон аз он сарчашма мегирад. Маҳз дар муҳити оила инсон тамоми хислатҳои неку бади худро вобаста ба муҳити оилавӣ, ахлоқӣ, динӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Хонадон яке аз шаклҳои қадимтарини ҳаёти ҷамъиятии одамон, сарчашма, омили пешрафти иҷтимоиёту иқтисодиёт ва асоси пойдории давлату ҷамъият мебошад, ки бе кӯмаки он ягон миллат ва ҷамъият ба пуррагӣ ба мақсадҳои назди худ гузоштааш расида натавонистааст.

Дар ҳама давру замон оила барои инсон чун паногоҳ, макони хушбахтию хуррамӣ ва муқаддас дониста шудааст. Азбаски хонадон сарчашмаи ҳаёти инсонҳост, бинобарин ҷамъияти инсонӣ ба марду зан тавассути никоҳ иҷозат дода, муносибату робитаи байни онҳоро дар тартиботи муайян нигоҳ дошта, ҳуқуқу вазифаҳои оилавию волидайнии онҳоро муқаррар намудааст. Мафҳуми оила нисбатан ба никоҳ фарохтар буда, маҷмӯи муносибатҳои ҳамаи аъзоёни оиларо фарогир мебошад. Чунки хонадон на фақат марду зан ва фарзандон, инчунин хешу табор ва наздикони оилаташкилкунандагонро низ дар бар мегирад [9.53].

Оила муқаддастарин воҳид, зербинои ҷомеа аст. Агар гӯем, ки оила воқеан хиштҳои нахустини иморати муҳташами давлати соҳибистиқлол аст, хато нахоҳем кард. Ҳақиқатан, ҷомеи солим аз оила ва насли солим ташаккул меёбад. Ҳамагон шоҳиди он ҳастем, ки бо дастуру ҳидояти хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдат-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷистон (23.01. 2015) соли 2015-ро дар кишвар “Соли оила” эълон кард ва ин ташаббуси бунёдгаронаю

арзишманд ва иқдоми созанда, мисли дигар ташаббусҳояш ҳамеша самарабахш ва ба нафъи ҷомеа натиҷаҳои судбахш ба бор оварда, дар рафоҳи оиладорӣ нақши муассир гузошт.

Мусаллам аст, ки устуворию рушду нумӯи мустақилона ва минбаъдаи давлати соҳибистиқлол, ташаккули ҷомеаи ҳуқуқбунёд аз мустаҳкамии оилаҳо вобастагии зич дорад, бинобарин масъалаҳои маърифати оиладорӣ, масъулияти падару модарон дар тарбияи фарзандон, тайёр намудани фарзандон ба ҳаёти мустақилона ва мустаҳкамии оилаҳо, проблемаҳое ҳастанд, ки диққати тамоми аъзои ҷомеаро тақозо мекунад.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати занону модарон эҳтироми махсус зоҳир намуда, онҳоро чун идомабахшандаи суннат ва урфу одат дониста, нақшу саҳм ва фаъолияташонро дар пойдориву устувории оилаҳо, дар мақоми роҳбарию таҳкими давлатдорӣ ва солимии ҷамъият ҳамеша таъкид ва арзанда мешуморад.

Дар ҷомеаи имрӯза ҳуқуқи зану мард баробар эътироф шудааст, ки он яке аз омилҳои асосии танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ мебошад ва дар асоси он барномаҳои вижаи давлатӣ низ татбиқ мешаванд (Моддаи17-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Зимни бунёди оилаи солим ва устувор нигоҳ доштани он, дар баробари риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ё иҷрои вазифаю уҳдадориҳо, корбаст намудани меъёрҳои ахлоқӣ низ мувофиқи матлаб аст. Чунки меъёрҳои ахлоқӣ дар фарҳанги мардуми мо ҷойгоҳи устуворро соҳибанд ва баъзан чун қонунҳои нонавишта мавриди истифода қарор мегиранд.

Нисбати мавзӯи оила дар сарчашмаҳои илмию фарҳангӣ фикру ақидаҳои зиёд зикр ёфтааст. Хонадон аз қадимулаём барои халқи шарафманди тоҷик макони муқаддас, хушбахтию эҳтиром дониста шудааст, ки дар он мардон ба корҳои вазнини рӯзгору занон бошад ба нигоҳубину ва аъзоёни оила машғул буданд [2.73].

Оила сарчашмаи ҳастӣ ва нахустмактаби инсоният дониста шудааст, ки аввалин мураббӣ ва тарбияи фарзандон омӯзгоронаш падару модар мебошанд. Фарзандорӣ худ давлат аст. Тавлиди кӯдак дар хонадон боиси хушнудию уҳдадориҳо ва мустаҳкамии оила мегардад. Фарзанд барои падару модар чун нафаси ҳастӣ, меваи ширини боғи ҳаёт, гулнамаки зиндагист, ки бидуни он зиндагии оилавии волидон хушу рангин ва гуворо нахоҳад буд. Чун анъана, аз рӯи урфу одат дар хонадони тоҷикон, дар доираи оила маъракаҳои гуногун: гаҳворабандон, чиллагурезон, мӯйсаргирони тифл бо шодию хурсандӣ гузаронида мешавад. Калонсолон дар ин рӯзҳои шодӣ ба хурдакаки хонадон дуои нек мекунад, ки ҳамеша солим бошад.

Дар хусуси тарбияи фарзанд хирадманди закӣ Абӯалӣ Ибни Сино гуфтааст, ки хулқу атвори инсон дар тифлӣ, дар батни модар қолаб мегирад. Бояд фаромӯш насозем, ки дар батни модар фарзанди инсон, шахсият сабзишу инкишоф меёбад. Давлат ва оилае, ки ба модару кӯдак ғамхорӣ зоҳир наменамояд, ба ояндаи худаш ғамхорӣ намекунад. Бинобарин нисбати Зан-Модар, ки соҳиби дили бузургу меҳри бепоён аст ва меҳнату заҳмат, масъулияти ӯро нисбати тарбияи фарзанд ченаке нест, ҳангоми обистан, яъне дуҷон будан муносибати хуб ба ӯ мисли обу ҳаво зарур мебошад. Зеро солимии оила аз солим ба дунё омадани тифл гувоҳӣ медиҳад. Барои солим нигоҳ доштани тифл модари солиму шароити хуби зиндагӣ, яъне сатҳи баланди иқтисодии оилавӣ доштан зарур аст. Бояд ҳамеша дар хотир дошт, ки шахси тарбиятгар, мураббии кӯдак дорои сифатҳои олии инсонӣ: одил, бодиёнат, поксират, поксурат, зирак, саховатманд, донандаи хуби роҳҳои тарбияи кӯдакон ва масъалаҳои тарбияи нафс бошад. Чунки дар оила миллат тарбия меёбад.

Донишманди муҳосир Фатҳулло Гюлен тавсия медиҳад, ки ба фарзандон номи нек бояд гузошт. Аз хурдсолӣ ба фарзанд маънии дин, забон, муқаддасоти миллиро бояд омӯзонд, то ки ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шуда тавонад [3.176].

Дар тарбия ва такомули фарзанди инсон, ки нодиртарин маҳсули оила мебошад ва минбаъд чун шахсият шинохта мешавад, саҳми падару модар, мактаб ва ҷомеа бузург аст. Агар оила нахустмактаб ва волидайн аввалин омӯзгорони фарзанд бошанд, пас омӯзгор-устод, мураббӣ, ҳидоятгар, роҳбар ва муаллими маонии инсон аст. Дар моддаи 8-ми Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” оид ба уҳдадориҳои падару модар ва тамоми паҳлуҳои тарбия дар оила шаҳр дода шудааст. Воқеан, маишати оила, муносибати байни волидон, маданияти аъзоёни оила ва ҳатто даромади молиявии оила(буҷет) ба ташаккули ахлоқии фарзанд таъсир мерасонад.

Маъорифпарвари франсавӣ Жан-Жак Руссо дар масъалаи оиладорӣ чунин гуфта буд: “Оила чун ҷамъияти қадимтарин ва ягонаи табиии одамон, ҷамъияти сиёсиеро мемонад, ки дар он падар ҳоким асту фарзандон ҳамчун аъзоёни он” [9.53]. Дар оила зану мард бояд вазифаю масъулияти худ, одобу маърифати оиладориро хуб донанд, чунки модар чашмаи меҳру садоқат, озодагию эҳтироми хонаводагӣ ва падар бошад, сарвар ва сарпарасти оила, шоҳсутуни хонадон мебошад. Шоира Парвини Эътисомӣ ин мавзуъро чунин ба назм даровардааст:

Вазифаи зану мард, эй ҳаким донӣ чист?
Якест киштию в-он дигарест киштибон.
Чу нохудост хирадманду киштияш маҳкам,
Дигар чӣ бок зи амвоҷу вартаву туфон [7. 15].

Воқеан, оила мисли киштиест, ки дар баҳри ҳаёт шино карда, барои мавҷҳо, сахтиҳою мамониятҳои зиндагиро гузаштан ба киштибони лоиқу содиқ ниёз дорад, ки дохили киштӣ тартиботу низомро нигоҳ дошта, дар якҷоягӣ бо аҳли оила соатҳои душвори зиндагиро бо сари баланд сипарӣ менамояд. Агар зану фарзандон сарвари оила будани мардро эътироф накунанд, бенизомию бемасъулиятӣ зоҳир гашта, киштӣ бе киштибон дар баҳри зиндагӣ ғарқ мешавад. Он вақт мард дар зиндагӣ музаффару муваффақ аст, ки дар паҳлӯи худ ҳамсари хушодобу боҳунар ва фарзандони ботарбия дорад. Агар мард дар ҷодаи илму ҳунар муваффақ бошаду ҳамсари меҳрубону содиқ надошта бошад, худро комёбу саодатманд ва хушбахт намеҳисобад. Дар Қуръони маҷид низ ин фикр зикр ёфтааст, ки зану шавҳар либоси ҳамдигар мебошанд ва яке дигареро пурра месозад. Муомилаи одилона, эҳтирому меҳрубонӣ ва риояи ҳуқуқи ҳамдигар байни падару модар дар кӯдак эҳтиром ба худ, ба инсону ҷамъиятро парвариш медиҳад. Пайғамбари дини ислом чунин фармудааст: “ Фарзандони худро эҳтиром кунед ва ба онҳо бо одобу рафтори нек бархӯрд намоед, ба фарзанди худ дар анҷоми некӣ ва ҳашр ёрӣ расонед” [5.5].

Боиси хушнудист, ки дар кишварамон оилаҳои намунавӣ зиёданд ва бо рафтори нек номи халқу миллати хешро обруманд мекунанд. Мутаассифона, дар ҷомеаи имрӯза оилаҳои носолим низ мавҷуданд. Бархе аз наврасону ҷавонон, занону духтарон аз беназорати хонадон ва ҷамъият дуруст тарбия наёфта, аз таҳсил дар мактабҳо дур монда, ба амалҳои номатлуб даст задаанд. Ҳатто беназоратию бемасъулияти оилаҳо боис гардидааст, ки фарзандон ба гуруҳҳои террористиву ифротии давлатҳои ба ном исломии Ироқу Шом ҳамроҳ шуда, ҷони ҷавони худро дар хатар гузошта, ба хонадон ва давлати худ иснод меоранд. Боиси таассуф аст, ки аз беэътиноӣ ва бепарвоии баъзе волидон, хешовандон фарзандони ноболиғ бесаробон гашта, бо одамони бадгуҳару нопок шиносоӣ пайдо намуда, аз бетаҷрибагӣ дар гирдоби зиндагӣ ғарқ мешаванд. Дар ин хусус Ҷалолиддини Балхӣ чунин гуфтааст:

Суҳбати ошиқ туро ошиқ кунад,
Суҳбати фосиқ туро фосиқ кунад.

Инсон ҳеҷ вақт берун аз оила набуд, чунки худ маҳсули он мебошад. Паногоҳе, ки ҳар як аъзояшро аз даст задан ба ҳар гуна корҳои ношоям ва ҷинноят эмину бозмедорад, бо мардуми иғвогар, ифродгару бадхоҳ ҳамнишин шудан намегузорад, хонадон аст. Чунончӣ, орифи комил Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мегӯяд:

Дилозор мабош, агар розигии Ҳақ хоҳӣ.

Ё ин ки

Бо камшудагон манишин, то кам нашавӣ. [8.44].

Агар ҷавонон шуғли манфиатнок дошта бошанд, ҳеҷ гоҳ ба корҳои бад даст намезананд, майпарастию қиморбозӣ, оворагардию дуздӣ намекунанд, ба иғвогару дасисабозон, ифротгароён ҳамроҳ намешаванд.

Аз инқилоби ба истилоҳ ҷинсӣ, яъне бунёди оилаҳои якҷинса, аз барбод рафтани суннат ва арзишҳои хонаводагӣ дар давлати Амрико ва дар баъзе кишварҳои Аврупо, ки ба оилаи суннатӣ муқобил аст, халқи ҷаҳон бохабар мебошад. Аз ин рӯ, падару модаронро мебояд, ки худ дар ҳаёти фарзандон намунаи ибрат буда, баҳри саломатӣ, инкишофи ҷисмонию маънавӣ ва ахлоқии насли наврас доимо ғамхорӣ зоҳир намоянд. Фарзандонро дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, арзишҳои миллию умумибашарӣ, пос доштан, ҳифз намудан ва идома додани арзишҳои суннатии оиладорӣ тарбия намоянд. Боиси беҳбудӣ ва солимии ҳаёти хонадон мегардид, агар волидон ва барои беҳдошти саломатии наврасону ҷавонон назорати тиббӣ бурда, мувофиқи меъёр аз телефонҳои мобилию техникаи компютерӣ истифода бурданро ба онҳо таъкид созанд.

Дар тарбияи фарзандон ва шинохти ҳаққи падару модар мутолиаи китобҳои муътабар, ба монанди“Ахлоқи Муҳсинӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус, “Ахлоқи Носирӣ”-и Насираддини Тусӣ,“Насиҳатнома”-и Имоми Аъзам,“Ахлоқи Ҷалолӣ”- и Давонӣ ва панду андарзҳо, нақлу ривоятҳо, умуман осори бебаҳои ниёгон саҳми бузург дорад.

Дар масъалаи ақлу хирад Унсурмаолии Кайковус гуфтааст: “агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хирад бе ҳунар чун тане бошад бе ҷома”. Ӯ андар шинохти ҳаққи падару модар фармуда: “Бидон эй писар, ки аз рӯи ақлу хирад падару модарро ҳурмату нигоҳубин кардан ба фарзанд ҳам фарз ва ҳам қарз аст. Ва зинҳор, эй писар, ки ранҷи падару модар хор надорӣ” На танҳо аз рӯи дину шариат, балки аз рӯи адолат, инсофу одамгарӣ ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ додан лозим аст. Кӯшиш бояд кард, то дуо ва розигии онҳоро ба даст биёрӣ. Барои молу мерос шуда, ҳеҷ гоҳ аз Худованд марги падару модаратро нахоҳӣ. [10.15].

Паёмбари Худо ҳазрати Муҳаммад (с) дар ин бора ҳадисеро фармудааст: “Нигоҳи муҳаббатомези фарзанд ба падару модарон ибодат аст”.

Саҳми оила дар рушду тарбияи наврас ба мисли батни модар баҳри кӯдак бузург аст. “Фарзанд меваи умри одамизод мебошад. То замоне, ки ҷон дар бадани инсон аст, набояд аз тарбияи ӯ канораҷӯй кунад”- чунин гуфтааст Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оиди масъулияти падару модар нисбати фарзанд [5.7].

Аз ин ҷо бармеояд, хонаи падару модар, ки тифл он ҷо бузург мегардад, бояд ба мактаби ҳаёт ва ба маркази таълимию тарбиявӣ табдил ёбад. Устодони ахлоқи мо таълими адабу хирадро беҳтарин амал, асоси соҳибмаърифатӣ, соҳибфарҳангии ҷомеа ва хонадон медонистанд. Чунонки Ҳусайн Воизи Кошифӣ менависад: “Беҳтарин сармоя ва хуштарин пероями мурод одамро таҳсили адаб аст”, ки адаб доштан ин муҳофизати намудани нафс ва обрӯи худу дигаронро нарехтан аст [4.133].

Ҳар ки дар ӯ сирати неку бувад,

Одами аз одамиён ӯ бувад.

Дар масъалаи ақлу хирад Унсурмаолии Кайковус гуфтааст: “агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хирад бе ҳунар чун тане бошад бе ҷома”[10.15].

Маҳз тавассути оила- дабистон ҳар рӯз фарзандон тарбия гирифта, ҳамчун шахсият бузург гашта, соҳиби хулқу одоби ҳамидаи инсонӣ, илму маърифат, маънавиёт, аз бурду бохти зиндагӣ бохабар шуда, донишу малакаи рӯзгодорӣ, ҳамзистӣ ба атрофиёнро омӯхта, пешбарандаи анъанаҳои беҳтарини гузаштагон мегарданд.

Дар “Менуи хирад” омадааст, ки фарзанди инсон гавҳарест ноёб. Он ки туро меҳтар аст, баробари худ бидон, эҳтирому эътирофаш кун, имконияташ бидеҳ то бисабзад, ҷабраш макун, дашномаш мадеҳ, аз туҳматчию бадгӯй, ғайбатчию хабаркаш, дурӯғӯю фитнагар,

хушунат дур эминаш бидор, то фардо зиндагию фарзандони солим дошта бошад[6.87]. Чунки фақат фарзанди солим тарбияёфта номбардори хонадону кишвар мегардад. Ҷаҳду кӯшиши волидон дар таълиму тарбияи фарзандон таъсири бузург дорад. Бинобарин падару модар дар оила бояд барои фарзандон тамоми шароитҳои хубро муҳаё созанд (хӯрока, сару либос, хона ва кати хоб, китобу дафтар, мизи дарстайёркунӣ, ҷевони китобмонӣ ва ғ.), то ки дар мактаб хубу аъло таҳсил карда тавонанд. “Хушбахт он касест, ки дар хонадонаш каси беилму бетарбият набошад”- чунин гуфта буд устоди сухан С. Айнӣ[3.7].

Наврасӣ ва ҷавонӣ, ки даврaҳои омӯзиши илму дониш ва касбу ҳунар аст, волидон, калонсолон ва аъзоёни оила бояд ба фарзандон дилсӯзона роҳнамоӣ намуда, тарзи муносибат, рафтору хислатҳои нек (ҳурмату эҳтиром, меҳру дӯстӣ, раҳму шавқат, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, илмомӯзӣ) ва бад(чӣ будани ҷаҳолат-нодонӣ, қашшоқӣ-камбизоатӣ, ихтилоф-ҷангу ҷидол зарари маънавӣ, моддию ҷисмонӣ расонидан)-ро аз хурдӣ фаҳмондан лозим, то ки онҳо озода, бомаърифат, бомаданият, боихтисос гардида, соҳиби мақом ва хонадони худ гашта, дар ҳаёти оила ва ҷомеа саҳми худро гузошта тавонанд. Устоди адаб, Абдураҳмони Ҷомӣ дар ин хусус чунин фармуда:

Ҷавонмардо,ҷавонмардӣ биомӯз,

Зи мардони ҷаҳон мардӣ биомӯз!

Ҳама инсонҳо дар хонадон чун шахсият ва давомдиҳандаи насли инсонӣ ба воя мерасанд. Маҳз оила ба фарди ҷомеа хештаншиносу ватандӯст, бо мардум хоксору ҳалим, бо сидқу сафо дар дӯстӣ, бо сабру тоқат дар корҳо, бо ҷасорату матонат дар мушкилиҳо, накукору хайрхоҳи дигарон будан, нахӯрдани ҳаққи дигарон, боиси ранҷиши дигарон нашудан, лаънат накардани кас, дурӣ ҷустан аз хушунат, ба марги касе хурсанд нашуданро таълим медиҳад.

Тамоми бузургони олам, ки номашон ҳамеша вирди забони ҳалқҳост дар оила тарбия ёфтаанд ба монанди Арасту, Шекспир, Гёте, Гипократ, Закарёи Розӣ, Рӯдакӣ, Сино, Фирдавсӣ, Абуҳанифа, Муҳаммад-ал-Хоразмӣ, Берунӣ, Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Алии Ҳамадонӣ ва дигарон. Модароне, ки ин шахсиятҳои маъруфро тарбия кардаанд, модаррони босавод буданд.

Дар тарбияи насли навраси имрӯза на танҳо падару модар ғамхор, масъул, вазифадор ва уҳдадоранд, балки давлат низ (тавассути боғчаҳои бачагонаю кӯдакистонҳо, мактабу интернатҳо, муассисаҳои табобативу фароғатӣ ва мақомоти васояту парастorӣ) диққати ҷиддӣ дода, тамоми чораҳои заруриро меандешад то фарзандон, ки захираи бебаҳои инсонӣ мебошанд, ба таълиму тарбияи арзандаю сазовор фаро гирифта шаванд. Дар ҳар як вохӯрию баромадҳояш Пешвои миллат, Сарвари кишвари Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фикру андешаҳояшро перомуни оилаҳои камбизоат, кӯдакони бепарастор иброз намуда, падарвор таъкид менамояд, ки нисбати хурдсолон саховат ва эҳсон кунем, чунки онҳо фарзандон ва ояндасози Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошанд.

Оила, ки дар пешрафти ҳаёти ҷамъятӣ нақши муҳимро дорост, асоси онро инсондӯстӣ, меҳру муҳаббат ва худфидоӣ ташкил медиҳад. Муносибати нек дар оила боиси муваффақияту хушбахтӣ, хуррамӣ ва устувории ҳаёти хонаводагӣ мегардад. Агар зану шавҳар нисбати якдигар ғамхор, хушбину хайрандеш бошанд, камбудӣ ва хатогии якдигарро чун ширинии ҳаёт ҳисобанд, ҳаёти худро сарфи зиштқорию бадрафторӣ накунанд, ҳамеша дар хонадон маърифатнокӣ, поктинатӣ, адолат ва ростӣ пойдор мемонад. Устувории оила дар заминаи меҳру садоқат, ҳисси боварӣ ва масъулият, ҳурмату иззат ва сабру тоқат имконпазир мебошад. Марду зан бояд дар оиладорӣ масъулиятҳои худро пурра дарк намоянд. Дар ин бобат Паёмбари ислом гуфтааст: “Бояд ҳама вақт зану шавҳар нотакрору азиз будани ҳамдигарро бо лутфу меҳрубонӣ ба якдигар гӯянд” [1.112].

Инсон дар дил орзуи ҳаёти хушбахтонаро мепарварад ва баҳри расидан ба ин мурод марҳилаҳои наврасӣ,камолот, касбомӯзиро тай мекунад. Шахс дар мактабу донишгоҳ таҳсили илму маърифат карда, касби омӯхташударо дар корхонае мавриди истифода қарор

дода, ниёзҳои моддӣ ва маънавияшро қонеъ гардонида, мақоми сазовореро дар ҷамъият соҳиб мешавад.

Хушбахтона, ҷавонони саодатёр на танҳо дар бобати азхудкунии илмҳо, касбу ҳунар, пешрафту тараққиёти ҳама соҳаҳои ҳаёт, балки оиди ташкили хонаводаи хеш, ки марҳилаи муҳимтарин дар ҳаёти инсон мебошад ва новобаста ба мушкилиҳои ҷойдошта, мувофиқи қонунҳои мамлакати зисташон (Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси Оила) кӯшиш менамоянд. Ба ин ҷиҳати масъала некбинона муносибат доштан зарур аст. Аз рӯи Кодекси оилаи ҷумҳурӣ синни никоҳӣ расман аз 18 – сола боло эътироф карда шудааст. Мувофиқи меъёри таъиншудаи Қонуни танзими анъана ва ҷашну мавросимҳо тӯи арӯсию домодии навхонадорон гузаронида мешавад.

Оила ҷузъи асосии ҷомеа дониста шуда, ҳамеша ҳифзи ҳуқуқи азоёни он таҳти ҳимояи давлат қарор дорад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расиданд, ҳуқуқ доранд, ки озодона ақди ниқоҳ банданд(Моддаи 33. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Оила, никоҳ, падару модар ва кӯдак дар таҳти муҳофизати давлат қарор доранд(Моддаи 1.Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Ҷавонон ҳатман, пеш аз хонадоршавӣ оид ба сабти давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ (шиноснома, шаҳодатномаи ақди никоҳ, шаҳодатномаи таваллуд, шаҳодатномаи бекор кардани ақди никоҳ, шаҳодатномаи фарзандхондӣ, шаҳодатномаи иваз намудани насаб, ном ва номи падар, шаҳодатномаи вафот)бояд маълумоти кофӣ дошта бошанд. Бояд дар хотир дошт, ки Ақдномаи никоҳ созишномаи шахсоне мебошад, ки издивоҷ мекунанд ва он минбаъд имкон медиҳад, ки зану мард масъалаҳои амволӣ ва ҳуқуқҳои молумулкии худро ҳал намоянд. Чунки ҳаёти оилавӣ ҳарчанд дуру дароз бошад ҳам, бе ақди никоҳ барои молик гардидан ба моликияти муштарак асос шуда наметавонад(Моддаи 40. Кодекси Оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Дар ҷомеаи имрӯза ҳуқуқи зану мард баробар эътироф шудааст, ки он яке аз омилҳои асосии танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ мебошад ва дар асоси он барномаҳои вижаи давлатӣ низ татбиқ мешаванд (Моддаи17-и Констутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Зимни бунёди оилаи солим ва устувор нигоҳ доштани он, дар баробари риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ё иҷрои вазифаю уҳдадориҳо, корбаст намудани меъёрҳои ахлоқӣ низ мувофиқи матлаб аст. Чунки меъёрҳои ахлоқӣ дар фарҳанги мардуми мо ҷойгоҳи устуворро соҳибанд ва баъзан чун қонунҳои нонавишта мавриди истифода қарор мегиранд.

Қабл аз хонадоршавии фарзандон, волидон барои аз муоинаи духтур гузаштанро ба онҳо ҳидоятгар шаванд. Шахсе ки дар тараддуди бунёди оила қарор дорад, бояд кӯшиш намояд, ки масъалаҳои рӯзгордорӣ маълумотҳои навинро дошта бошад, то он ба устувории оила мусоидат намояд. Дар ин самт волидон бояд худро масъул донанд. Дар масъалаҳои рӯзгордорӣ, маърифати оиладорӣ, оиди асрори зиндагии хуш ва назокатҳои оиладорӣ, аз таҷрибаи зиндагии хеш маслиҳатҳои муфиду зарурӣ, роҳу усулҳои муваффақ шудан ба зиндагии осоиштаи оилавӣ расиданро баён кунанд, то ки ҷавонон дар ҳаёти худ ҷойгоҳи модар ва ҳамсарро дуруст муайян карда тавонанд [1.112].

Шахсоне ки оиладор шудан мехоҳанд бояд дар бораи якдигар маълумот дошта бошанд ва якчанд хусусиятҳоро ба назар гиранд(оила, авлод, урфу одат дар хонадони ҷавон ё духтар, тайёр кардани хӯрокҳо, тарзи либоспӯшӣ, ороиши хона ва ғайра), то ки дар интихоби ҳамсар саросемагӣ зоҳир накунанд. Ишқу муҳаббат дар зиндагӣ таъсири худро дорад. Агар ишқ Замин бошад, муҳаббат Кайҳон аст. Муҳаббат ҳиссиёти комил мебошад. Баҳри муҳаббат зоҳири шахс он қадар аҳамият надорад, чунки сифатҳои ботинӣ ва маънавиёти ӯ аҳамиятнок мебошанд Агар ишқ дарачаи баланд ва нигаронидашудаи намуда тавонистани ҳиссиётҳои худ ба як шахс бошад, муҳаббат манбаъ ва чароғи равшани умр ва амалҳои неки инсонист.

Барои мустаҳкам гардидани оилаи навбунёд падарон, ки шоҳсутуни хонадонанд ба ҷавонон суханони беҳтаринро мисол оварданашон лозим аст:

-“Бо занонатон муошират ва рафтори хуб намоед!”(Сураи нисо, ояти 19);
-“Мардони хубу бонаҷобат ҳаргиз занони худро намезананд”(Ҳадиси Паёмбари дини ислом);
- Он шахс сазовори муҳаббату эҳтироми бузург ва ҳаёти хуши оилавӣ мегардад, ки дар оиладорӣ оқилона рафтор намуда, ба ёраш содиқ ва вафодор мондааст.

Модар ё хушдоман дар рафти зиндагӣ ба гулдухтар ё наварӯс насиҳатҳои модарона кунад: духтарам дар зиндагӣ ҳамеша шахси боодобу хушмуомила, солеҳа, тозакору боинсоф, кадбонуи бомаҳорат, инсондӯсту меҳмоннавоз, беминнату дилёб, боэҳтиром нисбати шавҳар ва аъзоёни оилаю хешовандони шавҳар, қобилу чаққон, ҳифзкунандаи молу мулки хонадон, ниҳонкунандаи сирри шавҳар ва инсони қаноатпеша бош!

Ба оилаи тоҷик муносибатҳои ёрию дастгирии якдигар, дӯстӣ, меҳру муҳаббати тарафайн, ҳурмату эҳтиром ва боварии тарафҳо хос мебошад. Мутаассифона, айни замон бо ҷойи доштани сабабҳои гуногун ҷудошавии оилаҳои ҷавони имрӯза хеле зиёд ба қайд гирифта шуда истодааст: дар надоштани одоби муошират, ё огоҳ набудан аз фарҳанги оиладорӣ, паст будани маърифати инсонӣ, ва ё ноҷо дахолат намудани аҳли хонавода ба зиндагии зану шавҳари ҷавон, беэҳтиромию зӯроварӣ ва хушунат дар хонадон мебошад. Албатта, ҷудошавии оилаҳо боиси дидани зарари моддию маънавии хонаводаҳо ва ҷамъият мегардад. Беҳтар мебуд, ки мисли пиронсолони рӯзгордидаи солҳои пешин падарону модарон, хешовандон, наздикону дӯстон аз ҳарду ҷониб фарзандон - навхонадоронро, ки миёнашон нофаҳмӣ рух додааст, бо роҳи насиҳат оштӣ дода, ба роҳи ростон роҳнамоӣ намоянд. Нисбати оилаҳои ҷавон тарзе рафтор намоянд, ки онҳо ба зиндагӣ дилгарм гашта, аз ҷудоӣ ва хонавайронӣ раҳоӣ ёбанд.

Бунёди оилаи солим. Пойдорӣ, бунёдкорию созандагӣ, солимию бурдбориҳо дар ҷомеа ва давлат маҳз аз оила оғоз меёбад. Ҳам мард ва ҳам зан бояд дар оиладорӣ масъулиятҳои худро пурра дарк намояд. Чунки бунёди оилаи солим аз шахс заҳмати зиёдро талаб мекунад. Хонадон дар заминаи муҳаббату садоқат, ҳисси масъулият, ҳурмату иззат ва сабру тоқат имконпазир мебошад. Шахси бомаърифат он гоҳ оилаи намунавӣ сохта метавонад, ки ба ҷаҳолат ғолиб меояд, бо меҳнат неъматҳои моддиро сарҷамъ намуда, қашшоқиро бартараф месозад, бо сабру таҳамул якдигарфаҳмӣ намуда, ихтилофотро ба ҳолати нестӣ мебарад ва маърифату суннатҳои хонаводагиро муқаддасу муҳтарам дониста, ба хотири солимии наслҳо ва пойдории оилаҳо аз издивоҷи хешутаборӣ канораҷӯӣ мекунад.

Беҳуда, занро мудири бахши саломатӣ ва танзими оила наномидаанд. Чунки маҳз модар бештар ба сатҳи саломатии тамоми аъзоёни оила аҳамияти ҷиддӣ медиҳад. Дар хонадони имрӯза чунин омилҳои асосиро ба эътибор гирифтан зарур аст: танзими таваллуди фарзанд, буҷети оила, масоили манзил. Зани соҳибмаърифату солеҳа хонаводаи худро ҳатман ба танзим дароварда метавонад, ки ин боиси беҳтар шудани саломатӣ ва кам гардидани камбизоатӣ дар хонавода мегардад Дар ин бобат Паёмбарамон ҳазрати Муҳаммад (с.) фармудааст: “пурмашаққаттарин имтиҳон бо молу чизи кам соҳиби фарзанди бешумор будан аст” [11.15].

Соли 1996 баъди соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон бо назардошти вазъи ташвишовар, солимии репродуктивии аҳолии мамлакат бо иқдоми Вазорати тандурустӣ Маркази ҷумҳуриявии танзими оила созмон дода шуд, ки он нақшаи стратегии худро дорад ва ба маърифату таҳсилоти модарони оянда таваҷҷуҳи бештар менамояд. Ҳадафи ин марказ кӯмак расондан ба хонавода аст.

Яке аз сабабҳои носолимии оила, тавлиди кӯдакони маъюб аз ақди никоҳи хешутаборӣ ва бармаҳал мебошад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри солимгардонии кӯдакони маъюб кӯшишҳои назаррас намуда истодааст. Умуман то имрӯз зиёда аз 7300 нафар кӯдакони маъюб солим гардонида шудаанд. Шумораи кӯдакони носолим аз рӯи маълумоти оморӣ ба 2500-3000 нафар мерасад, ки табобат гирифта истодаанд.

Бунёди оилаи солим. Пойдорӣ, бунёдкорию созандагӣ, солимию бурдбориҳо дар ҷомеа ва давлат маҳз аз оила оғоз меёбад. Ҳам мард ва ҳам зан бояд дар оиладорӣ масъулиятҳои худро пурра дарк намояд. Чунки бунёди оилаи солим аз шахс заҳмати зиёдро талаб мекунад. Хонадон дар заминаи муҳаббату садоқат, ҳисси масъулият, ҳурмату иззат ва сабру тоқат имконпазир мебошад. Шахси бомаърифат он гоҳ оилаи намунавӣ сохта метавонад, ки ба ҷаҳолат ғолиб ояд, бо меҳнат неъматҳои моддиро сарҷамъ намуда, қашшоқиро бартараф созад, бо сабру таҳамул якдигарфаҳмӣ намуда, ихтилофотро ба ҳолати нестӣ барад ва маърифату суннатҳои хонаводагиро муқаддасу муҳтарам дониста, ба хотири солимии наслҳо ва пойдории оилаҳо аз издивоҷи хешутаборӣ канорачӯӣ кунанд.

Падару модарон, ки ҳамеша хоҳони саломатӣ, саҳмгузор дар таълиму тарбияи дуруст, аз худ кардани касбу кор, ёфтани мақоми худ дар ҷамъияти инсонӣ, хушбахту комёб гардидан, дар пешрафти илмӣ, иқтисодӣ ва сиёсии мамалакат нақш гузоштан, ба халқу Ватани хеш содиқ будани фарзандон, дар камолоти маънавию ҷисмонӣ ва ба ҳаёти мустақил омода кардани фарзандон ва устувории оилаҳо ҳастанд, бояд пешниҳодҳои Сарвари давлатро оиди тарбияи дурусти фарзанд, мустаҳкамии оилаҳо ҷонибдорӣ намуда, онҳоро сармашқи кори ҳамарӯзаи худ қарор диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Акмали Эҳсон. Асрори хушбахтии оила. «Ирфон».Душанбе- 2008.
2. Ғафуров. Б.Ғ. “Тоҷикон”, китоби якум, нашриёти “Ирфон”, Душанбе-1998.
3.Давлатов М.Оила ва рушди шахсияти фарзандон. «Ирфон». Душанбе-2014.
4.Кошифӣ Ҳ. В. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи муҳсинӣ. Рисолаи “Ҳотамия”. Душанбе.”Адиб”.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.
6. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. Нашриёти”Дониш”. Душанбе- 1997.
7.Мирзозода. Ғ. Масъулияти падару модар дар тарбияи фарзандон. Душанбе - 2014.
8.Насиҳатномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Кӯлоб-1993.
9.Раҳимзод Ҳ. Л. Асосҳои оила ва оиладорӣ. Нашриёти“Шарқи озод”, Душанбе- 2005.
10.Унсурмаолии Кайковус .Қобуснома.Нашриёти “ Маориф”, Душанбе.
11.Шарипова Б.Солимии оила-солимии ҷомеа. “Ирфон”, Душанбе-2010.

МИРАЛИЕВ САЛОХИДДИН АБДУСАЛОМОВИЧ – доцент кафедры права Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

.

ПОНЯТИЕ И ЦЕЛИ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Удаление особого мнения понятию наказания обусловливается рядом причин: особой значимостью данного института для общества, развитием самого общества, совершенствованием и гуманизации уголовного наказания и др.

Вместе с тем история убедительно доказывает, что в борьбе с преступностью невозможно достижение серьезных успехов только путем применения к преступникам мер уголовного наказания, в том числе строгих и жестоких. Меры предупреждения, профилактические меры в этой борьбе приносят больше успеха. Только комплексность мер противодействия преступности позволит обеспечить должную защиту охраняемых государством прав, свобод, благ и интересов. Значительное место в системе обеспечения и реализации этих мер занимает уголовное наказание.

В отечественном уголовном законодательстве, действовавшем до 1 сентября 1998 г., а именно в УК РСФСР 1922 г. и 1926 г., УК РТ 1961 г., не содержалось как такового законодательного определения наказания. Это обуславливало существование множества различных подходов в его определении в уголовно-правовой науке. В словаре русского языка под редакцией С. И. Ожегова под наказанием понимается мера воздействия против совершившего преступление.

По мнению И. И. Горелик, наказание - это мера государственного принуждения, причиняющая преступнику определенные лишения, применяемая только судом и влекущая за собой судимость.

С позиции Ю. В. Бышевского и А. И. Марцева, под наказанием понимается совокупность ограничений, которые государство устанавливает для правонарушителя, реализация которых обеспечивается государственным принуждением.

И. С. Ной определял наказание как меру государственного принуждения, сопряженную с уголовной карой, применяемую судом к лицу, виновному в совершении преступления, в целях специального и общего предупреждения и ставящую перед собой задачу его исправления и перевоспитания.

В. И. Курляндский считал, что наказание - это мера государственного принуждения, применяемая по приговору суда к лицам, совершившим преступление.

Несмотря на схожесть ряда позиций ученых-юристов при определении наказания, отсутствие единого его понятия и законодательного закрепления, по нашему мнению, в определенной мере способствовало неоднозначному применению уголовного закона на практике, в том числе такого института уголовного права как наказание.

В этой связи, бесспорно справедливой и оправданной является позиция законодателя, закрепившего в уголовном законе понятие наказания. Так, в соответствии со ст. 46 УК РТ 1998 г. «Понятие и цели наказания», наказание есть мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда. Наказание применяется к лицу, признанному виновным в совершении преступления, и заключается в предусмотренном настоящим кодексом лишении или ограничении прав и свобод этого лица. Наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений. Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижений человеческого достоинства.

В отличие от ст. 20 УК РТ 1961 г., ст. 46 УК РТ содержит ряд новых предписаний, в частности, одной из законодательных новелл является раскрытие юридической природы понятия уголовного наказания и исключение таких целей наказания как перевоспитание осужденных и кара.

Такой подход отечественного законодателя, на наш взгляд, обусловлен исторически. Так, в соответствии с Основными началами уголовного законодательства СССР и союзных республик 1924 г., понятие наказания было заменено понятием «меры социальной защиты». Такой подход привел на практике к грубым нарушениям законности при отправлении правосудия. Практика применения мер социальной защиты к лицам, не виновным в совершении конкретного преступления, выходила далеко за рамки, чем предусматривалось Основными началами уголовного законодательства. Внесудебное применение мер социальной защиты и фактически уголовного наказания было прекращено лишь в 1953 г., а само понятие уголовного наказания (вместо мер социальной защиты) было восстановлено в уголовном законодательстве лишь в 1958 г. - в Основах уголовного законодательства СССР и союзных республик.

Вместе с тем, в современной юридической литературе имеются несколько иные воззрения на определение уголовного наказания.

Так, по мнению С.В. Старцевой, уголовное наказание - это мера государственного воздействия на лиц, совершивших преступление. Полагаем, что такая терминологическая

замена (принуждение - на воздействие) не вносит ясности, а лишь «размывает» данную дефиницию.

С точки зрения Е.А. Вакариной, под уголовным наказанием следует понимать особую и самую строгую меру государственного принуждения, применяемую к лицам, признанным судом виновным в совершении преступления, состоящую в претерпевании осужденным лишения или ограничения его прав и свобод в соответствии с санкцией уголовного закона.

В целом вышеприведенные точки зрения ученых-юристов существенно не отличаются ни друг от друга, ни от позиции законодателя.

Однако заслуживает внимания позиция М.Т. Тащилина, который предлагает ввести в научный оборот понятие уголовного и согласительного наказания, введя соответствующие дополнения в уголовное законодательство и правоприменительную практику, считая, что наказание представляет собой меру уголовной ответственности, установленную уголовным законом и применяемую судом к виновному в совершении преступления. При этом «уголовное наказание» определяется как мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда. Уголовное наказание применяется к лицу, признанному виновным в совершении преступления, и заключается в предусмотренных уголовным законом лишении или ограничении прав и свобод этого лица, то есть фактически воспроизводит редакцию ч. 1 ст. 46 УК РТ.

Под согласительным наказанием понимается частное-публичная мера уголовной ответственности, применяемая судом к лицу, совершившему преступление небольшой или средней тяжести, на основе примирительного соглашения.

В уголовно-правовой науке понятие уголовной ответственности вызывает дискуссию, в которой можно выделить три основные позиции.

Во-первых, уголовная ответственность понимается как обязанность лица, совершившего преступление, отвечать за содеянное в соответствии с уголовным законом.

Во-вторых, под уголовной ответственностью понимается фактическая реализация указанной обязанности, то есть, в конечном счете, реализация санкции уголовно-правовой нормы.

В-третьих, уголовная ответственность стала рассматриваться в позитивном плане (так называемая позитивная уголовная ответственность), как лежащая в основе правомерного поведения и выражающего в осознании индивидом своей обязанности не совершать запрещенного уголовным законом преступного деяния.

Уголовная ответственность возникает с момента совершения преступления и прекращает свое существование либо с момента прекращения уголовного дела, либо после отбытия уголовного наказания и погашения или снятия судимости в установленном законом порядке.

При реализации уголовной ответственности существуют три стадии:

1) стадия привлечения виновного в совершении преступления к уголовной ответственности реализуется в форме ограничений уголовно-процессуального характера, воплощаемых в различных мерах пресечения и правоограничениях, а также в форме безусловного освобождения от уголовной ответственности;

2) стадия осуждения (порицания) лица, совершившего преступление, включает в себя безусловное освобождение от уголовного наказания либо реальное назначение уголовного наказания. Некоторые ученые в данной стадии усматривают и третью форму реализации уголовной ответственности в виде условного осуждения;

3) стадия исполнения уголовного наказания характеризуется либо ограничениями, обусловленными спецификой уголовно-исполнительных правоотношений, либо заменой одного наказания другим, либо условно-досрочным освобождением от наказания.

Вместе с тем, М.Т. Тащилин выделяет пять стадий реализации уголовной ответственности, основанных на определенных событиях: 1) совершение преступления; 2) возбуждение уголовного дела; 3) назначение наказания судом; 4) исполнение наказания; 5) устранение всех правовых последствий наказания.

Анализируя стадии реализации уголовной ответственности, он подчеркивает, что «фактом совершения преступления лицо само приводит в действие уголовно-правовую норму, порождает обязанность понести наказание, восстановить нарушенные права потерпевшего, загладить причиненный вред. Следовательно, до возбуждения уголовного дела в установленном законом порядке уже реализуется уголовная ответственность».

Таким образом, в случае примирения с потерпевшим на основании ст.73 УК РТ уголовная ответственность реализуется на первых двух стадиях. Освободить лицо от уголовной ответственности за совершенное преступление в порядке ст. 73 УК РТ практически нельзя, так как она в значительной степени уже реализована с момента совершения преступления до прекращения уголовного дела обязанностью виновного лица в предусмотренном законом возмещении и заглаживании причиненного вреда.

М.Т. Тащилин считает, что «В действительности закон освобождает лицо, совершившее преступление, от уголовного наказании с назначением согласительного наказания, носящего частное-публичный характер. Данный вид уголовной ответственности основан на соглашении сторон, т. к. уголовное дело может быть прекращено только на основании заявления потерпевшего, с представлением доказательств его примирения с лицом, привлеченным к уголовной ответственности и возмещением им причиненного вреда».

В этой связи, полагаем, что данная позиция ученого заслуживает внимания отечественного законодателя, следовательно, в отечественном правовом поле уже имеются благоприятные предпосылки для реализации в перспективе идеи введения согласительного наказания, носящего частное-публичный характер. Такой подход также соответствует направлению развития уголовной политики в части ее гуманизации по отношению к лицам, впервые совершившим преступления небольшой и средней тяжести, закрепленному в Концепции уголовно-правовой политики РТ, от 2 ноября 2013 г.

Вместе с тем, в широком смысле под уголовной ответственностью следует понимать все меры уголовно-правового воздействия, применяемые к лицу, совершившему преступление. Где уголовная ответственность подразделяется на наказание и иные меры уголовно-правового воздействия (например, принудительные меры медицинского характера), не являющиеся наказанием, то есть выделяются два ее вида: без назначения наказания и с назначением наказания. Следовательно, наказание выступает признаком уголовной ответственности.

Однако, подход М.Т. Тащилина, заключающийся в определении уголовного наказания как меры уголовной ответственности, применяемой к лицу, совершившему преступление, на наш взгляд, не лишен методологической ошибки, так как в данном случае уголовная ответственность, в свою очередь, является одним из основных признаков наказания.

В юридической литературе существуют различные подходы к выделению признаков наказания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бышевский Ю.В., Марцев А.И. Наказание и его назначение. - Омск: Изд-во ОВШМ МВД СССР, 1975. С.8.

2. Бышевский Ю. В., Марцев А. И. Наказание и его назначение. - Омск: Изд-во ОВШМ МВД СССР, 1975. С.6.

3. Вакарина Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средства их достижения: Дисс. … канд. юрид. наук. - Краснодар, 2001. С.17.

4. Горелик И. И. Наказание и его назначение. - Минск: Беларусь, 1978.С.56
5. Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия. дисс… докт. юрид. наук. Тольятти 2001. С. 157.
6. Дуюнов В. К. Механизм уголовно-правового воздействия. дисс… докт. юрид. наук. Тольятти 2001. С. 158.
7. Елеонский В. А. Уголовная ответственность и воспитание позитивной ответственности личности: Учеб. пос. - Рязань: Изд-во Рязань. ун-та, 1979. С.27.
8. Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. - М.: «Юридическая литература», 1965. С.30.
9. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. - М.: Наука, 1986. С.15.
10. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. - Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1973. С.45.
11. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962.С.15
12. Орлов В.Н. Уголовное наказание: понятие, цели, состав исполнения.М.,2013. С.14.
13. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: Мир и Образование, Оникс, 2011. С.325.
14. Старцева С. В. Особенности назначения наказания судом присяжных: Дисс. … канд. юрид. наук. - М., 2002. С.89.
15. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. Под ред. пофессора И.Т. Голякова М.,1953. С.200.
16. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1953 - 1991 гг.: Законодательство СССР. Ч. 1 / Сост.: Захаров Н.С., Малков В.П.; Науч. ред.: Малков В.П. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. С.42.
17. Старцева С. В. Особенности назначения наказания судом присяжных: Дисс. … канд. юрид. наук. - М., 2002. С.89.

ЗОКИРОВА Д.Ғ. - асистенти кафедри ҳуқуқи ДБССТ

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ДАВЛАТИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ МО

Конститутсия - ин санади муқаддас ва тақдирсоз мисли чароғест, ки роҳи рушди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон а мардуми онро барои садсолаҳо мунаввар мекунад.

(Эмомалӣ Раҳмон)

Рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз дастовардҳои бузурги мардуми шарафманди кишвар ва муҳимтарин рӯйдоди таърихи навини давлати соҳибистиқлоламон мебошад.

Маҳз сӣ сол қабл, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи ниҳоят ҳассоси таърихӣ, аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ бо иродаи кулли мардуми тоҷик қабул гардида, ба ҳифзи Истиқлолият ва муайян намудани пояҳо ва аркони давлату давлатдории навини тоҷикон нақши ҳалкунандбозид. Конститутсия санади сарнавиштсоз ва шиносномаи миллати тоҷик дар арсаи рушд ва нумӯи давлатдории миллӣ, ҳуҷҷати асосии танзимкунандаи меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқӣ, қарору қонунҳои амалкунандаи ҷомеа мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста ба он ки маншаи аввалини худро аз Эъломияи Куруши Кабир, ки масъалаи меҳвариашро эҳтироми инсон, ҳифзи ҳуқуқу

озодиҳои ӯ, риояи рукнҳои адолат ва меъёрҳои адолати иҷтимоӣ дар байни қишрҳои мухталифи ҷомеа ташкил медод гирифта, вале мазмуну муҳтавои бобҳо, моддаҳо ва зербандҳои он фарогири тамоми дастовардҳои даврони соҳибистиқлолиямон мебошанд. Масъалаҳои меҳварии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мафҳумҳои инсон, шаҳрванд ва халқ ҳамчун сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, соҳибихтиёрӣ ва истиқлолияти кишвар, арзишҳои фарҳангӣ ва муқаддасоти миллӣ, тамомияти арзӣ, дахлнопазирии ҳудуди он, ҳимояи боигариҳои табиии кишвар ва сохтори идоракунии давлатӣ ташкил дода, дигар масоили дарҷёфта ифодакунандаи ин нуқтаҳои меҳварӣ мебошанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давраи барои миллати тоҷик ҳассос ва сарнавиштсоз таҳия ва қабул гардид, имрӯз яке аз беҳтарин Конститутсияҳои дунё эътироф шудааст. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд: «Конститутсия – ҳамчун муҳимтарин омили таъмини истиқлоли миллӣ ва якпорчагии кишвар - тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократия, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлатро кафолат дода, халқи Тоҷикистонро сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуд».

Мазмун ва муҳтавои бобҳо ва моддаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан ба меъёрҳои ҳуқуқии аҳли башар мувофиқат мекунанд, ки маҳз ин тамоюлгирӣ ҳамчун намунаи беҳтарин эътироф шудани онро аз ҷониби коршиносони Созмони Милали Муттаҳид ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо пайдо кард. Ҳамзамон Конститутсия аз он ҷиҳат арзишманд аст, ки он дастоварди мукаммали даврони соҳибихтиёрии кишвар, сарчашмаи ҳуқуқии бунёди давлати тозатаъсиси миллӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъминкунандаи истиқлолият, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдории миллӣ, ҳимояи ҳадафҳо ва манфиатҳои тамоми шаҳрвандони кишвар мебошад.Конститутсия дар худ маҷмӯи арзишҳои эътирофшудаи ҷомеаи шаҳрвандиро инъикос намуда кафили ҳифзи эътимоднокии онҳо, шукуфоии кишвар дар замони ҳассоси ҷаҳонишавӣ мебошад.

Аз ин нуқтаи назар Конститутсия ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ барои Тоҷикистон дар тамоми соҳаҳои ҳаётбахши ҷомеа, бахусус, фаъолияти созандагию бунёдкорӣ, шароити мусоиди сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодию фарҳангиро фароҳам оварда, мардуми кишварро ба меҳнати софдилона, татбиқи сиёсати пешгирифтаи Президенти кишвар, қарору қонунҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳидоят намуд.

Азбаски Конститутсия ҳамчун Қонуни асосии кишвар ҳамрадифи ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии ҷомеа маҳсуб меёбад, бинобар ин ба санади тақдирсоз низ бо назардошти манфиатҳои давлату ҷомеа зарурати ворид кардани тағйироту иловаҳо пеш омад. Зеро Конститутсия мустаҳкамкунанда, муайянкунандаи мақом ва манзалати инсон, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои ӯ дар ҳудуди давлат, таҳким ва устувории ҳокимияти давлатӣ, ба вижа, ҳокимияти иҷроия, қонунгузор ва суд маҳсуб ёфта, таҳкиму устуворӣ ва сулҳу суботи ҷомеаро таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, вобаста ба талаботи замон ва ҳимояи тамомияти арзиву манфиатҳои миллӣ, амният ва сулҳу субот дар кишвар тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чанд давра тавассути райъпурсии умумихалқӣ ворид гардидааст.

Тағйироту иловаҳо ба Конститутсия тақозои онро доранд, ки минбаъд низ дар асоси талаботи бобҳо ва моддаҳои ин ҳуҷҷати тақдирсоз дар кишварамон Ваҳдати миллӣ таҳким ёфта, пояи он устувор мегардад. Зеро мазмуну муҳтаво ва талаботи ҳар як модда муайянкунандаи мақому манзалати инсон ва шаҳрванд дар ҷомеа, дифои ҳуқуқу озодиҳои ӯ буда, бо ин назардошт аҳолии кишварро ба фаъолияти ободкорию созандагӣ, эҳтиром кардани арзишҳои фарҳангӣ ва муқаддасоти миллӣ, ҳифзи якпорчагӣ ва амнияти ҷомеа, нагаравидани ҷавонон ба ҳаргуна ҳаракату ташкилотҳои тамоюли ифротидошта ва расидан ба қадри Истиқлолияти давлатӣ ҳидоят менамояд.

Бо ташаббуси сиёсати оқилона ва хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо заҳмати софдилонаи мардуми кишвар ба Ҳукумати мамлакат муяссар гардид, ки пас аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 инҷониб ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барномаву стратегияҳои милливу соҳавӣ рӯйи кор оянд. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки дастовардҳои бузургтарини мо пас аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама барқарор намудани сулҳу суботи комил ва ваҳдати пойдори миллӣ, таъмини рушди устувори молиявию иқтисодӣ, таҳкими бехатарии ҷомеа, болоравии ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ дар миёни тамоми табақаҳои ҷомеаи Тоҷикистон аст, ки ин ҳама маҳз бо шарофати сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат,Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва заҳмату кӯшишҳои мардуми соҳибмаърифату фарҳангдӯсти тоҷик муяссар гардидааст. Ҳар як шаҳрванди кишварро зарур аст, ки аз меъёрҳои ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз бохабар бошад ва риояи онро қарзи ҷонии хеш шуморад.

АДАБИЁТ

1. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Душанбе: Эр-граф, 2019. 746 с.

2. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2004. – 400 с.

АКИЛОВА М.М. – муовини декани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнеси ва сиёсати Тоҷикистон

ЗАРУРИЯТИ ИЛМИИ ТАҲҚИҚИ ҶИНОЯТИ ТАҶОВУЗ БА ҲАЁТИ АРБОБИ ДАВЛАТӢ Ё ҶАМЪИЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Таърих гувоҳи он аст, ки дар марҳилаҳои гуногуни давлатдорӣ рушди давлат, таъмини сулҳу субот ва амнияти давлату ҷамъият ва шаҳрвандони он аз пешвоён, шахсиятҳои сарсупурдаи миллат, арбобони баргузидаи сиёсиву ҷамъиятӣ вобастагӣ дорад. Ҳаёти сиёсӣ аз раванду ҳодисаҳо ва муносибатҳои мухталифу баҳамзид, муқовиматомезу моҷарогар ва мутаносибу мутассил дар ҷомеа таркиб ёфтааст. Дар маркази ҳамаи ин ҳодисаҳо ва муносибатҳои ҳаёти сиёсӣ инсон истодааст, ки моҳиятан он маҳсули муносибатҳо ва робитаҳои ҷомеаи сиёсист.

Инсон ба рафтор ва фаъолияти хеш дар доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва робитаҳо мақом ва нақши пешбарро соҳиб аст. Шахсони зиёде дар масири таърих буданд ва ҳастанд, ки ба ҳаёти ҷомеаву давлат такони пурзӯре додаанд. Бузургии ин гуна одамон дар он аст, ки тавонистаанд манфиатҳои умумии давлату миллатро ифода намоянд ва баҳри ҳимояи асосҳои сохти конститутсионӣ ва амнияти давлатӣ ва истиқлолияти давлатӣ, дахлнопазирӣ ва тамомияти арзӣ, иқтидори мудофиавӣ, ҳамчунин амнияти дохиливу берунии давлат кӯшишҳо ба харҷ диҳанд. Аз ин хотир, оммаи мардум ва ҳокимияти давлатӣ ин гуна шахсонро эҳтиром намуда, ҳамчун арбоби давлативу ҷамъиятӣ эътироф менамоянд ва ба онҳо боварӣ доранд. Дар чунин маврид давлат бояд ба ҳимояи ҳуқуқии арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз таҷовузҳои ҷиноятқорона аҳамияти ҷиддӣ диҳад.

Таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҶТ дар шакли терроризми сиёсӣ яке аз роҳҳои ба амалбарорӣ ва тарзу усули бурдани муборизаи сиёсӣ бо истифодаи афкори даҳшатзо ва тарсафканӣ бо роҳи таҳдиду таҷовуз ва зӯроварӣ ҷиҳати бедор кардани тарсу ҳарос, ваҳмангезӣ дар вуҷуди инсонҳо мебошад.

Дар таърихи давлатдории тоҷикон таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ қариб, ки дар

ҳамаи даврaҳои он ҷой дошт ва ҷой дорад. Сабабҳои истифодаи терроризми сиёсӣ асосан муқовиматҳои шадид бо ноадолатии иҷтимоӣ, ихтилофоти мазҳабӣ ва ҳудудӣ, рукуди ҷомеа алоқаманд мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша зимни ироаи паёмҳо ба Маҷлиси Олӣ ва суханрониҳояшон дар мулоқоту сӯҳбатҳо оид ба афзоиши хатари терроризм ва экстремизм дар ҷаҳони муосир изҳори назар менамоянд. Аз ҷумла, Сарвари давлат зимни пешниҳоди Паёми навбатии худ охири моҳи декабри соли 2018 дар ин робита гуфта буданд: «Дар Паёмҳои қаблӣ ва дигар суханрониҳо ман андешаҳои худро доир ба афзоиши хатари терроризм ва экстремизм дар ҷаҳони муосир изҳор карда будам. Шиддати ин хатару таҳдидҳои ҷаҳонӣ, мутаассифона, имрӯз ҳам паст нашудааст». Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин Паём бо таҳлили дурбинонаи вазъ ва ёдоварӣ аз ҳодисаҳои мудҳиши террористии солҳои охир дар ҷаҳони муосир мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомиро ба ҳушёриву зиракии сиёсӣ даъват намуда, ба Прокуратураи генералӣ, ВКД ва КДАМ супориш дода буданд, ки дар ҳамкорӣ бо Вазорати адлия ҷиҳати такмили заминаҳои ҳуқуқии пешгирӣ кардани экстремизм ва таҳияи тарзу усулҳои муосири муқовимат бо ин зуҳурот ҷиҳати мукамалнамоии қонунгузории мамлакатро дар ин самт чораандешӣ намоянд.

Ҳукумати ҶТ ва мақомоти марбутаи он ҷиҳати муборизa бар зидди терроризм ва экстремизм таваҷҷуҳи ҳамешагӣ зоҳир намуда, як қатор корҳоро амалӣ мегардонад. «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар ҶТ барои солҳои 2021-2025», ки бо Фармони Президенти ҶТ 1 июни 2021-ум тасдиқ шудааст, ҳамчун ҳуҷҷати муҳими барномавии миллӣ баҳри тақвияти муқовимат бо терроризм ва экстремизм заминаи ҳуқуқӣ дошта, дар доираи он аксари масоил бо назардошти вазъи муқовимат бо ин зуҳурот дар кишвар ва таҷрибаи ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқи давлатҳои узви ИДМ пешбинӣ гардидааст.

Дар арсаи байналмилалӣ, вобаста ба раддабандии давлатҳои аз рӯи шохиси терроризм (бо дарназардошти омори м. 310 КҶ ҶТ) Тоҷикистон чандон мавқеи хуб надорад. Масалан, вобаста ба раддабандӣ дар соли 2016 ҷойи 56 (бо шохиси 3.086), 2017 ҷойи 72 (бо шохиси 2.43), 2018 ҷойи 74 (бо шохиси 2.233), 2019 ҷойи 50 (бо шохиси 3.948), 2020 ҷойи 45 (бо шохиси 4.180), 2021 ҷойи 97 (бо шохиси 2.095), 2022 ҷойи 47 (бо шохиси 3.988)[148]. Ин нишондаҳо нигаронкунанда буда, асосҳои илмии решакан кардани терроризм, ба хусус терроризми сиёсӣ тақозои замон мебошад.

Асоси ҳуқуқии муборизa бар зидди терроризм Кодекси ҷиноятии амалкунандаи ҶТ (минбаъд КҶ ҶТ) соли 1998 мебошад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҶТ, ки дар м. 310 КҶ ҶТ муқаррар шудааст яке аз намудҳои терроризм мебошад.

Таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҶТ ва инчунин як қатор омилҳое, ки ҷинояти террористиро ба вуҷуд меоранд, яке аз таҳдидҳои асосӣ ба асосҳои сохти конститутсионӣ ва амнияти миллии Тоҷикистон номида шудааст. Таҳлили таҷрибаи судӣ-тафтишотӣ, ҳамчунин таҷрибаи хориҷиии муқовимат бо таркиби ҷинояти тадқиқшаванда нишон медиҳад, ки терроризми сиёсӣ дар шароити муосир аз тарафи ташкилотҳои террористӣ ҳамчун яке аз методҳои муборизаи сиёсӣ истифода мегардад. Дар сатҳи қонунгузорӣ мавҷуд набудани мафҳуми “терроризми сиёсӣ” яке аз камбудиҳои ҷиддӣ мебошад. Дар КҶ ҶТ терроризми сиёсӣ дар шакли таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва арбоби ҷамъиятӣ ифода мегардад.

Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» ба таври возеҳ изҳор менамояд, ки таҳдидҳо ба амнияти ҶТ ин фаъолияти ҷосусӣ, террористӣ, тахрибкорӣ ва фаъолияти дигари хадамоти махсус, ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ ва шахсони алоҳида, ки барои расонидани зарар ба

[148] Global terrorism index 2016-2022.

амнияти миллии ҶТ равона шудаанд.[149]

Акти террористӣ (м. 310 КҶ ҶТ) ҳамчун усули муборизаи сиёсӣ барои ба даст овардани ҳадафҳои сиёсӣ истифода мешавад. Сабабҳои содир намудани ҷиноияти таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва арбоби ҷамъиятӣ асосан муқовиматҳои шадид бо ноадолатии иҷтимоӣ, ихтилофоти мазҳабӣ ва ҳудудӣ ва рукуди ҷомеа алоқаманд мебошад. Вақте террористон роҳи дигаре намеёбанд, ё аз сабаби мавҷуд набудани дигар захираҳо ва ё кӯшиши тағир додани рафтори одамон ва тарсонидани онҳо аз амалҳои террористӣ истифода мебаранд.

Барои таҳқиқи таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҶТ ҳамчун терроризми сиёсӣ, пеш аз ҳама, таҳлили моҳият ва мундариҷаи худи категорияи терроризми сиёсӣ талаб карда мешавад. Дар таълимоти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ ва сиёсатшиносӣ, мафҳуми ягонаи таърифи терроризми сиёсӣ вуҷуд надорад.

Бояд қайд кард, ки дар КҶ ҶТ маънидод кардани чунин ҷиноят, ба монанди таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ ба мафҳуми умумии муқарраротҳои дар КҶ ҶТ барои ҷиноятҳои хотимаёфта ва сӯиқасд ба ҷиноят мухолифат мекунад ва он имкон намедиҳад, ки ба тафриқагузории ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста аз оқибатҳои рухдодаро муайян намоем. Ҳамзамон дар м. 310 КҶ ҶТ муайян намудани моҳияти мафҳумҳои “таҷовуз”, “арбоби давлатии ҶТ” ва “арбоби ҷамъиятии ҶТ”, ки дар рафти бандубаст ба мақомоти тафтишотӣ мушкилӣ меоварад, асосноккунии илмӣ талаб мекунад.

Гуфтаҳои дар боло зикргардида мубрамияти мавзӯи таҳқиқотро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ муайян намуда, таҳияи пешниҳодҳоеро талаб мекунад, ки ба такмили ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва ҷамъиятии ҶТ равона гардида бошад ва имконияти самаранокии бандубасти онро боз ҳам зиёд гардонад. Дар ин робита, муайян кардани роҳҳои боз ҳам самарабахш ва саривақтии ҳалли масоили дар боло зикршуда дар шароити воқеияти муосир басо муҳим арзёбӣ мегардад.

АКИЛОВА М.М. – муовини декани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнеси ва сиёсати Тоҷикистон

САБАБИЯТИ ИҶТИМОИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ТЕРРОРИЗМ

Пошхӯриии Империяи Шӯравӣ дар охири асри гузашта, на танҳо ба парокандагии давлати абарқудрат, балки ба вайрон гардидани як системаи мукаммали бехатарӣ дар шашяки масохати (6/1) сайёра овард. Дар заминаи аз байн рафтани Иттифоқи Шӯравӣ, кишварҳои соҳибистиқлолу мустақил пайдо шуданд, ки онҳо ба ивази системаи мукаммали қонунгузорӣ ба тағйироти ҷиддӣ, рӯҳафтодагии ҳуқуқӣ, зиддиятҳои сиёсӣ ва талоши ҳокимият гирифтор гардиданд. Аз ин раванди сиёсӣ ва таърихӣ, Тоҷикистони тозабунёд низ берун намонд ва бо соҳибистиқлол гардидани худ ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Ихтилофи андешаҳо дар масоили гуногун ба зиддиятҳои мусаллаҳона табдил ёфта, маҳз ҳамин вазъи ба миёномада боиси дар ҷумҳурӣ пайдо шудан ва ташаккулёбии гурӯҳҳои терориству экстремистӣ гардид. Бо истифода аз гурӯҳҳои террористӣ роҳбарони тарафҳои муқобил зидди рақибони сиёсии худ мубориза мебурданд, дар мавридҳои алоҳида ба ҷисман нобуд кардани онҳо даст мезаданд ва бо ин роҳ на танҳо рақибон ва муқобилони хеш, балки аҳолии осоиштаро ба ваҳму таҳлука меандохтанд. Дар баробари фаъолони

[149] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011 // АМО ҶТ, 2011. - №6. - м. 434; 2014. - №11. - м. 646; - 2016. - №3. - м.136

сиёсӣ, инчунин ходимони давлатӣ, шахсиятҳои соҳибэҳтирому боэътибори давлатӣ ва ҷамъиятӣ, зиёиён, кормандони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг ва намояндагони ташкилотҳои байналхалқӣ қурбонии нав ба навӣ гурӯҳҳои террористӣ мегардиданд, ки ин амалҳо боиси хавотириву таҳлукаи асосноки аҳолии ҷумҳурӣ ба тақдири ояндаи худ ва давлату миллат гардида буд. Бинобар ин, роҳбарияти сиёсии мамлакат роҳи пешгирии амалҳои террористӣ ва экстремистиро дар мамлакат дар оштии миллӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷикон дид ва тавонист, дар муддати кӯтоҳтарин ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳуриамон хотима бахшад, ки ин ба қариб ба пуррагӣ аз байн рафтани содиршавии актҳои террористӣ дар мамлакат оварда ва ин боиси шукронаи пеш аз ҳама кормандони мақомоти ҳифзӣ ҳуқуқ аст. Зеро аз рӯи моҳияти худ ҳам терроризм ва ҳам экстремизм яке аз ҷиноятҳои хавфноктарини ҷомеаи ҷаҳони муосир буда, онҳо на танҳо характери миллӣ, балки байналхалқӣ доранд.

16 ноябри соли 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» қабул гардид, ки он асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкили мубориза ба зидди терроризмро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Тибқи Қонуни болозикр «терроризм – зӯроварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбати шахсони воқеӣ, маҷбур кардан ё таҳдиди истифодаи он нисбати шахсони ҳуқуқӣ, ҳамчунин нобуд сохтани (зарар расонидан) ё таҳдиди нобуд сохтани (зарар расонидан) амвол ё дигар объектҳои моддии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки боиси хавфи ҳалокати одамон, расонидани зарари басо ҷиддӣ ба амвол ё ба миён омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, ки бо мақсади халалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳолӣ ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарори барои террористон мақбул ё қаноатбахш намудани манфиатҳои ғайриҳуқуқии амволӣ ва (ё) дигар манфиати онҳо, инчунин таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ бо мақсади қатъ гардидани фаъолияти давлатӣ ё дигар фаъолияти сиёсӣ ё содир намудани чунин кирдор бинобар интиқом барои чунин фаъолият, инчунин сӯиқасд ба ҳаёт, расонидани зарари ҷисмонӣ ба ходими давлатӣ ё ҷамъиятӣ ё намояндаи ҳукумат вобаста ба фаъолияти давлатӣ ё ҷамъиятии онҳо, бо мақсади ноором сохтани вазъият ё расонидани таъсир ҷиҳати қабули қарор аз тарафи мақомоти давлатӣ ё монеъ шудан ба фаъолияти сиёсӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин ҳамла ба намояндаи давлати хориҷӣ ё корманди ташкилоти байналхалқии таҳти ҳимояи байналхалқӣ қарордошта ё аъзои оилаи бо ӯ истиқоматкунанда, инчунин ба биноҳои хизматӣ ё истиқоматӣ ё воситаи нақлиёти ашхосе, ки таҳти ҳимояи байналхалқӣ қарор доранд, агар ин ҳаракатҳо бо мақсади барангехтани ҷанг ё мураккаб сохтани муносибатҳои байналхплқӣ содир шуда бошанд, мебошад»[150].

Ҳамчун амали террористӣ дар асоси ин Қонун, бевосита содир намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти террористиро дар шакли таркиш, оташзанӣ, истифода ё таҳдиди ядроӣ, моддаҳои радиактивӣ, биологӣ, токсикӣ, заҳрноки сахттаъсир, заҳролуд, нобуд сохтан, зарар расонидан ё забт кардани воситаҳои нақлиёт ва дигар объектҳо; сӯиқасд ба ҳаёти ходими давлатӣ, ҷамъиятӣ, намояндаи миллӣ, этникӣ, динӣ ё дигар гурӯҳҳои аҳолӣ; гаравгонгирӣ, дуздии одам; ба вуҷуд овардани хатари расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи шахсони доираи номуайян тавассути ташкили шароит барои садама ва фалокатҳои дорои хусусиятҳои техногенӣ ё таҳдиди воқеии ташкили чунин хатар; паҳн намудани таҳдид дар ҳар гуна шакл тавассути ҳар гуна воситаҳо; содир намудани дигар амалҳое, ки боиси хавфи ҳалокати одамонро доранд; расонидани зарари басо ҷиддӣ ба амвол ё ба вуҷуд овардани дигар оқибатҳои барои ҷамъият вазнинро ҳисоб намудааст[151].

Ҳамчунин, Қонуни мазкур ба сифати ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ дошта, ҷиноятҳои дар моддаҳои 179 (терроризм), 180 (ғасби гаравгон), 182 (ғасби бино, иншоот,

---

[150] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1999. - №11. - м. 275.

[151] Имомов А.Х. Терроризм ва экстремизм. Дар ҳафтаномаи «Тоҷикистон» - № 4 (370) аз 27.01 соли 2005. - № 5 (371).

воситаҳои иттилоот ва алоқа), 185(ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ), 187 (ташкили иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкилоти ҷинотӣ), 310 (таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва 402 (ҳамла ба ашхос ва муассисаҳои таҳти ҳимояи байналмилалӣ қарордошта) КҶ ҶТ пешбинишударо ҳисобидааст. Инчунин, ҳамин Қонун муқаррар кардааст, ки ба ҷиноятҳои дорои хусусиятҳои террористӣ дошта, мумкин аст дигар ҷиноятҳое, ки КҶ ҶТ пешбинӣ намудааст, дар ҳолати бо мақсади террористӣ содир намудани онҳо дохил карда шаванд.

Терроризм – кирдоре ва ё таҳдид ба иҷрои кирдоре, ки дорои хавфи оммавӣ буда, ба таври ошкоро ва дурушт содир мешавад ва барои ба тарсу таҳлука овардани аҳолӣ, ё қисме аз он равона шуда, бо ҳамин роҳ бо таври бевосита ё бавосита қабул намудани қарор, ҳамчунин даст кашидан аз қарори қабулшуда, ки ба манфиати террористон, ҷонибдорон ва ҳаммаслакони он аст ба давлат, мақомотҳои он, ташкилотҳои байналхалқӣ, шахсони алоҳида, мансабдорони дараҷаи олӣ ва маҳаллӣ, инчунин шахсони ҳуқуқӣ фишор оварда мешавад.

Боиси тазаккур аст, ки бори аввал бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» моддаи 179[1] таҳти номгӯи «Ҷалб кардан барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти террористӣ дошта ё мусоидати дигар барои содир намудани онҳо» ворид карда, ҷиноятҳои дар моддаҳои 179 (терроризм), 181 (ғасби гарвгон), 184 (ғайриқонунӣ ҳай карда бурдан ё ғасби киштии ҳавоӣ, обӣ ё қатораи роҳи оҳан), 185 (ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ), 310 (таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва 402 (ҳамла ба ашхос ва муассисаҳои таҳти ҳимояи байналмилалӣ қарор дошта) КҶ ҶТ пешбинӣ шуда ҷиноятҳои хусусияти террористӣ дошта ҳисоб карда шуданд. Ҳамзамон, бар хилофи муқаррароти моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» аз номгӯи ҷиноятҳои хусусияти террористӣ дошта, ҷиноятҳои дар моддаҳои 180 (иттилооти баръало бардурӯғ оид ба кирдори террористӣ), 182 (ғасби бино, иншоот воситаҳои иттилоот ва алоқа) ва 187 (ташкили иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкилоти ҷиноятӣ) КҶ ҶТ пешбинишуда бароварда шуда, ба ивази онҳо ҷинояти дар моддаи 184 (ғайриқонуни ҳай карда бурдан ё ғасби киштии ҳавоӣ, обӣ ё қатораи роҳи оҳан) КҶ ҶТ пешбинишуда, ҷинояти хусусияти террористӣ дошта ҳисобида шудааст. Дар натиҷа, дар байни ду қонуни ҷумҳурӣ, ки бар зидди терроризм равона карда шудаанд, тавофут ба миён омадааст, ки онро бояд бо роҳи ворид намудани тағйирот ба яке аз онҳо дар мӯҳлати кӯтоҳтарин бартараф намуд. Зеро, мухолифати ба миён омада, дар мавридҳои алоҳида боиси нофаҳмиҳо хоҳад гардид, ки ин ба манфиати мубориза бар зидди терроризм немебошад[152].

Тоҷикистон дар сафи пеши мубориза бо терроризму ифротгароӣ дар ҷаҳони муосир қарор дошта, бо сиёсати устувори худ дар таъмини суботу амнияти минтақавӣ ва байналмилалӣ саҳми ҷиддӣ мегузорад. Ҳанӯз баҳри мубориза бо терроризм ва экстремизм соли 1999 як зумра санадҳои ҳуқуқии меъёрӣ қабул шуданд. Пешвои миллат 16 ноябри соли 1999 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бо терроризм” имзо гузоштанд ва 21 ноябри соли 2003 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бо экстремизм” ба тасвиб расид. Ин ду қонун барои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии мубориза бо терроризм ва экстремизмро фароҳам овард. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз мамлакатҳое мебошад, ки дар ин самт тадбирҳои мушаххас андешида, онҳоро амалӣ намуда истодааст. Инчунин, соли 2016 бо Фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Стратегияи миллии

[152] Имомов А.Х. Терроризм ва экстремизм. Дар ҳафтаномаи «Тоҷикистон» - № 4 (370) аз 27.01 соли 2005; - 5 (371) аз 03.02.2005; - № 6 (372) аз 10.02.2005; - № 7 (373) аз 17.02.2005; - № 8 (374) аз 24.02.2005; - № 9 (375) аз 03.03.2005; - № 10 (376) аз 10.03.2005; - № 11 (377) аз 17.03.2005; - № 12 (378) аз 24.03.2005 ва - № 13 (379) аз 31.03.2005

Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020» тасдиқ гардид. Стратегияи мазкур самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти муқовимат ба экстремизм ва терроризм муайян намуда, вазифаҳои мақомоти давлатиро ҷиҳати аз байн бурдани омилҳои ба экстремизм ва терроризм мусоидаткунанда мушаххас намуда, яке аз қадамҳои устувори мамлакати мо дар самти пешгирии ин зуҳурот мебошад.

Терроризм ва инчунин як қатор омилҳое, ки ҷиноят террористиро ба вуҷуд меоранд, яке аз таҳдидҳои асосӣ ба амнияти миллии Тоҷикистон номида шудааст. Тибқи раддабандии байналмилалӣ, Тоҷикистон давлати дорои сатҳи баланди терроризм дониста мешавад.

Раддабандии кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2016[153].

№	Р а д д а б а н д ӣ	Д а в л а т	Ш о х и с
1.	1	Ироқ	9.96
2.	2	Афғонистоан	9.444
3.	3	Нигерия	9.314
4.	4	Покистон	8.613
5.	5	Сирия	8.587
6.	11	Украина	7.132
7.	30	Россия	5.43
8.	56	Тоҷикистон	3.086
9.	84	Қирғизистон	1.445
10.	86	Беларусия	1.357

Раддабандии кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2017[154].

№	Р а д д а б а н д ӣ	Д а в л а т	Ш о х и с
1.	1	Ироқ	10.0
2.	2	Афғонистон	9.44
3.	3	Нигерия	9.01
4.	4	Сирия	8.62
5.	5	Покистон	8.40
6.	17	Украина	6.56
7.	33	Россия	5.33
8.	67	Қазоқистон	2.95
9.	72	Тоҷикистон	2.43
10.	75	Арманистон	2.37

Дар соли 2020, вебсайти Vision of Humanity (аз ҷониби Институти иқтисодиёт ва сулҳ нашр шудааст) рейтинги солонаи кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм (Global Terrorism Index)–ро дар соли 2019 интишор намуд. Тибқи ин рейтинг Тоҷикистон ҷойи 50–умро ишғол мекунад ва ин ташвишовар аст.

Раддабандии кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2019[155]

№	Р а д д а б а н д ӣ	Д а в л а т	Ш о х и с

[153] Global terrorism index 2016. - New York, 2017. - P. 124 c.
[154] Global terrorism index 2017. - New York, 2018. - P. 136 c.
[155] Global terrorism index 2019. - Sydney, 2019. - P. 101 c.

1.	1	Афғонистон	9.603
2.	2	Ироқ	9.241
3.	3	Нигерия	8.597
4.	4	Сирия	8.006
5.	5	Покистон	7.889
6.	24	Украина	5.547
7.	37	Россия	4.9
8.	50	Тоҷикистон	3.947
9.	85	Қазоқистон	1.566
10.	87	Қирғизистон	1,467

Сабаби якбора боло рафтани шохиси терроризм дар Тоҷикистон ин содир кардани баъзе амалҳои террористӣ дар солҳои 2018–2019 мебошад. Масалан, ҳамлаи ҷангҷӯёни созмони террористии Давлати Исломӣ (ДИИШ) 6 ноябри соли 2019 дар назди посгоҳи марзии Ишқобод дар Тоҷикистон[156] ва ғайра.

Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» ба таври возеҳ изҳор менамояд, ки таҳдидхо ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фаъолияти ҷосусӣ, террористӣ, тахрибкорӣ ва фаъолияти дигари хадамоти махсус, ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ ва шахсони алоҳида, ки барои расонидани зарар ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд.[157]

Терроризм ҳамчун усули муборизаи сиёсӣ, ки дар ҳолатҳои фавқулодда барои ба даст овардани ҳадафҳои сиёсӣ истифода мешавад, буд ва мемонад. Сабабҳои истифодаи терроризми сиёсӣ асосан муқовиматҳои шадид бо ноадолатии иҷтимоӣ, ихтилофоти мазҳабӣ ва ҳудудӣ, рукуди ҷомеа алоқаманд мебошад. Вақте онҳо роҳи дигаре намеёбанд, ё аз сабаби мавҷуд набудани дигар захираҳо ва ё кӯшиши тағир додани рафтори одамон ва тарсонидани онҳо аз амалҳои террористӣ истифода мебаранд.

Аслан, терроризм идомаи муборизаи сиёсии таҷовузкорона ва бераҳмона мебошад, ки алайҳи созмонҳои сиёсӣ, роҳбарони сиёсӣ ё сохторҳои қудратии давлатӣ равона карда шудааст[158]. Террор шакли фаврии мубориза алайҳи рақибони сиёсӣ ва табақавӣ бо истифодаи зӯроварӣ то нобудшавии ҷисмонӣ мебошад.

Терроризм дар шароити муосири таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, бешубҳа, яке аз усулҳои муборизаи сиёсӣ гардид. Дар қонунгузории ҷиноии Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияи «терроризми сиёсӣ» вуҷуд надорад ва ин яке аз холигиҳо дар қонуни ҷиноятӣ мебошад. Дар КҶ ҶТ терроризми сиёсӣ дар шакли таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва арбоби ҷамъиятӣ ифода мегардад.

Барои таҳқиқи ҳамла ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун терроризми сиёсӣ, пеш аз ҳама, худи моҳият ва мундариҷаи категорияи терроризми сиёсиро бояд таҳлил кард. Дар таълимоти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ ва сиёсатшиносӣ, мафҳуми ягонаи таърифи терроризми сиёсӣ вуҷуд надорад.

Терроризми сиёсӣ як намуди фаъолияти террористӣ буда, асосноксозии маънавиро талаб мекунад. Воқеияти имрӯза чунинанд, ки проблемаи омӯзиши зуҳуроти терроризми сиёсӣ пеш аз ҳама дар сурати мавҷуд набудани фаҳмиши ягона вуҷуд дорад. Бояд қайд кард,

---

156 Боевики ИГИЛ напали на погранзаставу в Таджикистан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.dw.com/ru/боевики-иг-напали-на-погранзаставу-в-таджикистане/a-51130134 (Санаи муроҷиат 04.01.2022).

157 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011 // АМО ҶТ, 2011. - №6. - м. 434; 2014. - №11. - м. 646; с.2016. - №3. - м.136.

158 Гумбатов Т. Террор и терроризм: плоскость понятийной взаимодействия // Научный журнал НПУ имени М.П. Драгоманова. Серия 22: Политические науки и методика преподавания социально-политических дисциплин. - 2013. - № 10. - С. 36.

ки ҳеҷ як назарияи омӯзиши терроризм то ҳол ба саволҳои марбут ба терроризми сиёсӣ ҷавоби мукаммал дода наметавонад. Баррасии зуҳуроти терроризми сиёсӣ ба андозаҳои муҳим ва моҳияти он дар сатҳи инъикоси иҷтимоӣ–фалсафӣ ба мо имкон медиҳад, ки танҳо ҷанбаҳои алоҳидаи ин масъаларо омӯзем. Ҷомеа бояд сиёсати мутавозини мубориза бар зидди терроризми байналмилалиро дар маҷмӯъ ва сиёсӣ, аз ҷумла, стандартҳои дақиқи ҳамкориҳои байналмилалиро барои ҳалли ин мушкилот пеш барад.

AKILOV FIRDAVS ILKHAMOVICH - Head of the Department of Law and International Relations of the International Institute of Khujand, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

HONOR AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW

Honor as an object of criminal law represents a fundamental value within legal systems that prioritize the protection of individual dignity, reputation, and social recognition. Honor encompasses both the internal sense of self-worth and the external evaluation of a person's character by society. It is a non-material asset, integral to an individual's moral and social identity, and is safeguarded against unlawful encroachments that could damage this intrinsic value. In criminal law, honor is protected to ensure the stability of societal norms, individual rights, and the moral fabric of the community.

Honor becomes a legal concern when it is targeted by acts such as defamation or insults, which have the potential to harm an individual's dignity and standing in society. Defamation typically involves the dissemination of false information that tarnishes a person's reputation, while insults are acts or statements aimed at degrading someone in a manner considered socially or morally offensive. These offenses are criminalized in many jurisdictions because they not only cause harm to individuals but also disrupt societal harmony by promoting hostility, mistrust, or moral degradation.

In the realm of criminal law, the protection of honor entails the recognition of its dual nature. First, honor is viewed as a personal, subjective experience of self-respect and dignity. Second, it has an objective dimension, being shaped by societal values, cultural norms, and collective perceptions. Criminal statutes addressing offenses against honor must balance these dimensions, ensuring that legal standards reflect both individual rights and societal expectations.

The criminalization of offenses against honor varies across jurisdictions. Many legal systems classify such acts under crimes against personal rights or dignity, often distinguishing between public and private offenses based on the context and method of execution. For instance, public dissemination of defamatory statements may carry harsher penalties than private insults due to the broader societal impact.

In jurisdictions such as Tajikistan, honor is specifically protected under provisions of the Criminal Code, such as:

- Defamation (Article 135): This offense involves knowingly spreading false information that damages an individual's honor, dignity, or reputation. The offense typically requires proof of malicious intent and actual harm caused to the victim.
- Insults (Article 136): This entails actions or words that intentionally demean or offend a person in an indecent manner, irrespective of whether the allegations are true or false.

The enforcement of laws protecting honor is not without challenges. Proving harm to honor often involves subjective judgments, as the perception of what constitutes an insult or defamatory statement can differ significantly between individuals and cultures. Additionally, legal practitioners must consider factors such as intent, context, and the broader societal implications of the act in question. The standard of evidence in these cases typically includes witness testimonies,

documentation of the offensive material (if applicable), and expert assessments of societal norms or psychological impacts.

With the advent of modern technologies, protecting honor has become increasingly complex. The rise of digital platforms has facilitated the rapid spread of defamatory content and insults, making it challenging to address violations effectively. Cyber defamation and online harassment are now prevalent issues, necessitating updates to traditional legal frameworks. Many countries have introduced cybercrime laws to address these challenges, imposing penalties for digital offenses that harm an individual's honor.

A key issue in the legal treatment of honor is maintaining a balance between its protection and the right to freedom of expression. While individuals have a right to their opinion, this freedom is not absolute; it must be exercised responsibly and without infringing on others' rights. Laws that protect honor aim to deter abuses of speech while preserving the democratic value of open dialogue.

In conclusion, honor as an object of criminal law underscores the importance of safeguarding individual dignity and societal cohesion. It requires carefully crafted legal provisions that address the nuances of personal and cultural perspectives while ensuring that justice is served in cases of unlawful encroachments. The evolving nature of societal interactions, particularly in the digital age, further necessitates ongoing legislative and judicial efforts to adapt and refine the mechanisms for protecting honor in a fair and effective manner.

ШЕРАЛИЗОД САМИАЛЛОҲИ МАҲМАДСАИД
– ассистенти кафедраи ҳуқуқи ДБССТ

ТАҲЛИЛИ ҲУҚҚӢ-ҶИНОЯТИИ ПРИНСИПИ АДОЛАТ

Принсипи адолат барои ҳуқуқи ҷиноятии ҶТ аҳамияти калидӣ дорад, чунки адолат дар давлати ҳуқуқбунёд бояд ҳамчун шарти пешакӣ баромад карда, асоси татбиқи тамоми арзишҳои ҳуқуқӣ бошад. Д.Ю. Шапсугов қайд мекунад, ки "ҳуқуқ метавонад ҳамчун воситаи нозуки муқаррар кардани озодӣ ва баробарӣ дар ҷомеаи инсонӣ, амал кунад. Ба маънии муайян ченаки озодиву баробарӣ адолат аст, ки мазмуни он аз замонҳои қадим ҳамчун муҷозот ба ҳар як кас муайян карда шудааст... Меъёри адолат ченаки озодӣ ва ченаки баробариест, ки дар он қарор доранд"[159].

Адолат, ки дар тамоми низоми принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таҷассум ёфтааст, ҳамчун ғояи ибтидоии ҳуқуқи ҷиноятӣ дар он низ мавқеи махсуси худро ишғол мекунад. В.В. Похмелкин ҷойгиршавии принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятиро бо пирамида муқоиса мекунад, ки дар қулаи он принсипи адолат меистад. Ба гуфти ӯ, «адолат ибтидои ҷамъбасткунандаи танзими меъёрӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун баҳодиҳандаи интегративии принсипҳо, меъёрҳо ва санадҳои татбиқи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз нуқтаи назари зарурати объективӣ, фоиданокии ҷамъиятӣ, иҷозатпазирии ахлоқӣ ва қонунияти ҳуқуқӣ, хидмат мекунад»[160].

Бешубҳа, принсипи адолат яке аз арзишҳои асосии иҷтимоию фарҳангӣ буда, ҳам мақсад ва ҳам идеали рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Лекин принсипи мазкур на дар санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ва на дар Конститутсияи ҶТ мустақиман ифода нашудааст. Бо вуҷуди ин, он дар онҳо ҳамчун як қисми талаботи умумӣ оид ба мурофиаи одилонаи судӣ мустаҳкам карда шудааст. Масалан, м. 10 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар муқаррар мекунад: "Ҳар як инсон барои муайян кардани ҳуқуқу уҳдадориҳояш ва муқаррар кардани асоснокии айбномаи ҷиноятие, ки ба дӯши ӯ гузошта шудааст, ба таври баробарии комил

[159] Шапсугов Д.Ю. Проблемы теории и истории власти, права и государства. – М., 2003. – С. 470-471.
[160] Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность. – Красноярск, 1990. – С. 24.

ҳуқуқ дорад, парвандаи ўро суди мустақилу бетараф ошкоро ва бо риояи талаботи адолат баррасӣ намояд”[161].

Дар м. 14 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ гуфта шудааст: “Ҳар кас ҳангоми баррасии ҳама гуна айбдоркунии ҷиноятӣ ва ё муайян кардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худ дар дилхоҳ мурофиаи шаҳрвандӣ, ки аз ҷониби суди салоҳиятдор, мустақил ва беғараз, ки дар асоси қонун таъсис дода шудааст, ба муҳокимаи одилона ва ошкоро ҳуқуқ дорад”[162].

Принсипи адолат дар КҶ ҶТ дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки дар мазмуни он дохил карда шудааст. Дар м. 8-и КҶ ҶТ қонунгузор ду ҷанбаи муҳими принсипи адолатро нишон додааст: «1. Ҷазо ва чораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошанд. 2. Ҳеҷ кас барои як ҷиноят ду маротиба ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест».

Аз матни м. 8-и КҶ ҶТ маълум мегардад, ки таърифи ҷавобгарии одилонаи ҷиноӣ ва адолат умуман, принсипи қонуни ҷиноятӣ мебошад. Дар баробари ин, аҳамияти ин принсипро танҳо ба арзёбии муносибати байни ҷиноят ва ҷавобгарӣ барои он, маҳдуд кардан нодуруст аст. Чунин ба назар мерасад, ки гарчанде як ҷанбаи муҳими адолат, нишондиҳандаи барҷастатарини он бошад ҳам, ба ҳар ҳол он тамоми доираи зуҳуроти адолатро дар қонуни ҷиноятии муосир фаро намегирад. Аз ин лиҳоз, принсипи адолати ҳуқуқи ҷиноятиро метавон дар 2 самт баррасӣ кард: адолати қонуни ҷиноятӣ ва адолати ҷазои аз ҷониби суд барои ҷиноят таъиншуда.

Принсипи адолати қонуни ҷиноятӣ дар ҳолатҳои зерин амалӣ мегардад:

1) ҷиноятӣ ва ғайриқриминалӣ кардани кирдорҳо;

2) ҷаримабандӣ, яъне муқаррар намудани намуд ва андозаи ҷазо барои кирдорҳои ҷиноятӣ;

3) ба навъҳо ҷудо намудани ҷиноятҳо, яъне ҳангоми тасниф кардани онҳо ба дараҷаи махсусан вазнин, вазнин, миёна ё начандон вазнин ва ба ин ё он фасл ва боби КҶ ҶТ дохил кардани онҳо.

Адолат категорияи ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам ахлоқӣ аст. Адолат мутаносибии зуҳуроти (падидаҳои) муайянро аз нуктаи назари хубӣ ва бадӣ нишон медиҳад (мутаносибӣ байни ҷиноят ва ҷазо, байни ҳуқуқ ва уҳдадорӣ ва ғ.). Аз нуктаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ, принсипи адолат дар он ифода мегардад, ки ҷазо ва чораҳон дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содиркарда татбиқ карда мешаванд, бояд одилона бошанд, яъне ба вазнинии ҷиноят, ҳолатҳои мушаххаси ҷиноятӣ содиршуда ва хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор (яъне, хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор) мувофиқат намоянд. Дар натиҷаи риояи принсипи адолат принсипи ҷавобгарни фардӣ таъмин мешавад.

Принсипи адолатро КҶ пешбинӣ намуда, суд онро дар доираи меъёрҳои Кодекс таъмин месозад. Адолати ҳуқуқӣ бо он муайян мегардад, ки КҶ аз санксияҳои нисбатан муайян ва алтернатнвӣ иборат аст. Дар он намудҳои гуногуни ҷазо ва ҳадди поёнию болоии ҷазо, тартиби таъини ҷазо барои категорияҳои алоҳидаи одамон (ноболнғон, занҳои ҳомиладор ва ғ.), ҳолатҳое, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунанд, асосҳои озод намудан аз

---

[161] Эъломияи умумии ҳуқуқи башар [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ / манбаи дастрасӣ: URL: http://mmk.tj. (санаи мурочиат: 06. 09. 2023).

[162] Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ. Бо қатъномаи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ 16 декабри соли 1966 қабул шудааст ва ҷиҳати имзо, тасвиб ва ҳамроҳ шудан боз аст. Мутобиқи моддаи 27 аз 3 январи соли 1976 эътибор пайдо кардааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 26.08.2023).

ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо пешбинӣ шудаанд. Суд ҳангомн таъини ҷазо онҳоро ҳатман бояд ба инобат гирад. Ба судя озодии фаъолият ҳангоми таъини ҷазо, яъне имконн истифодан ҳолатҳон зикргашта (албатта, дар доираи қонун) муҳайё шудааст.

Адолати ахлоқиро аҳли ҷамънят (маҳкумшуда, хешовандонаш, иштирокчиёни мурофиан судӣ, ашхоси аз ҳукми айбдорӣ огоҳбуда ва дигарон) муайян месозанд. Онҳо ба ҳукми судӣ ва ҷазои таъиншуда аз нуктаи назари адолат баҳо медиҳанд. Агар ҷазо беадолат бошад, боварии одамон нисбати қонун гум мешавад, нигилизми ҳуқуқӣ дар ҷомеа рнвоҷ меёбад. Ҳукми беадолат боиси паст шуданн обруву эътибори мақомоти судӣ мегардад. Вайрон шудани принсипи адолат заминаи пастравии нуфузи ҳокимияти судӣ мешавад. Ва баръакс, таъмнни адолат дар ҷараёни таъини ҷазо асоси муҳими устувории ҳокимияти судӣ аст.

Танҳо қонуне, ки ба талаботи асоноккунии иҷтимоии ҷиноятқорӣ ва ҷаримабандии ҷиноятҳо мувофиқат мекунад, одилона ҳисобида мешавад. Қонуне, ки ба ин талабот ҷавобгуй нест, ба беҳаракатӣ маҳкум мегардад, зеро он шуури ҳуқуқии ҷамъиятро инъикос намекунад ва манфиатҳои онро ҳимоя намекунад. Аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснокшуда қонунест, ки самаранок аст, яъне вазифаҳои муҳофизатӣ ва пешгирикунандаро иҷро менамояд, инчунин ба мақсадҳои ҷазо мерасад – барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят ва пешгирии содир намудани ҷиноятҳои нав (қ. 2 м. 46 КҶ ҶТ).

Қонуне одилона ҳисобида мешавад, агар он аз ҷиҳати криминологӣ асоснок бошад, яъне ба кам кардани шумораи ҷиноят аз руи сатҳ, динамика, сохтор ва пешгуии он нигаронида шуда бошад. Қонунгузории ҷиноятии нуқсондошта низ ноодилона ҳисобида мешавад, яъне кирдорҳои ҳақиқатан барои ҷамъият хавфнокро ҷиноятӣ нагардонидааст. Асосан чунин фосила (норасоӣ) ба ҷиноятҳои начандон вазнин, ки дар сарҳади ҷиноят ва ҳуқуқвайрокуниҳои ғайриҷиноятӣ ҷойгиранд, дахл дорад, ки ҷудо кардани онҳо душвориҳои муайянеро ба вуҷуд меорад. Дар натиҷаи қарорҳои дертари қонунгузорӣ оид ба муқовимат ба шаклҳои нави ҷиноят, камбудиҳо низ ба вуҷуд омада метавонанд.

НАБОТОВ С.Х. - Дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикор-рупсионии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, доктори ҳуқуқ (PhD)

МАФҲУМИ ТОВОНИ ЗАРАРИ ДАР ҲУҚУҚИ ИСЛОМӢ

Дар ислом қоидаи маъруфе вуҷуд дорад ки ба қоидаи “Ло зарар” шуҳрат дорад. Маъмулан ин қоидаро қоидаи “Ло зарар” мегуянд. Ин қоида баргирифта аз ҳадисҳои муътабаре аст. Дар ин ҳадис дар як ҷумлаи кутоҳ ин қоидаро ба ин сурат баён фармуда аст ки “Ло зарара ва ло зирора фил ислом” [11 санаи мурочиат: 23.05.2023]. Тарҷумаи ин ҳадис чунин аст, ки “Зарар марасон ва зарар мабин” Бар асоси ин қоида ҳар ҳукме, ки зарар ва зиёнеро мутаваҷҷеҳи афроди ҷомеа кунад аз назари ислом он ҳукм бардошта шуда аст ва эътиборе надорад, ки аз ин тариқ роҳе барои ҷуброни хисорат ва дафъи зарар барои шахси мутазаррир дуруст шавад. Маҳз таҳти консепсияи ҳамин ҳадис тамоми сарчашмаҳои диннӣ товони зарароро пешбинӣ менамояд.

Дар қонунгузории муосири Тоҷикистон, хусусан Конститусия таъкид мегардад, ки ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад[1]. Ин асос ба он мегардад, ки дилхоҳ шахс ҳангоми поймол гардидани манфиатҳои шахсиаш ба мақомоти давлатӣ мурочиат намояд. Дар Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад қайд мегардад, ки агар ба шахси воқеӣ дар натиҷаи амалҳои вайронкунандаи ҳуқуқҳои шахсии

ғайримолумулкиаш ё амалҳои суиқасдкунанда ба неъматҳои дигари ғайримолумулкиаш, инчунин дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонун зарари маънавӣ (азоби руҳӣ ё ҷисмонӣ) расонда шуда бошад, суд метавонад шахси вайронкардаро ба товони зарар уҳдадор кунад (моддаи 16 КМҶТ). Тҳлили мазмуни моддаи болозикр гувоҳи он аст, ки объекти товони зарари маънавӣ аслан арзишҳои ҳуқуқ манфиат ва арзишҳои фитрии инсон мебошанд.

Масалан, аз нигоҳи ҳуқуқи исломӣ низ, ҷони инсон, молу мулк, покдоманӣ, сарватҳои моддӣ ва маънавии инсон таҳти ҳимоя қарор доранд. Чун зарар расонидан ба онҳо мамнӯъ аст, дар сурати расонидани зарар ба беҳтарин тарз товонпулӣ пардохта мешавад. Дар ҳуқуқи муосир зарар ба ду, яъне ҳамчун зарари моддӣ ва зарари маънавӣ ҷудо мешавад ва ин тақсимот аз ҷиҳати ҷубронпазирӣ ва товонпазирӣ бандубаст гардидааст. Ҳарчанд дар осори ҳуқуқи исломии классикӣ чунин номгузорӣ дучор вуҷуд надорад, аммо дида мешавад, ки ҳангоми баррасии мавзӯъҳо чунин тақсимот аз лиҳози ҳуқуқи исломӣ имконпазир аст. Тавре маълум аст, муайян кардан ва ҷуброни зарари моддӣ осонтар аст, вале дар усули муайян кардани товони зарари маънавӣ мушкилот вуҷуд дорад. Ба далели хислатҳои хисороти маънавӣ доштан мушкилоти товони он боиси ихтилофи иҷтиҳод шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар қонунгузори ду истилоҳ истифода мегарданд, ки аксари ҳолатҳо ҳангоми баёни мавзуъ дар як маъно истифода мегарданд, ки чунин тарзи корбурд мувофиқи мақсад нест. Масалан, калимаи ҷуброн ва калимаи товон вуҷуд доранд. Тибқи муқаррароти Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн ҳангоми расонидани зарари моддӣ истифода мегардад, аммо товон ҳангоми расонидани зарари маънавӣ (моддаҳои 14,15,16 КМ ҶТ).

Тавре маълум аст, ислом ҷон, мол, номус, сарватҳои моддӣ ва ғайримоддии инсонро ҳифз мекунад. Зарар расонидан ба онҳо ҳаром аст ва дар мавриди зарар дар ислом ҷуброн пешбинӣ шудааст. Ҳамин тариқ, ҷуброни моддӣ ва ғайримоддӣ дар қонунгузории муосир гурӯҳбандӣ карда мешавад, гарчанде чунин гурӯҳбандӣ дар осори шариати исломии ибтидоӣ дида намешавад. Дар муқоиса муайян кардани зарари маънавӣ нисбат ба зарари моддӣ мушкилтар аст. Мушкилоти хоси муайян ва товони он боиси рушди иҷтиҳодҳои гуногун гардид.

Яке аз масъалаҳое, ки дар ҳуқуқи ислом таъкид шудааст, риояи ҳуқуқи инсон аст.Тибқи муқаррароти ҳам қонуни ҷиноятӣ ва ҳам дар қонуни маданӣ бартараф намудани зарари ба дигарон расонидашуда пеш аз фаро расидани зиён пешгирии онро тавсия намудааст. Агар он барои муддати кӯтоҳе бошад, ки ба ҳаёт ё молу мулк зарар расонад, бартарии парҳез муқарраротест, ки ба иҷрои ин шаъну шараф нигаронида шудааст. Зарари ба шахси дигар расонидашуда вобаста ба намуди зарар бо муқаррароти гуногун танзим карда мешавад.

Бояд таъкид кард, ки баъзан товонпулӣ мавзӯи қонуни ҷиноятӣ ва баъзан мавзӯи ҳуқуқи шаҳрвандӣ мебошад. Баъзан он хусусияти омехта дорад, ки ба ҳарду соҳаи ҳуқуқ якҷоя дахл дорад. Агар зарар бо кирдоре, ки ба ҳаёти инсон нигаронида шудааст, расонида шуда бошад, он ҷинояти марбут ба қонуни ҷиноятӣ ҳисобида мешавад, вале агар он ба шаъну шарафи инсон расонида шуда бошад, ин марбути қонунгузории маданӣ ҳисобида мешавад. Аз инрӯ дар инҷо зарур аст, мо пеш аз ҳама моҳияти масъаларо дарк намоем, ки мазмуни зарар ба кадом соҳаи ҳуқуқ дахл дорад ва аз рӯи тобеият онро тибқи муқаррароти қонунгузории он соҳа ҳаллу фасл намоем.

Масалан, барои он ки ҳуқуқвайронкунӣ мавзӯи товон бошад, зарур аст, ки кирдори ғайриқонунӣ содир шуда бошад ва дар натиҷаи ин кирдори содиршуда зарар расонида шуда бошад. Барои бавуҷуд омадани товон бояд дар байни ин амал ва зиён робитаи сабабӣ вуҷуд дошта бошад. Аз ин рӯ, айб, кирдори ғайриқонунӣ, робитаи

сабабӣ ва зарар унсури асосии кирдори ғайриқонунӣ ба ҳисоб меравад, ки асоси бавуҷуд омадани ҷуброн мегардад [5]. Муҳаққиқиони турк барон ақидаанд, ки он чизе, ки товонро пеш аз ҳама зарур мегардонад, зарари расонидашуда мебошад[4].

Масалан, агар зарар дар натиҷаи амали ғайриқонунӣ расонида нашуда бошад, масъулият барои товон низ вуҷуд надорад. Ё инкӣ агар кирдоре барои зарар расонидан ба моли каси дигар сурат гирад ва зарар расонида нашавад, ба мисоли агар шахс девори ҳамсояро вайрон карданӣ шавад, вале онро вайрон кардан ғайриимкон бошад, дар ин ҳолат ба пардохт ва ё товон зарурат ба миён намеояд. Дар чунин мавридҳо товонро талаб кардан ғайриимкон аст, чунки асос барои ҳаҷм ва андозаи товон мавҷуд нест. Муҳаққиқон низ, дар чунин андешаанд, ки ҳадафи товон бартараф кардани зарари расонидашуда мебошад[3]. Зарар мафҳумест, ки доираи васеъ дорад. Аз инрӯ, мо аввал мафҳуми зарарро дида мебароем ва дар бораи навъҳои он истода мегузарем ва сипас таваҷҷуҳ ба он мекунем, ки чӣ гуна ин зарар товон пардохта мешавад.

Ҳоло мафҳум ва моҳияти маъноии калимаи зарар дар луғатҳо ба таври якранг маънидод гардидааст. Масалан, қайд мегардад, ки зарар решаи арбаӣ дошта, ҳамчун зидмаънои калимаи таваҷҷӯҳ истифода мешавад[6]. Дар луғати дигар зарар маънои вазъи бад, камбизоатӣ, мушкилот ва зӯровариро маънидод гардидааст. Инчунин дар Қуръон[7] ва ҳадисҳо[8] бо маъноҳои шабеҳ маъмул аст. Тибқи андеша ва мавқеи инҷониб, зарар вазъиятест, ки барои поймолӣ ҳуқуқи шахс, молу мулк шароит эҷод мекунад. Решаи калимаи зарар талафоти моддӣ ё маънавӣ, фақр, сахтӣ, беморӣ, хатар, ниёз ва ғайраро ифода мекунанд. Аз ин рӯ, хисороти ҷисмонӣ, рӯҳӣ ё молиявӣ ё зарареро, ки баъдан ба шахс расонида мешавад, зарар ҳисобида мешавад. Дар ҳуқуқи муосир зарар ҳамчун «камшавии молу мулки шахс бе ризоияти ӯ» ё «фарқи байни ҳолати кунунии дороии ҷабрдида ва вазъи пеш аз амали ғайриқонунӣ» фаҳмида мешавад. Тавре муҳаққиқони турк таъкид менамоянд дар таърифе, ки ба сифати «камшавии арзиши дороие, ки бар хилофи иродаи шахси соҳиби ин дороиҳо ба амал меояд», истилоҳи «дорои» ҳамчун сарватҳои моддӣ ва маънавӣ шарҳ дода, доираи зарар васеъ карда мешавад. Аз инрӯ, зарар кам гаштани молу мулки шахс (шахси воқеӣ) бе иродаи шахс (дар арзишҳои ҳуқуқӣ ба ғайр аз дороиҳо) мебошад. Дар ин замина, зарар ҳамчун фарқияти байни ҳолати дороиҳои моддӣ ва маънавии бо қонун ҳифзшаванда, пас аз вайрон кардани онҳо, бар хилофи иродаи шахс муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, ҷанбаи умумӣ дар расонидани зарари моддӣ ва маънавӣ дар он аст, ки ҳарду дар натиҷаи вайрон кардани дороиҳои бо қонун ҳифзшаванда бавуҷуд меоянд[9].

Мавриди қайд аст, ки дар ҳуқуқи муосир мафҳуми зарар ҳамчун зарари моддӣ ва маънавӣ ба ду тақсим мешавад. Ҳарчанд ин тафовуте, ки дар ҳуқуқи римӣ ба вуҷуд омадааст, дар маъхазҳои ҳуқуқи исломӣ ба ин тариқ ба назар намерасад, аммо маълумоти сарчашмаҳо дар пажӯҳишҳои муосир ҷамъоварӣ шуда, ба хулосае омадааст, ки чунин тафовут дар ҳуқуқи ислом низ манфиатҳои амалӣ дорад. Дар ҳуқуқи исломӣ, вақте ҷиноят содир мешавад, чизи асосӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ аст ва шарти асосӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ аст. Аммо дар сурати поймол кардани ҳуқуқи шахс ва расонидани зарари моддӣ боиси ҷавобгарии маданӣ мегардад. Товони зарари ҷабрдидагон, махсусан дар кирдорҳои ғайриқонунӣ, аз қабили дуздӣ ва тамаъҷӯӣ, ки хисороти моддӣ мерасонад, ҷуброн карда мешаванд[10].

Ҳамин тариқ, дар ҳуқуқи исломӣ ва сарчашмаҳои исломӣ зарар шарти асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Зеро товони зарар дар ҳолатҳое ба миён меояд, ки воқеан ба шахс зарар расида бошад. Зарар вазъиятест, ки бояд бо назардошти вазъи шахс ё молу мулк пеш аз расонидани зарар ва баъд аз он муайян карда шавад. Аммо муайян кардан ва пурра баргардонидани зарари расонидашуда як ҳолати хеле мушкил

арзёбӣ мешавад. Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёт нишон медиҳад, ки масъалаи товони зарари маънавӣ ва ҳамчунин аз даст додани фоиз ё фоидаи эҳтимолӣ мавриди баҳси фақеҳони (ҳуқуқшиносони) исломӣ гардидааст.

Адабиёт

1.Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2016

2.Кодекси Мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2016

3.Юлдуз Кемаль, Исламский закон об ответственности, внедоговорная ответственность, IFAV, Стамбул, 2013 г., стр. 128.

4.Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “Umumi Bakımdan Zarar ve Tazminat”, Ebül-Ula Mardin’e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1944, s. 743.

5. Köse, Saffet, İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması, İFAV, İstanbul 1997, s. 73.

6. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), Lisânul Arap, Dâru Sadır, Beyrut ty., IV. s.482; Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed (817/1415), el-Kâmûsü'l- muhît (8. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 428; Heyet, Mevsu- ati’l-Fıkhiyye I-XLV, Vizaretü’l-Evkaf ve'ş-Şuuni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1993, XXVIII. s. 179.

7.Баккара: 2/102, 214, 231; Олӣ Имрон: 3/120, 134; Моида: 5/105; Юнус: 10/12, 106; Ҳаҷ: 22/12-13.

8.Муслим,: 24; Ибни Маҷа, Ахмад:17; Аҳмад ибни Ханбал, Муснед, XXXVII. s. 438.

9. Karahasan, Mustafa Reşit, Tazminat Hukuku, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1996, s. 53; Velidedeoğlu, “Umumi Bakımdan Zarar ve Taz- minat”, s. 743; Akıntürk-Karaman, Borçlar Hukuku, s. 90.

10.Mardin’e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1944, s. 743.

11.https://tojikon.org/%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81-%D0%B1%D0%BE-%D0%BC%D0%BE (санаи мурочиат 23.05.2023)

Мирзоева Қ.А. – дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

МОҲИЯТИ НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ДАР ҚУВВАҲОИ МУСАЛЛАҲ, ДИГАР ҚЎШУНҲО ВА СОХТОРҲОИ ҲАРБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назорати прокурорӣ аз болои иҷрои дақиқ ва якхелаи қонунҳо дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз шаклҳои мустақили фаъолияти давлатӣ ҷиҳати мустаҳкамгардонии низоми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, амалигардонии адолати иҷтимоӣ дар мамлакат мебошад.

Назорати прокурорӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва сохторҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд Қувваҳои Мусаллаҳ) - ин фаъолияти махсуси мустақилонаи мақомоти прокуратураи ҳарбӣ буда, аз номи давлат ва бо мақсади риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо, оинномаҳои ҳарбиву сарҳадӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва сохторҳои ҳарбии амалӣ карда мешавад.

Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қушўнҳои зерин иборат мебошад:

- Қушўнҳои хушкигард;
- Қушўнҳои зудамал;
- Қувваҳои ҳарбии ҳавоӣ ва мудофиаи зиддиҳавоӣ.

Дар замони ҷанг, инчунин Қушӯнҳои мақомоти амният Қушӯнҳои сарҳадӣ, Қушӯнҳои дохила, Гвардияи миллӣ, Агентии таъмини амволи махсус ва сохторҳои ҳарбии мудофиаи гражданӣ.

Моҳият ва мазмуни назорати прокурорӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қушӯнҳо ва сохторҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин назорати риояи қонунгузорӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои хизматчиёни ҳарбӣ, хизматчиён, кормандон, уҳдадорони ҳарбие, ки ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ даъват шудаанд, дигар шахсоне, ки мутобиқи қонунгузорӣ мақоми хизматчии ҳарбӣ доранд, аз тарафи мақомоти прокуратураи ҳарбӣ танҳо амалӣ мешавад.

Мустақилияти назорати прокурорӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ ҳамчун намуди фаъолияти давлатӣ ин намуди назоратро аз дигар назоратҳои мақомотҳои давлатӣ фарқ мекунонад.

Моҳияти назорати прокурориро дар Қувваҳои Мусаллаҳ мақсад ва вазифаҳои мақомоти прокуратураи ҳарбӣ ташкил медиҳанд. Фаъолияти прокуратураи ҳарбӣ ҳамчун мақомоти назоратӣ баҳри ба даст овардани ин мақсад ва вазифаҳо равона шудаанд.

Худи мақсад ва вазифаҳои назорати прокурорӣ - ин ду категорияҳое мебошанд, ки моҳияти назорати прокурориро ташкил дода, бо ҳам зич алоқаманд буда, ҳамзамон фарқкунандаанд.

Мувофиқи талаботи моддаи 4 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазифаҳои умумии назорати прокурорӣ аз таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи соҳибихтиёрӣ, истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирии қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳимояи ҳуқуқи иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, асосҳои сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ иборат мебошад.

Бо дарназардошти он, ки тибқи муқаррароти қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ мақомоти таҳқиқ воҳидҳои таҳқиқи Вазорати корҳои дохилӣ, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, Вазорати мудофиа, Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофиаи гражданӣ, Гвардияи миллӣ ба ҳисоб мераванд ва мақомоти прокуратураи ҳарбӣ дар доираи ваколатҳои худ назоратро ҷиҳати риоя ва иҷрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти таҳқиқи ин сохторҳо амалӣ менамояд.

Сарпрокурори ҳарбӣ ва прокурорҳои ҳарбии гарнизонҳо дар доираи салоҳияташон дорои ваколатҳое мебошанд, ки Қонуни конститутсионии мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳурӣ муқаррар кардаанд, ки онҳоро новобаста аз роҳбарияти мақомоти идораи ҳарбӣ дар асоси қонунҳои ҶТ амалӣ менамоянд.

Дар асоси қонунгузории ҷумҳурӣ прокурорҳои ҳарбӣ ҳуқуқ доранд:

- дар маҷлисҳои ҳайати мушовара, шӯроҳои ҳарбӣ, ҷаласаҳои машваратии мақомоти идораи ҳарбӣ иштирок кунанд;

- санҷишу тафтиши ғайриидоравӣ таъин кунанд, ки хароҷоти гузаронидани онҳоро мутобиқи қарори прокурор мақомоти идораи ҳарбие мепардозад, ки қисми ҳарбӣ ва муассисаи мавриди тафтиш қарор гирифта дар таъминоти он мебошад;

- таъмини муҳофизат, нигоҳ доштан, посбонӣ карда бурдани шахсони дар гаупвахти гарнизон ва қисмҳои ҳарбӣ буда ва дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон ва маҳбусонро аз қисмҳои дахлдори ҳарбӣ, посбонони қушӯни дохилӣ, мақомот ва муассисаҳои корҳои дохилӣ талаб кунанд;

- аз гауптвахт, ҷойҳои дигари нигоҳдории боздоштшудагон ва маҳбусон шахсонеро фавран озод кунанд, ки ғайриқонунӣ дар он ҷо нигоҳ дошта мешаванд;

- дигар ваколатҳои дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо амалӣ гардонанд.

Дар раванди назорати қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши парвандаи ҷиноятӣ прокурорҳои ҳарбӣ низ аз ваколатҳое, ки моддаи 168 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар кардааст, бархурдор мебошанд. Аз ҷумла, прокурор назорати иҷрои қонунҳоро ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши парвандаи ҷиноятӣ амалӣ намуда, дар доираи салоҳияти худ:

- иҷрои талаботи қонунро ҳангоми қабул, бақайдгирӣ ва баррасии ариза ва иттилоот дар хусуси ҷиноят назорат мекунад;

- ҳангоми пешбурди таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ иҷрои талаботи қонунро санҷида, дар як вақт ҳуқуқ дорад аз мақомоти тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳуҷҷатҳо,

мавод ва маълумоти дигарро дар хусуси ҷиноятҳои содиршуда, ҷараёни таҳқиқ ва тафтиш, гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ - ҷустуҷӯӣ талаб кунад;

- ба таҳқиқбаранда, муфаттиш барои ба суд дархост пешниҳод намудан дар бораи татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди ба ҳабс гирифтан, ба ҳабси хонагӣ гирифтан, аз ҷумла, дар бораи тағйир додан ва бекор кардани онҳо розигӣ диҳад;

- ба таҳқиқбаранда ва муфаттиш барои ба суд пешниҳод намудани дархост оид ба ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интиқол мешаванд, азназаргузаронӣ, ёфта гирифтани онҳо аз муассисаҳои алоқаи почта ё шабакаҳои алоқаи барқӣ, гӯш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо розигӣ диҳад;

- дар пешбурди тафтиши пешакӣ иштирок намуда, дар ҳолатҳои зарурӣ шахсан амали тафтиширо анҷом диҳад, оид ба ҳар як парванда дар ҳаҷми пурра тафтиши ҳамаҷонибаи пешакӣ гузаронад;

- дар ҳолатҳои пешбининамудаи КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор ё амали муфаттиш ва таҳқиқбарандаро тасдиқ намояд;

- муҳлати таҳқиқ ва тафтиши пешакиро дароз кунад;

- ариза оид ба радди таҳқиқбаранда, муфаттиш, инчунин прокурори поёниро баррасӣ мекунад;

- дар бораи амал ва қарори таҳқиқбаранда ва муфаттиш, инчунин прокурори поёнӣ шикоятҳоро баррасӣ мекунад;

- дар хусуси иҷрои талаботи қонун ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ дастурҳои хаттӣ медиҳад;

- парвандаи ҷиноятӣ оғоз мекунад ё оғози онро рад мекунад;

- пешбурди парвандаи ҷиноятиро қатъ мекунад ё бозмедорад;

- оид ба қатъи парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби муфаттиш ё мақомоти таҳқиқ дар ҳолатҳои пешбининамудаи КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон розигӣ медиҳад;

- қарорҳои ғайриқонунии таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурори поёниро бекор мекунад;

- ба мақомоти таҳқиқ дар бораи анҷом додани амали тафтишӣ супориш медиҳад;

- дар бораи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ - ҷустуҷӯӣ барои ошкор кардани ҷиноят ва пайдо кардани шахсони ҷиноят содиркарда доир ба парвандаҳое, ки таҳти пешбурди прокурор ё муфаттиш қарор дорад, дастур медиҳад;

- бо дастури худ дар хусуси пешбурди тафтиши иловагӣ парвандаҳои ҷиноятиро ба муфаттиш ё мақомоти таҳқиқ бармегардонад;

- парвандаро аз мақомоти таҳқиқ гирифта, ба муфаттиш месупорад;

- парвандаро аз як муфаттиш гирифта, ба муфаттиши дигар ё бо риояи қоидаҳои тобеияти тафтишӣ аз як мақомоти тафтишот ба мақомоти дигари тафтишот месупорад, ба истиснои парванда оид ба ҷинояти хусусияти коррупсионидошта;

- таҳқиқбаранда ё муфаттишро, ки ҳангоми тафтиши парванда муқаррароти қонунро вайрон кардааст, аз пешбурди минбаъдаи тафтиш дур месозад;

- фикри айбдоркуниро тасдиқ мекунад;

- парвандаро ба суд ирсол мекунад;
- дигар ваколатҳои пешбининамудаи КМҶ ҶТ-ро анҷом медиҳад.

Мирзоева Қ.А. – дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

ИШТИРОКИ ПРОКУРОР ҲАНГОМИ БАРРАСИИ ПАРВАНДАҲОИ МАДАНИЮ ОИЛАВӢ ДАР СУДҲОИ МАРҲИЛАИ КАССАТСИОНӢ ВА НАЗОРАТӢ

Ба тариқи кассатсионӣ аз нав баррасӣ намудани санадҳои судие, ки эътибори қонунӣ пайдо накардаанд, дар байни баррасии парванда аз тарафи суди марҳилаи якум ва аз нав баррасӣ намудани санадҳои судӣ ба тариқи назоратӣ марҳилаи мобайниро ишғол менамояд.

Боби 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи кассатсионӣ бахшида шудааст. Бо ташаббуси шахсони иштирокчии парванда, ҳангоми аз ҷониби онҳо пешниҳод шудани шикояти кассатсионӣ ё хусусӣ, аз он ҷумла бо эътирози кассатсионӣ ё хусусии прокурор низ, ки талаботи даъвогиро пешниҳод кардааст ва ё дар сурате, ки дар баррасии парванда иштирок кардааст, оғоз карда мешавад.

Прокурор дар марҳилаи кассатсионӣ ва дар баррасии парвандаҳои гражданию оилавӣ иштирок менамояд.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мурофиавии прокурор дар ин марҳила бо дигар шахсони иштирокчии парванда баробар буда, танҳо бо он фарқ мекунад, ки прокурор оид ба моҳияти парванда **хулоса** медиҳад.

Дар асоси талаботи моддаи 37 Қонуни конститутсионии ҶумҳурииТоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ёрдамчии прокурор, прокурори Раёсат ва шӯъба метавонад фақат оид ба парвандае, ки дар баррасии он иштирок кардааст, эътироз биёрад.

Қонунгузории мурофиавӣ бо парвандаҳои маданию оилавӣ ду намуди асосии эътирози прокурорӣ - эътирози хусусӣ ва эътирози кассатсиониро пешбинӣ намудааст, ки онҳо вобаста ба санади судӣ байни худ фарқ мекунанд.

Эътирози кассатсионӣ чунин эътирози прокурор мебошад, ки он нисбати ҳалномаи судии ба қувваи қонунӣ надаромада оварда шудааст.

Эътирози хусусӣ чунин эътирози прокурор мебошад, ки он нисбати таъиноти судии ба қувваи қонунӣ надаромадаи суд оварда шудааст.

Прокурори иштирокчии парванда метавонад ба таъиноти ғайриқонунӣ ва беасоси суд, дар муҳлати мурофиавӣ ба марҳилаи кассатсионӣ эътирози хусусӣ баён намояд.

Прокурор метавонад нисбати таъиноти судӣ дар ҳолатҳои пешбининамудаи КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳангоме, ки агар таъинот имконпазирии идомаи мурофиаи минбаъдаи парвандаро истисно намояд, **эътирози хусусӣ** баён намояд.

Бо парвандаҳое, ки аз рӯи даъвои прокурор баррасӣ гардида, даъво рад карда шудааст, прокурор метавонад дар муҳлати кассатсионӣ нисбати он ба марҳилаи кассатсионӣ эътироз баён намояд.

Хулосаи додаи прокурори иштирокчии парванда бо санади судии қабулшуда мувофиқат надошта бошад, прокурори иштирокчиро зарур аст, ки санади судиро гирифта, мавриди омӯзиш қарор диҳад ва дар сурати ғайриқонунӣ будани он, сари вақт тавассути пешниҳоди эътирози кассатсионӣ чораҷӯӣ намояд.[7]

Эътирозҳои кассатсионӣ ва хусусии прокурор бояд ба талаботи моддаи 328 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ бошанд.

Мӯҳлати эътирози кассатсионӣ аз рӯзи супоридани ҳалномаи пурра як моҳ, эътирози хусусӣ бошад, дар муҳлати дах рӯзи пас аз гирифтани нусхаи таъиноти судӣ бояд пешниҳод карда шавад.

Ҳангоми бо сабабҳои узрнок гузаронидани муҳлати пешниҳоди эътирозҳои кассатсионӣ ва хусусӣ прокурор имконият дорад, ки дар як вақт бо он дархостро оид ба барқарор намудани муҳлати гузаронидашуда ирсол намояд.

Сабабҳои узрноки гузаронидани муҳлати пешниҳоди эътирози кассатсионӣ ё хусусӣ бемории шахси мансабдор, дар сафари хизматӣ будани ӯ, офатҳои табиӣ, низои ҳарбӣ ва ғайра буда метавонанд.

Дар асоси талаботи моддаи 329 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирозҳои кассатсионӣ ва хусусӣ, далелҳои ба онҳо замимагардида ба суд бо нусхаҳо мутаносибан ба теъдоди шахсони иштирокчии парванда пешниҳод карда мешавад.

Эътирози кассатсионӣ ва хусусӣ, ки ба талаботи муқарраркардаи моддаи 328-329 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ намебошанд, суд таъинот қабул намуда ба прокурори эътироз пешниҳод намуда барои ислоҳи норасогиҳо мӯҳлат муқаррар мекунад. Дар мӯҳлати муқарраргардида прокурори эътироз пешниҳод намуда нишондодҳои дар таъинот омадаро ичро накунад, эътироз аз рӯзи пешниҳоди ибтидоӣ ба суд воридгардида ҳисобидашуда мешавад.

Тартиби пешниҳод намудани эътирози кассатсионӣ ва хусусиро ба суди дахлдор моддаи 326 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст.Эътирози кассатсионӣ ва хусусӣ ба воситаи суде, ки санади судиро(ҳалнома ва таъинот) қабул намудааст, пешниҳод карда мешавад.

Дигар марҳилаи муҳими мурофиавии судӣ ин марҳилаи назоратӣ мебошад, ки дар он санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокарда аз нав мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

Мақсади ба тариқи назоратӣ аз нав баррасӣ намудани парвандаҳо бекор ё тағйир додани санадҳои судии беасос, бармаҳал ва ғайриқонунӣ мебошад.

Дар ин марҳила низ қонунгузор ба прокурор як қатор ваколатҳои мурофиавиро додааст, ки он дар шакли баёни эътирози назоратӣ ва иштирок дар мурофиаҳои судии суди марҳилаи назоратӣ ифода мегардад.

Оғози мурофиаи назоратӣ, ҳамчун давраи мурофиаи гражданию оилавӣ аз лаҳзаи ба истеҳсолоти судӣ қабул намудани эътирози назоратии прокурор ё шикояти назоратии шахси иштирокчии парванда ҳисоб карда мешавад.

Эътирози назоратӣ аз болои санадҳои судие оварда мешавад, ки онҳо ба қувваи қонунӣ даромадаанд.

Мутобиқи талаботи моддаи 39 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва моддаи 365 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ба суди марҳилаи назоратӣ нисбат ба санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокарда, ба истиснои қарорҳои Раёсати СО ҶТ овардани эътирозро додааст.

Мутобиқи талаботи моддаи 365 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи муроҷиат ба суди марҳилаи назоратӣ ба инҳо дода шудааст.

1. Нисбат ба санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокарда, ба истиснои қарорҳои Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба суди марҳилаи назоратӣ аз ҷониби шахсони иштирокчии парванда ва дигар шахсон, ки агар ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо бо санадҳои судии қабулкардаи суд вайрон гардида бошад, мумкин аст бо тартиби муқаррарнамудаи КММ шикояти назоратӣ ва прокурор дар доираи ваколатҳои худ эътирози назоратӣ пешниҳод карда шавад.

2. Нисбат ба санадҳои судӣ ба суди марҳилаи назоратӣ дар мӯҳлати як сол аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани онҳо мумкин аст шикоят ва эътирози назоратӣ пешниҳод гардад.

3. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ нисбат ба санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истиснои қарорҳои Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, эътирози назоратӣ пешниҳод менамояд. Прокурори ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори наҳлиётии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони онҳо нисбат ба санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори наҳлиётии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони онҳо нисбат ба санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори наҳлиётии Тоҷикистон ва шаҳру ноҳияҳои онҳо ба истиснои қарори раёсатҳои суди ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, мувофиқан ба марҳилаи назоратии ин судҳо эътирози назоратӣ пешниҳод менамояд.

4. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ прокурори ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори наҳлиётии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони онҳо метавонад парвандаро, ки санади судии аз рӯи он қабулшуда эътибори қонунӣ пайдо кардааст, бо мақсади баррасӣ намудани масъала оид ба пешниҳоди эътирози назоратӣ аз суди дахлдор талаб намояд.

Шикоят ё эътирози назоратӣ бевосита ба суди марҳилаи назоратӣ ба санадҳои судии зерин пешниҳод карда мешавад.

- оид ба қарори кассатсионии суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, суди шаҳри Душанбе, оид ба фармон, ҳалнома ва таъиноти эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои шаҳр ва ноҳия - мутаносибан ба Раёсати суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, суди шаҳри Душанбе;

- оид ба ҳалнома ва ё таъиноти эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, оид ба ҳалнома ва ё таъиноти эътибори қонунӣ пайдокардаи суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят ва суди шаҳри Душанбе, ки ба сифати суди марҳилаи якум қабул кардаанд, агар ин ҳалнома ё таъинот дар Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасии кассатсионӣ қарор нагирифта бошад, оид ба қарори Раёсати суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят ва суди шаҳри Душанбе, оид ба ҳалнома ва ё таъиноти эътибори қонунӣ пайдокардаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар онҳо ба тариқи кассатсионӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифта бошанд мутаносибан ба коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои маданӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои оилавии ва коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- оид ба ҳалнома ва таъиноти эътибори қонунӣ пайдокардаи судҳои ҳарбии гарнизонҳо–ба коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- оид ба қарори коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждании Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, *оид ба қарори коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои оилавии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон* оид ба қарори коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон–ба Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Шикоят ё эътирози назоратӣ қаблан ба марҳилаи назоратӣ пешниҳод шуда бошад, дар он бояд ба қарори қабулнамудаи суд ишора гардад.

Шикояти назоратиро бояд шахси пешниҳоднамуда ё намояндаи ӯ имзо кунад. Ба шикояти назоратие, ки намоянда пешниҳод кардааст, ваколатнома ё дигар ҳуҷҷати тасдиқкунандаи ваколати намоянда замима мегардад. Эътирози назоратӣ бояд аз ҷониби прокуроре, ки эътироз овардааст, имзо карда шавад.

Шикоят ё эътирози назоратӣ бо нусхаҳо мутаносибан ба теъдоди шахсони иштирокчии парванда пешниҳод карда мешавад.

Шикоят ё эътирози назоратӣ аз ҷониби судя дар мӯҳлати даҳ рӯз аз рӯзи воридшавӣ ба суди марҳилаи назоратӣ бе баррасӣ дар ҳолатҳои зерин баргардонида мешавад, агар:

- шикоят ё эътироз ба талаботи пешбининамудаи КММ ҶТ ҷавобгӯи набошад;

- шикоят ё эътирозро шахсе пешниҳод карда бошад, ки барои муроҷиат ба суди марҳилаи назоратӣ ҳуқуқ надорад;

- мӯҳлати пешниҳоди шикоят ё эътироз нисбат ба санадҳои судӣ бо тартиби назоратӣ гузаронида шуда бошад;

- то қабули шикоят ё эътироз ҷиҳати моҳиятан баррасӣ намудани он дар хусуси баргардонидан ё бозхонди онҳо дархост ворид шуда бошад;

Парвандае, ки ба баррасии суди марҳилаи назоратӣ супурда шудааст, дар мӯҳлати на дертар аз ду моҳ бояд баррасӣ карда шавад.

Агар прокурор ҳамчун шахси иштирокчии парванда бошад ва инчунин аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби назоратӣ эътироз пешниҳод гардида бошад, дар маҷлиси судӣ моҳиятан баррасӣ кардани парванда дар марҳилаи назоратӣ иштирок мекунанд

Прокурори ВМКБ, прокурорҳои вилоят, прокурори шаҳри Душанбе ва ё муовинони онҳо - мутаносибан дар Раёсати суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, суди шаҳри Душанбе;

- Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон - дар Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- муовини Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон - дар коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждании Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, *коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои оилавии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон* ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Нисбат ба санадҳои судӣ ба суди марҳилаи назоратӣ дар муҳлати як сол аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани онҳо шикоят ва эътирози назоратӣ пешниҳод кардан мумкин аст.

Агар прокурор шахси иштирокчии парванда бошад ва эътироз аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо марҳилаи назоратӣ пешниҳод гардида бошад, дар маҷлиси судии марҳилаи назоратӣ прокуроронии ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва ё муовинони онҳо, Прокурори генералӣ ва ё муовини ӯ иштирок намуда, оид ба моҳияти парванда хулоса медиҳанд.

Қарори суди марҳилаи назоратӣ аз рӯзи қабул намудани он эътибори қонунӣ пайдо мекунад.

Ҳалнома ё таъиноти эътибори қонунӣ пайдонамударо вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида аз нав баррасӣ намудан мумкин аст.

Ҳолатҳои нав ошкоргардида - ин чунин ҳолатҳои воқеие мебошанд, ки дар лаҳзаи аз ҷониби суд баровардани ҳалнома мавҷуд буданд, аммо ба аризадиҳанда ё суд маълум набуданд ва маълум буда ҳам наметавонистанд, вале мавҷудияти онҳо барои парванда аҳамияти ҷиддӣ дошта, қонунӣ ва асоснокии санади судии мазкурро зери шубҳа мегузоранд.

Ба прокурор низ ҳуқуқи пешниҳоди ариза дар бораи аз нав баррасӣ намудани парванда вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида дода шудааст.

Аз нав баррасӣ намудани ҳалномаҳои суд вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида - ин давраи мустақили мурофиаи гражданию оилавӣ мебошад.

Ҳолатҳои нав ошкоргардида - ин чунин фактҳое мебошанд, ки аз онҳо ба вуҷуд омадан, тағйир ёфтан ё қатъ гаштани ҳуқуқу уҳдадориҳои шахсони иштироккунандаи парванда вобастагӣ дорад, бинобар ин онҳоро аз далелҳое, ки мақсадашон бо муқаррар кардани чунин фактҳои ҳуқуқӣ маҳдуд мешавад, бояд фарқ кард.

Мутобиқи моддаи 383 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ариза дар бораи аз нав дида баромадани ҳалнома, таъинот вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида аз ҷониби тарафҳо, прокурор, дигар шахсони иштирокчии парванда ба суде пешниҳод мегардад, ки ҳалнома ё таъиноти мазкурро баровардааст.

Чунин ариза мумкин аст дар муҳлати се моҳ аз рӯзи муқарраргардидани асосҳо барои аз нав дида баромадани ҳалнома ё таъинот пешниҳод карда шавад.

Суд аризаро дар бораи аз нав баррасӣ намудани ҳалнома ё таъинот вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида баррасӣ намуда ё аризаи пешниҳодгардидаро қонеъ мегардонад ва ҳалнома ё таъинотро бекор мекунад ё аз нав баррасӣ намудани онҳоро рад менамояд.

Оид ба таъинот дар хусуси қонеъ гардонидани ариза ҷиҳати аз нав баррасӣ намудани ҳалнома ё таъинот вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида пешниҳоди шикоят манъ аст.

Ҳангоми бекор кардани ҳалнома ё таъинот парванда тибқи қоидаҳои муқаррарнамудаи КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад ва ҳангоми баррасии нави парванда прокурори иштирокчӣ ҳамаи ваколатҳоеро, ки қонунгузор мавриди баррасии парванда дар суди марҳилаи якум ба шахсони иштирокчии парванда додааст, доро мебошад.

Қурбонзода Дилшод – сардори кафедраи ҳарбии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ОМОДАСОЗИИ КАСБИИ АФСАРОН-ОМӮЗГОРОНИ НАВКОР БА ФАЪОЛИЯТИ ҲАРБӢ-ПЕДАГОГӢ ДАР ШАРОИТИ КАФЕДРАИ ҲАРБӢ

Дар давраи муосир рушди пайвастаи равандҳои инноватсионии низоми таҳсилоти ҳарбӣ боиси пешниҳоди талаботи нав ба фаъолияти афсар-омӯзгори кафедраи ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ ва омодагии касбии ӯ гардидааст. Мутобиқи санаду ҳуҷҷатҳои меъёрии таҳсилоти ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман соҳаи маориф мақсад гузошта шудааст, ки сатҳи омодагии касбии афсарон-омӯзгорон тибқи онҳо ва талаботи фаъолияти ҳарбию касбӣ ба мувофиқа дароварда шавад. Дар марҳилаи мазкур аз афсар-омӯзгор дар интихоби методҳо ва шаклҳои таълим, тарбия ва ташаккули шахсияти курсантҳо мувофиқи талаботи имрӯза муносибати тафриқавӣ талаб карда мешавад. Таъмини сатҳи баланди салоҳиятнокии касбии афсарон-омӯзгорон, ҳайати профессорону омӯзгорон, ки ба талаботи баланди раванди раванди муосири таҳсилотӣ ҷавобгӯ мебошад, дар низоми маориф дар маҷмӯъ, ва дар кафедраҳои ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ аз ҷумла муҳим мебошад. Ба ғайр аз масъалаҳое, ки барои ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии ватанӣ умумӣ мебошанд, муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ бо душвориҳои хоси муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбие низ дар фаъолияти рӯзмарраи худ дучор меоянд, ки раванди таҳсилот зимни онҳо аз ҷиҳати мазмун, вазифаҳо ва шиддатнокии пешниҳоди маводи таълимӣ торафт мураккабтар мегардад.

Дар ислоҳоти низоми таҳсилоти ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятнок ва калидӣ ҳалли масъалаи тайёрии касбии педагогии афсарон-омӯзгорони навкор ва ҳамчун категорияи маҳдудтар, омӯзгорони фанҳои ҳарбии касбӣ дар кафедраҳои тайёрии оташфишонӣ, тактика, тактикаи артиш, қушӯнҳои дохилӣ, воситаҳои нақлиёт, аслиҳа ва техникаи зиреҳпӯш, фаъолияти хидматӣ ва ҷангии артиш, қӯшунҳои дохилӣ ва ғайра маҳсуб мешавад.

Сифат ва самаранокии фаъолияти таълимии кафедраҳои ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ, пеш аз ҳама, бо он муайян мешавад, ки то кадом андоза дониш ва маҳорату малакаҳои касбкардаи хатмкунандаи кафедраи ҳарбӣ ба талаботи стандарти давлатии тайёрии касбӣ мувофиқат мекунанд. Ба дараҷаи зиёд чунин сатҳи тайёрӣ бевосита ба сатҳи

ташаккулёфтагӣ ва инкишофёфтагии салоҳиятнокии касбии афсарон-омӯзгорони муассисаи таҳсилот вобаста мебошад.

Вазъияти кунунии таҷдиди куллии мактаби касбии ҳарбӣ дар заминаи татбиқи Консепсияи маорифи миллӣ, Консепсияи ислоҳоти низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консепсияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати тайёр кардани кадрҳои баландихтисои фармондеҳӣ барои артиш ва сохторҳои қудратӣ, кадрҳои баландихтисосе, ки ба худтаҳсилкунӣ, болоравии касбӣ ва зудҳаракатии шахсиятӣ мубрам гардонидааст. Талаботи баланд ба омодагии касбии афсарон гарави асосии фаъолияти бомуваффақияти тамоми низоми Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон мебошад, ки ҷузъи асосии онро мутахассисони дорои таҳсилоти олии ҳарбӣ-махсус ташкил медиҳанд. Ба туфайли ин низоми омодасозии касбии мутахассисони ҳарбии баландихтисос барои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба доираи васеи талабот ва дархостҳои ҷомеа ва иқтисодиёт бештар мутобиқ мегардад.

Бояд қайд кард, ки ҳолати омодагии ҷангии қӯшунҳо дар шароити ташаккулёфтаи муосир аз бисёр ҷиҳат бо сифати ташкил ва гузаронидани омодагии ҷангии ҳайати шахсӣ, ки бевосита ба сатҳи қобилият, маҳорату малакаҳои педагогии афсарон-омӯзгорон, ба маҳорати онҳо дар таълиму тарбияи самаранок ва босифати зертобеъон вобаста аст, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, барои афсар-хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ зарур аст на танҳо мутахассиси соҳаи худ, балки ҳатман методист, тарбиятгар, омӯзгор ва психологи бомаҳорат низ бошад.

Муосиркунонии таҳсилоти ҳарбӣ-касбӣ дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ба баланд бардоштани сифати таълим, сатҳи салоҳиятнокии омӯзгорон ва мураббиёни муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ, кафедраҳои ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти олии шаҳрвандӣ, вусъат бахшидан ба зудҳаракатии иҷтимоӣ нигаронида шудааст, ки ба худтатбиқкунӣ ва худинкишофдиҳӣ мусоидат мекунад. Дар ин росто, ислоҳоти артиши муосири ҳар гуна мамлакат баррасии як қатор масъалаҳои муҳим ва мубрами марбут ба ақибмонӣ дар соҳаи ташкили раванди таҳсилотии муассисаи таҳсилоти олӣ ва кафедраҳои ҳарбиро дар муқоиса бо муассисаи таҳсилоти олии шаҳрвандӣ пешбинӣ мекунад. Ҳамгирошавии суст ба низоми умумии маориф ба андозаи пурра натиҷаи мусбати ниҳоиеро, ки ба барномаи таълимӣ-тарбиявӣ ва фаъолнокии афсарони оянда, инчунин ба эътибори хизмати ҳарбӣ таъсир мерасонад, таъмин карда наметавонад. Азбаски дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ афсарон-омӯзгорон ҳамеша дар фазои пӯшидаи тарбиявӣ-педагогӣ бо курсантҳо қаро доранд, ки ин яке аз хусусиятҳои фаъолияти ҳаётии онҳо ба шумор меравад, зарурти таҳияи талаботҳои дахлдори методикӣ-ташкилӣ ва механизмҳои психоолгӣ-педагогӣ, инчунин тадбирҳои махсусе ба миён меояд, ки ба омили муайян кунанда зимни ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва омодасозии ҳайати афсарон-омӯзгорон ба идоракуни педагогӣ ва методӣ дар низоми таҳсилоти олии ҳарбӣ-касбӣ ва татбиқи минбаъдаи онҳо табдил ёфтаанд [4].

Ҳангоми тарроҳии раванди таҳсилотӣ, бо тағйир додани ва пурра кардани моҳияти мазмуни он, ягонагии манфиатҳо, масъулияти тарафайн, дастаҷамъӣ ва ҳамкории ҳарбӣ ба ҳисоб гирифтан мумкин аст. Зеро маҳз ҳамкорӣ он микрофазое маҳсуб мешавад, ки мафҳумҳоеро, аз қабили: ҳамдилӣ ҷа ҳамраъйӣ, кумаки мутақобила, анъанаҳо, одатҳо ва меъёрҳои рафторро муттаҳид месозад. Маҳз ҳамин меъёрҳо хусусияти хоси ҳаёти артиширо ташкил дода, муносибатҳои педагогӣ ва муколамавиро байни субъектҳои он: омӯзгор-курсант-мураббӣ; курсант-мураббӣ; омӯзгор-курсант; мураббӣ-курсантро муайян мекунанд [15].

Бозсозии ташкили таълиму тарбияи дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ, пеш аз ҳама, таҳияи пузӯр кардани дастгирии психологӣ-педагогӣ, яъне баланд бардоштани фарҳанги умумӣ маҳорату малакаҳо ва донишҳои касбӣ ва педагогии афсарон-омӯзгорон ва мураббиён, дасткашӣ аз чизҳои барзиёд дар соҳаи маъмурикунонӣ, намоишкорӣ, беҳурматӣ

ва нобоварӣ нисбат ба таълимгирандагон ва тарбиягирандагон ҳамчун нисбат ба объектҳои ғайрифаъоли таъсиррасонииро талаб мекунад [15].

Хусусиятҳои муҳимтар ва аз ҷиҳати касбӣ муҳими фаъолияти афсар-омӯзгори кафдераи ҳарбиро дида мебароем, ки аз он самаранокии ташкил ва фаъолияти рафанди таълимӣ дар шароити кафедраи ҳарбӣ вобаста хоҳад буд:

- талаботҳои махсус нисбат ба афсарон-омӯзгорон, яъне баланд бардоштани сифати фаъолияти касбӣ-педагогӣ, хислатҳ ва сифатҳои шахсиятӣ, баланд бардоштани салоҳиятнокии касбӣ-пеагогӣ;

- дар мутахассисони ҳарбӣ мавҷуд будани вазифаҳои идоракуние, ки аз маҷмӯи ҷузъҳои усулан муҳиме иборатанд, ки хусусияти фармондиҳӣ-маъмурии идоракунии рафанди таҳсилотӣ, аз қабили педагогӣ, тарбиявӣ, методӣ, инчунин ягонагии талабот нисбат ба оинномаи ҳарбӣ ва ғайраро муайян мекунанд;

- иттилоотикунонии раванди таълимӣ-тарбиявӣ дар кафедраи ҳарбӣ бо роҳи ҷорӣ намудани технологияҳои навтарини иттилоотӣ-иртиботӣ, ташкил ва гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар он;

- худомодасозӣ ва худтаҳсилкунӣ, ки мушкилоти маҳдудияти вақти таълимиро истисно карда, имкон медиҳад маҳорату малакаҳои амалӣ ҳамаҷониба ва бодиққат азхуд карда шуда, қобилияти мустақилона такмил додани ҳамаи намудҳои фанҳои таълимӣ ташаккул ва инкишоф дода шавад;

- ташкили ғайристандартӣ ва мазмуни кори тарбиявӣ, яъне қобилиятҳо ва маҳорату малакаҳои ҳалли вазифаҳои дорои хусусияти махсус ҳам дар шароити ҳарбӣ, ҳам дар замони осоишта азхуд карда шавад [4, С. 45].

Ҳамин тариқ, низоми мураккаби иҷтимоӣ-педагогиеро дар ташкил ва фаъолияти раванди таълимӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки самарабахшии он аз сатҳи омодагии касбӣ-сифатии афсарон-омӯзгорон ва мураббиён, бо дарназардошти он хусусиятҳои таҳсилоти ҳарбӣ-касбие, ки дар боло муаррифӣ шуда буданд, вобаста хоҳад буд.

Талаботи баланд ба сифати таҳсилот ва масъулияти шахсии афсар-омӯзгор барои натиҷа ва самарабахшии фаъолияти ҳарбӣ-касбии худ низоми омодасозии мутахассисони ҳарбиро барои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мукаммалтар карда, онро ҷиҳати таъмини артиши мамлакат бо кадрҳои баландихтисоси аҳрбие, ки таъйинот ва вазифаҳои худро дониста ва дарк карда, дорои маҳорату малакаҳои идора кардани худ, истифодаи донишҳо ва таҷрибаи худ дар таълим ва тарбияи зертобеон мебошанд, қодир месозад.

Имрӯз ҳамчун самти асосӣ ба таври анъанавӣ такмили низоми ҳарбӣ-педагогӣ ва таҳсилотие маҳсуб мешавад, ки қодир аст аст анъанаҳо ва инноватсияҳоро дар омодасозии афсари баландихтисосе, ки ба талаботи ба фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ пешниҳодшаванда мувофиқ ва ҷавобгӯ мебошад, дар худ муттаҳид намояд. Ҳамин тавр, тағйирот ва дигаргуниҳо дар низоми таҳсилоти олии ҳарбӣ мувофиқи талаботи нави ба афсар ворид карда мешаванд, ки ба шахсият нигаронида шуда, ба сифатҳо, таҳислот ва ҳолати он дахл мекунанд [11, с. 524-531].

Дар шароити ислоҳоти Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни омодасозии афсарон оянда дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар онҳо ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои муҳими шахсиятӣ ва ҳарбӣ-касбӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Дар ин росто, раванди ҳарбӣ-касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ, аз ҷумла дар кафедраҳои ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти олии шаҳрвандӣ, самтҳои зерини омодасозии мутахассисони ояндаи ҳарбиро дар бар мегирад:

- «тарбияе, ки аз таъсиррасонии муташакили бо низомнокӣ тавсифшаванда ба ҳиссиёт, шуур ва шуури хизматчиёни ҳарбӣ бо мақсади дар онҳо ташаккул ва инкишоф додани идеалҳои баланди ахлоқӣ, маънавӣ-сиёсӣ, сифатҳои касбӣ ва ҷангӣ, ҷаҳонбинии илмӣ-зебоишиносӣ, инчунин омодагии ҷисмонӣ иборат мебошад;

- таълиме, ки аз омӯзонидани донишҳо, маҳорату малакаҳо дар хзматчиёни ҳарбӣ ҷиҳати иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои хизматӣ ва ҷангӣ иборат мебошад;

- таҳсилоте, ки аз як тараф, худ раванди азхудкунии низоми донишҳо ва маҳорату малакаҳо, аз тарафи дигар, натиҷаи чунин равандеро дар бар мегирад, ки онро бо сатҳи омодагии хизматчиёни ҳарбӣ, нерӯҳои зеҳнии онҳо баҳодиҳӣ кардан мумкин аст;

- рушд ва инкишоф, яъне раванди мақсадноки такмилёбии ақлонӣ ва ҷисмонӣ мутобиқ ба шароити хизмати ҳарбӣ ва вазифаҳои дар раванди он ҳалшаванда;

- омодагии психологӣ, яъне раванди устувори дар хизматчиёни ҳарбӣ ташаккул ва инкишоф додани чунин сифатҳои пихологие, ки барои иҷрои бомуваффақияти қарзи ҳарбӣ дар ҳар гуна шароит зарур мебошанд» [3, 56].

Омӯзиши муфассали ҷузъҳои дар боло пешниҳодшудаи раванди ҳарбӣ-педагогӣ дар таҳсилоти олии ҳарбӣ имкон медиҳад пай бурда шавад, ки ҳамаи онҳо ба ҷанбаҳои гуногуни инкишофи афсари оянда – рушди омодагии он ба фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ нигаронида шудаанд.

Дар робита ба хулосаҳои баровардашуда талабот ба омӯзиши муфассалтари таърифоти илмии «омодагӣ» мубрам гардидааст. Ҳамин тавр, бори аввал мафҳуми «омодагӣ» дар заминаи назарияи рефлексҳо ва муносибатҳо ифода меёбад, ки маҳз ҳамин ибтидои таҳияи масъалаҳои омодагӣ ба фаъолиятро дар охири асри XIX – аввали асри XX хотирмон месозад. Дар давраи минбаъда аз солҳои 20 то миёнаи солҳои 40-уми асрии XX масъалаи омодагӣ аз мавқеи нейрофизиология ва имконияти танзими рафтор мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар давраи аз миёнаи солҳои 40-ум то миёнаи солҳои 60-уми асри гузашта омодагӣ аз мавқеи назарияи фаъолият мавриди омӯзиш қарор гирифта, механизмҳои психологӣ ва физиологие, ки ба ҳолати омодагии инсон умуман ба фаъолият таъсир мерасонанд, муайян карда шуданд. Аз миёнаи солҳои 60-ум ва то охири солҳои 80-уми асри XX таваҷҷуҳи олимон ба ҷанбаҳои психологии омодагӣ ва шароити педагогии ташаккули он мутамарказ шуда буд. Аз солҳои 90-уми асри гузашта сар карда ва то даҳсолаи аввали асри нав принсипҳо ва шароити психологӣ-педагогии омодагӣ ба фаъолияти касбӣ, инчунин омодагӣ ба фаъолияти таълимӣ дар сатҳҳои гуногуни таҳсилотӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Бояд қайд кард, ки марҳилаи муосир, яъне аз даҳсолаи якуми асри XXI то вақти ҳозир, аввалан, бо муносибати маҷмӯӣ ба омӯзиши масъалаи омодагӣ ба фаъолият, сониян, бо таҳқиқу таҳлили фаъоли омодагӣ ба фаъолияти ҳарбӣ-касбии курсантҳо ва афсарон тавсиф мешавад. Дар айни замон, таърияи мафҳуми ягонаи «омодагӣ» дар адабиёти илмӣ ба назар намерасад, зеро ҳанӯз ҳам дар омӯзиши таърифи мазкур дар он муносибати ягона вуҷуд надорад [2, с. 54-58].

Ба таври васеътар дар адабиёти психологӣ-педагогӣ «омодагӣ» ҳамчун хислат ва хосияти шахсият пеш аз оғози ҳар гуна фаъолият таъриф карда мешавад. Ҳамин тавр, дар кори А.Г. Ковалев [7, с. 295-298] он ҳамчун мақула (категория)-е, ки ҷанбаҳои ахлоқӣ-психологӣ ва касбиро дар бар мегирад, таъриф шудааст.

Мавқеи психологӣ-биологии омӯзиши омодагӣ аз ҷониби Н.Д. Левитов пешниҳод шудааст, ки байни омодагии тӯлонӣ ва вазъиятӣ фарқгузорӣ кардааст. Аз нуқтаи назари ӯ, «Ҳолати омодагии муқаррарӣ дар инсон пеш аз кори ҳаррӯза, қолибӣ вуҷуд дорад. Ҳолати омодагии баланд пеш аз оғози кори нав, эҷодӣ, шаклҳо ва методҳои ғайрианъавии кор ба вуҷуд меояд. Ҳолати омодагии пастро фаъолияти ҳавасанд карданашуда боис мешавад» [8, с. 156].

Дар пайравӣ ба Н.Д. Левитов, муҳаққиқон омодагиро ба омодагии муваффқатӣ ва тӯлонӣ тақим мекунанд. Омодагии муваққатӣ бо мавҷуд будани фаҳмиш ва дарки вазифаи гузошташуда, дарки масъулияти шахсӣ, саъю талош барои ноил шудан ба муваффақият, бо мавҷуд будани нақшаи фаъолияти дарпешистода муайян мешавад. Дар мавриди омодагии тӯлонӣ бошад, ба назари мо, он бо муносибати мусбат ва бомасъулият ба фаъолияти

дарпешистода; мавҷуд будани талаботҳои ба имкониятҳо мувофиқ ба фаъолияти дарпешистода; устувории равандҳои эҳсосотӣ-иродавӣ; ҳаҷми донишҳои барои иҷрои фаъолияти дарпешистода зарур муайян мешавад.

Масъалаи омодагиро ба таҳаввулот ва истифоаи нерӯи фарҳанги педагогии афсар-омӯзгор дар фаъолияти ҳарбӣ-педагогии ӯ мавриди баррасӣ қарор дода, Д.А. Солонитсин меъёрҳо ва нишондиҳандҳои зерини он: «... пуррагӣ, мукаммалӣ ва устувории тамоюли шахсият; зоҳир кардани маҳорату малакаҳои педагогӣ дар таълиму тарбияи ҳайати шахсӣ; муносибати эҳтиромона ва бомасъулият ба анъанаҳои фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ ва истифодаи он дар раванди таълиму тарбияи ҳайати шахсӣ; донистани технологияҳои муосири ҳарбӣ-педагогӣ ва доштани маҳорату малакаҳои таҳия ва ҷорӣ намудани онҳо; пуррагӣ ва устувории тамоюли ҳарбӣ-касбии шахсият; донистани низоми донишҳои ҳарбӣ-илмӣ; истифодаи таҷрибаи шахсӣ ва азхудкардашудаи фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ; инкишоф додани тафаккур ва нутқи педагогӣ; зоҳир кардани қобилия, маҳорату малакаҳо ҷиҳати ҳамкорӣ ва фаъолияти муштарак дар раванди педагогӣ» ва ғайраро инъикос кардааст [14].

Ба ақидаи мо, дар ташаккул ва инкишофи омодагии афсар-омӯзгор ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ дар кафедраи ҳарбӣ нуқтаи назари О.А. Матайс ба шумор меравад. Муҳаққиқи мазкур омодагиро ҳамчун: «ба таври якопрча зоҳир шудани шахсият, ки ҳолати инсонро пеш аз оғози фаъолият инъикос намуда, аз хосиятҳо, хислатҳо ва сифатҳои шахсиятӣ (ҷанби инфиродӣ), тайёрии он ҷиҳати рафъ кардани душвориҳо дар ҳалли масъала (ҷанбаи ҳавасмандӣ) ва тайёрии амалӣ ба фаъолияти дарпешистода (ҷанбаи маърифатӣ-амалиётӣ) вобаста мебошад [10, с 14].

Таҳлили заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ ва кафедраҳои муассисаҳои таҳсилоти олии шаҳрвандӣ нишон медиҳад, ки омодасозии мутахассисони ояндаи ҳарбӣ дар низоми таҳсилоти олии ҳарбӣ тибқи талаботҳои дахлдори Вазорати мудофиа, ки ҳамчун вазорати равиявӣ ба ҳисоб меравад, ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад. Илова бар ин, омодасозии мутахассисони ояндаи ҳарбӣ бояд ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ, аз қабили: Эъломияи Болония, стандартҳои ташкилоти байналмилалии ISO ва ғайра, ки тамоюлҳо ва самтҳои рушди таҳсилоти олии ҳарбиро дар ҷаҳон муайян мекунанд, мувофиқат кунад.

Айни замон низом таҳсилоти ҳарбӣ ҳамчун механизми хуб ба роҳ мондашуда ва ба таври самарабахш фаъолияткунанда ба ҳисоб рафта, вазифааш аз тайёр кардан, бозомӯзии касбиро анҷом додан ва такмил додани ихтисоси кадрҳои ҳарбӣ иборат мебошад.

Дар шароити муосири ҷаҳон муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ бояд вазифаҳоеро, аз қабили: тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси дорои таҳсилоти олӣ барои Қуввaҳои Мусаллаҳ ва дигар ҷузъу томҳои ҳарбӣ, кадрҳои илмӣ-педагогӣ ва илмии баландихтисос; таъмин намудани талаботҳои таълимгирандагон ба инкишофи зеҳнӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ-маънавӣ, ба гирифтани таҳсилоти олӣ ё баъдидонишгоҳии касбӣ, баланд бардоштани ихтисос дар соҳаи интихобшудаи фаъолияти касбӣ ҳал намоянд [5, с. 4-12].

Ташкили раванди таҳсилотӣ дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ: таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти олӣ бо кадрҳои илмӣ-педагогӣ (таълимгиранда) ва дар ин асос ташаккул ва рушд додани воҳидҳои сохтории илмӣ-педагогӣ, аз қабили кафедраҳо, озмоишгоҳҳо ва ғайра; таъмин намудан бо ҳайати (таълимгирандагони) тағйирёбанда ва дар ин асос ташаккул ва рушд додани ҷузъу томҳои сохтории таълимӣ, аз қабили: баталонҳои курсантӣ, ротаҳо таълимӣ, гурӯҳҳои таълимӣ; ташаккул додани низоми дахлдои идоракунӣ, ки мақомоти муайяни идоракунӣ, аз қабили: шуъбаҳо, гурӯҳҳои идоракунӣ ва ғайраро дар бар мегирад; ташкили таълиму тарбияи таълимгирандагон, яъне таҳияи нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, маводи методӣ ва дидактикӣ, аз ҷумла муайян кардани фанҳои зарурии таълимӣ ва мавзӯоти дахлдори машғулиятҳои таълимӣ; ташкил кардани пояи моддӣ-техникии ташкилоти таҳсилотӣ ва такмили онро дар бар мегирад [13, с. 170-175].

Сифати ташкили раванди таҳсилотӣ дар муасисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ аз ҷанбаҳое, аз қабили: сатҳи омодагии довталабоне, ки барои таълим интихоб карда мешаванд, ҳавасмандии онҳо ба гирифтани таҳсилоти олии ҳарбӣ; сатҳи омодагии ҳайати илмӣ-педагогӣ ва роҳбарикунанда ва ҳавасандии он ба фаъолияти педагогӣ, идоракунӣ ва илмӣ; мавҷуд будани пояи моддӣ-техникӣ ва вазъи маблағгузори муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ ва ғайра вобаста мебошад.

Таҳлили сохторӣ-функсионалии низоми ташкили таҳсилоти олии ҳарбӣ ба чунин хулоса меорад, ки барои муасисаҳои таҳсилот олии ҳарбӣ, ба мисли муассисаҳои таҳяилоти олии равияҳио дигар фазои пасошӯравӣ, ташкили устувори интизомӣ хос мебошад.

Муасисаи таҳсилоти олӣ аз ташкилоте иборат мебошад, ки аҳамияи он барои ҷомеа ба дараҷаи зиёд бо ихтисоси хоси профессорҳо ва омӯзгорони он муайян мешавад. Дар анъанаи шӯравӣ онҳо дар воҳидҳои мушаххас, ба монанди кафедраҳо ва озмоишгоҳҳо, ва сохторҳои дигар, ба монанди шӯроҳои диссертатсионие ташкил карда шуда буданд, ки ин тамоюли махсуси фанниро нигоҳ медоштанд, масалан, дар муассисаи таҳсилоти олӣ – кафедраи таъминоти моддӣ-техникӣ, кафедраи тактика, кафедраи омодасозии оташфишонӣ.

Чунин тақсимот ва махсусгардонии қатъии унсурҳо ҳамгирошавии амудӣ, ва на уфуқии онҳоро пешбинӣ менамояд. Мувофиқи ин принсип тақсимоти фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҳсилотӣ муайян карда шуда буд.

Ҳамин тариқ, кафедра ҳамчун қисми низоми муассисаи таҳсилоти олӣ, воҳиди худвижаи стратегии рушди он ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, кафедра ҳамчун унсури сохтории низом (зернизом) худаш аз воҳиди низомие иборат мебошад, ки бо маҷмӯи унсурҳои махсусе фарқ мекунад, ки якпорчагии унсурҳои бо ҳамдигар алоқаманд ва ба таври муштарак амалкунандаро ташаккул медиҳанд [18, с. 98-100; 19, с. 139-143]. Дар чунин зернизом муносибатҳои бисёрсатҳии субъект-субъектие ташаккул меёбанд, ки бисёрсохторӣ (сардори кафдера-омӯзгор, омӯзгор-омӯзгор, омӯзгор-курсант ва ғайра) низ ба ҳисоб мераванд [12, с. 51-27].

Бояд қайд кард, ки фазои кафедраи ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ аз маҷмӯи шароите иборат мебошад, ки ҳамкории босамари кормандони кафедраро дар раванди фаъолияти таҳсилотӣ, таҳқиқотӣ, инноватсионӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғайра таъмин менамояд. Фазои кафедраи ҳарбӣ ин доираи васеи муносибатҳои гуногуни касбӣ ва ҷамъиятие мебошад, ки дорои нерӯ ва имкониятҳои азим барои инкишофи шахсиятии афсарон-омӯзгорон дар самти фаъолияти фарҳангӣ-маърифатноксозӣ, фаъолияти аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муфид ва ғайра мебошад.

К.Д.Ушинский дар бораи нақши шахсияти тарбиятгар навиштааст, ки дар тарбия ҳама чиз бояд ба шахсияти тарбиятгар асос ёбад. Зеро қувваи тарбиятӣ аз сарчашмаи зиндаи шахсияти инсон ҷорӣ гардида, танҳо шахсият ба шахсият таъсир расонида тавониста, танҳо хислат хислатро ташаккул ва инкишоф дода метавонад [17]. Бинобар аҳамияти хоса ва мураккаб будани вазифаҳои тарбиявӣ оид ба ташаккули сифатҳои шахсияти афсари оянда нисбат ба шахсияти афсар-омӯзгори ҳарбӣ талаботи зиёд гузошта мешавад. Талаботи асосӣ нисбат ба омӯзгори кафедраи ҳарбӣ ин эътиқоди ғоявӣ ба фоиданок ва зарур будани кору касби худ мебошад. Омӯзгор танҳо ба ҳамин шарт эътиқодмандии шогирдони худ, садоқат ва меҳру муҳаббати онҳоро нисбат ба Ватан, омодагии онҳоро ба мудофиаи мусаллаҳонаи он тарбия карда метавонад.

Дар робита ба ин, дар раванди ташаккули тамоюли ҳарбӣ-касбии донишҷӯёни кафедраҳои ҳарбӣ ба онҳо бояд эътиқодмандии омӯзгор ба бартарияти маънавӣ ва техникии Қуввaҳои Мусаллаҳ, иқтидори ҷангии онҳо, эҳтиром ба анъанаҳои пуршарафи ҷангии онҳо, хисси масъулият дар назди Ватан барои иҷрои қарзи ҳарбии худ, эътимод ба ғалабаи мо, меҳру муҳаббат ба кори ҳарбӣ ва касби афсарӣ интиқол дода шавад. Омӯзгори кафедраи ҳарбӣ бояд дорои ифоданокии эҳсосотӣ дар гуфтор ва рафтори худ бошад, яъне ӯ бояд

эътиқодот, назарҳо, муносибати худро ба падидаҳо баён карда, ба фикр, эҳсосот, табъу иродаи донишҷӯён низ таъсир расонида тавонад.

Вазифаи сардори (мудири) кафедраи ҳарбӣ аз зарурати фаро гирифтани афсарон-омӯзгорон бо шабакаҳи робитаҳои иҷтимоӣ-касбие, ки аз ҷониби муассисаи таҳсилоти олӣ ва худи афсарон-омӯзгорон муқаррар карда шудаанд, ва азхуд намудани ин ё он тамоюлҳои ҷаҳонбинӣ, ахлоқӣ, азбар кардани амалияи риояи меъёрҳо ва қоидаҳои ҷомеаи касбии педагогии муассисаи таҳсилоти олӣ иборат мебошад.

Дар сохтори фази кафедраи ҳарбӣ ҷузҳои зерин, аз қабили: ҷузъи иҷтимоӣ (майдони маъноҳо), ҷузъи фардӣ (майдони маъниҳо) ва ҷузъи ҳамкорӣ ё фаъолияти муштарак (мақдони арзишҳо)-ро муайян кардан мумкин аст. Ҷузъҳои ишорашуда дар муколамаи пайваста қарор дошта, муколамаи мазкури маъноҳо, маъниҳо ва арзишҳо бо таҳияи мавқеи ягона маҳдуд нагардида, балки бо мавҷудияти худ ҳамчун заминаи арзишӣ-маъноии ҳамкорӣ ва фаъолияти муштараки кормандони кафедраи ҳарбӣ ба ҳисоб меравад [9].

Дар шароити муосир фазои кафедраро аз ҳисоби портали интернетӣ васеъ кардан мумкин аст, ки ин имкон медиҳад кор бо ҷараёнҳои зарурии иттилооти дорои хусусияти таълимӣ, таҳқиқотӣ, маърифатноксозӣ, соҳибкорӣ босаводона ташкил ва ба роҳ андохта шавад [1, с. 46-50]. Сарфи назар аз возеҳӣ ва муҳимияти чунин абзор, чунин ҳалҳо дар захираҳои электронии кафедраҳои ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан вуҷуд надоранд. Абзорҳои мавҷуд асосан ба ташаккул ва тақсимоти сарбории таълим дар кафедра ва биҳисобгирии ҳуҷҷатҳои дохилидонишгоҳӣ зимни идоракунии фаъолияти кафдера нигарониида шудааст.

Дар ин росто, В.В. Бабенко ва Ю.В. Голчевский консепсияи фазои иттилоотии кафедраро пешниҳод мекунанд, ки бо кумаки технологияи «абри серверҳои дастрас», вақте ки ҳамаи истифодабарандагон ба иттилооти зарурӣ дастрасӣ доранд, ташкил карда мешавад [1, с. 49].

Кафедраи ҳарбӣ аз ҷониби муҳаққиқон ҳамчун маркази татбиқи ғояҳои ислоҳоти таҳсилоти ҳарбӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ баррасӣ шуда, таваҷҷуҳ ба зарурати муттаҳид намудани донишҳо ва маҳорату малакаҳо ҳарбӣ аз ҷониби афсарон-омӯзгорон бо сифтаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳими омӯзгори донишгоҳӣ, инчунин азхуд намудани асосҳои фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҷониби онҳо зоҳир карда мешавад [9]. Ғояи мазкур инчунин бо он дастгирӣ меёбад, ки соҳибкасбӣ ва салоҳиятнокии касбӣ дар меҳнати педагогӣ ҳамчун ҷузъи меҳварии ислоҳоти таҳсилоти ҳарбӣ ва нишондиҳандаи асосии афсарон-омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ ба фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ ба ҳисоб мераванд [16, с. 128-132].

Аз нуқтаи назари муносибати фаъолиятӣ, мавриди зикр аст, ки фаъолияти ҳарбӣ-педагогии афсар-омӯзгори навкор бо ҳолати омодагии ӯ ба дарки якпорчаи вазъиятҳои педагогӣ ва ҳалли онҳо дар асоси салоҳятҳо ташаккулёфтаи касбӣ муайян мешавад.

Ба ин ҷанбаи омодагӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, Л.В. Кондрашова қайд мекунад, ки «омодагӣ ба фаъолияти педагогӣ ҳамчун омезиши мураккаби хусусиятҳои психикӣ ва ахлоқии шахсият, ки асоси муносибати педагогро ташкил медиҳанд», дониста мешавад. Омодагӣ ба раванди педагогӣ аз дидгоҳи назариявӣ ҳамчун раванд ва натиҷаи омодасозии касбӣ муаррифӣ карда мешавад. Аз дидгоҳи мурофиавӣ, ташаккули омодагӣ ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогии афсарон-омӯзгорони навкорро ҳамчун пайдарпайии дар замону вақт бамалояндаи ҳолатҳои гуногуни психологӣ-педагогии курсант тасаввур кардан мумкин аст, ки бо сохтори ботинии шахсияти ташаккулёбанда ба вуҷуд меоянд. Аз ҷиҳати мавзӯӣ ташакули омодагии афсар-омӯзгорро ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ ҳамчун ҳамгирошавии низомноки салоҳиятҳои алоҳидаи психологӣ-педагогие баррасӣ кардан мумкин аст, ки аз ҷониби курсант дар раванди таҳсилотӣ азхуд карда мешаванд. Ҳамин тариқ, омодагӣ афсар-омӯзгори навкор ба фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ ҳамчун ҳолати рушд ва инкишофи касбӣ-шахсиятии курсант дорои сохтори сатҳие мебошад, ки дар он ҳар як сатҳи омодагӣ бо

ченаки зуҳуроти миқдорӣ ва сифатии ҳамаи аломатҳо ва нишонаҳое, ки падидаи мавриди омӯзиши педагогиро тавсиф мекунанд, арзёбӣ карда мешавад. Ҳамчун марҳилаи аввали ташаккули низоми арзёбии сатҳи омодагии афсар-омӯзгор ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ тарҳрезии меъёрҳо ҳамчун «маҷмӯи нишондиҳандаҳои объективӣ ва субъективие, ки тавсифи сифати вазъи раванд ё падидаро пешниҳод мекунанд» ба ҳисоб меравад [6].

Ҳамин тариқ, талабот ба афсарон-омӯзгорони кафедраи ҳарбӣ нисбат ба омӯзгорони кафедраҳои илмҳои дигари муассисаи таҳсилоти олии шаҳрвандӣ, ки дар он ҷо таҳсимоти меҳнати педагогии омӯзгорон ба таври табиӣ инкишоф меёбад, мураккабтар мебошанд. Дар кафедраҳои ғайриҳарбӣ устодон лексияҳо хонда, ба тайёрии назариявии донишҷӯён роҳбарӣ карда, ёварон ва аспирантҳо бошанд, дарсҳо, машғулиятҳо, семинарҳо ва дигар чорабиниҳои таълимиро мегузаронанд. Дар кафедраи ҳарбии муасссисаи таҳсилоти олӣ чунин таҳсимот вуҷуд дошта натавониста, афсар-омӯзгори он бошад, наметавонад бояд ҳама чизеро, ки мехоҳад, медонад ва метавонад ба донишҷӯён-курсантҳо таълим диҳад. Дар фаъолияти афсар-омӯзгори кафедраи ҳарбӣ маҳз омодагии ҳамаҷониба, донишҳои амиқи асосҳои назариявии ихтисоси ҳарбӣ, маҳорату малакаҳои хуби муносибат ба таслиҳот, обрӯю эътибори ӯ ба ташаккул ва инкишофи тамоюли ҳарбию касбӣ дар донишҷӯён-курсантҳо мусоидат мекунад.

Хулоса, дар замини маводи омӯхташуда имконияти муайян кардани моҳияти омодагии афсарон-омӯзгорони навкор ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ дар шароити кафедраи ҳарбӣ ҳамчун маҷмӯи таъсирот ва таъсиррасониҳои ташаккулдиҳанда ба онҳо фароҳам меояд, ки дар асоси мубрамсозӣ ва навсозии мазмуни таъсиррасонӣ, низоми муносибатҳои мутақобила, ҳамкорӣ ва фаъолияти муштарак дар маҷмӯъ ба амал бароварда мешаванд. Аён аст, ки низоми таҳсилоти ҳарбӣ бояд бо додани афзалият ба ҷузъи таркибии ҳарбӣ-педагогии қумондон ва зертобеон бунёд карда шавад. Ҳамчун ҷузъҳои асосии ташаккул ва инкишофи омодагии афсарон-омӯзгорони навкор ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ дар шароити кафедраи ҳарбӣ ҷузъҳои инфиродӣ-психологӣ, ҳавасмандӣ-арзишӣ ва касбӣ-амалиётӣ ба ҳисоб мераванд.

Ниҳоят, дар кафедраҳои ҳарбӣ барои баланд бардоштани омодагии афсарон-омӯзгорон ба фаъолияти ҳарбӣ-педагогӣ ба мақсад мувофиқ аст дар раванди ташаккули омӯзгорони навкор барои онҳо ба сифати кураторон омӯзгорони пуртаҷриба, ки қобиланд барои азхуд намудани ҷузъҳои асосии фаъолияти педагогӣ кумаки воқеӣ расонанд, таъйин карда шаванд; барои таъмини назорати фосилавии самаранокии фаъолияти педагогӣ фаъолияти амалии омӯзгорони навкор мунтазам баҳо дода шуда, ба раванди омодасозии онҳо ислоҳот ворид карда шаванд; масъалаҳои таҳияи технологияҳои педагогӣ ва истифодаи усулҳои таълими фаъол аз тарафи омӯзгорон дар ҷаласаҳои комиссияҳои фаннӣ-методӣ ва кафедраҳо мавриди муҳокима қарор дода шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Бабенко, В.В. Концепция информационного пространства кафедры вуза на основе веб-портала / В.В. Бабенко, Ю.В. Гольчевский // Открытое образование. – 2014. – №2. – С. 46-50.

2. Барабанщиков А.В. Военная педагогика и психология. М.: Воениздат, 1986. С. 54-58.

3. Барабанщиков А.В. О закономерностях военно-педагогического процесса. М., 1967. – 67 с.

4. Бархаев Б.П. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера. – М.: Воениздат, 2006. – 488 с.

5. Горемыкин В.П. Военное образование – цель на развитие / В.П. Горемыкин // Вестник военного образования. – 2017. – №1(4). – С. 4–12.

6. Капустин В.Б. Профессиональная компетентность советских офицерских кадров. М., 1992. – 59 с.

7. Ковалев А.Г. Психология личности. М.: Просвещение, 1970. С. 295-298.
8. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. М., 1964.
9. Локтев, Е.М. Функциональные особенности деятельности военной кафедры университета в условиях реформирования военного образования: дисс... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.М. Локтев. – Воронеж, 2001. – 185 с.
10. Матайс О.А. Формирование готовности старшеклассников к обучению в вузе в условиях начальной инженерной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Оренбург, 1999.
11. Михайленко А.Г. Сущность готовности курсантов военных вузов к военнопедагогической деятельности // Педагогический журнал. 2022. Т. 12. № 3А. С. 524-531. DOI: 10.34670/AR.2022.53.83.036
12. Монахов, О.Н. Организационные, дидактические и методические вопросы деятельности военно-научной секции кафедры военного вуза / О.Н. Монахов // Вестник Ярославского высшего военного училища противовоздушной обороны. – 2017. – №1(1). – С. 51-57.
13. Сивак, А.Н. Организация учебного процесса в военных образовательных организациях высшего образования / А.Н. Сивак, М.М. Гупалов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2016. – №3(71). – С. 170-175.
14. Солоницын Д.А. Развитие педагогической культуры офицера в процессе военной службы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 2015. 24 с.
15. Тарасова Л.И. Организация деятельности преподавателя -служащего в военно-инженерном вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Ставрополь, 2005. – 24 с.
16. Тарская, О.Ю. Профессионально-педагогическая подготовка преподавателей военных вузов в контексте реформы военного образования / О.Ю. Тарская // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2009. – С. 128-132.
17. Ушинский, К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1992
18. Шальнова, О.А. Проблемы научной и образовательной деятельности в сфере управления кафедрой вуза / О.А. Шальнова, М.В. Зинцова // Евразийский союэ ученых. – 2016. – №2-3(23). – С. 98-100.
19. Kem, J.S.Answering the hottest question in army education: What is Army University? / J.S. Kem, E.J. LeBoeuf, J.B. Martin // Journal of Continuing Higher Education. – 2016. – 64(3). – С. 139–143.

Исматзода Тоҳир – унвончӯи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ДЕКРИМИНАЛИЗАТСИЯИ КИРДОРҲОИ БА ҶАМЪИЯТ ХАВФНОК

Масоили декриминализатсияи кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир мебошад. Декриминализатсия чун ҷараёне, ки кирдорҳои муайнро чун ҷиноят беэътибор эълон менамояд, дар назария ва амалияи ҳуқуқтабиққунии ҷиноятӣ таври мукамал мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Вобаста ба ин, дар адабиётҳое, ки масъалаи декриминализатсияро таҳлил намудааст, оид ба мафҳуми ин зуҳурот ақидаи ягона мавҷуд нест. Масалан, яке аз муҳақиқони масоили сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ А.И. Коробеев декриминализатсияро ҳамчун «ҷараёни муқарар намудани асосҳои аз байн рафтани ба ҷамъият хавфнокии кирдор, эътирофи мақсаднок набудани муборизаи ҳуқуқии ҷиноятӣ бекор намудани ҷазо

барои содир намудани чунин кирдор» меномад[163]. Аммо ин мафҳум аз камбудиҳо орӣ нест. Масалан, ба мафҳуми декриминализатсия ворид намудани бекорнамудани ҷазо барои кирдорҳои пештар ба ҷамъият хавфнок қобили қабул нест. Чунин мафҳуми декриминализатсия аз ҷониби олими дигари шинохта,А.В. Наумов пешкаш гаштааст. Ба ақидаи ӯ декриминализатсия-ин хориҷ намудани таҳти татбиқи ҷазо қарор гирифтани кирдори ба ҷамъият хавфнок, яъне бекор намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад[164]. Бекор намудани ҷазо барои кирдори ба ҷамъият хавфнок -ин ба дигар институти сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ-депенализатсия таалуқ дораду ба ҷараёни декриминализатсия дохил намешавад.

Л.В. Баринова ва В.П. Ревин зери мафҳуми декриминализатсия ҷараёни ҳуқуқии азнав банду баст намудани қисме аз кирдорҳои ба ҷамъият хавфноки таҳти татбиқи ҷазо қарордошта ва гузаронидани онҳо ба гуруҳи кирдорҳои маъмурӣ, интизомӣ ва ғайра мебошад[165].

Ба ақидаи мо, декриминализатсия – ҷараёне мебошад, ки дар натиҷаи он қонунгузор бо дарназардошти қонуниятҳои объективии инкишофи ҷомеа бекор намудани ҷавобгарии ҷиноятиро барои кирдорҳои муайни ба ҷамъият хавфноки дар қонуни ҷиноятӣ муқараршуда амалӣ месозад.

Декриминализатсия пеш аз ҳама ин ҷараёни объективӣ мебошад. Чуунки он дар натиҷаи инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ, махсусан иваз шудани сохти ичтимою иқтисодӣ ва сиёсии давлатҳо ба миён меояд. Мисоли ин гуфтаҳоро мо дар декриминализатсияи як қатор ҷиноятҳое, ки барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шуда буданд, бинобар интихоб намудани роҳи инкишофи минбаъдаи Тоҷикистон чун иқтисодӣ бозорӣ дида метавонем.

Мафҳуми декриминализатсия имкон медиҳад, ки кирдорҳои нисбаташон репрессияи ҷиноятӣ татбиқшаванда ҳамчун тарзи амалишавии назорати иҷтимоӣ ҳақиқатан манфиатнок бошанд.

«Барои аз ҷониби қонунгузор дохил намудани ин ё он кирдор ба ҷумлаи кирдорҳои ҷиноятӣ, одилона П.А. Фефелов, қайд менамояд, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдор нақши ҳалкунандаро дорад»[166]. Дар байни асосҳои декриминализатсия ин асос мавқеи якуминдараҷаро ишғол мекунад. Зери хавфнокии ҷамъиятӣ «хусусияти объективии кирдор фаҳмида мешавад, ки бо зарари расонидашуда ё мерасонида ба ҷамъият муайян мегардад»[167]. Кирдор криминализатсия мешавад, агар хавфнокии ҷамъиятии он зиёд бошад, ки ин боиси татбиқи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ гардад.

Хусусияти ба ҷамъият хавфнокии кирдор пеш аз ҳама аз арзиши он дастовардҳое вобаста аст, ки ба он зарар тавассути кирдори мушаххаси инсон расонида мешавад, яъне арзиши ин ё он муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста аст. Бо ёрии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибатҳои нисбатан муҳими ҷамъиятӣ ҳифз карда мешаванд. Дигар муносибатҳо бошанд на бо ёрии татбиқи ҷазо, балки тавассути чораҳои дигари таъсиррасонӣ ҳифз карда мешаванд. Зарар расонидан ба ин муносибатҳо ҷиноят эътироф намегардад. Вайрон намудани қоидаҳои ҳаракати роҳ, чун қоида, боиси ҷавобгарии маъмурӣ мегардад, вайрон кардани қоидаҳое, ки тартиботро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ танзим мекунанд боиси ҷавобгарии маънавӣ ё граждани мегардад. Арзишнокии гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ аз тарафи қонунгузор дар лаҳзаи қабули қонун вобаста аз шароити мушаххаси ҳаёти ҷамеа дар ин ё он марҳила муайян карда мешавад. Масалан, то соли 1940 интизоми меҳнат дар

---

[163] Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. С. 59.

[164] Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: В 2 т. Т.1. Общая часть. С. 161.

[165]

[166] Фефелов П.А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний // Советское государство и право. 1970. № 11. С. 101.

[167] Коробаева А.И. Советская уголовно-правовая политика. Владивасток. 1987 С. 69.

корхонаҳо объекти муҳофизати ҳуқуқи ҷиноятӣ набуд. Дар солҳои пеш аз ҷангӣ аҳамияти ин муносибатҳои ҷамъиятӣ якбора афзуда, қонунгузор муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятиро барои прогул ва худсарона баромадан аз коронаро зарур шуморид.

Ба ғайр аз арзиши дастовардҳо ҳангоми ҳалли масъалаи эътирофкунӣ ё эътироф накардани кирдор ҳамчун ҷиноятхусусияти зарар ба назар гирифта мешавад, яъне тарзи расонидани зарар. Ҷиноят танҳо он кирдоре ҳисоб меёбад, ки аз рӯи хусусиятҳои объективии худ метавонад ба ба арзишҳои ҳифзшаванда зарари ҷиддӣ расонад. Масалан, ба ҳуқуқҳои молумулкӣ, ки объекти таҷовуз ҳисобида меёбанд, кирдорҳое эътироф мешаванд, ки хусусияти дуздӣ (м. 244 КҶ), ғоратгарӣ (м. 248 КҶ), роҳзанӣ (м. 249 КҶ), таъмаҷӯӣ (м. 250 КҶ) несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (м.м. 255 КҶ) дохил мешаванд. Ин кирдорҳо мутобиқи қонун ҷиноят эътироф шудаакнд. Вале зарар ба ҳуқуқҳои молумулкӣ метованад аз кирдорҳое расад, ки дигар хусусият доранд ва чунин кирдорҳоро қонунгузор ҷиноят эътироф накардааст.

Дар муайян кардани сарҳади кирдори ҷиноятӣ аз дигар кирдорҳо хусусият ва ҳаҷми зарари расонидашуда низ аҳамияти муҳим дорад. Дар баъзе ҳолатҳо маҳз ин нишонаи ягонаи фарқкунанда ба ҳисоб меравад. Масалан, вайрон кардани қоидаҳои ветеринарӣ ҳамчун ҷиноят эътироф мешавад, агар он боиси паҳншавии эпизоотий ё дигар оқибатҳои вазнин шавад. Ҳангои фаро расидани дигар иоқибатҳо аалҳои зикршуда ҷиноят ҳисоб наеёбад.

Хавфнокии ҷаъиятӣ нишонаи умумии тамоми ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад, на танҳо нишонаи амали муайян. Бинобар ин, ба сифати яке аз критерияи баҳодиҳӣ ба сатҳи хавфнокии ҷамъиятӣ тавсифи субъекти ҷиноят низ ба ҳисоб меравад. Як қатор нишонаҳо , ки ба субъект дахл доранд, метавонанд барои ҷудо намудани сарҳади кирдорҳои ҷиноятӣ аз кирдор ғайриҷиноятӣ ва баҳо додан ба сатҳи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти ҳамон як намуд таъсир расонанд. Ба чунин нишонаҳо синну сол, вазъи мансабӣ дохил мешаванд.

Масалан, фарқ намудани сатҳи хавфнокии кирдори аз тарафи калонсолон ва ноболиғон содиршударо зарур аст. Кирдоре, ки а тарафи шахсони ба синни 14 нарасида содир мешаванд, ҷиноят эътироф намешаванд. Шахсони синнашон аз 14 то 16 танҳо барои содир намудани намудҳои муайяншудаи ҷиноятҳо ҷавобгар мешаванд, ва танҳо аз 16 солагӣ ҷавобгарӣ барои тамоми кирдорҳое, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд фаро мерасад. Табиист, ки ин ба ҳолатҳое, ки ҷиноят аз тарафи шахсони аз 16 боло содир мешавад паҳн намешавад. Масалан, ҷавобгарӣ барои баровардани ҳукми ошкоро ноодилона аз синни 25 солагӣ фаро мерасад, чунки судя танҳо он нафароне буда метавонанд, ки ба ин синну сол расидаанд, барои ҷиноятҳои ҳарбӣ ҷавобгарӣ аз сини 18 солагӣ оғоз меёбад, чунки хизматчии ҳарбӣ танҳо шахсони 18 сола ва аз он боло шуда метавонанд. Ҳангоми ҳалли ин масъала ба назар гирифта мешавад:

А) имконияти дарк намудани аҳамияти кирдори содиршуда дар ҷамъият;

Б) хавфнокии объективии ҷамъиятии ин ё он намуди кирдор;

В) паҳншавии ин намуди кирдор;

Г) мақсаднокии татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ.

Вазъи мансабии шахс дар як қатор ҳолатҳо ба ӯ имкон медиҳад чунин кирдори хавфноке содир намояд, ки онро шахси чунин мансабро ишғол накарда содир карда наметавонад. Чунончӣ, барои ҷиноятҳои мансабӣ танҳо шахсони ансабдор ҷавобгар мешаванд, барои ҷиноятҳои ҳарбӣ танҳо хизатчиёни ҳарбӣ ва ғ.

Устувории кирдори ҷиноятӣ зоҳиран дар такроран содиркунии ҷиноят ифода меёбад.

Ба баҳодиҳии хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят хусусияти муносибати рӯҳии шахс ба кирдори содирнамудааш ва оқибати ин кирдор таъсир мерасонад. Сиёсати ҳуқуқӣ-

ҷиноятӣ ба сифати яке аз идеяҳои асосӣ дар фарқият аз таълимот ҷавобгариро танҳо барои кирдори гунаҳкорона содиршуда эътироф мекунад.

Сатҳи хавфнокии ҷамъиятии кирдор на танҳо аз мавҷудияти гуноҳ ва шаклҳои он, балки аз мақсади содиркунии ҷиноят аз тарафи ҷиноткор, ки дар наздаш гузоштааст, ангезае, ки он дар содири ҷиноят ба роҳбарӣ гирифтааст вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҳамон як кирдор вобаста аз мақсаду ангеза метавонад ҷиноят бошад, ё метавонад ҷиноят набошад, ва ё ба таркиби ҷинояти дигар дохил шавад. Сӯистифода аз ваколатҳои хизматӣ ҷиноят эътироф мешавад, агар он аз қасд ё манфиатноки шахсии дигар содир шавад (м. 314 КҶ), ва кирдори интизомӣ мешавад, агар он аз рӯи ангезаи дигар содир шавад.

Хавфнокии ҷамъиятии кирдор аз дигар ҳолатҳо, ки ба содир шудани кирдор вобастагӣ доранд вобастагӣ дорад. Ба чунин ҳолатҳо вақт, ҷой, вазъият, тарз, хусусияти воситаҳои содиркунии ҷиноят дохил мешаванд. Ин ҳолатҳо аз тарафи қонунгузор ҳангоми муайян кардани таркиби ҷиноятҳо ба назар гирифта мешавад. Содир намудани кирдор дар вақт, ҷой, ҳолати дар қонун муқаррарнашуда ҷиноят эътироф намешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки муқаррар намудани критерияи умумие, ки аз рӯи он муайян кардани сатҳи кофии хавфнокии ҷамъиятии кирдор барои криминализатсияи он мумкин бошад ғайримкон аст. Принсипи хавфнокии ҷамъиятии кирдор ҳангоми муҳокимаи ҳар кадом навгонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ зарурати ҳалли масъалаи мавҷудияти онро дар кирдори намуди мушаххас нишон медиҳад. Хусусияти хоси принсипи мазкур дар он аст, ки сатҳи хавфнокии ҷамъиятӣ метавонад барои криминализатсия кофӣ набошад, вале он наметавонад аз ҳад зиёд бошад.

Ин ҷо боз яке аз асосҳои муҳими ҳуқуқӣ-криминологии криминализатсия маълум мегардад, ки ин мавҷуд будани зарурати таъсир ба муносибатҳои ҷамъиятӣ тавассути чорабиниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ буда, чунин ифода меёбад: «криминализатсияи кирдор танҳо он вақт рост, ки агар дигар меъёри дуруст танзимкунандаи муносиабтҳои мазкур тавассути методҳои соҳаҳои дигари ҳуқуқ набошанд ва буда натавонад»[168]. Чунин асосноккунии криминализатсия ба принсипи сарфакории репрессия корреспонденсия мешавад.

Зарурати чуқур баҳодиҳии асоснок кардани криминализатсия дар он аст, ки ҷавобгари ҷиноятӣ ҳангоми амалигардонии он оқибатҳои манфии иҷтимоиро ба вуҷуд меоварад. Натиҷаи манфии татбиқи қонуни ҷиноятӣ хеле гуногун шуда метавонад: ташаккули шахсияти манфӣ дар маҳкумшудагон; тағйири шакли муносибатҳои байни шахсон; вайрон шудани амали иқтисодиёт ва ғайра. Ҷавобгарии ҷиноятӣ алоқаи манфиатовари маҳкумшударо шикаста, ҷомеаро аз иштирокчии муносибатҳои истеҳсолӣ маҳрум месозад. Ҳамин тавр, криминализатсия на ин ки дастоварда, балки зарурати қурбони як манфиати ҷомеа ба хотири манфиатҳои дигар, яъне манфиатҳои нисбатан муҳимтар мебошад. Бинобар ин, криминализатсияро танҳо он вақте истифода кардан лозим, ки агар дигар воситаҳои таъсиррасонӣ мавҷуд набошанд, агар методҳои алтернативии танзими иҷтимоӣ, аз ҷумла танзими иҷтимоие, ки ба татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ репрессия вобаста нест, самара наоварданд.

Вобаста ба ин, масъалаи чи тавр муайян кардани сатҳи самаранокии ин ё он меъёр, ки тадқиқоти чуқури он дар кори мо ғайриимкон аст, зеро аз сарҳади он берун мебарояд ва хаҷман хеле зиёданд, ба вуҷуд меояд. Дар баробари ин, қайд кардан зарур, ки зери мафҳуми самаранокии меъёрҳо «таносуби байни натиҷаи воқеии таъсири меъёрҳо ва он мақсадҳои иҷтимоие, ки барои расидан ба онҳо ин меъёрҳо қабул шуда буданд» фаҳмида мешавад[169]. Агар мақсади ниҳоии қабули меъёри иҷтимоии мазкур

[168] Основания уголовно-правового запрета. М. 1982. - С. 217.
[169] Эффективность правовых норм. М., 1980. - С. 22.

бартараф сохтани намуди муайяни рафтори зидди иҷтимоӣ бошад, онгоҳ агар бораи самаранокии татбиқи маҳз чораҳои ҷазои ҷиноятӣ барои кирдори намуди мазкур кам кардани ҷазо шаҳодат нашавад ҳам, нигаҳдории шумораи онҳо «дар ҳамон як сатҳе, ки дар ҳолати он зуҳуроти объективии ҷомеа минималӣ мебошад»[170]. Хусусан, шарти зарурии муқаррар кардани мавҷудияти асоси баррасишавандаи криминализатсия иттилоот дар хусуси он мебошад, ки татбиқи методҳои алтернативии таъсири иҷтимоӣ боз доштани онро таъмин намекунад.

Омили мазкур бо чунин асоси ҳуқукӣ-криминологии криминалитатсия, чун ба назар гирифтани инкишофи амалҳои барои ҷамъият хавфнок бо назардошти сабаб ва шароитҳои онҳоро ба вуҷуд оваранда алоқамандӣ дорад. Асоси мазкур хусусияти дуҷониба дорад. Аз як ҷиҳат, асоси муқаррар намудани меъёрҳое, ки ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамоянд вақте ба вуҷуд меояд, ки агар «инкишофи кирдори зидди ҷомеа (ҷиноятқорӣ), яъне тағйир ёфтани ҳолат ва сохтори он ба майли зиёдшавии ин ё он кирдорҳои ба ҷомеа зарароварӣ оварад расонад»[171]. Чунин далелҳо онро нишон медиҳанд, ки татбиқи дигар методҳои мубориза бо намуди мазкури кирдори зидди ҷамиятӣ самара намедиҳад.

Аз ҷиҳати дигар, ҳангоми криминализатсия на танҳо ба назар гирифтани инкишофи кирдорҳои мазкур, балки сабаби онҳо низ зарур аст, зеро муайян намудани онҳо вобастагии қонуни ҷиноятиро аз омилҳое, ки сарчашмаи кирдори ҷиноятиро тавсиф менамояд, нишон медиҳад. Ба назар гирифтани сабаб ва шароитҳое, ки кирдори барои ҷомеа хавфнокро ба вуҷуд меоваранд, чи барои дуруст муқаррар намудани манъкунии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва чи барои муайян намудани сарҳади он аҳамияти хеле муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Коробаева А.И. Советская уголовно-правовая политика. Владивасток. 1987. С. 69.
2. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. 1987. С. 59.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: В 2 т. Т.1. Общая часть. С. 161.
4. Основания уголовно-правового запрета. М. 1982. С. 217.
5. Фефелов П.А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний // Советское государство и право. 1970. № 11. С. 101.
6. Эффективность правовых норм. М., 1980. С. 22.

Исматзода Тоҳир – унвончӯи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

МАФҲУМИ ҶИНОЯТҲО БА МУҚОБИЛИ МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ

Категорияи ҳуқуқии “ҳифзи ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон” бо нуқтаи назари онтологӣ ва гносеологӣ ин як синтези категоияи “ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон” ва “ҳифзи ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳо” мебошад. Бинобар ин муайян намудани хусусиятҳои ин категорияҳо, мазмуну моҳияти илмӣ-ҳуқуқии онҳо имкон медиҳад, ки хусусияти синтезии категория кушода гардад ва он хосиятҳои ҳангоми мустаҳкамкунии қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқӣ ба инобат гирфитан зарур мебошад.

[170] Исмоилов И.А. Приступность и уголовная политика. Баку, 1990. - С. 189.
[171] Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права. Томск, 1981. - С. 68.

Дар кори мазкур тавақуҳи асосӣ ба татқиқи категорияҳои ҳуқуқӣ, ҳангоми синтез бо категорияи “ҳуқуҳои меҳнатии шаҳрвандон”-и ташаккулдиҳандаи категорияи “ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқии ҳуқуққо” равона карда мешавад. Сухан роҷеъ ба “ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқии ҳуқуққо” меравад. Бо вуҷуди ин ҳифзи ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуққои меҳнатӣ аз ҷониби мо ҳамчун як услубу усули самараноки ҳифзи ин категорияҳои ҳуқуққо дар шакли умум дида баромада мешавад. Чӣ тавре, ки муаллифони муосир иброз медоранд, “мақоми асосии меъёрҳои ҷиноӣ-ҳуқуқӣ дар системаи кафолатҳои ҳуқуқии ҳуқуққои меҳнатии шаҳрвандон бо он муайян карда мешаванд, ки онҳо нисбатан воситаҳои амалкунандаи барқароркунии адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқи вайронкардашуда ва ҳамчунин барқароркунии зарари бо таҷовуз расонидашуда” муайян карда мешавад.[172]

Ҳамчунин қайд карда мешавад, ки “мавҷуд набудани консепсия оид ба такмили ҳифзи меҳнат, механизми самараноки ҳифзи давлатии ҳуқуққои меҳнатии шаҳрвандон мустаҳкамкунии таъсири комплексӣ, аз ҷумла бо ёрии қонунгузории ҷиноятӣ пешниҳод мекунад. Вазъи душвору мураккаб дар соҳаи ҳифзи ҳуқуққои меҳнатии шаҳрвандон тақозои тағдиди назар ва аз нав дида баромадани баъзе аз самтҳои сиёсати ҷиноятиро дорад.”[173]

Муҳаққиқони муосир доир ба он, ки “Консепсияи ҳифзи ҳуқуқӣ ва дифои ҳуқуқу озодиҳои шахсият леймотиви фаъолияти ҳаёти ҷомеаи россиягӣ шудааст. Инъикоси он на танҳо дар қонунгузории солҳои охири россиягӣ дидан мумкин аст, балки дар муроҷиатҳою баромадҳои пеш аз интихоботии ходимони сиёсӣ, фармонҳои Президент ва қарорҳои Ҳукумат ҳам вохурдан мумкин” аст. Бо вуҷуди ҳамин қайд карда мешавад, ки “ҳамзамон бебаҳс тасаввур карда мешавад, ки эъломи конститутсионии ҳуқуқу озодиҳо арзиши олитарин дар ҳаёти воқеӣ ҳоло маънои амалишавии самараноки онҳоро надорад, зеро механизми амалкунанда ва аслан фаъолияткунандаи амаликунандаи онҳо, таъминкунии дифоъ ва ҳифзи ҳуқуққои шахсӣ аз нигоҳи кафолат зарур аст”.[174]

Омор доир ба миқдори вайронкуниҳо дар соҳаи ҳифзи меҳнат нисбат ба нишондодҳо дар миқёси ҷаҳон ҳам умуман оромбахш нест. Масалан, тибқи маълумотҳои Созмони байналмилалии меҳнат (МОТ) дар ҷаҳон аз ҳолатҳои фалокатбор ва касалиҳои касбият ҳамасола қариб 2,2 млн. нафар ҳалок мешавад. Тахминан 270 млн. нафар ҷароҳатҳои ҷисмонӣ мегиранд ва боз 160 млн. аз касалиҳои кутоҳмуддат ва дарозмуддат бо сабабҳои бо фаъолияти меҳнатӣ вобаста азият мекашанд. Мувофиқи баҳо ва таҳлили МОТ талафоти умумии аз ҳолатҳои фалокатбор ба сар омада ва бад шудани вазъи саломатӣ тахминан 4% маҷмӯи маҳсулоти умумии ҷаҳониро ташкил медиҳанд.[175]

Ҳамин тариқ, бо ақидаи он олимон, ки “вазъи муосир бо риояи ҳуқуққои меҳнатии шаҳрвандон чун мушкилу буҳронӣ тавсиф мешаванд” пешниҳод мекунанд, розӣ шудан мумкин аст.

Вайронкуниҳои бештари ҳуқуққои меҳнатии шаҳрвандон на танҳо дар корхонаю ташкилотҳои мушаххас вазъиятро мутшанниҷ мегардонанд, балки вазъи умумии ҷамъиятро мушкил гардонида боиси корпартоиҳо ва дигар эътирозу норозигиҳо мешаванд

Мо бо И.Е. Эмирова пурра розӣ ҳастем, ки қайд мекунад, “мустаҳкамкунии ҳуқуққо ба меҳнат дар шароитҳои ба талаботҳои бехатарӣ ва гигиена на сатҳи конститутсионӣ ҷавобгӯ, маънои эътироф ва таъмини афзалияти ҳаёт ва саломатии коргарон дар нисбати натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои тамоми шакли моликиятро дорад. Хатарнокии вайронкунии тартиботу қонунҳои ҳифзи меҳнат дар марҳилаи муосири рушди

[172] .Уголовное-провове обеспечения реаливация трудовых прав. По законодательству Российской Федерации и Республика Казахстан. Эмиров И.Е. М 2005.
[173] .Лукьянова Н.А. Преступления против трудовых прав граждан. Самара 2005.
[174] .Попов З.В. Охрана защита прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации. Челябинск 2004. С.145
[175] .Вакулин Ю.В. Предупреждения преступления, посягающих на трудовых правоотношения. Г 2005.

ҷомеа чашмрас меафзояд – дар шароитҳои прогресси илмӣ-техникии бо худ неруи техникаро зиёд мегардонад, таҳқизоти истеҳсолотӣ мураккаб мешаванд ва технологияҳои нав ҷорӣ мекунад ва ҳоказо”[176]

Моҳияти васеъи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва мураккабии вазъият бо ҳифозати онҳо дар амал зарурату моҳияти чораҳои ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳифзи меҳнатро ҳамчун яке аз методҳо ва воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ аз ҷониби давлат маҳсуб меёбанд.

Вале бо ин гуна муҳимияти ҳифзи ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон, бояд илова намуд, ки дар амал ба парвандаҳои ин категорияҳо дар раванди ҷиноятӣ на ҳама вақт таваҷҷуҳи лозима дода мешавад. Муҳаққиқон дар бораи “нокомии аслӣ дар соҳаи таъмини бехатарии шароитҳои меҳнати умуман дар мамлакат ва чӣ дар минтақаҳои алоҳида изҳор мекунанд. Ҳамчунин бо омузиши маводҳои санҷишии то тафтишотии амалияи тафтишотӣ доир ба далелҳои ҳолатҳои фалокатбор дар истеҳсолот нишон дод, ки аз ҷониби кормандони прокуратура ба амалҳои шахсони барои риояи қоидаҳои ҳифзи меҳнат баҳои нодуруст дода мешавад, ки доир ба ин категорияи парвандаҳо шумораи зиёди раддияҳо дар кушодани парвандаҳои ҷиноӣ мавҷуд аст. Миқдори парвандаҳои ҷиноии тафтишшуда ва ба итмомрасида бо баровардани ҳукм хеле кам мебошанд”.[177]

Ба таҳқиқоти категорияи “ҳифзи ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳо” муроҷиат намуда, пеш аз ҳама бояд тазаккур дод, ки категорияи “ҳифзи ҳуқуқҳо” умуман хеле васеъ дар қонунгузории россиягӣ , аз ҷумла дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҷиноятӣ-мурофиавӣ мустҳкам карда шудааст.

Масалан дар Кодекси мурофиавӣ-ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 декабри соли 2001 моддаи махсуси 11 “Ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар мурофиаи судӣ” ҷой дорад.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 2 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998 №648 вазифаҳои Кодекси мазкур инҳоянд: ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, низоми ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ, муҳити зист, сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузҳои ҷиноӣ, таъмини сулҳ ва амнияти инсоният ва ҳамчунин пешгирии ҷиноятҳо.

Ҳамин тариқ, ҳифзи ҳуқуқҳо (ё худ ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон) аллакай дар моддаҳои аввали КҶ ҶТ ба сифате яке аз вазифаҳои кодекси мазкур номбар карда мешвад. Бо вуҷуди ин дар номгуи вазифаҳои КҶ ҶТ дар ҷои аввал маҳз ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ишғол кардаанд, ки ҳамаи дигар вазифаҳояш аз он сохта мебошанд ва то ин ё он дараҷа ба онҳо баробар карда мешаванд.[178]

Ба он ки ба вазифаи мазкур дар ибтидои руйхат тавсифи аввалия дода шудааст, дигар муҳаққиқон ишора мекунанд. Масалан, Т.Н. Нуркаева менависад, ки “вақт лозим аст, ки қонунгузории соҳавии россиягӣ бо арзишҳои шахсияти инсонӣ афзалият дошта бошад. Қадамҳои аслӣ дар ин самт аллакай гузошта шуданд. Ба ин Кодекси ҷиноятии ҶТ соли 1998, кодекси ҷиноӣ-иҷроиши ҶТ соли 1997, Кодекси мурофиавӣ-ҷиноятии ҶТ соли 2001, Кодекси меҳнати ҶТ соли 2001, Кодекси ҶТ доир ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ соли 2001 шаҳодат медиҳанд. Ҳаминро гуфтан кофӣ аст, ки дар макони аввал аз байни вазифаҳи қонунгузории ҷиноӣ ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд (моддаи 2 КҶ) дода мешавад ва Қисми махсуи КҶ ҶТ аз фасли “Ҷиноят ба муқобили шахсият” оғоз мешавад.

[176] .Эмиров И.А. Уголовное-правове обеспечения реализатция трудовых прав. По законодательству Россиской Федератции и Республика Казахстан. Г 2005.

[177] Великий А.А. Нарушение правила охрана труда. Уголовно-правовые и криминалогические аспект. Челябинск 2004.

[178] .Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия. 13 июни соли 1996 №63. Моддаи 2.

Ҳамчунин дар ҳуқуқи ҷиноии Тоҷикистон консепсияи афзалиятноки ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мустаҳкам карда шудааст”[179] .

Қайд мекунем, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми “дифои ҳуқуқ” истифода намешавад, ба ҷои он ибораи “ҳифзи ҳуқуқ” истифода мегардад. Масалан, мутобиқи моддаи 2 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои вай арзиши оли мебошанд мебошанд. Эътироф, риоя ва ҳифзи инсон ва шаҳрванд – вазифаи давлат аст.” Ҳамзамон мафҳуми “дифоъ (ҳифз)” дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба объектҳои дигар татбиқ мешавад масалан, мутобиқи қисми 2 моддаи 7 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳнат ва саломатии одамон ҳифз карда мешаванд. Ба назар мерасад, ки аз тезиси конститутсионӣ доир ба ҳифзи меҳнат зарурати ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон аз ҷумла бо методҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ба миён меояд.

Гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, мафҳуми “дифоъи ҳуқуқҳо” ва “ҳифзи ҳуқуқҳо”, ки агар муҷовир ва наздик мебошанд, бо вуҷуди ин ҳаммаъно нестанд ва мазмуни ҳуқуқии худро доранд.

Масалан, З.В. Попов пешниҳод мекунад, ки зери дифоъи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бояд фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, органҳои худидораи маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷаъиятӣ ва фардҳои ҷудогона оид ба таъмини амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳо, фаҳмида шавад. Ва зери мафҳуми ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бояд механизми маҷбуркунии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷониби органҳои давлатӣ, органҳои худидоракунии маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва фардҳои ҷудогона бо усулҳои мувофиқ фаҳмида шавад (масалан: бартараф намудани монеъаҳо барои амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳо, пешгирии вайронкуниҳо ва ғ.)[180]

Баъзе муҳаққиқон яке аз ин категорияҳоро чун инъикоси дигар, қисми он дида баромадан пешниҳод мекунанд. Масалан, А.Н.Сайгашкин фарз мекунад, ки мафҳуми “дифоъ” аз вожаи “ҳифз” нисбатан васеътар мебошад. Аввалаш дуюмиро дар худ фаро мегирад. Дифоъ ба шакли маъноии васеъ аз ду таркиб иборат аст: “пассивӣ” – фазаи нигоҳдорӣ ва контрол (дифоъ ба маънои фишурда) ва “фаъол” – фазаи амал эътино анҷоми кори хатарнок, тағйироти нохоҳам (муҳофизат).

Ба андешаи мо дифои ҷиноӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои меҳнатиро ҳамчун қисми системаи кафолатҳои ҳуқуқҳои меҳнатӣ ба таври умда дида баромадан ҷоиз аст. Бо вуҷуди ҳамин зери кафолатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи танзими ҳуқуқии меҳнат донистани “маҷмуи қонунан мустаҳкамшудаи васоити ташкилию ҳуқуқӣ (меъёрҳои ҳуқуқӣ, органҳои ҳифзи ҳуқуқ ва ҳуқуқӣ, чораҳои пешгирӣ, усулҳои барқароркунӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои вайроншуда чораҳои ҷавобгарӣ)-и ба таъмину ҳифзи бмамоният, самаранок ва пурраи амалисозии ҳуқуқҳои субъективии шаҳрвандони қобилияти меҳнатии худро озодона амаликунанда равонашуда”.

Дар илм шарҳи дигари дифои ҷиноӣ-ҳуқуқӣ пешниҳод мегардад: “дифои ҷиноӣ-ҳуқуқӣ ин дар марҳалаи муайяни рушди таърихии фаъоляити муфиди ҷамъиятии объективан зарури органҳои махсусан масъули давлатӣ оид ба таъмини бехатарии объектҳои тавассути амалӣ намдани амрияҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ мебошад” [181] .

Дар ин сурат муносибатҳои меҳнатӣ ҳачун объекти муҳофизати ҷиноӣ-ҳуқуқӣ ҷудо карда мешаванд. Аз ҷумла ба ақидаи Ю.В. Вакулин муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ҳамчун объекти муҳофизати ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ҳуқуқи шаҳрванд ба меҳнат ва ҳамчунин ба шароитҳои бехатари меҳнат, музди меҳнат, корпартоӣ, имкониятҳои баробар барои амалисозии ҳуқуқҳои меҳнатии худ, ки мувофиқи қонунгузории меҳнатӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ ҳуқуқии меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатиро дар бар гирифта, ки дар натиҷаи содиркунии таҷовузи ҷиноӣ вайрон карда мешаванд, фаро мегиранд.

---

[179] .Нуркаева Т.В. Уголовно прововая охрана лиячнҷх прав и свобод человека. Авторед дисс. канд.наук.юрид. 2006.

[180] .Попов З.В. Охрана и защита прав и свобод человека и гражданина в Р.Ф. Челябенск 2004.

[181] .Лукямова Н.А. Преступления против трудовых прав граждан. Самара 2005.

Муҳаққиқони муосир иброз мекунанд, ки “хусусияти кирдори ба ҷамъият пеш аз ҳама бо объекте, ки ба он таҷовуз карда мешавад муайян мегардад. Ҳар чӣ қадар арзиши иҷтимоии объекти муҳофизати ҷиноӣ-ҳуқуқӣ баландтар бошад, ҳамон қадар таҷовуз ба он ҷамъиятан хатарноктар эътироф карда мешавад. Агар маълум нест, ки кадом муносибати ҷамъиятӣ объекти таҷовуз будааст, пас маълум нест гап дар бораи кадом ҷиноят меравад”[182]
.

Ҳамзамон қайд мегарадад, ки муайянкунии объекти муҳофизати ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ “на танҳо имкон медиҳад, ки мазмун ва зарурати манфиати бо қонун дифоъшударо муайян кунем, балки пешбинӣ намудани чорабиниҳои комплексии ба бартарф намудан, бетарафсозӣ ё сустар кардани амалҳои сабаб ва шароитҳои ба содиркунии ҷиноятҳо мусоидаткунанда низ аён шаванд”.

Дар ин ҳол дастурҳои мувофиқи қонунгузор ба оқибатҳои мушаххас дар диспозитсияи меъёрҳо моро ба хулоса меорад, ки маҳз онҳо он доираи муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, ки бо қонуни ҷиноятӣ муҳофизат карда мешаванд. Ба элементҳои муносибатҳои ҷамъиятии нишондодашуа таъсир расонда, субъект онро тағйир медиҳад ва ҳамин тариқ зарари иҷтимоӣ хатарнокро мерасонад. Объекти таркиби ҷиноят элементи ягона буда, ки ҳеҷ гоҳ бевосита дар матни диспозитсияи меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ инъикос намегардад ва бо роҳи тадқиқоти амиқи муносибатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади муҳофизати онҳо меъёри мувофиқи ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ нашр карда шудааст.

Ҳамин тариқ мувозигии байни объекти ҷиноят, объекти муҳофизати ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба онҳо ин ё он кирдори ҷиноӣ таҷовуз ё таадӣ мекунад, муайян кардан имконпазир мешавад.

Дар категорияи ҷиноии аз тарафи мо тадқиқшаванда чунин объекти ҷиноят ва муҳофизати ҷиноӣ-ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандон мебошанд ва намудҳои вобастаи муносибатҳои ҷамъиятӣ – муносибатҳои меҳнатӣ ё муносибатҳои ҷамъиятии дар соҳаи меҳнат мебошанд. Ҳамчун сатҳҳои гуногун дар дарки объекти вайронкунии ҷиноятӣ ҷудо кардан мумкин мешавад.[183]

Масалан, А.А.Великий тақсимоти объектҳои вайронкунии ҷиноии қоидаҳои муҳофизати меҳнат ба: объекти хелӣ – муносибатҳои ҷамъиятии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсиятро дифоъкунанда; объекти намудӣ – муносибатҳои ҷамъиятии таъминкунандаи риояи бо Конститутсиия эълоншудаи алайҳи ҳуқуқҳои умумишаҳрвандии сиёсӣ ва иҷтимоӣ; объекти асосии бевосита – шароитҳои бехатарии меҳнат, ки вобаста ба онҳо зарардидагон дар ин ҷо метавонанд коргарони корхонаи мушаххас (муассисаҳо, ташкилотҳо, иттиҳодияҳо, соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ) ва ҳамчунин дигар ашхос (аз ҷумла шаҳрвандони хориҷӣ ва шаҳрвандони бетабаа), ки фаъолияти доимӣ ё муваққатии онҳо бо ин истеҳсолот вобаста аст; объекти бевоситаи иловагӣ, - ҳаёт ва саломатии инсон.

Ҳамин тариқ, барои муайян кардани он, ки кадоме аз муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи меҳнат ва ҳуқуқҳои меҳнатӣ бояд объекти муҳофизати ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ бошанд (ва на маъмурӣ-ҳуқуқӣ, муҳофизат бо методҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва манфиати иҷтимоӣ, дигар ҳуқуқҳо), лозим аст, ки кадом вайронкунӣ дар соҳаи мазкур оқибатҳои хатарнокро ба бор меоранд, муайян намуд, ҳамчунин меъёрҳои чунин хатари ҷамъиятиро бояд муайян намуд.

Аз руи натиҷаҳои муайянкунии ин категорияҳо, доир ба он ки оё ин номгуи ҳуқуқҳои меҳнатии дар айни замон бо ҳуқуқи ҷиноӣ муҳофизатшаванда, кофӣ ё зиёдатӣ мебошад, он ба саҳеҳкунӣ ба самти васеъшавӣ ё баръакс ихтисоршавӣ ниёз дорад ё, хулоса кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

[182] .Проценко С.В. Предмет и объект уголовно-прововой охраны в составе транспортного преступлениях. Российский следователь 2010 №14.

[183] .Коржанский Н.И. Объект посягателство и квалификатции преступлений. Волгоград 1976.

1. Вакулин Ю.В. Предупреждения преступления, посягающих на трудовых правоотношения. М., 2005.
2. Великий А.А. Нарушение правила охрана труда. Уголовно-правовые и криминалогические аспект. Челябинск 2004.
3. Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия. 13 июни соли 1996 №63.
4. Коржанский Н.И. Объект посягателство и квалификатции преступлений. Волгоград 1976.
5. Лукямова Н.А. Преступления против трудовых прав граждан. Самара 2005.
6. Нуркаева Т.В. Уголовно прововая охрана лиячнҷх прав и свобод человека. Авторед дисс. канд.наук.юрид. 2006.
7. Попов З.В. Охрана защита прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации. Челябинск 2004. С.145
8. Проценко С.В. Предмет и объект уголовно-прововой охраны в составе транспортного преступлениях. Российский следователь 2010 №14.
9. Эмиров И.Е. Уголовное-провове обеспечения реаливация трудовых прав. По законодательству Российской Федерации и Республика Казахстан. М., 2005.

Ба чопаш 22.11.2024 имзо шуд.
Андозаи коғаз 60х84 1/8. Коғази офсетӣ.
Ҷузъи чопӣ 29,57. Адади нашр 100 нусха.